

અમદાવાદમાં "સરતુ સાહિત્ય મુદ્રણાલય"
લિધુ-અળંગાનંદના પ્રગંધથી મુદ્રિત

પ્રકાશકનું નિવેદન

સામાજિક દુષ્ટી વાર્તાઓનો આ ચોથો અંક હોઈ વિવિધ અંશમાળાના ૨૩ માં (સંવત્ર ૧૯૮૯ના) વર્ષના અંક ૨૫૭-૬૦ તરીકે બીજું પુસ્તક છે.

અત્ર તરફથી આ પ્રકાશકની દુષ્ટી વાર્તાઓની ચૂંટણી જે હેતુ તથા ધ્યેયથી થાય છે તે વિશે આની આગલા અંકોમાં સમ્બાધુ છે. જે સુચોચ વર્તના દ્વારા જે કાર્ય અગત્યનું તત્ત્વ વાંચનારાઓના ખાસ ધ્યાન પર લાવવું હોય તે તત્ત્વ એ વાર્તા પણ સીધી કે આડકતરી રીતે સૂચવતી હોય છે.

આમાંની ધણીખરી વાર્તાઓ આપણા સામાન્ય, નિર્ધન અને અસજ વગેરે બંધુઓની અનેકવિધ દુર્દશાઓ તથા તેઓમાં આવતા અચોક્ષ્ય રીતિરિવાજ ઇત્યાદિ બાબતો અસરકારક રીતે રજુ કરે છે. કેટલીક વાર્તાઓ આ વાત પણ રહે પ્રકારે સમજાવે છે કે, દીનદીન જનસમાજની સેવા માટે કેવા એવકો વિશેષ ઉપયોગી છે; ઉંડી લાગણીવાળા સેવકોની નીતિરીતિ કેવી હોય છે તથા તેમના હૃદય કેવા વિશાળ, હૃદય, દિવ્ય અને નિઃસ્વાર્થ ભાવોથી ભરપૂર હોય છે.

આશા છે કે દરેક પાઠકબંધુ આમાંની દરેક વાર્તા ધ્યાન-પૂર્વક વાંચ્યા પછી તેમાંથી હસિત થતી દરેક અગત્યની પ્રેરણા અથવા સૂચના ધ્યાનમાં લેશે; કાગડપૂર્વક વિચારશે, અને એ દિશામાં જેમનાથી જે કાંઈ પરાવકાર ધરમાં, મિત્રોમાં, પડોશીઓમાં, સાંનિ-બંધુઓમાં અને ગામ તથા દેશમાં બની શકે તેમ હોય તે કરવા કરાવવા પણ નહિ ચૂકે.

આગલા ભાગોની પેઠે આ ભાગમાં પણ દરેક વાર્તાની સાથે તેના સમ્બંધાર સંજ્ઞાનું નામ તથા તે જેમાંથી અહીં સંપ્રદાષ છે તે સામ્પ્રદાયનું નામ આપાવતું જણાશે. એ સર્વ લેખકો તથા પ્રકાશક સંસ્થાઓનો અંતઃકરબપૂર્વક આજાર માની જણાવવાનું કે, આ પ્રકાશકના સંપ્રદાયી કાર્ય પણ સોઢાવન થવું હોય તો તેનો યશ તે

ને લેખક અને પ્રકાશક સન્મતોને છે; પાકે પત્રિકાના સમાગને પણ છે; અને પરમ સફલ સર્વેશ્વરને તો એ માટે જેટલો પણ અપાપ સંદર્ભો યોગ્ય છે.

કેમ કેમ સામયિક પત્રોના દરેક પા ઉપર તે પત્રના નામ તથા સમય છપાતાં નથી તે છપાતાં રહે તો તે અતી અપાપમાં અમરૂદ રહે છે તે દર માપ.

પણીપરી વાર્તાઓ સંવેચસાચ સંશોધન સિવાય તમામ સ્ટેમની તેમજ સેવાયેલી છે. જે જે સામયિક પત્રોમાંથી મેંટરી મેંટરી વાર્તાઓ લીધી છે તેની વિગત નીચે સુચ્ય છે:—

સર આમની ૨૬ વાર્તાઓ જ્યાં જ્યાં વિંદી સામયિક પત્રથી અત્ર તરફથી અનુવાદ તૈયાર કરાયાયે તે તેનાઈ છે અને તે પત્રોની વાર્તાઓમાં નવગુગ માસિકમાંથી ૧૦, પ્રજ્ઞગિત્ર કેસરી આઘા-ડીકમાંથી ૫, દિનિક દિંદુરુચાનમાંથી ૮, સારદા માસિકમાંથી ૩, દેસદામ આઘાડીકમાંથી ૨, અને કમાર, સલિન, કાચિપ, વનન, નવચેનન, આરામનો દીપોત્સવી અંક, વીરામી સદીનો દીપોત્સવી અંક, ઉત્સાર, આઘાડીક મુંબઈ સમાચાર અને મહિલામૂલ્ય, એ દરેક સામયિકમાંથી એક એક વાર્તા લેવાઈ છે.

ઉત્તમ વાર્તાઓ તથા શુભસંગ્રહ વર્ગેમાં છપાના ઉપકારક લેખો, પ્રથમ કોઈ સામયિક પત્રમાં છપાયા હોય તે ઉપરથીજ પરંદ કરીને છપાવવાનું બની શકે તેમ હોવાથી કોઈ પણ લેખક અંધ પોતાનું મૂળ લખાણ અત્ર તરફ મોકલવા શ્રમ લે નહિ એવી વિનંતિ છે.

આ સેવક તો આવા સંગ્રહો વહેજ વિવિધ ગ્રંથમાળા સજાવવાની ઇચ્છા વર્તે અગાઉ દર્શાવી ચૂક્યો છે; પરંતુ ખીન્ન ખાસ ઉપકારક ગ્રંથોના સુયોગ સહજે મળ્યા કરવાથી હજી એ પ્રમાણે સર્વોદેશ બની શકતું નથી.

તુલસીકૃત રામાયણની પ્રતો ખલાસ થવાથી તેની નવી આવૃત્તિ છપાય છે. સર્વેશ્વરના સ્મરણપૂર્વક ॐ તત્સત્

શુદ્ધિપત્ર

પાંક્તિ	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૧૩ ૨૫	વર્ત	વર્તન
૨૩ ૬	બિચાર	બિચારા
૨૩ ૩૫	સા	સૌ
૪૩ ૨૧	તનો	તેનો
૪૮ ૨૨	લલિતને	લલિતે
૬૨ ૧૧	અચનાક	અચાનક
૬૩ ૧૪	દિંતની	દિંમનની
૬૮ ૩૩	કમળકુમારીને	કમળકુમારીનો
૭૭ ૩૧	બિચાર	બિચારા
૧૪૩ મા પૃષ્ઠમાં	૬ મી લીટી પછી (૨) અંક ઉમેરવો.	
૧૪૪ ૩૫	એછી	ઓછી
૧૬૫ ૫	લાવી.	લાગી.
૧૮૨ ૩	તું	તે
૧૯૧ ૧૮	ચિત્રાદી	ચિત્રોદી
૨૨૫ ૧૧	માટીન	માટીન
૨૨૫ ૩૬	માટીન	માટીન
૨૩૭ ૧૫	માઠ	માઠ
૨૭૩ ૨૭	હે,	હો,
૨૭૫ ૧૫	દારાગંધા	દારાદિયો
૨૮૧ ૨૪	પૂજના	પૂજના
૨૮૧ ૨૬	કર	કર
૨૯૪ ૧૦	પ્રવાણ	પ્રવાણ
૩૦૪ ૬	દાદિ	દાદિ
૩૧૩ ૧૨	આશ્વાસન	આશ્વાસન
૩૨૬ ૨૭	હન્ડા	હન્ડા
૩૪૬ ૧૮	સાગપૂત	સાગપૂત
૩૮૪ ૧૪	પ્રજાતા	પ્રજાતા
૩૫૩ ૨૨	દોષ	દોષ
૩૭૭ ૮	દાધિનુખ	દાધિનુખ
૩૭૮ ૨૬	પૂર્વજનનની	પૂર્વજનનની
૩૮૧ ૨	પશુપત્ન	પશુપત્ન
૩૮૭ ૨૦	દોષ	દોષ
૪૪૩ ૩૦	મગ્ન	મગ્ન
૪૫૦ ૧૩	વેળ	વેળ

1994年12月

1994年12月

序号	姓名	性别	出生年月	民族	文化程度	工作单位	职务	备注
1	王德胜	男	1945.12.15	汉族	高中	XX县XX镇XX村	村主任	
2	李国强	男	1950.08.22	汉族	初中	XX县XX镇XX村	村主任	
3	张为民	男	1955.03.10	汉族	小学	XX县XX镇XX村	村主任	
4	赵子龙	男	1960.07.05	汉族	小学	XX县XX镇XX村	村主任	
5	刘永红	女	1965.09.18	汉族	小学	XX县XX镇XX村	村主任	
6	陈永红	男	1970.04.25	汉族	小学	XX县XX镇XX村	村主任	
7	周永红	男	1975.06.12	汉族	小学	XX县XX镇XX村	村主任	
8	吴永红	男	1980.01.08	汉族	小学	XX县XX镇XX村	村主任	
9	孙永红	男	1985.05.20	汉族	小学	XX县XX镇XX村	村主任	
10	李永红	男	1990.02.15	汉族	小学	XX县XX镇XX村	村主任	
11	王德胜	男	1945.12.15	汉族	高中	XX县XX镇XX村	村主任	
12	李国强	男	1950.08.22	汉族	初中	XX县XX镇XX村	村主任	
13	张为民	男	1955.03.10	汉族	小学	XX县XX镇XX村	村主任	
14	赵子龙	男	1960.07.05	汉族	小学	XX县XX镇XX村	村主任	
15	刘永红	女	1965.09.18	汉族	小学	XX县XX镇XX村	村主任	
16	陈永红	男	1970.04.25	汉族	小学	XX县XX镇XX村	村主任	
17	周永红	男	1975.06.12	汉族	小学	XX县XX镇XX村	村主任	
18	吴永红	男	1980.01.08	汉族	小学	XX县XX镇XX村	村主任	
19	孙永红	男	1985.05.20	汉族	小学	XX县XX镇XX村	村主任	
20	李永红	男	1990.02.15	汉族	小学	XX县XX镇XX村	村主任	
21	王德胜	男	1945.12.15	汉族	高中	XX县XX镇XX村	村主任	
22	李国强	男	1950.08.22	汉族	初中	XX县XX镇XX村	村主任	
23	张为民	男	1955.03.10	汉族	小学	XX县XX镇XX村	村主任	
24	赵子龙	男	1960.07.05	汉族	小学	XX县XX镇XX村	村主任	
25	刘永红	女	1965.09.18	汉族	小学	XX县XX镇XX村	村主任	
26	陈永红	男	1970.04.25	汉族	小学	XX县XX镇XX村	村主任	
27	周永红	男	1975.06.12	汉族	小学	XX县XX镇XX村	村主任	
28	吴永红	男	1980.01.08	汉族	小学	XX县XX镇XX村	村主任	
29	孙永红	男	1985.05.20	汉族	小学	XX县XX镇XX村	村主任	
30	李永红	男	1990.02.15	汉族	小学	XX县XX镇XX村	村主任	
31	王德胜	男	1945.12.15	汉族	高中	XX县XX镇XX村	村主任	
32	李国强	男	1950.08.22	汉族	初中	XX县XX镇XX村	村主任	
33	张为民	男	1955.03.10	汉族	小学	XX县XX镇XX村	村主任	
34	赵子龙	男	1960.07.05	汉族	小学	XX县XX镇XX村	村主任	
35	刘永红	女	1965.09.18	汉族	小学	XX县XX镇XX村	村主任	
36	陈永红	男	1970.04.25	汉族	小学	XX县XX镇XX村	村主任	
37	周永红	男	1975.06.12	汉族	小学	XX县XX镇XX村	村主任	
38	吴永红	男	1980.01.08	汉族	小学	XX县XX镇XX村	村主任	
39	孙永红	男	1985.05.20	汉族	小学	XX县XX镇XX村	村主任	
40	李永红	男	1990.02.15	汉族	小学	XX县XX镇XX村	村主任	
41	王德胜	男	1945.12.15	汉族	高中	XX县XX镇XX村	村主任	
42	李国强	男	1950.08.22	汉族	初中	XX县XX镇XX村	村主任	
43	张为民	男	1955.03.10	汉族	小学	XX县XX镇XX村	村主任	
44	赵子龙	男	1960.07.05	汉族	小学	XX县XX镇XX村	村主任	
45	刘永红	女	1965.09.18	汉族	小学	XX县XX镇XX村	村主任	
46	陈永红	男	1970.04.25	汉族	小学	XX县XX镇XX村	村主任	
47	周永红	男	1975.06.12	汉族	小学	XX县XX镇XX村	村主任	
48	吴永红	男	1980.01.08	汉族	小学	XX县XX镇XX村	村主任	
49	孙永红	男	1985.05.20	汉族	小学	XX县XX镇XX村	村主任	
50	李永红	男	1990.02.15	汉族	小学	XX县XX镇XX村	村主任	

ક્રમાંક	વિષય	પૃષ્ઠાંક
૩૩	બ્રૂખનો બોમ	૨૩૦
૩૪	આપકાર પર ઉપકાર	૨૩૭
૩૫	ગેરદાબરી	૨૪૩
૩૬	મૂડીવાદના પંતમાં	૨૪૯
૩૭	દામોદર પાટીવાળો	૨૫૪
૩૮	ઉદ્યોગપતિઓના માનવી સ્ત્રી	૨૬૮
૩૯	દારનું પીકું	૨૭૫
૪૦	એક શેષક એકાંક થયો !	૨૭૮
૪૧	બેઠારીનું બલિદાન	૨૮૨
૪૨	કસાઈનો આપધાન	૨૮૬
૪૩	દગલખાજીની હમારન	૨૯૨
૪૪	કાશવાસના કૃષ્ણાચાર્ય	૨૯૭
૪૫	પાંચ રૂપિયાનો ચાર	૩૦૨
૪૬	દુદા ભગત	૩૦૮
૪૭	દિવિદાના અપરમા	૩૧૫
૪૮	ગવર્નને રસ્તે	૩૧૯
૪૯	આપસહીમ	૩૩૪
૫૦	બ્રાહ્મજીવનવાની વધારે	૩૪૧
૫૧	૪૫ રૂપનંતના	૩૪૮
૫૨	પાવાવાળો	૩૫૫
૫૩	કુલવંધુ	૩૬૫
૫૪	સુનંદા	૩૭૧
૫૫	સોરઠી સમ્પીર	૩૮૨
૫૬	બુદિયાતું ગદન	૩૯૨
૫૭	પગારકાપ	૩૯૭
૫૮	મંગાનું પહેરણ	૪૦૨
૫૯	બદમો	૪૧૧
૬૦	અલમ ચોળી	૪૧૯
૬૧	નવા મુઝનો સંસ્થા	૪૨૬
૬૨	મજદૂર	૪૩૫
૬૩	દામના	૪૪૩
૬૪	સાદીવાળો	૪૫૨
૬૫	ગેરન માનવ	૪૫૮
૬૬	મૂડીવાદી બચાવ	૪૭૬
૬૭	એરિસ	૪૮૬

આપસૂદીના અમરપટ્ટા

(લેખક:-શ્રી. દેવકૃષ્ણ પીતાંબર જોશી)

(ગઝલ)

અછૂતોને અડકવાનું, તમે છો કેણ કહેનારા ?
ચતુર્ભુજ હો તમે તો પણ, અમે ના દાદ દેનારા.
જમાંનાથી મીઠી આંખો હવે આજે ઉઘાડીશું ?
વડીલોપાજિત ગૌરવ જતે દહાડે જવા દઈશું ?
ખતે ચોખ્ખા અને સુધડ, વળી વિદ્યા ભણે તો શું ?
અમારો ધર્મ પાળ્યે શું, કૃષ્ણીમાં આવવા દઈશું ?
ભલે શ્વાનો ભમે માંઝાર છો રમતાં રસોડામાં;
પ્રભુનાં વાહનો પકડે, અમેને બાધ છે કંઈ ના !
ડીસોઝા નામ ધારીને, દુદ્ધો દાકતર કદી થાશે;
બધાનું માન મેળવશે, અડકતાં કે ન અલડાશે.
પિતાની મૃત્યુશૈયા પર, દવાના ઘુંટડા પાશે;
ડીસોઝાના ગુણો ગાતાં, પિતાજી સ્વર્ગમાં જાશે !
અગર જો રામલો લંગી બિરદ અલરામનું ધરશે;
કદી ધંધો બકાલીનો જઈ માર્કિટમાં કરશે.
મિલાવી હાથમાં હાથો અમે વિનોદ પણ કરશું;
ખરીદીને મૂળા ઠાકોરજીના થાળમાં ધરશું !
ગુમાવ્યાં રાજ ને પાટો, ગુમાવ્યાં માલ ને મત્તા;
પીડિતોને પજવવાની, હજી છે હાથમાં સત્તા !
અમારી એ નવાળીનું સિંહાસન લૂંટનારાઓ !
રહી સહી માત્ર સત્તાની ભલા યઈને દયા લાવો.
તમે પશ્ચિમના કે ઝારનાં દંડાંત લાવો છો;
દલીલના મોરચા માંડી અમારાં દિલ દુભાવો છો.
પૂછો પથ્થર કને જઈને, દલીલથી કેણ કાળ્યા છે ?
અમે તો આપખૂદીના, અમરપટ્ટા લખાવ્યા છે !

સામાજિક ટુંકી વાર્તાઓ

ગ્રંથ ચોથો-ભાગ ૯ મો

૧-એક અમ્પૂર્યની આત્મકથા

(લેખક:-શ્રી. મદનમોદન લાલ)

વર્ષાઋતુ હતી, આકાશ વાદળોથી ઊભાયેલું હતું, વીજળીઓ ધની હતી અને વરસાદ વરસી રહ્યો હતો. ઓસરીના છેડા ઉપર ચંદ્રેશી વેશી ઉપરથી ધીમે ધીમે મોટાં જુદાં ટપકતાં હતાં. કોઈ કોઈવારે મન્દ વાયુની લહરીઓ પણ આવતી હતી. હું અને પ્રિન્સિપાલ મહોદય સામસામા ખુરશી ઉપર બેઠા બેઠા વાતચીત કરતા હતા. પ્રિન્સિપાલ મહોદયની ચોખ્ખા અસાધારણ હતી તેમજ ખીન સદ્ગુણોમાં પણ તેઓ સાધારણ માણસ નહોતા. સ્વાવલંબનથીજ તેમજ પોતાનું જીવન ધકકું હતું. એક સામાન્ય મુદ્દયને ત્યાં જન્મીને પણ તેઓ ત્રણ વિષયમાં એમ. એ. થયા હતા અને જર્મની જઈને સ્વથી પી. એચ. ડી. થઈ આવ્યા હતા. તેઓ એક ઉમદા શિક્ષણ-પ્રેમી હતા. રૂ. ૬૦૦) ના માસિક પગારમાંથી તેઓ માત્ર ૭૫)માં પોતાનું ચુગલન ચલાવી લેતા હતા. બાકીના રૂપિયા કૉલેજ સમિતિ-ને આપી દેતા હતા. કૉલેજમાં વિદ્યાર્થી, નોકર, કંચાર્ક વગેરે સૌ કોઈ તેમના ઉપર ખૂબ પ્રસન્ન રહેતા હતા. તેઓ સ્વાવલંબનથી ચુગલો કરનાર મનુષ્યો ઉપર ખૂબ પ્રેમ રાખતા અને પોતે પણ સ્વાસ્થ્યથી થવતો પ્રયત્ન કરતા હતા.

પ્રિન્સિપાલ મહોદયે મને કહ્યું-“આપનું રચાન કયા છે ?” હું રૂઝ ઉતર આવ્યું ! કંઈક શરમાઈને અને ડરીને મેં કહ્યું - ‘કયા બનાવું !’ પ્રિન્સિપાલે કહ્યું- ‘જમ. બનાવવામાં કંઈ નુકસાન છે ?’ મેં કહ્યું- ‘નુકસાન તો કંઈજ નથી. પરંતુ શરમ આવે છે.’

કમાતી હતી, પણ તે પુરુષ ન હતો. એક દિવસ કાઠાજી એક વેળે ઝીંઝે મૂકી બેઠા અને બેઠે જારી આવ્યા નાખ્યા જ્યાં તેને તેને જૂન મારે આવી, તે કદવા બાંધે તે મારી પણ જૂન જાળવે જ્યાં. માનવી એ જાણે મૂકી તે મૂકાયું નહિ. જોઈ જોઈને દેવદેવો અગેરેક એક લાવીને તેને મીઠું નાખીને કાઠલા બનાવ્યા. તે મેળ-મારે કાઠલા બધા મ કર્યા મેળલામાં તે નિર્લેષ કહી આવી પડે. એક અને બેઠેકે દરેક લાવે. તેને કહ્યું: "આજે તું બહાર જાણે જાઈ હું તારે તું કુટમાર હામ મન કમાતીને જોઈને રહે છે, અને કાઠલાને અવકાશને પાને આપા રહે છે. કુટા! નીકળ બહાર પરમાથી, નહિ તે તારાં કાઠકૃષિ મેળાયું કદવા નહિ રહે." માનવી પહેલાં મારતી પીડા તે મરી નહોતી તેમજ કુટા મીઠું મેળાયે લાવે. મારી અને બહારનો બહારનો બહાર આવે. એવું.

માનવે વિચાર્યું કે આવી નિવૃત્તી દામ દામ ક્યાં મૂકી કદવા કરવી? આખરે પાંચમીએને કરીને લોકે અને વાઢે પોતલીએ બંધાને મને માર્થ લઈને ચાલી નીકળ્યા. તે જો કંઈ કમાતી હતી તે પ્રથમ મને અવકાશી રેતી હતી, અને કંઈ બચતું તે મેં આવી, નહિ તે બૂખી મૂર્છ રેતી હતી. પાંચ દસ દિવસ આ પ્રમાણે કરી કરીને કાઠવા. એક દિવસ કાઠ જાળવે માને કંઈ શમ મળ્યું નહિ. સોજ પડનાં બધે બને બૂખ્યાં મૂર્છ રજાં. હું રોડી માગતો તે માતાની આંખમાં આસુ જગાઈ આવનાં હતાં. હું તે રોડી માગતો માગતો ઉઘી ગયો, પણ માતાને તે આખી રાત નિદ્રાજ ન આવી. પ્રાતઃકાળે ઉઠીને મેં માતાને કહ્યું કે—“મા! બૂખ લાગી છે.” ત્યારે માતાને તેનાં અનુપૂર્ણ મેત્રાથી મને ચૂમી લેતી જોઈ. રાત્રી બૂખ ચૂમીથી શાંત થતી નહોતી. હું વારંવાર “બૂખ લાગી છે” એમ કહેતો માતાને પચવતો હતો. માતા પણ ખરેખરી કુખી ગિતિમાં હતી. એક વાર તે ચિંતાઈને બોલી: “હવે તો તું સાત આઠ વડનો થયો, જે ચાર પેમા કમાતાં રીખ. તારા બાપ તે જોડા બનાવીને વેચના હતા. તું તે કશું કરતો નથી. બૂખથી આકુળ-આકુળ તો હતોજ તેમા માતાના આ શબ્દોએ ધા ઉપર મીઠું બમરાવ્યું. થોડી વાર આમનેમ કરીને હું બચ્તરમા ગયો. ત્યાં એક કુટાનની આગળ મુંદર જોડા પડેલા હતા. મેં તે ચૂપથી ઉઠાવી લીધા અને સાફસુક કરીને થોડે દૂર જઈને વેચવા બેઠો. જોડાના માલિકને જોડા ન જડયા એટલે તેણે આમનેમ શોધ કરવા માંડી. હું તે ખુલા બજારમાં તે વેચવા બેઠોજ હતો, એટલે તરતજ

પકડાઈ ગયો. જોડાવાળો મને પકડીને ચાણા તરફ લઈ ચાલ્યો. રસ્તામાં જે જમાદાર પણ મળ્યા. તેમાંના એકે મારો હાથ મળખૂતી થી પકડ્યો, હું રડવા લાગ્યો; પણ મારું કોણ સાંભળે? ચાણાના દરવાજામાં પહોંચતાં જ મારી માતા રડતી રડતી દોડી આવી. તે આવતાંવેંતજ મને વળગી પડી. પણ પોલિસના ચમદૂતોએ તેને મારાથી તરતજ દૂર કરી દીધી. ચાણામાં પહોંચ્યા પછી નિયમાનુસાર કામ ચાલવા લાગ્યું. મારી માતા ધ્રુસ્કે ધ્રુસ્કે રડતી હતી. જોડાવાળાનું હૃદય એ જોઈને પીગળ્યું, પરંતુ ચાણુદારનું પાપાણુ-હૃદય ના પલખ્યું. જોડાવાળાએ કહ્યું: “ચાણુદાર સાહેબ! જવા દો, છોકરો છે.” ત્યારે ભાંયાં ચઢાવીને ચાણુદાર બોલ્યો “તો શું તમે આ જુદો મુકદ્દમો ઉભો કર્યો છે?” બિચારાને વિવશ થઈને ચૂપ રહેવું પડ્યું.

બીજે દિવસે મારા ઉપર કામ ચાલ્યું. રોતી, કંડપાંત કરતી મારી માતા પણ ત્યાં આવી હતી. મેંજસ્ટ્રેટ સાહેબના આગળ મુકદ્દમો રજુ થયો અને બધાં કાગળિયાં વાંચી સંભળાવવામાં આવ્યાં. મેંજસ્ટ્રેટ સાહેબે મને પૂછ્યું—

“કેમ, તેં જોડા ચોરાં હતા?”

“હાજી!”

“તેં ચોરી કેમ કરી?”

“સાહેબ, હું અને મારી માતા બન્ને ભૂખ્યાં હતાં.”

“તારી માતા ક્યાં છે?”

બહારથી રોતી કંકળતી માતા દોડી આવી. મને વળગી પડીને સાહેબને હાથ જોડીને રોતી રોતી બોલી કે “સરકાર! આ બાળકનો અપરાધ નથી, મારોજ ગુન્હો છે, મને સજા કરો.” મેંજસ્ટ્રેટ દયાળુ માણસ હતા. મારી માતાનું કંડપાંત સાંભળી તેમનું હૃદય પીગળી ઉઠ્યું. તેમણે કહ્યું:—“તો તું શું ઇચ્છે છે?” માતાએ અશ્રુપૂર્ણ નેત્રાએ કહ્યું:—“સરકાર! આપની મરજીમાં આવે તે સજા કરો. પરંતુ બાળકે ભૂખથી આકુળવ્યાકુળ થઈનેજ ભૂલ કરી છે. હવે તેને બદલે મને સજા ફરમાવો” એમ કહીને માતા રડવા લાગી. સાહેબ કલ્પમ પકડતાં બોલ્યા: “જા, તારા છોકરાને આગ્રામાં લણાવવામાં આવશે, અર્થ સરકાર આપશે.” મને મિશન સ્કૂલમાં દાખલ કરવામાં આવ્યો. મારો અને મારી માતાનો આધાપીધાનો તથા કપડાં લત્તાનો પ્રત્યંધ પણ થઈ ગયો. શરૂઆતમાં તો મને લણવું વસમું લાગ્યું, પરંતુ પછીથી ખૂબ મન લાગી ગયું. ત્યારે હું સ્કૂલમાંથી પાછો આવતો ત્યારે મારી માતા વાટ જોતી બેસતી હતી. બોજન કરીને રાત્રે હું માતાની પાસેજ

અહ રહેતો હતો. માતા હમરની ખૂબ પ્રાર્થના કરતી હતી. નાશવણ ! આપે મને સર્વ કાંઈ આપ્યું છે. બગવાન સૌનું ભક્તું કરજો.”

યોગ્ય સમયે મેં એન્ટ્રન્સ (પ્રાવેશિક પરીક્ષા) પાસ કરી અને કોલેજમાં દાખલ થયો. આત્મા સુધી તો મને ખ્રિસ્તી ધર્મનું શિક્ષણ એક કલાકગ આપવામાં આવતું હતું, પરંતુ કોલેજમાં જતાંજ મારા ઉપર ખ્રિસ્તી ધર્મમાં દીક્ષિત થવાનું થોડું થોડું દબાણ કરવામાં આવ્યું. હું તો કદાચ ખ્રિસ્તી ધર્મ જાત, પણ માતા વારંવાર કહેતી કે આપણે જે છીએ તેજ સારાં છીએ.

હું બી. એ. થઈને કોલેજમાંથી નીકળ્યો ત્યારે મારી ઉંમર ૨૧ વર્ષની હતી. જસ, હવે સરકાર તરફથી ખર્ચ મળવું બંધ થયું. મેં વિચાર્યું કે ક્યાંક નોકરી કરું. ખ્રિસ્તીઓ મને તેમનામાં ભેળવી લેવા તૈયાર હતા. નોકરી તૈયારજ હતી, પરંતુ મારી માતાએ વટસાઈ જવાનું પસંદ કર્યું નહિ. અને કોણ જાણે સાથી હવે મારું મન પણ ખ્રિસ્તી ધર્મ તરફ ખેંચાતું ન હતું.

મારી પાસે તો એક કોડી પણ નહોતી. ખાવાપીવાની પણ પંચાન હતી. એટલે હાઈસ્કૂલના હેડમાસ્ટર પાસે ખ્રિસ્તી ધર્મમાં દાખલ થવા માટે છ માસ વિચાર કરવાની મુદત માગી. હું ૬. ૭૫ ના પગારથી નોકરીમાં જોડાઈ ગયો. અને ચિંતા થવાજ કરતી કે છ માસ પછી કાં તો ખ્રિસ્તી થવું પડશે અથવા તો નોકરી છોડવી પડશે. મેં ખ્રિસ્તી ધર્મના પ્રયોગો અભ્યાસ કર્યો અને સાથે સાથે ગીતા, ઉપનિષદ અને દર્શનોના અંગ્રેજી અનુવાદ પણ જોયા. સંસ્કારથી કે જમે તે દારણથી મારું મન હિંદુધર્મમાંજ દટ રહ્યું.

બીજા બાલ્યએ હિંદુસમાજ તરફ નજર ફેંકી તો જણાયું કે સમાજમાં મારે માટે કોઈ સ્થાનજ નથી. અને જે કોઈ સ્થાન હોય તો તે તિરસ્કાર, નીચતા અને કુસંસ્કારોથી ભરેલું હતું. બ્રાહ્મણો અને મગવામાં અને અડકવામાં પણ પાપ માનવા હતા. સ્કૂલમાં બણાવવાની બાબતમાં હું પ્રસિદ્ધ હતો. વિદ્યાર્થીઓ મારા ઉપર આદરીત હતા, પરંતુ હિંદુ સમાજની કઠિન રૂઢિઓને લાત મારવાને તેઓ અસમર્થ હતા. અને તેઓ બિચારા હરે પણ શું ? જે તેઓ આશુ નિયમોની બેડીઓને જરા પણ દીક્ષી કરવા પ્રયત્ન કરે તો તેઓજ તિરસ્કાર અને બાંધપાત્રના બોગ ધર્મ પડે તેમ હતું.

મારી માતા મારા લગ્ન કરવાને આતુર હતી, પણ હું શું કરી શકું ? નાનગનના સંબંધ તો ક્યારનાયે છૂટી ગયા હતા. વળી કોઈ મૂર્ખ સ્ત્રીની સાથે લગ્ન કરવાનું મને પણ પસંદ નહોતું. થોડા

દિવસ વિચાર કરીને મેં એક વર્તમાનપત્રમાં જાહેરાત આપી. જે મારા થયા છતાં પણ લગ્નસંબંધી મારા-અસ્પૃશ્યતા-ઉપર કોઈએ પત્રવહેવાર પણ કર્યો નહિ. મને મારી જાત ઉપર ધૂણા આવવા લાગી. 'હું ચમાર છું' એટલાજ માટે સમાજમાં દાખલ થવાને યોગ્ય નથી. આટઆટલું લખ્યોગણ્યો પણ કંઈજ કામ ન આવ્યું. જે હિન્દુધર્મના તત્ત્વજ્ઞાન ઉપર હું મોહિત હતો, તેના ઉપર આજે પણ મને એવીજ શ્રદ્ધા છે, પરંતુ વ્યાવહારિક હિન્દુ સમાજને માટે મારા અંતરમાં જે ઉંચા હાવો હતા તે નાશુદ થયા. એકજ દિવસની વાત હોત તો તે સડત કરી લેત, પરંતુ આ તો જીવનભરનો પ્રશ્ન હતો. એટલે મારે શું કરવું ? કાં તો એ માળાના પુષ્પોના હૃદયવેદના કરતા કાંટા દૂર થયા જોઈએ અથવા તો મારે તે માળાને હટારીને કેંડી દેવી જોઈએ. હજુ છ મહિના પુરા થયા નહોતા. જે દૈવ્યને ખ્રિસ્તી ધર્મનો વિશાળ પ્રચાર અને ખીજ સગવડો જીતી શકી નહોતી, તેને સહેજેજ હિન્દુધર્મની સંકુચિતતાએ ખીજાઓના હાથમાં સોંપવાનું કાર્ય કર્યું. મેં વિચાર્યું કે ખ્રિસ્તી થઈ જવું. સુંદર સ્ત્રી મળે. અને નોકરી તો તૈયારજ છે. બંધી દુન્યવી મહત્તાઓ સહેજે પ્રાપ્ત થશે. જેમ અદલતા પહેલાં એક વાર વિચાર કરી લેવો જોઈએ. રોજને એવું ના અને કે પાછળથી પસ્તાવું પડે.

દૈવ્ય દુઃખથી બરેલું હતું. ઉઠીને મેં એક વર્તમાન પત્રના સંપાદકના નામ ઉપર એક પત્ર લખ્યો જે સંકોષમાં નીચે પ્રમાણે હતો:-

હું અસ્પૃશ્ય છું. હિન્દુધર્મમાં રહીને જીવન ગાળવામાં વિપત્તિનો દિમાક-ચોંચે મારે પડાક સામે ઉભો છે. જે તેને ખોદવા માંડું તો સમગ્ર જીવન તેમાંજ પડું થાય તેમ છે અને તોયે કદાચ તે ન ખોદી શકાય. તેથી પાછા કરીને રહેતો અદલતાનું જ યોગ્ય લાગે છે; પરંતુ ખ્રિસ્તી થતા પહેલાં એક વાર હિન્દુસમાજને સૂચવી દેવા માગું છું અને તેને કહે હું એક અસતી શબ્દ જોવા ઇચ્છું છું. તે દરમિયાન હિન્દુ સમાજ મારી સાથે યોગ્ય વર્તન કરવાનું-વચનથી નહિ પણ કાર્તિકા-દર્શનપ્રસન્ન કરવા માગતો હોય તો હું ક્યાંય પાગુ જવા દેતો. નથી. પરંતુ જે તેમ ન બની શકે તો હું "ચમાર" રહેવા કરતાં ખ્રિસ્તી થવાનું વિચાર પસંદ કરું છું.

તોરણક નોંધવ ઉપર મારા અંતરના ઉદ્ગારોની અસર થઈ. તેમજ બીજાનાં વિચાર એક અગ્રયેષ લખ્યો. ખીજે ત્રીજે દિવસે નોંધે અને સુચનાઓ દાન એ વિષયને નાનિજ લખ્યો. લગભગ એક આઠ દિવસ પછી, અત્યંત વર્તમાનપત્રના પાગુ એ વિષય ઉપર પ્રકાશ

પાડવાં લાગ્યાં, અને સમાજના એક ભાગમાં બગાડ થયો. સંપાદક દ્વારા મારા ઉપર પણ ખીજે ત્રીજે દિવસે ક્રોધે આવવા લાગ્યા. સંપાદકએ મારો સંક્ષિપ્ત પરિચય પણ વાચકોને કરાવ્યો. દો, તેથી લોકોએ પોતપોતાની કલ્પના પ્રમાણે મારી આવશ્યકતાઓનો વિચાર કર્યો. કોણે લખ્યું કે આપ કયો તો અમે આપના ભાજનાદિનો પ્રબંધ દરી આપીએ. કોણે લખ્યું “અમે આપને અસ્પૃશ્ય નહિ માનવાને તૈયાર છીએ.” એક અનાયાસમના વ્યવસ્થાપકે એક મતમાં લખ્યું કે:-

શ્રીમાન મહોદય,

નમસ્તે. ‘અમાર’ હોવાને લીધે અમે આપના તરફ તિરસ્કાર તો થું પણ પ્રમથ્ણું દિધે બેઠે છીએ. આપ લલ્લ કરવા ક્ષમિતા છે તો આપની જ માતિની ૧૬ વર્ષની એક કન્યા અનાયાસમમાં છે. એથી એણીમાંથી પસાર થયેલી છે; સીવણું, ભરત, મુથળું સારી રીતે બળે છે, શુદ્ધાંશમાં કુશળ છે. બે આપ તેની સાંધે લખ દરેક તો આપનો શુદ્ધાંશમ મુખી થશે અને ખીજા બાળુ એક અનાયાસમમાં જીવન આનંદમાં પસાર થશે.

હું રવિવારે અનાયાસમમાં ગયો, વ્યવસ્થાપકને મળ્યો, તેમનાં મનુષ્યોચિત્ત વર્તનથી હું સંતુષ્ટ થયો. તેમણે મને તે કન્યા બતાવી. અમે બે લલ્લસંબંધથી બેઠાં. ખીજા બાળુ ડી. એ. પી. હોટેલના પ્રિન્સિપાલનો પત્ર મળ્યો કે બે આપ રૂ. ૧૦૦)ના માસિક પગારથી હોટેલની સેવા કરશે તો અમે આપનો આજાર માનીશું. ત્યાં જીવે મેં ચાલું સંભાળી લીધા અને મારું કામ ચાર કલાક આપ સૌની સમજનતા તથા સહનથી હું પૂર્વજીવનનાં બધાં કુખ બૂલી ગયો છું.

બસ, આ મારી આત્મકથા છે. ચેન, ચેન એ હિંદુ સમાજ ! અસ્પૃશ્યતાની આ કાળી દીકરીને તું શ્વેચ્છથી દૂર નહિજ કરે તો તો પછી લાલો બાળને પણ તે દૂર કરેજ છૂટકો થશે.

(‘મનોરમા’ના એક અંકમાંથી અનુવાદક:-ત્ર. મા. શુક્લ)

(The following information was obtained from the records of the Federal Bureau of Investigation.)

[illegible]

Journal of Management Education 30(6)p. 789-804

1. The first group of people who are not in the majority are the people who are not in the majority.

[Faint handwritten notes at the bottom of the page]

[illegible]

1. 2. 3. 4. 5. 6. 7. 8. 9. 10. 11. 12. 13. 14. 15. 16. 17. 18. 19. 20. 21. 22. 23. 24. 25. 26. 27. 28. 29. 30. 31. 32. 33. 34. 35. 36. 37. 38. 39. 40. 41. 42. 43. 44. 45. 46. 47. 48. 49. 50. 51. 52. 53. 54. 55. 56. 57. 58. 59. 60. 61. 62. 63. 64. 65. 66. 67. 68. 69. 70. 71. 72. 73. 74. 75. 76. 77. 78. 79. 80. 81. 82. 83. 84. 85. 86. 87. 88. 89. 90. 91. 92. 93. 94. 95. 96. 97. 98. 99. 100. 101. 102. 103. 104. 105. 106. 107. 108. 109. 110. 111. 112. 113. 114. 115. 116. 117. 118. 119. 120. 121. 122. 123. 124. 125. 126. 127. 128. 129. 130. 131. 132. 133. 134. 135. 136. 137. 138. 139. 140. 141. 142. 143. 144. 145. 146. 147. 148. 149. 150. 151. 152. 153. 154. 155. 156. 157. 158. 159. 160. 161. 162. 163. 164. 165. 166. 167. 168. 169. 170. 171. 172. 173. 174. 175. 176. 177. 178. 179. 180. 181. 182. 183. 184. 185. 186. 187. 188. 189. 190. 191. 192. 193. 194. 195. 196. 197. 198. 199. 200. 201. 202. 203. 204. 205. 206. 207. 208. 209. 210. 211. 212. 213. 214. 215. 216. 217. 218. 219. 220. 221. 222. 223. 224. 225. 226. 227. 228. 229. 230. 231. 232. 233. 234. 235. 236. 237. 238. 239. 240. 241. 242. 243. 244. 245. 246. 247. 248. 249. 250. 251. 252. 253. 254. 255. 256. 257. 258. 259. 260. 261. 262. 263. 264. 265. 266. 267. 268. 269. 270. 271. 272. 273. 274. 275. 276. 277. 278. 279. 280. 281. 282. 283. 284. 285. 286. 287. 288. 289. 290. 291. 292. 293. 294. 295. 296. 297. 298. 299. 300. 301. 302. 303. 304. 305. 306. 307. 308. 309. 310. 311. 312. 313. 314. 315. 316. 317. 318. 319. 320. 321. 322. 323. 324. 325. 326. 327. 328. 329. 330. 331. 332. 333. 334. 335. 336. 337. 338. 339. 340. 341. 342. 343. 344. 345. 346. 347. 348. 349. 350. 351. 352. 353. 354. 355. 356. 357. 358. 359. 360. 361. 362. 363. 364. 365. 366. 367. 368. 369. 370. 371. 372. 373. 374. 375. 376. 377. 378. 379. 380. 381. 382. 383. 384. 385. 386. 387. 388. 389. 390. 391. 392. 393. 394. 395. 396. 397. 398. 399. 400. 401. 402. 403. 404. 405. 406. 407. 408. 409. 410. 411. 412. 413. 414. 415. 416. 417. 418. 419. 420. 421. 422. 423. 424. 425. 426. 427. 428. 429. 430. 431. 432. 433. 434. 435. 436. 437. 438. 439. 440. 441. 442. 443. 444. 445. 446. 447. 448. 449. 450. 451. 452. 453. 454. 455. 456. 457. 458. 459. 460. 461. 462. 463. 464. 465. 466. 467. 468. 469. 470. 471. 472. 473. 474. 475. 476. 477. 478. 479. 480. 481. 482. 483. 484. 485. 486. 487. 488. 489. 490. 491. 492. 493. 494. 495. 496. 497. 498. 499. 500. 501. 502. 503. 504. 505. 506. 507. 508. 509. 510. 511. 512. 513. 514. 515. 516. 517. 518. 519. 520. 521. 522. 523. 524. 525. 526. 527. 528. 529. 530. 531. 532. 533. 534. 535. 536. 537. 538. 539. 540. 541. 542. 543. 544. 545. 546. 547. 548. 549. 550. 551. 552. 553. 554. 555. 556. 557. 558. 559. 560. 561. 562. 563. 564. 565. 566. 567. 568. 569. 570. 571. 572. 573. 574. 575. 576. 577. 578. 579. 580. 581. 582. 583. 584. 585. 586. 587. 588. 589. 590. 591. 592. 593. 594. 595. 596. 597. 598. 599. 600. 601. 602. 603. 604. 605. 606. 607. 608. 609. 610. 611. 612. 613. 614. 615. 616. 617. 618. 619. 620. 621. 622. 623. 624. 625. 626. 627. 628. 629. 630. 631. 632. 633. 634. 635. 636. 637. 638. 639. 640. 641. 642. 643. 644. 645. 646. 647. 648. 649. 650. 651. 652. 653. 654. 655. 656. 657. 658. 659. 660. 661. 662. 663. 664. 665. 666. 667. 668. 669. 670. 671. 672. 673. 674. 675. 676. 677. 678. 679. 680. 681. 682. 683. 684. 685. 686. 687. 688. 689. 690. 691. 692. 693. 694. 695. 696. 697. 698. 699. 700. 701. 702. 703. 704. 705. 706. 707. 708. 709. 710. 711. 712. 713. 714. 715. 716. 717. 718. 719. 720. 721. 722. 723. 724. 725. 726. 727. 728. 729. 730. 731. 732. 733. 734. 735. 736. 737. 738. 739. 740. 741. 742. 743. 744. 745. 746. 747. 748. 749. 750. 751. 752. 753. 754. 755. 756. 757. 758. 759. 760. 761. 762. 763. 764. 765. 766. 767. 768. 769. 770. 771. 772. 773. 774. 775. 776. 777. 778. 779. 780. 781. 782. 783. 784. 785. 786. 787. 788. 789. 790. 791. 792. 793. 794. 795. 796. 797. 798. 799. 800. 801. 802. 803. 804. 805. 806. 807. 808. 809. 810. 811. 812. 813. 814. 815. 816. 817. 818. 819. 820. 821. 822. 823. 824. 825. 826. 827. 828. 829. 830. 831. 832. 833. 834. 835. 836. 837. 838. 839. 840. 84

1. The first group of people who are likely to be affected by the proposed project are the local residents who live in the vicinity of the project site. These residents may be affected by the project in a number of ways, including increased traffic, noise, and air pollution. It is important to identify these potential impacts and develop measures to mitigate them.

[illegible][illegible]

№	Имя	Возраст	Пол	Род занятий	Стаж	Средняя зарплата	Средняя зарплата на душу населения	Средняя зарплата на душу населения в % к средней зарплате
1	Иванов	35	М	Рабочий	10	1200	1000	83,3
2	Петров	45	М	Рабочий	15	1500	1000	150,0
3	Сидоров	55	М	Рабочий	20	1800	1000	180,0
4	Климов	65	М	Рабочий	25	2000	1000	200,0
5	Васильев	75	М	Рабочий	30	2200	1000	220,0
6	Попов	85	М	Рабочий	35	2400	1000	240,0
7	Морозов	95	М	Рабочий	40	2600	1000	260,0
8	Кузнецов	105	М	Рабочий	45	2800	1000	280,0
9	Березин	115	М	Рабочий	50	3000	1000	300,0
10	Смирнов	125	М	Рабочий	55	3200	1000	320,0
11	Александров	135	М	Рабочий	60	3400	1000	340,0
12	Завьялов	145	М	Рабочий	65	3600	1000	360,0
13	Павлов	155	М	Рабочий	70	3800	1000	380,0
14	Соколов	165	М	Рабочий	75	4000	1000	400,0
15	Борисов	175	М	Рабочий	80	4200	1000	420,0
16	Воробьев	185	М	Рабочий	85	4400	1000	440,0
17	Андреев	195	М	Рабочий	90	4600	1000	460,0
18	Колесников	205	М	Рабочий	95	4800	1000	480,0
19	Варламов	215	М	Рабочий	100	5000	1000	500,0
20	Павлов	225	М	Рабочий	105	5200	1000	520,0
21	Сидоров	235	М	Рабочий	110	5400	1000	540,0
22	Кузнецов	245	М	Рабочий	115	5600	1000	560,0
23	Березин	255	М	Рабочий	120	5800	1000	580,0
24	Смирнов	265	М	Рабочий	125	6000	1000	600,0
25	Александров	275	М	Рабочий	130	6200	1000	620,0
26	Завьялов	285	М	Рабочий	135	6400	1000	640,0
27	Павлов	295	М	Рабочий	140	6600	1000	660,0
28	Соколов	305	М	Рабочий	145	6800	1000	680,0
29	Борисов	315	М	Рабочий	150	7000	1000	700,0
30	Воробьев	325	М	Рабочий	155	7200	1000	720,0
31	Андреев	335	М	Рабочий	160	7400	1000	740,0
32	Колесников	345	М	Рабочий	165	7600	1000	760,0
33	Варламов	355	М	Рабочий	170	7800	1000	780,0
34	Павлов	365	М	Рабочий	175	8000	1000	800,0
35	Сидоров	375	М	Рабочий	180	8200	1000	820,0
36	Кузнецов	385	М	Рабочий	185	8400	1000	840,0
37	Березин	395	М	Рабочий	190	8600	1000	860,0
38	Смирнов	405	М	Рабочий	195	8800	1000	880,0
39	Александров	415	М	Рабочий	200	9000	1000	900,0
40	Завьялов	425	М	Рабочий	205	9200	1000	920,0
41	Павлов	435	М	Рабочий	210	9400	1000	940,0
42	Соколов	445	М	Рабочий	215	9600	1000	960,0
43	Борисов	455	М	Рабочий	220	9800	1000	980,0
44	Воробьев	465	М	Рабочий	225	10000	1000	1000,0
45	Андреев	475	М	Рабочий	230	10200		

[illegible]
$$u = \frac{1}{2} \left(\frac{1}{2} + \frac{1}{2} \right) = \frac{1}{2}$$

• 1911 1912 1913 1914 1915 1916 1917 1918 1919 1920 1921 1922 1923 1924 1925 1926 1927 1928 1929 1930 1931 1932 1933 1934 1935 1936 1937 1938 1939 1940 1941 1942 1943 1944 1945 1946 1947 1948 1949 1950 1951 1952 1953 1954 1955 1956 1957 1958 1959 1960 1961 1962 1963 1964 1965 1966 1967 1968 1969 1970 1971 1972 1973 1974 1975 1976 1977 1978 1979 1980 1981 1982 1983 1984 1985 1986 1987 1988 1989 1990 1991 1992 1993 1994 1995 1996 1997 1998 1999 2000 2001 2002 2003 2004 2005 2006 2007 2008 2009 2010 2011 2012 2013 2014 2015 2016 2017 2018 2019 2020 2021 2022 2023 2024 2025 2026 2027 2028 2029 2030 2031 2032 2033 2034 2035 2036 2037 2038 2039 2040 2041 2042 2043 2044 2045 2046 2047 2048 2049 2050 2051 2052 2053 2054 2055 2056 2057 2058 2059 2060 2061 2062 2063 2064 2065 2066 2067 2068 2069 2070 2071 2072 2073 2074 2075 2076 2077 2078 2079 2080 2081 2082 2083 2084 2085 2086 2087 2088 2089 2090 2091 2092 2093 2094 2095 2096 2097 2098 2099 2100 2101 2102 2103 2104 2105 2106 2107 2108 2109 2110 2111 2112 2113 2114 2115 2116 2117 2118 2119 2120 2121 2122 2123 2124 2125 2126 2127 2128 2129 2130 2131 2132 2133 2134 2135 2136 2137 2138 2139 2140 2141 2142 2143 2144 2145 2146 2147 2148 2149 2150 2151 2152 2153 2154 2155 2156 2157 2158 2159 2160 2161 2162 2163 2164 2165 2166 2167 2168 2169 2170 2171 2172 2173 2174 2175 2176 2177 2178 2179 2180 2181 2182 2183 2184 2185 2186 2187 2188 2189 2190 2191 2192 2193 2194 2195 2196 2197 2198 2199 2200 2201 2202 2203 2204 2205 2206 2207 2208 2209 2210 2211 2212 2213 2214 2215 2216 2217 2218 2219 2220 2221 2222 2223 2224 2225 2226 2227 2228 2229 2230 2231 2232 2233 2234 2235 2236 2237 2238 2239 2240 2241 2242 2243 2244 2245 2246 2247 2248 2249 2250 2251 2252 2253 2254 2255 2256 2257 2258 2259 2260 2261 2262 2263 2264 2265 2266 2267 2268 2269 2270 2271 2272 2273 2274 2275 2276 2277 2278 2279 2280 2281 2282 2283 2284 2285 2286 2287 2288 2289 2290 2291 2292 2293 2294 2295 2296 2297 2298 2299 2300 2301 2302 2303 2304 2305 2306 2307 2308 2309 2310 2311 2312 2313 2314 2315 2316 2317 2318 2319 2320 2321 2322 2323 2324 2325 2326 2327 2328 2329 2330 2331 2332 2333 2334 2335 2336 2337 2338 2339 2340 2341 2342 2343 2344 2345 2346 2347 2348 2349 2350 2351 2352 2353 2354 2355 2356 2357 2358 2359 2360 2361 2362 2363 2364 2365 2366 2367 2368 2369 2370 2371 2372 2373 2374 2375 2376 2377 2378 2379 2380 2381 2382 2383 2384 2385 2386 2387 2388 2389 2390 2391 2392 2393 2394 2395 2396 2397 2398 2399 2400 2401 2402 2403 2404 2405 2406 2407 2408 2409 2410 2411 2412 2413 2414 2415 2416 2417 2418 2419 2420 2421 2422 2423 2424 2425 2426 2427 2428 2429 2430 2431 2432 2433 2434 2435 2436 2437 2438 2439 2440 2441 2442 2443 2444 2445 2446 2447 2448 2449 2450 2451 2452 2453 2454 2455 2456 2457 2458 2459 2460 2461 2462 2463 2464 2465 2466 2467 2468 2469 2470 2471 2472 2473 2474 2475 2476 2477 2478 2479 2480 2481 2482 2483 2484 2485 2486 2487 2488 2489 2490 2491 2492 2493 2494 2495 2496 2497 2498 2499 2500 2501 2502 2503 2504 2505 2506 2507 2508 2509 2510 2511 2512 2513 2514 2515 2516 2517 2518 2519 2520 2521 2522 2523 2524 2525 2526 2527 2528 2529 2530 2531 2532 2533 2534 2535 2536 2537 2538 2539 2540 2541 2542 2543 2544 2545 2546 2547 2548 2549 2550 2551 2552 2553 2554 2555 2556 2557 2558 2559 2560 2561 2562 2563 2564 2565 2566 2567 2568 2569 2570 2571 2572 2573 2574 2575 2576 2577 2578 2579 2580 2581 2582 2583 2584 2585 2586 2587 2588 2589 2590 2591 2592 2593 2594 2595 2596 2597 2598 2599 2600 2601 2602 2603 2604 2605 2606 2607 2608 2609 2610 2611 2612 2613 2614 2615 2616 2617 2618 2619 2620 2621 2622 2623 2624 2625 2626 2627 2628 2629 2630 2631 2632 2633 2634 2635 2636 2637 2638 2639 2640 2641 2642 2643 2644 2645 2646 2647 2648 2649 2650 2651 2652 2653 2654 2655 2656 2657 2658 2659 2660 2661 2662 2663 2664 2665 2666 2667 2668 2669 2670 2671 2672 2673 2674 2675 2676 2677 2678 2679 2680 2681 2682 2683 2684 2685 2686 2687 2688 2689 2690 2691 2692 2693 2694 2695 2696 2697 2698 2699 2700 2701 2702 2703 2704 2705 2706 2707 2708 2709 2710 2711 2712 2713 2714 2715 2716 2717 2718 2719 2720 2721 2722 2723 2724 2725 2726 2727 2728 27

$$1^{\circ} \quad 2^{\circ} \quad 3^{\circ} \quad 4^{\circ} \quad 5^{\circ} \quad 6^{\circ} \quad 7^{\circ} \quad 8^{\circ} \quad 9^{\circ} \quad 10^{\circ}$$

* ' P . P 748 U b i d

$$T = \begin{bmatrix} 1 & 0 & 0 \\ 0 & 1 & 0 \\ 0 & 0 & 1 \end{bmatrix}, \quad \begin{bmatrix} 1 & 0 & 0 \\ 0 & 1 & 0 \\ 0 & 0 & 1 \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} 1 & 0 & 0 \\ 0 & 1 & 0 \\ 0 & 0 & 1 \end{bmatrix}.$$

4. $\frac{1}{2} \times \frac{1}{2} = \frac{1}{4}$ 1/4

$\frac{1}{\sqrt{\pi}} \int_{-\infty}^{\infty} f(x) e^{-x^2} dx = \frac{1}{\sqrt{\pi}} \int_{-\infty}^{\infty} f(x) e^{-x^2} dx$

નથી કે રસ્તામાં કેવા કેવા સારા માણસો જાય આવે છે ? હજી તો નાહીને આવ્યો આવું છું. ત્યાં તો તેં અમડાવ્યો ! બોલ, મારો તો ધર્મ બોગાઈ ગયો !”

મોતીએ ધૂનતાં ધૂનતાં કહ્યું:—“હજીર ! જાણી જોઈને નથી આવ્યો, અજાણતાં અડાઈ ગયું છે. મારે માફ કરો, હવે એવી બૂધ નહિ કરે.”

શેઠ—“અરે ! જાણીને તો નથી આવ્યો, પણ પાછા ! સડક પર ચાલતાં આંખ તો ઉઘાડી રાખવી’તી, હજીના સરદાર !”

શેઠએ તો ગાળો દેતાં દેતાં મોતીની ઠેંસા પાડ્યી પૂજા પૂજા કરવા માંડી. મોતી બિચારે પોકે પોકે રોતો હતો અને શેઠ જાત પર હાન ને ઠેંસાના વરસાદ વરસાવતા હતા. શેઠના એ સલામદારે તેને એવો તો હોયપોય કરી નાખ્યો કે આખરે બિચારો મરણોત્તર થઈ મૃત્યુ ખાઈ દળી પડ્યો. થોડી વાર પછી જાણ વળી ત્યારે ઉઠીને જુએ છે, તો જોડા બધા વીખરાઈ ગયા હતા. શરીર સોડીસોડાણ થઈ ગયું હતું. રોનાં રોતાં જોડા બેળા કરી બજારમાં જવું પડતું મૂક્યું ને બિચારો મદામદેનતે ઘેર પાછો આવ્યો.

ઘેર પહોંચી બિચારો મોતી સંસારથી ઉદાસ થઈ ગયો. તેણે જાણ્યું કે ધન-મદાંધ સોડા કેવો દાજો કર વર્તાવી સકે છે. અરે ! શેઠનોય શું વાંક ! આ બધો દિનુધર્મનો આડંબર છે. દિનુધર્માનુસાર શું છું પશુ છું ? અને આવો માર ગામાટે પડ્યો ? પશુ શું મારાથી ઉત્તમ છે ? પશુ અડી જતાં તો કાઈ તેને મારતું નથી ! ત્યારે શું છું પશુથી પણ હસકો છું ? હા, જાહર ! ત્યારેજ તો શેઠે મને પશુવત્ માર માર્યો.

બિચારો આ પ્રમાણે વિચારવનજમાં પડ્યો હતો ત્યાં તો તેનો પાડોશી કરીમબખા આવી ચડ્યો. કરીમબખા પણ પેસાદાર હતો. મીનસપુરમાં તેની ઘોડી જભીનદારી હતી.

કરીમ—“કેમ મોતી ! સાંભળ્યું છે કે આવે તો તારા શેઠ બરાબર ખબર લીધી છે ! શું છે ? વાત તો કહે ?”

મોતી—“શું કહે ? જાણુ ! આજ કોણ જાણે મવારમાં કોનુંય મોડું જોયું હશે.”

કરીમ—“પણ હવે વાત તું થઈ એ તો કહે ?”

મોતી—“હું વરેલો હતી ધખનપુરના બગ્ગર તરફ જતો હતો, સામેથી શેઠ અંદીપ્રસાદ મંગરનાન કરીને પાછા આવતા’તા, એવ દંડક ધૂનમાં હતા ને હું પણ વિચારમાં ને વિચારમાં ચાલતો હતો ત્યાં અને અચાનક પડ્યા. મેં તો જાણ્યું જિનતિ કરી. માશી માગી, પણ જાણુ ! મારું ગરીબનું કોણ સાંભળે ? એણે તો મારા હાત્તદવાલ કરી નાખ્યા, જોડા ક્યાંના ક્યાંય મયા ને દુધે પડ્યો જોયે.”

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

PHYSICS DEPARTMENT
5300 S. DICKINSON AVE.
CHICAGO, ILL. 60637
TEL. 773-936-5000
FAX 773-936-5000

ADMISSIONS
5300 S. DICKINSON AVE.
CHICAGO, ILL. 60637
TEL. 773-936-5000
FAX 773-936-5000

ADMISSIONS
5300 S. DICKINSON AVE.
CHICAGO, ILL. 60637
TEL. 773-936-5000
FAX 773-936-5000

ના દાસમાં રૂપિયાની ઘનાયની થયા બાગી. એ તો જલ્દી મેલીજ નહિ. તેની કુનિયાજી 'બદલા' મળી હતી. બાગીજી દિવસ તો ૧ જી જલ્દી કપોય ચાલ્યા મયા ! નમીજી જોર કો કો ત્યારે બાગી મીકધજી બદલાઈ જાય છે.

પાંચ વર્ષ પીની મયાં. દીનમદમ્બદ મુંબજીના એક મોટા મુમત્સમાન વેપારીની પાસે કામ કરે છે. વેપારીજીમાં તેની કામ બદલાઈ મળે છે. આ નરક રોડ ચંદીપ્રસાદનો ધંધો પણ જુજ પાકનો મામે છે. એક દિવસ સવારના સાન પાસે પૂજપાઠથી પરવારી, રોડ સવારની દપાલ પાંચના દતા. રોડજીએ મુંબજીનો એક કામગીરોનાના મુનીમને આપ્યો, અને કહ્યું કે:- "મુંબજીવાળા રોડ દાંડબજી સમે છે કે આજે મેલમાં અમારો માખુસ આવે છે. એ અગરની લેવા આવે છે. જગા રીક કરી અપાવી દેશો. જાઓ તેનો જાદાખરત કરો."

મુનીમ—"રોડને દાંડો જોઈએવો જોઈએ ?"

રોડ—"હાં ? દાંડાવાળાને કહેલો કે રાતની ગાડીએ દાંડો ભઈ જાય. મોટી પેડીનો માખુસ છે; બીજો માત્ર પણ ખરીદશે."

'બદ સાઈ' હતી મુનીમ પોનાના કામે લાગ્યો. રાત્રે દાંડો રોડને મયો. મુંબજીવાળા રોડનો માખુસ રોડજીની કુદને આવી પહોંચ્યો.

રોડજી પૂજપાઠથી પરવારી, મુંબજીવાળા માખુસને મથ્યા. ધણા ચિંતેથી તેને ગાદી પર બેસાડ્યો, કેમકે તે મોટો માખુસ હતો.

રોડ—"કેટલા કામગીરો આવ્યા છે ?"

મુંબજીવાળા—"અમુક રોડનો તો દુકમ છે કે રીક આવથી મળે તો જોઈથી મળે તેટલી લઈ લેવી."

રોડ—"રીક છે, આવ તો જલ્દી રીકજી થશે. માત્ર પણ જોઈશે જોઈએ તેટલા મળશે. કાલે હવે આરામ કરો. સવા બેસવા માટે અ-લામદો આરોડ ઉપડાવ્યો છે. આપનું ધરજી જાણ્યો. કાલે વાતે મુંબજીની નહિ. રીક, પણ આપનું નામ જૂઠી મયો."

મુંબજીવાળા—"હા, મને તો દીનમદમ્બદ કહે છે."

રોડ—"રીક છે, આરામ કરો. કાલે બધું પતી જશે. દીનમદમ્બદ પણ પર જલ્દી પડ્યા વિચાર કરે છે કે શું હું અસહ્યનો મોતી મટી મયો ? માંગ દેહ શું બદલાઈ મયો ? શું હવે હું નીચમાંથી હંચ થઈ મયો ? ના, હું તો જિનો એજ છું. સરીર પણ તેજ છે. આત્મા પણ તેજ છે. ત્યારે બદલાયું શું ? બદલાયો તો માત્ર મારો ધર્મ. ત્યારે શું ધર્મ બદલવાથી માખુસ હંચ બની જાય છે ? બેસકે, હંચ થઈ જાય છે. તેથી તો આજ રોડજી મને અડના જરાય

કરીમ—“અરે લાઈ! આવા હિન્દુધર્મમાં માણસાઈ પણ નથી રહી. એકજ ધર્મના અનુયાયીઓ એકબીજા કરતાં પોતાને ઉંચાનીચા માને છે! આવો ધર્મ તો બીજો ક્યાંય નથી જોયો! ધિક્કાર છે એ ધર્મને! અમારા ધર્મમાં આવું કશુંય નથી—અમારા ધર્મમાં તો સૌ સરખા છે. કોઈ નીચઉંચ નહિ, પવિત્ર અપવિત્ર નહિ!”

મોતી—“શું આપના ધર્મમાં નાના મોટા કે નીચ ઉંચના ભેદ બિલકુલ નથી?”

કરીમ—“ખુદના કસમ, ઈસ્લામમાં તેનું નામનિશાન પણ નથી. કુરાનમાં તેનો સખ્ત નિષેધ-વિરોધ કર્યો છે. ઈસ્લામની દૃષ્ટિએ તો ખુદ અને પેગંબરના માનનારા તમામ ઇન્સાન એકસરખાજ છે.”

મોતી—“ત્યારે, આપનો ધર્મ તો બહુ સારો.”

કરીમ—“અરે! અમારા ધર્મની તો શું વાત કહું! અમારા ધર્મ જેવો તો દુનિયામાં બીજો કોઈ ધર્મજ નથી. કોઈ પણ કોમનો માણસ પોતાની ખુશી પ્રમાણે અમારો ધર્મ સ્વીકારી શકે છે.”

મોતી—“ભંગી, ચમાર, બધાય?”

કરીમ—“અરે! ઘણી ખુશીથી, એમાં શું? ભંગી ચમાર શું માણસ નથી? તારી મરજી હોય તો તને પણ અમારા ધર્મમાં ઘણી ખુશીથી ભેળવી શકીએ. એક થાજે સૌ ખાઈ શકીએ છીએ. વિવાહ-સગાઈ બધું થઈ શકે છે.”

મોતીનું મન તો ડામાડોળ થઈ ગયું. થોડી વાર તો બિચારો વિચારસાગરમાં ડૂબી ગયો. આવી વિકટ સ્થિતિમાં તેને કોણ સમજાવે-ટાઢો પાડે? મનમાં દુઃખ તેમજ ઈર્ષ્યાની હોળા સળગતી હતી, ત્યાં વળી કરીમની વાતોથી ઘી હોમાયું. મોતીએ ગદ્ગદ કંઠે કહ્યું: “હીક, લાઈ! હું તમારા ધર્મમાં આવવા ઇચ્છું છું.”

કરીમની છાતી ફૂલી. તેની ઇચ્છા પૂર્ણ થઈ! વિધર્મી માણસ સ્વધર્મમાં આવે એથી બીજો આનંદ કયો હોઈ શકે? કરીમે રાજી થઈ કહ્યું—“ઘણી ખુશીથી. આવો અમે તમારું સ્વાગત કરીએ છીએ.” શીતલપુરમાંય મસીદ તો હતી, પણ કરીમ શીતલપુરથી છ ગાઉ દૂર જમાલપુરમાં મોતીને લઈ ગયો અને ત્યાં તેને મુસલમાન કર્યો. હવે ‘મોતી’ થયો ‘દીનમુદમ્મદ.’

દીનમુદમ્મદ ત્રણ વર્ષ જમાલપુરની મસીદમાં રહ્યો. તે દરમિયાન મૌલવી સાહેબ પાસેથી તે થોડું હિન્દી અને ઉર્દુ શીખ્યો. ત્યાર પછી કરીમની સાથે તે મુંબઈ ગયો. ત્યાં તેને સારી નોકરી મળી ગઈ. તેના દિવસો આનંદમાં જવા લાગ્યા. ફાંદ વધી. આખો ચહેરો ફરી ગયો. પાન ચાવી ચાવીને દાંત લાલ થઈ ગયા. જોડા શીવનાર-

દામમાં રૂપિયાની ચનાચની ચવા લાગી. એ તો જાણે મોતીજ
તેની ફુનિયાજ બદલાઈ ગઈ હતી. આગલા દિવસ તો કોણ
ક્યાંય આસા ગયા! નસીબ જોર કરે છે ત્યારે આખી શીકલજ
સાથ જાય છે.

પાંચ વર્ષ વીતી ગયાં. દીનમુહમ્મદ મુંબઈના એક મોટા
સમાન વેપારીની પાસે કામ કરે છે. વેપારીવર્ગમાં તેની શાખ
જાણી ગઈ છે. આ તરફ રોડ ચંડીપ્રસાદનો ધધો પણ ખૂબ ધીકતો
રે છે. એક દિવસ સવારના સાન વાગે પૂજપાઠથી પરવારી,
છ સવારની દપાસ પાંચતા હતા. રોડજીએ મુંબઈનો એક કાગળ
પાના મુનીમને આપ્યો, અને કહ્યું કે—“મુંબઈવાળા રોડ હાજીઅલી
રે છે કે આજે મેક્કામાં અમારો માલુસ આવે છે. એ અગતી
આવે છે. જરા ઠીક દરી અપાવી દેશો. જાઓ તેનો બદાબસ્ત કરો.”

મુનીમ—“રોડને ટાંગો મોકલવો જોઈએ ?”

રોડ—“હાં ! ટાંગાવાળાને કહેજો કે રાતની માઠીએ ટાંગો લઈ
પ. મોટી પેટીનો માલુસ છે; બીજો માલ પણ ખરીદશે.”

‘બદ સાઈ’ કહી મુનીમ પોતાના કામે લાગ્યો. રાત્રે ટાંગો રોડને
વે. મુંબઈવાળા રોડનો માલુસ રોડજીની દુકાને આવી પહોંચ્યો.

રોડજી પૂજપાઠથી પરવારી, મુંબઈવાળા માલુસને મળ્યા. ઘણા
લેકથી તેને માઠી પર બેસાડ્યો, કેમકે તે મોટો માલુસ હતો.

રોડ—“કેટલા કાગળા અગતી લેવી છે ?”

મુંબઈવાળા—“એકાદા રોડનો તો દુકમ છે કે ઠીક ભાવથી મળે
તો જોઈથી મળે તેટલી લઈ લેવી.”

રોડ—“ઠીક છે, ભાવ તો જાણે ઠીકજ થશે. માત્ર પણ જોઈશે
તેજીએ નેટસો મળશે. ભલે હવે આરામ કરો. ચૂલા બેસવા માટે અ-
ધાપદો આરોગ ઉપકાર્યો છે. આપનું ધરજ જાણુને. કાંઈ વાતે મુંઝારો
નહિ. ઠીક, પણ આપનું નામ જૂલો ગયો.”

મુંબઈવાળા—“હા, મને સૌ દીનમુહમ્મદ કહે છે.”

રોડ—“ઠીક છે, આરામ કરો. કાલે બધું પતી જશે. દીનમુહ-
મ્મદ પક્ષ પર જતને પડ્યા વિચાર કરે છે કે સુ દું અસલનો
મેની મદી ગયો! માગે દેહ સુ જાણાઈ ગયો! સુ હવે દું નીચમા-
થી હંચ થઈ ગયો! ના, દું તો એનો એજ છું. શરીર પણ તેજ
છે. આત્મા પણ તેજ છે. ત્યારે બદલાયુ સુ! બદલાયો તો માત્ર
મારો ધર્મ. ત્યારે સુ ધર્મ બદલવાથી માલુસ હંચ બની જાય છે!
બેસ, હંચ થઈ જાય છે. તેથી તો આજ રોડજી મને અગતી જરાય

અચકાતા નથી. ત્યારે તો હવે હિન્દુધર્મની બધી નીચજનતિઓએ ધર્માંતર કરી લેવું જોઈએ; કેમકે હિન્દુધર્મ તો તેમને નીચ ગણે છે, પણ જેવા તે બીજા ધર્મમાં જન્ય છે, તેવાજ તેને હિન્દુઓ પણ ઉંચ માની લે છે. આ તો અજળ અંધારું કહેવાય !

જોકે મોતી મુસલમાન થઈ ગયો હતો તોપણ તેના હૃદયમાં હિન્દુ ધર્મનો અંકુર જીવતો હતો. હજી પણ તેને હિન્દુધર્મ તરફ સારી શ્રદ્ધા હતી. ક્યારેક ક્યારેક જૂની જૂની વાતો યાદ આવતી ત્યારે તેને મનમાં સંતાપ થતો. પહેલાંથી આજ તેની (સાંસારિક) સ્થિતિ સારી છે; પણ તેના ચિત્તમાં શાંતિ નહોતી, દિલમાં દર્દ હતું. તે સારી રીતે સમજતો હતો કે, જે ધર્મ મારા વડીલોએ પાળ્યો હતો તેને પોતે લાત મારી હતી. ભલે, બાપદાદાનો ધર્મ છોડી, આજ હું લોકોની દૃષ્ટિએ સુખી ગણાઉં, પણ તે ખાનદાની-આખર-ક્યાં ?

દીનમુહમ્મદને શેઠને ત્યાં આવ્યે એક અફવાડીઉં થયું. શેઠજી તેની આગતા સ્વાગતામાં કંઈ કચાશ રહેવા દેતા નહિ. અને રાખે પણ કેમ ? દૂઝણી ગાય કોને વહાલી ન લાગે ? દીનમુહમ્મદ રોજ અણસી ખરીદી મુંબઈ રવાના કર્યે જાય છે. શેઠજી પણ આડતના કામમાં લાગ્યા પડ્યા છે. એક દિવસ દીનમુહમ્મદને મનમાં એકાએક વિચાર આવ્યો કે આજે મારે શેઠ પાસે બધો ભરમ ખોલી દેવો જોઈએ.

એક ઓરડામાં શેઠજી તથા દીનમુહમ્મદ બેઠા છે. કેટલીક વાતચીત પછી દીનમુહમ્મદે કહ્યું:—“શેઠજી! અહીંના મોતી ચમારને આપ જાણો છો?” શેઠજીએ આશ્ચર્ય પામી કહ્યું:—“કેમ! મોતી ચમાર સાથે આપને ક્યારની ઓળખાણ છે?”

દીન—“ઓળખાણ તો બહુ જૂની છે, પણ કહો તો ખરા કે તે છે ક્યાં?”

શેઠ—“એ આજ લગલગ પાંચ વર્ષથી તો અહીં નથી. એણે તો ગામ છોડી દીધું છે. એક દિવસની વાત છે. હું ગંગાસ્નાન કરી આવતો હતો ત્યારે એ મને એકાએક અડી ગયો. મેં એને બહુજ માર્યો તે દિવસથી ખબર નથી કે તે ક્યાં ગયો ? માણસ તો બિચારો ભલો હતો. પણ તે દિવસથી એનું અવગળા ઉડી ગયું. ફીક, પણ તમારે એનું કામ શું છે?”

શેઠજીની વાત પૂરી થઈ તે પહેલાંજ દીનમુહમ્મદની આંખ અરાઈ આવી, પણ તેણે ઝટપટ શેઠજી ન જુએ તેમ આંખો રૂમાલથી ઢાંચી નાખી.

દીન—“શેઠજી! આપે એને થોડા વાંક મારે એવો માર્યો કે બિચારાને ગામ છોડવું પડ્યું. આથી તો આપે ઘણું સરમાવું જોઈએ.”

શેઠ—“આમું પૂછો તો એનો શાંક તો જરાયે નહોતો. હા, ધાર્મિક દષ્ટિએ તોએએ તો અપરાધ ખરો. પણ તેને મામ છોડી જવું પડ્યું તેનો મને બહુ પચાતાપ થાય છે.”

દીન—“કદાચ તે ફરીથી આપની પાસે હાજર થાય તો હવે આપ તેની સાથે કેવું વર્તન રાખો ?”

શેઠ (અંબીર સ્વરે)—“ધણા પ્રેમથી વર્તુ”. પહેલાં તો તેની મારી મામું.”

હવે દીનમુદમ્બદથી વધારે વખત રહેવાયું નહિ. તરતજ તે શેઠજીને ખેંચે પડ્યો. સજ્જન નયને તેણે કહ્યું ‘હુંજ આપનો સેવક મોતી અમાર છું.’

શેઠજીના શરીરમાં સડસડાટ કરતી વીજળી ચાલી ગઈ. થોડી વાર મુધી તો તે પ્રતિમા જેવા નિર્બેદ થઈ ગયા. બન્ને આંખોમાંથી આંસુને ભાદરવો વરસવા લાગ્યા. શેઠજીના મારથી મોતીને જે પીડા થઈ હતી તેથી હબરમણી પીડા આગળે શેઠજીના હૃદયમાં થઈ. એમણે દીનમુદમ્બદને છાતી સરસો આંખો. એમનો આત્મા તો મોતીને માંદી પચાતાપના અમિથી બગાડાઈ રહ્યો હતો. જેવો એમણે અપરાધ ક્યો હતો તેવુંજ પ્રાયશ્ચિત્ત પણ તેમણે બહુ કદિન કહ્યું. શેઠના શેઠનાં પીમા અવાજથી તેમણે કહ્યું ‘મોતી ! મને માફ કરીશ કે ?’

દીન—“શેઠજી, હવે આ સેવકને શરમાવવો રહેવા દો.”

શેઠ—“નહિ, મોતી ! મેં ભારે અપરાધ ક્યો છે. મેં આપણી સમાજનું એક અંગ કાપી નાખ્યું. એક દિન-દુ ભાદને વિધર્મી બનાવી દીધો, આથી વગી બીજે મોટો અપરાધ ક્યો ?”

દીન—“આપને જે આવો પચાતાપ થયો છે તો હું પાછો દિન-દુ થવા તૈયાર છું; પણ મારી એક અરજ છે કે મારા જેવું વર્તન આપણા અરજીસ્થ ગણના લાદ્યો સાથે ના ચલાવશો; કેમકે જે એવું વર્તન રાખશે તો થોડાજ વખતમાં બધા અંત્યને વટલાઈ જશે.”

શેઠ—“મોતી ! તું આમું કહે છે, આગળે મારી આંખ ઉધરી છે. મારા વર્તનથી મને ધણી શંકા આવે છે. ખરી રીતે તો અમે અમારા આરા વર્તનથી અમારે હાથેજ અમારી જાતિ તથા સમાજનું નિકંદન કરી રહ્યા છીએ. આગળે તે મને સાચી સિખામણ આપી છે. એથી કરીને હું તારો કુદગીબર આભારી રહીશ.”

બીજેજ દિવસે પૈદિઃ વિધિથી દીનમુદમ્બદ શુદ્ધ થઈ દિન-દુ થયો. શેઠજીએ તેને પોતાની મિલમાં એક સૂગી જગ્યા આપી અને મુખ્ય વગી શેઠ હાજરની આ બધા જ્ઞાન અથથી દિન સુધી લખી મોકલ્યો.

(તા. ૧૪-૧૧-૨૦૫ના “મનચાલા” માંથી અનુવાદક:-વં. મા. શાસ્ત્રી)

"હા, એવું, એને માટે તો હું ક્યારનોયે આપ સૌની માથે માથા-
ફોડે કરી ગયો છું. સાક્ષરતા મિત્રાપ જનતામાં રાજનૈતિક જાગૃતિ
આપણી કેવળ આસંભવિત છે."

નારાયણ બાબુ કદાચ આવેજા મોટા સોમના દના. ખીજા
મિત્રો તરફ મોં ફેરવીને તેમણે કીર્તેથી કહ્યું:—"સમોજ કહે છે કે
ન્યાંમુખી મંગાનું પાણી વદી જઈ ચુકાય નહિ તથા ન્યાંમુખી તેઓ
આમે કિનારે નહિ જાય."

મિત્રોએ નાજાઓ પાણીને શર્માંડની ખૂબ મરકરી કરી. વાદ !
શર્માંડ એટલા બધા મૂખ છે કે પાણી વદી જતા મુખી કિનારેજ
હિમા રહેશે. તેમની મો જીંદગીઓ ચાલી જશે તોપણ મંગાઓ
પ્રવાહ નહિ અટકે.

નારાયણબાબુએ જોયું કે મમા મારા કબજામાં છે. ઉમાચરણ
શર્માં કહે છે. ને પટેલાંજ તેઓ બોમવા લાગ્યા:—"સાંજનો, જરા
ધ્યાનથી મારી વાત સંભળી શ્યો. સમોજ રાજનૈતિક જાગૃતિને માટે
સાક્ષરતા આવશ્યક માને છે. સાક્ષરતાને માટે શિક્ષણને ફરજિયાત
કરાવવું જોઈશે. ફરજિયાત શિક્ષણને માટે કરમાં વધારો કરવો પડશે.
કર વધતાં એક વિરોધ કરશે તેથી તેમને શિક્ષણના લાભ સમજાવવા
પડશે. બસ, જરા વિચાર તો કરો કે દેડલી, દેડલી મુકેલીઓ
હિંમતી પછી સાક્ષરતા ગ્રામ થશે ! તેથી બહેનર છે કે પ્રચારકાઈ
દારા રાજકીય જાગૃતિ લાવવી. જનતામાં પેતાનું હિત અદિત સામાં
છે તેનો વિચાર કરવાની બુદ્ધિ આપ્યા પછી સાક્ષરતા તરફ ધ્યાન
આપવું જોઈશે."

હવે ઉમાચરણ શર્માંની વારી હતી. તેઓ પણ નારાયણ બાબુની
મરકરી કરવા હચ્ચળા દના. મિત્રમંડળી મોં ફાટીને તેમના તરફ
જોયું રહી હતી. મિત્રોની આખો નારાયણબાબુ તરફ ધસારા કરી રહી
હતી કે તમે પણ બરાબર આગવો. હાથ આમળ વધેલા દના; એક
બાબુ શર્માંએ કહ્યું અને ખીજા બાબુ તાળાઓ પડી. સમોજને સાંજનો-
વા આગુર યંચેલાઓ પણ તેમના શબ્દો સાંભળીને પેટ પકડીને દરવા.

ઉમાચરણ શર્માં નારાયણ બાબુને કહેવા લાગ્યા: "વાદ લાઈ,
વાદ ! ખીજના પહેલા જણ, બાપના પહેલા બેટા, પતિના પહેલા
પત્ની, મંગાજ પહેલા મસુદ, કોપનાગ પહેલા પૃથ્વી, બારે કરી '
આવીજ તક વિધાના જોડે દુનિયામાં નામ દાઢ્યો કે બાજીગરની
પેડે તકની ઉદ્ગમળ પણ ખૂબ રચી. તેમને પહેલે કે તમારો સાપ
ક્યા રહે છે ? તો તેઓ કહેશે કે પટારામાં. પટારો ક્યા રહે છે ? તો

તેઓ કહેશે કે પૃથ્વી ઉપર અને પૃથ્વી ક્યાં રહી છે ? તો તેઓ કહેશે સાપના માથા ઉપર. વળી તેમને પ્રશ્ન કે સાપ ક્યાં રહ્યો છે ? તો તેઓ કહેશે કે પટારામાં. આપ પૂછતા જાઓ અને તેઓ પટારો, પૃથ્વી અને સાપનો ચર્ચો ચલાવતાજ રહેશે. કોઈ વાર એક નીચે તો કોઈ વાર બીજું. આપા ગોરખમંદાઓથી તો કદી કંઈ વાત સિદ્ધ થઈ શકે કે ? ”

શર્માજીએ મોટા મોટા માણસોને મુખે સાંભળ્યું હતું કે, સાક્ષરતા વિના દેશનો ઉદ્ધાર થઈ શકે તેમ નથી. તેમને અચળ વિશ્વાસ હતો કે મોટા માણસો કદી જૂલજ કરે નહિ. તેમણે માન્યું કે નાનકડા બીજમાં પણ વડનું જાડ સંતાઈ રહે છે પરંતુ કાલેલા વૃક્ષની સરખામણીમાં તેનું મહત્ત્વજ શું ? ક્યાં નારાયણ બાપુ અને ક્યાં એ સાક્ષરતાનો સિદ્ધાન્ત !

નારાયણ બાપુને જવાબ આપવાનોયે મોટો ન મળ્યો કે ન તો મિત્રોને હસવા ગમ્મત કરવાનો. પેલો એજ આવજ ફરીથી આવ્યો કે “કોઈ માઈં સાંભળશે ? ”

બન્ને ચોદાઓ પૂરતી હોશિયારી બતાવી ચૂક્યા હતા. બન્નેના મનમાં એકજ વાત ઉદ્ભવી કે સાઈં થયું કે આ નવો માણસ આવી પહોંચ્યો. હવે વાદવિવાદ છોડી દધને તેના તરફ ધ્યાન આપીએ. મિત્રો તો નહિ જાણે કે અગે હારી ગયા !

બન્નેનાં અંતરમાં નહિ હારવાનો વિચાર સર્વોપરિ હતો; સલાન્વેષણનો નહિ. હીક, બન્નેએ એકસાથેજ કહ્યું—“કોણ છે ? અહીં આવો.”

મિત્રોને થોડી નિરાશા તો અવશ્ય થઈ, તેમને હસવાનો અને ટાળટાપા કરવાનો મોટો ન મળ્યો. એ મરવાની કુસ્તીમાં જે મઝા આવે તેથી વિશેષ મઝા એ બન્નેની જબાનની કુસ્તીમાં નહોતી આવતી. તોપણ એક નવા આદમીને આવતો જોઈને તથા મનોરંજનનું બીજું સાધન ઉપસ્થિત થતું જોઈને કંઈક સંતોષ થયો.

તે આગળ વધ્યો. તેનાં કાંઠેલાં કપડાંના આવરણમાંથી દેખાઈ આવતી હાડ-ચામની કાયા ઉપર મેલની કાળાશ જણાઈ આવતી હતી. તેના મુખ ઉપર તડકો અને જાંચો બન્નેય હતાં. પ્રકાશ આંખોમાં હતો અને તેમાંથી તેજસ્વિતા પ્રગટ થતી હતી, પરંતુ તે દુર્બળતાની ગુફામાં સંતાઈને નિસ્તેજ થઈ ગઈ હતી. ચહેરા ઉપર નિસ્તેજતા ફેલાઈ હતી. શરીરમાં લોહી હતું, પરંતુ તેનો ઘણોખરો ભાગ પરસેવો બનીને માલદારોની લહેરાતી ખેતીમાં શોષાઈ ગયો હતો. લાકડીના એ દંડા ઉપર પહેરણ પહેરાવીને તેના ઉપર સીધી ખૂંટી

કરાતી તેના ઉપર નાની ઢાંઢી ગણીને જનાયાનાં ખેતરનાં પડીએ
કારનાં પૂનગાંની આથે તેની જગાએ સરખામણી કરાતી નહોતી.
એ તેનો કપડોની અંદર ફેફસાં હવા લેવા-મકવાનું કામ કરનાં હતાં !

તેણે રીનસામે કહ્યું: “હું ક્યારનોયે જદાર હોઝો છું ! મારું
કાંઈ સાંભળવું નથી.” મઘ્ય મમાજના એ મઘ્યોને આ કંઠાગ-
તી વાત ખરાબ લાગી. આટલી બધી ઉચ્છ્રંખલતા ! આટલી બધી
અસહ્યતા ! અને તેમ એક કંઠાગ દ્વારા ? એ મદન થવું અસંભવિત છે.

જવાબની વાટ નહિ જોતાં તેણે કહ્યું: “ચાર મહિનાથી પધા-
રીમાં પડ્યો હતો. કોઈ પણ રીતે પેટ ભરું. સેવાસમાજ દ્વારા મીઠ
મીઠ શિક્ષણ પામ્યો છું. હવે આપની પાસે આવ્યો છું. હું મિત્રમાં
કામ કરું છું. માસિક રૂ. ૧૫) મળે છે તેમાંથી ત્રણ જણનાં પેટ ભરવાં
પડે છે. માંદગીમાં રેવું પણ વધારી ચૂક્યો છું. અને કોઈ જગાએ
જુ પગારની નોકરી અપાવવા કૃપા કરો. આપ લોકોનાં સુખસિદ્ધ
નામ સમજીને આપને વિનંતિ કરવા આવ્યો છું.”

નારાયણ બાપુ તથા હિમાચરણે તેના તરફ ધ્યાન દીધેને જોયું.
ચર્ચાએ પૂછ્યું—

“વાંચનાં લખનાં જાણે છે ?”

“ના હું”

“કોઈ ખામ ધંધા કે કોઈ કળા જાણે છે ?”

“ના હું”

“તો શું પથ્થર જાણે છે ?”

“નાહી, પથ્થર ફેડવાનું કામ મેં કેટલીયે વાર કયું છે.”

“તું કોઈ પણ કળા કે કુશર જાણતો નથી, તને લખતાંવાંચતાં
પણ આવડતું નથી તો પછી તને વધારે પગાર નજર મળી શકે.”

તે વિનંતિ કરતોજ રહ્યો. કાર્યોલ્લયના બારણા આગળ જોડણ વચ્ચે
માથું રાખીને તે બેસી રહ્યો. તેને આશા હતી કે બાપુ લોકે થોડી
વાર પછી તેની પ્રાર્થના સ્વીકારશે. પરંતુ કોઈએ પણ તેના તરફ
ધ્યાન ન આપ્યું. ચર્ચાએ, નારાયણબાપુ તથા તેમના મિત્રો દસના
દસના મઘન કરતા કાર્યોલ્લયના બારણા બંધ કરીને જદાર આસપાસ
મથા. તેમને એ પણ યાદ ન રહ્યું કે, બારણા આગળ એક છવતું
મટીનું પૂનથું બેઠું છે.

આજે આખા દિવસની મહેનત પછી તે ઘેર પાછો ફર્યો. તેને
વધારે ધનની જરૂરીયાત હતી પરંતુ તે તેને ન મળ્યું. એક બહેન
અને ત્રદ રોડીયા, એમ બીજા બે છવ ઘેર હતા; રેડિયો

કાંતતાં પણ તેઓ બાળતાં નહિ. તે મનમાં ને મનમાં આ વાત ઉપર કાઢતો, તેમને કંઈક કહેતો પણ પરિણામ કંઈજ આવતું નહિ. ખાદી કાર્યાલયમાંથી તે એક રેંટીઓ લઈ આવ્યો હતો, અને પોતાની બહેનને સુતર કાંતતાં શીખવ્યું હતું. પરંતુ અભાગી બહેન એટલુંયે નહોતી સમજતી કે તેણે પણ રેંટીઓ કાંતીને પૈસો બે પૈસા મેળવવા જરૂરી છે. મા તો જુદા હતી. તેને કંઈ કહેવું એ પણ પાપ કરવા જેવું હતું. આવક વધારવાનો પ્રયત્ન તે કરતો હતો. ઉપાય એજ હતો કે તેણે પોતેજ વધુ કામ કરવું. તે ચાર મહિનાની માંદગીમાંથી હજી હમણાંજ ઉઠ્યો હતો. શરીર કમજોર હતું પણ કરે શું? ચોરી કે લૂંટ કરવા ચોગ્ય શરીર પણ તેને પરમાત્માએ આપ્યું નહોતું. જૂઠું બોલીને તે બે-ચાર રૂપિયા ઉધાર લઈ આવત, પરંતુ તેની કંગાલિયત આખા મહોલ્લામાં મશહૂર હતી. એટલે તેને કોણ ઉધાર આપે? તે મહોલ્લામાં રહેનારા બધા લોકો એના જેવાજ હતા. તેમને તો 'ઇસ હાથ લે, ઉસ હાથ દે'નો રોટડીઓ વહેવાર હતો. તેમને રહેવાનું વિશાળ સ્થાન હતું. તેમની લાંગી તૂટી ઝુપડીઓનાં છાપરાં ઘાસનાં નહેતાં, નળિયાંથી દાંકેલાં હતાં. હવા અને પ્રકાશની સાથે સાથે પાણી આવવાને માટે પણ તેમાં જરૂર કરતાં વધારે બારીઓ-આકોરાં હતાં. લકા, આવાં આરોગ્યવાળાં ઘર કોના લાગ્યમાં હોય ! તેને અને તેના જેવા બીજાઓને માટે તો એ ઝુપડીઓજ મહેલસમાન હતી. તેમની ઝુપડીમાં ભોજનશાળા, સૂવાનો ઓરડો, દિવાનખાનું અને સ્નાનાગાર, એ બધુંયે બાર ચોરસહાથ જગ્યામાં હતું. નાહવાની મોરીનું પાણી પણ ત્યાંજ પચતું હતું તેથી મચ્છરોની ઉપદ્રવી જમાતો પેદા થતી હતી અને તેઓ પોતાના જન્મદાતાનું ઋણ ફેડવાને માટે તેમને સૂવાને સમયે મધુર ગણગણાટ સંભળાવ્યા કરતા હતા.

x

x

x

x

આજે તે ફરીથી તાવથી પટકાઠ પડ્યો છે. સેવાસમાજવાળા-ઓએ ડોક્ટરને બોલાવ્યો. આ તરફ નારાયણ બાપુ અને શર્માજીને પણ સૂચના મળી ગઈ. બન્નેના હૃદયમાં દયાભાવ હતો. બન્ને તેને ઘેર આવ્યા, તેમણે ડોક્ટરને પૂછ્યું: 'કેવી સ્થિતિ છે?'

ડોક્ટરે કહ્યું: 'સૂચના ચિત્તે દેખાય છે. ફેફસા ઉપર અસર થઈ ચૂકી છે. સ્થિતિ લીન થઈ ગઈ છે. બચવાની આશા નથી.'

નારાયણબાપુએ કહ્યું: 'આ લોકો કેવી ખરાબ દાસતમાં રહે છે' તેમનું સ્વાસ્થ્ય ખરાબ નેન. નુ આવ્યાં.' 'શર્માજી કહેવા લાગ્યા કે 'જો આ માણસ બેતેજ. મનુષ્ય દેહ, કદક વાચી લખી જાયતો

દેવ તો તેના આરોગ્યની વિશેષ કાળજી રાખત અને આવા મંદા ધરમાં રહેતજ નહિ.”

ડૉક્ટર અને નારાયણબાણુ હસી પડ્યા. તેમના હાસ્યથી હિત્તલિન થઈને ચર્મીજી પાછા બાપજી આપવા મંડ્યા: “આપણા દેવનું દુર્ભાગ્ય છે કે હજી સુધી આપણે ત્યાં વિદ્યાર્થી સ્વર્ગનો પ્રકાશ નથી દેસાઈ શક્યો.” ચર્મીજી એથીયે વધારે બોલત, પણ તેમની વાંતો અંજનવાની ત્યાં કાઢીને કુરસદ નહોતી. ડૉક્ટર સાહેબ રોગીનાં ફેફસાંની તપાસ કરતા હતા અને નારાયણ બાણુ તે ગરીબના હંકા પણ ઉપર ખાલીસ કરતા હતા. તેની મા અને બહેન ઓશીદા આગળ બેતી બંદી પોતાના નગીજને કિટકાર આપતી હતી. શરીરને અપૂર્ણ રીતે ઢાંકવા માટે તેમની પામે વસ્ત્ર નહોતું અને તેથીજ લગ્ન અને સદાચરે લીધે તે બિચારીઓ આ સઘ્ય બાણુઓ આગળ આવતી નહોતી; નહિ તો તેમનું અંતર તો પોતાના એકમાત્ર ખેટા અને બાળની મેચા કરવા નક્કાપક ઘડા રહેતજ હતું.

રોગીની ચહેરા ધીરે ધીરે પડી ગયો હતો. લોહી પણ ધીમે ધીમે ફરતું હતું. જેમ તેની શારીરિક શક્તિઓ ઠીજ થતી જતી હતી, તેમ તેની માનસિક શક્તિઓ તેટલાજ પ્રમાણમાં ભગત થતી હતી. ચર્મીજીની બધી વાતો તેણે ધ્યાનપૂર્વક સાંભળી હતી. વાંચનાં લખતાં નહિ આવડવાથી ગરીબોમાં રોગનો ફેલાવો થાય છે એ તેમની વાત તેને ખટકતી હતી. પ્રતિકાળે દુર્ખાલ થતા જતા તેના હાથ વડે તેણે ચર્મીજીને પોતાની પામે બોલાવ્યા. નિરસ્કારવુક્ત હાસ્ય તેના ચહેરાનું બયબીનપાણું વિશેષ સ્પષ્ટપણે પ્રગટ કરતું હતું. ચર્મીજીએ તેને કહ્યું: “તારે શું લેવાએ છીએ?”

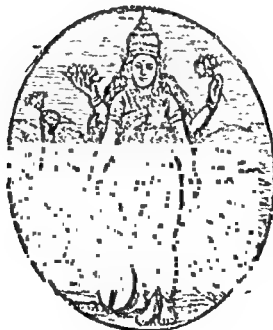
તેણે કહ્યું: “બાણુજી! હું બપોલો ગણ્યો નથી, પણ સ્વચ્છતાને અર્થ સમજતું છું. અને શ. ૧૫) રૂપાઆ માનિક મળે છે. તમુ છવોનો ચુલનો શી રીતે થાય? વધારે મારા ધરમાં રહીએ તો બાકું વધારે આપવું પડે, અર્ધા પતાર તો બાકાવાલોજ લઈ જાય! પછી અમે શું ખાઈએ?”

આ વાતે બોલવાથી તે ચાકી ગયો, તેણે આંખો મીચી લીધી. ફેડી વાર પછી લોથવા લોથવા અને ઉપગ્રસ ખાતા તેણે ફરીથી પોતાની આંખો ખોલી. ડૉક્ટર તેને બોલવાની જગત કરતા રહ્યા પણ તેણે ન મન્યું. વંદરથી પ્રવળ કરીને આંખો શરીરની સાંકળ એકત્ર કરી પુગાવા કાપક વંદી પોતાની આંખો બહાર ખેંચી નેવડા અસુ પાડી ચર્મીજી તરફ વેતુ અને કહ્યું “બાણુજી દુનિયા ગરીબોનો વેપાર

કરે છે. જે રીતે પોતાના મહેલો અને મોટાં મોટાં આલીશાન મકાનો માટે આપ ઇંટ, ગૂંતો, પથ્થર અને સિમેન્ટ ખરીદો છો: તેજ પ્રમાણે આપ અને આપના ભાઈઓ અમ ગરીબોને પણ ખરીદો છો. દૂધ દેનારી ભેંસોને જોગ અધિક ખોરાક આપાય છે, તેમ આપ સૌથી વધારે રૂપિયા કમાવી આપનારને વધારે પગાર આપો છે અને તે ઉપરાંત પાછા 'અનદાતા' બની રહો છે.... કમાઈને આપનારા અમે લોકો, અને અનદાતા આપ ! આ નાદાન દુનિયા એજ વ્યવહારને સનાતન અને સર્વશ્રેષ્ઠ સંગઠન માને છે. તેને જોઈને ઉધરસ આવી. બે મિનિટ મુધી તે ઠંસતો રહ્યો. પરિશ્રમને લીધે તેને પરસેવો આવી ગયો. થોડી વાર પછી તેને હેડકીઓ આવવા લાગી. તે મરતાં મરતાં કહી ગયો કે “બાપુજી ! અમે ભૂખનાં માર્યાં મરીએ છીએ, અજ્ઞાન અને બિમારીને લીધે નહિ.”

શર્માજી, નારાયણ બાપુ અને ડૉક્ટર સાહેબ આત્મ્યા ગયા. તેમના પગ ઉપડતા નહોતા અને હૃદય પથ્થર જેવું થઈ ગયું હતું. શર્માજીએ વિચાર્યું કે ત્યારે હજારો માણસો ભૂખે મરે છે ત્યારે સાક્ષરતાને ખાતર કરોડોનાં ખર્ચ કરવાં એ બનાવટી સભ્યતાનું વાંદરીઆ અનુકરણ છે. તેના શબ્દો આજે પણ શર્માજીના હૃદયમાં અંકારી ગયા છે કે “ગરીબ લોકો બિમારી અને અજ્ઞાનને લીધે મરતાં નથી, પણ ભૂખરૂપી રોગચીજ માર્યા જાય છે.”

(હિંદી માસિક ‘પ્રભા’ના એક અંકમાંથી અનુવાદક:-ત્ર. મા. શુક્લ)

૪-જૂનાં વેર

(લેખક:—શ્રી. પ્રેમચંદ્ર)

(૧)

જોખુ ભગત અને બેચન ચોધરી વચ્ચે મળુ પેટીઓથી યત્રુતા પાલી આવતી હતી. જમીનની હદ બાબતની તકરાર હતી. તેમના ખડકાદાઓમાં કેટલીએ વાર લોદી વચ્ચાં દનાં. તેમના પિતાઓના કમવખાં મુકદ્દમાબાજી થઇ હતી. બંને દેટલીએ વાર હાઈકોર્ટ (વડી અદાલત) સુધી ગયા હતા. હાઈકોર્ટના વખતમાં તકરારે વળી વિશેષ હિમ રજૂ થીધું. અને તે એટલે સુધી કે બંને ખુવાર થઇ ગયા. પહેલાં બંને એજ મામલા તેઓ અર્ધા અર્ધા ભાગીદાર હતા. હવે તેમની પામે તકરારી ખેતર સિવાય એક તમુ જેટલી જમીન પણ ન હતી. જમીન મહા, ધન મયું, માનમયોદા ગયાં, પણ પેટી તકરાર નો ત્યાંની ત્યાં મ્હી. હાઈકોર્ટના ધુરધર ન્યાયાધીશ પણ એક નજીવી તકરારનો ફરમા ન લાવી શક્યા.

આ બંને સજ્જનોએ મામલે બે વિરુદ્ધ પક્ષમાં વહેંચી નાખ્યું હતું. એક પક્ષની ભાંગ ચોધરીને ત્યાં હિટી, તો બીજા પક્ષના મહા-જાગતી દમો ભગતને ઘેર ભરાતી. સ્ત્રીઓ અને બાળકોમાં પણ બે પક્ષ પડી ગયા હતા. બંને સજ્જનોના સામાજિક અને ધાર્મિક વિચારોમાં પણ એક પડી ગયા હતા. ચોધરી સાને કપડાં પહેરીને જમવા બેસતા અને ભગતને ઠોંગી કહેતા. ભગતજી કપડાં ઉતાર્યાં વિના પાણી પણ ન પીએ અને ચોધરીને બ્રહ્મ થઇ ગયેમો કહેતા. ભગત સનાતનધર્મી થયા અને ચોધરીએ આર્ય મહાજનો આશ્રય લીધો. જે વેપારી. ગાંધી વગેરે માથે ચોધરી સંખે રાખતા તેના નજી સેવામાં બેસતજી પાપ માનતા હતા અને ભગતજીના કલોનની વિદાઈ. તેમના ચોરાગતું દુધ અને માંચીનું તેમ મુઠા તેઓ ત્યાજ્ય માનતા. તેમના આત્મજ્ઞના નિદાનો મ. પણ ભિન્નતા હતી. ભગતજી દેહના પક્ષપાતી હતા, ત્યારે

ચોધરી યૂનાની પદ્ધતિમાં માનનાર હતા. બન્ને ગમે તો રોગથી મરી જત પણ પોતાના સિદ્ધાંતો તોડત નહિ.

(૨)

બ્યારે દેશમાં રાજકીય ચળવળ શરૂ થઈ ત્યારે તે હિંદુચાલની અસર એ ગામમાં પણ પહોંચી ગઈ. ચોધરી એ ચળવળમાં ભળ્યા, ભગતજી તેમના વિરોધી પક્ષમાં દાખલ થયા. એક સંજ્ઞાને આવીને ગામમાં ખેડૂત સભા ઉઘાડી. ચોધરી તેમાં સામેલ થયા, ભગત અલગ રહ્યા. ગામમાં વધારે જાગૃતિ આવી. સ્વરાજ્યની ચર્ચા થવા લાગી અને ચોધરી સ્વરાજ્યવાદી થયા, ભગત રાજ્યભક્તોના પક્ષમાં ભળ્યા. ચોધરીનું ઘર સ્વરાજ્યવાદીઓનો અખાડો બન્યું, ત્યારે ભગતનું ઘર રાજ્યભક્તોની કલ્પ થઈ ગયું.

ચોધરી જનતામાં સ્વરાજ્યવાદનો પ્રચાર કરવા લાગ્યા:—

“મિત્રો, સ્વરાજ્ય એટલે આપણું રાજ્ય. આપણા દેશમાં આપણું રાજ્ય હોય તે સારું કે કોઈ બીજાનું રાજ્ય હોય તે?”

જનતાએ કહ્યું—“આપણું રાજ્ય હોય એ સારું છે.”

ચોધરી—“તો એ સ્વરાજ્ય કેવી રીતે મળશે? આત્મબળથી, પુરુષાર્થથી, સંપ કરવાથી; એકબીજાનો દ્વેષ કરવાનું છોડી દો. અગાડાઓ અંદર અંદર પતાવી લો.”

એક શંકા:—“આપ તો નિત્ય અદાલતમાં હાજર રહો છો!”

ચોધરી—“હા, પણ આજથી અદાલતમાં જઈ તો મને ગૌ-હત્યાનું પાપ છે. તમે તમારી કમાણી બાળબચ્ચાંને ખવડાવો, અને બચે તો પરોપકારમાં વાપરો, વકીલોનાં ખિસ્સાં શીદ ભરો છો? પહેલાં આપણાં બાળકોને ધર્મનું શિક્ષણ આપવામાં આવતું. તેઓ સદાચારી, ત્યાગી અને પુરુષાર્થી થતાં હતા. હવે તેઓ સરકારી શાળાઓમાં ભણીને નોકરી કરે છે, રોડ મારે છે, દેવતા અને પિતૃઓની નિંદા કરે છે, સિગારેટ પીએ છે, પટિયા પાડે છે અને અમલદારોની ખુશામત કર્યાં કરે છે. શું આપણાં બાળકોને ધર્મનુસાર શિક્ષણ આપવું એ આપણી ફરજ નથી?”

જનતા—“ઉદારાણું કરીને પાડશાળા કાઢવી જોઈએ.”

ચોધરી—“આપણે પહેલાં દાડને અડકવામાં પાપ માનતા હતા. હાલ તો ગામેગામ અને ઝરીએ ઝરીએ દાડની દુકાનો છે. આપણે આપણી કમાણીનાં દેને દાડ સાચા ગામ-ગામ ખમ, કેડાસા મેં એકીએ.”

જનતા—“જે દાડ-મગ સાચાં તેમનાં દાડ કરેલાં જોઈએ.”

ચોધરી—“આ. ૧ ના ૧૧. ૧૬. ૬. નાના-નાટ નોંધાયેલાં ગામનાં

આપણા દેશમાં બનેલી ખાદીજ વાપરના. આપણી દારૂખાઓ અને બરેનો કેરોનો કાંતની હતી. જ્યાં પૈસા દેશમાં રહેતો હતો. આપણા વજુકરમાણો આનંદ કરતા. હવે આપણે વિદેશી-રંગબેરંગી બહામણાં કપડાં ઉપર મોઢી પડીએ છીએ. આ રીતે પરદેશીઓ આપણો પૈસો ખેંચી જાય છે. જિયાર વજુકરો, કંઝાળ મર્ધ ગયા છે. આ રીતે આપણા આદ્યોનો રાટલો પડાવી લઈ બીજાઓને આપી દેવો એ શું આપણો ધર્મ છે ?”

જનના—“ખાદી મળતી તો છે નહિ ?”

ઝોધરી—“મોતાના ઘરમાં બનેલી ખાદી પહેરો, અદાલતોનો ત્યાગ કરો, દારૂ છોડો, બાળકોને ધર્મ-કર્મનું શિક્ષણ આપો, રાષ્ટ્રને રદો, બધા એમાંજ સ્વરાજ છે. જેઓ કહે છે કે સ્વરાજને ખાતર તો સોફીની નહીંઓ વહેવડાવવી પડશે તેઓ પામણ છે-તેમની વાતો ઉપર ધ્યાન ન આપો.”

જનના આ વાતો બહુ ધ્યાનપૂર્વક સાંભળતી હતી. દિવસે દિવસે જોનાઓની સખ્યા વધતી જતી હતી. ઝોધરી બધાના વિશ્વાસ-પાત્ર બની ગયા હતા.

(૩)

સગનજી પણ રાજમંત્રિનો ઉપદેશ કરવા સામ્યા:—

“ભાઈઓ, રાજનું કામ રાજ્ય કરવાનું અને પ્રજાનું કામ તેની આગ્રાનું પાલન કરવાનું છે. આનેજ રાજમંત્રિ કહે છે. અને આપણા ધાર્મિક ગ્રંથોમાં પણ આપણને એજ રાજમંત્રિનું શિક્ષણ આપવામાં આવ્યું છે. રાજનું કાર્ય તેનો પ્રતિનિધિ છે. તેની આગ્રા વિરદ માલનું એ મદાપાપ છે. રાજ્યવિરોધી માણસ નરકનો અધિકારી થાય છે.

એક શંકા—“રાજ્યએ પણ પોતાના ધર્મનું પાલન કરવું જોઈએ.”

બીજી શંકા—“આપણા રાજ તો નામના છે. ખરો રાજ તો વિજ્ઞાનનું વલ્લિક-મદાલન છે.”

ત્રીજી શંકા—“વાળીઆઓ તો પૈસા કમાવાનુંજ જાણે, રાજ્ય કરવાનું શું જાણે ?”

સગન—“સૌક તમને શીખવે છે કે અદાલતમાં ના જાઓ, પંચાયત મારફત મુકદ્દમા પનાવો, પણ એવાં પંચ ક્યાં છે કે જે સાચો ન્યાય કરે, કૃષિનું કૃષ અને પાણીનું પાણી કરી આપે ? આદી તો મોં જોઈને વાન થયે. જેનો કંઈ કચ્છાળ હશે તેની જિલ થશે, જેનો કંઈ કચ્છાળ નહિ હોય તે જિલ્લામાં માયો જશે. અદાલતમાં બધું કામ કાપડા પ્રમાણે ચાલે છે; ત્યાં નાના મોટા સૌ મરખા, વાધ ને

જાન. ૧૫૫ રેવરેન્ડનાની રેવ ત્યાં હોય છે તે દુકાને નરિ જ્યાં તે
૧૫૭ મંનાએ કોઈ ને કોઈ રીતે જમણા, આગળના પેશા અગાઉને,
મન કોમવતીને નેપાદ થઈને જમણા પોતાની આગળ પરી કરે. તે
એવું ત્યાં મારે કરે તે સ્વદાનું નુકસાન છુટું અને મરીન કેવળને
જમણા નુકસાન થાય ! અને જમણા કોઈકને નો નિર્દેશ કરે. ત્યાં
કોઈક થાય છે. જે જમણાને એક દિવસ અગાઉ ન આપે તે પેટમાં
દુઃખ થવા માટે. હમ મરી આવે અને છોડી ભાગી જાય.”

એક સ્વદાન—“દાર પીવાથી શરીરમાં જલજન થાય છે.”

એક શ્રેણી—“પહેલાં દાર પાત્રને પાત્રજ જન. આ. આગળ પરી
એટલે પેસાની તાણ પડવા લાગી. એટલી મજૂરી ફાંને મળે છે કે
મદદ. ૧૫૭ જમણા નીકળે અને નિસાળાછ પજુ મામે ? જમે નો પેશા
હોઈને જુએ માટે કે મોટી કરે, જુગાર રમે અને બેઠાની કરે,
કારની દુકાન એ અરેખર આપણી યુક્તિઓ આપે છે.”

(૪)

દેવધરીજનાં ભાવેલા આંખજવા મારે મોટો તરી પડવા દના,
કોઈને ઉભા રહેવાનીયે જતા નહોતી મળતી. દિવસે દિવસે મોઢરી-
જનું માન વધવા લાગ્યું. તેમને ત્યાં દંડેલાં પંચાયતની અને રાષ્ટ્ર-
જનિની મર્યાદા થવા કરતી. કોઈને એ વાનમાં ખૂબ આનંદ અને
કુમાર આવતો. તેમના રાજનૈનિક જ્ઞાનમાં વધારો થતો. તેઓ પોતા-
નું ગૌરવ અને મદદ સમજવા લાગ્યા, તેમને તેમની સત્તાનો
આશ આપવા લાગ્યા. નિરંકુશપણું અને અન્યાય તરફ હવે તેમનાં
જર્જર થવા લાગ્યાં. તેમને સ્વતંત્રતાનો સ્વાદ લાગ્યો. ધરનું ૨, ધરનું
ધર, ધરનાં વસ્ત્ર, ધરનું ભોજન, ધરની અદાપત્ર, ન પોસિસનો
અથ કે ન અમપદારોની ખુશામત, એમ તેઓ સુખસાંતિથી જીવન
માગવા લાગ્યા. કેટલાએ નિસાળાછ છોડી દીધી અને સદ્ભાવોની
સરિતા વહેવા લાગી.

જમણા જમણા આટલા જવા લાગ્યાથી ન દના. જનતાને દિન-
પ્રતિદિન તેમના ઉપદેશ તરફ અગ્રિય પેદા થતી હતી, તે એટલે
મુખી કે ધણે જાને તેમના શ્રેણીઓ તજાટી, મોટીદાર, નિશાળ-
ના મહેતાજીઓ અને આ અધિકારીઓના મિત્રા નિવાસ કોઈ
આવનું ન હતું. કોઈ કોઈ વાર મોટા સાદેજ પજુ આવી મદદ અને
જમણાને જમણા માન આપવા. મોટી વાર જમણાને આશ્વાસન આપી
જતા. પણ મોટી વારનું માન આપે પડેલના અપમાનની બરાબર
ક્યાંથી થાય ? જ્યાં કંઈ જતા ત્યાં તેમના તરફ આંખગીઓ થતી.

માં સાતમાવ પેદા થશે, વિખવાદ મટશે, ઈર્ષ્યા અને દેવનો નાશ થશે, ભોગવિદ્યામયી મન પાછું દર્શશે, અને નિશાળાજી પણ ઓછી થશે. આત્મજગ વિના સ્વરાજ દેશપિ નહિ મળે. સ્વાધીપણ એજ સર્વ પાપોનું મૂળ છે, એજ તમને અદાવતોમાં લાઇ જાય છે, એજેજ તમને વિધર્મી શિક્ષણના ગુલામ બનાવ્યા છે. એ પિશાચને આત્મ-જગથી મારી દાદો એટલે તમારી ઇચ્છા પૂર્ણ થશે. બધા જાણે છે કે ૬ ૪૦ વર્ષથી અરીણ ખાઈ હું, આજથી અરીણને ગાયના લોહી-સમાન ગણું છું. મોધરીજ સાથે મારે ત્રણ પેદીઓનું વેર છે. આજથી મોધરીજ મારા લાઇ છે, આજથી મને અથવા મારા ધરના કોઈ પણ માણસને ધરના કોતેજા સૂતરનાં વળેલાં કપડાં સિવાય બીજું કંઈ પહેરનાં જુઓ તો મને તમારી ઇચ્છામાં આવે તે શિક્ષા કરજો. બસ, મારે આદર્શ જ દેવું છે. પરમાત્મા આપણી બધાની ઇચ્છા પૂર્ણ કરે.”

આ પ્રમાણે બોલીને બચનજી ધર તરફ જતા હતા તેવામાં મોધરીજ દાદીને તેમને ગળે બાઝી પડ્યા. ત્રણ પેદીની અદાવત એક દાણમાં શાંત થઇ ગઇ.

તેજ દિવસથી મોધરીજ અને ભગનજી સાથે સાથે સ્વરાજ્યનો ઉપદેશ કરવા લાગ્યા. તેમની વચ્ચે ગાદ મિત્રતા બંધાઇ અને એ નક્કી કર્યું તો અંદર છે કે જનના બેમાથી કોને વધારે માન આપતી ?

પ્રતિદ્વંદ્વના-અડમાચડી એ એક એવી ચિત્રગારી હતી કે જે આ બંને પુરોનોનાં હૃદયને ઉત્તેજિત કરી દીધાં હતાં.

(દિંદો માસિક પ્રભાના એક અંકમાંથી અનુવાદક:-વ. મા. શુક્લ)

રામસિંહ જાગ્રદારે ચોક્કીદારને કહ્યું—“ભૂચો તો, ત્યાં કોઈ ગર-
બ મચાવી રહ્યું છે.”

ચોક્કીદારનાં બધાં ચડી ગયાં. તે લાંબાં લાંબાં પગલાં ભરતો
ધરનારથળ ઉપર પહોંચ્યો.

પેસો માણસ ત્યાંસુધીમાં તો ઉડીને ઉભો થઈ ગયો હતો.
અનુ બને મોતી બને-હવું તેડું જોર વાપરીને ફૂતરાના કાન પક-
ડીને ઉભાં છે. બિચારો ફૂતરો ઠરેલો માર્યો અને ઠંડીથી થર થર
કંપતો, ક્યાંક પૂંછડી ઉપર કોઈ પ્રકારનો ભુજમ રમેને થાય એવી
ચંકાવી તેણે પૂંછડી પણ ખેંટ નીચે દબાવી દીધી હતી. પેસો માણસ-
ના જામણા હાથની આંગળીમાંથી ભોલી દપડી રહ્યું હતું. હાથ
ઉંચો કરીને જોનાંજ તે ગુસ્સામાં આવીને જૂમ પાડી ઉઠ્યો—“આ
ફૂતરાના બચ્ચાએ મને કાવ મારી માખ્યો !”

દારેજો ભોક્કાના ડાંગામાં ધૂસો બૂને મૂકીને બોલ્યો—“એ
ગરબડ ન કરો. શું ચવું ? આટલી બધી ગરબડ શાની મચાવો
છો ? તું આખલાની પેઠે જોશો શાનો પાંડે છે ? તારું નામ શું ?”

પેસો માણસ બિચારો ગભરાયા જેવો થઈ ગયો, એક સત્તામ
કરીને ને ધણાજ કરજી બચાજો બોલ્યો—“હજૂર, મારું નામ રામ-
સેથિન હજાર છે. સોનાનું કામ કરું છું એટલે કે હું સોની છું.
આંદોને તો હું હાથ પણ બગાડતો નથી. મારા વંશમાં કોઈએ
આંદોને હાથ બગાડ્યો નથી. હજૂર ! માખાપ છો હજૂર, એકદમ
મારી માખ્યો છે.”

દારેજાએ ડાંગા કાઢીને તેના નરક જોશું બૂને મૂકી ઉપર તાલ
ફેના ફેનાં કહ્યું—“જૂમ પાડો નહિ, શી વાત છે તે સ્પષ્ટ રીતે કહી દો.”

રામસેથિને એક વાર ફૂતરા તરફ જોશું. ત્યારપછી ભોલીથી
તરબોળ થઈને પોતાની આંગળી તરફ જોઈને કહ્યું—“હજૂર, પધારી-
માંથી ઉડીને જંગલ મચો હતો. જંગલ જંગલ પાછો આવીને
ધરમાં દાખલ થયા જતા હતા એટલામાં મેં દઈને-કોણ જાણે
ક્યાંથી આવીને-આ કમનસીબ ફૂતરાએ આંગળી કરદી ખાધી.
ભોલીની નહીં વહેવા લાગી. હજૂર ! આંગળી ખૂંચ કરદી ખાધી છે.
હજૂર ! માખાપ છો, બાનો કોઈ ને કોઈ કેસલો કરવોજ પડશે, હજૂર !”

હજૂર બધા ચલાવીને કહ્યું—“હા, આ ફૂતરો ફેનો છે ?” રામ-
સેથિને ગગમગા થઈને કહ્યું—“માલમ નથી હજૂર ! હજૂર ! માખાપ છો.”

દારેજા સાહેબે કરી એક વાર ચહેરા ઉપર અંબીરના દાવીને
કહ્યું—“હા” ત્યાર પછી થોડી વાર બૂચ રહીને એટલે બચાજો કહ્યું—

“એ બધું નહિ સાથે, હાથ રહો. ફતરો પાળવાનો શોખ કાઢી નાખ્યું. કમરે દોરડું બાંધીને થાણામાં ઘસડી બેઠું છું. બરડા ઉપર બે ચાર નેતર પડતાંજ ફતરાં પાળવાનો શોખ ચાલ્યો જશે. રામસિંહ, જુઓ તો ફતરો કોનો છે? સાલાને કાન પકડીને થાણામાં લઇ આવો. પછી મઝા ચખાડું છું. આ ફતરો છે કોનો?”

ચારે તરફના લોકો એકબીજાનાં મોં જોવા લાગ્યા. ટોળામાંથી એક આદમી બોલી ઉઠ્યો—“એ તો હજૂર, પોલિસ ઇન્સ્પેક્ટર સાહેબનો ફતરો છે.”

જરા ચમકીને દારોગા સાહેબે ફતરાને ધ્યાનથી એક વાર જોઈ લીધી, કંઈ નિશ્ચય કરી શક્યા નહિ. રામસિંહ તરફ જિજ્ઞાસુ દષ્ટિથી જોઈને બહો પૂછ્યું કે, તમારો શો અભિપ્રાય છે?

રામસિંહ તે વખતે તદ્દન નિર્વેષ જેવો થઈને આકાશ તરફ જોઈ રહ્યો હતો. દારોગા સાહેબની નજર એક ચતાંજ તે બોલી ઉઠ્યો—“ખૂબ બકારો થાય છે, હજૂર, કદાચ વરસાદ પડશે.”

દારોગા સાહેબે ઝટ દઈને એક વાર આકાશ તરફ જોઈને કહ્યું—“જણાય છે તો એવુંજ.”

પછી રામસોચન તરફ અમલદાર તરીકેનો રૂઆબ બતાવીને બોલ્યા—“જુઓ, આ વાત મારી સમજમાંજ ઉતરતી નથી કે એક નાનકડું ફતરાનું બચ્ચું તમારા જેવા હૃદયુષ્ટ માણસને કરડ્યું શી રીતે? તમારું આ ઘડા જેવું માથું જોઈને આગળ વધવાની ફતરાની હિંમતજ ન ચાલે ને! જા, ચાલ્યો જા, ક્યાંકથી આંગળી કરડાવી લાગ્યો છે અને કહે છે કે ફતરું કરડ્યું છે! જા જા જુઝા! બે તમાર્યા લગાવી દબરા ત્યારેજ અક્કલ કેડાણે આવશે—ચાલો રામસિંહ.”

આટલું કહીને તેઓ જવાજ ઇચ્છતા હતા એટલામાં ટોળામાંથી એક આદમી આગળ વધીને બોલી ઉઠ્યો—“હજૂર, રામસોચનની એક પણ વાતનો વિશ્વાસ કરશો નહિ. એ તો દારૂડિયો છે. આખી રાત નશામાં ચકચૂર રહ્યો છે. સવારમાં ફતરો પોતાને રસ્તેથી જતો હતો, તેને પકડીને ખભે ચઢાવીને એ તો નાચવા લાગ્યો. પછી તેના મોંમાં સળગતી સીગારેટ ખાસી દીધી. બસ, પછી શું કહેવું? તેણે આંગળી ઝડપી લીધી. એમાં ફતરાનો શો દોષ હજૂર? માણસને આ રીતે ચીડવવામાં આવે તો તે પણ કરડ્યા વિના રહે નહિ. જુઓને પેલે દિવસે—”

રામસોચન વચ્ચેજ બોલી ઉઠ્યો—“બસ, રહેવા દે, તારા ભાવજની જરૂર નથી. તું કેવો ધર્મભ્રષ્ટા બુધિહિર છે તે હું જાણું છું.”

અનેકો જાણે ભૂલી ભૂલ્યાનું કષ્ટ: આ ને પે. છે, બિજા કેટ કેટલા જાણે: !
નિર્મારેટ હવે થું એમ કિજા ફેરવે ? "

રામભાઈ, ગરબને ગોડવા: "એ. થ. જાન્યાર ૩૦ ને દે."

રામભાઈના જામના આવી રૂપો અને કાગડો: કાગડો નકક
કરીને જાણે: કાગડોને ગોડવા "દબ્બડ ! મોટા કાગડોના કાગડો ને કે
ગોડવા: થું, આ કાગડોનું બાદાકુરો: ફરતો નાચી."

ભાઈભર, આજર છે ? "

"હા, હજી."

આરે નરકના યોગેએ જાણું દનારી મેલી જ નવે દોઢા આપે:

દાગેશ સાહેબે જરા મનભરુ મનમની પેરે દાગેશ કહ્યું: "એ ને:
દે કહું ખુજ ! આ ને કંઈ ફરતોની મનમની છે. પોસિમ ૧-૨૫.
કદર સાહેબ, તો એને દરવાજાની બાંદર પળ પેળવા દે નહિ. ૧૫:
મુજરે કહ્યું છે કે આ પોસિમ ૧૫૨૫૬૬ નાદેબનો ફરતો છે ?
સાહેબ બાદાકુરો: ફરતો નમાન જેવો યોગે છે કે પેર છે બદલો
કરો દોષ ! કાલ રે રામભાઈના, થાગુમાં માછી આપજો."

રામભાઈ આત્માર કુદી ફરતોને બગાબર એકાગી રવો દનો.
મેજે દગા દરતા કહ્યું: "દબ્બડ, આ ફરતો તો નાદેબનો જાણે
છે. કામે આવોજ ફરતો સાહેબના બગાબામાં જોયો દનો."

એક આદમી બોલી ઉઠ્યા: "અરે, આને તો મો જાણે છે,
સાહેબનોજ ફરતો છે."

દાગેશ સાહેબનો અરેશ મંજીર થઈ ગયો. જરા ખાંખારીને
બાંધ્યા- "અરરર, બદ્દ દડી પડે છે. કોની મનદૂર છે કે બે ઘડી ઉઠા
ઉઠા વાન પળુ કરી શકે! રામભાઈ! ફરતોને મોટા સાહેબને બંધસે
પેરોચાડી દે, મોટા સાહેબને મારી વતી સલામ કરીને કહેજો કે
ફરતો રરતામાં જોયો એટલે મેં મોકલ્યા છે."

ત્યારપછી રામભાઈનાને કહ્યું- "ખુબ થયુ. હવે રહેવા દે તારો
સાંભળા જેવો કાંઈ હાથ, ઉઠ્યા કરીને નખરા ન કર. મોટો બદા-
દર ન જોયો દોષ તો ! કયાક જરા ઉઝરેકો અંચા હરી તેટલામા
જૂઓ સાલવા મકંઠા છે તે: તારા માથું રહી મથું એજ સાદું કહેને
એક તો ગુન્હો કયાં ને પાછો જૂઓ પાડે છે, જરા જો તા ખરો
જા, જા, આપ્યો જા."

એટલામા એક જણ બોલી ઉઠ્યા- "અર, આ પોસિમ ૧-૨૫-
કદર સાહેબનો નોકર કરીમ તો જાણ છે, એનેજ બોલાવીને પૂછવા-
થી કામ પતી જશે."

૬-સાચો સ્વયંસેવક

(લેખક:-શ્રી. મજવિદ્યારી મેદરોગા)

(૧)

હાલે સોમવતી અમાવાસ્યા છે. ગંગાકિનારે બહુ ભારે મેળો ભયરો. લોકો તો અત્યારથી એકઠા થતા જાય છે. રાતના ચાર વાગ્યાથી સ્નાનની શરૂઆત થશે. વરસાદને લીધે ગંગામાં પૂર ચઢેલું છે. મેળાના બહોબરનની ફણ કંઈ પણ વ્યવસ્થા થઈ નથી. પોલીસને થી પડી છે તે કંઈ વ્યવસ્થા કરે. તે તો બસ આમતેમ હરવું કરવું અને મમે તેને સ્નાવવાનુંજ વાળે છે. એવા સમિતિવાળા અલખત કંઈ કામ કરે છે. ત્યારે તેઓ વળા કેપ્ટન વગેરેની ચૂંટણીની ધમાક-માં છે. હાલેજ ચૂંટણી થશે. પહેલા મેળામાથી છટા થયા પછી સાંજે સાક્ષા ચાસિઆમની ધર્મચાળામાં ચૂંટણી થશે. જેને સ્વયંસેવકો વધારે મન આપશે તે કેપ્ટન તરીકે ચૂંટાશે. મોહનબાપુ હજી છે કે “દુ” કેપ્ટન થાઉં.” દુર્ગાદાસ હજી છે કે “દુ” કેપ્ટન થાઉં તોજ કંઈક માન સચવાય અને ૧૨૦ સ્વયંસેવક પણ માફા દબામા રહે.” પણ આ બધા કામનું નામ સાબળતા તો સેા હદમ દૂર નાસી જાય છે. કેપ્ટન થવા તો હજી છે, પણ માત્ર માન મેળવવા માટેજ. આદર્શ કાવંકર્તા બનવાની અને બીજા સ્વયંસેવકો પેતાનો આદર્શ જોઈને ઉત્સાહિત થાય એવું હવાની તો તેમને કંઈ પરવાજ નથી.

એકલા લગ્ન બાળુજ કામ કરના પાળા પડના નથી, અને તન મન સગાવીને કામમાજ મન્યા રહે છે. કેટલાક સ્વયંસેવકો હજી છે પણ ખરા કે, તેઓ આ વખતે કેપ્ટન તરીકે ચૂંટાય. પણ રાવ-મારેજ હશે કે: “એ તો અમાર માખૂનેા હાદરા છે. એ દિવસનો કિમાલ છે. હવે રૂંટી પડેા જાય છે. તેનાથી કો કામ થાય તેજ નથી તો પછી કેપ્ટન કેને ચૂંટવા? વધુ બાખૂને વડીલાનમાંથી ધરમદ ન મળે. મિ. રેના પણ પોતાનાજ કામમાં મગ્ન છે.” દુ” એમ વિચારેા વિચારેા સુઝ મેા. માનકાજે બનાવર આર વાચ્ય

અને મદાપ્રયત્ન ફેટલાક ભાગેની ખીચ આજુબે નહીં હતી. શંકા. સાંજુ ફોરફુ બધીને એક મનો આચરને અને મન નો બનાવ્યો. ફેટલાક સ્વયંભેવક એક વચ્ચાએ એકાકી થઈને નોકોની મનનવસા લાગ્યા. અહમ્મનું લોકોનું દોષુ મગી આજુ. આં મોર મનો; પણ હજી સમુદ્ર આજુની દોશિવારીથી માર આજુની ફગના બચ્યા. સમુદ્ર આજુનાં વચ્ચ બધાં બિંદલ મળ્યાં. મેં ત્યાં હતો ને મને કપડાં બદલી આવવા હતું. હું મારી વાન પૂરી હતી શંકા નહિ એક સામાં નો એક આર વર્ષની મુંદર બાગડ જમ પાડી હતી. "એ મા! માર, માર ફળી માર!" મેં ફરીને જોયું તો પાણીના બમરમાં સાડીને એક છેડો ફળી ગયો. હું કંઈ કહેવા જતો હતો એક સામાં તો સમુદ્ર આજુ ફરી પડ્યા અને ફગના મારીને પાણીમાં બાગવા લાગ્યા. માત્ર આડીજ હાથ આવી. નેજો ફળી મારી મારીને થાકી ગયા. મેં ફેટલીયે વાર હતું કે નીકળી ગયો. બીજું કંઈ નથી, પણ એક તો લોકોની બાક અને બીજી કોઈને બાગવાની ધુનમાં ને ધુનમાં ખૂબ પ્રયત્ન કરવા છતાં પણ હતાશ થવાથી તેજો થાકીને કિનારે આવ્યા અને હતું કે, પતો ન લાગ્યો. હું થાકી ગયો છું, જલદી કરો.

મેં હતું "ફોઈ ફળી એજુ મધુ છે, એ બાગાના હાથમાંથી સાડીજ છટકી મધ હતી. ને તો તમે ફાડી લાગ્યા છે. મેં તમને ફેટલીયે જુઓ પાડી પણ તમે તમારી ધનમા મગન હતા એટલે ન સાંભળ્યું."

સમુદ્ર—"શું સાડીજ ફળી મધ હતી? હું તો સમજ્યો કે બાગાજ ફળી મધ છે." એમ ફરીને તેમણે સાડી લઈને તે બાગાને આપી. મેં જોયું હતું કે-ફરજાપૂર્ણ આજોથી તેણે સમુદ્ર તરફ જોયું અને સાડી હાથમાં લઈ દ્રષ્ટિ નીચી કરી લીધી.

(૨)

મેજો સાંજના માર વાગે પૂગ થયો. થાક્યા પાક્યા આવીને ઘેર બોગન હતું અને કપડાં બદલીને મેજા સમિતિના હાથોલપમા રિપોર્ટ આપ્યો. આં વાગે બધા સ્વયંભેવક અને સમિતિના સભ્યો એકાકી થયા. લાગા રામનાથજી સજાપતિ હતા. ચૂંટણીને મારે વ્યાખ્યાન થવા લાગ્યાં. મોહને પણ એક સાંજુ બાપજુ હતું અને શુભ રીતે મોતાની પ્રસન્ના હતી. વળી બીજા સ્વયંભેવકોને સંજોધીને હતું કે "જોગ્ય અને અનુભવી બાળકનેજ તમારો કેપ્ટન ચૂંટશો; કેમકે એજ વ્યક્તિ સાથે તમારે સાલભર રહેવાનું થશે." મોહનના પંડી દુર્ગાદાસે ફળદગાજરેલી વાળીથી મોહન અને સમુદ્ર આજુ ઉપર

પ્લેગનો ભીષણ પ્રકોપ હતો, સેવા સમિતિના દરેક સ્વયંસેવક તન તોડીને લોકોની સેવાચાકરી કરી. લચ્છુ યાત્રુ પોતે પોતાના હાથે રોગીઓની ગાંઠો ઉપર દવા લગાવતા, ફાટી જતાં તેને ઘોતા. અને મલમપટ્ટા લગાવતા. ફેટલાય રોગી એવા મળ્યા હતા કે જેમનાં સંબંધીઓ તેમને માંદગીમાં એકલા મૂકીને નાસી ગયાં હતાં, તેમને પાણી આપનાર પણ કોઈ ન હતું. ફેટલાય મુઠાંની અંતિમ ક્રિયા તેમણેજ કરી. આ રીતે લચ્છુ યાત્રુ આખો દિવસ લોકોની સેવામાં તત્પર રહેતા, સમિતિની કચેરી પણ પાસેના એક આગમાં લઈ ગયા હતા. કેમકે શહેરમાં જવાથી લોકો ડરતા હતા.

(૪)

સાંજ પડી ગઈ હતી. સૂર્યાસ્ત થયાને વાર નહોતી થઈ. એટલામાંજ લચ્છુ યાત્રુએ સેવા સમિતિની છાવણીએ આવીને એક સ્વયંસેવકને કહ્યું—“આજ ભારે મહેનત કરી, ઈશ્વરની કૃપાથી રામજી બચી ગયા લાગે છે. જો તેઓ બચી જાય તો તો આપણે બહુ ભાગ્યશાળી. બિચારાને ચાર નાનાં નાનાં છોકરાં છે, જેમને સંભાળનાર કોઈજ નથી. મને તો બહુ દયા આવે છે. પ્રભુ સારાં વાનાં કરે.”

એટલામાં દુર્ગાદાસે આવીને કહ્યું—“રામજી ખલાસ થઈ ગયા. તેમની અંતિમ ક્રિયાનો બંદોબસ્ત કરી દીધો છે. તેનાં બાળ-બચ્ચાંને અહીં લાવવા માટે મેં વિધ્યુને કહ્યું છે. તે હમણાં તેડી લાવે છે.”

દુર્ગાદાસની વાત સાંભળી લચ્છુ યાત્રુ સ્તબ્ધ થઈ ગયા, તેમની આંખોમાં આંસુ ભરાઈ આવ્યાં, ફેટલીયે વાર ઉંડા શ્વાસ લીધા પછી તેઓ આજ ભારી તબિયત હીક નથી, એમ કહીને અંદર એક ઓરડીમાં જઈને સૂઈ ગયા. થોડી વારમાં રામજીનાં બાળબચ્ચાંને લઈને વિધ્યુ આવી પહોંચ્યો. રામજીની નાની રામુ બહુ મુંઢર અને હસ-મુખી હતી. લચ્છુ યાત્રુ પર તેને બહુ પ્રેમ હતો, અને લચ્છુ યાત્રુને તે ભાઈ કહ્યા કરતી હતી. તેની ઉંમર હાલ ફક્ત સાત વર્ષની હશે. તે એક વાર પહેલાં પણ અમારી છાવણીએ આવી હતી. તેણે આવનાં વેંતજ પૂછ્યું: “ભાઈ ક્યાં છે?” દુર્ગાદાસજીએ કહ્યું: “અંદર છે.” તે સીધેસીધી અંદર જઈને લચ્છુ યાત્રુની પથારી પાસે બેસી અને લચ્છુ યાત્રુને માથે હાથ મૂકીને બોલી: “ભાઈ! નમાઝ શરીર સાફ લાવવું નથી.” લચ્છુ યાત્રુ કેટલે બેસ થયા અને રામુ તેમને ગળે બાંધી પડીને બોલી—“મા... ”

૩૦—નારી જઈને ' ' સાહેબ મુ.

૩૧—તોપકો તમે આમ પડી કેમ બધા હતા. !

૯૦—બહેન ! ઉંચ આવળી હતી.

૯૧—તો મુઠા જાગ્યા.

૯૨—દરે નદિ સુધે ગઈ.

થોડી વાર વાત કરનાં કરનાં રામ ત્યાંજ મુઠા મઠ.

મુઠે લગ્ન બાબતે સખત તાર ચઢી આપ્યો અને મવાર યનામાં તો તેમને ખેંચતી ગાંઠ નીકળી. એક સ્વયંભેવક મોકલીને તેમને ઘેર ખબર મોકલાવી. તેમની મા, નાનો ભાઈ, બહેન વગેરે આવી પહોંચ્યાં. મોંઘળીના મમાચાર સાંભળીને લગ્નખત ખ્યાલ સ્વયંભેવક પળ આવી પહોંચ્યા હતા. ત્રીજે પહોરે દાવન જરા વધારે ખરાબ થઈ ગઈ. ફેફસાં સ્વયંભેવકનું મો ઉતરી ગયું હતું. લગ્ન બાબતે અમને કંટાળીયે વાર કશું કે તમે જમી લો, હું સાંજે થઈ જઈશ, મજરાવા જેવું કશું નથી. રાતના આઠ વાગે તેમની તબિયત વધારે બગડી ત્યારે તેમણે હુમ્મણસને બોલાવીને કહ્યું—“ભાઈ હુમ્મણ ! હવે હું બચી શકવાનો નથી. પણ જોઈને, રામજીનાં બાળખાણને દેવી તકલીફ ન પડે; નહિ તો મરવા છતાં મને શાંતિ નહિ થાય. એક બીજી પ્રાર્થના પણ છે. માતાજીને બોલાવો એટલે દલીલ. રામજીને લગ્ન બાબતે દાવ પેનાના બાળામાં લઈને કહ્યું—“ભાઈ !” એટલામાંજ લગ્ન બાબતે ડોશીમા આવી પહોંચ્યાં. ડોશીના જીવનું ડેકાણું ન હતું. તે એક બાલુ બેડી બેડી રહી હતી. ત્યાંથી હુમ્મણસે તેમને બોલાવી મંજાવ્યાં હતાં. લગ્ન બાબતે માને લેઈ પ્રણામ કર્યા અને કહ્યું—

“મા ! તું બહુ મમલુ છે. તું તો મને ધીરજ આપ્યા કરતી હતી. આજ ઉત્તરું એજ કામ મારે કરવું પડે છે. ફુનિયામાં કાંઈ અમરપેટા લખાઈને નથી આવ્યું, હું સાંજે થઈ જઈશ. તું મજરા નહિ અને જો કશુંતો ત્યાં એજ મંજુર થયું હશે કે હું આ લોકમાં સેવા સમાપ્ત કરીને તેમના લોકમાં મેંચા કરું તો પણ દીક છે. બાબુ (નાનો ભાઈ) હજીર તેને દીવાલુરી કરે—તારી મેંચા કરશે.

અન્યારે મારી એક દુઝા છે. જો તું તે પૂરી કરવા દુઝતી હોય તો કહું.”

માએ ધીરજ રાખી મહામહેનને આંસુ રોપીને કહ્યું કે “મારા દીકરા ! કહે, જન દેનાં પણ જો તારી દુઝા પૂરી કરી શકું.....”

એટલું બોલતાં બોલતાં ડોશીનું મળુ રૂધાઈ ગયું.

લગ્નબાબતે કહ્યું—“રામજીના બાળખાણને તું બાબુની માફક જ મખાં અને—મરી મયા પછી મારા શરીરને બાળવા કરવાની કે તેને મગજનામા વહેવું મહત્વની જરૂર નથી. તેને લખતો મેડિલ

૭-સરસ્વતી

(સિખક:-શ્રી. રૂઢત ભદ્ર)

(૧)

બહેન કમળાનો એકએક સ્વર્ગવાસ થવાથી મદનમોહન તેના એકના એક પુત્ર લલિતને પોતાને ઘેર તેડી લાવ્યો. કમળાનો વિવાહ બહુ દૂરના એક ગામમાં કરવામાં આવ્યો હતો. વિવાહ કરતી વખતે કમળાના પિતાએ જે જોઈએ તે મળી આવે એવું ઘર જોયું હતું. પરગાર, ગાય, બગદ, જમીનદારી અને નગદ નાણાં બધુંએ હતું. અને તેથીજ તેમણે પ્રસન્નચિત્તે કમળાનો વિવાહ ત્યાં કર્યો હતો. પણ કુસંગતમાં પડવાથી કમળાના પતિએ સર્વ કંઈ શ્રમાવી દીધું. અને તે એટલે સુધી કે ગામમાં ઘર પણ રહેવા દીધું નહિ. અતિ લલિતને ચાર વર્ષનો મજાને તે પોતે પણ કાળને આધીન થયો. મદનમોહનના પિતા અત્યાર પહેલાંજ પરમજામને પામ્યા હતા. બહેનના દુર્ભાગ્યની વાત જાણીને મદનમોહને કમળાને પોતાની સાથે આવવાનો બહુ આમ્રદ કર્યો; પણ કમળા એકની એ ન થઈ. તેણે કહ્યું: "મોટા ભાઈ! હું અહીંજ રહીશ. જે ઘરમાં માથા ધબ્બી મને મજાને મળ્યા છે તે ઘર નહિ છોડું."

આ રીતે આઠ વર્ષ કમળાએ પોતાના પતિનાજ ઘરમાં અનેક કષ્ટ મોંઘો વીતાવ્યાં. અને એકદિવસે કમળાના પત્નિ મૃત્યુસમાચાર સાંભળીને મદનમોહન તેના બાર વર્ષના પુત્ર લલિતને પોતાની સાથે તેડી લાવ્યો.

મદનમોહનના લગ્ન બહુ વખતથી થઈ ગયા હતાં, પણ તેને કંઈ સંતાન ન હતું. તેની સ્ત્રી મરસ્વતી કેપમાં આધારા જેવી હતી, પણ ગુણમાં રાહતી હતી. તેના સ્વભાવ બહુ નીખો અને હસીમો હતો. લલિત આવ્યો એ તેને ગમ્યું નહિ. તે આવ્યો ત્યારથીજ તે વાત વળમળા મારેલા મારતી, પણ મદનમોહન કાળજીને પુત્રની જેમ પાળતો હતો. મદનમોહનની સ્થિતિ નારી હતી બાપદાદાના વગમામ ધરખાન અને સર્વનાની કુમુખપુત્રના નો દનીજ પણ ને હિરણ્ય કાનપુરના

|| સરસ્વતીના આચરણમાં કંઈ ફેરફાર તો જરૂર થયો. આ માનને ઘેર લલિતના દિવસો જવા લાગ્યા. એક દિવસ મદન- ને માવમ પડ્યું કે સરસ્વતી ગર્ભવતી છે. તેના આનંદનો પાર નો. એ સમયે મદનમોહનને ત્યાં પુત્રરાત્રનો જન્મ થયો. આ મામના લોકો તેને ત્યાં એકઠા થયા. મામના જેઓ ઘરડીઆ તેમણે મદનને વધાર્ધ આપતાં કર્યું કે “ મદન, સારું થયું. અગ્નિજ્વાળાનાર તો થયો; પણ ભાર્ધ ! માનો ન માનો પણ આ લલિતની પૂજનપાદનું ફળ છે. જે ઘરમાં દમેશાં પ્રાતઃસ્મર- ૫ ભગવાન રામચંદનું આ પ્રમાણે પૂજન થાય છે તે ઘરમાં દિગ્વિદિ પાવેજ વાસ કરે છે. ” મદન પણ આ વાત માનતો. લલિતનાં પૂજનપાદનું ધર્મચરણ-તેને દમેશાં સારું લાગતું. આજ નેત્ર પ્રત્યક્ષ ફળ મેળવીને લલિત મત્યે તેની વધારે પ્રીતિ. આ રીતે બીજાં ચાર વરસ વીતી ગયાં. મોહન હવે ચાર વર- ૫ થઈ ગયો. લલિત અને મોહનને બધું રમેલ બધાયે. મોહન સિતભાઈ પામેજ વધારે રહેતો. તેની પૂજનમાં ભાગ લેતો અને ગરબને પ્રભાત કરતો હતો. પિતા મદનમોહન ઉપર તેને એટલું કાળ ન હતું તેમ છતાંમ મદનમોહન ઘેર આવતાંજ મોહનને ખોળી રાતો અને નેત્રી સાથે વાનચીન કરી આનંદ પામતો.

એક દિવસ મદનમોહન બધું ફરચી ચાકીને ઘેર આવ્યો. મામનાંજ રામધનને મોહાવ્યો. રામધન નવો જૂનો વિધાસુ નોકર તો. તે દિવસે નાવ આવવાથી લલિતે રામધનને કમગનાં ફલ પૂરેલા તળાવે મોકલ્યો હતા. ગેજ તો તેજ ફલ ચૂંટી લાવતો હતો પણ આજ તાવ આવવાથી તે જાલ સકપો ન હતો. મદનમોહનને તો જરૂરું હામ હતું. તેણે સરસ્વતીને પૂછ્યું “ કેમ, રામધનને ફલ મોકલ્યો છે ? ” સરસ્વતીને પણ લાગે હામ્મો. તેણે મોં ચડા- ૫ ને જવાબ આપ્યો:—“ હું ક્યાં મોકલું ? આજકાલ તમારા મોહનની આગ પાગવમાંથી તો તે નવરોજ થતો નથી. હું એકલી છું મું રહે ! એક બધું ધરતું બધું હામકાજ હોય અને બીજા બધું મોહનની જાલાજ લેવી પડે છે. રામધન જગા નવરો પડ્યો કે તેને કામ પડે ફલ લેવા જતું પડે છે, કાઈ વાર પાણી લાવવા હોતું પડે છે તે કામ વાર પ્રસાદ લેવા જતું પડે છે. માને તો નાકે દમ આવ્યો. ”

મદનમોહનનો નિવરજ તે દિવસે મગ્મ હતો. એક અસાધી ધરે જરૂરે થયો હતો. રામધનને તળાડી પાસે મોકલ્યો હતો તેને ને જોત તેને વધારે કામ ચડ્યો. તે બીજો લલિતના દેરાજવધા

પણુ અનેક મકાન હતાં કે જેમાંથી વાર્ષિક સારી રકમની આવક થયા કરતી હતી. આથી મદનમોહનને મહેનત કરીને પાધાપીધાની ચિંતા ન હતી. આગક લલિતને ભણાવવાનું કમળાએ શરૂ કરી દીધું હતું. પણ તેનું ચિત્ત ભણવા લખવામાં બહુ નહોતું રહેતું. તે હમેશાં એકાન્તમાં બેસીને ખૂબ ભક્તિપૂર્વક રામાયણનો પાઠ કર્યો કરતો હતો. આપના ધરતી જેમ તેણે આડીં કુસુમપુરમાં પણ મામાના ધરતી એક નાની ઓરડીમાં એક દેવાલયની સ્થાપના કરી દીધી હતી. વજ્રોત્પદો વખત તે પોતાનાજ દેવાલયમાં એકસો બેસીને ભગવાનને રામાયણ સંભળાવ્યા કરતો હતો. સવારમાં ઉઠીને ભગવાનને ચઢાવવા માટે ફક્ત સાવવા અને નેમને ગ્લાન કરાવવા માટે તળાવથી પાણી ભરી લાવવાં. એ તેનું એક નિયમિત કામ હતું. મદનમોહને ભાણેજને જ્ઞાન માટે ફરી કંઈ કંઈ નહિ. તેને પોતાના કામમાંથી નવરાશ પણ મેળવી મળતી હતી. તે ઉપરાંત માથાપ વિનાના આગકને ધમ-ધમીને તે તેનાં હૃદય દુખાવવા પણ માગતો ન હતો. પણ સરસ્વતી દર્શના તેના ઉપર અકળાયા કરતી હતી. વાત વાતમાં તે માંડેણી મારતી હતી. તેણે ધર પાંદરાણીને બેગી કરીને તે કહેતી હતી કે "કહે છે કે, આ એક પવ્તરી આણીને ધરમા ધાર્યા છે. તેના પાંદરા એકી રજકમાજી મા. તેા માણું દુખી જાય છે." લલિત કહે તે એકદલીની વાતો મનજીતો ન હતો કે મનજીયા જના તેના જાણે હક પોતાના નામે નો આવતો. એ વખત વળું મુકું તેને જે કંઈ કંઈ આપણું નહીં. તે મનોપ માની નીચે પોતાના દેવમંદિરમાં પડેને નહીં ક્યું રહેતા હતા. મનજીયા મદનમોહનને કંઈ કહેતી ન હતી તેમજ મહિં. પણ મદનમોહન હતી તો એક કન માથાપા પીંડે કહે કે હા, હા, પણ મનજીયાન આથી મ્થાન કાંચ વાતો હતા.

2000년 12월 20일 수요일
 2000년 12월 21일 목요일
 2000년 12월 22일 금요일
 2000년 12월 23일 토요일
 2000년 12월 24일 일요일
 2000년 12월 25일 월요일
 2000년 12월 26일 화요일
 2000년 12월 27일 수요일
 2000년 12월 28일 목요일
 2000년 12월 29일 금요일
 2000년 12월 30일 토요일
 2000년 12월 31일 일요일

અર્થા સરસ્વતીના આચરણમાં કંઈ ફેરફાર તો જરૂર થયો. આ રીતે મામાને ઘેર લલિતના દિવસો જવા લાગ્યા. એક દિવસ મદન મોદનને મામમ પડ્યું કે સરસ્વતી ગર્ભવતી છે. તેના આનંદનો પાર ન હતો. ચોખ્ખા સમયે મદનમોદનને ત્યાં પુત્રરત્નનો જન્મ થયો. મામા જામના લોકો તેને ત્યાં એકઠા થયા. જામના જેઓ ધરડીઆ દના તેમણે મદનને વધાઈ આપનાં હતું કે "મદન, સાચું થયું. આ અચ્ચાગનાર તો થયો; પણ ભાઈ ! માનો ન માનો પણ આ ખુદ લલિતની પૂજનપાદનું ફળ છે. જે ઘરમાં હમેશાં પ્રાતઃમર-મૂષ ભગવાન રામચંદનું આ પ્રમાણે પૂજન થાય છે તે ઘરમાં અદિતિદિ પોનેજ વાસ કરે છે." મદન પણ આ વાત માનતો હતો. લલિતનાં પૂજનપાદનનું ધર્મચરણ—તેને હમેશાં 'સાચું' લાગતું હતું. આજ તેનું પ્રત્યક્ષ ફળ મેળવીને લલિત પ્રાપ્તિની વધારે પ્રીતિ થઈ. આ રીતે બીજાં ચાર વરસ વીતી ગયાં. મોદન હવે ચાર વરસનો થઈ ગયો. લલિત અને મોદનને બદલે એક બંધાયો. મોદન લલિતમાઠ પાસેજ વધારે રહેતો. તેની પૂજનમાં ભાગ લેતો અને ભગવાનને પ્રણામ કરતો હતો. પિતા મદનમોદન ઉપર તેને એટલું વફાવ ન હતું તેમ છતાંજે મદનમોદન ઘેર આવનાંજ મોદનને જોગી હતો અને તેની સાથે વાનચીન કરી આનંદ પામતો.

એક દિવસ મદનમોદન બહુ દુઃખી થાકીને ઘેર આવ્યો. આવનાંજ રામધનને જોલાવ્યો. રામધન તનો જૂનો વિશ્વાસુ ગોકર હતો. તે દિવસે તાવ આવવાથી લલિત રામધનને કમગના ફૂલ વૃંદવા તળાવે મોકલ્યો હતા. રોજ તો નેજ ફૂલ ચૂંટી લાવતો હતો પદુ આજ તાવ આવવાથી તે જઈ શક્યો ન હતો. મદનમોદનને બહુ જરૂર હતું કામ હતું. તેણે સરસ્વતીને પૂછ્યું "કેમ, રામધનને હયાં મોકલ્યો છે ?" સરસ્વતીને પણ લાગ શક્યો. તેણે મોં ચડાવીને જવાબ આપ્યો:—"હું હયાં મોકલું ? આજકાલ તમારા બાળેજની આગ પાળવામાથી તો તે નવરોજ થતો નથી. હું એકલી શું શું કરું ! એક બાલુ ધરતું બધું કામકાજ હોય અને બીજી બાલુ મોદનની મંભાળ લેવી પડે છે. રામધન જરા નવરા પડ્યો કે તેને કોઈ વાર ફૂલ લેવા જતું પડે છે, કોઈ વાર પાણી લાવવા દોડતું પડે છે તો કોઈ વાર પ્રસાદ લેવા જતું પડે છે મારા તો નાકે દમ આવ્યો."

મદનમોદનના મિત્રજ તે દિવસે ગમ્મ દત્તો. એક આસામી સાથે ગમ્મો થયો હતો. રામધનને ત્રણડી પાન મોકલવો હતો તેને નદિ બેના તેને વધાર કાંધ ચડ્યો ન નીચા લલિતના દેવાસપમા

The first of these was the discovery of gold in California in 1848. This discovery led to a great influx of people to California, and the state became a free state in 1850. The second was the discovery of gold in Colorado in 1859. This discovery led to a great influx of people to Colorado, and the state became a free state in 1876. The third was the discovery of gold in Nevada in 1859. This discovery led to a great influx of people to Nevada, and the state became a free state in 1864. The fourth was the discovery of gold in Idaho in 1860. This discovery led to a great influx of people to Idaho, and the state became a free state in 1890. The fifth was the discovery of gold in Montana in 1862. This discovery led to a great influx of people to Montana, and the state became a free state in 1889. The sixth was the discovery of gold in Wyoming in 1869. This discovery led to a great influx of people to Wyoming, and the state became a free state in 1890. The seventh was the discovery of gold in Utah in 1871. This discovery led to a great influx of people to Utah, and the state became a free state in 1896. The eighth was the discovery of gold in Arizona in 1876. This discovery led to a great influx of people to Arizona, and the state became a free state in 1909. The ninth was the discovery of gold in New Mexico in 1878. This discovery led to a great influx of people to New Mexico, and the state became a free state in 1906. The tenth was the discovery of gold in Texas in 1880. This discovery led to a great influx of people to Texas, and the state became a free state in 1845.

અધી સરસ્વતીના આવરખમાં કંઈ ફેરફાર તો જરૂર થયો. આ
ગિને મામને ઘેર લલિતના દિવસો જ્યાં લાગ્યા. એક દિવસ મદન-
નને માલમ પડ્યું કે સરસ્વતી મર્જવતી છે. તેના આનંદનો પાર
નહો. યાજ્ઞ સમયે મદનમોહનને ત્યાં પુત્રવલ્લભો જન્મ થયો.
આ મામના લોકો તેને ત્યાં એકઠા થયા. મામના જેઓ ઘરડીઆ
તેમણે મદનને વધારી આપતાં કહ્યું કે “મદન, સાગર થયું,
અવરખનાર તો થયો; પણ લાભ! માનો ન માનો પણ આ
લલિતની પૂજનપાનું ફળ છે. જે ઘરમાં દમેશાં પ્રાતઃમર-
ત અમવાન રામચંદનું આ પ્રમાણે પૂજન થાય છે તે ઘરમાં
દિસિદિ પોતેજ વાસ કરે છે.” મદન પાંચ આ વાત માનતો
હા. લલિતનાં પૂજનપાનું ધર્મચરણ-નેને દમેશાં માર’ લાગ્યું
હા. આજ તેનું પ્રત્યક્ષ ફળ મેળવીને લલિત પ્રત્યે તેની વધારે પ્રીતિ
હા. આ ગિને બીજાં ચાર વરસ વીતી ગયાં. મોહન દવે ચાર વર-
સો થા ગયો. લલિત અને મોહનને બદ્ધ એક બંધાયો. મોહન
સિનખાદ પામેજ વધારે કરેતો. તેની પૂજનમાં ભાગ લેતો અને
માનને પ્રખ્યાત કરેતો દત્તો. પિતા મદનમોહન ઉપર તેને એટલું
પ્રેમ ન હતું તેમ છતાંએ મદનમોહન ઘેર આવતાંજ મોહનને બાળી
કરતો અને તેની સાથે વાનચીન કરી આનંદ પામેતો.

એક દિવસ મદનમોહન બદ્ધ દરશી થાઈને ઘેર આવ્યો.
નાનંદ રામચંદનને મોહાવ્યો. રામચંદન તત્તો વહેતો વિચાર મોકર
તો. તે દિવસે નાથ આવવાથી લલિતે રામચંદનને કમળનાં ફલ
પુંદરા તળાપે મોકલ્યા હતા. રાજ તો તેજ ફલ ચૂંટી લાવતો હતો
પણ બજ નાથ આવવાથી તે જઈ શક્યો ન હતો. મદનમોહનને
તો જરૂરજ કામ હતું. તેણે મદનચંદનને પૂછ્યું “કેમ, રામચંદનને
ફલ મોકલ્યા છે?” સરસ્વતીને પણ લાગ લાગ્યું. તેણે એ સવા-
લને જવાબ આપ્યો.—“હું કયા મોકલું? આજકાલ તમારા
માનવની આજ્ઞા પાળવામાંથી તો તે નવરોજ થતો નથી. હું એકજી
મું મું કરું! એક બાલુ ધરતું બધું કામકાજ હોય અને બીજી બાલુ
જે દનની મજાજ, એવી પડે છે. રામચંદન જરૂર નવરો પડ્યો કે તેને કેટ-
લું ફલ લેવું. જરૂર પડે છે, કેટલું પણ પાળી લાવવા દોડતું પડે છે
તેને કેટલું પ્રગટ કરવા જરૂર પડે છે. એટલે તો નાકે દમ આવ્યો.”

મદનમોહનને વિચાર તે દિવસે રચ્ય દત્તો. એક આજ્ઞાએ
તેને જાણ થઈ દત્તો. રામચંદનને ના.લી વાન મોકલ્યો દત્તો. તેને
જે દત્તો તેને વધારે ફલ મોકલ્યો. તે બીજે લલિતના દેવ સ્વરૂપ

બહુ લયભીત થઈને તેની પાસે આવતી હતી. તેણે જોયું તો મામીની આંખોમાંથી આંસુ પડે છે અને તેમના હાથમાં એક પીળું પરબીડિયું છે. તે દોડીને પાસે ગયો. તેણે પૂછ્યું:—“મામી ! કુશળ તો છોને ? તમે રડો છો શા માટે ?”

સરસ્વતી કંઈ કહી શકી નહિ. તેણે તે પીળું પરબીડિયું લલિતના હાથમાં આપ્યું. લલિતે ખોલીને વાંચ્યું તો મદનમોહનને કાનપુરમાં એકાએક કાલેરા લાગુ પડ્યો છે અને તેની સ્થિતિ શોચનીય છે. તેણે પત્ર વાંચીને મામીના તરફ જોયું. સરસ્વતી લયભીન દષ્ટિએ લલિત તરફ જોઈ રહી છે. જે સરસ્વતીએ લલિતને આજ-પર્યંત એક મીઠું વચન પણ નહોતું કહ્યું તેજ લલિત સમક્ષ યાચક રૂપે આવતાં આજે સરસ્વતીને લાજ ન આવી. સરસ્વતીએ કહ્યું: “લલિત ! તારા મામાનો જીવ બચાવ. આ ગામમાં તુંજ અમારો છે. ગમે તે રીતે મારા સૌભાગ્યનું રક્ષણ કર.”

સરસ્વતીને રડતી જોઈ લલિતની આંખમાં આંસુ ભરાઈ આવ્યાં. તેણે કહ્યું:—“મામી ! કશી ચિંતા ના કરશો. ભગવાન સૌ સારાં વાનાં કરશે.”

પછી સામે એક ખૂણામાં રાખેલી ભગવાન રામચંદ્રજીની મૂર્તિને પ્રણામ કરીને તેણે કહ્યું:—“હે દીનાનાથ ભક્તવત્સલ ભગવાન ! મામાની રક્ષા કરો. ભગવાન ! તેમનું ભડું કરો.”

આજસુધી જેની સારી પેઢે અવગણના કર્યા કરતી હતી તેજ ભગવાનની મૂર્તિને અતિ આદરપૂર્વક સરસ્વતીએ પણ પ્રણામ કર્યો. બહાર આવીને લલિતે કહ્યું: “મામી ! હું હમણાંજ કાનપુર ગઈ છું. આજ રાતના અગીઆર વાગ્યા સુધીમાં પહોંચી જઈશ. થોડાંધણાં રૂપિયા હોય તો આપો.”

સરસ્વતી:—“એટા ! મારી પાસે કુલ ચારસો રૂપિયા છે. તું આવ, હું રૂપિયા લઈને આવવાની તૈયારી કરું છું.”

લલિત:—“ના મામી ! તમારે આવવું યોગ્ય નથી. તમને આવતાં વાર થશે. ગાડી હાથ નહિ આવે તો રાત્ર નહિ પહોંચી શકાય. વળી બાળક મોહનને આવા ચેપી રોગની પાસે લઈ જવો એ પણ ઠીક નથી. તમે મને જવા દો. ભગવાનની કૃપાથી મામા જલદી સાગતતાળ થઈ જશે. તમે લાંસુધી મારા ભગવાનની વિધિપૂર્વક પૂજા કરજો.”

સરસ્વતી ચાલી ગઈ. ચારસો રૂપિયા કેડે આંધીને લલિત રાત્રે કાનપુર પહોંચી ગયો. જોયું તો મામા એક મકાનમાં એકલા બેભાન અવસ્થામાં પડેલા છે. કોઈ માણસ પાસે નથી. આવા રોગમા પાસે આવીને પોતાની જાનનજ મુશ્કેલીમાં નાખવાનું સાહસ કોણ કરે !

આવનાં વિંતજ સ્થિતિ મામાને એક સ્વચ્છ બિછાના ઉપર સુવાડ્યા. અને જૂના મેસા બિછાનાને કાઢી નાખીને સગમારી દીધું. પછી પત્તો મેગનીને તે એક પ્રસિદ્ધ દાકતરને બોલાવી લાવ્યો. વધારે શ્રીની લાઝરે દાકતરે આવીને જોયું તો રોગીની દાઝત મારી નથી. રોગ અસાધ્ય નથી થયો, પણ ખૂબ સંભાળપૂર્વક જન ભારે જહેમત ઉઠાવીને ઉપચાર કરવાની જરૂર છે. લલિત તેની માથે જઈને દવા લઈ આવ્યો અને નિયમિતપણે આપવા લાગ્યો. બીજે દિવસે બપોરે આખ ઉઘડી. મદનમોહને ધીમે અવાજે કહ્યું: "પાણી!" દાકતર ઉઠાએયું પાણી આપવાનું કહી ગયો હતો. તે તેણે પાણું. આ રીતે—ચાર દિવસ સુધી લાગતો રોગ ગાનદાહની મહેનત પછી—ચોથે દિવસે દાકતરે આવીને કહ્યું કે:— 'હવે રોગીની અવસ્થા સારી થઈ છે. હજુ તંદુરસ્તી આવનાં કેટલાક દિવસ લાગશે, પણ રોગ હાથમાં આવી ગયો છે. તમારી અધ્યાત્મ મહેનતથી રોગી નવે જન્મે આવ્યો છે."

મદનમોહન હવે જ્ઞાનમાં આવ્યા હતા. તેમણે એક અવગીન તથા કરુણાજનક દાષ્ટ્યી લલિત તરફ જોયું. જોયું તો તેની આંખોમાં આંસુ ભરાઈ આવ્યાં છે અને કેટલાક દિવસના ઉત્તમગરને લીધે તે લાસ થતી જાય છે.

(૩)

એક માસ વીતી ગયો છે. મદનમોહન પોતાનાં ગામ પાછો આવ્યો છે. તેનું શરીર આંત્રિ દુર્બલ થતું જાય છે અને મોં તેજછીન તથા પીયું પડી ગયું છે. ખાટલામાં બેઠાં બેઠાં તેણે ખૂબ મારી: 'હરી!' સરસ્વતી દાહની દાહની ઉપર આવી અને કહ્યું: "કેમ ઠંઠા લેકો?" મદનમોહને કહ્યું: "જે તો ખરી કે મારા અકર્માં ખામિયત ક્યાં છે?"

સરસ્વતી બહાર ગઈ અને લલિતને બોલાવ્યો. આવા પ્રમુખક અવાજે લલિતને માતાના મરણ પછી કોઈએ બોલાવ્યો ન હતો. લલિતે કહ્યું: "મામા! હમણાં આવું છું."

ઉપર આવીને જોયું તો મદનમોહન પથારી ઉપર બેઠો છે. મામે સરસ્વતી હાજી છે.

લલિતે કહ્યું — "મામા : કેમ તમે દવા નથી લીધી? મેં તો તમારી પથારી પાસેના મેજ પર નકા હતી."

મદનમોહને નહતદ જવે કહ્યું — લલિત 'જે રીતે તે તારા અંતરે હાથગાના માખાને મારી મેલામકરી કરી છે તેવા કે. જુ કરી એકે નેમ દુ. ને જ નાનકે એ બચારી મને અવનવાન આવ્યું છે.

૮-નિર્દોષ સુશીલા

(ભેખટ:-શ્રી: પદ્મસાગર પુષ્પાગ્રામ જમીન શ્રી. એ.)

જનકીના ભગેની કૌતુકી આજવાથી દુઃખંદના મંથા દેના, મદે કમલાકાન્ત બાજુ માથે પન્નિયથ થયા. કમલાકાન્ત બાજુને ત્રણ બાજુ મંથાર દેના. એકે સાથે તેઓ એકાદા દલનામગના, જે કૌતુકી સાથે એકાગ્રબાજુ થા મથુ તે તેઓ તેની માથે રાખે કરેના. તેમજુ કરેલ દયાનો બંધાર દર્શુ. બીજાએના મની કૌતુકાગ્રામથી તેઓ દુઃખી થઈ જતા દના. એ મંથાથી કપાર તેમજુ અને એક બાજુ દુરવધાવકે વાન કરી. દુઃખી થઈને તે તેમજુ બતાવી કાઢી દની કે માચી મદના દની; અથવા જવાનો-સંખકની કૌતુકા દની. પણ તેના પ્રમે તેમની ભદ્રાનુજનિ રે મગદ થાય છે. તેઓ વાન દયા કરેના ન દના, પણ એક દિવસ રોજ બનાવ બન્યો કે તેમને એ વાન દેવી પડી. વાન એવી મની કે-

સમવિધિ પૂર્ણ થયા પછી દુઃખરોગમ બાજુને ત્યાં મર્યા રેલ મથે દેના. ત્યાં બપર પડી કે પાવંતીની નથ બાવાઈ ગા. મેં માઈ ગાન દેખાડવા માટે કહ્યું: “બુઝો, દુઃખેને પતો ગિવી આપું છું.” એમ કહીને મેં કામળ-પેન્નિયથ સરને એક કુંદળી વડી અને કંઈકે મળત્રી કરવા જાન્યા. કમલાકાન્ત બાજુ એક ખૂણામાં ગયા બેઠા હતામાના જોઈ રહ્યા હતા. આમનેમ કેટલાક લીલાલીરી શાખીને મેં કહ્યું: “એક સ્ત્રી છે.” દુઃખાગ્રામ કંઈકે દેવા દેવેને તેઓએકાગ્રામ કમલાકાન્ત બાજુએ ઉઠીને કહ્યું “બસ, કૌતુકી મરકરી ન કરે. મનુષ્ય-ગમે તો તે સ્ત્રી હો કે પુરુષ પણ-તમારા ઉપદાસને પાવે નથી.” દુઃખરોગ મથો અને માટે મનક નીચું નમી મથુ. કમલાકાન્ત બાજુએ પછી કહ્યું: “સાબજો, દુઃખને એક એવીજ મદના કહી સજગાવુ છું.” કમલાકાન્ત બાજુ દેવા જાન્યા—

સુશીલા ઉચ્ચ કુગમા જન્મી હતી. તેજુ બાજુબાજુ મંદેસોમાં અને દાસદાસીઓના રક્ષણનીએ વીત્યું હતું; પણ દેવવશાત તેને

તેની પ્રૌઢાવસ્થામાં માફા દિવસ દેખવા પડ્યા. તેના પિતા એક સુયોગ્ય પતિ સાથે પરણાવી, કન્યાન્નણથી મુક્ત થઈ રવાસ પામ્યા હતા. તેની માતા બાલ્યકાળમાં જ મૃત્યુ પામી આ રીતે ત્યારે ૩૫ વર્ષની ઉંમરે તે માતાપિતા વિનાની થઈ અને તેનો પતિ પણ તેને સદાને માટે સજીવે ચાલી નીકળ્યો. તે સુખ-સૌભાગ્ય વિનાની થઈને નિરાધાર થઈ ગઈ. તેને વર્ષનો એક છોકરો હતો. એની પહેલાં બીજા બે છોકરા થયા. પણ તે તો બાળપણમાં જ મરી ગયા હતા. કોઈ મદદ કરતો હોવાથી શહેરમાં રહેવું અશક્ય હતું. એટલે તેણે તેના એક મત્તાં આશ્રય લીધો. તેના મામા પાસેના જ એક ગામમાં રહેતાં તેઓ બહુ ધનવાન અને આબરૂદાર ગૃહસ્થ હતા. સુશીલા એક બળ જોડાવીને નીકળી અને દિવસના બાર વાગે તેના મામાને ત્યાં પોતે દિવસે તેના મામાને ત્યાં પુત્રજન્મનો ઉત્સવ હતો.

યોજના કરી હતી. દૂર દૂરનાં સગાંસંબંધી આવ્યાં હતાં. ખૂબ અવરજવર વધ્યો હતો. સોનાનાં ધરણાં પહેરેલી સ્ત્રીઓ આમતેમ ફરતી હતી. બહાર લિખારીઓની ભીડ હતી અને ગોરડામાં ઇષ્ટમિત્રોની ભીડ હતી. સુશીલાએ અંદર જઈને પ્રણામ કર્યો, પણ તે પોતાના કામમાં એટલી બધી રોકાયેલી કે તેણે તેના તરફ નજર સરખીયે ન કરી. બિચારી સુશીલા ખૂણામાં જઈને બેઠી. બે વાગી ગયા. કોઈએ એની સાથે સરખીયે ન કરી. છોકરો ખાવાને માટે હક કરવા લાગ્યો. તે પોતાની સાથે કંઈક મિઠાઈ લાવી હતી. તે આપીને તેણે છે જાંત કર્યો. ત્રણ વાગ્યા પછી ત્યાં આગળ એક સ્ત્રી આવી સુશીલાને જોઈને કહ્યું કે “સુશીલા! તું જ છે કે? ક્યારે આ સુશીલાએ જવાબ આપ્યો: “હમાગાજ આવી છું. થોડીક જ વાર સ્ત્રીએ કહ્યું: “આજ બહુ ધમાકો છે. તે તો કંઈ ખાધું પીધું નહીં.” સુશીલાએ શરત્તે કહ્યું: “નહીં.” “હું કંઈક લાવું” એમ કહીને તે જઈ ગઈ. થોડી વાર ને એક પત્રાગામી મિઠાઈ અને પુરીઓ. તે આવી ત્રણ વાગે તે કેટલાય વર્ષના દરવાજા ઉપર બેસી બેસી હતી. સુશીલા ખૂબ ખૂબી હતી. એક વાર તેને કંઈક કહ્યું એમ લાગ્યું તો તેની કુધા શાન્ત કરી.

તેને કોઈ વચ્ચે મુકી નાખ્યો નહોતો. કેટલો કંઈક “હમાગાજ” તો એ બહુ જાણતો હતો. તેને કહ્યું નહોતું. હમાગાજ તો એની વચ્ચે હતો. તેને કહ્યું નહોતું. તેને કહ્યું નહોતું. તેને કહ્યું નહોતું.

બહારનું તો કેઈ ખાણુસ આપ્યું નથી.” સુશીલા પણ ગરબડ સાંભળીને અંદર ગઇ. તેને જોઇને તેની મામીએ કહ્યું: “આ તો ભારે અધેર.”

સુશીલાએ પૂછ્યું: “શું થયું મામી ?”

મામી—“શું થયું ? જાણે તું કંઈ જાણતીજ ન હોય !”
સુશીલા સ્તબ્ધ થઇ ગઇ.

એક સ્ત્રીએ કહ્યું—“જાણતો હમણાં અહીંજ રમતો હતો. તેના મળાનો દાર કોમરે કાઢી લીધો.”

મામી બેસી ઉઠી:—“હું જાણું છું, અને જરાજર ઓળખું છું કે દાર કોમરે કાઢી લીધો છે. જાણું છું કે તો તે આપી દે. બહારનું તો કેઈ આપ્યું નથી.”

બીજી સ્ત્રી—“અમે આટલા દિવસથી અહીં છીએ પણ આવી ચોરી તો કેઈ દેવાડોય થઈ નથી.”

એક દાસીએ કહ્યું: “આ તો ભારે આફત. અમે ગરીબ રથાં એટલે અમારા ઉપર સૌ કેાઇ ચંદા લાવે.”

મામી—“તમને તે કોણ કહેવાનું છે ? તમે આટલા દિવસથી કામ કરો છો પણ એક તબુખાનું આપ્યું પાછું થયું નથી.”

દાસી—“એટલા માટે તો કહું છું, માડી ! હવે તો અહીં રહેતું બે ભારે થઇ પડશે. આવું થયા કરે તો તો પછી” અમારું કોણજ ક્યાં ?

મામી—“હીક, એમને આવવા દો. બધી વાત પકડાઇ જશે.”

સપળા સ્ત્રીઓ ચાલી ગઇ. સુશીલા બેસી રહી, થોડીજ વાર પછી એક ડોશી આવી અને એને કહેવા લાગી: “જાહેન, એક વાન કું છું, બોટું તો નહિ લમારો ને ?”

સુશીલા—“ના, કહો તો ખરા.”

ડોશી—“વાત તો એ છે કે જો તે મશ્કરી કરવા માટે દાર કાઢી લીધો હોય તો મને આપી દે. હું ડાનીમાની જતને આપી આવીશ. કોઈને ખબર નહિ પડે.”

સુશીલાએ ચકિત થઈને કહ્યું: “હું દાર કાઢું ?”

ડોશી—“મશ્કરીમાં તો સૌ કેાઇ ગમે તેમ કરે.”

સુશીલા—“હું મરી જાઉં પણ પારકી સ્ત્રીને ના આપું.”

ડોશી—“હું તને સમજાવીને કહું છું, તું મારી દીકરી સમાન છે. નહિ તો આવું કશું આઈ નહિ આવે.”

સુશીલા રડવા લાગી એટલે ડોશી ઉઠીને માલી ગમ. તારખાદ તેની મામીએ આવીને તેને કહ્યું: “જરા બે તો ખરી, બખવાનો દાર ક્યાં પડી ગયો છે?”

સુશીલાએ કહ્યું: “મામી! મેં તો બખવાને દલુ બેગોગે નથી, તો પછી ક્યાં ખાજું?”

મામી ક્રોધે બરાધને બોલી—“માતાજી છોડ. ગમે ત્યાંથી દાર ખાજી આવ. દલુ કંઈ બાજુ બગડી ગઈ નથી. એમને બખર પડશે તો તો કોણ બાજે શું કરી નાખશે.”

સુશીલાએ પોતાના છોકરાને માથે દાગ મૂકીને કહ્યું: “મામી! હું સોગન ખાધને કહું છું કે, હું કશુંગે મળતી નથી.” મામી ક્રોધે બરાધને જતી રહી. સુશીલા રડતી રડતી કહેવા લાગી: “ઓ ભક્ષ ભગવાન! મેં તે એવાં શાં ખોટાં કામ કર્યાં છે કે તેવું કળ મને આપી દેવા છો! પ્રભો! તમેજ માફ કરાંક દૂર કરો.”

એટલામાં ન્યોતિધીને લઈને સુશીલાના મામા આવ્યા. ન્યોતિધીએ સુશીલાને કહ્યું કે “બાઈ! ન્યોતિય-શાસ્ત્ર જૂઠું નથી હોતું. મેં ગળુત્રી કરીને બેયું છે કે તેજ એ દાર કાઢી લીધો છે. તારું બહુ ઇચ્છતી હોય તો લમણાંજ આપી દે.”

સુશીલાએ તેને પગે પડીને કહ્યું: “મદારાજ! મારી રક્ષા કરો. મારા ઉપર ખોટો આરોપ ના મૂકો.” ન્યોતિધીને પણ ક્રોધ ચઢી આવ્યો. નેમણે મામા સાહેબ તરફ બેઠને કહ્યું: “હવે એ કોઈ રીતે નહિ માને. પોલીસને સોંપી દે.” પોલીસનું નામ સાંભળીને સુશીલાનો અંતરાત્મા કંપી ઉઠ્યો. સુશીલા તેના મામાને પગે પડીને ગદ્ ગદ્ કહે કહેવા લાગી—“મામા! મારા ઉપર વિશ્વાસ રાખો, હું સોગન ખાધને કહું છું કે મેં તમારો દાર નથી લીધો.”

પણ તેની વાત ઉપર કોઈને વિશ્વાસ આવ્યો નહિ. રાત પડે ગઈ હતી. તેથી એમ નક્કી કર્યું કે સવાર થતાંજ પોલીસ જમા દારને બોલાવીને સુશીલાને તેને સ્વાધીન કરી દઈશું, એમ વિચારી બધાં ચાલ્યાં ગયાં.

સુશીલા બેઠી બેઠી વિચારવા લાગી કે, સવાર થતાંજ મારું બધું માન અને મયોદા ધૂળધાણી થઈ જશે. આગક મૂક ગયો હતો. તેને બેઠને તે બોલી—“બેટા! તને શી બખર કે તારી મા ઉપર શું શું વીતી રહ્યું છે?”

બાર વાગી ગયા, બધાં સૂઈ ગયા: પણ સુશીલાની આંખોમા

હવે ક્યાંથી આવે ? આંખોમાંથી દડદડ આંસુ પડી રજાં દેતા. આકાશ તરફ નજર દેતી: "પ્રભો, તમે તો દયામિત્ર છે."

તે પાગી ગયા. મુશીકા એજ રીતે અનુપમું નેત્રો વડે આકાશ તરફ જોઈ રહી હતી. બચવાને તેની પ્રાર્થના સંભળી તેની આજરૂં રાખી. તેણે ધમરાળને ઝોટમ્યા. મુશીકાને કલકટી કિરર ઉપરીએ થવા લાગી. શરીરની નારીએ વટવા લાગી. તે મુઠ્ઠું મર્મ.....

આર પાગી ગયા. મુશીકા અર્ધમૃત્તિમાં હતી. બહાર દરવાજે કોઈ ધરમઠ કરવા લાગ્યું.

અંદરથી કોઈએ કહ્યું—"કાણુ છે ?"

બહારથી અવાજ આવ્યો—"પોલિમ જમાદાર."

મુશીકાનું હૃદય બધે પડી ગયું.

અંદરથી કોઈએ ફરી પૂછ્યું: "શું છે ?"

બહારથી અવાજ આવ્યો—"આ દાસી આપનો દાર લઈને નામી જતી હતી. હું પકડી લાવ્યો છું. જુઓ, આપનોજ દાર છે."

મુશીકા નિમેષ થઇ ગઇ હતી. દાર અને દાસીને જોઈને મુશીકાના મામા અને મામા ચહિન થઈ એકબીજાને જોવા લાગ્યાં. જમાદારે જોયું કે બન્ને સ્ત્રીપુરુષના ચહેરા ફિફા પડી ગયા છે, ખુશ થવાને બદલે બન્ને આત્મચ્છાનિ અનુભવી દુઃખી થઇ રહ્યાં છે. તેજ વખતે મુશીકાના મુઠ્ઠું કહ્યું: "મા !"

(બાદપદ-૧૯૭૭ના "સરસ્વતી"માંથી અનુવાદક:-ત્રં. મા. મુક્ત)

૧-ઘરેણાં મૂકવાની પેટીનો જગડો

(૧)

એક દિવસ સવારે માધવપુરના લોકોએ સાંભળ્યું કે, કાલીચરણ અને નારાયણપ્રસાદ એ બે લોકોમાં મતભેદ વધી ગયો છે, અને તેઓ જુદા થઈ જવાના છે. 'અસ, હવે તો પૂછવું જ શું?' લોકોને ચર્ચાનો વિષય મળી ગયો. કેટલાક માણસો આ સમાચાર સાંભળીને બહુ ખુશી થયા, પણ ઘણાખરા લોકોને તો આ વાત સાંભળીને આશ્ચર્યજ લાગ્યું. કેમકે એકાએક તેમને વિશ્વાસ જ ન આવ્યો કે અર્ધી છંદગી સુધી જેમણે એકસાથે ખાધું પીધું છે, તેઓ આંતરે આવી રીતે જુદા પડી જશે. એકે એકે ગામના બધા માણસો કાલીચરણના ઘર આગળ એકઠા થવા લાગ્યા. તેમણે જોયું તો કાલીચરણના નાનાભાઈ નારાયણપ્રસાદે ઘરની નાનીમોટી બધી ચીજો ઘરમાંથી બહાર કાઢીને આંગણામાં મૂકી છે અને ગામના બેએક જુદા પુરુષોને તે એ ચીજોના બરાબર બે ભાગ કરી આપવા કહી રહ્યો છે.

(૨)

આખાથે જગડાનું મૂળકારણ એક બહુજ સાધારણ વસ્તુ— નારાયણ અને કાલીચરણની સ્વર્ગસ્થ માતાની ઘરેણાં મૂકવાની પેટી જ છે. સામુતા મૃત્યુબાદ આજ લગલગ દશ વર્ષથી તેને મોટી વહુ (કાલીચરણની સ્ત્રી) વાપરે છે. હવે એક દિવસ નારાયણની પુત્રી દુર્ગા 'એ પેટી હું જ લઈશ' એવી હડ પકડીને બેઠી; પણ મોટી વહુએ તેની વાત હસવામાં ઉઘાવી દીધી. પછી બંન્નરે દુર્ગાની માતાએ ત્યાં આવીને તોરમાને તોરમા કહ્યું કે "જો બાળકની એવી હડ છે તો તેને પેટી આપવામાં શું નુકસાન છે?" અસ, મોટી વહુએ તેના મંગલકર્મને બદલે બધી વાત મનમાં સમજી લીધી; પણ ફરીથી એક વાર તેણે બાળકને રાજ કરવાનો પ્રયત્ન કરતા કરતા કહ્યું: "દુર્ગા! તારા વિવાદપ્રસંગે આ ઘરણું નુકસાન પેટી હું તને જ આપું અને તું એને તારા માનના જ મને."

દુર્ગાને તે વાત સ્વસ્થ થઈ ગઈ અને તેણે તેની માતાને બોલ્યું: "મને લાગે છે કે તમે એને

છત્રની પેઠે વળાવી રહ્યા હતા. આ નાનકડી પેટી મું બાળક હરનાંએ
ચક્રે-છે ? ” આ વાતથી મોટી વડુના દિયમાં સખન આપાન
ધરો: કેમકે તેને કંઈ હાકલ ન હતું. બન્ને સ્વપુત્ર કે જેમણે
‘કુમાંને પેટની દીકરી ગળીને પાળી પોણીને મોટી કરી હતી તેનીજ
મએ આજ આવી વાત હતી. એટલે ને ખિત થતેને કહેવા લાગી:
“ આજ મારી પોતાની કાલ નાજ મએ તેટલો કામની દોન તો
મેં કુમાંને ક્યારનીએ આપી દીધી દોન; પણ નાની વડુ! આ પેટી તો
સામુજના મંભારખૂની છે અને સામુજના મંભારખૂની આ મીજ સંભા-
ળી રાખવાની દોષ કે બાળકનું રમકડું બનાવી દેવાની દોષ ! ”

આ સાંભળીને નાની વડુએ કહ્યું કે “ હીક, તો સામુજની મીજ
છવર અમારો કંઈ પણ અધિકાર નહિ ! ”

“ જે તમારો આયો વિચાર છે તો તો પછી મારે કશુંયે કહે-
વનું નથી. ” એમ કહીને મોટી વડુ ચૂપ થઈ ગઈ; કેમકે તે સમજી
મઈ હતી કે હવે સારામારી વધારે દિવસ મુઠી દઈ રહેવાની નથી.

આ બતાવ પછી તરતજ નારાયણે બધી દફાકત પોતાની
બી પામેથી જનણી લીધી અને ખોતાનું કર્તવ્ય નિશ્ચિત કરીને તરત-
જ તે મોટાભાઈ પાસે ગયો અને કહ્યું કે “ ઘરનાં માણસોનાં
ત્યારે મન બગડ્યાં છે ત્યારે જુદા થઈ જવું જોઈક છે; નહિ તો
એક દિવસ મળી ઘરમાં રહેવું ભારે થઈ પડશે. ”

નારાયણની વાત સાંભળીને કાલીચરણે એકદમ આશ્ચર્ય પામ્યો.
‘તેના કંઈ દલા કયાં પહેલાંજ નારાયણે બે પાકોસીઓની વચ્ચે રહેવા
ખોજાવ્યા હતા. અને દમામ સાથે રથાવર-ગંગમ સધળી સંપત્તિ-
ની થાદી કરવાનું પણ મારે કરી દીધું હતું. કાલીચરણે એક વાર
જોરથી ઉધરસ આપીને કહ્યું: “ કેમકે નારાયણ! આ ઘરડે ધડપણ
નું મને બદનામ કરવા છડે છે ? અત્યાર સુધીની બધી વાતો શું
બૂઠી ગયો ? ”

નારાયણ પણ જાણે બધી રીતે તૈયાર હતો. તેણે તરતજ કહ્યું: “ શું
તમે એમ ઈચ્છો છો કે એક દિવસ આપણે ખૂબ બાથબાથા આવીએ ?
કેમ, આ રીતે રાજખુદાથી ભાગ રહેઝી લેવા એ હીક નથી ? ”

કાલીચરણે ચૂપ થઈ ગયો. ઘરની બધી ઝાંજોના બરાબર જે
“ ભાગ કરવામા આવ્યા. કપડો-લપાં, વાસણ-કુસણ, ઘરબાર-બધુંયે
અંધો અંધ કરવામાં આવ્યું. મકાનના બે ભાગ કરવાને માટે વચ્ચે
એક દિવાલ કડાવી લેવાની જુએદારી નારાયણે પોતાને માથે લીધી.
અતે ત્યારે પેલી પેટી ભાગ કરવા માટે બહાર લાવવામાં

આવી ત્યારે મોટી વહુએ તેને લેવાની પ્રત્યક્ષ મંજૂરી આપી. કાલીચરણે તેના બદલામાં નારાયણને તેનાથી બેવડી કિંમતનું એક કપડા આપીને અગાડનો અંત આણ્યો.

કાલીચરણ વિચારવા લાગ્યો કે ‘ભગવાન ! જે કુટુંબને મેં સંપત્તિ વ્યતભેદનતના પરોવાથી આ સ્થિતિએ પહોંચાડ્યું અને તેની શોભા વધારી તેનું આગળ જતાં કોણ જાણે કેવીમેં દશા થશે !’

(૩)

આ બનાવને કેટલાય મહિના ચર્ચા ગયા પછી એક દવસ સવારે કાલીચરણની સ્ત્રીએ પોતાના પતિને કહ્યું : “અરે સાંભળો છો કે ! દુર્ગાનો વિવાદ થયો.” એ સાંભળી કાલીચરણ એકદમ આશ્ચર્ય પામ્યો અને ભારે ઉત્સુકતાપૂર્વક પૂછ્યું : “એ શું ? ક્યારે ? ક્યાં ?”

મોટી વહુએ કહ્યું : “એ બધી વાતોને બાણીને તમારે શું કરવી છે ?” પરંતુ કાલીચરણે તેની વાત ન માની. તેણે કહ્યું : “અરે ગાંડી ! હું એનો કાફો છું. અને જો હું તેના વિવાહની વાત ન બાણું તો બીજું કોણ બાણું ?”

મોટી વહુથી હવે ન રહેવાયું. તેણે કહ્યું : “તમે તમારા મનથી જ દીકરીના કાકા બની બેસા છો કે બીજા કોઈના મનથી પણ ? કાકે પીકી ચોળાશે, અને ત્યારપછી બીજી લગ્નવિધિ થશે. હવે સુધી કાકાએ તમને આ વિવાહમાં કહેવાબંધ નોતર્યે આપ્યું છે, કહો જોઈએ ?”

કાલીચરણે તરતજ ઉત્તર દીધો : “કન્યાપક્ષનો કર્તા-ધર્તા તો હુંજ છું; મારે માટે નોતરું કેવું ! શું નારાયણ મને ન બોલાવે એવું પણ બની શકે ? શું તું એમ સમજે છે કે મને બોલાવ્યા વિનાજ આટલા મોટા કામનો બદોબસ્ત નારાયણ એકલો કરી લેશે ?” એમ કહીને તે ઉઠીને ઉભો થયો અને ઘરની બહાર જવા લાગ્યો; પણ મોટી વહુએ તેને રોકીને કહ્યું : “એવું ના થાય; વગર બોલાવ્યે જઈને શું તમે તમારે માથે અપમાનની ટીકી લગાડવા માગો છો ? જો ભાઈને ભાઈચારાનોયે ખ્યાલ હોય તો તે તમને બોલાવેય નહિ ?”

કાલીચરણ આંભો બની ગયો. તેના વિચારોમાં પણ પત્નીના આગ્રહથી કંઈ ફેરફાર થઈ ગયો. તેણે મનમાં ને મનમાં કહ્યું : “વાત તો સાચી છે. નારાયણને ત્યાં જવાથી તે મારું અપમાન કરે, અને દશ સગાંસંબંધી વચ્ચે કદાચ એમ કહું કે મેં મોટાભાઈને બિચકુંડ બોલાવ્યાજ નથી, અને એ તો વગરબોલાવ્યે પોતાની મેજેજ આવ્યા છે, તો પછી શું બાકી રહે !”

એટલામાં નારાયણને ઘેર સરખાઈ વાગવા લાગી. મધુર રાગિણી-
આસાપે દિવાલ બેઠીને એરડામાં ઉભેલા કાલીચરણના હૃદય-
પર માન આવાન થયો. તે એ આધાનથી સ્નન થઈ જઈને
એના એક ખાટલા ઉપર બેસી ગયો.

એટલામાંજ તેના એક મિત્રે આવીને દુર્ગાના વિવાદની કટા-
રી તેને દેખાડી. તે બહુ આશ્ચર્યથી તિને જોવા લાગ્યો ! મિત્રે
પૂછ્યું : " શું તમને એની કંઈ ખબર નથી ? " પણ કાલીચરણ
કંઈ જવાબ નહિ આપનાં એ કટાત્રીજ જોતો રહ્યો. તેણે જોયું
કે નારાયણે તેનું નામ નહિ ઝખતાં પોતાના નામથીજ તે ડપાવી
છે. એકદમ તો તેને પોતાની આંખો પર વિશ્વાસ ન આવ્યો,
અને તે ફરીથી ખૂબ ધ્યાનપૂર્વક કટાત્રી જોવા લાગ્યો. જ્યારે
તેને વિશ્વાસ બેઠો કે આમાં મારું નામ ક્યાંયે નથી ત્યારે તો તે
સ્મિત્સમ્પન્ન સ્નન થઈ ગયો. થોડી વાર પછી સાવધાન થઈને તેણે
કહ્યું : " ધિછાર છે આવી ઉદનાભને ! સમાજના સોડો શું કહેશે ?
મોટાબાઈના દેવા છતાંયે નાનો બાઈ પોતેજ કતાં-અનાં થયો છે ! "

(૪)

સરખાઈમાં વિદાયનાં ગીત વાગવા લાગ્યાં. તેનો દરેક તાન—
દરબુ અને મુદ્દાધમ તાન—પ્રાતઃકાળના પવનને નિરાંશના નિઃશ્વાસ-
માં ફેરવી નાખવા લાગ્યો. તેનાં અવાજે નારાયણપ્રસાદના હૃદયને
જલ્પ આધાન પડેલાંચી બપોળીત ફરી મક્યું. સવારમાં ઉઠીને બહાર
ફેરવામાં આવી મુશ્કેલીથી અમાસાં ખાનાં ખાનાં તેણે દુર્ગાના મુખ
પર જોયું કે નરનર તે ચિંતાગુર થઈ ગયો.

તે વિચારવા લાગ્યો : " મારી વહાલી દીકરી આજ ખીલની
થઈ જઈ, તે પાંચે ઘેર આવી જશે. "

તે વખતે પુરોહિતે આવીને કહ્યું : " અરે, તમે સોડો વાર કેમ
કરો છો ? વિદાયની નૈયારી કેમ નથી કરતાં ? જન આ ગાડીએ
જવાની છે. " એ માંબળનાંજ ઓઝોના સમુદમાં ઘેંપાઈ થયો. કેટ-
લાંયે દા દો અને વાતોના તડાકા માર્યા બાદ સ્ત્રીઓએ નરવંધને
મંચા ઉપર બેસાડીને ખંજાવાર કરવા શરૂ કરી દીધા.

તે વખતે અચાનક બધા સોડોએ આશ્ચર્યપૂર્વક જોયું કે, કાલી-
ચરણ, એ નન્નારીઓની બીડ વચ્ચે થઈને કોઈને કંઈ કહ્યા ક્યાં
પિના ચૂપચાપ વચ્ચેથી આગળ આવીને દાગર થયો, અને મૂળતે
દાંધ એક માનની દાર કાઢીને તેણે દુર્ગાના મગામ પડેલાંયી દીધા.
દુર્ગા એવી દશામાં પોતાના કાકાને જોઈને આશ્ચર્યચકિત થઈ ગઈ.

ત્યાર બાદ તેણે સકોચાતાં સકોચાતાં કાળીચરણને પ્રણામ કર્યો. જમાઇએ પણ દેખાદેખીથી માથું નમાવ્યું. કાલીચરણે પોતાના બન્ને હાથ દીકરી અને જમાઇના માથા ઉપર મૂકીને કંઈક કહેવાનો પ્રયત્ન કર્યો; પરંતુ તેના મોંમાંથી એક શબ્દ પણ ન નીકળી શક્યો. ત્યાર બાદ તે તરતજ તે જગ્યાએથી ચાલ્યો ગયો. તેને જતો જોઈને પુરોહિતે ખૂબ પાડી: ‘મોટા ભાઈ! જરા ઉભા રહો. નારાયણપ્રસાદ! જાઓ, ભાઈનો હાથ ઝાલીને લઈ આવો.’ એ સાંભળતાંજ નારાયણનું ગળું સુકાઈ ગયું.

ત્યાં સુધીમાં તો કાળીચરણ પોતાને ઘેર પહોંચી ગયો. તેને ગભરાયેલો જોઈને તેની સ્ત્રીએ પૂછ્યું: “કેમ?” એક નિઃશ્વાસ મૂકીને કાલીચરણને ધીમેથી કહ્યું: “તમે ક્યાં ગયા હતા? અને પેલી પેટીમાંથી શું લઈ ગયા હતા?”

“હું દુર્ગાને આશીર્વાદ આપવા ગયો હતો, અને તેને તારો પેલો હાર પણ આપી આવ્યો છું. નારાયણે જો કે મને નહોતો ખોલાવ્યો, તેથી શું હું ત્યાં ન જઈ? હું દુર્ગાનો કાકો છું. તેથી આશીર્વાદ આપવાનો મારો ધર્મ છે. અને કદાચ નારાયણ બૂક કરે તો શું હું પણ બૂલ કરું? કર્તવ્યધર્મને છોડી દઉં?” એમ કહેતાં કહેતાં તેનો અવાજ ધ્રુજવા લાગ્યો.

(૫)

નારાયણ ચૂપ થઈને બેસી ગયો. તેનામાં કંઈ જવાબ દેવાની શક્તિ ન રહી. તે એકદમ વ્યાકુળ થઈ ગયો. ભાઈની એ મહિન મુખાકૃતિ અને તેના અણધાર્યા વ્યવહારથી તેને મર્મનો ધા લાગ્યો હતો. ભાઈ જે વખતે વરવધૂને આશીર્વાદ આપવાને ઉભા હતા ત્યારે તેણે એક વાર વિચાર્યું કે, હું જઈને તેમનો હાથ પકડી લઉં; પણ કોણ જાણે કેમ-કદાચ કોઈ આદરિત લયને વશ થઈને-તેના હાથ-પગ એકદમ શિથિલ થઈ ગયા. તેનું ગળું રૂંધાઈ ગયું. પરંતુ બ્યારે તેની સ્ત્રીએ આવીને કહ્યું કે “તેમનો આગેલો હાર પાછો આપી દો” ત્યારે તો જાણે તેના હૃદય પર કોઈએ હથોડાનો ધા કર્યો હોય એમ લાગ્યું. તેણે એક વાર પત્નીના તરફ જોયું. ત્યારબાદ તેણે કહ્યું: “હું તેમ કરી શકીશ નહિ.!”

આથી નાની વહુએ કડકાઈથી જવાબ આપ્યો: “કેમ નહિ કરી શકે?” જો તમે તેમ નહિ કરો તું હું જાતે જઈને તે હાર પાછો આપી આવીશ. શું હું કાંઈ બીજા લઈને બેસી રહીશ?”

નારાયણ પોતાની પત્ની તરફ જોઈને કહ્યું: “એ વસ્તુ દુર્ગા

અને જમાઈની છે. એ પાટી આપવાનો મને કે નને કંઈ પણ અધિકાર નથી."

ધાડી મારે પછી વિદાય પહેલાં વર-કન્યાને સહને સરની ખીણ સ્ત્રીઓએ તેના ઓરડાના દરવાજા આગળ આવીને કહ્યું કે "વર-કન્યા વિદાય થાય છે, તેમને આશીર્વાદ આપો." તે એકદમ ઉઠીને ઉભો થયો. તેણે જોયું તો પોતાની વડાણી દીકરી દુર્ગાએ આખું શરીર સાલ ધપાવું પડેલાં છે, અને રડી રડીને તેનું કામગમી પણ સાલ ધપાવું છે. તે એક દેવી જેવી દેખાય છે.

દુર્ગા પિતાની સામે આવીને દલી રડી. તેની પાસેજ એક નવપુરક તેનો દાઘ ઝાંઝીને ઉભો રહ્યો હતો.

દીકરી અને જમાઈ તેને પ્રજ્ઞામ કરવા આગળ વધ્યાં, ત્યારે એકદમ તેણે તેમને બન્ને દાઘે બટકાવ્યાં અને કહ્યું: "ઉભાં રહો, પડેલાં મને પ્રજ્ઞામ ન કરો; જરા મારી સાથે આવો."

ત્યારબાદ તે તેમને મોટાભાઈને ઘેર લઈ ગયો. ત્યાં જતાંજ તેણે ખૂબ પાટી: "મોટા બાઈ!" સોદસુંબક જેમ સોદાને પોતાના તરફ ખેંચી લે છે, તેજ પ્રમાણે એકદમ કાલીચરણ બાઈનો અવાજ સાંભળીને ઓરડાની બહાર આવીને ઉભો રહ્યો. ત્યાં નવદંપતીને સામે ઉભેલાં જોઈને કાલીચરણ સ્તબ્ધ થઈ ગયો. તે વખતે નારાયણે વર-કન્યાને કહ્યું: "મારે બદલે મોટાભાઈને પ્રજ્ઞામ કરો. હું નહિ પણ તેઓજ તમને આશીર્વાદ આપવાના અધિકારી છે."

પણ કાલીચરણના મુખમાંથી એક શબ્દ પણ ન બીકળી શક્યો; આશીર્વાદના શબ્દો પણ તેની શ્રાવણ શક્તિ ન આવી શક્યા. દરવાજા પાસે બાંધીને ઉભેલી જોઈને નારાયણે દીકરીને કહ્યું: "દુર્ગા! પેલી તારી કાકી ઉભી છે, તેમને પ્રજ્ઞામ કેમ નથી કરતી?"

: દુર્ગા પ્રજ્ઞામ કરવા જતી હતી તેવામાં તેની કાકી જલદીથી ધરમાં આવી ગઈ. તેનું સ્ત્રી-હૃદય બહુ દિવસ પછી દીકરીને આવા વેશમાં જોઈને વાતસાચથી સમુદ્ગમી થઈ ઉભરાઈ આવ્યું. બહાર ભોંકા આગળ ઉભા રહેવાની તેનામાં શક્તિ ન રહી.

એકદમ પુરોહિતે કહ્યું: "વિદાયનું શુભ મુહૂર્ત વીતી જાય છે, જલદી કરો." એમ સાંભળતાજ વરકન્યા ઉઠીને ઉભાં થયાં. તેમના બહાર જતા પડેલાજ એકદમ કાલીચરણની સ્ત્રી એક પેટી લઈને બહાર આવી અને તેને નોકરને આપીને કહ્યું કે "જન, આને દુર્ગાની પાલખીમાં મૂકી આવ."

(મામરર ૧૯૭૬ના "ભમર"માંથી અનુવાદક:- ડૉ. આ. શુક્લ)

१०-अपूर्व प्रतिज्ञापालन

હિંમતસિંહ હજી બાળક છે, તેની ઉંમર પંદર સોળ વરસથી વધારે નહિ હોય; પણ આટલી નાની ઉંમરમાં તેના ઉપર રાજ્ય-દ્રાહનો આરોપ મૂકવામાં આવ્યો છે. દશબાર રાજ્યદ્રોહી સિપાઈઓ સાથે તેને પણ ફાંસીનો હુકમ થયો છે.

હું આજથી કેટલાયે સમય પહેલાંની વાત કહું છું. ભારત-વર્ષમાં ચારે બાજુ રાજ્યદ્રાહનો અગ્નિ સળગી ઉઠ્યો હતો, તે અંકે રીતે તો ઓલવાઈ ગયો હતો. જે કોઈ સિપાઈઓનું ટોળું બળવો ઉઠાવતું તો તેઓને સરકારી સિપાઈઓ તરતજ પકડી લેતા હતા અને તેમાંથી કેટલાયના જીવનની ખુવારી થતી હતી.

એજ પ્રમાણે એક રાજદ્રોહી લશ્કર સાથે દિલ્હીમાં હિંમત પણ
પકડાયો છે. અને એ લોકોની સાથે તેને પણ ફાંસીનો હુકમ થયો
છે. સગ્ગનો અમલ થવાનો મુકરર વખત પાસે આવતો જાય છે
દિલ્હીની અંગ્રેજ ફોજોના મોટામોટા અમલદારો પોતાના લશ્કર
સાથે ફાંસીના મેદાનમાં હાજર હતા. તે વખતે ચારે બાજુ શોક
વાતાવરણ છવાઈ રહ્યું હતું. ફાંસીની સગવળાઓનાં ઘરનાં માણસો
અને સગાંસંબંધીઓ કે જેઓ તેમને છોડી વાર મગવા આવ્યા
હતાં, તેઓ માથું ફેરવતાં રડતાં હતાં. આ રોકડગ સાંભળીને બધા
અધીરા થઈ રહ્યા હતા. જે લોકોને ફાંસીએ લટકાવવાના છે, જે
દશ પંદર મિનિટનાજ આ દુનિયાના મહેમાન રહ્યા છે—તે બધા
હૃદયની શોચનીય દશા સહન કરી શકાય તેમ હતું. તે વખતે
બધાય અધીરા થઈ ગયા હતા. તે વખતે જે લોકો અચાનક માથું
સ્થિર અને શાન્ત રાખ્યું તે તે મ.ગકે હિંમત તેના મનના એક
હુકમ થતું હતું કે મરવ. સંજ્ઞા મારી વચ્છી મારી મ.ગે મ
અંતિમ બેઠા ન થય.

[illegible]

તારે દિંમતની મા માંદગીમાં હતી. તેણે પધારીમાં ચૂતાં ચૂતાં લાય-
બીન થામે વિનયપૂર્વક કહ્યું:—“તમે મારા છોકરાને શા સાર લઇ
ગયો છો ? મારો છોકરો દબ્બુ નાની હિંમરનો છે. શું તે લડવા
મટે લાયક છે ? અને આ લડાઈથી તમને શો લાભ થયાનો છે ?
કેમકે શા માટે ખૂન ખરાબી કરો છો ?” ડોશીની આ ન્યાયપૂર્ણ
યાનો તરફ બગવાખોરાએ ધ્યાન ન આપ્યું. તે બધાએ કહ્યું: “જો
શિવદાસ ઉચ્ચકવાને લાયક છે તેઓ પણ લડાઈમાં જોડશે. કોની મગદૂર
છે કે લડાઈમાં નહિ સામેલ થતાં ખોપરી સંભાળીને ઘેર બેસી રહે ?”

આ દોર વાત સાંભળીને દિંમતની માતાના પ્રાણ સુકાઈ
ગયા. દિંમત બિચારો દયાભરી નજરે માની તરફ જોવા લાગ્યો.
બિચારી ડોશીએ કંઈ ઉપાય નહિ જોતાં દિંમતને કહ્યું: “ભાગ્યો
બેટા ! જો હવેર દયા કરીને તને બચાવશે તો ફરી તને ગોદમાં
બાંધ, નહિ તો આજ આપણો છેલ્લો બેટો. જો તું ઘેર રહીશ
તો પાત્ર એ ભોંકો તને જીવેનો નહિ રહેવા દે. દુઃખમાં પ્રભુને યાદ
કરજે, એજ તારી રક્ષા કરશે. જો બેટા ! મારા મરના પહેલાં
એક વાર મને મળી જાજે.”

આ મૃત્યુ વખતે દિંમતને એજ વાતો યાદ આવે છે. દિંમત
જેકામિતિને પ્રભુને સંભારી રહ્યો હતો, તે પરમેશ્વરને એજ પ્રાર્થના
કરતો હતો કે હવે તેની ધરડી માતાને એક પગવાર પણ આ
સંસારમાં રહેવું ન પડે. તે અમાગિણીને હવે પુત્રશોકથી દુઃખ ન
થાય. અને દિંમતને કાંસીની બપોરે સળ મગના પહેલાંજ તેના
પ્રાણ નીકળી ગયા.”

એજ ચિંતાથી બાળક દિંમતનું શાંતચિત્ત આપારે જરા વ્યા-
કુળ થઈ રહ્યું છે.

બાળકના મગજ સુદર શાંત મુખને જોઈ મેનાપતિ મદાસમે
આશ્ચર્યચકિત થાને દિંમતની પામે જાહે પૂછવા માંડ્યું: “છોકરો,
તું તું મેનાપતિ નથી છતાં ? શું તને તારી છાંદગીની હિંમત નથી ?
તું કોને મગદૂર નથી કરીશ ?”

દિંમતે કહ્યું: “અહરણ ! એક હવેરજ જાણું છે કે હું શા માટે
ગઈરહો છું. મરજીને અને જગતે દર નથી, મને માત્ર એકજ
બંધનું દુઃખ છે કે હું કોનું જગતે બધું ન કરી શકે. મેનાપતિ
મદાસ ! મારી એ વિનિ છે કે હવે વડે વાર નહિ લગાડનાં મારું
કામ મમામ કરી દે. આ મદાવાનના કરનાં નો સંભરકામે માફ છે.”

સેનાપતિ કોર હૃદયનો હોવા છતાંયે હિંમતની સરળ ભાવ-
પૂર્ણ વાતો સાંભળીને અને તેની ધીરતા જોઈને મુગ્ધ થઈ ગયો.
તેની આજ્ઞા પ્રમાણે થોડી વાર મુઠ્ઠી હિંમતને ફાંસી દેવાનું અટકા-
વવામાં આવ્યું, અને બધા કેદીઓને ફાંસીની જગાએ લઈ જવાનો
હુકમ કર્યો. હિંમતની ઓરડીની પાસેજ ફાંસી દેવાની જગા હતી.
માણસોના આર્તનાદ સાંભળીને અને ફાંસી દેવાની વાત જાણીને
હિંમત સમજી ગયો હતો કે તેના એકેએક સાથીના જીવનનો અંત
આવી રહ્યો છે. હિંમતનું મરણ પણ પાસે આવ્યું છે. હિંમત હાથ
જોડીને અને આંખો મીંચી દબને લગવાનું સ્મરણ કરવા લાગ્યો.
આવી દશામાં હિંમત મૃત્યુની વાટ જોઈ રહ્યો હતો. અચનાક હિંમતે
આંખો ખોલીને જોયું તો સેનાપતિ એ સાથીઓ સાથે તેની પાસે
હોવા છે. થોડું અચકાયો અને ઉભો થઈને હિંમત કહેવા લાગ્યો:
“હજુર! હું તૈયાર છું!”

સેનાપતિ—“કેમ છોકરા, શું મોત એ તારે માટે આરામની
વસ્તુ છે, કે તું તેને માટે આમ તૈયાર થઈ રહ્યો છે?”

હિંમત—“હા મહાશય! મારે માટે મરણ એ સુખપ્રદ વસ્તુ
છે. પણ એક દુઃખ—”

સેનાપતિ—“કીક, તને દરવાજા પાસે લઈ જઈને કહું કે તું
ધીમે રહીને નાસી જ તો તું શું કરે?”

હિંમત—“મહાશય! મને ખબર નથી પડતી કે આપ મારા
મરણ વખતે મારી મશ્કરી કેમ કરો છો? પણ જો મને એ કલાક
બહાર જવાની રજા મળે તો હું સુખથી મરી શકું. એ કલાક પછી
જરૂર આ અલાગીઆને આજ જગાએ સજા ભોગવવા હાજર
થયેલો જોશો. આ શહેરમાંજ મારું ઘર છે.”

સેનાપતિએ હસીને કહ્યું—“કેમ છોકરા! શું તું મને એવો
ખેવફૂફ સમજે છે કે તારી આ વાત પર ભરોસો રાખી હું તને છોડ
દઈશ? તારા કહેવાની મતલબ એવી છે કે, એ કલાક પછી હું
જન આપવાને મારી પાસે આવીશ, કેમ?”

હિંમત—“મહાશય! આપ એક વાર પરીક્ષા કરીને જોઈ
શકો છો. મારા જેવા એક અલાગીઆના મરવા જીવવાથી આપને
કંઈ નફો નુકસાન નહિ થાય.”

“મહાશય! આપને પણ એક સ્નેહમયી જનની હશે! જે

આજ આરા જેવી આપની દયા હોય તો આપની પણ એજ ઇચ્છા હોય કે આ જન્મમાં તેને છેવટનો મળી લઉં. એક દુઃખિયારી માતા સિવાય મારે બીજું કામ નથી. જો હું તેને એક વાર મળી લઉં તો હું ખુશીથી મરી શકીશ.”

સેનાપતિએ દયા લાવીને કહ્યું: “છોકરા! વાતો ઉપરથી તો તું બહુ પ્રભાષિત લાગે છે. તો તારી દુઃખિયારી માતાને છોડીને બગવાખોર સાથે શા માટે મામેલ થયો હતો? શું તારે બાપ નથી?”

દિમન—“મારા પિતા શિખો સાથેની બીજી લગ્નમાં માર્યા ગયા છે. મારા દાદા પહેલી ધીમ લગ્નમાં માર્યા ગયા હતા. તેઓ તો સ્વદેશને ખાતર પ્રાણ અર્પણ કરીને ધન્ય થઈ ગયા છે. ખેદની વાત છે કે, હું તેમની જન્મ નથી મરી શક્યો.” આટલું કહીને સહુઓ તેને દેવી રીતે બળપૂર્વક ખેંચી ગયા હતા, તે બધી હઠીકત તેણે સેનાપતિને દલીલ સંજ્ઞાવી. સેનાપતિને લાગ્યું કે, દિમનની દયા દયા ખાતરા જેવી છે. આ ભરણ હૃદયના બાળક ઉપર વિશ્વાસ કરવો અશક્ય નથી. પોતાના સાથીઓ સાથે કંઈક વાતચીત કરીને દિમનને કહ્યું: “છોકરા! હું તને અત્યારથી રાતના આઠ વાગ્યા પછીની રમ આપું છું; પણ જોજો, તારા વચનથી વિરદ વર્તન કરતો નહિ. તારી માતાને મળીને અરાબર ગતના આઠ વાગે આઠી આવી જશે. હજુ દિવસના દસ વાગ્યા છે, હું તને દસ કલાકની પૂરી આપું છું. ચાલ રાખજો કે, હું મારે માથે કેટલી મોટી જવાબદારી ઉઠાવીને તને છોડું છું.”

દિમન—“ભગવાન તમારું લાભ કરે. હું કદી આ હું નથી મોતનો. જો આપને શક પડતો હોય કે હું આપને દેવો દર્શાવે તો મારી સાથે સિવાય મોકલો. તેઓ મને પકડી લાવશે.”

સેનાપતિ મત્સરથી જરા સંશય મથા. તેઓ એક બાળકના આગળ હિંમતવાદીન ચલા નહોતા હસતા. નેમણે દિમનને એકસો થોડો જવાબી દેવા આપી.

દિમન સેનાપતિને હૃદયપૂર્વક ધન્યવાદ રેતો રેતો ધેર જતા નીકળ્યો. તે વખતની તેની ભિન્ન બદલતીને અનુભવ કરી શકાય તેવી છે. ધેર જતો પોતાની માને છોડતી વેળા એવી આસા દિમનને નહોતી. તેણે ધેર જતો વેળે તો એક જ દેશનું તેના ધર્મમાંથી બહાર આપની હતી દિમનને જોઈને એણે કહ્યું: “કેવું? ખેલ દિમન! આપણે? આ દેશી તને વેદવાની અસરે હજુ જીવતી છે.

મર્યાદા હોય પ્રતિજ્ઞાપાલન ? ”

અમાનક દિંમનને પાસે આવતો દંડને મેનાપતિ દત્તા
સંમતિન થઈ ગયો. તેણે તો પહેલેથીજ દિંમનની વતી
પરથી જાણી લીધું હતું કે, આ દંડને દેવે તેણે નથી. તેણે
હું. “હેમ દેવશ્રી ! તું તો બહુ જલદી આવ્યો ? ”

દિંમન—“હું તો આવતો દંડનિજ ગયો હતો કે હું જલદી
હો. અ વીશ.”

મેનાપતિ—“હા, દંડ તો ગયો હતો, પણ મેં તને દય કર્યા-
ની જાણ આપી હતી, તું આવ્યો જ્યાં પહેલાં સામારે આવ્યો ? ”

દિંમન—“વાર કરી દોન તો દદામ દું આવીજ ન શકન. મારી મા
મજબૂરથીજ પડી છે. મને જોખને તો તેને જાણે તેનું આવાપનું
પત્ર મળ્યું હતું. તેના મનમાં ખૂબ આનંદ થયો, પણ દાય ! જે
તેને મારી ખરી દયાનો ખ્યાલ દોન તો તે દાખવાર પણ ન શકન.
મને જાની મરણા માંપીને તે શાનિથી સુખ મહુ હતી. તે વખતે
હું તેને મૂતી મૂકીને નાશી આવ્યો છું. મેનાપતિ મદાશય ! હું
વિનિ દશ હું કે દવે તરતજ આપ મારા દુઃખનો અંત લાવી દો.”

દિંમનના માયા વર્તનથી મેનાપતિ ખૂબ આશ્ચર્યચકિત અને
મેહનિ થઈ ગયા. તેઓ આંસુ ખાળી ન શક્યા. દિંમનને પાસે
ભાવાત્મકે કહ્યું : “તું દવે તૈયાર થઈ ગયો છે ને, દવે તારે હમ
બપ કે દહેવાનું તો નથી ને ? ”

દિંમન—“ના, આપે મારા ઉપર મદાન ઉપકાર કર્યો છે.
અમવાન જરૂર આપનું બહુ કરશે.”

મેનાપતિ—“હું તને મારી આપીને છોડી દઉં તો ? ”

દિંમન—“તો તો આવતો બે માણસોને પ્રાણદાન આપ્યાનું
પુણ્ય પ્રાપ્ત થશે. મારી જોડે મારી દુઃખી માતાને પણ આપ બચા-
વશે. ઉધમાંથી જંગીને ત્યારે તે જોડે કે તેની જોડે ખાલી છે અને
મને ખોજવા જતાથે મેજથી શકશે નહિ ત્યારે તો તે જરૂર મરી જશે.”

મેનાપતિએ કહ્યું :—“છોકરા ! હું તારા વર્તનથી બહુ ખુશ થયો
છું. તેનો પુરાવો એજ છે કે હું તને અવિનશ્વર આપું છું. દવે વાર
ન કર. જા, તું તારી માતા જંગી ઉડે તે પહેલાં ઘેર પહોંચી જા.
તારી મા સાથે થાય ત્યારે મારે ઘેર આવજો. હું તને મારી પણ-

ટનમાં એક સારી નોકરી આપીશ. હવે દોડતો દોડતો ઘેર જા." સાહેબને સલામ કરીને હિંમત ધર તરફ દોડ્યો—જાણે તે પવન સાથે વાતો કરતો ન હોય ! સેનાપતિ પોતાના સાથીઓને કહેવા લાગ્યો: "પરમાત્માની કૃપાથી લેફ્ટેનન્ટ ગવર્નર સાહેબે મારા કહેવાથી તેને જીવિતદાન આપ્યું; નહિ તો આ બીનગુનેગાર છોકરાના જીવન લેવા એ બહુ ગેરઘન-સાકલ્યું" કામ થયું હોત."

હિંમતે ઘેર જઈને જોયું તો તેની મા હજી સૂઈ રહી છે. તે પણ પાસે જઈને સૂઈ રહ્યો. અચાનક ડોશી હિંમતમાં ઝમકી ઉઠી અને બોલવા લાગી: "બેટા હિંમત ! તું ક્યાં જાય છે ? હું તને ક્યાંય જવા નહિ દઉં." હિંમતે માની છાતી ઉપર માથું રાખીને કહ્યું: "મા ! હું તો તારી ગોદમાં સૂતો છું."

"ઓ બેટા ! તું અહીંજ છે. ઓ મારા બાપ ! હું કેવું ભયાનક સ્વપ્ન દેખતી હતી ! તને લોકો બળાતકારે ફાંસીએ ચઢાવવા લઈ જતા હતા. ઓ ! હવેજ મારા શરીરમાં જીવ આવ્યો." એમ કહીને ડોશીએ તેને છાતી સરસો આંખ્યો.

(ભારતેન્દુ સ્મારક અંથમાલિકાના "કુસુમસંગ્રહ" નામના

પુસ્તકમાંથી અનુવાદક:-ત્રં. મા. શુક્લ)

૧૧-જગદંવાની સાચી પૂજા

(લેખક:-પંડિત ધી. રામનારાયણ ખાઠર)

(૧)

રઘુરાજપુરના નાનકડા રાજ્ય ઉપર આરે કુઃખનો કુચર તૂટી પડ્યો છે. મહા આજ ચોમાસુ સૂકું જવાથી અનાજ પાકતું નેહાંએ તેનું ન પામ્યું. આ માત્ર જતુ ધાપતુ પીતી ગયો અને પાખીયું રીપુંએ ન પડ્યું. તેથી રાજ્યમાં આરે કુષ્કાગ પ્રવર્તી રહ્યો છે. સેક્ટો પ્રજાજનો જૂએ તરફડિયાં મારીને પ્રાણત્યાગ કરે છે. રાજ્યમાં આરે ખાણુ માદિ ગાદિના પોશાનો થઈ રહ્યા છે.

રઘુરાજપુરના રાજ્ય મદારાજ કલ્યાણસિંહ આરે પ્રજાવત્સલ રૂપિન છે. રાજ્યમાં કુષ્કાગનું કુઃખ લેઈને તેઓ ધખાજ અધીરા થઈ ગયા છે. જૂએ મરતી પ્રજાના પ્રાણ જમાવવા તેઓ રાતદિવસ ઉપાયો શોધ્યા કરે છે. પરંતુ તેમને એક ખીજી અડચણ છે. રાજ્યમાં કુષ્કાગ રહેવાથી પ્રજાનો દર દેહલાયે મરિનાથી આવનો અટક્યો છે. ખાવનામાં દેહલાયે વખતથી આવક નથી થઈ. આવક તો બધે થઈ મઈ અને ખર્ચ પડેલાં કરતાં વધારે થઈ ગયું છે. આવક સિવાય ખર્ચ કરતાં કરતાં હવે ખજાનો ખાલી થવા આગ્યો છે. જો કુષ્કાગ થોડા દિવસ વધારે ચાપુ રહેશે તો પૈસા વિના રાજકાજ ચાલતું પડતું અગમ્ય થઈ પડશે. મદારાજ આ વખતે ધનનદિ હોવાને શીથિજ પોતાના વિચાર પ્રમાણે પ્રજાની રહાના ઉપાયો લઈ શકતા નથી.

મનુષ્યનું જાજ જ્યારે ખૂટી જાય છે ત્યારે વિદ્વિજ થઈને તે દેવતાઓને શરણે જાય છે. મદારાજ કલ્યાણસિંહ પણ સર્વ પ્રકારે નિરાશ થઈને અતિ દૈવી શક્તિને શરણે જવાનો વિચાર કરવા લાગ્યા. બપોરનો સમય છે. કુષ્કાગથી મારી જતી રઘુરાજપુરની પ્રજાને સૂર્યદેવ પોતાનાં પ્રચંડ કિરણોથી અધિક તપાવી રહ્યા છે. એવે વખતે મદારાજ રાજપુરોદિનને બોલાવી લાવવા માટે એક નોકરને મોકલ્યો. રાજ્યનો કુકમ મજતાજ પુરોદિત આવીને ત્યાં દાજર થયો.

મહારાજે કહ્યું:—“ પુરોહિતજી, શાસ્ત્રોમાં કહ્યું છે કે પ્રજાને કોઈકોઈ વાર સમનના પાપને લીધે પણ આપાર દુઃખ ભોગવવું પડે છે. રમુરાજપુરની પ્રજા અત્યારે દુઃખાગનાં કહાણુ દુઃખો ભોગવે છે તો તેમાં મારો કંઈ અભાગતાં અપરાધ થવાનો સંભવ છે. તેથી આપ એવું કોઈ મર્મોનુદાન કરાવો કે જેથી મારા સમગ્રા અપરાધોનું પ્રાગચિત્ત યદને પ્રજાના દુઃખના દહાડા જતા રહે.”

રાજપુરોહિતે કહ્યું:—“ મહારાજનો વિચાર સુંદર છે. એક દિવસ શ્રદ્ધા-ભક્તિ સાથે ભગવતી ક્ષેમેશ્વરી દેવીનું શોભાપચાર પૂજન કરવું જોઈએ. જગદંબા પ્રસન્ન થઈને રમુરાજપુરની પ્રજાનું દુઃખ દૂર કરશે.”

(૨)

દેવી ક્ષેમેશ્વરીની પૂજનનું અનુદાન આજ બે દિવસથી ચાલી રહ્યું છે. આજ ત્રીજા દિવસની છેલ્લી પૂજન છે. આજ છેલ્લા દિવસનો હવન કરીને ભગવતીને વિવિધ પ્રકારનાં પકવાન અને મિષ્ટાન્નનો ભોગ ચઢાવવામાં આવશે. તે ઉપરાંત તે પ્રસાદ બૂખ્યા માણસોને વહેંચવામાં આવશે. દેવીપૂજનના આ અનુદાનને લીધે મહારાજ તરફથી ભૂખ્યાંને અને વહેંચવાની જે વ્યવસ્થા હતી તે પુરોહિતની આજ્ઞાથી બે દિવસથી બંધ થઈ ગઈ છે.

અનુદાનનો સઘળો પ્રબંધ મહારાણી કમલકુમારીએ જાતે પોતાની જ દેખરેખ નીચે કરાવ્યો છે. આજ છેલ્લા દિવસની વ્યવસ્થા પણ તેઓ જારે ઉત્સાહપૂર્વક કરાવી રહ્યાં છે.

છેલ્લા દિવસનું પૂજન થવાની હજી વાર છે. રાજમહેલમાંથી વિવિધ પ્રકારની ભોગની વસ્તુઓ ક્ષેમેશ્વરીના મંદિરમાં પહોંચાડવામાં આવે છે. સેંકડો અધિકારીઓ દોડાદોડ કરી રહ્યા છે. રાણી કમલકુમારી સઘળી સામગ્રી સારી રીતે ગોઠવાવે છે. બરાબર એવેજ વખતે મંદિરની બહાર કંઈ ગરબડ થતી સંભળાઈ. એક ચોકીદારે આવીને મહારાણીને જણાવ્યું કે “મહારાણીજી ! મંદિરના દરવાજા આગળ પ્રજાની ભારે ભીડ જામી છે અને તે આપનાં દર્શનનો આગ્રહ કરે છે. આપની શી આજ્ઞા છે ?”

ચોકીદારની વાત સાંભળીને મહારાણીએ મંદિર પાસે આવીને જોયું તો સેંકડો સ્ત્રીપુરુષો એકત્ર થયાં છે. મહારાણીને જોઈને બધાએ એકેઅવાજે પોકાર કર્યો: “ મહારાણી કમળકુમારીને જય,

રાણીએ કહ્યું. "

પ્રજાજનોના જયજયકારથી દિશાઓ ગાજી હતી. રાણીએ તેથી કે અગણિત પ્રજાજનો એકઠા થઈને જયજયકાર પોકારી રહ્યા છે. સ્ત્રી, પુરુષ અને બાળક સર્વ આ ટોળામાં સામેલ છે. જુવનાં દુઃખ સહી સહીને બધાંયનાં શરીર સૂકાઈને લાકડા જેવાં થઈ ગયાં છે. ગાલમાં ખાડા પડી ગયા લાગે છે, અને આંખો ઉંડી-ઉંડી મૂકી છે. દરેક પ્રજાજનના મુખ ઉપર અગણિત ઉપવાસોના દુઃખનાં ચિહ્ન દેખાય છે. રાણીનું હૃદય એ માનવ-હાડ-પિંજરોને તોડીને દેખી લેતું. તેમણે કરુણાપૂર્ણ અવાજે કહ્યું કે:-
"પ્રજાજનો ! તમે શું છો છો ?"

લાકડીના ટેકાથી ધીમે ધીમે ટોળામાંથી બહાર નીકળીને એક ટોચા મહારાણી પાસે આવ્યો. તેણે હાથ જોડીને કહ્યું:- "મહારાણીજી ! હવે સહી શકાતું નથી. આજ બે દહાડાથી અનાજનો એક ઘમો સરખો અમારામાંથી કાઢના મોંમાં નથી ગયો. આપને લાંબી જે સદાચત મળતું હતું તે દેવીપૂજનના અનુષ્ઠાનને લીધે બે દિવસથી બંધ છે. મહારાણીજી ! આથી અમને બધાને બે દિવસના અપવામ પડી આજ ત્રીજો લાંબો છે. હવે વધારે વાર સહી શકાશે નહિ. ગમે તેમ કરીને અમને અભાગિયાંને એકેક મૂકી અનાજ આપીને પ્રાણ બચાવો."

રાણીનું હૃદય જનું રહ્યું. પ્રજાના દુઃખનો દેખાવ જોઈને તેનું હૃદય અંદરને અંદર દકળી લેતું. દયાથી વિદૂર થઈને રાણીએ મંદિર-માં પ્રવેશ કર્યો. જગવતી દેવેશ્વરીની પ્રતિમા આગળ માથું નમાવીને વિનયપૂર્વક કહ્યું:- "માતાજી ! મારું કર્મ. પ્રજાનું દુઃખ મારાથી દેખ્યું જતું નથી. અમરુચ સ્ત્રી, પુરુષ અને બાળક બધે તરફથી રજા છે. મદિમામયિ ! હું આપના બોલને માંડે. એકલી કરેલી સામગ્રી-થી એ અભાગિયાંના પ્રાણનું રક્ષણ કરવા માગું છું. જો તેમા કંઈ અપરાધ થાય તો તેની સિક્કા મને-માત્ર મનેજ આપ કરજો."

પ્રાર્થના કરીને રાણીએ એક પુર જગવતીની મુર્તિ તરફ જોયું તો માર્કમ પડ્યું કે જાણે જગવતી પ્રમથરી નજરથી રાણી તરફ જોઈને હતી તથા છે.

(૩)

મંદિરની બહાર પારીને મહારાણીએ સેવકોને કહ્યું:- "જાઓ, જાગની બધી જગમગી બહાર લેવા લાવો." આજ્ઞાસર થઈને

નોકરોએ રાણીની આજ્ઞાનું પાલન કર્યું. મહારાણીએ ટોળાના લોકોને કહ્યું:-“ બધા માણસો અહીં બેસી જવ. બધાંને ભોજન કરાવવામાં આવશે. ”

આજ્ઞા મળતાં રાણીના જયજયકારથી આકાશને ગજગી મૂકતા ટોળાનાં બધાં સ્ત્રી પુરુષ અને બાળકો આનંદપૂર્વકે ત્યાં બેસી ગયાં. રાણીની આજ્ઞાથી નોકરોએ દેવીના ભોગના પદાર્થ તેમને પીરસવા શરૂ કર્યા. રાણી પણ પોતાના હાથે પીરસવા લાગ્યાં. ભૂખ્યાં પ્રજાજનોએ તે મંધુર અને સ્વાદિષ્ટ ભોજન તરતજ ખાતું શરૂ કર્યું. મહારાણી તે ભોજન કરતા જનસમુદાયને સંતુષ્ટ ચિત્તે જોવા લાગ્યાં. તેમની બંને આંખોમાંથી આનંદનાં આંસુ વહેવા લાગ્યાં.

બરાબર એજ સમયે રાજપુરોહિતની સાથે મહારાજ પણ આવી પહોંચ્યા. રાજને પધારેલા જોઈને ભોજન કરતા પ્રજાના ટોળાએ ફરી એક વાર જયજયકારની ગંભીર ગર્જના કરીને વાયુ-મંડળને ગજગી મૂક્યું. મહારાજ અને પુરોહિત બંને એ જમણવાર જોઈને ચકિત થઈ ગયા.

પુરોહિતે કહ્યું:-“ સર્વનાશ ! ભગવતીના ભોગ પહેલાં મનુષ્યોના જમી લેવાથી આ બધી ચીજો નકામી થઈ ગઈ. છેલ્લા દિવસનું અનુષ્ઠાન નિર્વિઘ્ને પૂરું ન થઈ શકવાથી આખા પૂજનનું વિધાન નિષ્ફળ થઈ ગયું. ભગવતી ક્ષેમેશ્વરીના મહાકોપથી રાજ્ય પર આથીયે વધારે મુશ્કેલી આવી પડશે. ”

પુરોહિતની વાત સાંભળીને મહારાજ ભયભીત થઈ ગયા. તેમણે તીવ્ર દષ્ટિએ રાણી તરફ જોઈને કહ્યું:-“ રાણી ! ”

રાણી કંઈ ન બોલ્યા. તેમનું ધ્યાન પ્રજાને ભોજન કરાવવામાં એટલું લાગી ગયું હતું કે તેમણે પુરોહિત અને મહારાજ આવ્યા છે તે પણ જાણ્યું નહિ. મહારાજે ફરીથી કહ્યું:-“ રાણી ! આ સી મુર્ખતા ! આખા પૂજનનું અનુષ્ઠાન નિષ્ફળ ફરી નાખ્યું ! ”

આ વખતે રાણીએ મદફૂલ તરફ જોયું. મદફૂલે રાણીનું મુખ જોઈને જાણ્યું હતું કે રાણી રાજના આખા મારી ભીંગવા છે.

(૬)

જનસમુદાયના સ્ત્રી પુરુષો આજ્ઞાનું પાલન કરીને પોતાના પોતાના ઘરોમાં ગયા. રાણી અને મહારાજ પણ પોતાના ઘરોમાં ગયા. રાણી પોતાના ઘરમાં ગયા પછી મહારાજ પોતાના ઘરમાં ગયા. રાણી પોતાના ઘરમાં ગયા પછી મહારાજ પોતાના ઘરમાં ગયા.

બોલાવ્યા. પુરોહિતે આવીને કહ્યું:—“મદારાજની જય થાઓ; લગવતી માતા આપણા અધુરા અનુદાનથી પણ પ્રસન્ન થયાં છે. રાત્રે મેં સ્વપ્નમાં જોયું છે કે, મદારાજીએ લગવતીની આગળ બોગની મધી ચીંતે એકે એકે મૂકી છે, અને લગવતીએ હમરો હાથ અને હમરો મુખે એ ચીંતેનો બોગ કયો છે.

મદારાજે કહ્યું:—“સત્ય છે પુરોહિતશ્રી, મેં પણ રાત્રે સ્વપ્નમાં બોગના સઘળા પદાર્થો કે જે રાણીએ જૂખ્યાં પ્રગળજેનાને જમાડી દીધા હતા તે દેવીને પહોંચેલા જોયા છે. દેવીએ મને કહ્યું:—“રાજા, રાણીએ બરાબર વખતે મને બોગની સામગ્રી અર્પણ કરી છે. હું તમારી ભક્તિથી પ્રસન્ન થઈ છું. તમારું અનુદાન સફળ થયું છે, અને તમારા રાજ્યમાં હવે ક્યાંય દુઃખદાશિષ રહેશે નહિ.”

અનિશ્ચય ભક્તિના આવેશમાં આવીને નાયતાં નાયતાં પુરોહિતે કહ્યું કે:—

જે દેવી સર્વ જૂતોમાં શક્તિ રૂપે વસી રહી,
નમ્રું તેને નમ્રું તેને નમ્રું તેને લળી લળી.

(દિંદી માસિક ‘ભરત’ના એક અંકમાંથી અનુવાદક:—ત્ર. મા. શુક્લ)

૧૨-કૌટુંબિક શિક્ષણ

(લેખક:-શ્રી. “સુદર્શન”)

(૧)

લાલા ચીમનલાલનું ખર્ચ આવક કરતાં વધારે હતું. માત્ર એટલાજ કારણથી તેઓ ઉદાસ રહ્યા કરતા હતા. તેમની સ્ત્રી છૂટા હાથની હતી. તે પાણીની જેમ પૈસા ખર્ચતી હતી. લાલા ચીમનલાલ બહુ કરકસર કરતા હતા. તેમનું પોતાનું ખર્ચ વીસ રૂપીઆથી વધારે નહોતું. પરંતુ તેમની સ્ત્રી મોટા ઘરની કન્યા હતી. મખમલના સ્લીપર અને રેશમી સાડી પહેરતી, અને દર બીજે દિવસે રૂપિયાનું ઘી ખલાસ કરી દેતી હતી. એ ત્રણ શાક વિના તો ભોજન તેને ગળે ઉતરતું ન હતું, અને જમી રહ્યા પછી ક્ષણ ખાધા વિના તેને પચતું ન હતું. એટલુંજ નહિ પણ દસ પંદર રૂપિયા તો લેસ-શીતમાં ઉડી જતા હતા. બપોરે આડોશ પાડોશની સ્ત્રીઓ તેની પાસે આવીને બેસતી તો તેમને માટે મિઠાઇ મંગાવવામાં આવતી. લાલા ચીમનલાલ આ જોઈને તો બહુ બળતા અને સ્ત્રીને સમજાવ્યા કરતા: “જો, આ પ્રમાણે વર્તવું સાચું ન ગણાય.” રૂપિયા—પૈસા લોહીને પરસેવો એક થાય છે ત્યારે મળે છે, વિચારીને ખર્ચ કરો. કન્યાઓ છે, તેઓ લીમડાના ઝાડની જેમ મોટી થતી જાય છે. તેમના વિવાહ માટે અત્યારથી બચાવવાનું શરૂ કરશો તો વખત આવ્યે પૂરું થશે; નહિ તો સગાંવહાલાંમાં નાક કપાશે. આમ પૈસા ઉડાવવા એ ધનવાનોને શોભે; તેથી તેમની માન—આબરૂમાં વધારો થાય છે. પરંતુ ગરીબોને તો આમ ખર્ચ કરવું એ હળાહળ ઝેર સમાન છે. તેમનું કસ્ટ્યાણુ તો જોઈ વિચારીને ચાલવામાંજ છે. સાહેલીઓ સાથે હજો મળો, ઉજળાં કપડાં પહેરો, એની કાઠ મનાઈ નથી કરતું; પરંતુ રૂપિયાને રૂપિયા માનીને વાપરો. દેખાવની ખાતર આખી છુંદગીના મુખને ગીરવી મૂકો નહિ.”

રામધારી આવા શબ્દો સાંભળીને મસ્તક નમાવી દેતી અને

અદુજ સરસ લાગે છે.”

“એક સાડી છે, તેને વારંવાર પહેરીને કંટાળી મઠ. એક એમજ કહે કે, એની પાસે તો હરી ફરીને આ એકજ સાડી છે, એ દહાડો એનેજ પહેર્યા કરે છે. કેટલીક સ્ત્રીઓ ટોકે છે પણ ખરી. જે વખતે મનની જે સ્થિતિ થાય છે તે તો હુંજ જાણું છું.”

“તો તારો શો વિચાર છે?”

“સારી વાત તો એ છે કે ના કહેવડાવજો, હું જલ્દી નહિ.”

“નવી સાડી પણ ન લાવું?”

“અર્થ ખર્ચ કરવામાં શો ફાયદો છે! ખીજાઓને મોઢે વાદવા સંભવતા આપણું ઘર હુંટાવી દેવું એ ક્યા ધરની વાત?”

સંભવ છે કે જો સમઘ્યારી હઠ કરત તો તેને એજ શબ્દોમાં સંમતતાવ ઉપદેશ આપત; પરંતુ તેના પોતાના મોઢેથી આ શબ્દો સંમતતાને તેમને તે ભાણાની પેઠે વાગ્યા. પોતાની ગરીબાઈ ઉપર તેને કંઈ આજ્ઞો. નરીયને સંકડો ગાજો દીધી અને હુ:ખી થતા આગ તેમ કરતા વાગ્યા. થોડા વખત પછી કહ્યું: “ત્રિયે! તારે ત્યાં જવું ખામ જરૂરનું છે.”

સમઘ્યારીએ સોયમાં દોરેા પરાયતાં પરાયતાં કહ્યું: “મારામાં અવમાન નહિ સમન થાય.”

“તું કાલે નવી સાડી લેતો આવીશ.”

“કેવળની આવશે?”

“પરમાર કીચા મુધીની આવશે.”

સમઘ્યારીએ કંઈ આસે કહ્યું:—“મારી પાસે તો મયા આ માન. મિલવા એક પેસા પણ નથી.”

સમનસાદે સ્ત્રીની પાસે આટલા ઉપર ગેરીન તેના પ્રત્યે એક દલોરતા દર્શાવે કહ્યું કે “કંઈ પરવા નથી. માટે પાછીડ નેમર છે.”

“મુઠી થત.”

“મુઠી.”

“દેવડો દે....”

એવ કહેતા કહેતા સમઘ્યારીએ પાનિના મજબમાંથી પાંચે પેસા પાડી એકે તેને ઉઘાડીને દેવડું તો તે અવકાશમાં કો સો તેમ જોઈએ દર્શાવે તેમ અદુજમુદુ અગત નવા દસકાને

એકને પુણ્યપુણ્ય થઈ જાય છે, તેમ મીનીઓ જોઈને રામચારીને આનંદ થયો. એા ઉપર પ્રગળના હવામ મદ, તે દમીને બોલી: “આ તું સ્વામી મળા !”

ચીમનલાલ ચોટી વાર ચૂપ રહ્યા. બ્યારે તેઓ કચેરીમાં જતા હતા ત્યારે તેમના મજવામાં જપોરે ખાવાપીવા ખાટે રામચારી ચારે આના મુખ્યા કરતી હતી. તે તેમજે બચાવી બચાવીને લેમા ખાંડના. આ બે મીનીઓ તેમની દરકસરનું પરિત્રામ હતું. તેમજે બોમન વિચાર્યું: “સાચી વાન દેવી કે નહિ ?” અતિ તેમજે બેમ નિશ્ચય કર્યો કે જુલું ન બોલવું લેખએ. રામચારીએ ફરીથી પૂછ્યું: “આ ક્યાંથી લાવ્યા ? હજુ મદિનો પૂરો થવાની તો સાત દિવસની વાર છે.”

ચીમનલાલે કહ્યું: “તું મને દરરોજ ખાવાપીવા ખાટે શું આપ્યા કરે છે ?”

“ચાર આના.”

“આ ચાર મદિનાની એકી દેવી એજ પાવલીઓ છે.”

રામચારીને એવું લાગ્યું કે જાગે તેને કાઢએ હજારો માધસોની ઉંચાઈએથી ધક્કો માર્યો ન હોય. પોતાનું ઉડાઉપણું આજ સુધી તેના મનમાં સાધાગ્ય વાન હતી; પરંતુ પતિની કરકસર આગળ તેને પોતાની બૂલ સમજાઈ. તે વિચારવા લાગી: “તેઓ કમાય છે, પણ પૈસેપૈસો સંભાળા રાખે છે. હું ઘેર બેઠી બેઠી રાજ કરું છું; પરંતુ રૂપીઆને મારીના કાંકર જેવા મલું છું.” તે રડતી રડતી પતિનાં ચશ્મોમાં દળા પડી અને કહ્યું: “તમે મારી આંખો ઉધાડી દીધી છે. હવે હું એક પૈસો પણ નકામો ખરચીશ નહિ. આ મીનીઓ સાચવી રાખો, મારે નવી શાટીની જરૂર નથી.”

પરંતુ ચીમનલાલે કહ્યું: “આટલું નકામું ખર્ચ તે ક્યું છે તો એક વાર મને પણ આટલું કરી લેવા દે.”

(૩)

બીજે દિવસે કચેરી બધે થઈ કે ચીમનલાલ રીધા વેપારીની ફરિયાદે ગયા અને કહ્યું: “કાંઈ મુંદર સાડી બનાવો.”

“કમા રંગની ?”

“ગુલાબી, કિરમણ, આછી લીલી....”

“વેપારીએ સાડીએનો દમલો કરી દીધો. ચીમનલાલ ગમરણ

મગા કે કમ સાડી પસંદ કરે. બહુ વાર સૂની ફેમલી ફરજોને જોઈ જાય. કોઈ વાર સિદ્ધ પસંદ કરે તો કોઈ વાર બીજી. વિચાર કરે જાય. "જીવી બધા કરી, એને સાથે લાગ્યો હોત તો આ પ્રેમાત્મ ન પડતો. જેનાને મનગમની ઘણી જાત. સ્ત્રીઓ અને પુરોનોની પસંદગીને આ જ-મનગમનું સ્વંતર રહે છે. અતે એક સાડી નમરમાં આવે તો કપડાં લાગે છે. "ગ્યાની કિંમત કરો."

જેમનીએ આટલી દાયમાં વખતે તેનો આંક નોંધેલી
 નથી તેમજ આ આટલી ત્રીસ રૂપિયામાં વેચાય છે, પણ આપણી
 જે જે રૂપિયાઓ આપણે વાપરે.”

३. अन्तर्गत के तैनी डिमन नीम इषिया बनानी मूल के
 ४. अन्तर्गत के पशु वेपानीनेक मूल के डिमन आबानी
 ५. अन्तर्गत के पशु वेपानीनेक मूल के डिमन आबानी

[illegible]

... "Д. Зітти записав"
... "Д. Зітти записав."

[illegible]

... ..
... ..
... ..

[Handwritten signature]

Figure 1. The effect of the concentration of the *Agrobacterium* suspension on the transformation efficiency of *Agrobacterium* strains. The number of transformed cells was determined by the number of colonies obtained after 48 h of growth on the selective medium. The results are the mean of three independent experiments. Error bars represent the standard deviation.

(continued)

મીનસાલના પચ ચંબી ગયા, પરંતુ ફરીથી મનમાં વિચાર આવ્યોઃ
“મનનો વખત છે, દોષ જુએ છે.” એટલે તેઓ ગાડીમાં ચડી બેઠા
અને કહ્યું કે “જરા જલ્દી હોય.”

દાંત્રવાળાએ જવાબ આપ્યોઃ “બાપુ સાહેબ! મારી ગાડીની
સરગી તો પૂરી થઈ ગઈ છે.”

“કંઈ ફિકર નહિ, મનનો વખત છે.”

“તો કાંઈ પકડશે તો આપે ઊડાવશે?”

મીનસાલે બેપરવાઈથી જવાબ આપ્યોઃ “ઊડાવી દઈશ.”

દાંત્રવાળો સમજ્યો કે કાંઈ મોટા અધિકારી છે, તેને પોતાની
મન ઉપર વિશ્વાસ છે. મીનસાલ ધારના હતા કે આ વખતે કાંઈ
નહિ અટકાવે. પરંતુ ચોકમાં પેસનાંજ ચોકીવાળાએ જૂમ પાડીને
કહ્યુંઃ “ગાડી ઉભી રાખો.”

ગાડીવાળાનું હૈયું ધડકવા લાગ્યું. તેણે મીનસાલને કહ્યુંઃ
“બાપુ સાહેબ!”

મીનસાલને લાગ્યું કે, માથે આપત્તિ આવી પડી, પાસે રહીને
કહ્યુંઃ “જરા આજીજી-ખુશામત કર, તને ફાંસીએ ઓછો ચઢાવનાર છે!”

હવે ગાડીવાળાને ખાતરી થઈ ગઈ. તેને એવી આશા ન હતી કે
મીનસાલ આમ ફરી જશે. તે ધૂંજતો ધૂંજતો ગાડી પરથી ઉતર્યો
અને ચોકીવાળા આગળ હાથ નેડીને કહેવા લાગ્યોઃ “સરકાર!
માફ કરો, ફરીથી આવી જૂલ કદી નહિ થાય.”

પણ ચોકીવાળાએ ન તો આંસુને ગળીદાર્યાં કે ન તો આજીજી-
ની દરકાર કરી. ઝટ લઈને તેની ગાડીને નંબર લઈ લીધા અને
કહ્યુંઃ “કાસે કચેરીમાં આવવું.”

હાંકનાર રડતો રડતો ગાડી ઉપર ચડ્યો અને ઘોડાને માખૂક
લગાવીને કહ્યુંઃ “બાપુ સાહેબ! આપે આ ગોડાનો વાળ્યો.”

પરંતુ મીનસાલ મૌન રહ્યા. આ મૌન ગાડીવાળાના હૃદયને
ધા ઉપર મીઠું લગાવવા જેવું લાગ્યું. સહાનુભૂતિના બે શબ્દો
તેના ઉપર મલમલું કામ કરત. ઇચ્છુ પહોંચ્યા ત્યારે તે મીનસાલ-
ને મનમાં હજારો ગાંઠો દીધા કરતો હતો, પરંતુ મીનસાલ ધરવાળાને
સાદી દેખાડવા માટે તલપાપક થઈ રહ્યા હતા. તેમને બિચાર
ગાડીવાળાની દરકાર ન હતી.

(૪)

બીજો દિવસે સવારે ગાડીવાળો મામલનદાર સમક્ષ હાજર થયો.
મામલનદારનો સ્વભાવ બદ્ધ આકરો હતો. કડક રસ્તે તેમણે કહ્યુંઃ-

મેમને તેના મોં આધું નાકો ફેલી હતી. તેનામાં તેમણે આંખ ઉપાડી અને કહ્યું:—“મિત્રે !”

રામપ્રધારીનું મોં કમળમય લાગ્યું. રમેશભાઈ આંખ ઉપાડી નીચું જોઈને તેણે કહ્યું:—“કમ, નમિયન ફેલી છે ?”

“કરમદીન બોદીરાજો ગાડી હાંકનાર છે. તેનો પચીસ રૂપિયા દર થયો છે. તે મને થયો જોઈએ.”

“આપને કેમ ?”

“હું જીવનરક્ષકોની તેની ગાડી ઉપર બેઠો હતો. એ મારો રીત છે, તેનો નહિ.”

“તો ?”

“તેને રૂપિયા આપી દો.”

રામપ્રધારીએ હેડો આગળ લઈ કહ્યું:—“રૂપિયા ક્યા છે ?”

ચીમનભાઈ જોશન અવરથામાં હતા, તેમણે કહ્યું:—“પાકીટમાં બે ત્રીનોએ છે.”

રામપ્રધારીના હૃદયમાં આ શબ્દો બાણ જેવા લાગ્યા, તેણે કરમદીનના કેદ થવાની ખીના સાંજળી હતી. પરંતુ એ બનાવનો તેના પત્તિ સાથે અંબંધ છે, તે તે જાણતી ન હતી. પતિના મોઝે અપરાધનો સ્વીકાર સાંજળીને તેને ખાતરી થઈ કે ચીમનભાઈને નિ-શાસ્ત્રથી લાવ આપ્યો છે. તે ક્ષમાથી નહિ હિનરે. તેને માટે અંતરના અશ્રુઓની જરૂર છે. તે ગજરાઈ મધ અને પાકોરાણી પાસે જઈને કહ્યું:—“બહેન ! તારી પાસે પચીસ રૂપિયા છે તે મને આપ. મહેલી તારીજે પાછા આપી દેશ.”

પાકોરાણી પાસે રૂપિયા ન હતા એમ નહિ પરંતુ તેને આપવા થોડા લાગ્યા નહિ. તે મોં ફાવડું રાખીને બોલી: “ના, મારી પાસે નથી. દોન તો આપણે ક્યા જીદાઈ છે.”

રામપ્રધારીના હૃદયને આ જવાબથી ભારે આઘાત થયો. એજ પાકોરાણીને તેણે કટલાયે રૂપિયાની મિઠાઈ ખવડાવી દીધી હતી. પરંતુ વખત આવતાં તે આજ દિવસે ચોરશે એવો તેને ખ્યાલ ન હતો. તેના સીધા જવાબે રામપ્રધારીની આંખો ખોલી દીધી. પાછળ ફેરવે અર્થ તેની આગળ ખડું થયું. વિચાર કર્યો: “જો બચાવી રહ્યું હોત અને જોઈ વિચારીને અર્થ કયું હોત તો પચીસ રૂપિયા માટે હાથ લંબાવવા વખત ન આવત. આ પાકોરાણીને

ધણી કે જેના રૂપિયા વ્યાજે ફરે છે તે માસિક પચાસ રૂપિયા કમાય છે. મારે ત્યાં સો રૂપિયાથી વધુ આવક છે, પરંતુ હાથ પેસા નથી. તેમણે સેંકડો વાર સમજાવ્યું, અને જોઈ વિચારીને ખર્ચ કરવાનો ઉપદેશ દીધો; પણ રામખારીના મનમાં આ વાત નહોતી ઉતરી. પરંતુ આવા નહવા બનાવથી તેના મનમાં ઉત્પાત મચ્યો. જે કામ થડા પાણીથી નથી થઈ શકતું તે ક્વાથના બે ઘૂંટડા કરી દે છે.

(૫)

રામખારી રડતી રડતી ઉઠી અને પોતાની નવી સાડી કપડે ટાંગામાં બેઠી અને કહ્યું: કે “શહેરમાં ચાલો. વેપારીને ત્યાં જઈ તેણે કહ્યું: “આ સાડી પાછી લો, મને પસંદ નથી આવતી.”

વેપારીને તેની સાથે ફીક ઝોળખાણ હતું. તેણે કહ્યું: “ખીજ કાઢ બતાવું?”

રામખારી સાડી પસંદ ન પડવાથી નહિ પણ જરૂરિયાતને લીધે પાછી આપતી હતી, પરંતુ આ વાત જો વેપારી જાણી ગય તો કદાચ પાછી ન લે એ વિચારથી તેણે કહ્યું: “દેખાડો.”

વેપારીએ ફેટલીએ સાડીઓ બતાવી પરંતુ રામખારીએ બધાં યમાં કંઈ ને કંઈ દોષ કહ્યો, અને વેપારીએ ચાકીને રૂપિયા પાછા આપ્યા. એ રૂપિયા હાથમાં લેતાં રામખારીને એવું લાગ્યું કે જાણે તે પતિનું સ્વાસ્થ્ય પાછું લઈ રહી છે. આ સાડી ખરીદવાથી તે પ્રસન્ન થઈ હતી, પરંતુ પાછી આપતાં તો એથીયે વધુ પ્રસન્ન થઈ.

સાચકાળ થઈ ગયો હતો. રામખારી ઇશ્વરા પહોંચી અને જલદી જલદી કરમદીન ગાડીવાળાને ત્યાં ગઈ. બારણું બંધ હતું. રામખારી ગુનેગારની જેમ માથું નમાવીને ઉભી રહી અને વિચારવા લાગી: “બારણું કેમ કરીને ઉઘડાવવું?” એટલામાં અંદરથી અવાજ સંભળાયો: “અક્ષા! તેનો બેડો પાર પાડ.” મારો ધણી કેદમાં છે અને તે ઘરમા પડ્યો છે. જેની બૂલ છે તેનું સત્યાનાશ જાણે. અક્ષા, એને જીવાનીમા મોત આપજો.”

રામખારી આ સદન કરી શકી નહિ. તેણે જોરથી સાંકળ ખખડાવી. ગાડીવાળાની સ્ત્રીએ બારણું ઉઘડાવ્યું. રામખારીએ ધાયું હતું કે તેની ગાળેના જગ્યા આપાને તેનું મા બંધ કરી દેશ; પણ તેની ઝલક ઉપડી ન શકી અને પગ જમીનમા ચોટી ગયા.

ગાડીવાળાની સ્ત્રીએ જોયું તો ક્રોધ માટા ધરતી સ્ત્રી ઉભી છે. તેણે ગમ્મતકાને કહ્યું: “આપ કોને પૂછો છો?”

રામધારીને વાત કરવાનો રસ્તો મળી ગયો. તેણે ધીરથી સાચા આપ્તો: “તમને.”

“ મને ? ”

“હા, હા. હું તમારી અપરાધજ્ઞ છું. તમારી પાસે કામા માગવા પાત્રી છું.”

ગાડીવાળાની સ્ત્રીએ આશ્ચર્યચક્રિત થઈને પૂછ્યું: “ સીધેસીધી ન કરો ને, આપના દહેવાનો શો અર્થ છે ? ”

“ નું હમાનું ગાળો કોને દેતી હતી ? ”

“ લાલા ચીમનલાલને. તેમણે મારા ધરવાળાને દેદ કરાવ્યા છે.”

“ હું તેમની સ્ત્રી છું.”

ગાડીવાળાની સ્ત્રી રનખ થઈ ગઈ અને નમ્રતાપૂર્વક ચિંતય-ભાવથી દહેવા લાગી: “માફ મન બદ્ધ કુળી થયું છે, મારી વાણી મારા કાનુમાં નથી.”

ત્યારે કોઈ નમ્રતાનું રૂપ ધારણ કરી લે છે ત્યારે અભિમાન પણ માથું નમાવી દે છે. રામધારીએ હાથ જોડીને કહ્યું: “તમને ગાળો ન ભાડો, મને ભાડો. એ મારા અપરાધ છે. જો હું સીધે માર્ગે આસતી હોત, જો હું ચોઆપોઅ ચિત્તારીને ખર્ચ કરતી હોત તો આજ એમની આ દશા ન હોત. મખમલી રૂઢીપર સિવાય મને મેંન પડતું ન હતું. રજા પિતા મને ખાધું પચતું ન હતું. ગેશમનું ધાન મારે મારેજ મંગાવ્યું હતું. માટી માટે મારેજ આણી હતી. તમારી અપરાધજ્ઞ દુનુ છું, તમારો શાપ મારા ઉપરજ પડેલો જોઈએ. તમારે મનેજ ગાળો દેવી જોઈએ; તેઓ તો હનુજના દત્તા કે દંડ જારી દે, પદંતુ મારે કોમટ ખર્ચ વચમા આવ્યું. તમે મને શાપ દો, તમારી અપરાધજ્ઞ દુનુ છું.”

ગાડીવાળાની સ્ત્રીએ મનુક નમાવીને જવાબ આપ્યો. “મારી કામમાં કોઈ પડે, આવી વાત કેમ કરી ? પણ રાખી ’ જુઓ, મારા ધરનો બધા માણ પચીન રૂપિયાનોય નથી, નહિ તો પહેર-વાનાં કપડાં વેચીને પણ તેમને છેડાવન તને નથી જાણતું કે અમે પણ કોઈ વાર નારા દહાડા દેખ્યા છે. પણ આજ એક એક પૈસા મારે સામાર છીએ અપારથી તેઓ કેરમા છે ત્યાંથી નૃણામા દેવના પણ નથી મંગાવ્યા.”

રામધારીને મુઠ્ઠાને ઘેરેથી રૂપિયા છેડવા અને ગાડીવાળાની

સ્ત્રીના હાથમાં મૂક્યા. તે વળતે તેનું મન આનંદથી જોમ સૂર્યકિરણ જળ ઉપર નાચે છે તેમ નાચતું હતું. તેણે સારામાં સારું ભોજન કર્યું હતું; કિંમતીમાં કિંમતી વસ્ત્ર પહેર્યો હતાં, ધનવાન સ્ત્રીઓને તે મળી હતી પરંતુ આવો આધ્યાત્મિક આનંદ, આવું સાચું મુખ તો તેણે પહેલીજ વાર અનુભવ્યું. તે આનંદથી કેળના પાનની જેમ ધ્રૂજવા લાગી.

ગાડીવાળાની સ્ત્રી કૃતઘ્નતાના લાવથી રામધારીના ચરણોમાં ઢળી પડી અને રડતી રડતી બોલી: “ મને માફ કરો, મેં તમને બહુ દુઃખ દીધું છે.”

રામધારીએ તેને ઉઠાડીને છાતી સરસી ચાંપી, અને કહ્યું: “તેમને બે દિવસથી શરીરનુચે લાન નથી. તેમને માટે પ્રાર્થના કરો. તેથી એમનો તાવ ઉતરી જશે.”

ગાડીવાળાની સ્ત્રી ઘુંટણીએ પડી અને બે હાથ નેડીને બોલી: “અહલા, એમને રાજી કર, તેમના અંતરને હંડક આપ.”

રામધારી અધીરી અધીરી ચંતી ઘેર ગઈ, પરંતુ આશિષ તો તેના પહેલાં પહેાંચી ગઈ હતી. ચીમનલાલનો તાવ હલકો થઈ ગયો હતો અને તે ધીમે ધીમે પોતાની કન્યા સાથે વાતો કરતા હતા. રામધારીને જોઈને બોલ્યા: “ સાડી હાથમાંથી ગઈ.”

“ પરંતુ તેના બદલામાં એવી શિખામણ મળી છે કે તે જીવતા મુઘી નહિ ભૂલું. હવે આપને કેમ છે ? ”

“ સારું છે.”

અને બીજે દિવસે તેમનો તાવ ઉતરી ગયો.

(“સરસ્વતી”ના એક અંકમાંથી અનુવાદક:-ત્ર. મા. શુક્લ)

૧૩-માઠ આનીનો ચોર

(લેખક:-શ્રી. "સુદર્શન").

(૧)

રસીસો, જગતરાખસિંહ એજીનિયરને ત્યાં નોકર હતો. પગાર દરેક રૂપિયા હતો. મામમાં તેના જુદા પિતા અને જુવાન સ્ત્રી ઉપરાંત એક પુત્રી અને એ પુત્ર હતા. એ બંધાનો ભાર તેનેજ માથે હતો. રસીસાને જે પગાર મળતો તે બધોય પોતે ઘેર મોકલી આપતો. તેમણી તે પોતાને માટે એક પૈસો પણ નહોતો રાખતો; છતાંયે ધરનાં માળુસોનું પૂરું નહોતું ચતું. તેઓ રોઝ રોઝને પત્ર લખતાં કે આટલામાં પૂરું નથી થતું, વધારે મોકલો. રસીસો આદર્યો જોઈને આકુળઆકુળ થઈ જતો, અને વિચારતો કે હવે કરવું શું ? તેણે પગારમાં વધારો કરવા એજીનીયર સાહેબને ફેટલીયે વાર પ્રાર્થના કરી પણ તેનું કંઈ વળતું નહિ. એજીનીયર સાહેબે દરેક વખતે કહ્યું હતું કે 'હું' પગાર નહિ વધારી શકું, મરજીમાં આવે તો રહે નહિ તો ચાલ્યો જા. હું' કંઈ તને બગાડેરીથી રાખવા નથી માગતો.' રસીસો અબણુ હતો. તેને સ્વપ્ન-સમાજનો પવન નહોતો વાયો. તે રીતિનીનિનાં મૂક રહ્યા નહોતો સમજતો. પરંતુ તે મૂર્ખ ન હતો. તે એટલું તો જાણતો હતો કે, બીજી જગ્યાએ જતું એ ઠીક નથી. તે વિચારતો કે આઠ વર્ષથી હું અહીં નોકર છું, પરમાં હજીબણી ગયો છું. મોટા ઘોઘાના ધરનાં માળુસો નોકરો ઉપર વિશ્વાસ નથી કરતાં. પરંતુ અહીં તો મારા ઉપર કોઈ શક મુદ્દાં લાવતું નથી. અહીંથી છોડીને બીજી જગ્યાએ જઈશ તો અને કોણ મો-પચાસની નોકરી આપી દેવાનું છે ? સંભવ છે કે કોઈ અગિયાર-બાર આપશે; પણ આટલો આદર-ભાવ નહિ દોષ. રસીસો નોકરી છોડવાનું સાદસ ન કરી શક્યો. પરવશતાને લીધે તે જરૂર રહ્યો. તેના યોગ્ય બચતની પાડોશમાં રાખ સર્વામુદીત નામે એક છઠ્ઠા એજરકેટ રહ્યા હતા. તેમના ચોખીદાર રમજાન મિયાને અને રસીસાને બધું લાઈખથી હતી. કસાકે

સુધી તેઓ સાથે બેસતા, વાતો કરતા અને તમાકુ પીતા. શેષ સાહેબ ફળના શોખીન હતા, રમજન રસીકાને ફળ આપતો. એક નિયમ સાહેબ મિઠાઈના રસિયા હતા, રસીકો રમજનને મિઠાઈ આપતો. સાદાઈની આવી મહોબતમાં જે સ્વર્ગીય આનંદ છે તે નથી ધન-દોહતમાં કે નથી રાજમહેલોમાં. બન્ને ગરીબ હતા, બન્ને વિદ્વાસુ, એકબીજાને પોતાની એકેએક વાત સ્પષ્ટ રીતે કહી દેતા. કોઈ કોઈ વાર તેમની વચ્ચે અગડો પણ થતો. તે વખતે તેમની ઇશ એવી આવતી કે બન્ને દરજીની કાતર. પણ અગડો બહુ વાર નહોતો ટકતો. પ્રાતઃકાળે લડે અગડે તો સંધ્યાકાળે સંધિ થઈ જતી. દરજી કપડું ફાડીને સોય વડે સીવી લે છે, તે વખતે તે કપડામાં કેવી સુંદરતા હોય છે, કેવી આકર્ષણશક્તિ હોય છે; એવીજ દશા આ સાથીઓની હતી. તેમની લડાઈ પાણીના પરપોટા જેવી હતી, કે જે ઘડીકમાં યામ તો ઘડીકમાં ફૂટી જાય. તેનાથી પાણીને કશું નુકસાન નથી થતું, પણ કંઈક શોભામાં વધારો થાય છે.

(૨)

એક દિવસ રમજનને રસીકાને ઉદારા બેઠાને પૂછ્યું: “ભાઈ! તારા મહેરા ઉપર આજે દિવસીરી શા માટે દેખાય છે?”

રસીકો ખરેખરો દુઝી હતો. પરંતુ તેણે પોતાનું દુઝા છુપાવવાનો ચત્ત કરતાં કહ્યું: “હું ઉદારા ક્યાં થયો છું. તને બ્રમ થયો હશે.”

“ના, ભારતી તું છુપાવે છે.”

“ભાઈ! મેં આજ સુધી તારાથી કોઈ પણ વાત છુપાવી નથી.”

“પણ હવે તું છુપાવે છે. તારો ચહેરોજ કહી આવે છે.”

રસીકાનું હૃદય રડતું હતું, પરંતુ તેણે હાલ્યવર્ક કહ્યું:—

“આ તારો બ્રમ શી રીતે કંઈ થયો?”

“સામાજિક દુઝીને.”

રસીકાનું મુખસાથી ઉતરતું નાકન્યા તો તાવું નેત્ર તો ગાંઠા. રમજનને કહ્યું—

“રસીકાને બહુવાન નાનું હૃદય હતું અને કોઈ વાત બંને ને એક જ હૃદયે જુદી જુદી રીતે કહેતો.”

“રસીકાને તો હૃદય નહોતું, નાકન્યા જ હતું.”

“રસીકાને તો હૃદય નહોતું, નાકન્યા જ હતું.”

“રસીકાને તો હૃદય નહોતું, નાકન્યા જ હતું.”

આગળ ઉભા રહેવાની તાકાત કોનામાં છે ? રસીકાએ રમગ્નનની હઠ
એક લીંપી એટલે તેની આંખો બીની થઈ ગઈ. રમગ્નન સાથે તેને
કોઈનો સંબંધ ન હતો, ધર્મ અને જાતિનો સંબંધ નહોતો; પરંતુ તેમ
જાણે જે સંબંધને લીધે તે પોતાનું દુઃખ-દર્દ તેને કહેવાને અધીરો
થઈ રહ્યો હતો, તે મનુષ્યત્વનો સંબંધ હતો. રસીકો વધુ વાર મૌન
ન રહી શક્યો. તેણે અચકાતાં અચકાતાં કહ્યું:—“થેરધી ઠાગળ
આવ્યો છે. હોકરાં માંદાં છે, અને રૂપિયા નથી.”

“તો શેઠ સાહેબ પાસે અગાઉથી માગી લે, જરૂર આપશે.”

“માગી ચૂક્યો, નથી આપતા.”

“શું કહે છે ?”

“કહે છે કે તું બહાનાં બનાવે છે, દુઃ એક પૈસો પણ નહિ આપું.
કેવો અજાગી છું ! પૈસાં ત્યાં માંદાં છે, દુઃ મારા પ્રારબ્ધને રકું
હું. મારા જેવા અજાગીઆએને તો રૂઢન એજ અંતિમ સાથી છે.”

રમગ્નને ઉઠે નિઃશ્વાસ થયો અને કહ્યું:—“મા અશ્લાહ !”

“મનમા તો થાય છે કે ઉઠીને ઘેર પહોંચી જાઉં.”

“અશ્લાહ તારા તારું કંઈપણ કરે.”

“જાણે કાંઈ તેના અંતરમાં તીવ્ર વેદના ઠરી રહ્યું છે.”

“જાણ ! ખુદાનું રમરણ કર.”

“તેમની રી દશા છે નેનો કંઈ પત્તો નથી. બિચારા ગભરાતાં
છે. થોડા રૂપિયા પણ મોકલી શક્યો હોત તો તેમને સતોષ થાત.”

રમગ્નને આત્માર સુધી પોતાની જાનને કાચુમાં ગમી હતી.
હવે તે વધારે વાર રોકાઈ શક્યો નહિ, માથું ઉંચું કરીને તે બોલ્યો—
“કેટલા રૂપિયાથી તારું કામ પતશે ?”

રસીકો ચોંટી ઉઠ્યો, આશ્ચર્ય તેની સમક્ષ દેખાવા
લાગ્યું. થોડો આગળ ખસીને તે બોલ્યો: “કુર્મા માતાના સોગન;
આ વખત તો પાચ રૂપીઆ પાચ મહોરો જેવા છે.”

રમગ્નન ઉઠીને ઉભો થયો. આ વખતે તેનું હૃદય એવી રીતે
ધ્રુવનું હતું કે જાણે કોઈ માણસ તેની દષ્ટિ સમક્ષ કોઈ બાગકનો
પથ કરી રહ્યું છે. તેણે રસીકાને રોકાવાનાં દયારો કર્યો અને તે
પોતાની કોટડીમા ચાલ્યા ગયા. થોડી વાર પછી તેણે રૂપિયા રસીકાના
હાથમા મૂક્યા. આંખોનાં મુખમાથી એક ચાન્દ્ર પણ ન નીકળી શક્યો.
તે તે સમયે જનજાતની એટલી દરેક વહેંચણી મેળો કે વ્યા માણસ-
ને પોતાનો જાત્ર પ્રકટ કરવાને ચાન્દો નથી મળતા. તેણે આંસુથી
બીની થયેલી આંખો ઉંચી કરી અને આકાશ તરફ જોઈને માથું

નમાવી દીધું. તે મનમાં વિચારતો હતો-“શેઠ સાહેબ પાસે કંઈ પૈસાનો ટોટો નથી. જો અગાઉથી આપ્યા હોત તો હું નાસ્તી તો ન જાત. મેં તેમની કૃતજ્ઞિ સેવા કરી છે. મારા શું એટલાંજ અધિકાર નહિ! રમજન ગરીબ માણસ છે. તેની પાસે બહુ હશે, તો વીસ-પચીસ રૂપિયા હશે. પરંતુ મારા દુઃખના દિવસોમાં તેણે મારો હાથ પકડ્યો. તે માનવી નથી પણ દેવતા છે. હું તેની ભક્તમનસાધનો શો બદ્ધો આપું? દુર્ગો માતા તેનું ભક્તું કરો!”

(૩)

કેટલાય મહિના વીતી ગયા, રસીકાનાં બાળબચ્ચાં સાજાં થઈ ગયાં. તેણે રમજનનું દેવું ચૂકવી દીધું છે. હવે તેને માત્ર આઠ આના આપવાના બાકી છે. રમજનને એ પૈસા માટે કદાપિ તગાદો ક્યો નથી કે નથી તેની વાત પણ સંભારી. તેને પૈસાની માગણી કરવાનુંયે મન થતું નહિ. પણ રસીકાના હૃદય ઉપર તે દેવું એક ભાર જેવું લાગ્યા કરતું. તેની સમક્ષ તે મસ્તક ઉંચું કરી શકતો નહિ, તેમજ તેની સાથે ખુલ્લે અવાજે વાતચીત પણ કરી શકતો નહિ. તે એટલે મુધી કે શેષ સાહેબના બંગલામાં અવકાશને સમયે પગ મૂકતાં પણ તેને શરમ આવતી. એવાજે દિવસો હતા કે ત્યારે તે આવા સમયને માટે અધીરો થઈ જતો. પણ ત્યારે તો તે કોઈનો દેવાદાર નહોતો. હાલ તો તેને રમજનનું દેવું ચૂકવવાનું હતું. તેણે થોડે થોડે થઈને સાડાચાર રૂપિયા તો ચૂકવી દીધા હતા. હવે માત્ર આઠ આના બાકી હતા.

ત્રીજા પહોરનો સમય હતો. રસીકો ઘરનું કામકાજ પૂરું કરી રમજન મિયાંને મળવા આવ્યો; પણ તે ત્યાં ન હતો. રસીકો નિરાશ થઈને પાછો આવ્યો; અને નાહવાના ઓરડામાં બેસીને હુકો પીવા લાગ્યો. આ ઓરડો લાલા જગતરામસિંહની ઑફિસની પાસેજ હતો. હુકો પીતાં પીતાં તેને લાગ્યું કે ઑફિસમાં કોઈ વાનચીત કરી રહ્યું છે. રસીકો ગભરાયો. આ વખતે સામાન્ય રીતે બાબુસાહેબ ઘેર નહોતા રહેતા. તેમનો એ કચેરીનો સમય હતો. રસીકો ખારણા આગળ કાન ધરીને સાંભળવા લાગ્યો. ઐઞ્ઞનીઅર સાહેબ મનતેજ બીજા કોઈ સાથે વાત કરતા હતા. રસીકાને સંતોષ થયો, પણ તે ત્યાંજ ઉભો રહ્યો. સંતાઈને વાતો સાંભળવામા આપણને સામાન્ય રીતે મજા પડે છે. રસીકો એ વાતો સાંભળીને ચમકી ઉઠ્યો. એ માણસ ઐઞ્ઞનીઅર સાહેબને કાંચ આપવા આવ્યો હતો. તેને પોતાના કાન ઉપર વિશ્વાસ નહોતો આવતો, પણ શબ્દો સ્પષ્ટ હતા:

“આ મને આપ શું આપી રહ્યા છો?”

“પાંચમો પાપીઆ છે.”

“આટલી ઘણી રૂઝમ નહિ થત. આ તે આપના પાપ છે.”

“હું આપના ગામનું છું. આ રૂઝમ નથી. આ તે પાપ-મોચની ખોટ છે. આપ ગામનું છે કે આપે ખાઈ કામ માન કરી દીધું છે. એ દેવદાસ આત્મા છંદગી સુધી નહિ જાય. ન્યાં મારી છંદગી ત્યાં સુધી આપને દુધા દેતો રહીય.”

સાચા જગનના ધીરથી કહ્યું: “કી છે. તમારી પામેયીજ એટલેથી પનથી લઈ” છું.”

રસીસો આ શબ્દોમાંથી કઈ સમજ્યો, કઈ ન સમજ્યો. પરંતુ તેનો અર્થ સમજના તેને વાર લાગી. પાપ અને આત્માવારને મુખ પળ સમજે છે. તેને ડર દત્તો કે દદામ દેશ દેર તો કોઈ સાદેજના મદાનમાં દાય મારવા નહિ આવ્યો દેાય. પરંતુ અરીનો દિલ્લી વાન દતી. કોઈ સાદેજ જનનેજ કોઈ જગા માખસને લૂંટી રજા દના. રસીસાએ આત્મ-પનનનું આ સાંભળ્યું હમ્ય જોયું, એટલે તેના હૃદયમાં અસતોષની જ્વાળા જાગી ઉઠી. તે વિચારવા લાગ્યો: “રૂપિયા કમાવાનો આ રસ્તો કેવો મરમ છે, કેટલો મરમ છે! સામા સાદેજે તો કંઈ મહેનતે નથી કરી કે નથી મમજમારી પળ કરી. માખસ આવ્યો અને ઘેર બેઠાં લક્ષ્મીદેવીને પધરાવી મયો. મું એક-સોજ એવો છું કે આપો દિવન મમૂરી કર” છું અને તોય કેટલાય મહિના પછી દશબાર રૂપિયા જોવા પામું છું. પાપસાગરના આ બધુંકર પ્રવાદે, જેમ દરિયાની સહેજે કિનારાના પ્રદેશને ઘોળવી દે છે, તેમ તેની વસ્ત્રની ઈમાનદારી ઉપર પાણી ફેરવ્યું. ઘણી વાર સુધી તે મરનક નીચું રાખી પોતાના વિચારમાં લીન થઈ મયો અને ત્યારબાદ ફરીથી રમજનના તરક મયો. એ વખતે રમજન બેઠો બેઠો મીઠાગેટ ખીનો હતો. રસીસાને જોનાંજ તે બોલ્યો: “બાઈ સાદેજ! આજ આવારસુધી ક્યાં છુપાઈ મયા દના?”

“કંઈ પૂછતો નહિ.”

“કેમ એવી તે શું વાત છે?”

“દુનિયામા અદ્ભુત વાતો જન્યા કરે છે.”

“પળ વાન કંદેજે કે પંડેજથીજ ઉઠાવી દેસે?”

“મિયા સાદેજ, જમ બાલના ડર લાગે છે.”

“તો મને લાગે છે કે મારા ઉપર તને વિશ્વાસ નથી.”

રસીસાએ કહ્યું. “એ તો તારો જમ છે તારી ઉપર વિશ્વાસ નહિ દેાય તો ખીજ દાની ઉપર દેજો.”

“તો પછી છુપાવે છે શું કામ?”

રસીલાએ ચારે બાજુએ જોયું કે કોઈ સાંભળતું તો નથી. પછી ધીમેથી કહ્યું: “કાદને કહેશે તો નહિ ને?”

“કહું તો હજી ખેંચી કાઢજે.”

રસીલાએ બધી વાત કહી. રમજનને પ્રજ્ઞા: “બસ એજ વાત હતી ને?”

“હા હાઈ! હું એને નાની સૂની વાત નથી સમજતો.”

રમજનને રસીલા તરફ રહસ્યભરી દૃષ્ટિ ફેંકી અને કહ્યું: “અમારા શેષ સાહેબ વિગે તારો શો અભિપ્રાય છે?”

“લગવાન જાણે, આપણે કોઈનું મન કાંઈ જાણી જોઈ છીએ! પણ માણસ તો નેક લાગે છે.”

“એ તો વળી તારા લાલા સહેબનાય ગુરુ છે.”

“તને મારા સોગંદ! ચાલ્યાજી તો નથી કરતો ને?”

“આજ પણ એક શિકાર હાથ આવ્યો છે. હજારથી ઓછામાં પત્તો ખાચ તેમ લાગતું નથી.”

“તો શું આ લોકો આવી રીતેજ પૈસા કમાય છે?”

“તો ખીજું શું? પગાર ઉપર રહે તો આવાં મોટાં મોટાં મકાન કેવી રીતે ઉભાં કરે? આ ગુન્હાનું ફળ મળશે કે નહિ તે તો પ્રભુ જાણે. પણ આ દુનિયામાં તો તેઓ મજા ઉડાવે છે.”

(૪)

રસીલા વિચારવા લાગ્યો કે આજસુધી મેં મર્યાદા કરી, મારા હાથમાંથી સેંકડો રૂપિયા પસાર થઈ ગયા, પણ કદાપિ ધર્મ બચાડ્યો નથી. એક એક આતો પણ ઉડાવ્યો હોત તો અત્યારે મારી પાસે સારીએવી રકમ એકઠી થઈ હોત. આજેહું જીવાન છું, કમાઉં છું અને ખાઉંપીઉ છું. કાલે ઘરડો ડોસો થઈશ તો કોણ ખાવાનું આપવાનું છે? શેઠ સાહેબ તો લાત મારીને કાઢી મૂકશે, તે વખતે હું જેડો જેડો નસીબને રડીશ. ધર્મની શોભા બહુ છે; પણ તેથી કંઈ પણ મળતું નથી. પાપનું નામ બુંદુ છે પણ તે જીને ફળે છે તેનો તો જેડો પાર કરી દે છે; અને તો પછી ધર્મ શું માત્ર અમારે મજૂરોને માટેજ છે? આ મોટા માણસોએ કંઈક તો ખ્યાલ રાખવો જોઈએ! જ્યારે એ બધા અમારી કંઈજ પરવા કરતા નથી તો અમારે પણ શા સાફ કરવી? આજ સુધી બહુ બહુ કહ્યું, હવે નહિ કરું.” એટલામાં લાલા સાહેબે તેને ખાત્રાવીને કહ્યું:—“રસીલા! લે, દોડતો જઈને આ પાંચ રૂપિયાની ગિફ્ટ તારા આપ.”

રસીકાને નહ મળી ગઈ. પાપ આજુન થાતે રસીકાને સામું આવે છે. આને તેની શાષ કરવાની જરૂર પડતી નથી. રસીકાએ માણસાની મિત્રાઈ જોઈતા અને આદિ આની રમતનને આવી દીધી. તેણે માન્ય કે દેવાનો આર કિનને મંચો; પણ પાપનો આર ક્યાં દેવાનો, તેનો ખ્યાલ ન કર્યો. માખન ખેલે આજુનને છે તે આ સંસારની આગને જુએ છે, પણ બીજા દુનિયાની કાવતે નથી જોતો. એ દેવે તેો સમાર અર્ચ બની જાયને.

આજુ જગતરામસિંહે મિત્રાઈ જોઈ તેા મમતી હાથા. તેમને મીઠા ઉપર શક મંચો, તેમણે પૂછ્યું:—“આ મિત્રાઈ કરવાની છે ?”

રસીકાના દોષોએ છટી ગયા, તેણે વિચાર કર્યો કે શું પદેશુ-જ પાપ ખુદશું થઈ જશે ? પરંતુ માહત્તવ્યક તેણે કહ્યું:—“હજાર ! પાંચ રસીઆની છે.”

“સામું કહે છે શું ? તું આજુ સુધી જુ કું જોત્યો નથી ? જો, રૂપક વાત કરી દે, માગને કરી આંચ આજી નથી.”

“નાજી એક માદેજ ! કું જુ કું આ માટે જોતું ? પુરા પાંચ રસીઆની છે.”

પણ જગતરામસિંહેને વિશ્વાસ ન આવ્યો. રસીકાનો છટી મયેસો મદેસો અને મલરાયતી આંખોએ કામ બગાડ્યું. નવા પાણીની જામ જુ કું જોતી શકે છે, પણ આંખો જુ કું નથી જોતી શકતી. જુ કું જોલવા માટે તેા સંકલ્પ પૂરતો છે, પણ આને માટે અભ્યાસની જરૂર છે. રસીકા જુ કું જોતી રજો હતો, પણ આંખો સાથ નહોતી આપતી. જગતરામસિંહ સવશું સમજી ગયા, તેમણે મોટેઆવાજે કહ્યું:—“તું બકે છે, આ મિત્રાઈ પાંચ રસીઆની નહોત.”

જુ કું માખનસ બહુ જગદી રહી પડે છે; અને એ રીતે તે ખીમનો કૃપાપાત્ર બની જાય છે. રસીકા પણ રડવા લાગ્યો. એજની-આર સાહેબની સી ઉપર અસર થઈ. તેણે કહ્યું:—“રહેવા દો, હવે બહુ થયું. કેટલો બધો સનાવો છે ! એ બિચારે કોઈ દિવસ એક પેસો પણ આપે પાછો નથી કર્યો.”

રસીકાને ઉપરાશું સેનાર મળવાથી દુખનાને નીકા મળવા જેવું થયું. તે પધારે ઘોટો પાડીને રડવા લાગ્યો:—“શક સાહેબના મોગન, મેં એક પેસો પણ નથી લીધો. આ પુરા પાપની છે !”

આજુ જગતરામસિંહે રસીકાને એક તમાચો લગાવી દીધો અને વેરદાર અવાજે પૂછ્યું:—“કે કુકાનેથી લાગ્યો છે ?”

“મોટા ચોકમાની દિલ્લીવાળાની કુકાનેથી.”

દયા ન આવી. તે એટલે સુધી કે નેતરની સોટીને તેના ઉપર દયા
મારી ગઈ અને તેના ચિરાહેચિરાડા થઈ ગયા. એજીનીઅર સાહેબે
દયા રોક્યો, પણ તેમનું હૃદય હજી ન રોકાયું. તેમણે રસીકાને
પોલીસને દવાલે સોંપ્યો, અને પેલી લાંચના પાંચસો રૂપિયામાંથી
પાંચ રૂપિયાનો નોટ-સિપાઈને આપીને કહ્યું:—“ગુન્દો કબૂલ કરાવી
દેજો. સાતોનું જૂન વાનોએ નથી માનવું.”

(૫)

બીજો દિવસે મુકદ્દમા રોજ સલીમુદ્દીનની કચેરીમાં રજુ થયો.
રસીકાએ હાજર થનાંજ પોતાનો ગુન્દો કબૂલ કરી લીધો. તેણે કાંઈ
પણ જાનની આનાકાની કરી નહિ. પોતાના બચાવનું કાંઈ પંજુ
કાંઈ રજુ કયું નહિ અને કંઈ જૂકું પણ બોલ્યો નહિ. તેણે ધાર્યું
હોત તો તે હદી શકત કે આ સઘળું બનાવરી છે. હું તેમને ત્યાં
નોકરી કરવા નહોતો હજીતો. તેમણે મને રસાવવાને માટે આ
જાગ બિઠાવી છે. મિહાઈવાળાને તો પૂછવુંજ શું! તેના ધરની મિહાઈ
તેમને ત્યાં દરરોજ જાય છે. તે તેમના પક્ષમાં ન બોલે તો શું મારા
પક્ષમાં બોલે? પણ તેણે એવું તેવું કંઈજ ના કહ્યું. એક અપરાધ
ને કરી ચૂક્યા હતા, બીજો કરવાનું સાદસ તેનાથી ના થયું. હવે
તેની આંખો ઉધરી ગઈ હતી. તેના અપરાધનું દારણ કયું નાનું
કયું કેટલું શિક્ષાપ્રદ હતું. તેણે કચેરીમાં જતાજ પોતાનો અપરાધ
રજુ કરી લીધો અને હાથ વેરીને કહ્યું:—“લગુર આ મારો પહેલો
ગુન્દો છે. આ વખતે માફ કરો, ફરીથી આવી જૂલ નહિ થાય.”

મંજ માહેજ ન્યાયમિય માણુન હતા. તેઓ દયા કરવાનું
મમત્વાજ નહોતા. તેઓ માત્ર ન્યાય કરતા. રસીકાને મારી આપી
હોત તો તેમના નામને બહો લાગત, તેઓ શહેરમાં મુખ ન બતાવી
શકત. ન્યાયાસને બેઠીને તેઓ અન્યાય શી રીતે કરી શકે? તેમણે
રસીકાને છ માસની કદની સજા કરાવવી અને પોતાના મુખ ઉપર
રમજ ફેરવ્યો. આ એજ રમાય હતો કે જેમા એક દિવસ કાંઈ
આનામાં અથવા આસામીનો સબધી એક હજાર રૂપિયાની નોટો
બધીને તેમને એટ કરી ગયો હતો.

રસીકાએ આ કસલા સાબળ્યો, તેનો ચંદુરા જરા પણ ફિક્કો
ન પડ્યો. પણ ન્યાયનની આંખોમા ખુનમ જરાહ આન્યું. તે મન-
માં તે જાનના રવાના હતો કે આ ન્યાય નથી પણ ન્યાયની હત્યા
છે. આવી ન્યાયના નાટક જગજગ છે. ન્યાયને નામે ન્યાયીઓ પીટાય
છે, પણ તે ન્યાય, તે સ્વર્ગમાં મુકુટમાં, તે ફુલિયાની ન્યોનિ કયાં

છે? કોણે જોયું છે?

આ દુનિયા ન્યાયપુરી નથી, અધેરી નગરી છે. અહીં જે માલિક પકડાવે છે, ચોર-સિપાઈ પકડે છે અને ચોર-હાકેમ રૂ કરે છે. પેસા તો ચોર એટલાજ માટે કે તેનો ગુન્હો ખુલ્લો ગયો. પરંતુ પેસા સહ્ય ચોરો, પેસા ખરા લૂંટારાઓ કે જેઓ પોત પોતાનાં ઘરોમાં એસીને આરામથી બીજાનાં ધન પડાવે છે તેમને કોઈ નથી પૂછતું.

રમજન ઘેર પહોંચ્યો તે વખતે તેનો ચહેરો નિરાશાની સહ્ય મુનિ જેવો હતો. એક દાસીએ પૂછ્યું: “કેમ રમજન! રસીકાને શું થયું?”

“જા માસની કેદનો હુકમ થયો છે.”

દાસીએ ઘણાપૂર્વક કહ્યું: “બહુ સારું થયું. કમખખત એવું હાયનો હતો. એજ યોગ્ય થયું છે.”

પણ રમજન જાણે કોઈ વધીકા હોય તેવી રીતે તેણે કહ્યું: “ના, તમારી ખૂબ યાદ છે. આ ઇન્સાફ નથી, પણ અધેર છે.”

દાસીએ સમજવા પ્રયત્ન કર્યો, પણ રમજનના કહેવાનો આશય તે ન સમજી શકી.

રાતને સમયે બપોરે એક દલદર, પાંચસો અને પાંચ રૂપિયાનાં મેંદા પોતપોતાનાં મકાનમાં સુવાળી એવી શાળાઓમાં શાંતિ થા મુજ રજા હતી; ત્યારે પેસા આઠ આતીના ચોર જેટલી બધ અને અધેરી કોટરીનાં પુરાયો હતો અને પોતાને બીજાં કિયેને નેમવરનાં કટ મદન કરવાની નૈયારી કરી રહ્યો હતો!

(‘સરસ્વતી’ના એક અંકમાંથી અનુવાદક:-પ્રા. મા. શુક્લ)

૧૪-એક અવળાની આપવીતી

(સેખક:-શ્રી. ચાલીગ્રામ)

(નીચેનો દેવાલ એ એક સાચો બનાવ છે. ને અમે નામાંકિત થા દેશલ વગેરેનો ફેરફાર કરીને જેમનો તેમ અમે રજુ કરીએ એ—સેખક)

પ્રથમ સહેરમાં દારાગંજ નામે એક પ્રસિદ્ધ સ્થળ છે. હું જ મટોલાના એક સારા ઘરની સ્ત્રી છું. મારા પતિ એક નામાંકિત શીશ હતા. તેમના સરળ સ્વભાવ તથા નિષ્કપટ પ્રેમથી મારું હૃદય ગમગમ થઈ જતું હતું. તેઓ પણ મારી અંકુષ સેવાથી બહુ સમ રહેતા હતા. ઇશ્વરે એ બાળકો પણ આપ્યાં. અમે બંને એક-બીજાના ભાગ્ય હિપર ખુશી ખુશી થઈ જતાં હતાં. એમ કરતાં દર દિવસ વધુ અતિ આનંદથી વધી ગયાં. ત્યારપછી નસીબની બાજી ચલાઈ ગઈ. પતિદેવને પહેલાં તો થોડી થોડી સરદી લાગી થઈ. પછી ધીમે ધીમે ઉધરમે તેમનો પીછો પકડ્યો અને તેમને કાપનો નામ લાગુ પડ્યો. જે કંઈ કાપમાં હતું તે બધું કપું. તે એટલે મુશી કે રૂપિયા પૈસા થઈ રહ્યા પછી મારાં ધંધેલાં ગાંઠાં વેચીસાડીને દવા વગેરેમાં વાપરી દીધાં; પણ અતિ કંઈ પણ કાપદો ન થયો. મારા પતિ સ્વર્ગવાસ પામ્યા. જાણે મારે માથે દુઃખનો કુંગર તૂટી પડ્યો. ઘરમાં હું એકલી અને એ બાળકો રહી ગયાં. આમગપાછગનું કાંઈએ ના મળે. કંઈ પણ સમજાવતું નહિ કે શું કરું? પાપી પેદા ને કંઈ પણ આપ્યા વિના તો ચાલતું નહોતું. તેથી વિવશ થઈને ઘોડેચના કાંઈ મોટા માણસના ઘરમાં કંઈ નાનું મોટું કામ કરીને ચુસ્તી કરવા લાગી.

તે ઘરમાં એક મઠમ સાહેબ તેમની વડુ-દીકરીએને લાગાવવા મને આવવી હતી. કેટલાક દિવસ સુધી તો મારે ને એને કંઈ પણ વાતચીત ન થઈ. મારે તેણે કામ પણ શું દોષ? પરંતુ તે મને દલમ અને ગૂંપચાપ બોલેલી જોવા કરતી હતી. તેથી આપોઆપ તેણે મને મારા નરક બંધાવું. એક દિવસ એકલી જોઈને તેણે મને પૂછ્યું: “બહેન! તું કાણ છે? તારા પર એવું શું દુઃખ આવી

છે ? કોણે જોયું છે ?

આ દુનિયા ન્યાયપુરી નથી, અંધેરી નગરી છે. અહીં મોટા માલિક પકડાવે છે, ચોર-સિપાઈ પકડે છે અને ચોર-હાકેમ સજા કરે છે. પેલા તો ચોર એટલાજ માટે કે તેનો ગુન્હો ખુલ્લો થાય ગયો. પરંતુ પેલા સભ્ય ચોરો, પેલા ખરા લૂંટારાઓ કે જેઓ પોતા પોતાનાં ઘરોમાં બેસીને આરામથી બીજાનાં ધન પડાવે છે તેમનાં કોઈ નથી પૂછતું.

રમજન ઘેર પહોંચ્યો તે વખતે તેનો ચહેરો નિરાશાની સહ મૂર્તિ જેવો હતો. એક દાસીએ પૂછ્યું : “કુમ રમજન ! રસીકા શું થયું ? ”

“જી માસની કેદનો હુકમ થયો છે.”

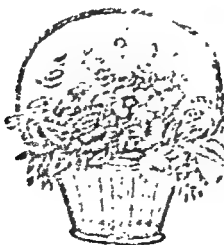
દાસીએ ઘણાપૂર્વક કહ્યું : “બહુ સારું થયું. કમખખત એ દાવનો હતો. એજ ચોગ્ય થયું છે.”

પણ રમજન જાણે કોઈ વફાઈ હોય તેવી રીતે તેણે કહ્યું : “તે તમારી ખૂસ થાય છે. આ કનિસાફ નથી, પણ અંધેર છે.”

દાસીએ સમજાવ્યા પ્રયત્ન કર્યો, પણ રમજનના કહેવાં બાવાર્ય તે ન મમળી શકી.

રતને સમયે ત્યાં એક દાનવ, પાંચમા અને પાંચ રૂપિયા ના ચેન્ડા પોતપોતાના મનનામાં મુકાવામાં એક શય્યાઓમાં શાંતિથી નિદ્રા કરી રહ્યા હતા. આ દાનવની સાથે એક કનિસાફ પણ અને એક દાસી નાંડીને પુનઃ દેતા અને પોતાના બાંને કિંમતિય વસ્તુના કંઈ નાંડીને કનિસાફની સાથે કંઈ નાંડી દેતા.

1. નાંડીનાં એક અંકમાં આ અનુવાદક. ૧. મા. મુકા

૧૪-એક અવળાની આપવીતી

(લેખક:-શ્રી. શાશીબ્રામ)

(નીચેનો દેવાસ એ એક સારો બનાવ છે. તે અમે નામામ તથા દેશવં વગેરેના કેમ્બાર કરીને જોઈએ તેમ અત્રે રજુ કરીએ છીએ:-લેખક)

પ્રમાણ સહેરમાં દારામંજ નામે એક પ્રસિદ્ધ રથગ છે. હું તેજ મહોક્ષાના એક સારા પરની સ્ત્રી છું. મારા પતિ એક નામાંકિત વકીલ હતા. તેમના સરળ સ્વભાવ તથા નિષ્કપટ પ્રેમથી મારું હૃદય મદમદ થઈ જતું હતું. તેઓ પણ મારી અદ્ય સેવાથી બહુ પ્રસન્ન રહેતા હતા. ઈશ્વરે એ બાળકો પણ આપ્યાં. અમે બન્ને એક-બીજાના ભાગ્ય ઉપર ખુશી ખુશી થઈ જતાં હતાં. એમ કરતાં દસ પંદર વર્ષ અતિ આનંદથી વહી ગયાં. ત્યારપછી નસીબની બાજુ પક્ષપાત મઠ. પતિરેવને પહેલાં તો થોડી થોડી સરદી લાગુ થઈ. પછી ધીમે ધીમે ઉધરસે તેમનો પીછો પકડ્યો અને તેમને ક્ષયનો રોગ લાગુ પડ્યો. જે કંઈ ક્ષયમાં હતું તે બધું છુટું. તે એટલે સુધી કે કપિયા પૈમા થઈ રજા પછી મારાં ઘરેલાં માંડાં વેચીસાડીને દવા વગેરેમાં વાપરી દીધાં; પણ અતિ કંઈ પણ ફાયદો ન થયો. મારા પતિ સ્વર્ગવાસ પામ્યા. જાણે મારે માથે દુઃખનો કુંગર તૂટી પડ્યો. ઘરમાં હું એકલી અને એ બાળકો રહી ગયાં. આગળપાછળનું કોઈએ ના મજા. કંઈ પણ સમગ્રનું નહિ કે શું કરું? પાપી પેટને કંઈ પણ આપ્યા વિના તો ચાલતું નહોતું. તેથી વિવશ થઈને ખોડાશના કોઈ મોટા માણસના ઘરમાં કંઈ નાનું મોટું કામ કરીને ચુલ્લાન કરવા લાગી.

તે ઘરમાં એક મઠમ સાહેબ તેમની વડુ-દીકરીઓને ભાળાવવા મારે આવતી હતી. કેટલાક દિવસ સુધી તો મારે ને એને કંઈ પણ વાતચીત ન થઈ મારે તેનું કામ પણ શું હોય? પરંતુ તે મને ઉદાસ અને ચૂપચાપ બેઠેલી જોવા કરતી હતી. તેથી આપોઆપ તેનું ધ્યાન મારા તરફ ખેંચાયું. એક દિવસ એકલી જોઈને તેણે મને પૂછ્યું: “બહેન! તું કોણ છે? નારા પર એવું શું દુઃખ આવી

પડ્યું છે કે તું આમ ઉદાર રહ્યા કરે છે? મેં મારા મનમાં વિચાર્યું કે એ તો ખ્રિસ્તી છે. મારે એની સાથે શો સંબંધ છે કે હું એને મારા ઘરની વાત કહું? એ મને શું મદદ કરવાની હતી? તેણે હું માત્ર આંસુ પાડીનેજ અટકી ગઈ. તે દિવસે મેં તેને કંઈજ કહ્યું. તે ચાલી ગઈ. પરંતુ બીજે ત્રીજે દિવસે ત્યારે તે મને એક જોતી ત્યારે મારી પાસે આવીને બેસતી અને બહુ પ્રેમ અને સ્નેહ પૂર્વક પૂછતી હતી કે બહેન! તારું દુઃખ મારાથી જોઈ શકાતું નથી શું તું મને પરાધ સમજે છે? તારી સ્થિતિ કેમ નથી જણાવતી જોઈ હું કંઈ મદદ કરું? ધીમે ધીમે તેની મીઠું-મરચું ભભરાવેલા વાતો સાંભળીને મને તેના ઉપર વિશ્વાસ બેઠો કે તે મારા પ્રાપ્ત કરા દિલથી સહાનુભૂતિ બતાવે છે તો એને મારું દુઃખ કહેવા શું હરકત છે?

એક દિવસ મેં તેને મારી બધી હકીકત કહી સંભળાવી. તે સાંભળીને કહ્યું કે “બહેન! ગભરાવાની કંઈજ જરૂર નથી. અમે તારા માટે ખાવાપીવાની, કપડાંલત્તાની તથા તારાં બાળબચ્ચાંને લાણાવવાની યોગ્ય વ્યવસ્થા કરી આપીશું.” મેં કહ્યું: “મારે બીજું કંઈ ન જોઈતું, મારો મોહન કાનપુરમાં છે ત્યાં મને કોઈ પણ રીતે પહેચાડશો તો તમારો બહુજ આભાર માનીશ.” તેણે કહ્યું: “અમારા તારી મોટી વાત છે. અમારે એક કામગીરીને કાનપુર જવાનું છે. હીક, તું તૈયાર રહેજે. પરમ દિવસે સવારે જઈશું.” આ બધી વાતો એવી શુભચૂપ થઈ હતી કે તેની કોઈને ખબર ન હતી. મેં પણ કોઈની સાથે એ વિષે કંઈજ ચર્ચા કરી નહોતી.

ત્રીજે દિવસે સવારે તે મડમ એક ગાડી લઈને મારા ઘર આગળ આવી પહોંચી. તેની સાથે બીજી એક હસમુખી જુવાન મડમ પણ હતી. હું ગાંસડી પોટલી બાંધી તૈયાર થઈનેજ બેઠી હતી. બાળકો તથા સામાન લઈ ગાડીમાં બેસીને તેમની સાથે ચાલી નીકળી. તે વખતે એટલું અંધાર હતું કે મહોલ્લાનાં માણસો સૂઈ રહ્યાં હતાં; મને ટોકનાર કોઈ ન હતું. ગાડી સ્ટેશને પહોંચી અને મોટી મડમ નીચે ઉતરીને ટિકિટ લઈ આવી. બીજી મડમ તેની સાથે મને પ્લેટ-ફોર્મ ઉપર લઈ ગઈ. ભાડું પણ તેમણે પોતાની પાસેથી આણું અને મારાં બાળકોને ખાવાપીવા માટે થોડી પુરી અને મિઠાઈ લાવી આપી. બીજી મડમ મારા નાના બાળકને બોળામાં કંઈ રમાડવા લાગી. હું તેમના આ બધા ઉપકારના બોળ તો દયાતી જતી હતી. અને મનમાં વિચાર કરતી હતી કે, અહો! આ તે કેવી દયાની દેવી-

એ છે કે બધું ખર્ચ પોતાની પામ્પરીજ કરે છે, અને મને મારે
તમારે મારે પામ્પરીજ પડેલાડી દે છે ! મેં તેને પટેલથી બધી દલીલ
ન હતી એ બધું બુધ્ધ કરી. ગાડી ઉપડી, માર પાંચ કલાક પછી
એ કાનપુર એકાદ પડેલાડી. મેં મારા સામાન સંભાળવા માંડ્યો.
પાંચને કહ્યું કે, દરે નમારા સામાન ધરવાને આવ્યું છે. દોશિ-
વાર કા' નહો. મોટી મઝે કહ્યું : "બહેન ! ઉનાચ ના કર. આ
મોટું શેકન છે. અહીં અધાં કલાક સુધી ગાડી ઉભી રહે છે. હું
પટેલની ઉતરીને મજૂર અને ગાડીનો બદોબસ કરી આવું. હું
અહીં બેસી રહે, હું બધું કીકાક કરીને દમખાંજ આવું છું.
કેટલી વાર સુધી મેં રાહ જોય. ત્યારે તે ન આવી ત્યારે મેં બીજી
મઝેને કહ્યું : "જુઓ, તે તો હજી સુધી ન આવી. જોને, ગાડી ઉપડી
નહી નહિ. કહો તો મારા સામાન નીચે ઉતારી બહાર મૂકું." તેણે
કહ્યું : "ના, ના, એમ ના કરશો. અહીં ચેરમંડારા બહુ દોષ છે.
કેક નમારો સામાન ઉઠાવીને ચાલતો થશે. તમે અહીં બેસી
રહેજો. હું તેને શોધી લાવું છું." એમ કહીને તે પણ ચાલી ગઈ.
હવે હું એકલી રહી ગઈ. જેમ જેમ વાર થતી હતી તેમ તેમ મારો
કવ મનસોના દનો. અતે ત્યારે સિસોદી ધાગી અને ગાડી ઉપડવા-
ની તૈયારી થઈ ત્યારે તે બંને મઝે આવ્યા. મેં કહ્યું : "તમે ક્યાં
મથાં હતાં ? ઉનાચ કહે; ગાડી ઉપડવાની તૈયારીમાં છે." તેમણે કહ્યું :
"અમને દમખાંજ ઈટાવાથી 'સી મિશન'નો તાર મળ્યો છે. એટલે
અમારે પટેલાં ત્યા જવું ખાસ જરૂરનું છે. તમે ગભરાઓ નહિ. આઠ
દિવસ પછી તમને ત્યાથી તમારે પિયર પાછાં મોકલી દઈશું.
મેં રહનાં રહનાં કહ્યું : "મને ઉતારી દા. હું પૂછતી પૂછતી ચાલી
જઈશ." પરંતુ તેમણે કંઈ પણ સાંભળ્યું નહિ. એટલામાં ગાડી ઉપડી
અને હું તેમની સાથે હટાવા ગઈ. ત્યારે મને વિચાર આવ્યો કે હું
ત્યાથી આમના પંજમા કલાક પડી પરંતુ મારું કંઈ ચાલી શકે
તેમ ન હતું. એકાદ ઉતારીને મને ત્યાં મિશન હાઉસમાં લઈ ગઈ.
ત્યાં મારા રહેવાની અને આધાર્પાધાની ચોન્ન મોઢવજી કરી. પરંતુ મને
એક દિવસ પણ ત્યાં ગમવું ન હતું હું તેમને વારવાર કહેતી કે
મેં ક્યારે કાનપુર પડેલાડીશો ? તેમણે બે ત્રણ દિવસ તો બદાનાં
માન્યાં, પછી એક દિવસ મને કહ્યું કે જુઓ, તમે કિંકુ છા.
તમારો ધર્મ દાવા નાનજી જેવો છે. તમારા પિયરવાળાં ત્યારે
સંમગનો કે તું આટલા દિવસ ખિસ્તીઓ સાથે રહી તો તેઓ તને
વિસ્તી થઈ ગયેલી નાળીને ધરમાં પેસવા પણ નહિ દે. તેથી હવે

તું પ્રભુ ઈશુ ખ્રિસ્તને શરણે આવ. એમાંજ તારું કલ્યાણ રહેલું છે. તને બહુ સુખથી રાખીશું. તારાં બાળકોના શિક્ષણનો પણ યોગ્ય પ્રયત્ન કરી આપવામાં આવશે.” આ સાંભળીને હું રડવા લાગી અને મેં કહ્યું કે તમે મને ભારે દગો દીધો છે. હું મારો ધર્મ કરી પણ નહિ છોડું અને તમારું અડકેલું નહિ ખાઉં. તે દિવસે તેઓ ચૂપ રહી, પરંતુ ફરીથી મને વારંવાર સમજાવવા પટાવવા લાગી અને હું તેનો ઇન્કાર કરતી રહી. આખરે ત્યારે મને લાગ્યું કે મારું કંઈ પણ ચાલી શકે તેમ નથી અને તેમના પંજામાંથી છૂટવું કઠણ છે. ત્યારે મેં લાચાર થઈને કહ્યું કે “ફીક, હું તમારું અડકેલું નહિ જમું. એ શરતે ખ્રિસ્તી થવા ખુશી છું. જે તમારે મને આ રીતે ખ્રિસ્તી કરવી હોય તો કરો, નહિ તો મરી જઈશ પણ ખ્રિસ્તી થઈ નહિ.” તેઓ મારી પાસેથી ઉઠીને જતી રહી અને થોડી વારમાં પૂછપરછ કરીને પાછી આવી. તેમણે કહ્યું કે ફીક, અમને તે મંજુર છે. તમે કોઈનું અડકેલું ન ખાશો.

રવિવારનો દિવસ હતો. એક વૃદ્ધ પાદરી આવ્યો અને મને તથા મારાં બન્ને બાળકોને ખ્રિસ્તી ધર્મનું શિક્ષણ આપી ગયો. હું મારે હાથે જુદી રોટલી બનાવીને ખાતી હતી, તેમાં કંઈ અડચણ નાખવામાં ન આવી. પરંતુ બીજો દિવસે મને મડમ સાહેબે કહ્યું કે “જુઓ, તમે થોડી વાર રોજ બાઈબલની વાતો સાંભળો અને અહીં મિશનમાં સ્ત્રીઓનું દવાખાનું છે, તેમાં દરદીઓની માવજત કરવાનું કામ શીખો; કામધંધા વિના એમી રહેવાથી તમારું શરીર બગડી જશે.” હું તો તેમના તાગામાં હતી એટલે બીજું શું કરી શકું? મને તેઓ પોતાનું અડકેલું નવાં ખવડાવતી એજ તેમનો મોટો ઉપકાર એમ મનવ.ગીને મેં તેમનું કંઈનું ચાકવું અને દવાખાનામાં જઈને સ્ત્રીઓની સવા કરવા લાગી.

કેટલાક દિવસ સંજી તે દવાખાનામાં એક આયોજનાર સ્ત્રી દવા લેવા આવતી તે મને મોટું મનપડતું એવું લાગતું. હું મારો કામના કરતી તે મને એક દિવસ તેમના પગમાં અને તેણે કહ્યું કે નહિવત્ રૂબરૂ નહિ પૂછવું. આજના દિવસે તેણે મને કહ્યું કે તું બહુ સારી છો. તારાં બાળકોના શિક્ષણમાં મને મદદ કરી અને તેને મારું નામ જણાવવાનું કામ મને મળ્યું. મૂંઝવણ આવવાના આ સમયે આજના દિવસે મને મળ્યું. મને કહ્યું કે તારાં બાળકોના શિક્ષણમાં મને મદદ કરવાનું કામ મને મળ્યું. મને કહ્યું કે તારાં બાળકોના શિક્ષણમાં મને મદદ કરવાનું કામ મને મળ્યું.

પરંતુ હું મારા નસીબને શું કરું? તે સ્ત્રી મારી સાથે ઐકાંતમાં
વન કરતી હતી તેવામાં જે મને ઈલાવા લાગી હતી તે મઠમ આવી
પહોંચી અને અમને અન્નેને વાતો કરતાં જોઈ ગઈ. તે બધાની હતી
દે પેલી સ્ત્રી આશ્ચર્યમાં હતી, તેથી તેને મારા માટે બધું લાગી
આવ્યું. તે દિવસે તો તે મારી સાથે કંઈ ન બોલી. બીજે દિવસે
સવારે તેણે મને કહ્યું કે, જલદી ખાઈપીને તૈયાર થાઓ. તમારે લખનાં
જવાબું છે. તમારી બધી ત્યાંના દવાખાનામાં થઈ છે. મેં કહ્યું:
“આટલી બધી શી ઉનાવળ છે? હજી તો મને અહીં આવ્યાં પૂરા
મહિનોએ નથી થયો.” તેણે કહ્યું: “મોટા સાહેબનો એવો હુકમ છે.”
તેના આગળ હવે હું શું બોલી શકું? મારા લાખને વાંક કાઢતી
હું જાગ્રકોને લઈને તેની સાથે લખનાં ગઈ. ત્યાં તો તેમણે મને એક
મોટા મહાનમાં દેદીની પોજ રાખી. બેએક બીજી ખિસ્તી સ્ત્રીઓ
મારા ઉપર દેખરેખ રાખતી હતી. પરંતુ જ્યારે તેઓ કોઈ કામ
માટે બહાર જતી હતી ત્યારે બહાર તાશું વાસતી હતી. મઠમ સાહેબ-
નો પેશા ફૂઝિન ફોલ પાખુ મારા ઉપરથી નજર ઉતરી ગયા. હવે તેની
નજર મારા ઉપર દરકાવેલી રહેતી હતી. મારી પાસે કોઈ આવવા
જવા પામતું નહિ તેમજ મને પાખુ બહાર જવા દેવામાં આવતી નહિ.
મેં ત્રીજે દિવસે મઠમ સાહેબને કહ્યું: “હજી સુધી મને દવા-
ખાનામાં કામ નથી મળ્યું.” તેણે કહ્યું: “ઉનાવળ શી છે. મોટા દિવસ
આરામ લો, પછીથી વંદા લેવામાં જે પાદરોજો મારી પાસે રહેતી
હતી તેઓ મારી આગળ દરેકજ ખિસ્તી ધર્મનો મહિમા વર્ણવ્યા
રહેતી હતી. હું કહી મહીને ગમરાતી હતી કે આ મુલેલોથી મારે
છટકારો ક્યારે થશે? પાખુ મારું કંઈ સાથે નેમ ન હતું.

એક દિવસ વિમાર કરતાં કરતાં મને એક વાત યાદ આવી.
એક દેહની સ્ત્રી તે ધરમાં કામ કરવા આવતી હતી. મને ફુખી
આવે તે મને બાને મારી સાથે લાગતીનરી વતો રહેતી હતી.
મેં તેને એક દિવસ રડતાં રડતાં કહ્યું કે “બહેન! જો તું મારું એક
કામ કરીશ તો હું તારો બધું ઉપકાર માનીશ. મારી પાસે ખીજું
કંઈ નો નથી, પણ એક જૂની ચાદર છે તે તને હું દાનમાં આપીશ.”
તેણે કહ્યું: “બહેન” હું ક્યાંય કામને માટે લાગે નથી હવે તને
તમ કામ બતાવે: જો માન્યો જતી રહે. ને હું જરૂર કરીશ.
તે મની કામ જરૂર નથી.”

મેં કહ્યું કે, જો કામ નહીં કરે કંઈ પણ અપ: નથી, પરંતુ
તેમણે જવાબ આપે કે અહીં જન આન આને તને નિવ.વ નાજી
હું નહીં.

પેલી મહમ તેા ત્યાં હાજર હતી. તે દોડતી દોડતી મારા આર-
ડમાં આવી અને મંત્રીજીને કહેવા લાગ્યા: "નમે કેળુ છે કે અમારા
સંસ્થિતના કામમાં વચ્ચે આવ્યા છે?" મંત્રીજીએ તેને દગડાવીને કહ્યું:
"આ મારી બહેન છે. અને તેને મેં આપ્યા છીએ. તું વચમાં
મેંડનારી કેળુ?"

મેં પણ કહ્યું:—“હા, હા, આ માગ બાબ છે. બધું દગડે આજ
મને મળ્યા છે. હવે હું તેમની સાથે જઈ છું. મહમ સાહેબ! મારી
બૂવચક માફ કરજો.”

તેણે મંત્રીજીને કહ્યું:—“હવે તો તે પાદરજી થઈ ગઈ છે. તમારે
શા કામમાં આવશે?”

મંત્રીજીએ કહ્યું: “અમને તેના ધિરની થઈ જવાની કંઈ પરવા
નથી. અને આપસમાજી છીએ; શુદ્ધિ કરી લઈશું. એ તમે પણ
શુદ્ધ થવા કચ્છનાં દો તો અમારી સાથે ચાલો.” આપસમાજીનું નામ
આંજળીને મહમ માહેબનો ચહેરો દિલ્લો પડી ગયો. તેણે મંત્રીજીને
કહ્યું:—“હીક, તમે ઉભા રહો. હું અમારા મોટા પાદરી સાહેબને ખબર
આપું. તે આવીને જે દુકમ કરશે તે પ્રમાણે કરવામાં આવશે.”

મંત્રીજીએ કહ્યું:—“તમે આટલા દિવસ શુધી મારી બહેનને
કસાવીને કેદમાં રાખી છે અને તેના ઉપર વળી આટલો બધો રોષ
જનાવો છો. તેને અને હમણાંજ લઈ જઈએ છીએ. અમને તમારા
મોટા સાહેબનો કંઈ દર નથી.”

એમ કહીને તેમણે મને ધસારો કર્યો. હું મારા બાળકાને લઈને
માઠીમાં બેસી ગઈ. અને મંત્રીજી આગલા ભાગમાં હાંકનારની પાસે
બેઠા. માઠી ચાલતી ચાલતી સમાજના મદિર આગળ જઈ પહોંચી.
મમાજીમદિરના એક ભાગમાં દંબાપાકસાળા હતી, તેમાં મને
રાખવામાં આવી. ત્રીજે દિવસે હવન કરીને વિધિપૂર્વક અમારી શુદ્ધિ
કરવામાં આવી. પછી કેટલાક દિવસો બાદ અમને બરેલીના અનાથા-
શ્રમમાં મોકલવામાં આવ્યાં. ત્યાં હું મુખપૂર્વક મારા દિવસો ચુગત
છું અને મારા બાળકા મમાજીની સાળામાં બેઠો છે.

ધિરની મિથનરીઓની આવી અનેક લીલાઓ ચાલ્યા કરે છે
અને તેની ઇચ્છનજમા આપણી કેટલીયે નિર્દોષ દેવીઓ કસાય છે.
ચેન, ચેન, એ દિંદુસમાજ!!

(‘શુદ્ધલક્ષ્મી’ના એક અંકમાંથી અનુવાદક:-ત્ર. મા. શુક્લ)

૧૫-ભાગ્યપરિવર્તન

(લેખક:-શ્રી. ધર્મેન્દ્રવીર શિવદેરે)

(૧)

“તો કમલનાથ ! તું શો વિચાર કરે છે ?” બાપુ સાહેબે કહ્યું.

“શ્રીમાનજી ! આપ પોતે જાણો છો કે હું કંઈ પણ આપી શકવાને અસમર્થ છું.” કમલનાથે ઘણી દીનતાપૂર્વક કહ્યું.

“વળી પાછો અત્યારે પણ એજ બક બક કરવા લાગ્યો ! તું જાણેજ છે કે, નોકરી મળવી એ કંઈ રમતની વાત તો નથીજ.”

“બાપુજી ! જે મારી પાસે કંઈ પણ હોત તો હું અવશ્ય આપને આપી દેત.”

“જે કમલ ! હું આ બધી નકામી વાતો જરા પણ સાંભળવા ઇચ્છતો નથી. જે તું ૫૦૦) રૂપીઆ આપે તો તો હું કંઈક કરી શકીશ. તને ગરીબ જાણીનેજ આટલા થોડા માગ્યા છે.”

‘બાપુજી ! એ તો આપ જાણોજ છો કે, મારે ઘેર મારા સિવાય બીજું કોઈ ‘મારૂં’ કહેવા જેવું માણસ નથી. મારી સાથે મારી એક વિધવા બહેન તથા એક માતા છે. જે કંઈ પિતાજી મૃતતા ગયા હતા, તે બધું મારા મેટ્રીક મુઢીના અભ્યાસમાં ખર્ચાઈ ગયું. હવે તો બન્ને સમય ભોજન પણ પેટ ભરીને નથી મળતું; એવી દશામાં આપ પોતેજ વિચાર કરો કે, હું આટલા રૂપીઆ ક્યાંથી લાવી શકું ?”

“હું એ બધી બાબતો જાણું છું. તારા જેવા સેંકડો છોટરાઓ મારી પાસે આવે છે. કીક, હું આ બધી વાતોને નથી પસંદ કરતો. અહીંથી ચાલ્યો જ, અત્યારે મને તારી સાથે વાત કરવાનો સમય નથી.” બાપુજીએ ક્રોધાચ્છાન થઈને કહ્યું.

વિચારો કમલનાથ ત્યાંથી નિરાશ થઈને પાછો આવ્યો. તેને પોતાના દુર્ભાગ્ય ઉપર ખૂબ ક્રોધ આવતો હતો. તે વિચારતો હતો કે, મારા જેવા દુઃખિયા આ ભારતવર્ષમાં એક નહિ, દશ નહિ, સો નહિ, લાખો હશે; પરંતુ આ હૃદયહીનોને તેમના ઉપર જરા સરખી પણ

દયા આવતી નથી. હું પરમાત્મા ! સંસારમાં કેવા કેવા સ્વર્થી પુરુષો છે કે તેઓ સ્વર્થમાં આંધળા થઈને લાખો નિર્ધન લાઘ્યોનાં મળાં રેડેસે છે. હાય વિશ્વાતા ! આ વખતે મારી પાસે કંઈ પણ નથી, એટલે મુઠ્ઠી કે ધરમાં એક સમય ભોજન પણ નથી મળતું; તો આને હું આટલા રૂપિયા આપું ? પરંતુ નોકરી મળશે. હીક, કોઈની પાસેથી ઉધાર લઈશ. પરંતુ ઉધાર લેવા કરતાં તો આ શરીરનો અત લાવી દઈ એજ ઉત્તમ છે. હું હવે દેવાદાર થઈને ધવારે દુઃખ ભોગવવા નથી ઈચ્છતો.” આમ વિચારતો તે આત્મહત્યા કરવા તત્પર થયો. એક દૃષ્ટા પાસે જઈને તેમાં પડવાની તૈયારીમાં હતો, તેવામાં તેને પોતાની માતા તથા બહેન માદ આપ્યાં. અવિધ્ય-મા તેમની શી દશા થશે તેનો વિચાર કરીને તે આત્મહત્યા કરતો અટકી ગયો. તરતજ પોતાની માતા પાસે ગયો. ઘણા સમયથી તેના આવવાની ગૂઢ જોતી માતા તેને આવેલાં જોઈને ઘણી પ્રસન્ન-તાપૂર્વક પૂછવા લાગી:—“બેટા ! બાપુજીએ નોકરી માટે શું કહ્યું ?” હમમની આંખોમાં આંસુ ભરાઈ આવ્યાં. તે પોતાનાં આંસુ લૂછીને બોલ્યા:—“મા ! ધાર્મજ બારે દુઃખાંજ છે. સર્વ સ્થળે ધનવત્તાનીજ ગિત છે. ધન વિના આ સંસારમાં કંઈ પણ થઈ શકતું નથી. તેઓ પણ ધનના બુખ્યા છે. તેમણે કહ્યું કે ૫૦૦ રૂપિયા આપે તો નોકરી આપાવું.”

માતા તથા બહેનનાં નેત્રોમાંથી અશ્રુધારા વહેવા લાગી. બધાં ફેરફાર પાર કર્યા બની રજા અને એકબીજાના મુખ તરફ જોવા લાગ્યાં. કોના મુખમાંથી એક પણ શબ્દ નીકળતો ન હતો. અતે માતાએ એ સ્વબ્ધનામે ભંજ કરતાં કહ્યું:—“ બેટા ! આ પણ આપાવું દુર્ભા-ગ્ય છે ! નિર્ધનોને મદદ કરનાર કોણ નથી; પરંતુ ધીરજ રાખવી જોઈએ. જોકે આપણી પામે કંઈપણ નથી છતાંયે કોઈ પાસેથી દેવા કરીએ, બાપુનું યાદ પણ શું ? નોકરીમાં જોડાવા પછી વાળા અપાશે.” હમમને માતાની વાતો કળ્પ દત્તી એટલે તે સ્થાન રહ્યો.

(૨)

બાપુ દિવસે તે કરજે હાલવા માટે પોતાના ૨૨૦ પિત્તાના મિત્ર એક રોડ પામે ગયો. પરંતુ તેને એટલા રૂપિયા આપવા તૈયાર નહોતો. અને તેણે બાપુનું કલ્પ-વિનમ્બા પછી માત્ર ૧૦૦) રૂપિયા આપવા સ્વીકાર્યું. નિરુદ્યાને અહીં પણ તેણે પડે છે:—પો નહિ તે એમ વિચારવા લાગ્યો કે, બાપુના ૪૦૦) રૂપિયા કેવી પાને મામર. ! તેણે તે ૧૦૦) રૂપિયા લઈને માનની મમ્મલ ગુજુ કર્યા અને

કહ્યું: “ માતા ! ઘણીજ વિનયથી પછી શેઠજીએ આટલા રૂપિયા આપ્યા છે, હવે બાકીના પૈસા ક્યાંથી લાવું ? ”

માતાએ ઉઠેા ધ્યાન મૂકીને જવાબ આપ્યો:—“ બેટા ! હવે દુઃખીજી કોને બતાવું ? હા, હવે માન એકજ ઉપાય છે કે તું આટલા રૂપિયા લઈને બાપુ સાહેબ પાસે બન અને તેમની પાસે દયાની ભિક્ષા માગ.”

“ માતા ! એ તો ઘણાજ કઠણ હૃદયના માણસ છે. તે આટલાથી રાજી નહિ થાય અને સંભવ છે કે તે વધારે ગુસ્સે પણ થાય.”

થોડી વાર વિચાર કર્યા પછી માતાએ જવાબ આપ્યો: “ કીક બેટા ! આ વખતે હું પણ તારી સાથે આવીશ અને તેમને પ્રાર્થના કરીશ. મારા ધારવા પ્રમાણે તે એટલા બધા નિર્દય તો નહિજ હોય કે જે મારાં દીન વચ્ચે ઉપર પણ ધ્યાન ન આપે. હમણાં નવ વાગ્યા છે, તેઓ તો ૧૧ વાગે ઑફિસમાં બન્ય છે, તેથી અત્યારેજ તેમની પાસે ચાલ. મોડું થવાને કારણે રખેને તેઓ ના મળે.”

પરંતુ કમલનાથ પોતાની માતાને સાથે લઈ જવા ઇચ્છતો ન હતો. કેમકે તે બનણુતો હતો કે બાપુસાહેબ જરૂર જરૂર કંઈક આકરા શબ્દો કહેશે અને તે સાંભળીને માતાનું દુઃખ વધશે. તેથી તેણે કહ્યું:—“ ના માતા ! તારે વધારે દુઃખ સહીવાની જરૂર નથી. હુંજ બધું કહી સાંભળી લઈશ. તું એટલે દૂર ચાલીને થાકી જશે.”

પરંતુ માતાએ માન્યું નહિ અને તે તેની સાથેજ ચાલી. બન્ને જણુ લગભગ સાડાનવ વાગે બાપુ સાહેબને ઘેર પહોંચ્યાં. દરવાનને પૂછતાં જવાબ મળ્યો કે, તેઓ હમણાં આ પીવા ગયા છે, માટે હમણાં ઉભાં રહો. તેઓ બહાર ઉભાં રહ્યાં.

દશના ટકોરા થતાંજ બાપુજી પણ આ વગેરેથી પરવારી પોતાના ઓરડામાં આવીને બેઠા. નોકર દ્વારા ખબર મળતાં તેમને અંદર બોલાવવામાં આવ્યાં.

તે અંદર દાખલ થયાં કે તરતજ બાપુ સાહેબે પૂછ્યું:—“ કેમ કમલનાથ ! લાવ્યો છે ? ” કમલનાથે ઘણી નમ્રતાપૂર્વક કહ્યું:—“ બાપુજી ! અનેક પ્રયત્નો કરવા છતાંયે માત્ર ૧૦૦) રૂપિયાજ મળી શક્યા, તે હું લાવ્યો છું. બાકી.....”

વચમાંજ બાપુ સાહેબે દમ દેતાં પૂછ્યું:—“ હું ? શું સો રૂપિયાજ લાવ્યો છે ? ” ત્યારપછી તેની માતા તરફ બેઠને કહ્યું “ કોશી ! આને રૂપિયા કેમ આપતી નથી ? ભેગા કરી કરીને શું કરશે ? ”

માતાએ નમ્રસ્વરે કહ્યું:—“ હજૂર, મારી પાસે કંઈ પણ નથી. માત્ર આ એક પુત્ર છે. કોઈ કમાનાર પણ નથી અને આ છોકરો

આપનેજ છે. શું તેના ઉપર કંઈ પણ દયા નહિ કરે? મારે ત્યાજ્ય કોઈ નથી. આ એકમનોજ એક આમને છે. હમણું જેટલા એની પાસે છે તેટલા લઈ લે, પછી નોકરી અથવા બીજા કોઈ કામ આપને આપવા કરશે. આપજ અમારા માન-પ્રાપ્ત છે, અમે આપનેજ આમને છીએ. કૃપા કરીને એને કોઈ રીતે અપાવો.”

૪૫મું આપુલને કહ્યું:—જુઓ, હું તમારું આજ્ઞ સાંભળવા બેસી નથી. આખી દુનિયાના રંગરંગ માણસો, અને બનાવી શકે નહિ. આ ૧૦૦) રૂપિયા જે રીતે હારી આપ્યા છે તે રીતેજ ફોના ૪૦૦) પણ હારી દો.”

હવે તે ધ્રુવે ધ્રુવે રહવા લાગી, તેને કંઈ પણ આશા નહોતી. હું પણ ફરીથી તેણે દયાની વાચના કરી. પરંતુ અરે! ત્યાં દયા કેને પણ ફરી? દયા તો ફર રહી, પણ તે તો ઉપરથી વધારે કોપે શરૂ અને નોકરને બોલાવી તેને પોતાના ઓરડાની બહાર કઢાવી; તો એક પણ આજ્ઞ સાંભળી નહિ.

તેઓ બિચારો રહતાં રહતાં ઘેર આવ્યાં. કમચની બંદન પ્રભાતે આપું વર્તન સાંભળીને ખૂબજ ક્રોધાવધાન થઈ, પરંતુ તે શું રીતે તેમ હતી? થોડી વાર પછી કમચનાય રૂપિયા લઈને એને તેમણે ને બધા રૂપિયા પાછા આપી દીધા. કહે પુછ્યું:—“કેમ, તારું હાથ ધઈ ગયું?”

કમચનાથે આના ઉત્તરમાં માત્ર આર્યુજ દલાવ્યું ને ત્યાંથી દેખી નીકળ્યો.

(૩)

આ બનાવને પંદર દિવસ વીતી ગયા છે. આજે એક અતિ ખર્ચ, આજવાને અચકા, કાલ્યાં વૃદ્ધાં કપડાં પહેરેલી ડોશી આપુલ પ્રવેશના ધર આગળ તેમના આવવાની વાટ જોતી બેઠી છે. તેને જોતાં જોત જતાં હવે એને દશગ્રાર દિવસથી ભોજન મળ્યું નથી.

આપુલ જોઈને બહાર નીકળ્યા ત્યારે ડોશીએ કહ્યું:—“આપુલ! અમે કમચ ઉપર દયા નહિ કરવાથી અમારી આ દયા ધઈ છે. ૧૨ દિવસથી ભોજન પણ મળ્યું નથી. હવે રક્ષા કરો.” એમ કહીને તેણે આપુલના પગ પકડ્યા.

આથી આપુલને ઘણું ક્રોધ ચડ્યો અને પોતાના પગ છોડાવવા માટે તેના માથામાં ફેંકર લગાવી દીધી. ફેંકર લાગતાજ તેના માથામાંથી થોડી નીકળવા લાગ્યું અને થોડીજ વાગ્યા તે બેભાન ધઈ ગઈ!

ત્યાં યદને જતા આવતા કેટલાક માણસોને આ જોઈ વળી
લાગી આવ્યું. ધીમે ધીમે ત્યાં લોકો એકઠા થવા લાગ્યા.

આમુછએ ઠોકર તો મારી, પરંતુ બ્યારે તેના માથામાંથી લોહી
નીકળતું જોયું ત્યારે ખૂબ ગભરાઈ ગયા અને બ્યારે તેને ખેંચાને
જોઈ ત્યારે તો તેમના હોશકોશ ઉડી ગયા. તેમને લય લાગ્યો કે
રૂંખેને એ મરી જાય. તેથીજ તેમણે દૂરદેશી વાપરી, તરત કમલનાથને
ખોલાવવા માટે પોતાના નોકરને મોકલ્યો.

નોકર કમલનાથ પાસે જઈને વળી વધારે ગભરાયો. તેણે જોયું
તો કમલનાથ એક ખૂણામાં પડ્યો છે અને તેની બહેન એક ખીન
ખૂણામાં પડી છે. તે ધીમે ધીમે કમલનાથ પાસે પહોંચ્યો અને તેને
જોઈને તરત સમજી ગયો કે, આ લોકોએ કેટલાયે દિવસથી અમને
દર્શન પણ કર્યાં નથી! કમલનાથને હજાવ્યો. તેણે આંખ ઉઘાડી
અને પાણી માટે ઇશારો કર્યો. નોકરના હૃદયમાં દયા આવી અને
પાસેના વાસણમાંથી લઈ તેને પાણી પાડ્યું. પછી તરતજ બગર-
માંથી કંઈક ખાવાનું અને પાણી લઈ આવ્યો. બંને લાદબહેનને
ખવડાવીને લાંજ બેસી ગયો. એ બંનેમાં હવે કંઈક ખોલવાના
હોશ આવ્યા. કમલે ચારે બાજુ આંખો ફેરવી અને માને ક્યાંય પણ
ન જોતાં તે ખૂબ પાડી ઉઠ્યો: “મા!” પ્રભા પણ માને ખોલા-
વવા લાગી. પરંતુ અરે! ત્યાં મા હતીજ ક્યાં? તેતો સ્વર્ગધામમાં
પહોંચી ચૂકી હતી. આવું કરુણાજનક દૃશ્ય જોઈને નોકરની
આંખોમાંથી અશ્રુપ્રવાહ ચાલવા લાગ્યો.

થોડી વાર પછી તેણે કમલનાથને કહ્યું:—“આમુછએ તને ખોલા-
વ્યો છે.” કમલનાથ સમજ્યો કે મારી માતા અવશ્ય ત્યાં ગઈ હશે
અને સંભવ છે કે, એને હવે દયા આવી હશે તેથી ખોલાવ્યો છે.
જયું તો જોઈએ. એમ વિચારીને ઉઠવા દરજીતો હતો પણ તેનાથી
ઉડી શકાયું નહિ અને તે જઈ શક્યો નહિ. તેણે જવાબ આપ્યો
કે, હું કાલ સુધીમા સારો થઈશ એટલે આવીશ. નોકર ચાલ્યો ગયો,
પરંતુ તેને માટે ખાવાનો કંઈક સામાન રાખતો ગયો.

બ્યારે તે ઘેર આવ્યો ત્યારે તેણે જોયું તો પોતાના શેડના
ઘર આગળ ખૂબ બાડ જમી છે અને પોલીસનો ખૂબ સખ્ત પહોરો
છે. પોલીસ અમલદાર આમુસ. કેવળ કાચકડી પહેરાવીને થાણામાં
સહ જવાની તૈયારી કરી રહ્યો છે.

(૪)

નિયમાનુસાર આમુ સંજેન ઉપર ડોરનાં મારી નાખવાનો

વા લાભ્યાં. તેણે હૃદય કોઈક દુઃખપ્રાગ્ભવમાં હળકાં ખાવા લાગ્યું.
ગુલાં પછી તે બોલ્યો:

“બેટા! હું રંગ ગ્રહ આવ્યો છું.”

“અને મુલાલ?”

“મુલાલ પણ લાવ્યો છું બેટા!”

“તો લાવો, પિતાશ! મને આવો. હું તેને ઘેળીશ, અને
મારા ઉપર છાંટીશ.”

“ના બેટા! પિતા ઉપર રંગ ના છંટાય.”

“પિતાશ! તો કેના કેના ઉપર છંટાય?”

“બેટા! પોનાની માહેલીઓ ઉપર અને ભાભી વગેરે ઉપર
તે ન ખાય છે.”

“પિતાશ! માહેલીઓ ઉપર તો હું નાંખી ચૂકી છું, પણ
ભાભી.” હૃદયનાં કહેતાં ફુલારી અટકી ગઈ. તે કંઈક વિચારવા લાગી.

ફુલારીની સ્પૃધના ભેદને ધીરજનું હૃદય રડી ઊઠ્યું. તેની
આંખો ભરાઈ આવી. થોડી વાર પછી ફુલારીએ પૂછ્યું—

“પિતાશ! મારે ભાભી નથી શું?”

“ફુલારીના આ પ્રશ્ને ધીરજની ધીરજ ખોલવાની દોષી. કોઈ
પણ પ્રકારે ભુલાઈ ગયેલાં સ્મરણો પાછાં ભ્રમન થયાં. મદામહેનને
અટકાવેલા કોઈકદ્યાર હવે બહાર પડ્યા મિથ્યા ન રહ્યા. ધીરજને
મેળો ભેદને ફુલારી આશ્ચર્યચકિત થઈ ગઈ. તે ધીરજના રહસ્યનું
કારણ સમજી શકી નહિ. થોડી વાર રડી રહ્યા પછી ‘ધીરજ’ને ધીરજ
આવી. તેણે ખૂબ પ્રેમથી ફુલારીને ડાલી સરમી આંખોને કહ્યું:—
“ફુલારી! તારાં બાઈ અને ભાભી આજે પણ છે. તું હમણા તો
તારી માહેલીઓ સાથે દોગળી બંધી આવ. સંખ્યાસમયે હું તને
તારાં બાઈભાભી ત્યાં રહે છે ત્યાં લઈ જઈશ.”

બાઈ અને ભાભીનું નામ માલગીને ફુલારી ગઈ રાઈ થઈ
ગઈ. પિતાના શબ્દોને તે બરાબર સમજી શકી નહિ. તે “હીક
પિતાશ” અંગે કહેતી કહેતી બહાર ચાલી ગઈ.

x

x

x

x

મુર્ચ્છિત આશ્રમવાની તૈયારીના દત્તા તેવા સમયે દોગળામદ-
ભિનને કિનારે પચ્ચરની હળી કચ્છી બે બાળીઓ આમળા અટ-
કે. ૧૦

“ખેટા ! દોળી પ્રગટાવવાને થોડી વાર હતી. તે દિવસે રાજસિંહ આનંદપુરથી પાછો આવ્યો નહોતો. રૂઢિચિવાજીના પૂજારીઓ તે ન આવે તે માટે પ્રાર્થના કરતા હતા. રાજસિંહની ગેરહાજરીમાં તેમણે આજે એક પ્રચલિત ખોટા રિવાજ ઉજવવાનો નિશ્ચય કર્યો હતો. તેઓ ક્યાંકથી એક રખડતી સ્ત્રીને પકડી લાવ્યા. તેની આંખે પાટા બાંધવામાં આવ્યા, તેને મોઢે મેથ ચોપડવામાં આવી; તેને માથે એક ટોપડીમાં મીઠું, મરચું, અજમા, કાજળ વગેરે કાણુ બાંધી કટલીએ ચીંતે રાખવામાં આવી. તેને દોળીની ચારે બાજુએ આવી અપમાનભરી દયામાં નચાવવામાં આવી. તેના માથા ઉપર પાણી ફેંચવામાં આવ્યું. મીઠામરચાણું પાણી તેની આંખો અને નાકમાં પેચવા લાગ્યું. તે તરફડવા લાગી, ચીસો પાડવા લાગી, રડવા લાગી; પરંતુ એ નિર્દયોને હૃદયજ્ઞ ક્યા હતું ? તે તરફડતી હતી અને તેઓ ચાલુ થતા થતા ફૂટતા હતા. તે રડતી હતી અને તેઓ હસતા હતા. તેની ગભરામણ, તેનું અપમાન, લોકોના મનોરંજનની સામગ્રી બની ચ્યું હતું; કોઈ તેનાં દુઃખ તરફ જોતું નહોતું. ખોટા-ખોટા આગેવાન મનુષ્યો લોકો તેને ગાથો દઈ દઈને તેનું વધારે અપમાન કરતા હતા.

“ખેટા ! આ બધું થતું હતું તેવામાં તારો ભાઈ આનંદપુરથી પાછો આવ્યો. તેણે દૂરથી જોયું તો દોળી રાજગતી હતી. દૂરથી સાંભળ્યું તો લોકો ખરાબ ખરાબ ગાથો અને બીજાત્ર ગીતો ગાતા ગાતા દોડ મચાવી રહ્યા હતા. ખેટા ! તે દોડ્યો અને એક ક્ષણમાંજ દોળીની પામે આવી પડ્યો. એક સ્ત્રીનું અપમાન થતું જોઈને તેનું લોહી ઉકળી ઉઠ્યું. તેણે તુરંતજ તે સ્ત્રીને તે દુઃખમાંથી મુક્ત કરી દીધી. પરંતુ દુભારી ! બીજા લોકોએ ફરીથી તે સ્ત્રીને ઘેરી લીધા.

“અહીં તો ખેટા ! રાજસિંહનો ક્રોધ બજ્રપ્રકારનો હતો. તેનું હૃદય લોહી ઉકળી ઉઠ્યું. તેણે પકડાઈ કરીને કહ્યું - ‘આ નાસતી આંખો સ્વપ્ન એક માનવનું અપમાન નહિ થઈ શકે.’ મન ખેટા ! પકડી તો કહેવુંજ શું ? ખેટા થયેલા લોકો નોકાને આજે તે સ્ત્રીને છોડીને તેઓ રાજસિંહ ઉપર વૃદ્ધી પડ્યા. રાજાએ તેને - ‘તારા અપમાનને કોણે સજાગતા અંગાને તેના ઉપર -’ તેણે તે દુઃખ સ્થિતિથી સહન કર્યો. ત્યારે નાસતી નાનું નાનું - ‘તારા અપમાન થઈ ગયેલા મને દુઃખ આપેલા આંખોના તારા રાજાને દેને -’ તેણે તે અપમાનને સહન કર્યો. બધા પાનપોનાના પાન - ‘તારા અપમાન થઈ ગયેલા મને દુઃખ આપેલા આંખોના તારા રાજાને દેને -’ તેણે તે અપમાનને સહન કર્યો.

“ખેટા ! હું રડતો રડતો, માનવ અપમાન -

૧૭-મિસ્ત્રીનું હૃદય

(સેપ્તેમ્બર-૧૯૩૮ થી. લક્ષ્મીચંદર મિશ્ર)

તે એક મિષ્ટાન્ન દેના. અનાથ અને એકલો; સરસાદમાં તેનું કાંઈ નહોતું. તેના ઝડપ ઉપર માનવીઓ દસના દના. તેના વિવાદમાં કમળ અને નિરાશામાં દુઃખ હતું ! યેચની ક્રમગતિને દરિયાની આગે મૂકવી દીધી હતી ! ખોસના પુષ્પ ઉપર માછળની છાયા પડી ચૂકી હતી ! લાલોરની સડકો ઉપર રસ્તે ચાલ્યા જતા મોકો સાંભળના—“દાના ! એક પૈસો” અને દેખના—આંસુઓથી ભરેલી, મૂખથી વિદ્યુત જે ગોટી ગોટી આંખો. આપનાર જતાં જતાં સાંભળના—“પરમાત્મા બહુ કહે ” ન આપનાર પણ સાંભળના—“પરમાત્મા બહુ કહે.” એજ તેના—પેલા દુઃખી બાળકના આત્માના આગીવાદ દના. એજ તેનું જીવન હતું.

“ તારું નામ ? ”

“ નીતુ.....”

“ ધર ક્યાં છે ? ”

“ મારું ? ”

“ હા, તારું—”

“ બાબુજી ! મારે ધર નથી.”

“ હું પૂછું છું—તું ક્યાં રહે છે ? ”

“ ક્યાંય નહિ, રાત્રે કોઈ કુશનના ઓટલા ઉપર પડ્યો રહું છું.”

“ અને દિવસે ? ”

“ દિવસે.....”

તેની આંખોએ સર્વ કંઈ કદી દીધું. અજ્ઞાપિયા બાળકના મુખમાંથી ‘બીખ’ સખ્ત નીકળી શક્યો નહિ ! તેણે વળા કહ્યું.—

“ બાબુજી ! ”

“ શું છે ? ”

હૃદયમાં આવ્યા અને એક રૂપીઓ લઈને બજારમાં ગયો. સામાન લઈને આવના સુખખુને રાત પડી ગઈ. શેરીનું ફાનસ ધમાડાને લીધે વધારે જાંખું અજવાળું આપતું હતું.

સુખખુએ શેરીને એક છેડે કોઈ કાળી ચીજ પડેલી જોઈ. તે આગળ ચાલ્યો.

પ્રદાનરથાની આંખો બરાબર જોઈ શકતી નહોતી—સુખખુએ મને જોઈને તપાસ કરી—“અરે ! આ તો માણસ છે !”

સુખખુએ દોડીને કહ્યું—“કોણ છે એય ?”

ફરેયા કંતાનના ટુકડામાથી માથું કાઢી કોઈએ ધીમે અવાજે કહ્યું—“હું છું, જમાદાર !”

“કોણ—નીચું ?”

“હા, જમાદાર—”

“અહીં કેમ પડ્યો છે ?”

આ વખતે બે મોટી મોટી આંખો અધારમાં ચમકી ઉઠી. નીચુંએ કહ્યું—“ક્યાં જાઉં ?”

સુખખુ કંઈક વિચારવા લાગ્યો, તે આ છોકરાને ઘણા દિવસથી જાણતો હતો. તે વખતે તેની દશા જોઈને સુખખુનું હૃદય ધીમળી ગયું. તેણે પૂછ્યું—“કંઈ ખાવાનું મળ્યું ?”

“ના, જમાદાર ! આજે કશું નથી મળ્યું—”

“સુખખુએ ગળતું નપાતું—તો એક આની અને બે પૈસા જમાડેલા, નીચુંના હાથમાં બે પૈસા આપીને કહ્યું : “લે કંઈક ખાઈ આવ, પછી માન જૂંપડામાં સુઈ રહેજે; અહીં ના સુતો.”

નીચુંના મરના શરીરમાં પ્રાણ આવ્યા.

એ બે પૈસાની દિમ્મત તેને કોઈ પૂછે તો ? ફત્તરનાભરી આંખોમાં આંસુ ભરાઈ આવ્યાં. સુખખુને પગે પડ્યો. એક ટેડે આજે બે ગરીબના આત્માને બે પૈસામાં ખરીદી લીધો !

૬

*

*

*

“આનુજી ! એક પૈસા !”

રેવિયારનો દિવસ હતો, હજિનાથ બાગુ ઘર માટે સરસામાન ખરીદવા બાજરમાં ગયા હતા. એજ પરિચિત અવાજ—

“બાનુજી, એક પૈસા !”

તેમણે પાછું ફરીને જોયું તો—નીચું હાથ લખાવીને તેમની સામે દોડી હતો—આશ્ચર્ય દીનતાની મુર્તિ—કંજુના પ્રતિબિંબ ! હજિનાથ બાગુને તેના પ્રત્યે અવગણનાપૂર્વક જોયું ને આગળ ચાલ્યા ગયા.

નીતૂ થોડી વાર ઉભો રહ્યો, પછી દોણ બાણે ગુથે વિચારીને તે તેમની પાછળ પાછળ ચાલવા માંડ્યો. વાણિયાની દુકાને ચોખ્ખા નમૂના જોવા માટે જિનનાથ બાબુ નીચા નમ્યા. તેમના ગજવામાંથી નોટોની એક પાતળી થોડકડી જમીન ઉપર પડી ગઈ તેનો તેમને ખ્યાલ પણ ન હતો, તેઓ તો ચોખ્ખા પારખતા હતા.

પાછળ ઉભેલા નીતૂની નજર નોટો ઉપર પડી—તેણે આગળ આવીને તે ઉઠાવી લીધી. એક વાર તૃપ્ણાલરી વિચલિત દૃષ્ટિથી તેને જોઈને પછી પોતાના ફાટેલા પહેરણના એક છેડામાં સંતાડી દીધી.

જિનનાથ બાબુ તે દુકાને ભાવ બરોબર નહિ લાગવાથી આગળ ચાલ્યા ગયા હતા.

નીતૂ ધડકતે હૃદયે તેમની પાછળ પાછળ જઈ રહ્યો હતો. સામાન ખરીદ્યા પછી પૈસા આપવાને જિનનાથ બાબુએ ખિસ્સામાં હાથ નાખ્યો—ખિસ્સા ખાલી હતું ! કાપો તો લોહી પણ ન નીકળે—પગ નીચેની ધરતી બાણે ખસી ગઈ—આમ તેમ જોયું—તેમની આંખોએ અંધારાં આવ્યાં !

જે રસ્તેથી તે આવ્યા હતા તે રસ્તો પગલે પગલે જોઈ વળ્યા; પણ કંઈ પત્તો નથી ! કોને કહે ? જાતી મજબૂત કરીને રહેવું પડ્યું !

વાણિયાને કહ્યું—“મારા ગજવામાં નોટ હતા, ક્યાંક પડી ગયા છે. તમે સામાન રાખો, હું પછી મંગાવી લઈશ.”

નીતૂ સાંભળી રહ્યો, પરંતુ કંઈ બોલ્યો નહિ. તેણે પહેરણના છેડામાં દબાવેલી નોટની ચાખીને વધારે જોરથી દબાવી દીધી !

જિનનાથ બાબુ હતાશ થઈને ઘેર પાછા આવ્યા.

તે દિવસે તેમને ત્યાં ચૂસો સળગ્યો નહિ !

*

*

*

*

સવાર થયું—જિનનાથ બાબુ માથે હાથ મૂકીને ભારે ચિંતામાં બેસા હતા. તેમની સ્ત્રી અને ચાર વર્તનું એક બાળક બંને બાબુએ બેસાં બેસાં તેમના મા તરફ જોઈ રહ્યા હતાં. દોષ કંઈ બોલતું નહોતું !

તેઓ વિચારતા હતા—“અરે ! આખા મહિનાની કમાણી પૂરા સાડાં કપડાં ! કાઠી કપાલ નથી ! હવે શું થશે ? નાનકડો બાળક—પ્રત્યક્ષ પાંચ રૂપિયા સ્ત્રી—મૂળ મગજ ! કોની પાસે માગવું ? ક્યાં જવું ?

મનમાં મનમાં તેમના મનમાં આવનાર મય થયો હતો !

તેમના મનમાં આવનાર મય થયો હતો !

જિનનાથ બાબુના મનમાં આવનાર મય થયો હતો !

એક નાનકડો બરડોનો દુકાનો મુખીમા જાતીને તેમની આગળ ધર્યો !
તેમની આંખોમાં આંધુ વહેવા લાગ્યાં. તે બોલ્યા—“ રહેવા દે,
મનને કામ આજશે. હું... ”

તેમની વાત પૂરી ન થઈ એટલામાં ટાપુએ બારણાની આંકળ
ખખડાવી અને જૂમ ભારી: “બાપુજી !”

છબિનાથ બાપુએ વિચાર્યું—“કેમ નવરો બેઠો પાડેલી દુકો.”
તેઓ મૂંઝવેમાં.

હરીથી અવાજ આવ્યો: “બાપુજી ધરમાં છે ?”
આ વખતે વિવરણ થઈને ઘણીયે અનિચ્છા દોવા છતાં ઉભીને
તેમણે બારણું ઉઘાડ્યું.

એજ—અભરવાળો બિખારી છોકરો—તેમની સમક્ષ ઉભો હતો.
છબિનાથ બાપુનાં ભરાં મટી ગયાં; તેઓ અકળાઈને બોલ્યા:—
“અથા ! તારે શું લેઈએ છે ? તું તો છવ આઈને પાછળ પડ્યો છે !”

નીચે પડેરજી નીચેથી નોટોની થોડકી કાડી અને છબિનાથ
બાપુ આગળ ધરીને કહ્યું:—“ બાપુજી ! આ નોટ આપના છે ! અભર-
માં કાલે પડી ગયા હતા, મને જડયા હતા તે આપને આપવા
આવ્યો છું—એને તપાસી જો.”

છબિનાથ બાપુએ કાચ લંબાવીને નોટો લીધી. અને મધુરી લેઈ-
અભર પૂરા સાક રૂપિયાની હતી ! તેમને વિશ્વાસ નહોતો આવેના;
તે અવજ તો નથી લેઈ રહ્યા ?

નીચે—પેલો બિખારી છોકરો, જેને તેમણે ધનકારી કહ્યો
હતો—તેમની આગળ ઉભો ઉભો હસતો હતો.

આજે એજ નીચે તેમને અજ સારો લાગતો હતો. તના પ્રત્યે
કેસા પોતાના કુર્બાનદારનું અભરજ ધનાજ તેમની આંખો નીચી
નથી મળી ! તેમણે આગળ આવીને નીચેને જાતી સરસો આપીને
કહ્યું—“ભાઈ ! મને મફત દરજો.” નીચે આ પાનનાં શો જવાબ આપે-
ને કંઈ સમજી શક્યો નહિ.

નીચે જવા લાગ્યો—એક રસ્તા નિરાશ થયેલા કુટુંબને હસા-
વીને, એક મુદરથને ચિંતામુક્ત કરીને અને એક મનુષ્યને અવનવાન
દેખે—તે જતો હતો.

છબિનાથ બાપુએ દર રૂપિયાની નોટ તેને આપનાં કહ્યું:—
“ લઈ જા, હારીમા મૂળે છે; આમાંથી કપડાં નૈયાર કરાવીને પહેરજો.”
નીચેએ કહેલું કંઈ પણ સાંભળ્યા સિવાય નોટ લઈ લીધી—તેને

આમનેમ દેરવીને એક વાર જોઈ-પછી હાથ લગાવી તેને કહ્યું
બાપુના પગ આગળ મૂકી દીધી અને કહ્યું:—

“બાપુજી ! હું એને શું કરીશ ? એ આપની પાસે રાખો. મને
કામ આવશે-હું તો ભીખ માગી ખાઈશ-મારે તો એક પૈસો જોઈ શકું.”

છબિનાથ બાપુ આશ્ચર્યચકિત થઈને વિચારમાં પડ્યા. બિંબા
છાકરાના વર્તનથી તેમને આશ્ચર્ય થતું હતું !

તેમણે મસ્તક ઉંચું કર્યું—નીતૂનો ક્યાંય પત્તો નહોતો.

ધર બદાર નીકળીને થોડી વાર સુધી તેને શોધો-પણ નહોતો
જાણે તે તો ક્યાંય સાચો ગયો હતો !

આંજી સુખબુના ઝૂંપડામાં નીતૂ જોડો હતો. સુખબુએ ખૂબ જાણે
“નીતૂ ?”

“હાં બાપુ !”

“બાપુનું થયું ગયું ?”

“હાં, હાં.”

સુખબુના છાકરાએ જે મોટા મોટા રોટલા અને થોડું સૂપનો
જીરું મોકલે એક માડીની રકાબીનાં ઢાંતીને નીતૂની આગળ મૂકીને

નીતૂને રોટલા અને એક વાર ફૂલજનાબરી આંખોએ દોડ
અને મસત કર્યું—અને બાપા બાગ્યાં. માત્ર એ જાણવાની
કરવાની જોઈએ કે નીતૂને આ રોટલા મુકા આવતું—મુલ્ય દશ રૂપિયા
પરિણામ મળ્યું હતું.

“ ” ” ”

આ રોટલાનો અનુવાદક:—પા. મા. શરમાલ

૧૮-દાનવીર

(હમેન્દુઅલ ચાલ્સ નોટીસરની ફ્રેંચ વાર્તાપરથી)

દિંદીમાં લખનાર:—શ્રી. મણેચ પાંડે)

તીરીરી બગદાદનો ખસીકા હતો. તે સમર્થ વિદ્વાન અને ધન-
ન હતો. તેના હુદિબજને લીધે તે સુપ્રસિદ્ધ હતો.

તેનો મહેલ પઝોન્ન મુંદર અને રમણીય હતો. તેમાં કાત-
પાનના કિંમતી પથ્થરો અને વેલ્ડુદા મટવામાં આવ્યા હતા, કે જે
ખાંચમાં ફૂલો જેવાજ વળાળતા હતા. તેનો એક મુંદર બગીચો
હતો. તેમાં ફૂલ અને પાન બરાબર નીલમ અને માણેક જેવાં
ખેતીમાં હતાં.

તે મુંદર વસ્ત્રાનુસારથી અલગ્ન રમણીઓને ખુબ માન આપતો;
કદી બહેને તે મૂર્ખજ હોય. એજ રીતે તે કવિઓ અને સજ્જનોનું
ખુબ મન્માન કરતો હતો.

એક દિવસ વસંતઋતુના મુશોભિત પ્રાતઃકાળમાં તે બગ-
દાદના રાજમાર્ગે ચઢતો જતો હતો.

તે રસ્તા ઉપર એક બાલુએ નારંગીઓથી ભરેલી સોદાગરો-
ની ગાડીઓ જતી હતી, અને બીજા બાલુ મુગધીદાર તાગ્ગ મુંદર
ફૂલોથી ભરેલી ટોપલીઓ માખીઓના માથા ઉપર ફેખાતી હતી. સોડો
વિધવિધ પ્રકારના પોથાક પટેરીને આમનેમ અવરજવર કરી રહ્યા
હતા. જુવાન સ્ત્રીઓ એવી મુશોભિત દેખાતી હતી કે જાણે મુગધી-
દાર ફૂલો ઝાઝગનાં ટીપાંઓથી ઝગમગી રહ્યા ન હોય.

પોતાની માનરૂઢ મુગધ, ઔદવ અને આનંદ જોઈને તીરીરી-
ના હૃદયરીરમાં પથ્થુ સ્ફુર્તિ આવજી લાગી. તેને આનંદ અને
વિલામના દિવસો યાદ આવ્યા. તેને ફુનિયા એ એશઆરામની જગ્યા
હે એ વાનમાં સંદાજ ન રહી

તેને એટલો આનંદ થયો કે તે જોરથી ખસ પાડી ઉઠ્યો-
“જુનો મુંદર નહોતો હો!”

તેને એક પાચ વર્ષની છાંછરી મળી. તે બદ્દ મુંદર હતી ને તેણે
એક નાનું ઝમઝમ પટેયું હતું. તે પોતાના મોંમાં આંખથી રાખીને

બહુ ધ્યાનપૂર્વક તેની લાંબી દાઢી અને તેનાં કપડાં ઉપર શરૂં
લરત જોવા લાગી.

તે સુંદર તો હતીજ; તેથી તે તેના તરફ વળ્યો, તેને જોઈને
લઈ જાતીએ લગાવી અને એ મહોરો તેના હાથમાં મૂકી.

થોડે દૂર આગળ ચાલ્યા પછી દશ વર્ષનો એક છોકરો મળ્યો.
તે છોકરો દેખાવમાં બેડોળ હતો, ફાટલાં તૂટલાં કપડાં પહેરેલાં હતાં,
તેની આંખોમાંથી પાણી વહેતું હતું ને નાક પણ ગંદુ હતું. તેણે તેના
હાથ આગળ ધર્યા અને ઘણાજ દીન સ્વરે કહ્યું: “તેની માતા
બિમાર થઈને બિછાને પડી છે, તેને સાત નાના નાના ભાઈ છે
અને ત્રણ દિવસથી તેમને કંઈ ખાવાનું મળ્યું નથી.”

તોરીરીએ તેને થોડોક ધમકાવીને એક મહોર આપી.

વીસ ડગલાં આગળ ચાલ્યા પછી તેને એક વૃદ્ધ બિમાર
મળ્યો. તેનો ચહેરો માર ખાધેલા ફૂતરા જેવો હતો. તેની દાઢી પીળી-
પાણીમાં ભીંજવેલા શણ જેવી-હતી. તે ઉંચે અવાજે પોકારતો
હતો. તેણે તેજ અવાજે કહ્યું:—“આ ગરીબ ડોસા ઉપર દયા કરો
મારાથી નથી તો કંઈ કામ થતું કે નથી કંઈ હરીફરી શકાતું
ગરીબપરવર આપને તેનો બદલો આપશે.”

તોરીરીએ તેના તરફ એક ચાંદીનો સિક્કો ફેંક્યો, પરંતુ
એટલે દૂર હતો કે સિક્કો જમીન ઉપર પડ્યો અને બિચારો બિમાર
મદામહેનતે નીચે નમીને તે લઈ શક્યો.

થોડીજ વાર પછી તોરીરી એક સ્ત્રીને મળ્યો. તેને જોઈને
બુવાન છે કે ઘરડી છે એ કાંઈ કહી શકે તેમ નહોતું! તેના ખભા
ઉપર એક ટોપલીમાં તરતનુંજ જન્મેલું એક બાળક હતું તેને જોઈને
તોરીરી તદ્દન જમીન તરફ જોવા લાગ્યો, પરંતુ પેલી સ્ત્રીએ તે
પીછો નહોતર્યો. તે ધારે અવાજે ગાળગાળતી તનાં પાછળ પાછળ ગઈ.

તોરીરી અકળાઈને આગળ ચાલ્યો; પણ આ ખત્તમ તેનો પીંડો
છોડ્યો નહિ. બેઠે તેણે પાત્રાનું બિચનું તપાસ્યું. પરંતુ તેને જોઈને
હતું તે ના મળ્યું. અને આટલેને તેણે થોડોક વિચારે તેના તરફ ફેરવ્યું.

પછી તેણે તેના કમર ઉપર એક કાચનાં પિત્તાનાં માનુસ
ભીંતને ટેકે એવું કાચનું કાંડું મળ્યું જેવું એક નીલ પૂંડું
કરતું સ્વર નીકળ્યું. એ નીલ એટલું દુરબલ હતું કે તે
સાંભળીને નહોતો શક્ય.

તેના આ નીલ પૂંડું એક નીલ પૂંડું જેવું એક નીલ પૂંડું
ધારીને કાંઈ નહોતો શક્ય.

નરી. અને મેલાની ખીચ બાબુએ નીકળી ગયો.

તે થોડી વાર મુઠી આગળ વધેજ ગયો, પરંતુ તેને હવે માફ લાગતું નહોતું. તે બેઠેથી બેઠ્યો—“ આ તાપ અમલ છે ! ” અને તે પોતાને મહેલ પાછો ફર્યો.

તેણે પોતાના દિવાનને બોલાવ્યો અને તેને કહ્યું:—“શુભભાગ”
 ઉપર જાઓ. તમને ત્યાં એક વૃદ્ધ સિંખારી મળશે, તેને એક મહોર
 આપજો. પછી એક ગરીબ સ્ત્રી પોતાના બાગકાને ફળ પીવડાવતી
 મળશે, તેને બે મહોર આપજો. ત્યારપછી એક હાથપગ વિનાનો
 માણસ મળશે, તેને ત્રણ મહોર આપજો.”

પરંતુ હવેથી ત્યારે તે શહેરમાં જતો હતો ત્યારે ધણે ભાગે એક નોકર તો નેની આગળ આગળ મહેરાયે લઈને ચાલતો અને જે કામ બિખારી મળે તેને મહેર આપતો અને કહેતો કે, અહીંથી ખમી જઈએ કે જેથી બાદશાહ સલામતની નગર તમારા ઉપર પડે નહિ.

ધીમે ધીમે ને પરગણુ અને ન્યાયી બાદશાહ પછે મોટા દાન-
ધાર મળ્યાયો. તેણે પ્રતિજ્ઞા લીધી કે, બમદાદમાં કાંઈ જિખારી નહોતો
નહોતો નહિ. તેના મહેલ આગળ રાજા ગરીબો અને દીનદુઃખીઓને
અન્ન અને રૂપિયા પેસા વહેંચાના. તેણે બાગકે, જુદો, સ્ત્રીઓ, દર્દીઓ
અથવા અપંગોને માટે જુદાં જુદાં દવાખાનાં બંધાવ્યાં.

અને ત્યારે કોઈ આવીને તેને એમ કહેતો કે, અમુક વ્યક્તિ જોઈશો. માંદો અને દરિદ્ર થઈને મદદ લઈ ગયો છે; તો તે કહેતોઃ "મને માનિથી કહેવા દો, મને સાચજૂદની તપાસ કરવાનો સમય નથી."

આ રીતે તેણે શોકના બધા ખાટ પોતાનું ધન ખર્ચ નાખ્યું. પોતાનું અંગ ખર્ચ અને ત્રોજસોખ ધણીજ આજીવન નાખ્યા, અને પોતાની સૌથી નાની બેચન, કરિઆમા સૌથી ઘણું આજીવન કપિ અને દાસનિકેમા સૌથી દોશિયાર દાસનિકેમા પોતાની પાને નાખ્યા.

તે બાદોશ દસાકારો, બુદ્ધિમાનો અને શિષ્યસાધાર્મ્યના માધ્યમ
રૂપે પોતાનો સમય ગાળતો હતો. તેણે જે દસાખાના બધાજ
હતા, તેને ન તો દેશ દિવન લેવા જતો કે ન તો જે જગ્યાએ
રહેતો એજ અને કપિયા વહેંચાતો હતો નહીં.

એક દિવસ તે શહેરના નગર દુષ્કંથા જતા હતા, એટલે જ
તેઓ અને દીનદુષ્કાંથના એક ટોળાએ ત્રણ પેલી સોરઠા ત્રણ
સોરઠા પાંચાસ પાંચાસ પાંચાસ પાંચાસ પાંચાસ પાંચાસ પાંચાસ
પાંચાસ પાંચાસ પાંચાસ પાંચાસ પાંચાસ પાંચાસ પાંચાસ પાંચાસ

બહુ ધ્યાનપૂર્વક તેની લાંબી દાઢી અને તેનાં કપડાં ઉપર નજર
ભરત જોવા લાગી.

તે સુંદર તો હતીજ; તેથી તે તેના તરફ વળ્યો, તેને એક
લઈ છાતીએ લગાવી અને જે મહોરો તેના હાથમાં મૂકી.

થોડે દૂર આગળ ચાલ્યા પછી દશ વર્ષનો એક છોકરો મળ્યો.
તે છોકરો દેખાવમાં બેડોળ હતો, ફાટલાં તૂટલાં કપડાં પહેરેલાં હતાં.
તેની આંખોમાંથી પાણી વહેતું હતું ને નાક પણ ગંદુ હતું. તેણે તેના
હાથ આગળ ધર્યાં અને ઘણાજ દીન સ્વરે કહ્યું: “તેની માતા
બિમાર થઈને બિછાને પડી છે, તેને સાત નાના નાના ભાઈ છે
અને ત્રણ દિવસથી તેમને કંઈ ખાવાનું મળ્યું નથી.”

તૌરીરીએ તેને થોડાક ધમકાવીને એક મહોર આપી.

વીસ ડગલાં આગળ ચાલ્યા પછી તેને એક વૃદ્ધ સિપાઈ
મળ્યો. તેનો અહેરો માર ખાધેલા ફૂતરા જેવો હતો. તેની દાઢી પીઠ-
પાણીમાં બીંજાયેલા શણ જેવી-હતી. તે ઉંચે અવાજે પોકારતો
હતો. તેણે તેજ અવાજે કહ્યું:—“આ ગરીબ ડોસા ઉપર દયા કરો.
મારાથી નથી તો કંઈ કામ થતું કે નથી કંઈ દરીદ્રી સહનું.
ગરીબપરવર આપને તેનો બદલો આપશે.”

તૌરીરીએ તેના તરફ એક ચાંદીનો સિક્કો ફેંક્યો, પરંતુ તે
એટલે દૂર હતો કે સિક્કો જમીન ઉપર પડ્યો અને બિચારો બિચારો
મદામહેનતે નીચે નખાને તે લઈ શક્યો.

થોડીજ વાર પછી તૌરીરી એક સ્ત્રીને મળ્યો. તેને એક નેતરને
જુવાન છે કે ઘરડી છે એ કોઈ કહી શકે તેમ નહોતું! તેના ખજા
ઉપર એક ટોપલીમા તરતનુંજ જન્મેલું એક બાળક હતું તેને તેને
તૌરીરી તરફ જમીન તરફ જોવા લાગ્યો; પરંતુ પેલી સ્ત્રીએ તેને
પીછે ન હોડ્યો. તે ધીમે અવાજે ગણગણતી તેની પાછળ પાછળ ચલ.

તૌરીરી આકાશને આગળ ચાલ્યા પણ આ બધાએ તેનો પીછો
હોડ્યો. નહિ. તરત જ તે પાતાનું બિરુતું નપાસ્યું. પરંતુ તેને એક
હતું ત ના નાનું અને આકાશને તણે થોડાક પૈસા તેના તરફ ફેંક્યા.

તેના પાછળ ચલેલો દુન એક હાથપગ વિનાના માનવને
જોવાનું નહોતું. તેને એક કાંઈ નહોતું. એક ગીત પણ
કે નહોતું. એક નાના એકનું હૃદયપ્રાણક હતું કે તે

તેના પાછળ ચલેલો દુન એક હાથપગ વિનાના માનવને
જોવાનું નહોતું. તેને એક કાંઈ નહોતું. એક ગીત પણ
કે નહોતું. એક નાના એકનું હૃદયપ્રાણક હતું કે તે

નથી. અને ગુલાની બીજી બાજુએ નીકળી ગયેલ.

તે કોરી વડે ગુપ્તી આગળ જમ્યેજ ગયેલ. પરંતુ તેને દરે મારે સાગનું નહોતું. તે વેદંથી બાંધેલો—“આ નાપ અમન છે.”

અને તે પોતાને મળેલ પાંચે કહેલ.

તેણે પોતાના દિવાનને બોલાવ્યો અને તેને કહ્યું:—“કુલનાજ ઉપર જાઓ. નમને ત્યાં એક જલ બિખારી મળેલ. તેને એક મદોર આપજો. પછી એક ગરીબ સ્ત્રી પોતાના બાળકને દૂધ પીવરાવતી મળેલ, તેને બે મદોર આપજો. ત્યારપછી એક દામપત્ર વિનાનો મજૂમ મળેલ, તેને ત્રણ મદોર આપજો.”

પરંતુ દરેથી જ્યારે તે શહેરમાં જતો હતો ત્યારે ધણે જાગે એક નોકર તો તેની આગળ આગળ મદોરો લઈને આવતો અને જે કોઈ બિખારી મળે તેને મદોર આપતો અને કહેતો કે, અલીયી ખસી જાઓ કે જેથી બાદશાહ સલામતની નજર તમારા ઉપર પડે નહિ.

ધીમે ધીમે તે પરજણુ અને ન્યાયી બાદશાહ ધણે મોટા દાન-વીર રજાવેલ. તેણે પ્રતિજ્ઞા લીધી કે, બગદાદમાં કોઈ બિખારી રહેશે નહિ એ નહિ. તેના મદેસ આગળ રાજ ગરીબો અને દીનદુઃખીઓને અન્ન અને રૂપિયા પૈસા વહેંચાતા. તેણે બાળકો, શ્વેત, સ્ત્રીઓ, દર્દીઓ તથા અપંગોને મોટે ભુદાં ભુદાં દવાખાનાં બંધાવ્યા.

અને જ્યારે કોઈ આવીને તેને એમ કહેતો કે, અમુક વ્યક્તિ જુદેજુદાં મંદિરો અને દરિદ્ર ઘરને મદદ લઈ ગયા છે; તો તે કહેતો: “મને શાંતિથી રહેવા દો; મને સાચજૂદની તપાસ કરવાનો સમય નથી.”

આ રીતે તેણે સોટાના જણા માટે પોતાનું પાકું ખરું ધન ખર્ચી નાખ્યું. પોતાનું અંગત ખર્ચ અને ભોજનસાધન ઘણાજ ઓછા કરી નાખ્યા, અને પોતાની સૌથી નાની બેગમ, કવિઓમાં સૌથી વધારે આગ્રહુ કવિ અને દાર્શનિકના નોંધા દોશિયા દાર્શનિકનેજ પોતાની પાસે રાખ્યા.

તે બાદેશ કલાકારો, બુદ્ધિમાનો અને નિષ્પન્નાર્થીઓના સાથમાં શાંતિથી પોતાનો સમય ગાળતા હતા તેણે જે દવાખાનાં બંધાવ્યા હતાં, તેને ન તો કોઈ દિવસ વંચા જતો કે ન તો જે વજ્યાએ ગરીબોને અન્ન અને રૂપિયા વહેંચતા: હતા ત્યાં જતા.

એક દિવસ તે શહેરના ન્યાયી ઉપન્યાયી જતા હતાં, એટલામાં મદોરો અને દીનદુઃખીઓના એક ટોળાએ તને ઘેરી લીધા. તેઓ કહેતા સાચા—‘ધર્મીજનાર’ આપેજ અને કવન આપ્યું છે.” તેઓમાંના ઘણાખરા ઘુટણે બેગી ગયા અને તેના કબજાના છેડા

પકડીને ચૂમવા લાગ્યા; પરંતુ તે નારાજ થયો, જાણે તેઓ કૃતરતા પ્રકટ કરતા હતા તેથી તેને દુઃખ થયું ન હોય!

લોકો તેને આખા ઇરાનમાં સૌથી મહાન પુરુષ-સૌથી પ્રતિષ્ઠિત આત્મા-માનવા લાગ્યા.

ત્યારે તેના મૃત્યુના દિવસો પાસે આવવા લાગ્યા ત્યારે તેણે બધા કવિઓ અને દાર્શનિકોને વિદાય કર્યા અને પોતાની બગલમાં એક સુંદર સોળ વરસની સ્ત્રીને રાખી. તેણે તેને ફરમાવ્યું હતું કે, તેણે તેના તરફ આંખોથી જોયા સિવાય તેને કંઈ પણ કહેવું નહિ.

તે મરી ગયો. તેની લાશની સાથે બીજા લોકોની સાથે હજારો ગરીબો પણ ગયા અને ઘણાખરાઓ રુદન કર્યું.

* * *

તેના આત્મા કોઈ પણ પ્રાણીને ખબર નથી એવી બીજી દુનિયામાં ગયો. તેને ઈશ્વરી ન્યાયાધીશ (ઉર્મજ) ધર્મરાજ સમક્ષ હાજર કરવામાં આવ્યો.

ન્યાયાધીશે તેને પૂછ્યું—“ તમે દુનિયામાં શું કર્યું ? તમે શાં શાં કામ કર્યાં છે ? ”

તૌરીરીએ શાંતિ અને નમ્રતાપૂર્ણ શબ્દોમાં કહ્યું—“ માણસ હોવાથી અવશ્ય મારામાં નબળાઈઓ રહેલી છે. હું સુંદર અને મુશો-ભિત સ્ત્રીને, મોહક વાજાંત્રો તથા ગીતો અને ખુશ કરનારી વાતોથી ઘણાજ પ્રસન્ન રહ્યા કરતો હતો; પરંતુ મેં મારા પોતાના ખર્ચથી ચાર દવાખાનાં ઉઘાડ્યાં હતાં, અને મારા ધનનો માત્ર દશમો ભાગ મારે માટે રાખી આક્રીનું બધું ગરીબો અને દીનદુઃખીઓના લગ્નમાં ખર્ચી નાખ્યું છે. ”

ન્યાયાધીશે જવાબ આપ્યો:—“ કીક છે કે તું ખરાબ માણસ નહોતો અને કોઈ કોઈ વાર તારામાં દયા પણ જણાતી હતી, તો પણ તું સ્વર્ગમાં પ્રવેશ કરવાનો અધિકારી હતો થયો નથી. તારો આત્મા ફરીથી બીજા શરીરમાં પ્રવેશ કરશે અને પ્રાયશ્ચિત્ત કરવા માટે તથા શિક્ષણ લેવા માટે એક નવું જીવન મુખરશે. ”

તૌરીરી ઘણાજ આશ્ચર્યચકિત થયો અને પૂછ્યું: “ મારે કંઈ વાતને માટે પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું પડશે ? ”

તારા પોતાનાજ હૃદયને પૂછ. ત્યાર તું ગરીબોને દાન આપતો હતો ત્યાર તારા વિચાર કેવા હતા ? જે દિવસે તે રસ્તા ઉપર વૃદ્ધ સિખારી, દુર્યગ સ્ત્રી અને લાચરગ વિનાના માણસને જોયા હતા, તે વખતે તે મનના કેવા વિચારો કર્યો હતા ? ”

“ મનુષ્યના દુઃખો માટે થકુ જાગણી અને દયાના. ” તૌરીરીએ

જવાબ આપ્યો.

ન્યાયાધીશે જવાબ આપ્યો: “હું જૂઠું જોતો છું. તેમના ચહેરા-ના રંગમાં બેડોળ અને કદંગ દેખાતા. એ લોકોની તકલીફો અને દુઃખો નો તમે બહુ ખટક્યાં હતા, પરંતુ તેમની ગંદગી અને બેડોળપણા ઉપર તમે ઝીઝ ચઢી હતી. તેમની દીનતા, નમ્રતા અને ખૂબો પાડીને મનવાની રીત તમે પમંદ પડી નહોતી. એ આઘાતીઆઓનો તું એટલો બધો નિરક્ષાર કર્યો હતો કે તેઓ ધન્યવાદ આપના તે પામી શકતા હતા. દાની હોવાના અભિમાને અને તારી રમિની ક્રોધગતાએ એ ગરીબોને કૃતજ્ઞતા પ્રગટ કરના પાત્ર અટકાવ્યા હતા. એ બધાં જ છે કે તે ગરીબાદને દલાવવા-તેને દૂર કરવા-ને માટે ખૂબ પ્રયત્નો કર્યા હતા; કેમકે તમે વિશ્વાસ હતો કે એથી દુનિયામાં ગંદગી ફેલાય છે, જીવન બેઆબરૂ થાય છે; પરંતુ હું મનુષ્યોનાં હૃદયમાં દાખલ થનારો છું. હું સાફ સાફ કહું છું કે, તારા હૃદયમાં નિરક્ષાર અને દેવતા ભાવો હાજર હતા.”

તૌરીરીએ જવાબ આપ્યો—“પરંતુ હું ગરીબોને નહિ પણ તેમનાં દુઃખો અને તેમની પુરાઈઓ કે જે આપની દુરમન છે તેની પૃષ્ઠા કરતો હતો.”

“હું અહરેમન છું?” ન્યાયાધીશે જવાબ આપ્યો.

“હું આપજ છો?”

“હા, તૌરીરી! હું જ અહરેમન છું; કેમકે હું ઉર્મુજ છું. બસાઇ પુરાઈથીજ પેદા થાય છે. કદ અને મુગીમનોથીજ ગુણ પેદા થાય છે.”

“હું આપ મારે માટે એજ યોગ્ય સમજતો છો.”

“ગમરાઓ નહિ. પુરાઈઓ દૂર થઈ જશે. આનંદ અને મહાગુણ પેદા કરવાને માટેજ તેના અસ્તિત્વની આવશ્યકતા છે. ત્યારે દુનિયાનો-કે જ્યાં આનો પ્રયોગ થઈ રહ્યો છે-નારા થઈ જશે અને ત્યારે પવિત્ર આત્માઓ મારી સાથે હશે ત્યારે એવું જણાશે કે તેનું અસ્તિત્વ નહોતું.”

તૌરીરીએ કહ્યું:—“આપનો નર્ક ક્યાં છે. પરંતુ આથી મારી બાબતમાં શું પરિણામ કાઢવાનું છે? અને તેમની તકલીફો દૂર કરવા ત્રિયાય મારા ઉપર કરજ પાત્ર ગ્રા રહેતી હતી?”

“એજ બાબતો સીધવા માટે ના દ ને દુનિયામાં મોકલું છું.”

“પણ.....”

તૌરીરી પોતાનું વાક્ય પૂરું કરી ચક્રાં નહિને ન તો ઉર્મુજ પાત્ર પૂરું કરી રહ્યો.

x

x

x

તૌરીરીનું જીવન ઘણું દુઃખી હતું. તે ઉસ્કાવમાં એક ગરીબ કુટિયાના ઘરમાં જન્મ્યો હતો. બાળપણમાં તેને મહામુશ્કેલીથી પેટપૂરતું ખાવાનું મળતું હતું. જ્યારે ત્યારે તેના ઉપર માર પણ ખૂબ પડતો. તે એક ધંધો કરવા લાગ્યો કે જેનાથી તે મુશ્કેલીથી દિવસ ગુજારતો. અને ગરીબોની પેઠે તેનામાં કંઈક ગુણ પણ હતા. તે ઘણાજ ઈમાનદાર, આગાંડત અને ભલો માણસ હતો. તેનામાં ન તો કંઈ ધમંડ હતો કે ન તો કંઈ બહારનો ભપકો કે ડોળદમામ.

એકલા રહેવું ન પડે તેટલા માટે તેણે લગ્ન કર્યું. કોઈ કોઈ વાર તેને કામ મળતું નહિ. દુઃખ અને કષ્ટથી તેની સ્ત્રી અને બે બાળકો દુનિયામાંથી ચાલી નીકળ્યાં ! એક દિવસ તે પાંચબ ઉપરથી પડી ગયો. બરાબર સારવાર ન થઈ શકવાથી તેના બન્ને પગ નકામા થઈ ગયા. એક હાથ ભાગી ગયો અને બીજો હાથ એવો જખમી થયો કે કદી સારો થઈ શકે નહિ.

લાચાર થઈને તેને બીજા માગવી પડી. પહેલાં તો તેને માગતાં આવડતું નહિ. માગતાં તેને શરમ આવતી અને તેને મુશ્કેલીથી કંઈક મળતું હતું.

ધીમે ધીમે તેને હાથ લ'ખાવતાં આવડી ગયું. હવે તેને પૂરતું ખાવાનું મળી રહેતું અને જૂખ્યા સૂવું પડતું નહિ.

દુનિયામાં તેને આનંદ આપનારી બીજી કોઈ પણ સ્ત્રી નહોતી. જ્યારે તેને કંઈ પૈસા મળતા ત્યારે તે પીડામાં જતો અને તાડી પી લેતો.

તેના ઘરપડીની પાસજ એક ખૂબ ગરીબ છોકરી રહેતી હતી. તેને તે ઘણી વાર મળતો હતો. તે તેના ઉપર ખૂબ દયાભાવ રાખતા હતા.

૧ દરમિયાન મધ્યર તેના જખમો ઘેવા આવતો. તે તેનું બિચાનું બરાબર સંચાર આવતો, ખાવાનું કરી આપતો અને તેના કોટલા કંઈક નાંખતો. નાનું આવતો. આ બધા કામો બદલ તે કંઈ પણ માગતો નહોતો.

૨ તેના નામ કિંક હતું. તે મુદત નહોતી; પરંતુ તેના આંતરે એક જ વસ્તુ હતી. તેને તેના જ નામ વાળા સિવાય નહોતો કોઈ અન્ય નામ હતું. તેના જ નામ વાળા સિવાય નહોતો કોઈ અન્ય નામ હતું. તેના જ નામ વાળા સિવાય નહોતો કોઈ અન્ય નામ હતું.

મમયે ઉમુંજની પ્રેરણાથી તેને માલમ પડ્યું કે, દુન તોરીરી દનો. અને પેલા અમીરની દષ્ટિમાં નિરરકારનો બાવ જોધને તે સમજ મંપા કે ઉમુંજે તેને આમાટે આ સગ કરી છે! ને ચારી રીતે સમજ મપો કે પૂર્વજીવનમાં જો કે ને ગરીબોનાં દુઃખ દર કયાં કરતો હતો, પણ તેમની દીનતા અને બેરોગ ચહેરાઓને જોઈ તેમની મુજા કરતો હતો. જેને માટે તેઓ ન તો દાંધી દતા કેન તો જુએદાર હતા.

ખીજે દિવસે સવારે ત્યારે ક્રિકા તેના જખમ ધોવા આવી, ત્યારે તેણે તેના તરફ ખૂબ ખ્યાનથી જોયું. તેણે જોયું કે, તે જરા પણ નિરરકાર કરતી નથી, તેની આંખો ચાંન છે. તેણે સારી રીતે સમજ લીધું કે, જે છોકરી તેની સારવાર કરે છે અને તેનાથી દર નહિ રહેવાની કેમીસ કરે છે, તે ખરેખર બલી છે—તે સાધુ છે.

ત્યારે તે પાંદા વએરે બાંધી રહી ત્યારે તેણે તે છોકરીના હાથે ચૂમી લીધી અને રહવા લાગ્યો. ઉમુંજની કૃપાથી તેજ રાત્રે તેનું મરણ પશુ થઈ ગયું!

ઉમુંજે તેના આત્માને પૂછ્યું—“તું શું સમજ્યો?”

હું એ સમજ્યો કે ગરીબોને તેમની ગરીબાઈમાં મદદ કરવી જોઈએ. આપણે તેના આત્મામાં સમાઈ જવું જોઈએ. બેરોગ ચહેરા અને ચિથિરેહાસ દીનદુઃખી દસા દોવાને કારણે તેમનો નિરરકાર કરવો જોઈએ નહિ; કેમકે એવી સ્થિતિમાં તો આપણે પોતે પણ એવાજ દોહએ છીએ. તેમની આજીવનને આપણે પ્રેમભરી દષ્ટિએ જોવી જોઈએ. એ ગરીબો કે જેમની સંખ્યા સામાન્ય રીતે વધારે હોય છે અને જેના ગુસ્સાની આગ ધનવાનોને ધાસના પૂજાની પેંસ ગમતી હોય છે તેમ છે; તેઓના ઉપર પ્રેમ રાખવો જોઈએ. આપણે જોઈએ તેમની ખૂબ પ્રેમથી સેવા કરવી જોઈએ. જે રીતે આપણે પાનાના દુઃખની વેળાએ ખીંગળોના તરફ જોઈએ છીએ, તેજ પ્રમાણે ખીંગળોનાં દુઃખ વખતે તેમની સંજાળ લેવી જોઈએ. તેમનાં દુઃખ દર થયા પછી તે દુઃખ પ્રત્યે નિરરકાર નહિ કરવો જોઈએ. ખરે તેના તરફ મમતાભરી દષ્ટિએ જોવું જોઈએ, જે પ્રમાણે કોઈ માણસ ઈશ્વરની ઇચ્છાઓનો સ્વીકાર કરે છે; કારણ કે માત્ર તેજ બધી બાબતોનાં કારણોને જાણે છે. આ સૃષ્ટિનો ઉદ્દેશ સૌન્દર્ય ઉપર કરવાનો નહિ પરંતુ લજાઈ ઉત્પન્ન કરવાનો છે.

ઉમુંજે કહ્યું—“એમાં કંઈ ખાટું નથી. બધા માણસ જાણે, આરામ કરે.”

(બેકટોબર-૧૯૩૧ના “વિશાલસાર”માંથી અનુવાદક: જ. મા. શુક્લ)

૧૧-સુરતનું કાફીખાનું

(ટાઈપોગ્રાફી એક વાર્તાના આધારે હિંદીમાં લેખક:-

શ્રી. ગુરુતેશ્વરપ્રસાદ શ્રીવાસ્તવ)

સુરતમાં એક કાફીખાનું હતું. તેમાં સંસારના સર્વદેશોના યાત્રીઓ આવતા અને અનેક વિષયો ઉપર વાદવિવાદ કરતા હતા. એક દિવસ ઇસ્લામનો એક સમર્થ વિદ્વાન મુસ્લાં તેજ કાફીખાનામાં આવ્યો. તેણે પોતાનું સમગ્ર જીવન ધર્મના તત્ત્વજ્ઞાનને લગતાં પુસ્તકોનું અવલોકન કરતાં કરતાં વીતાવ્યું હતું. ઇશ્વરસંબંધમાં તેણે એટલું બધું અધ્યયન તથા વિચારો કર્યા હતા તેમજ એટલાં બધાં પુસ્તકો લખ્યાં હતાં કે આંતે તેની બુદ્ધિ ગુમ થઈ ગઈ હતી. મગજ એવું બગડી ગયું કે ધીમે ધીમે ‘ઇશ્વર છે કે નહિ?’ એ જાતના ભાવો તેના હૃદયમાં ઉઠવા લાગ્યા.

ઇસ્લામના બાદશાહે આ વાતો સાંભળીને તેને દેશપાર કર્યો હતો. ભગવાનના વિષયમાં આલોચના કરતાં કરતાં એ કમભાગી મુસ્લાંએ તત્ત્વકથાને અત્યંત જટિલ બનાવી દીધી હતી અને તે પૂરેપૂરો હતબુદ્ધિ થઈ ગયા હતા. તે જાણતો નહોતો કે, તેની વિચાર-શક્તિ એકદમ નાબુદ થઈ ગઈ છે. ભગવાન એજ વિશ્વપ્રહ્લાંડના કર્તાહર્તા છે તેમાં તેને શંકા પડવા લાગી. તેને એક નોકર હતો, તે તેની સાથે સાથેજ ફરતો હતો. ઇસ્લામના મુસ્લાંએ જ્યારે કાફીખાનામાં પ્રવેશ કર્યો ત્યારે તેનો નોકર કાર નચક નડકામાં એક પથ્થર ઉપર બેઠો. માખીઓ તેની આંતરડાં ઉપરથી ગાળીગાળી લાગી, અને તે તેને ઉડાડવા લાગ્યો. કાફીખાનાના તમાકુ સારના આરડામાં બેસીને મુસ્લાંએ આશીર્વાદ મેળવ્યો. આશીર્વાદ મેળવ્યા પછી તેના મગજમાં તરંગો ઉઠવા લાગ્યા, એટલે તેને તેના નોકરને યુમ મારીને કહ્યું:—“અરે મૂર્ખા! તારા મિત્રને મારવા છે કે મારવા છે?” એમ કહીને નોકરે પોતાના હાથમાં લીધેલ એક નાનકડું તાકડું ની નિર્તિ બહાર કાઢી અને કહ્યું: “આ તારા મિત્રને મારવા માટે તારા કરતા આવ્યા છે. જે વૃક્ષની

જાણી શ્યા મનિં છે તે જ્ઞાની પણ દેશવાસીજી પૂન હરે છે.”

મુકામ અને નોકરના આ વિવિધ સંવાદને કાઢીખાનાના
મુકામ સંદર્ભે આનંદપૂર્વક સાંભળી રહ્યા હતા. ત્યાં દાનવર રહેલાઓમાં
એક શાસ્ત્રી પણ હતા. તેને નોકર તરફ ફરીને કહ્યું:—“અરે કમચાગી
મુખે! તું એ સંભવિત વાત છે કે, કોઈ ભગવાનને ખિન્નમાં રાખી
છે? હંમેશર એ એક વ્યભિ છે અને તેઓ સુખમ્મ સમારંધી મોટા
કે, હંમેશર જગત નો નેનીજર ચાલે છે. નેની સક્રિય સંગ્રામની છે,
નેનીજ નિવાસ ઓરે મંગાનરે દળને મંગિયો નિર્મલુ દરવાજા
માથા છે. તેમાં તેમના સથાઈ પૂજારી-જ્ઞાતીઓ—નેની પૂજન કરે
છે. સજ્જાને સાદમોના નિવાસ ખીજી કોઈ જગમનું નથી. એવર અદિ.
નેની જગત, મહેન ભગવાન ખાનાની રક્ષા કરે દરના અપા-ર છે.
એવર કોઈને દળને વર્ગોના અનુભવ વિશ્વસ્યો વચ્ચે પણ અવને અમર
કેવર અવર અમાવી શક્યા છીને.” એમ કરીને નેની અને નેની
વિનાયુ કે, અવી દાનવર રહેલા મામુએ આવી વાત આવી વાત

१५५
 १५६
 १५७
 १५८
 १५९
 १६०
 १६१
 १६२
 १६३
 १६४
 १६५
 १६६
 १६७
 १६८
 १६९
 १७०
 १७१
 १७२
 १७३
 १७४
 १७५
 १७६
 १७७
 १७८
 १७९
 १८०
 १८१
 १८२
 १८३
 १८४
 १८५
 १८६
 १८७
 १८८
 १८९
 १९०
 १९१
 १९२
 १९३
 १९४
 १९५
 १९६
 १९७
 १९८
 १९९
 २००

[illegible]

ગઈ હતી. આજ કારણથી ચઢદી જતિ પતન તરફ જવા લાગે છે અને ઈશ્વરે તેને છિન્નભિન્ન કરી નાખી. તેનો મત કોઈ સ્વીકાર્ય નથી, તેનો લગભગ લોપ થઈ ગયો છે. ઈશ્વર કોઈ પણ જાતે ઉપર વધારે પ્રેમ રાખતા નથી. પરંતુ જે તેને શરણે જવા લાગે છે, તેને તેઓ રામના કૃથોલિક દેવળમાં જવાનો ઉપદેશ કરે છે ! એ દેવળ સિવાય બીજી કોઈ જગ્યાએ જવાથી તેને મુક્તિ મળતી નથી.

આ પ્રમાણે કહીને તે ઈટાલિયન પુરોહિત ચૂપ થઈ ગયો. ત્યારે એક પ્રોટેસ્ટન્ટ પાદરીએ કૃથોલિક પુરોહિત તરફ જોઈને ઉચ્ચ સ્વરે કહ્યું:—“આપ એમ કેમ કહો છો કે આપના ધર્મને જે પ્રકારે કરશે તેનીજ મુક્તિ થશે અને બીજાની નહિ થાય ? સાચી વાત તો એ છે કે, બાઇબલમાં લખેલા પ્રભુ ઇસુખ્રિસ્તના ઉપદેશને અનુસરીને જે કોઈ ઈશ્વરની ઉપાસના કરશે તે તેને અવશ્ય પ્રાપ્ત કરી શકશે.”

સૂરતનો એક કર ઉઘરાતદાર કચેરીનો નોકર કાશીખાનામાં બેઠો બેઠો ધૂંત્રપાન કરી રહ્યો હતો. તે આ બન્ને વ્યક્તિઓથી પણ પોતાના ધર્મનો મહિમા વધારે પ્રગટ કરવાના અભિપ્રાયથી બોલ્યો:—“રામ ધર્મમાં આપ લોકોની આસ્થા નથી, પરંતુ બારસો વર્ષ પહેલાંથીજ જે સત્ય ધર્મે તેને દબાવી દીધો હતો તે મહમદ સાહેબનો મુસ્લીમ ધર્મ છે ! આપ લોકોએ અવશ્ય વિચાર્યું હશે કે, મુસ્લીમ ધર્મ કેવી રીતે યુરોપ, એશીઆ અને ચીન સુધી પણ ફેલાઈ ગયો. આ પોતેજ કહો છો કે ચઢદીઓથી ઈશ્વર અપ્રસન્ન છે, તેનું પ્રમાણ એ છે કે તેણે તેમને હલકા બનાવી દીધા છે. તેજ કારણથી તેમને ધર્મ ફેલાઈ શકતો નથી. અસ્તુ. ઇસ્લામધર્મ એજ સર્વશ્રેષ્ઠ ધર્મ છે, એ સ્વીકારવુંજ પડશે. જે ખુદાના છેલ્લા અવતાર મહમદ ઉપાસના નહિ કરે, તેનો ધર્મ નહિ પ્રહણ કરે, તેની મુક્તિ થઈ શકે નહિ. પરંતુ મહમદના શિષ્યોમાં જે ઉપરનું શિષ્યત્વ પ્રહણ કરશે તેનીજ મુક્તિ થશે અને જે અલીના મતનો સ્વીકાર કરશે, તેની મુક્તિ થઈ શકશે નહિ. કેમકે અલીની ધર્મમાં આસ્થા નહોતી.

ઠરાનનો મુસ્લાં શિયાપથી હતો તે આનો ઉત્તર આપવા જતોજ હતો તેવામાં કાશીખાનામાં હાજર રહેલા વિવિધ ધર્મો અને સંપ્રદાયોની વ્યક્તિઓમાં મનમતાંતર વિષે એક મહાવિવાદ શરૂ થયો. અધા લોકો પોતપોતાનાજ ધર્મના સંબંધમાં અનેક પ્રકારની વાતો કરવા લાગ્યા. અધા લોકોએ પોતપોતાના વિચાર દર્શાવવા ચીનના દર્શનિક અને મહાપણિત કોનફુશિયસનો શિષ્ય તે કાશીખાનાના એક નાનકડા બેઠો બેઠો ચલા પી રહ્યો હતો અને અધા

विवाद संश्लेषी अंश दत्ता; भाष्य नेत्रं कृष्णं कृष्णं नदि.

તુર્કીએ તેને સ્વેચ્છાએ કપૂરું છે, હું જે કંઈ કહી રહ્યો છું, તેની સાથે પ્રતિ કેમ કરના નથી ? તે છે આપ સુપ્રમાપ મેમી રના છે. હું જાણુ છું કે તમે આપ કંઈક કહેતા તો આરાજ મનનું અમરેન કહેતા. આપના મુલકમાંથી જે મોદાગમે માટે ત્યાં મલક માટે આવે છે તેમો કમે છે કે, તમે કે સ્ત્રીનમાં અનેક મંપ્રદાયો પ્રચલિત છે, ત્યાં જમુ સ્ત્રીનામો તેનેજ અરંધ્ર માને છે. આપ માલી વાતોનું અમરેન કરો અને પ્રકૃત ભગવાન નથા તેના આવનાર. મંબજમાં આપના વિચાર હમોવો.

તેઓ જ્યાં ઉભા હતા ત્યાંથીજ ચીની નરક કરીને કહેવા લાગ્યા—“હા, હા. આ વિષયમાં આપના મા વિચાર છે કે અમે તે આજગવા કિશ્કીએ છીએ.”

દાશનિક દૈનિકયુશિયમના શિષ્યે પોતાની ઝીની આંખો ખંધ
કરીને કેટલીક વાર મુઝી વિચાર કર્યો. ત્યાર બાદ આંખો ઉપાડીને
પોતાની કંઠનીના ખિરસામાંથી દાઘ બહાર કાઢીને પોતાની છાતી
ઉપર રાખતા રાખતા તે ધીમે ધીમે કહેવા લાગ્યો—“મદારાંધા” મર્મ-
ની બાબતોમાં એક સાથે ખીજનનો મેળ ખાતો નથી તેમાં મુખ્ય
કામ્યુરૂપ આપણો મિત્ર આદંકાર છે. જો આપ સાંભળો તો મૃ-
દુરાદગમ તરીકે એક વાતો સાંભળાવું એથી આપ આ વિષયને પૂર્ણ-
વગ નમવું શકેશો.

૧. યાનથી કુ-સેડના એક વદાપુમા બેરીની અની આપો
 ૨. ન વદાપુમા અનન્ય ૫ થીની પ્રદાપુમા કનુ આપુ' હવું. મુખાત્રા
 ૩. ન વદાપુમા અનન્ય ૫ થીની પ્રદાપુમા કનુ આપુ' હવું. મુખાત્રા
 ૪. ન વદાપુમા અનન્ય ૫ થીની પ્રદાપુમા કનુ આપુ' હવું. મુખાત્રા
 ૫. ન વદાપુમા અનન્ય ૫ થીની પ્રદાપુમા કનુ આપુ' હવું. મુખાત્રા
 ૬. ન વદાપુમા અનન્ય ૫ થીની પ્રદાપુમા કનુ આપુ' હવું. મુખાત્રા
 ૭. ન વદાપુમા અનન્ય ૫ થીની પ્રદાપુમા કનુ આપુ' હવું. મુખાત્રા
 ૮. ન વદાપુમા અનન્ય ૫ થીની પ્રદાપુમા કનુ આપુ' હવું. મુખાત્રા
 ૯. ન વદાપુમા અનન્ય ૫ થીની પ્રદાપુમા કનુ આપુ' હવું. મુખાત્રા
 ૧૦. ન વદાપુમા અનન્ય ૫ થીની પ્રદાપુમા કનુ આપુ' હવું. મુખાત્રા

१. "अथ यत्किञ्चिदुपशान्तं ।"
 २. "अथ नवीनाः शत्रवः ।"
 ३. "अथ मीनपात्रमांसा ।"
 ४. "अथ यत्किञ्चिदुपशान्तं ।"

ના વિવાદ સાંભળી રહ્યા હતા; માત્ર તેઓજ કંઈ કંઈ નહિ.

તુરંત તેને લેતાજ કંઈ કે, હું જે કંઈ કહી રહ્યા છું, તેની આપ પુષ્ટિ કેમ કરતા નથી ? જો કે આપ ચૂપચાપ બેઠી રહ્યા છો પણ હું માનું છું કે જો આપ કંઈક કહેશો તો મારાજ મનનું સમર્થન કરશો. આપના મુલકમાંથી જે મોદાગરો મારે ત્યાં મદદ માટે આવે છે તેઓ કહે છે કે, જો કે મીનામાં અનેક અપ્રદાયો પ્રચલિત છે, છતાં પણ મીનાઓ તેનેજ સર્વશ્રેષ્ઠ માને છે. આપ મારી વાતોનું સમર્થન કરો અને પ્રકૃત ભગવાન તથા તેના અવતાર સંબંધમાં આપના વિચાર દર્શાવો.

તેઓ ત્યાં ઉભા હતા ત્યાંથીજ મીની તરફ ફરીને કહેવા લાગ્યા—“હા, હા. આ વિષયમાં આપના શા વિચાર છે ? અમે તે માનવાવા ઈચ્છીએ છીએ.”

ધર્મનિક દૈન્યુશિયસના સિપ્રે પોતાની મીની આંખો બંધ કરીને દેહલીક વાર સુધી વિચાર કર્યો. ત્યાર બાદ આંખો ઉઘાડીને પોતાની કમીના ખિસ્સામાંથી કાચ બહાર કાઢીને પોતાની છાતી ઉપર રાખતાં રાખતાં તે ધીમે ધીમે કહેવા લાગ્યા—“મદાશયો ! ધર્મની ખાબોનામાં એક સાથે બીજાનો મેળ ખાનો નથી તેમાં મુખ્ય કારણરૂપ આપણો નિશ્ચા અહંકાર છે. જો આપ માનતા તો હું હાલકરજી તરીકે એક વાત સંભળાવું. એથી આપ આ વિષયને પૂર્ણ-પૂર્ણ મનજી સકશો.

“હું મીનથી ઈચ્છેહતા એક વદામુખા બેઠીને આજ આજના રોજ. તે વદામુખ મનન પૂર્વેની પ્રદક્ષિણા કરતુ આવતુ હતુ. મુખાત્રા દબીને પૂર્વદિશાએ અને તાણું પાછી લવા ઉતર્યો. તે સમયે બપોર થવા લગતી. અમારામાંથી ધણીબધા ન.જીન. વદામુખાથી ઉતરીને સમુદ્રકાંઠાની તાગામેરીમાંની ડાબ.બા બેઠા ત્યાં થોડે દૂર એક મંદિર હતું. અમારા ટોળામાં બિન્ન બિન્ન નિવેશન. મનુષ્યના હતા. ત્યાં અમે બેઠા હતા, ત્યાં એક અધર. ન.જીન આવીને બેઠો ! ત્યાર પછી અમને વદામુખ કે ‘સુધ’ શું હ એનું નદન્ય વદામુખા માટે તે વળી દિશનો સુધી સુધ તરફ નજર ના નહોતી હતા. તેનું પશ્ચિમ એ આપણું છે. અમન પ્રવર પ્રગટા તરીકે અમે અમન સકેશ. અમે તે તરફ આજ સર્વ સુધ. ન.જીન તેજ વિચાર કર્યો કે, એવું તેજ એ સકેશ. વદામુખા હતા કે જેને તે પ્રવરી પાછું તેજ તેજ એક સકેશ. અમાર વદામુખા સકેશ અને સકેશ તે સકેશ જે સકેશ સકેશ એ અમાર. સકેશ સકેશ સકેશ

ને અગ્નિ હોત તો પાણીથી યુગાર્ધ જત. એ આત્મા પણ નથી, ક્રમકે તે દેખાય છે. અસ્તુ. તે કોઈ ચીજ નથી-કંઈ પણ નથી.

“આ તો તેની વાત થઈ. ક્રમશઃ સૂર્ય તરફ સતત જોઈ રહેવાથી અને જોઈ વિષય ઉપર વિચાર કરતાં કરતાં તેની વિચાર-શક્તિ અને દષ્ટિ બન્નેજ ગૂંમ થઈ ગયાં. ત્યારપછી જ્યારે તે તદ્દન અંધ થઈ ગયો, ત્યારે તેને પૂર્ણપણે ખાતરી થઈ કે સૂર્ય છેજ નહિ. આ અંધની સાથે તેનો એક નોકર પણ આવ્યો હતો તે પેલા અંધને નાળાંએરીઓની જાયામાં બેસાડીને એક નાળાંએર લાવ્યો અને તેના વડે રાત્રિ માટે અન્નવાળાનું સાધન તૈયાર કરવા લાગ્યો. તેણે નાળાંએરના ઝીલકામાંથી એક દોરડી તૈયાર કરી અને ગરનું તેણે કાઢીને તેમાં તે બીંજવી દીધી. નોકર બેઠો બેઠો જ્યારે આ કામ કરતો હતો, તેજ સમયે આંધળાએ એક ઉંડો શ્વાસ લઈને કહ્યું:—“ફીક, હું જે કહું છું કે સૂર્ય છેજ નહિ એ વાત શું ખોટી છે? જુઓ તો, અત્યારે કેટલું બધું અંધાઈ છે, છતાં પણ લોકો કહે છે કે સૂર્ય છે. ફીક, જે સૂર્ય છે તો તે શું છે?”

“નોકરે કહ્યું:—“સૂર્ય શું છે, એ હું નથી જાણતો અને એ જાણવાની મને કંઈ જરૂર પણ નથી. હા, પ્રકાશને હું સારી રીતે જાણું છું. મેં આ બત્તી તૈયાર કરી છે તેના વડે આપનું બધું કામકાજ કરું છું.”

“એક લંગડો માણસ તેનીજ પાસે લાડી લઈને બેઠો હતો. તેણે આ વાતો સાંભળી હસતાં હસતાં કહ્યું:—“મને લાગે છે કે તમે જન્મથીજ અંધ છો, એટલે તો સૂર્ય શું છે, એ પણ નથી જાણતા. ફીક, તો સાંભળો. સૂર્ય અગ્નિનો એક ગોળો છે. તે રોજ સવારે સમુદ્રમાંથી ઉઠે ચઢે છે અને સાંજે અમારા ટાપુના પશ્ચિમના પર્વતોમાં સંતાઈ જાય છે. અમે બધા તેને રોજ જોઈએ છીએ, તમને જે આંખો હોત તો તમે પણ જોઈ શકત.”

“એક માછી બેઠો બેઠો આ વાતો ધ્યાનપૂર્વક સાંભળી રહ્યો હતો. તેણે કહ્યું:—“તમે કોઈ દેશની મુસાફરી કરી લાગતી નથી. તમે તમારા દેશની બહાર જઈને કંઈ પણ જોયું જણાવું નથી. જે તમે લંગડા ન હોત અને અમારી પેઠે નોકરામાં બેસીને ફરવા નીકળ્યા હોત તો તમને ખાતરી થાત કે, તમારાજ દેશના પર્વતોની પાછળ સૂર્ય અસ્ત પામતો નથી. જે રીતે તે હમેશાં પ્રાતઃકાળમાં સમુદ્રમાંથી ઉપર આવે છે, તેજ રીતે ફરીથી સંધ્યાસમયે સમુદ્રમાં ડૂબી જાય છે. આ વાતો તદ્દન સત્ય છે. હું રોજ મારી આંખોએ તે જોઉં છું.”

“આ વિષે અમારા વડાણના એક અંગ્રેજ કમાને કહ્યું:—“સૂર્યની

મનિ-વિધિ સંબંધમાં ધુરોપિથનો બેટલું મળે છે, તેટલું કાફીપણ નથી મળતું. સપગા અગ્નિને બળે છે કે, સૂર્ય ક્યાંય ઉગતો નથી અને ક્યાંય આધમનો નથી. તે પૃથ્વીની ચારે તરફ જરાજર ક્યાં કરે છે. અમે પૃથ્વીની ચારે તરફ ફરીને જોઈએ છીએ કે, પૃથ્વી ઉપર એવું કાફીપણ રચાન નથી કે જ્યાં સૂર્ય ન હોય. હું જ્યાં જ્યાં ગયો ત્યાં ત્યાં પ્રાનકાને સૂર્યનો પ્રકાશ અને રાત્રે અધકાર જોયાં છે. જરા-જર એજ પ્રમાણે અમે આમારે ત્યાં પણ જોઈએ છીએ.

ત્યારપછી તેણે એક લાકડી વડે જમીન ઉપર કેટલીક રેખાઓ દોરીને સૂર્ય પૃથ્વીની ચારે તરફ કેવી રીતે ફરે છે તે સમજાવવાનો પ્રયત્ન કર્યો; પરંતુ તે આ બાબત જગજર સારી રીતે સમજાવી શક્યા નહિ. અતિ વઢાણના કમાનને બનાવીને તેણે કહ્યું—“આ વિષયમાં મારા કરતાં વધારે તેઓ જાણે છે. તેઓ આ બાબતને પૂર્ણ-રૂપે સમજાવી શકશે.”

“જહાજનો કમાન ઘણો જુદિયાળો માણસ હતો. તે ચૂપચાપ ખ્યાનપૂર્વક બધી વાતો સાંભળી રહ્યો હતો. પરંતુ પૂછવા પડેતાં તેણે કંઈપણ કહ્યું નહિ. જ્યારે બધા માણસો તેના તરફ ફરીને જિજ્ઞાસુ નેત્રોથી જોવા લાગ્યા ત્યારે તેણે કહેવાનું શરૂ કર્યું—“આપ સૌકો જૂઝમરેસે માર્ગે જઈ રહ્યા છો અને તમારી પોતાની જાતનેજ દગો દઈ રહ્યા છો. સૂર્ય પૃથ્વીની ચોતરફ ફરતો નથી, પૃથ્વીજ સૂર્યની ચારે તરફ ફરે છે. ચોવીસ કલાકમાં તે એક વાર સૂર્યની પ્રદક્ષિણા કરે છે. આ પ્રમાણે માત્ર જાપાન, હિન્દીપાકિસ્તાન અને મુમાત્રા હીપ-માન્ડ નહિ—કે જ્યાં આપણે આપણે હીન્ડ-પરંતુ યુગપ, અમેરિકા વગેરે સપગા દેશોમાં જાય છે. કાફી ખાસ પર્વત, ટાપુ, સમુદ્ર કે દેશનેજ સૂર્ય પ્રકાશ નથી આપતો. પરંતુ પૃથ્વીની પેઠેજ તેનો પ્રકાશ સર્વે પ્રદો અને ઉપગ્રહો સરખા પ્રમાણમાં મેળવે છે. જે આપ આપના પગ નીચેની જમીન તરફ જવા લિવાયજ એક વાર આકાશ તરફ જોશો તો મમજ જશો અને કાફ વાગે પણ આપના મનમાં નહિ લાગે કે સૂર્ય આપનેજ મારે આયવા આપનાજ દેશમાં ઉદય પામે છે. જહાજનો જુદિયાળો કમાન આ પ્રમાણે દલીલે ચૂપ થઈ ગયો !

કેનાદયુગ્ધિયસનો શિશ્ય, પેલો ચીની, ત્યાર પછી કહેવા લાગ્યા—ધર્મની બાબતમાં પણ જરાજર એજ વાત લાગુ પડે છે. આફ્રિકાજ મજાબના દરબમાં જૂલ અને કસલ ઉત્પન્ન કરે છે. સૂર્ય જે રીતે બધા રથને પ્રકાશે છે, તેજ પ્રમાણે દર્શર પણ બધી જગ્યાએ નિવાસ કરે છે. પ્રત્યેક મનુષ્ય એવજ વિચાર કરે છે કે, જમવાન માત્ર તેનાજ

કેન્ને સાથે હોવા છતાંયે નેપોલિયન આગળ નમી પડવામાં નાનમ માની નહોતી. આફ્રિકાના ક્રૌંજ જેવા બોર જનરલે ચાર હજાર સિપાઇઓ અને ઘેણી તોપો હોવા છતાં આપોઆપ અંગ્રેજોને શરણે જવામાં ડહાપણ માન્યું હતું. કાલનીજ વાત છે કે, ઇરાક અરબસ્તાનમાં કેટલીયે જગાઓએ અંગ્રેજોના પ્રસિદ્ધ જનરલ હમરડને ત્રણ હજારથી વધારે લડાયક સિપાઇઓ હોવા છતાં, તુકોની દયા ઉપર છવતું પડ્યું હતું. એવીજ હાલતમાં ગુરુ ગોવિંદસિંહ પાસે ત્યારે માત્ર ચાલીસ નિઃશસ્ત્ર શીખ હતા, ત્યારે તેમણે શાહી લશ્કરી અમલદારો અને પહાડી રાજાઓ સાથે યુદ્ધમાં ઉતરવાની આશા રાખવી એ વાજબી નહોતું. આ કાચા કિલ્લામાંથી બહાર નીકળતાંજ શિખોની તીરોની ઝડીએ સામેના લશ્કરની પહેલી હારને ખતમ કરી નાખી. એટલે શાહી સિપાઇઓના અમલદારો અત્યંત નિરાશ થયા. તેમને તરતજ સમજાઇ ગયું કે, શિખોની બાબતમાં જે કંઈ અંદાજ ક્યો છે તે તદ્દન ખોટો છે. તેઓ ભગ્નહૃદયે જેટલી વાર આગળ ધસ્યા, તેટલી વાર તેમને ખૂબ તુકસાન વેડીને પાછા ફરવા માટે લાચાર બનવું પડ્યું. કેટલીયે વાર ખૂબ જોરશોરથી કિલ્લાની પાસે પહોંચવાની કોશિશ કરવા છતાંયે કંઈ બની શક્યું નહિ અને લાચાર મુખે પ્રત્યેક સમયે પાછા હટવું પડ્યું.

નાહરખાં ક્રોધ કરીને આગળ વધ્યો તથા ગુલશોરખાં તથા ખિજરખાં કે જે મોટા લડાયક સરદાર હતા તેને સાથે લઇને હલ્લો કર્યો. ગુરુ ગોવિંદસિંહ કિલ્લાની અગાશી ઉપર બેસા છે. એ લોકોને હલ્લો કરતા જોઇને ગુરુએ તીરને કમાન ઉપર ચઢાવ્યું. બંને સરદાર મર્યા. ખિજરખાં હિંમત હારીને ડરતો ડરતો એક બાલુએ જઇને સંતોષ ગયો. જે કોઈ સામે આવ્યું તે મરાયું.

એક વાર મુસલમાનોની ફોજ કિલ્લાની એક બાલુ સુધી પહોંચી ગઈ. લાઈ ધર્મસિંહજી પંદર શિખોને સાથે લઇને સામે થયો, અને એવી રીતે લડાઈ કરી કે વેરીનો નાશ કર્યો સિવાય કોઈ મર્યું નહિ.

ત્યારે અર્ધાથી વધારે શીખ મરી ગયા ત્યારે અજિતસિંહે ઉભા થઇને ગુરુ ગોવિંદસિંહ પાસે આજ્ઞા નાગી કે, મને પણ લડાઈમાં જવાની રજા આપવામાં આવે.

ગુરુ ગોવિંદસિંહે અજિતસિંહની લડાઈમાં જવાની કસ્ટો મેંદને તેને ચૂમી લીધી, હથિયાર સજ્જત્યાં, અને ત્યાર પછી લડાઈમાં જવાની રજા આપી. ફોજ સાથે ધમસાણ યુદ્ધ ચાલ્યું. મહાદારા જલંગ મારીને આગળ વધવાને ઉતાવળા થવા લાગ્યા. સાહેબ અજિત

નિંદા જે તરફ મોં ફેરવના તે તરફ સોંકડો આદમી ધરણી પર ઢળી પડના અને સામે બધું સાફચુક જળાવું. તેમણે આ રીતે દુશ્મનનું મોં ખાદું અને રસ્તો તોય ફરી દીધો, કે જેથી મોટા મોટા મસાહર ગિપાઈઓ પણ હવે બચાવવા માટે મોં સંતાડવા લાગ્યા. સિપાઈ-ઓને આ રીતે નામબાગ કરતા જોઈને ખિજરખાંએ પડકાર કર્યો અને એ સોડોને મેરીને ફરીથી આગળ લઈ આવ્યો. સાહેબ અગ્નિત-મિંદ બા વખતે એવા આગળ આવીને ખડા થયા કે જાણે વાથ મિયાળ ઉપર તૂટી પડેના ન હોય! લડનાં લડતા બ્યારે જે દસાક થયા. ત્યારે અગ્નિતમિંદ સદાને માટે સૂઈ ગયા. સાહેબ અગ્નિતમિંદને મળ્યા જોઈને સાહેબ જુઝારમિંદ ઉઠ્યા અને નાના નાના મુંદર હાથ જોડીને પિતા આગળ વિનંતિ કરી:—

સાહેબ અગ્નિતમિંદને ધર્મ, જાતિ અને સ્વદેશને ખાતર કુરબાન થયેલા જોઈને મારો હવે ઉત્સાદમાં આવી ગયો છે. જે રીતે સાહેબ અગ્નિતમિંદને આજ્ઞા મળી હતી, તેજ પ્રકારે મને પણ આજ્ઞા મળવી જોઈએ, કે જેથી હું પણ મારા ભાઈના વહેતા લોહીની જગા ઉપર મારા લોહીની છાપ લખાવું. આપ આ ફુનિયાની, આત્મિક, માનસિક અને મારીરિક યુદ્ધમાં હોડાવવા આવ્યા છો.

આ કોમળ અને મુકુમાર છતાં સાહસિક છોકરાની વિનંતિ સાંભળી યુદ્ધ મેવિંદમિંદે તેને હથિયાર અને કપડા સમગ્રી, આપને ખબર છે, મુકુમું ને સાંભળ્યો. યુદ્ધ સાહેબ જે હર્ષ કહ્યું તે કહ્યું. આ પ્રસંગને કોંક મુસલમાન કદિ આ રીતે વર્ણવે છે —

જળમ રાખ સ્વાજ-સજા રિયા, તો કાડા થોં જુઝાર(મિંદ)સો,
લો શિંદ અખ શિકાર કો, નિકલે કછારસો.

સાહેબ જુઝારમિંદ પણ તસવાગનું પાણી બતાવનાં સોંકડો દુશ્મનોને મારતા મારતા પોતાના બાઈ અગ્નિતમિંદને જઈ મળ્યા.

વચક ! આપને ખબર છે કે જ્યાં જ્યાં પોતાના પુત્રને બસથી મારી નાખ્યો છે એમ ખબર પડી ત્યાં ત મુકુમું મુકુમું રડવા લાગ્યો હતો ? નેપોલિયન જેવો બહાદુર સમિયાની લડાઈમાં પોતાના એક સેનાનાયકના મરણથી દુઃખ મુકુમું રડવા લાગ્યો; અને વારે વારે તેને મુકુમું આવ્યાં હતાં. મદદના લડાઈ ન મુસલમાનોના મર્યા પછી રડવાનું મુકુમું (મસ) નાહજનું હવે પડી રહી રહી મર્યા મર્યા. મદદના સમયે જ્યાં પોતાના નાના બાઈ લડમણને રાવગુના તોળી બેઠોય થઈ મર્યા ઉપર પડતા તેવા ત્યારે તે આકુળચાકુળ થયા હતા અને આંખમાંથી અવધાનના વહેવા લાગી હતી. તેમણે

હાથમાંથી ધનુષ્યગાણ મૂકી દીધાં અને કહેવા લાગ્યા હતા કે:—

एष रावणविपन्नो लक्ष्मणः पतितो भुवि ।

सर्ववशेष्ठते वीरो मम शोकमुदीरयन् ॥

અર્થાત્ રાવણના જોરથી પડેલ વીર લક્ષ્મણ સાપતી જેમ ધરતી ઉપર પડીને મારા દુઃખને વધારી રહ્યો છે.

शोणितार्द्रमिमं वीरं प्राणैः प्रियतरं मम ।

पश्यतो मम का शक्तिर्योद्धं पर्याकुलात्मनः ॥

અર્થાત્ પ્રાણથી પ્યારા ભાઇને લોહીમાં ભીંજાયેલો જોઈને મારું દિલ ગભરાય છે. હવે હું લડી શકીશ નહિ.

अयं हा समरश्लाघी भ्राता मे शुभलक्षणः ।

यदि पंचत्वमापन्नः प्राणैर्मै किं सुखेन वा ॥

અર્થાત્ જો લડાઈનો જાતા શુભગુણસંપન્ન મારો ભાઈ જીવતો ન રહ્યો તો મારે જીવવાની હવે આવશ્યકતા નથી.

लज्जतीव हि मे वीर्यं भ्रश्यतीव कराद्धनुः ।

सायका व्यवसीदन्ति दृष्टिर्वाप्पवशं गता ॥

અર્થાત્ મારી શક્તિ શરમાય છે, મારા હાથોમાંથી ધનુષ્ય પડી જાય છે, મારાં તીર નિરાશ થઈ રહ્યાં છે અને મારી આંખો અશુ-
ઓથી જલકાઈ રહી છે.

किं मे युद्धेन किं प्राणैर्युद्धे कार्यं न विद्यते ।

यत्रायं निहतः शेते रणमूर्धनि लक्ष्मणः ॥

અર્થાત્ મને જીવવાની કંઈ હજી નથી, અને લડાઈ કરવાથી હવે લાભ નથી. લક્ષ્મણ તો લડાઈમાં મરાયો છે.

यथैव मां वनं यातमनुयाति महाद्युतिः ।

अहमप्यनुयास्यामि तथैवेनं ॥

અર્થાત્ જે રીતે જંગલમાં આવતાં લક્ષ્મણે મને સાથ આપ્યો હતો, તેજ રીતે સ્વર્ગે સીધાવતાં હું તેની સાથે જઈશ.

किं मया दुष्कृतं कर्म कृतमन्यत्र जन्मनि ।

येन मे धार्मिको भ्राता निहतश्चामरतां गतः ॥

हा ! भ्रातर्मनुजध्रेष्ट शूराणां प्रवर प्रभो ।

एकाकिनं तु मां त्यक्त्वा परलोकाय गच्छसि ॥

અર્થાત્ મેં પૂર્વજન્મમાં અપરાધ ક્યો હશે એટલેજ મારી સન્મુખ મારો ભાઈ મરેલો પડ્યો છે. હાય ! મારા શુભ ગુણસંપન્ન ભ્રાતા ! અને અદાદુરેમાં નિપ્રસિદ્ધ ભ્રાતા ! તું મને એકલો મૂકીને દેમ સાલ્યા ગયા !

વિલપન્તં ચ માં ધ્યાનઃ વિમર્ષ નાવમામયં ।
ચરિષ્ટ વદ્ય કિં શેતે હીનં માં વદ્ય ચતુરા ॥

આપોણ હો ! વિચાર કરના તારા આ બદલ તમને તું કેમ જીતે
નથી ! તું શા માટે સુખ રજા છે ? આંખ દેવાડીને આ ગરીબ તરફ
જરા ને તે આરા.

ભાઈ ! દરે જરા ગુરુ ગોવિંદગિંદ તરફ જુઓ ! જામે નવ-
જુવાન પુત્રાને લડાઈના મેદાનમાં નીરાળી પધારીમાં પડેલા જુએ છે
અને એવી નિઃશમાં પડેલા જુએ છે કે જે નિઃશમાંથી કદી કોઈ જામતું
નથી. પરંતુ તેમની આખોમાં આંસુ નથી આવતાં, ગદેરા ઉપર કોઈ
પ્રકારની ઝડપાને જાળી નથી, મુખનો રંગ બદલાતો નથી. લાથ-
માંથી ધનુષ્યબાણ સુગી પડતાં નથી, હૃદય અભરાઈ જતું નથી અને
પેતાની પ્રતિજ્ઞામાંથી પાછા દહવાનો તો ખ્યાલ સરખોતું નથી આવતો.
માત્ર શાદગદા મિર્જા અન્નદુષ્ટ ગતીના કથન પ્રમાણે—

બેરેડી કતલ દોનેડી પહુચી જ્યાં હી ખબર,
શુકે અકાલ પુરુષ દિયા ઝડ ઉઠા કે સર;
મુઝ પરસે આજ તેરી અનામત અદા હુઈ,
બેરેડી જાન ધર્મ કે ખાતર દિલા હુઈ.

દરે મધ્યા પાળુ ધર્મ મર્દની, કાળી નામળુ જેવી અધારી રાત
ડમ્બરાને મરે તૈયાર હતી. પેતાનાની અને પારકાની ખબર પડતી
નોંત્રી. શાદી ફોજ ધોડાક શિખોથી ખુબ નૃસ્યાન વેડીને ભાગેસે
દરે પેતાના તંબુઓમાં ચાલી મર્દ હતી.

જરા વિચારે કે, દરે ગુરુ ગોવિંદગિંદ પામે પેલા મુકની શર-
આતના ચાલીસ માનુસો પળુ આ નથી. તેઓમાના અર્ધોથી વધારે
મરી મથા દના. જે ઘોડા બાકી રજા દના નહો પળુ આખા દિવસ-
ની લડાઈને પડિખામે ઘાકેલા ને મારા દના.

દુરમન પામે લાંબાની ફોજ હોવા છતાં કિસ્લાની પાસે જવાનું
નામ પળુ ન લીધું. તેઓ ગુરુ ગોવિંદગિંદ નામ અને તેમના શિખોના
કામોથી એવા ડરો કે આ તરફ આવવાની તેમની હિ મત પાળુ ન ચાલી.
શિખો નિશ્ચિંત ઘર્ષને કિલાની અદર મથા તમને તો ખબરજ નથી કે
તેમની મામે દુરમને લડાઈ કરી છે, જા પળુ તેઓ ઘેરાની અંદર છે.

અર્ધી રાત્રે કિલાના દરર ને ખુબ્યા ગુરમાદેખ બહાર નીકળ્યા.
લડાઈના મરેલા શિખો ઉપર ફપાદાઈ કરી અને શાદી ફોજને પેતાના
જવાની ખબર આપીને ચાલી નીકળ્યા.

(૨)

રાત્રિના અધિકારમાં—અધીર રાતથી વધારે રાત વીતી ગઈ છે, અંદ્રમાનો ડ્યાંગે પત્તો નથી. આતરફ અંધારું જ્યાંએકું છે, કોઈ કોઈની નજરે પડતું નથી.

અમકોરના આ યુદ્ધસ્થળમાં કે બધાં અવાજોથી કાન ફૂટી જતા હતા, આ સમયે શાંતિ છે. એજ ધરતી કે બધાં સૂર્યના પ્રકાશમાં તલવારોના ઝંકાર, ઘોડાઓનાં પગલાંના અવાજ અને હાથીઓના ચીતકાર બહાદુરોનાં ચિત્ત ડોલાવી રહ્યા હતા, આ સમયે નિઃશબ્દ છે. એ રણભૂમિ કે બધાં સૂર્યના પ્રકાશમાં બહાદુરોના અવાજથી આકાશ ધ્રુવતું હતું, આ સમયે પ્રજ્વળતા જેવી સૂતશાન શાંત છે. અને એ મેદાન કે બધાં થોડાકે કલાકો પહેલાં પત્તટન અને તોપો સાથે લૂંટારાઓનાં ટોળાં ફરતાં જણાતાં હતાં ત્યાં અત્યારે મડદોનો પહાડ ખડકાઈ ગયો છે.

એક યુવાન બાળા (શરણુકુંવર) હાથમાં દીવો લઈને ફરતી જણાઈ. માઈલો સુધી સિપાઈઓ પહેરે ભરતા હતા, પરંતુ તે એ શાહી ફોજોને વિંધતી, મડદોના દગલા ઝોળાંગતી અમકોરના કાચા કિલ્લામાં દાખલ થઈ. આ રણભૂમિમાં સ્ત્રીનું શું કામ? અને તે પણ એ ખુની મેદાન કે બધાં—દિવસે બધાંસુધી નજર જાય ત્યાંસુધી લોહીની નદીઓ અને મડદોં જોઈ ચઢેતું હૃદય ધડકતું હતું, અને શાહી ફોજોના સખતમાં સખત પહેરાઓમાંથી માણસ તો શું પણ પક્ષીને પણ પસાર થતું મુશ્કેલ હતું ત્યાં—રાત્રિના અધિકારમાં એક સ્ત્રી જઈ પહોંચે એ ભારે તાબુખીની વાત હતી. એમ પણ કહેવું જરૂરનું છે કે આ સ્ત્રી કોઈ સાધારણ સ્ત્રી નથી.

હા, આ કાચા કિલ્લા પાસે પહોંચતાંજ તેણે પોતાનું કામ શરૂ કરી દીધું. એક એક મડદોને, એક એક મસ્તકને અને એક એક કપાયેલા હાથને વેંચાનું શરૂ કરી દીધું. બધાં કોઈ કેશવાળું મસ્તક જડતું, બધાં કોઈ કપાયેલો કપાયેલો હાથ જણાતો એ બધાંને તે વાણતી જતી હતી. અને એક સ્વચ્છ જગાએ લઈ જઈને આરામથી સુવાડી તેમના લોહીથી લથપથ થયેલા ચહેરા લૂછતી, ગર્દન ફીક કરતી, મોં સાફ કરતી અને તેને પોતાની પાસે લઈને કહેતી કે:—“હે લોહીને માટીના મુત્તાના સમાદા જેવે તેમને ધન્ય છે, જે નિર્બળો અને દુઃખીઓની નકલીકા તથા વિધવાઓ અને બાળકોના દુઃખોનો પોદાર સાબળોને હાથમાં લઈને તે મેદાનમાં લોકોના પડ્યા અને પોતાનાં લોકો રહીને એ રાતની ખતરી અત્યાં કે ‘શિખ બુલમ અને

દગાડકાના વેગી છે; જિજ્ઞાસુ અને જીવન એ બે એવી તથાપારો છે કે જે એકબીજા સાથે જોડી શકે નહિ !”

“ધર્મના વડાજી જીવો ! તમે માતૃમૃતિની સ્વતંત્રતાનો અવાજ સાંભળી હોશો. હતા અને મૃત્યુ પામ્યા છો. એ મૃત્યુ પાત છે કે અમૃત તમને હતી મૃત્યુ. સાચી વાત તો એ છે કે, તમે મૃત્યુને હતીને હૃદય જીવન પ્રાપ્ત કર્યું છે. ત્યાંમુધી આ પૃથ્વી રહેશે, ત્યાં મુધી રાત્રે અંધમા જગશે, ત્યાં મુધી સૂઈ ઉઠે છે, ત્યાં મુધી તમારું નામ મહાશય અને સન્માન આથે દુનિયામાં અમર રહેશે. તમે તમારા આ બહાદુરી અને હિમતા સ્વાર્થભૂતાં કાર્યો સાથે દીવાદાંડીરૂપ (લાઇટ હાઉસ) બન્યા છો, કેવળ એટલુંજ નહિ કે આજના સમયમાં તમારા માટે આજવાનું જાન વીરો પ્રાપ્ત કરશે; પરંતુ તમારા કાર્યો તો હજારો માનુષ્યોને હાકરો ખાતા બચાવવાનું કામ કરશે.”

“બહાદુરો ! તમે તમારું પાત્ર પૂરું કરીને પ્રાણ દીધા છે. તમે મૃદર અવસરે મુકે આંદોળ સાથે રહીને તેમના હૃદયોને વલ્લભા મળીને પોતાને ધર્મરાજને હવાલે કર્યા અને તમે ધર્મસુદામા બલિદાન આપ્યું. ત્યાં તમે મરીને પાત્ર અમર થયા છો.”

“તે મરે! તમારી અમાઝી બહેન, જે દિવસે હજારો પ્રયત્નો કર્યા છતાંયે તમને સાથ આપી શકી નહિ, અન્યારે આ સમયે એટલાજ માટે આવી છે કે તમારા પવિત્ર શરીરોને સ્પર્શ કરીને ધન્ય થાય અને આપના પવિત્ર શરીરોને હંકારે. ત્યાંજ દુષ્ટ અને નીચ દુષ્ટોને બેઅસરી કરવાનો પ્રયત્ન મળે નહિ.”

આ રીતે તેને દેહલાયે દસાસની સતત મંદનન પછી બધા સિંચાનાં શરીરે એકલા કર્યાં. સિંચાના મુદ્દાની માથ અને તપાસના દીડી દીડાં અને બની બેસીને વેરાથા તના પગોમા અને હાથોમા રહે થયા લાગ્યું અને નુદા મેલન માલન તના હાથ ફલી ગયા. થાકથી આત્મ શરીર કીડુ થઈ ગયું, પાત્ર નનન દબાવે થાક થઈયો નેહાના દેહલાયે દસાસી મદદ દયામય જાવે એ જાન્યા નહિ. સાચા મુનને, વચ્ચે પેનને દેનાવતા વેરા જાવે એ નહિ. મનમાં મેલ અપાત્ર નેહા દેના કે મરન થન પદ્મ આ બધા શરીરોનાં મુદ્દાને અમિતનંદાર કરવા નિશ્ચિત થાકે આ કથના તારાઓએ રંગ ખાધે, મને દેહલાય નમુ દાવે. કરતુ દાવ તે જાલદી દીડે છે, નહિ ને બધી બહેન બહેન દેહલાયે સમજાવે મુદ્દાં (પરે દાહક અડકપ, પ્રથમ દીડે અને અમિતનંદાર કર્યા તથા પેનને સુખમળી નેહાને (કેવળ અન્યોને) પદ કરવા બેસી

ગઈ. જલદી જલદી આગ સળગી ઉઠી. લડાઈના મેદાનમાં આ રીતે આગ લાગેલી જોઈને પહેરેદારો દોડ્યા. લાકડાંના એક ઢગલામાં આગ લાગેલી અને પાસે એક સ્ત્રીને બેઠેલી જોઈને તેઓ અજ્ઞય અર્થ ગયા. આ સ્ત્રી કોણ છે? અહીં ક્યાંથી આવી? કયે રસ્તે આવી? તેણે આગ કેમ સળગાવી? શું તેને અહીં આવતાં ડર લાગ્યો નહિ? આ જાતના અનેક પ્રશ્નો તેમણે પૂછી શરણકુંવરને આગ લગાડવાનું કારણ પૂછ્યું. પરંતુ તે જાણતી હતી કે, જો સાચું બોલીને ખરી હકીકત કહીશ તો આ લોકો આગ જુઝાવીને મુઝાંને અપમાન આપશે, અને જૂઠું બોલું છું તો શિખોના ધર્મ વિરુદ્ધ વર્તન થાય છે. તેથી તે ચૂપ રહી. સિપાઈઓએ જબરજસ્તી કરવા છતાં પણ તેણે કોઈ શબ્દ કહ્યો નહિ. અને બોલે પણ કેવી રીતે? તેને માટે તો “બોલે તોપણ મુશ્કેલી ને ન બોલે તોપણ મુશ્કેલી”વાળી વાત હતી. તે બોલે તો શું? તે કહે પણ શું? સિપાઈઓએ ચરખો મારી, લાતો અને ડાંડા લગાવ્યા, અને આમતેમ ધક્કા ધક્કી શરૂ કરી. જ્યારે તેણે આ રીતે પણ બેદ ન બોલ્યો ત્યારે શરણકુંવરને ઉપાડીને જાગતી આગમાં ફેંકી દીધી.

આગ સળગી ઉઠી હતી. જીવતી બહેનને મરેલા લાઈઓની સેવા કરવા બદલ આ રીતે બાળી દેવાય! બાળનારી આગનું હૃદય બળી ગયું અને તેની ચિનગારી આ અનર્થ વિરુદ્ધ દ્રશ્યાદ કરવા જીવ બનીને આકાશ સુધી જઈ પહોંચી.

શરણકુંવર ઈશ્વરને શરણે ગઈ. પોતાના ધર્મવીર લાઈઓની સેવા કરતી ઈશ્વરના દરબારમાં જઈ પહોંચી અને બતાવી ગઈ કે, સ્ત્રીઓના હૃદયમાં સ્વચ્છતિ અને સ્વદેશ પ્રત્યે કેટલો પ્રેમ હોવો જોઈએ. પોતેજ શરતા અને નિર્ભયતાનો આદર્શ બનીને બતાવી ગઈ કે, શિખ સ્ત્રીઓ કેટલી બડાહૂર, સહૃદય, સાચી અને દૃઢસંકલ્પ હોય છે. અને પોતાની અહિંસુત દુરબાનીથી સાચીન કરી ગઈ કે ગુરુ ગોવિંદસિંહની અમૃતધારી મુપુત્રીઓ ધર્મને ખાતર બલિદાન દેવામાં પુરોગામી પગલ નહોતી.

(“માધુરી”ના એક અંકમાંથી અનુવાદક:-ચં. મા. શુક્લ.)

૨૧-મયનું સામ્રાજ્ય

(લેખક:-આચાર્ય વિલીન)

(૧)

એ કોટડીમાં બેઠા બધું હતો, એટલે ત્યાં ખૂબ મજૂર હતા. વરસાદના દિવસો હતા. રાત્રિનો સમય હતો. બહાર ખૂબ જોરથી વરસાદ વરસતો હતો. કોટડીમાં તદ્દન અંધારું હતું. નીચે પથ્થર કે લાદી તો ફર રહ્યાં પણ માટીનું સાકું લીંપણુ શરૂનું પણ નહોતું. સુશીલ કપડું પાથર્યો સિવાય આ કોટડીમાં સૂતો હતો, તેની આંખોમાં નિદ્રા નહોતી. વાદળની મજાના સાંભળીને તે કપી ઉઠતો હતો. તેને કંઈ લાગતો હતો કે, ક્યાંક આટલા વરસાદમાં કોટડીનું છાપરું તો તેના ઉપર નદિ તુટી પડે ? સુશીલને કોટડીમાં પુરાવાને આગે બીજી રાત હતી. કોટડી બહાર નાશું મારેલું હતું. આ ૩૬ કલાકમાં કોટડી એક વાર પણ ખોલવામાં આવી નહોતી. સુશીલને આ કાળી કોટડીમાં પૂરતી વખતે ત્યાં એક પાણીનો ધરો અને લગભગ પોણા શેર લાત મકરામાં આવ્યો હતો. જાન તો ક્યારનોયે પૂરો થયો હતો, પરંતુ પડામાં થોડું પાણી બાકી હતું. સુશીલ જાણતો હતો કે, હરદ દડિયા કંપનીના ફર અધિકારીઓ કોટડીવાળા કોટડીની તબક્કા મારવાર દિવસ મુશી કંદજા ખબર લેના નથી.

લગભગ એક વાને સુશીલની આખ મળી મધ. ઉધમાં તેને એક ખૂબ ભયંકર સ્વપ્ન આવ્યું. તેણે જોયું કે, તેની માદી વૃદ્ધ માતા પોતાના ધરમાં એક ખાટલા ઉપર પડી છે તેને ખૂબ તાપ થઈયો છે. તે જુખી તરસી છે. પછી તેણે જોયું કે, ખૂબ જોરથી વરસાદ વરસે છે, વટાગાઓ ચડ્યો છે અને તેના ધનુ છાપરું ઉડી મથું છે; તેને ખબર નથી કે, તેની માતાનું શ થયું છે. સુશીલનું સ્વપ્ન ઉડી મથું. તે જલસાએ જાગી ઉઠ્યો. તેનું દિલ ધડકતું હતું. તેની માતા સામેજ તણ ચાર દિવસથી ગિમાર હતી ત્યારે હરદ દડિયા કંપનીના સિપાઇ તેને ધંધી પકડી લાવ્યા હતા, ત્યારે પણ તેની માતા ખાટલા ઉપર પડી હતી.

સુશીલ પડ્યો પડ્યો વિચારવા લાગ્યો કે, પાછલી બે રાતો

તેની માતાએ કેવી રીતે વીતાવી દશે. તેણે વિચાર્યું કે, આ ભયંકર વરસાદ અને વંદોળિયામાં કોણે જાણે તેના ઘરનું શુંયે થયું હશે.

ધીમે ધીમે તે લાંબી રાત પસાર થઈ. પ્રાતઃકાળના સૂર્યનાં આગાં કિરણોના તેજથી તેની ડાટડીમાં પણ થોડું થોડું અજવાળું થયું. સુશીલ પોતાની માતાની ચિંતામાં ઉઠીને બેઠો થયો. તેને મનમાં થયું કે, લાત મારીને આ દરવાજો તોડી નાખું, પરંતુ બે દિવસના સખત કેદખાનાએ તેને તે માટે લાયક રહેવા દીધો નહોતો. એટલે સુશીલ પોતાની આઠ ફૂટ લાંબી અને છ ફૂટ પહોળા ડાટડીમાં ટહેલવા લાગ્યો.

લગભગ આઠ વાગ્યા હશે તેવામાં મુશીબને પાસેની ડોટડીમાંથી ડોટડી ચીસોનો અવાજ સંભળાયો. મુશીબ સમજી ગયો કે, કંપનીનો અધિકારી સાથેની ડોટડીવાળા વણકર ઉપર નેતર લગાવી રહ્યો છે. મુશીબ ભયભીત થઈને બેસી ગયો. તે વિચારવા લાગ્યો કે, હવે મારી વારી આવે છે.

સુશીલ પોતે એક વણકર હતો. તેની ઉંમર લગભગ વીસ વર-
સની હતી. ઇસ્ટ ઇન્ડિયા કંપનીના અધિકારીઓએ સોંપેલું કામ તે
નક્કી કરેલા સમયમાં કરી શક્યો નહોતો, તેથીજ તેને આ કાળી
કોટડીમાં બંધ કરવામાં આવ્યો હતો. સુશીલ ભારના ભયથી વ્યાકુળ
થતો હતો. એટલામાં કંપનીના નરદેહધારી પિશાચોએ આવીને તેનો
દરવાજો ઉઘાડ્યો. સુશીલ એ દિવસ પછી સૂર્યના ઉલ્લાસ પ્રકાશમાં
આવ્યો. જમાદારે તેને બે-ચાર ગાળો અને ધમકીઓ આપીનેજ છોડી
દીધો. માથો નહિ. વાત એમ હતી કે, સુશીલની પહેલાં જે વણકરને
કોટડી હતી. તેને એટલા બધા માર પડ્યો હતો કે તેનું મરનક શર્ટ
ગયું હતું. તે પાંચજા બેભાન દશમાં પડ્યો હતો. આ બનાવથી
જમાદાર કંઈક ગભરાઈ ગયો હતો. તેથી બિચારા સુશીલનો છવ
અચ્ચો. તે છટતાજ ખુબ વડપયા પેતાના ઘર તરફ રવાના થયો.

પ્રાચીન સામેલી વિનય કેવળ પ્રાચીની સાડી તરફ જોઈને ગભ-
રેયેલ અપારને કહ્યું - "જનના અભિયન વરસની બાલિકા મોહિની
પ્રાચીનના અપારને જોઈને કહ્યું - "જનના અભિયન વરસની બાલિકા મોહિની
તેણીને જોઈને કહ્યું - "જનના અભિયન વરસની બાલિકા મોહિની
તેણીને જોઈને કહ્યું - "જનના અભિયન વરસની બાલિકા મોહિની"

“मैंने तो तुम्हें ही बताया था कि तुम्हारे हीरो को हीरो बनाने के लिए हीरो बनना पड़ेगा। नया ?”

“નહી જાય તો નહીં જાય” એવા નુસાણ ક્યાં ગયો છે. તેણે
કહેલું કે “જો તમે મને પૂછો છો તો હવે કશું બચતું નથી !”

ડોમીએ રામનું નામ લઈને જવાજ આપ્યો:—“ એ કમળખત મને સાથે લઈનેજ જશે. જો તો, ગારું ચરીર કેટલું બહુ મરમ થઈ ગયું છે. ” વાગવમાં તેને ખૂબ નાચ આવ્યો હતો. મોદિની ફેંકા પાળીનું પોતુ કરીને તેના માથા ઉપર મકપા લાગી.

મોદિની પણ એક વળકરની દીકરી હતી. સુશીલ સાથે તેને ફેંકા સંબંધ નહોતો, પરંતુ તે બાળપણથીજ તેની સાથે ખેડીકૂદી હતી. સુશીલ તેની માતાનો એકનો એક પુત્ર હતો, પરંતુ બાળપણથીજ હમેશાં મોદિનીને પોતાની સાથે જોતો હોવાથી તે તેને પોતાની મમી બહેન ગણ્યા કરતો હતો.

પ્રાતઃકાળના સમયગ સાંઝામાં વાગ્યા હતા. એજ વખતે નુશીંગ પોતાના ઘરમાં દાખલ થયો, તે ખૂબ દાંકતો હતો. એજ અવસ્થામાં તે બહુ દુઃખી થતો મોદિની પાસે આવીને ઉભો રહ્યો. મોદિની તેની આ દશા જોઈને કંઈ હતી. તેણે વિચાર્યું કે, સુશીલ પાછળ કોણ જાણે કદાચે ભત્રા આવી રહી છે. તે દિવસમાં બગાળામાં ગોરા અધિકારીઓ ખૂબ અત્યાચારો કરી કરતા હતા. મહાત્મા જનતા હરસમયે કોઈ ને કોઈ અનિહતી આશંકાથી જનમન ગળા કરતી હતી. ખામ કરીને લાકા છૂટામાં—ત્યાં વળકરોની વમ્બી વંચારે હતી—ગોરા અધિકારીઓએ બારે અધેર મધ્યાહને રાખ્યું હતું. તેઓ વળકરો પામેથી તેમના માત્ર રૂપિયાજ લૂટતા નહિ, માત્ર તેમની પાસે જળારજનીથી કામજ કરાવતા નહિ. પરંતુ અવસર મળતાં બગાળકાર વગેરે કરતા પણ ચૂકતા નહિ. આ નરપશુઓ ઉપર કેવલેજ રાખનાર કોઈજ નહોતું આખા રાજામાં અરાજકતા ફેલાઈ ગઈ હતી.

મોડી વારે પછી સુશીલની દશા કદાચે સારી થઈ, એટલે મોદિનીનો બધા પણ આશો મળ્યો. તેને સુશીલના કપડાં બધા કહ્યું:— “ જાને આવી દશામાં મજાને કયા મળ્યા હતા ” સુશીલે સહેજમાં પેનનારી બાંધી કંઈની મોદિનીને બલગવતા ને કરીવી હતી મર. ડોમી સુશીલની હતી. સુશીલે પૂછ પ. ડી. “ મા ” દોમીએ આ બાંધીને સુશીલ તરફ જોઈ, તે એકદમ દોડતો બેઠો. “ નહીં પોતાના પુત્રને જળારજ તેનો અર્થ નાચ ઉતરી મેલો. તેને સુશીલને પૂછ્યું: “ મોદી! જો કોઈ તારી સાથે બધી રીતે વચ. હતા ” મોદી. સુશીલ! તું બે રીતે મ આદક કમનેર કમ રા. મળા ” નવમ પેનનાર દાચ લો પેનનાર મળને સુશીલ દીડી, તેને અજાણ્ય અપર. દિવ ને રા. મળ. રેલને બે. મળ રા.

ગણુ દિવસમાં ડોશીનો તાવ ઉતરી ગયો. બન્ને હવે કોઈ ને કોઈ પ્રકારે પોતાના દિવસો ગુજારવા લાગ્યા.

(૩)

ગણુ વર્ષમાંજ ટાકા હુલ્લામાં વણુકરોની સાંખ્યા પહેલાં કરતાં વણીજ ઓછી થઈ ગઈ. આથી કંપનીની આવક પણ દર વર્ષે ઘટતીજ ગઈ. કંપનીના કાયરકરોએ ટાકા હુલ્લાના આધકારી મિ. ફેક્ટસ-ને ખૂબ દબાવ્યો. ફેક્ટસ એક ઘણીજ ફર અને બદમાસ માણુસ હતો. તેણે નિર્ધન વણુકરોને લંટવાનો ખીંતે એક ઘણીજ ઘાતકી ઉપાય શોધી કાઢ્યો.

ટાકા હુલ્લામાં કંપની તરફથી ખૂબ શાળો નાખવામાં આવી. વણુકરોને જળરજ્જીતીથી પકડીને તેમની પાસે તે શાળો ઉપર કામ કરાવવામાં આવતું હતું. ચાલીસ ચાલીસ વણુકરો ઉપર એક એક ચોટીદાર નીમવામાં આવ્યો હતો. વણુકરોને સવારના બરાબર છ વાગે કામ પર હાજર થવું પડતું હતું. બપોરે તેમને એક કલાક ભોજન કરવાની રજા મળતી હતી. વણુકરોને તેમનું ભોજન પોત-પોતાને ઘેરથી બનાવીને લાવવું પડતું હતું. આ રજામાં તેમને પોતપોતાને ઘેર જવાની રજા નહોતી. આ રજાના સમય પછી સાત વાગ્યા સુધી તેમને ફરીથી કપડાં વણવાં પડતાં હતાં. આ પ્રકારે તેમની પાસે એકંદર બાર કલાક કામ લેવામાં આવતું હતું. આમ છતાં પણ ચોટીદાર તેમને ગાળો આપતા હતા, નેતર અને ચામુક-થી ફટકારતા હતા. આટલું કામ કરાવ્યા પછી તેમને ચાર પૈસાથી દશ પૈસા સુધી ચોખ્ખતા પ્રમાણે રાજની મજૂરી આપવામાં આવતી.

બિચારા સુશીલને પણ આ નવા પ્રબંધના શિકાર થવું પડ્યું. તેને દરરોજ પોતાના ઘરથી એક માઇલ કંપનીના કારખાનામાં હાજર થવું પડતું હતું. ડોશી બિચારી આખો દિવસ રડી રડીને પસાર કરતી હતી.

દિવસ સારો હોય કે ખરાબ ટાક હોય કે તડકો, વરસાદ પડતો હોય કે ધોમ ધપતો હોય, વણુકરોને માટે બધા દિવસ સરખા હતા. મહિનામાં તેમને એક દિવસ પણ રજા મળતી નહોતી. આ અત્યાચારોનું પરિણામ ઘણુંજ ભયંકર આવ્યું. જે મહિનામાંજ ઘણા વણુકરોએ જાણી બુઝીને આ અત્યાચારોથી બચવા માટે પોતાના અંગુઠા કપાવી નાખ્યા. પરંતુ મિ. ફેક્ટસ પર આ બાબતોની કંઈ-જ અસર થઈ નહિ. તે ભારતવાસીની કિંમત પોતાના કૃતરાઓથી પણ એટલી સનજતો હતો.

(૪)

રાતના સાડાઆઠ વાગી ગયા હતા. મુશીસ વેગ પાછો આવ્યો નહોતો. ડોશી બિચારી ચમકવા લાગી. રાત અગત્યથી હતી. તે વારંવાર ધર ખસાર આવીને જે બાળુથી મુશીસ રોજ આવતો હતો. તે તરફ જોવા કરતી હતી. ચાંદનીમાં ચમકતો રહેતો જોખને તેને વારંવાર જામ થતો હતો કે, જાણે મુશીસ આવે છે. તે જોઈને બોલી ઉઠતી: “મુશીસ બેઠા!” પરંતુ ડોશીના અરપટ પોકારોનો કાંઈ જવાબ આપતું નહિ, ત્યારે તે નિરાશ થઈને પાછી ધરમા ચાલી આવતી.

અને અજાણિયું ડોશી યાદીને શોકાતુર થઈ ખાટલા ઉપર બેસી ગઈ. તેણે બારણા આગળ કાંઈ ચીજ ધમ દઈને પડવાનો આજ્ઞા આપી. તે બિચારીના તો જાણે પ્રાણ નીકળી ગયા. તે દોડતી દોડતી બારણા આગળ આવી. તેણે જોયું તો, તેની આશાઓનો એકમાત્ર આધાર ઝૂંપડીની બહાર બેઠેલા પડ્યો છે. ચંદ્રના ધીમા ધીમા પ્રકાશમાં કુખી માતાએ જોયું કે, મુશીસની પીઠ લાંબીથી તરબોળ છે. થોડી વાર મુશી તેને અધાર આપ્યાં. તે દિગમ્ભ્ર બનીને ઉભી થઈ. મોઢિની પણ તે સમયે ત્યાં નહોતી. ત્યારપછી તે ધરમાંથી પાગળોનો ભોટા અને પંખો લઈ આવી. પંખો બીજાની તે મુશીસને પવન નાખવા લાગી. ખૂબ પ્રયત્ન પછી મુશીસને જાન આવ્યું. પોતાની માતાનો ખભો પકડીને તે ખાટલા ઉપર આવીને બેઠી ગયો. તેની પીઠનો જમણો જામ લગભગ બધો જ હાડાઈ ગયો હતો. કારણકેના મારથી મુશીસની આ દયા થઈ હતી. ડોશીએ ઠંડા પાણીથી તેના ધા ધોવા પછી તેના ઉપર એક બીનો પાટો બાંધી દીધો. મુશીસની પીઠ કંઈક ઓછી થઈ એટલે તે પોતાની માતાને આજની દહાણી સંભળાવવા જાણ્યો:—“આજે મોટા સાહેબ અમારું કામ જોવા આવ્યા હતા. તેમણે દાર પીધો હતો. તેઓ મારા જાંઘતા જાંઘતા મારી પામે આવીને ઉભા રહ્યા. તેમના હાથમાં એક નેનરની મોટી હતી. દારના નશામાં તે તેનો મદદવાળો ભાગ મારા માથા ઉપર મારવા લાગ્યા. મેં કોઈ જગતને દેવું.”—“હવે! હું એક છવનો માણસ છું પરંતુ નથી” બસ, એજ વાત ઉપર સાહેબ અને મોટીદાર બંને મળીને મારા ઉપર કારકાએનો વરમાદ વરમાવવા મંડ્યા. હું બેજાન થઈ ગયાં. મને મરી ગયેલા જાણીને એ મોટાએ બહાર કેટી દીધી. ત્યારે મને જાન આવ્યું ત્યારે મેં જોયું તો હું એકલા પડ્યો હતો. રાત પડી હતી. હું કાંઈ પણ પ્રકારે ઉઠીને ધર તરફ ચાલી આવ્યો. રસ્તામાં પણ હું કેટલીયે

વાર બેભાન થઈને પડ્યો હતો.

મુશીબ બ્યારે પોતાની વીતક વાર્તા કહેતો હતો ત્યારે વૃદ્ધ માતા ધ્રૂસ્કે ધ્રૂસ્કે રડી રહી હતી. તેઓ બંને અભાગી અને અશક્ત છૂપ હતા. તેઓ આ દુઃખોનો સામનો શી રીતે કરી શકે ?

જરાબર એક મહિના પછી મુશીબ હરવા કરવા લાયક થયો.
જો ત્રણ દિવસો ડોશી અને મોહિનીએ રાતદિવસ એક કરીને તેની
સેવા કરી હતી.

શરીરે સાફ થયા પછી સુશીલે પોતાની માતાને કહ્યું:-“મા!
અહીંથી નાસી જઇએ.”

ડોશીએ જવાબ આપ્યો:—“ભેટા ! અહીંથી જાહેને આપણે
ગરીબ ક્યાં રહી શકીશું ?”

મુશીને કહ્યું:—“ખીલું કશું નહિ અને તો ભૂખે મરી જઈશું,
પણ હવે આવી રહેવાં એ મારે માટે અશક્ય બની ગયું છે.”

માતાએ કહ્યું:—“ના બેટા! થોડા દિવસ વધારે દુઃખ સહન કરી લે. ભગવાન સહાય કરશે.”

મુશીને જવાબ આપ્યો:—“ના મા ! હવે હું અહીં રહી શકીશ નહિ. મારાથી આ અત્યાચાર સહી શકાતા નથી.”

મુશીએ જ્યારે જોયું કે તેની માતા દ્રાઈ પણ પ્રકારે તેની વાત માનવા તૈયાર નથી, ત્યારે તેણે કહ્યું:—“નહિ તો મા ! હું પણ મારો અંગૂઠો કાપી નાખીશ.” ડોશીએ સાંભળ્યું હતું કે ઘણાખરા વણ-કોએ કંપનીના ડરથી પોતાના અંગૂઠા કાપી નાખ્યા હતા. તે બહુ ગભરાતી હતી કે રહેને મુશીને પણ ક્યાંક એવું ન કરી એસે. મુશીની કંઈકી વાત સાંભળીને તેણે ડરતા ડરતાં કહ્યું:—“હીક, જેવી તારી મગજ. આ ગામ છોડીને જંગલમાં જઈને રહીશું.”

જેમ મને જાતે કે ખી ક્યેંએ મદાને માટે પોતાના આપદાદાનાં
નત ક્રેડય. એવા લાગે જુનીએ જુવ કલ્પ હૃદય કરીને પોતાની
વિગ્ન કરેલ ન હોવાની વિશ્વ વૃથા.

(4)

[illegible]

તે એકલો આ બધું કરી જાયેલાં છે. તેના દેહ પરથી આ બધું
તેની પાસે આવતું નહિ. જંગલના આશીર્વાદો તેની પાસે જ મળ્યા
હતા. તે આ મોટા વનના દેવતા-મંત્રિકા હતા. નિર્જીવ જંગલો તેનાં
મહાદેવ અને મિત્ર હતાં. તે દરેક જગ્યાએ જાયેલાં હતાં. મુશ્કેલી
ખાતરી પોતાના મનમાં ઉપર ધાગ્યું હતું હતું. શિકારીએ જાણ્યું
પડના પોતાના પ્રતિબિંબના રંગનું નો મુશ્કેલી કૃત્ર દરમ્યાન જાયે છે.
તેને આશાતક પોતાના પૂર્વજનના કાર્યોનું સ્મરણ કરી આ બધું

તરતજ કૃત્રી આવતી એક સમય આશાને તે મનથી નિષ્ણા.
તેણે જાન હતું કરીથી એ સમય આશાને પ્રાપ્ત કર્યાં. જરૂર
બધી બાબતો પડેલાંની પો સંતોષિત થાયેલી હતી. થોડી જગ્યા પડી
કરીથી એજ સમયો આવજા મંજાવાં. શિકારીએ આવજાની
કામગીરી મનમાં લીધું છે. સમય પાડનાર છે. પુરતું નહિ પાડી શકે
છે. જાણી જાયે શાયે વિચારથી તેનું કાર્ય મુજબ થાયું. તે જાણી
જાયે તે તરતથી આવજા આવ્યો હતો તે તરત આવી ગીતરું.

શિકારી કહેતા કહેતા જંગલ મારેના તેજ તરત જતો હતો.
જંગલમાં જાયે કલોંચ માથા પડી તેણે જાયે નો એક આશીર્વાદ
મદિયા આપેલી પડી છે. તેની પાસે હોતો એક ગોરા માથા તેને
કર્ષ કરી રહ્યો છે. તે બન્નેથી થોડે દુર એક ડાંગળી છે. ડાંગળી
આજગ પાંચ દિંદીઓ દેટલાક શિકારી કૃતરાઓ માથે ગેય કરી
રહ્યા છે. શિકારીને માટે આટલું પડતું હતું. તેજ જાયે તેણે તાલીને
પેલા ગોરા ઉપર ગોળા છોડી નિશાન બરાબર લાગ્યું હતું. તેજ
જાયે એ નીચે પડીને તરતજ લાગ્યો. શિકારીએ દોડીને પેલી સ્ત્રીને
બંધનમુક્ત કરી. બંધન છોડી વખતે તે ખૂબ કપી રહ્યો હતો.
તેજ સમયે અકસ્માત શિકારી ચમકીને બોલી હોયો: “મોહિની!”
મોહિની આત્યંત વિરમય પામીને બોલી હો—“મુશીબ!”

ત્યારપછી શિકારીએ પાસેજ પડેલા પેલા ગોરા તરત જાયે, તે
જાયેની વેદનાથી તરતજો હતો. એકદમ શિકારીએ તેના મોં ઉપર એ
જાયે લાતો લગાવતાં લગાવતાં કહ્યું—“કોઈમ” કરજ વસુધા ધર્મગયું.”

આ બધું જામ એક નિનિદામાજ ધર્મગયું. પછી જંગલથી
મોહિનીને હાથીને તે જંગલ તરત દોડ્યો. તે થોડે દુર પહોંચ્યો
રશે એટલામાં પાછળથી તેના ઉપર ગોળાઓ વરસવા લાગી. સુ
શીલને ત્રણ ગોળાઓ લાગી, પરંતુ તે અટક્યો નહિ: નાસી છૂટ્યો.

આજ અવરથમાં મુશીબ ત્રણ કલોંચ મુશી દોડતો દોડતો
ગયો. તેનામાં ખૂબ ચક્રિ આવી હતી. તે આજે એક આસ પ્રકાર-

નો આનંદ અનુભવી રહ્યો હતો. બ્રહ્મપુત્રા નદીને કિનારે પહોંચીને લીલા લીલા ઘાસ ઉપર સુશીલે મોહિનીને ઉતારી. ઘણા સમયથી વિખટ્ટાં પડેલાં બન્ને ભાઈબહેન ઘાસ ઉપર બેઠાં બેઠાં ઘણી વાર સુધી એકબીજા તરફ જોઈ રહ્યાં. સુશીલને એક એક કરીને બધી જૂની ઘટનાઓ યાદ આવતી હતી. ઘણી વાર પછી સુશીલે કહ્યું—
“મોહિની ! તું અહીં ક્યાંથી ?”

મોહિનીની વાતોથી સુશીલે જાણી લીધું કે, નરપિશાચ દ્રોહસ કોઈ ઘણાજ ખરાબ ઉદ્દેશથી તેને જખ્મરજસ્તીથી પકડીને શિકારમાં સાથે લાગ્યો હતો. ત્યાર પછી સુશીલે પોતાની કહાણી શરૂ કરી. તેણે કહ્યું : “મોહિની ! અહીં મને આવી અવસ્થામાં જોઈને તને આશ્ચર્ય થયું હશે. બ્યારે મારી માતા સાથે તારી વિદાય લખને હું આવ્યો હતો ત્યાર પછી થોડા માસમાંજ કોઈ હિંસક પશુએ મારી માતાનું ખૂન કર્યું, ત્યારથી હું એજ જંગલી હિંસક જીવોના શિકાર કર્યા કરું છું.”

એટલું કહેતાં કહેતાંમાં સુશીલનો અવાજ ધીમે પડવા લાગ્યો. ગોળીના પ્રહાર, તેનો આવેશ ઓછો થયો એટલે તેમની અસર કરવા લાગ્યા. તે પડીને બેભાન થઈ ગયો. મોહિની તદ્દન ગભરાઈ ગઈ. ત્યાર પછી તે બ્રહ્મપુત્રા નદીના કંડા પાણીમાં પોતાની સાડીનો છેડો બાંજવી બાંજવીને તેના મસ્તક ઉપર મૂકવા લાગી. થોડી વાર પછી સુશીલે પોતાની આંખો ઉઘાડી તેણે અચકાતાં અચકાતાં કહ્યું : “મોહિની ! મારું માટે હવે ચિંતા ન કર. હું હવે બચી શકીશ નહિ.” મોહિની બેબાકળા થઈને પોતાના ભાઈના મસ્તક પાસે આવીને બેસી ગઈ.

ધીમે ધીમે સૂર્ય બરાબર આથમી ગયા. સુશીલ બોલતો બંધ થયો. મોહિની ધીમે ધીમે ફરકાં ભરતી રડવા લાગી. તેને થતું હતું કે તે ચીસો પાડી પાડીને જમીન ને આસમાન એક કરી દે, પરંતુ નરપિશાચ દ્રોહસના સાથીઓના ભયથી તે તેમ કરી શકી નહિ.

સૂર્ય અસ્ત થતાની સાથેજ સુશીલે એક હેંડકપી-આચકી-ખાદને પ્રાણન્યાય કર્યો.

મોહિનીને પોતાના કર્તવ્યનો નિશ્ચય કરતા વધારે સમય જાન્યો નહિ. તે સુશીલની ઢાસા ઉઘાડીને બ્રહ્મપુત્રા નદીમાં ડૂબી પડી. નદીના વિશાળ માવજ એ ઘણી ઉદાસના થી આ બન્ને દુખી જીવોને પોતાના બાળાના કલકલિયા.

૨૨-ગૃહસ્વરાજ્ય

(લેખક:-શ્રી. મુળન)

(૧)

શ્રીયુગ પ્યારીચરણ ગોરખપુરના એક સુવિખ્યાત વકીલ છે. તેમને ઘેર મોટર અને ઘોડાગાડી સદા હાજર રહે છે. વાદી-પ્રતિ-વાદીઓની અવરજવર આણુ રહે છે. વકીલ સાહેબના ટેબલ ઉપર દમેશાં રૂપિયાના રણકાર આણુજ રહ્યા કરે છે. ન્યાયુધી દસ વીસ નમદ નારાયણુથી પોતાના હાથ પવિત્ર થાય નહિ ત્યાં સુધી તો મુક-દમાને વકીલ સાહેબ અડકના પણ નથી. વાદીપ્રતિવાદી અને કાર-કૂન, મહેના વગેરેનાં કાનકુસિયાં આણુજ રહે છે અને વકીલ સાહેબ-ના પૈસા ઉભા થાય છે. ઘોડા પૈસા આપનારને 'આસો, જાઓ, વખત ખગાડો નહિ' એમ કહીને ઘર બહાર કાઢી મૂકવામાં આવે છે. અને વકીલ સાહેબ વધારે પૈસા આપનારની વાતચીતમાં શેકાય છે. આ પ્રમાણે સવારના દસ વાગ્યા પહેલાંનો મધો સમય વકીલ સાહેબ આજ લાવનાસમા માગે છે.

તેનની સ્ત્રી મદાલકમી અરખામાથી જોયા કરે છે-અંગ નાજી છુએ છે કે-ઓકિસમા રૂપિયાનો વરસાદ વરસે છે ' પરંતુ એ રૂપિયા કોણુ જાણે તેના ઓરડામા રાખેલી ટુંકોમા કેમ અણવતા નથી ' એક દિવસ આવે તો બે દિવસમા બધાય જતા પણ રહે છે. એક હાથ આવે છે ને બીજો હાથ આપ્યા જાય છે.

રૂપિયાની ઘેલી મદાલકમીના હાથમા જાર મગ્મત અને બ્લગ-બરી સેનકરીઓપરંત વકીલ સાહેબ આપે છે, અને ન્યારે રૂપિયા બહાર જવાની તૈયારી થાય છે ત્યાર મદાલકમી ઉપર વકીલ સાહેબના હુકમો છરે છે કે "ફલાણુને આપી દે, આપની કેમ નથી ? નાહક આબર ખરાબ કરે છે; રૂપિયા છાનીએ લઈને અરવાની છે કે શું ? " વગેરે વગેરે.

પરિણામે એ બધા રૂપિયાનો દગલો મદાલકમીના હાથમાં રહેતો નથી. ન આપે તો જાય ક્યા ? મદાલકમી આ એક મદાસમરમા ઉકેલવાને મથ્યા કરતી હતી. કેટલીએ વાર એકચિને વિચારવા છતાં તે આ બધું શું થાય છે તે સમજી શકતી નહિ.

(૨)

પાંડોશમાં એક માળણનું ઘર હતું, તેનો પતિ રોજ બજારમાં ફૂલોની ટોપલી લઈને વેચવા જતો અને સાંજે પોતાની પ્રિયતમા મેનાને પૈસાની ભરેલી કોથળા આપતો હતો. એ કોથળા કેટલાંયે વરસથી વપરાતી હતી. તેમાં પૈસા સિવાય કોઈ દિવસ ચાંદીની બેચાની પણ નીકળતી મેનાએ જોઈ નહોતી. તોપણ મેના એ કોથળા રોજ ખાલી કરીને પાછી આપ્યા કરતી હતી. મેના માળણ પણ એ બધા પૈસાને ચાર ચાર કરીને ગણતી અને જોટલી થોકડી ચાચ તેની સોળ સોળની એક પોટલી બનાવતી અને તે વાણીજાને ત્યાં લઈ જઈ ત્યાંથી રોજ તેના રૂપિયા બનાવી લાવતી. આના વટાવમાં વાણિયો રૂપિયે અર્ધો પૈસો કાપી લેતો હતો, તોપણ મેના માળણ બેએક માસમાં પોતાનું 'ખિસ્તુ' ભરી લેતી અને બધા રૂપીઆ એકઠા કરી રાખતી.

મેના રોજ સાંજે વકીલ સાહેબને ઘેર ફૂલોની માળા આપવા આવતી અને ગુલછડી પણ મૂકી જતી. આ સેવા કરતાં કરતાં તેને વરસો વીતી ગયાં. તેના બદલામાં તેને વકીલ સાહેબને ઘેરથી મલિને એક રૂપિયો મળતો હતો.

મેનાએ કદી પણ પોતાના પતિદેવને પૂછવાનું સાહસ નહોતું કર્યું કે, ધરખર્ચ માટે રૂપિયા ક્યાંથી ને કેવી રીતે આવે છે ? તેનો પતિ નાનું પોતાના રૂપિયા જુદા એકઠા કરતો હતો. બે આની, ચાર આનીઆથી ધરનું કામ ચાલતું હતું અને રૂપિયા ભેગા થતા હતા. અને પૈસાની થેલી મેનાના હાથમાં આવતી. મેના પાસે નાનું પૈસા માટે કદી પણ તગાદો કર્યા નહોતો.

મેનાને એક સાત વર્ષની ચંપા નામની દીકરી હતી. બાળે તે નવું કંઈ ચંપાને માટેજ ભેગું કરતી હતી. રાતદિવસ બ્યારે પણ નવરાસ મગતી ત્યારે તે સાહેલીઆ સાથે ચંપાના વિવાદની વાત કરતી અને અનેક પ્રકારના ઘરેણાનાં નામ લઈને કહેતી કે આટલું મને તે હારે બનાવવાનીશ.

આ મંથી મનાની વાત: મળી-સાહેલીઆ ઘણું બાગે મહા-જરૂરને જરૂર કરતાં કરતી હતી. અને કહેતી કે, આ મેના માળણ ફક્ત વેચવા નથી, પણ તેના ફૂલને વેચતો કર છે. તેની પાસે ધનનો તે જાણે જ નહોતો. મેનાની નવું કંઈએ મેનાની આ બધી વાતો ન મનાની નહોતી. કહેતી કે એ મને પણ પૈસા હશે ! મારા પતિ નવરાસ મગતો નહોતો કહેતો. મને પણ કહેતો એકદું ચંદુ મેનાની નવું કંઈ નહોતો જાણતો. મેનાની નવું કંઈ નહોતો જાણતો.

(૩)

મહાસદ્મી કોઈને કોઈ એકાદ વાત ને, આવડે તે દની વાકે-
રૂઝિએ કાઠા મેનાની સંપત્તિની એકાદ ને જાણે અંધારની; કોઈ ને
કોઈ પ્રયત્ન મળેજી આવેનો. પડી થીમે થીમે નેમ નેમ રિતએ
વીનવા મવા, નેમ નેમ મળેજીમાં કોઈ ને કોઈ મોટે મેનાનીજ મનો
મંબગાની. મહાસદ્મીએ વિચાર કર્યો કે, મેનામાં કી વિચિત્રતા છે ?
હું મોટા જામરા વણીગની સ્ત્રી દોવા છતાં પણ હજી વિચારમાં
નથી અને મેના એક નાનું મળીની સ્ત્રી મેરા છતાં પણ આટલી
પ્રમિદ થઈ ગઈ.

તે છે સ્ત્રીમાં ખારીતાપણું હજારે દેવ છે પણ અડી
તેનો અંસ પણ નહોતો. મહાસદ્મી એક અમીર ઘરની દોવા છતાં
એક દુકાની જાનિની સ્ત્રી ઉપર શા મારે ખાર હો અને હરે તે-
પણ તેનો કંઈ અર્થ નહોતો. મહાસદ્મીના મનમાં માત્ર એજ જાણ
વાની હિચ્છા હતી કે, મારો દામ પેસાથી ખાતી કેમ રહે છે અને
નાનુની સ્ત્રી મેના પામે આટલી અપાર સંપત્તિ ક્યાંથી આવી ? તે
એ વાનનું દ્વંદ્વ જાણુરા હજીની હતી. મહાસદ્મીએ જીજ્ઞાસુ કોઈ
સ્ત્રી સાથે આ બાબતમાં વાન કરવી નહીં માની અને એ નિશ્ચય
કર્યો કે, નાનુની વડુ મેના પામેથીજ ચુરખત લેવો.

મારે મારે એ અપાર પણ શું છે ? મેના તો રોજ આવે છે,
એક દિવસ એને ઘેર રોકી દઈશ. તેની ઘેડી ધણી મેવાચારી
અને બેંદ-પૂત જરા વધારે કરીશ. તેના બાગકોને ઘેડી ધણી
મિઠાઈ આપીશ, અને મેના પામેથી આ નમદ નારાયણની કૃપાનો
મંત્ર અવશ્ય કીખી લઈશ.

હીક આજે નહિ, કાલે; આજે નહિ કાલે, એમ કરનાં કરતા
દિવસ ઉપર દિવસ વીનવા લાગ્યા અને આખર મહાસદ્મીએ નક્કી
કર્યું કે, રવિવારે ત્રીજે પહેરે મેના આવે છે તે વખતે તેને દૂ મળીશ,
મળીશ અને જરૂર મળીશ.

હવે શું કરવું જોઈએ ? તેને શું કહીને રાખી રાખું, પારકી
સ્ત્રી છે, તે શું માનશે ? હીક, કહીશ કે મેના બેન,.....હીક હીક.
બસ હીક, હીક. વગેરે અનેક વિચાર-તકવિતક મહાસદ્મીના મિત્તમાં
ઉચ્ચપાચ્ચ મચાવવા લાગ્યા.

(૪)

રવિવારના બે પહેર વીતી ગયા, ત્રીજે પહેર થવા આગ્યો.
ખારીયરણ મિત્રો સાથે સહેલ કરવા મટે ઘર બહાર ગયા. ઘડિ-
યાગમાં સાકારજીના ટકેરા થયા. આ તરફ મહાસદ્મીએ આગળમાં

પેનાને પેચવા મોટું એક પુરુષી અને મેનાને માટે એક મોટું પેચ
વધું. મેના નિયમ પ્રમાણે આવી. મેજ ઉપર મુલાબી ગોઠવી મળી.
અને ખુદીઓ ઉપર મળાઓ રાખી ગયા. વળી તે જવાની દેખાડીને
દત્તા મેનામાં મેના અને સ્વપાજ આપ્યો: “મેના બહેન !”

મેનાને મોટું આ શાળો નવાજ દત્તા. આ પ્રકારનો આજ
મેજ મુલાબીઓના આંગણમાં કહી સાંભળો નહોતો. તે સાંભળતાં
મનમાં એ ને પાછું ફરીને જોયું તો શેડાણી ગોઠાવે છે. મેજ
મુલાબીને પેચાડી: “આવી શેડાણીછ !” આંગણમાં જઈને ઉભી રહી.
મુલાબી પુરુષી ઉપર પેચી અને મેનાને બાંકડા ઉપર મેનાવાવું
પડ્યું. મેનાને પેચાં તો સંતોષ થયો: પણ બધું ક્યા પણ તે
મેજ અને આ પ્રમાણે સંતોષીત આવી:

મેના બહેન:—મેના બહેન ! કાંઈ નેતરું છે. આ બધા પેચ
મેજ ઉપર મળાવા ન જાણું છું !

મેજ મુલાબી:—તું તો આગલી કાચી છું, બીજું કંઈજ નથી.
મેજ મુલાબી:—તારા બાળું કાંઈ, તારી સંભાળની કોઈ પાડ
નથી.

મેજ મુલાબી:—તારા બાળું આજ નહીં. મેના બહેન મેને કંઈક
મેજ મુલાબી:—તારા બાળું તારી પાસે ને સંભાળે પાંચો !

મેજ મુલાબી:—તારા બાળું કાંઈ, તારી કાંઈનાં પણ કાંઈ
પાડ નથી.

મેજ મુલાબી:—તારા બાળું કાંઈ, તારી કાંઈનાં પણ કાંઈ
પાડ નથી.

મેજ મુલાબી:—તારા બાળું કાંઈ, તારી કાંઈનાં પણ કાંઈ
પાડ નથી.

મેજ મુલાબી:—તારા બાળું કાંઈ, તારી કાંઈનાં પણ કાંઈ
પાડ નથી.

મેજ મુલાબી:—તારા બાળું કાંઈ, તારી કાંઈનાં પણ કાંઈ
પાડ નથી.

મેજ મુલાબી:—તારા બાળું કાંઈ, તારી કાંઈનાં પણ કાંઈ
પાડ નથી.

મેજ મુલાબી:—તારા બાળું કાંઈ, તારી કાંઈનાં પણ કાંઈ
પાડ નથી.

મેજ મુલાબી:—તારા બાળું કાંઈ, તારી કાંઈનાં પણ કાંઈ
પાડ નથી.

(૫)

મેના માથે વાનગીન પળુ મળે મળે. મદાસદમીને કોઈ ખાસ વાન સમજાઈ નહિ. જે યનું હનું તેજ હરી કનું હનું અને એજ મનની વાન હતી. તેનાગને માટે તેમાંજ ગુરમંત્ર હતો. મદાસદમી મેનાની બધી વાનો વારંવાર યાદ કરતા લાગી. એક વાન પર મદાસદમીનું મધાન ગયું-અથા રપિયા નોકરચાકરોમાં ઉગરી જાય છે ! એ સાચી વાને તેના મન ઉપર ભાર અમર હતી. વારંવાર એજ વાક્ય યાદ રાખવા લાગી ને તેનોજ જપ જપવા લાગી. જાગે એ એકજ રત્ન મેનાના ગોંઠાંધી નીકળુ ન હોય ! એ વાન ઉપર મદાસદમીને વિચારો આવવા લાગ્યા. મદાદેવી સમર્થિવમ્, સવારસાંજ, દરનાં દરતાં, હાનાં બેસનાં એજ વાન ઉપર વારંવાર વિચાર કર્યો કરતો હતો. અને જેમ જેમ વિચાર કરતો, તેમ તેમ આ સત્ય વાન વિચાર રૂપ ધારણ કરતો હતો. મદાસદમી હવે બધાં કામકાજ છોડીને એજ વિચારમાં મગ્ન રહેતો કે, નોકરોને કેમ કરીને દૂર કરવા ? બધું કામ પોતાને હાથે મી રીતે બની શકે ?

વિચારનાં વિચારનાં આખરે વિચારધારા એક નિયમ ઉપર આવીને અટકી ગઈ અને તે એ કે “ બધાં ધરકામ પોતાના હાથ-થીજ કરવાં જોઈએ.”

(૬)

મેમવગતો રિગ્મ આવ્યો. ઉગ્ર પ્રમદી, પ્રખાત ચનાંજ મદાસદમીએ પધારીમાંથી ઉડીને પનિદેવને જગાડવા. સવારના છ વાગેજ આવડમી પોતાના હાથમાં લીધી. નોકરના આવના પહેલાં બધાં એરડા સાફ કર્યાં, આગળ સાફ કર્યું અને પછી શૌચાદિથી પરવારી રવાન કરીને તૈયાર થઈ મદા પનિદેવ નાદવા લાગ્યા, ત્યારે આદેશને દૂર કરીને પાપી પોતાના હાથે કાટ્યુ અને બાહરીઓમાં રાખીને જાનેજ દુવાલ-ધોનિયું મૂક્યું. જાનેજ સાવચૂકી રાત્રે મરના બધાં દારિયાં સાફ કર્યાં. આન વાગ્યા પહેલાં ઓફિસ સાફ કરી આવી. નોકરો આવે છે, પણ તેમને માટે કંઈ કામ નથી.

જાગૃત્તની બધી વાનીઓ પોતાને હાથે બનાવી. પોતાને હાથેજ યાગા પીડમીને પનિદેવને જગાડવા. હાથ જાતેજ ધોવડાવ્યા. પાન-પટ્ટી પોતાને હાથે આપી. વકીલ સાહેબ ઓફિસમાં ગયા. આ નરક મદાસદમી પોતાના મનમાં ધમ્મીજ પ્રવેશ હતો, એને અગ્નિમાન આવ્યું કે. નોકરોની પરવા કર્યાં સિવાય બધુંજ કામ મેં કર્યું, નોકરો તો બોલી શકતા નહોતા. તેઓ ચૂં કે ચાં ન કરી શક્યા, રાત્રે

પથારી વગેરે પાથરવાનું કામ પણ મહાલક્ષ્મીએ જાતે કર્યું અને સૂતા પહેલાં ખૂબ સંતોષ અનુભવ્યો. આખો દિવસ કામ કરવાથી શરીરમાં થાક લાગ્યો હતો, પણ માનસિક આનંદે તે થાકને લાગવા દીધો નહિ.

(૯)

સવાના ઝોરડામાં નાનકડો દીવો હતો તેને મહાલક્ષ્મીએ સૂતા પહેલાં જાતેજ પ્રકટાવ્યો હતો. પોતાને હાથેજ તે સાફ કર્યો હતો, તેની બત્તી પણ જાતેજ કાતરી હતી. પથારીઓ પોતાને હાથે કરી હતી. બધાં કામ પોતે જાતેજ કર્યાં હતાં. તેમાં એક ખુબી જેવું જણાતું હતું. ઘડિયાળમાં દશ વાગ્યા. વક્રીલ સાહેબ બધાં કામોથી પરવારી સૂવા માટે પલંગ પર બેઠા. મહાલક્ષ્મીએ ખૂબ આદરસતકારથી બેસાડ્યા. તરત ગરમ દૂધનો વાડકો લાવીને આપ્યો અને કહ્યું:-

“ પતિદેવ ! હું આપને પૂછું છું કે, આજે આપને ગુસ્સો કેમ ન આવ્યો ? ”

“ હા, કોઈ કામ ખરાબ તો નહોતું થયું. બધાં કામ તેંજ કર્યાં છે, એ જોઈને ચિત્ત પ્રસન્નજ છે. ”

“ તો હુંજ બધાં કામ કર્યાં કરું ? ”

“ એનાથી બીજું વધારે સાફ શું છે ? ”

“ તો નોકરોને રજા આપો, અને કાલથીજ રજા આપો. ”

“ એકાદને તો રાખી લે ? ”

“ પહેલાં બધાંયને રજા આપો; જેને રાખવો હશે તેને હું પછીથી રાખીશ. આપણાં કામકાજ તો હું જાતેજ કરીશ. ”

“ તો બધું કામ તુંજ કરશે ? બધા લોકો હસશે ? ”

“ ઘરમાં માફ કામ હુંજ કરીશ તેમાં હસવાનું શું ? હું આપની સેવા કરીશ. જેટલું કામ પાંચ માણસો કરતા હતા તેટલું આજ મેં એકલીયે કર્યું. નોકરો તો જોતાજ રહ્યા. હવે તેમની શી જરૂર ? ”

“ ફીક, રજા આપો ! બધાને પગાર ચૂકવી દો અને પછી રાખવો હોય તેને રાખજો. ”

“ ફીક ફીક, હું એજ ઇચ્છતી હતી. પ્રાણનાથ ! હું તમારી સેવામાં રસ લઉં. હું ઇચ્છું છું કે, કપડાં પણ હું બનાવીને પહેરાવીશ. મારા અને આપના શરીર ઉપરનો એકેએક તાર મારે હાથે કાતેલા વણેલા હોવો જોઈએ. શું આપ મારા ઉપર રોષ નથી ગણતા ? મારા હાથના આપેલા દુવાલથી મોં અને ગાલ લજ્જતાં સુખ થાય છે તો શું મારા વણેલા દુવાલથી વધારે સુખ નહિ થાય ? ”

પડીશ સાહેબ—“ ઘરો, ઘરો, ઘણું જ ઘરો.”

“ બસ એજ હવેનું છું. આપનું બધું કામ હું કરીશ. હવે બધાં મૃદકારીમાં “ હું જ હું ” દેખાવી લેઈએ. દરેક કામમાં મારા હાથની કુશળતા દેખાવી લેઈએ. આપ એ ચીજનો બહિષ્કાર કરજો કે જેમાં મારી હાથ ન દેાય. ઘરમાં મારું રાજ્ય છે તો પછી મારે બધા ઉપર મિહો પડવોજ લેઈએ. આપણા ઘરમાં નોકરચાલીનું રાજ્ય છે. હું લેઈ હું કે, મારા ઘરની બધી દોડન-કમાણી આ નોકરચાલીએ ખાઈ ગયા. ઘરમાં હમેશાં ગરીબાઈનો ગળત્ય લેવામાં આવે છે. હવેથી નાથ ! આપ લેજો, મદાલદની બધું મેં કરશે. કંઈ બુધ્ધિ મેં મેં તો જુએદાર મદાલદની છે. જે કોઈનો દાવાનગ આપ નોકરો ઉપર વરસાવના હતા તે હવે નાથ ! અત્યાચારી મારા ઉપર વરસાવા કરજો. ઘરની રાણી હું છું અને ઘરની જવાબદાર મરદોર પણ હું છું. મારા ઘર ઉપર ત્રિરંગી વારો ફરકશે, જેમાં મરદ રંગ આપનો, સાત મારો, અને લીલો મારા બાગડોનો છે. આપ યશ છે, અશય છે, મારું મન છે, હું ઘરની મદારાણી છું. કિનાસાની અનંત ભંડાર છું. અંતાનજ મારી ખેતી છે. એટલે આજે હું આ શ્રુત-સ્વરોચ્ચનો ઝંટો ફરકાવીશ અને આપણા ઘરનું રાજ્ય હું કરીશ. મારે કોઈ નોકરને શિક્ષા કરવી નથી, કોઈ માથે લગવું નથી. બસ, એટલું કહવું છે કે, બધાં કામ હું જાનેજ કરીશ. મદિના પછી બધાને કદી દઈશ કે, તમે કેમ કામ કરતા નથી, આવી તમારું કંઈજ કામ નથી. તમે તમારા બિચરા-પોદરા ઉપરો અને તમારે રૂને પડો. આ રીતે નોકરચાલીના રાજ્યનો હું અંત લાવીશ.”

પડીશ સાહેબ—“ આ તો તે ગાંધીજીના પત્ની અમૃતા બેનની સ્વરોચ્ચનો પાંચો નાખ્યો તો કાલેથી જ નોંધેલું પણ અસાધ્ય ! ”

મદાલદની—“ કેમ તદિ ધન્ય પુલક એક પડી તો દેવીજી જોઈએ. કાલે એ જાણી ગયા હતા આજે - - - એક દાણા ઉપર મારા મેમની કાચ હર. બહુ ના - - - - - નજી નોકરો તો જોજા છે તેઓ અજબ - - - - - રસ્ય અપાચી પેનાખાઈ ને કોઈએ - - - - - અજાબ અજાબ, મદાલદની મધા ને રંગ - - - - - એવીએ નોકરોનો કાચ દાણા અચારી - - - - - અજાબ - - - - - કંઈજ ને નોકરો પડેલા અજાબ અજાબ છે એ નજી - - - - - એ રૂને કંઈકાં ધન્ય અજાબ અજાબ અને - - - - - અજાબ નોકરો છે, મદાલદનીનું

ધી અંધ અને નિરાધારને ચણા પહેંચતો જતો. કેવળ એટલાથીજ તે સંતોષ ન થયો. એ કાઠી અનાથોની પાસે જે કંઈ જે-ત્યારે સા આપતા તે 'લઈ' જતો તેઓ જે મંગાવે તે લલિમા લાવી પાડતો. પહેલાં ને બન્ધરમાં વાસણો વેચવા જતો હતો. પછી પાછા રતાં તે હમેશાં પોતાનો થોડો સમય આ પ્રકારનાં મેંચાકાર્યોમાં ગાળતો. થોડા દિવસોમાંજ બન્ધરનાં આંધળાં અને કાઠીઓ તેને મારી રીને ઝોળખી જયાં. તેમણે જાણી લીધું કે, આ માટીની દોઝન-શોભા માણુમ છે નો સાવ નિર્ધન, પરંતુ હૃદયનો ધનવાન છે. શહેરીઓની માફક ને સુખી નથી, પરંતુ દુઃખી મનુષ્યોને જોઈને તરત દયા ખાનાર માણુમ છે. તેને તેઓ જ્યારે જોતા ત્યારે આશીર્વાદ આપતા. લલિમા પણ તેમને પોતાની મીઠી વાળીથી શાંતિ આપતો.

આ પ્રકારે એ નિરાધારોની સેવા કરતાં અને વાસણો વેચતાં તેને પાંચ વરસ વીતી ગયાં. લલિમાને આંધળાં, લૂલાં અને લ'ગઝ'નો તો કંઈ ભય નહોતો; પરંતુ કાઠીઓની સેવા કરતાં તો જાત ઉપર જોખમ વહેરવાનું હતું. તેના હૃદયમાં જે પ્રેમ હતો તેને લીધે તેનું ધ્યાન આ તરફ કદી પણ મથું નહોતું. પોતાના શરીરને સાચવવા કરતાં દુઃખીઓની સેવાની લગની તેનામાં ધણી પ્રબળ હતી. કાંઈ પૂર્વપુણ્યના ઉદયથી હૃદયે શરીર ઉપર વિજય મેળવ્યો. 'અને તેના શરીર ઉપર પણ કાઠીનાં લક્ષણ દેખાવા લાગ્યાં. લલિમા ગરીબ હતો. જેમની ને મેવા કરતો તેઓ પણ ગરીબ હતા. તેથી તેને પણ તેમની પેઠે કાંઈ ઉપાય મળી આવ્યો નહિ. પરંતુ તે બારે ધૂની હતો. પોતાના શરીરની પરવાદ ક્યાં સિવાય તેણે પોતાનો પહેલાનોજ નિયમ આજુ રાખ્યો. જેજ વર્ષમાં તેના દાઢ કામ કરવા થોડા રજા નહિ. લલિમા પણ અપમ ચર્મ ગયો. તેણે વિચાર્યું—“લગવાનની દેવી ચિચિત્ર લીલા છે! દુઃખીઓની સેવાનો પુરસ્કાર શું તેમની પેઠે દુઃખી બનવાનોજ છે!” તેના મનમાં હજુ પણ ક્રોધ નહોતો.

લલિમા ગામમાં ગયો. તેના દાઢમાથી લોહી ટપકતું હતું. તેણે પોતાના પુત્રને બોલાવી કહ્યું—“રામદીન! હવે તું ઘરનું કામકાજ મંભાગજો. મારી ગિયતિ મારી નથી. હું કામ કરવા લાયક રહ્યો નથી. શહેરમાં જાઉં છું તો લોકો મારો તિરસ્કાર કરે છે; ગામમાં આવું છું તો લોકો મારો ખાટલો હાડીને ઉડી જાય છે. હવે આ દાઢ વડે વામણો વેચવાં એ પણ મને રીક લાગતું નથી.”

તેના પુત્રે કહ્યું—“બાપુ! મી દરકન છે! આખી જીદગી સુધી તો કામ કરતા રહ્યા છો, હવે કે નહિ કેવો ત્રાસ કંઈ દરકન

૨૪-નિર્ધનની હોઝી

(લેખક:-શ્રી. ધર્મેન્દ્રવીર સિવદરે)

(૧)

રામદાસ—“બેટા! ચાર દિવસ પછી હોળી છે. થોડાંક લાકડાં વધારીને જરા મોટી ભારી બાંધ એટલે થોડા થલ્લા પેસા વધારે આવે અને એ દિવસ માટે આપણે કંઈ બચાવી રાખીએ.”

નાથુ—“હા બાપુ! મારો પણ એજ વિચાર છે. જો આપણો ભારો ૭ આનામાં વેચાયા કરે તો ચાર દિવસમાં એક રૂપિયો બચશે અને દોઝાને દિવસે આપણે લાકડાં કાપીશું નહિ તોપણ ચાલશે.”

રામદાસ—“બેટા! મારાથી તો આટલો બોલેયે ઉપાડાતો નથી; પણ શું કરું? પરમામાએ આપણને દુઃખ ચઢેવાને માટેજ મોકલ્યા છે. તો પછી સુખ ક્યાંથી મળે?”

નાથુ—“ના, આપ કરી ચિંતા ન કરો. હું આપનો ભારો પણ ઉપાડી લઉં.”

રામદાસ—“ના બેટા! તું તારાજ ઉપાડ. ચાલ, મોટું ધર્મગણું છે. જલ્દી જઈએ એટલે તરતજ વેચાઈ જાય.”

નાથુ—“ના! હું નહિ માનું, હવે કાલથી આપ લાકડાં વીણીને એકાં કરી આપ્યા કરો, પછી તો હુંજ એ ઉપાડી જઈને વેચી આવીશ.”

રામદાસ—“હીક, એ તો કાલની વાત. પણ આજ તો મને મારો ભારો ઉપાડીને ચાલવા દે.”

નાથુ—“ના, હું તો આજથીજ ત્રણ જઈશ. આપ મારી સાથે ચૂપચાપ માન્યા આવો. હર્ષજદ લાગે બોલે નો છે નહિ. હું ઉપાડી લઉં. ચાલો, મને ઉપાડાવી દો.”

રામદાસે અનેક પ્રયત્ન કરવા છતાં નાથુએ પોતાની દડ ના

છોડી. અંતે રામદાસને હારતું પડ્યું અને જેય ભારા ઉપાડીને નાથુને માથે ચઢાવ્યા.

આજે નાથુના આનંદનો પાર નથી. તે આજે આટલો જોત્તે હોવા છતાં પણ જીવન દિવસો કરતાં વધારે ઝડપથી ચાલવા લાગ્યો છે, જાણે જોત્તે તદ્દન હલકો ફૂલ જેવો ન હોય !

રામદાસ વારેવારે જોતાની મૂર્ખાઈ ઉપર પસ્તાય છે. તે વારે-વારે વિચાર કરે છે કે, મેં આને આ વાત કહીજ શકાટે ? ના કહ્યું હોત તો શું બગડવાનું હતું ? કાલે ભારે વધારી દેત; પણ હવે તો કોઈ ઉપાય નથી. હાય ! જન્મેનો જોત્તે એ એકલો ઉપાડીને જાય છે અને વળી કેટલો જલદી ચાલી રહ્યો છે ! રમેને જલદી થાકી જશે એમ વિચારીને તેણે નાથુને ધીમે ધીમે ચાલવા કહ્યું, પરંતુ તે તો માનતોજ ન હતો.

“જેટા ! ધીમે ચાલ, રોજના કરતાં જોત્તેયે આજે જમણો છે અને તેમ છતાંયે તું આટલો જધો ઝડપથી ચાલે છે.”

“પિતાજી ! તમે ચાલ્યા આવો. મને તો જોત્તે જરાયે જણાતો નથી.”

“હું તો થાકી જઈશ” રામદાસે તેને ઉભો રાખવાનું બહાનું શોધી કાઢ્યું.

“હીક તો લ્યો, હવે ધીમેથી ચાલીશ.” એમ કહીને તે ધીમે ધીમે ચાલવા લાગ્યો.

થોડી વાર પછીજ જમર આવ્યું. આજે જધો માણસોના ભારા મોટા હતા. આ જોત્તેને તેમણે સમજી લીધું કે, અવશ્ય આ લોકો પણ હોળી ઉજવવાને માટેજ મોટા મોટા ભારા લાવ્યા છે. તેઓ પણ વર્ષમાં એક વાર આવતા તે દિવસ ઘેર રહીને હોળી ઉજવવા ઈચ્છે છે.

થોડી વાર પછી તેના જન્મે ભારા વેચાઈ ગયા અને આજે પૈસા પણ જે આના વધારે મળ્યા છે. તેઓ જન્મે પરમાત્માને ધન્યવાદ દેતા હતા. નાથુ માનતા હતા કે, આ જે ભારા ઉપાડવાનુંજ પરિણામ છે. અને પરમાત્માએ રાહ ચડાવે તેમને જે આના વધુ અપાવ્યા છે. તેઓ રાહ ચતા ચતા પાતાના ઘર તરફ ચાલી નીકળ્યા. પિતાના હૃદયમાં વાતસલ્યપ્રેમ અને નાથુના હૃદયમાં ભક્તિનો પ્રવાહ હોળી રહ્યો હતા.

(૨)

ખીજે રિપમે નેઓ જન્મેષ જન્મમાં પડેલ્યાં. જાણીએકાં
 'ને આજે પણ સમદામે જે ભારા બનાવ્યા; પણ આજના જે
 આ કાલના કરતાં મણા-વધારે દના. તે જન્મે ઉપાડી જતાની
 મુખે મહિન નહોતી, પરંતુ તેમ છતાંયે તે જન્મે ભારા લેવા લાગ્યો.

સમદામે આજે ભારા એટલા મારે મોટાં બનાવ્યા દના કે
 યુ તે ઉપાડી છકશે નહિ અને પોતાનો ભારો પોતે ઉપાડી શકશે.
 પરંતુ સમદાસને પુત્રના આગ્રહને વશ થવું પડ્યું. નાથુએ જન્મે
 તરફ પોતાના મસ્તક ઉપર ઉઠાવ્યા. આજે સામાન્ય રીતે જોતને
 તારે દનો. થોડેજ દૂર જઈને તે એક જગ્યાએ ઉભો રહ્યો.

સમદાસ તેને ઘાંટેલો જાણીને ફરીથી પોતાનો ભારો લેવા ગયો;
 પરંતુ પુત્રના આગ્રહ તેનું કંઈ આત્મ નહિ. તે પરતાતો દનો કે,
 આજે આટલા મોટા ભારા શા સાર બાંધ્યા! તે કરવા તો ઠીક ગયો
 હતો. પરંતુ પરમાત્માને તે મંજુર નહોતું ત્યાં એ શું કરી શકે?
 નાથુ જન્મે ભારા ઉપાડીને ફરી પાછો આલવા લાગ્યો. આ વખતે
 તે પહેલાં કરતાં વધારે ઝડપથી ચાલ્યો અને થોડીજ વારમાં શહેર-
 માં પહોંચી ગયો.

આજે તેના ભારા કાંતની પેઠે જલદી ન વેચાયા. એ દલાકે
 પછી તેના જન્મે ભારા એક રૂપિયામાં વેચાઈ ગયા. આજે એમને
 આ આનાની બચન થઈ. ગમદાસ વિચારતો હતો કે, બેજ દિવસ-
 માં દમ આના બચ્યા અને દોળાને તો દબ્બુ બે દિવસની વાર છે.
 જો આ દિવસોમાં છ આના પણ બચી જાય તો દોળાને મારે એક
 રૂપિયો થઈ જશે.

આ તરફ નાથુએ વિચાર્યું કે, કાલે આથીયે વધારે ભારા બના-
 વીશ અને અત્ય રૂપિયામાં વેચીશ એટલે બાર આના બચશે અને
 બધા મળીને રૂપિયા ઉપર થશે.

તે રાત્ર રાત્ર થતો ઘેર આવ્યો અને જમી લીધા પછી સૂઈ
 ગયો. નાથુની મા બધા હાથ પરચારી તેને સગમલવશ આવી હતી
 કે, બેટા! આટલા બધા ભાર ઉપાડતો નહિ. પરંતુ તેને સૂઈ ગયેલો
 નોંધને તેને જગાડવાની હિમન ચાલી નહિ. તે ઉભી ઉભી તેને જોવા
 લાગી. નાથુના મુખ ઉપર હાસ્ય છવાઈ રહ્યું હતું. એમ લાગતું હતું
 કે જલ્દી તે પોતાની નાતાની નિર્જાળના ઉપર દસી રહ્યો છે.

નાથુની નાતાનું હૃદય પ્રેરનને લીલાંગ ચડ્યું. તે થોડી વાર

એ લીલા જોઈ રહી અને આખરે તે પોતાના આટલા ઉપર બંધને સમ ગઈ. એ સમયે તે પોતાની દરિદ્રતાને જાણે નહન જીવીત મળ હતી. હીક છે. તેનું જીવન સુખી હતું. દરિદ્ર હોવા છતાં પણ તેઓ અનેક ધનવાનો કરતાં સારાં અને સુખી હતાં. તેમને દુઃખજ શી વાતનું હોય ? સ્વર્ગોપમ પરિવાર છે. આટલો મહેનતુ પુત્ર છે તો પછી તેને પોતાના ધન્યભાગ ઉપર મગરૂરી કેમ ન થાય ! તેનું સહભાગ્ય હતું. પરંતુ ગિચારીને શું ખચર કે તેની એ મગરૂરી માત્ર એક બે દિવસ માટેનીજ હતી; તેને શી ખચર કે જે ચંદ્રેશને તેણે હસતો જોયો છે તે એક બે દિવસમાં કરમાઈ પણ જશે; તેને શી ખચર કે તે દારૂ દાણિક હતું ! તેના હૃદયમાં તો આનંદની લહેરો ઉઠતી હતી અને આખરે એ લહેરોએ તો તેને મુવાડી દીધી હતી.

(૩)

આજે નાથુ કાલથી પણ વર્ષો પોતાની કુદાડી લઈને રામદાસને પાછળથી આવવાનું કહીને જંગલ તરફ ચાલી નીકળ્યો. તે આજે જોયી પણ વધારે મોટા ભારા બાંધવા ઇચ્છતો હતો. પરમાત્માએ પણ તેની ઈચ્છા પૂર્ણ કરવામાં મદદ આપી. આજે નાથુએ ઘણીયે ના પાડવા છતાંયે રામદાસે ત્રણ ભારા બાંધ્યા અને બે નાથુને આપી એક પોતે ઉપાડ્યો.

તેઓ પ્રસન્નચિત્તે ખચર તરફ ચાલ્યા. આજે તેમના એ ત્રણે ભારા એક રૂપિયા દસ આનામાં જલદી જલદી વેચાઈ ગયા. રામદાસ પ્રસન્ન હતા, પરંતુ નાથુનું મુખ આજે સામાટે ઉદાસ હતું તે તેમને સમજાતું નહિ. સંભવ છે કે, તેને લવિષ્યના લયની ખચર થઈ હોય અને તેજ કારણે તે આટલો વિચારમગ્ન થઈ ગયો હોય.

ઘેર જઈને નાથુએ ભોજન કર્યું અને તરતજ પોતાના આટલામાં સૂઈ ગયો. રામદાસ ગભરાઈ ગયા. તેમણે જોયું કે, નાથુનું મોં પીણું પડવા લાગ્યું છે. તેઓએ માન્યું કે, રખેને કોઈ જનવર કરડ્યું હોય તેથી તે તેમને પૂછવા લાગ્યા:

“કેમ બેટા ! શું કંઈ કરડ્યું છે ?”

“ના, મને તો કશુંયે કરડ્યું નથી.”

“તો પછી આટલો ટ્રિક્કો કેમ પડી ગયો છે ?”

“મારા માથામાં ચક્કર આવવા જેવું થાય છે.”

“હવે સમજ્યો. મેં તો તને પહેલેથીજ કહ્યું હતું કે, આટલો બોલો ના ઉપાડીશ; પણ તં માન્યું નહિ ને તારીજ હક પૂરી કરી.

શે, તો કાવ દું મારું દયાવું.

"ના, એ એની મેજે કીક થઈ જશે."

એટલામાં નાથુની માતા પણ આવી પહોંચી. તે તરતજ તેણી આવી અને માથે યોગવા લાવી.

થોડી વારમાં નાથુને ઉધ આવી ગઈ અને તે સૂઈ ગયો.

તેની માતા પણ ત્યાંથી ગાલી ગઈ અને નાથુના પિતા પાસે ગાલીને કહેવા લાગી—“દું તો તમને પહેલેથી કહેતી હતી કે, તેનાથી આટલો બોલો નથી ઉપડતો.”

“અરે દુધે શું કંઈ, એ તો એને ધણુપે સમજાવ્યો,” પણ મા-બોજ નહિ. આ બધું આપણી નિર્ધનનાનું જ પરિણામ છે.”

“કીક, તો એને કાલે કાલે જશે નહિ. પરમદિવસે દોળી છે. કદાચ એની તબિયત વધારે પણ બગડી જાય.”

“કીક, અને કાલે નહિ જાય તોય શું છે! આપણી પાસે સવા-એ દુધિયા તો થઈ જાય જ્યાં છે.”

આપસઆપમાં આ પ્રમાણે વાતચીત કરતાં જાને મુઈ ગયા.

પ્રાતઃકાળ થયો, પણ નાથુ દરેકે હાથે નહોતો. સંજવ છે કે દરેક દઈ મરતું નહિ હોય તેમ મમજીને તેને જમાડવાનું પણ અ-થોગ્ય માની તેને સહજ રહેવા દીધો.

સમજમ આઠ વાગે નાથુએ માને જૂથ મારી અને પાણી માગ્યું. માએ તેનું મોં ધાવરાવી તેને નાનનો કરાવ્યો. તે જંગમમાં જ્યાં નૈપાર થયો એટલે જાને જાગે તેને રાક્યો. તે ફરીથી પોતાના ખાટલા ઉપર મુઈ ગયો. આખું શરીર કાટનું હતું. કાલે દોળી છે. આ નરેવાર બધાને મારી રીને હજીવવાનો વિચાર છે, પરંતુ પરમા-ત્માને ત્યાં તો એ મંજુરજ નહોતું.

જેમ જેમ મમજ પીનનો ગયો, તેમ તેમ નાથુની દશા ખરાબ થતી ચાલ્યો. આજે રામરામે ફેટલાયે દવાચણાએ અને જાતરમંતર-પાઠાએને બોલાવ્યા. પણ કંઈ કેર પડ્યો નહિ નાથુની માતા તો ખૂબ પિડા બની ગઈ.

હવે પણ પડી પડતું ન. કુની દશા ન કંઈ પણ ફેર પડ્યો નહિ કાલે અ.જાની દરેક તો પિડે ન હુ જ ન નહીં હતી. શુ અ.જા દોળીને ખાટ ખાટ નેપરી જત રહી હતી. નાથુ જાગ્યો જાગ્યોને પમાર હતી

(૪)

આજે હોળી છે. આખા ગામમાં ખૂબજ ધામધૂમપૂર્વક હોળી ઉજવવામાં આવે છે. બધા અનેક પ્રકારના રંગો વડે એકબીજાનું સ્વાગત કરતા આનંદ-ઉત્સવ ઉજવી રહ્યા છે. પરંતુ હાય ! કોઇ જરા પેલી ગિયારી નાથુની માને તો પૂછો કે તે કેવી હોળી ઉજવી રહી છે ? રામદાસની દશા તો સાપે કરડેલા મનુષ્યના જેવી થઈ રહી છે.

સવારના નવ વાગે નાથુ પણ સંસારની વાસ્તવિક હોળી ખેલીને આ અસાર સંસારમાંથી સદાને માટે વિદાય થયો. ઘરમાં હાહાકાર મચ્યો. આખો લીલો છમ બગીચો સહેજ વારમાં ઉત્તર વેરાન જેવો થઈ ગયો, સંસાર શૂન્ય થઈ ગયો.

આ તહેવારને દિવસે રામદાસના દુઃખમાં લાગ પડાવનાર કોણ હોય ? મહામહેનતે આબુઆબુનાં ચાર પાંચ માણસો એકઠાં થઈ ગયાં. બધાંયે મળીને મહામુશ્કેલીએ દાંડી બનાવી અને સ્મશાને ઉપાડી જવાને તૈયાર થયા.

તેઓ જેવા મૃતશરીરને ઉપાડીને રામદાસને ઘેરથી નીકળ્યા તેવામાં નાથુ અને રામદાસને મળવા માટે ફેટલાક લોકો આવ્યા હતા. રામદાસ તેમને જોઈને પોતાનામાં જે કંઈ થોડું ઘણું ધૈર્ય બાકી હતું તે પણ ખોધ બેઠો અને તે પોક મૂકીને રડતો રડતો કહેવા લાગ્યો કે “ભાઈ ! અમારી નિર્ધનોની હોળી તો આ છે.”

બધા માણસો આશ્ચર્યથી પેલા મૃતશરીર તરફ જોવા લાગ્યા. તેમને ખબર પડી ગઈ કે, આ તો નાથુજ સંસારની વાસ્તવિક હોળી ખેલી રહ્યો છે !

(જન્યુ.-ફેબ્રુઆરી-૧૯૩૨ના “મહિલા” માંથી અનુવાદક:-ત્ર. મા. શુક્લ)

૨૫-માતાની કૃપાથી

(વેળિયા-શીમની સંગ્રહાલેખી)

(૧)

સાવિત્રીનાં માનવિના તેને બાપ્પાપરમામાંજ તેના બરણપોપણનો સાર પોતાની બદન અનપણાં ઉપર મૂકી ગયાં હતાં. અન્નપૂર્ણાએ કંઈ અનાન નદોડું તેથી ફોદનો બધો પ્રેમ સાવિત્રીને મળ્યો અને તે મારિયારે મોટી થવા લાગી.

સાવિત્રીનાં ફોદ અને ડુવા જૂના વિચારોવાળાં માણસ હતાં. તેઓ સાવિત્રીને એક યોગ્ય શૃદ્ધિથી બનાવવા હચ્છતાં હતાં, સાવિત્રીના મનમાં ધાર્મિક વિચારો ઉત્પન્ન કરવા હચ્છતાં હતાં; તેથી તેમણે પદેથી સાવિત્રીને સંસ્કૃત શીખવ્યું, પછી તેને પુરાણ ક્ષીમ-હામવન, ગીતા વગેરે પ્રથો લખાવ્યા અને રામાયણનું ચિત્રણ આપ્યું. અગ્રેજ ઉપર તેમને તિરસ્કાર હતો. તેઓ એમ માનતા કે, મિત્રજુ એટલે યોગ્યતા પ્રાપ્ત કરવી. અગ્રેજ બણવાથી છોકરીઓ મનમાં થઈ જશે, ફેશનેબલ થઈ જશે અને અમારો આદર્શ નાશ થઈ જશે. તેના ડુવા એક વિદ્યાન પડિન હતા; તેઓજ સાવિત્રીને શિક્ષણ આપતા હતા. ફોદ પણ યોગ્ય શૃદ્ધિથી હતાં, તેમણે શૃદ્ધાપ્રેમ શીખવતું શરૂ કર્યું. હવે માવિત્રી લગભગ ચૌદ વર્ષની થઈ ગઈ અને સાથેસાથ તેનું શિક્ષણ પણ પૂરું થયું. સાવિત્રીએ ધર્મસારનું બધું જ્ઞાન ગ્રાપ્તી લીધું. બણવાનું પણ પૂરું થયું. માવિત્રી ખૂબ સુંદર હતી; તેનો વર્ણ, તેનાં લલ્લનચુકા વિગત તેના બધાં મોહક હતાં.

કુત્રા જગદંબનારાયણ વિચારના કે, સાવિત્રીને એવા વિદ્યાનના પદમા દઈ કે જે તેનાં રૂપગુણ અને વિદ્યાની ધરની કદર કરે. પાસે રહેવાથી વધારે સગવડ રહેશે, એમ વિચારીને તેઓ પોતાની યુત્રીને પોતાની નહકના સંદેરમાજ પરખાવવા ઈચ્છતા હતા.

(૨)

“ બેટા! શું માગી વાન નહિ માને ? ”

(૩)

સાવિત્રી પનિદેવો પ્રભવ કરી શકી નહિ. ને કોઈ પણ કાર્યમાં ખામી આવવા દેતી નહિ, દરમિયાને તનમનથી પતિની સેવામાં લાગી રહેતો હતો. તેની કૌશલ્યે તેને પનિસેવાનું માદાત્મ્ય ખૂબ મમતપૂર્ણ હતું. તે પતિને પોતાના અર્ચરૂપી વિદેવ મમતથી હતી. પરંતુ બી. એ. પાસ પનિદેવ તેને અંગ્રેજ સ્કેળીકરણીમાં લેવા દેખના હતા. તે સાવિત્રીને અંગ્રેજ સીબવવા દેખના હતા, તે તેને તરી ફેશનમાં લાવવા દેખના હતા. તેઓ દેખના કે, તે પોતાના જૂના વિચારોને સર્વથા છોડી દે. તેઓ મૂર્તિપૂજને રોંગ માનતા હતા, પરંતુ સાવિત્રીના મનમાં જૂના સરકારો જાગ્યા હતા. તે તેને એક-કમ ગી રીને છોડી શકે ? એક દિવસ વાતચાતમાં રામમોહને કહ્યું:—

“સાવિત્રી ! મને ખૂબ દુઃખ થાય છે, કે તું મારી વાતો તરફ ધ્યાન આપતી નથી. મેં તને કેટલીયે વાર કહ્યું કે તું મૂર્તિપૂજા છોડી દે, જૂના વિચારોને છોડી નાખ; પરંતુ તું કંઈ પણ ધ્યાન આપતી નથી.”

સાવિત્રી—“નાથ ! મને આશ્ચર્ય થાય છે કે આપ સનાતની રીતરિવાજોને ખરાબ થા માટે મનો છે ? મૂર્તિપૂજા કોઈ ખરાબ કામ નથી. બ્રાહ્મણથીજ નું દેવી દેવનાને પૂજતી આવી છું. હવે એ છોડનાં દુઃખ થાય છે. હું દેવદેવીઓનું પૂજન છોડી દઈશ એથી આપને કાષ્ઠો પણ શું થશે ? મારા મનમાં જે વિશ્વાસ છે તેને તો આપ કોઈ ચક્રમાં નહિ. નું આપની સેવામાં તો ખામી આવવા દેતી નથી. કોઈ પણ પ્રકારે સમય કાઢીને થોડી વાર લગવાનને પણ માદ કરી શકું છું. તેમાં આપ થા માટે વિધન નાખો છો ?”

રામમોહન—“સાવિત્રી ! મેં તને અંગ્રેજ જાણાવવા દેખ્યું, પણ તે તું કરી શકી નહિ. મારા વિચારો કેટલા સ્વતંત્ર હતા ? હું હમેશાં એજ વિચાર કરતો હતો કે અંગ્રેજ લખેલી ગણેલી છોકરી સાથે લગ્ન કરીશ. પરંતુ માતાની જદ આગળ મારે કંઈ ન આવ્યું. તું ત્યારે આવી ત્યારે મેં ધાર્યું હતું કે તને હું સુધારી લઈશ, પરંતુ હવે તો હું નારી જદથી દંટાળી ગયો છું. તું દેખાવમાં કેટલી સુંદર છે, એવીજ ગુણગણી હોત તો શું કહેવાનું રહેત ? પરંતુ કાકની વાત છે કે સુંદર પણ નિર્ગંધ છે. ગુણ વિનાનું તારું રૂપ મને આકર્ષણ કરી શકતું નથી.”

સાવિત્રી—“નાથ ! અમારે સ્ત્રીઓને ક્યાં નોકરી કરવા જવું છે ? સ્ત્રીઓનો ધર્મ તો પનિસેવા અને શુદ્ધસેવા છે. એ કામોમાં

તો હું ભૂલતી નથી. હું હમેશાં એજ ખ્યાલ રાખું છું કે, આપને કોઈ દુઃખ ન થાય. જે વાતો મારી શક્તિ બહાર હોય તે હું સ્વીકારી શકું ? ”

રામમોહન—“બહુ સાફ. તુંજ પરતાશે. હાલનો સ્ત્રીસંભાળ તારા જેવી અશિક્ષિત સ્ત્રીઓને લીધેજ આટલો અધઃપતિત છે.”

સાવિત્રી—“ નાથ ! શિક્ષણનો અર્થ અંગ્રેજી ભણવું એજ નથી. મારે મન તો સ્ત્રીશિક્ષણ સ્ત્રી-ધર્મ, ગૃહ-ધર્મ, અને પતિ-સેવામાંજ રહેલું છે. અંગ્રેજી ભણવાથી આ વિચારો નહિ રહે. અંગ્રેજી ભણીને મારા વિચારો બદલાઈ જશે, પછી મને આપની અને માની સેવા સારી નહિ લાગે. મારો ગૃહધર્મ નાશુદ થઈ જશે.”

આ વાતોના જવાબમાં રામમોહને કંઈ પણ કહ્યું નહિ, પરંતુ તે મનમાં ને મનમાં સાવિત્રી ઉપર નાખુશ રહેવા લાગ્યા. સાવિત્રીને આજો ત્યાર મહિના થઈ ગયા. સાવિત્રી પતિના હૃદય ઉપર આપ-કાર જમાવી શકી નહિ. તે બિચારી એથી બહુ દુઃખી રહેતી. તે પતિ ઉપર ઘણોજ પ્રેમ રાખતી. તેણે પોતાનો સમસ્ત પ્રેમ પતિનાં ચરણોમાં આર્પી દીધો હતો, પરંતુ તે પતિના પ્રેમને પ્રાપ્ત કરી શકી નહિ. સ્ત્રીને માટે આ કેટલી દુઃખદ વાત છે ! પતિનો પ્રેમ પૂર્ણ-રૂપે મળે તો તે દુઃખને તો હસનાં હસનાં સહન કરી લે છે. સાવિત્રીને બધું મુખ હતું, પણ તે પતિના પ્રેમથી વચ્ચિત હતી. આથી તે દિનપ્રતિદિન મુકાબા કરતી હતી.

રામમોહનની અપ્રસન્નતાનું એક બીજું પણ કારણ હતું. તેઓ જ્યારે કોલેજના પહેલા વર્ષમાં ભળતા હતા ત્યાર પોતાનાજ વર્ગની એક છોકરી સુશીલા ઉપર મુગ્ધ થયા હતા. તે અંગ્રેજી શિક્ષણ લેતી હતી. તેની સાથે તેમને ખૂબ દોસ્તી હતી. મનમાં ને મનમાં તે તેની ખૂબ આદરતા હતા અને વિચારતા કે, એનીજ નાથે માન હમ્મ થાય તો કેટલું સરસ ? પરંતુ આજ્યનું એક પગલું નહોતું. તેમને એક સારી મીઠી પતિવ્રત હોયતી છોકરી સાથે પાનું હતું. તે ને ધાંજી સાચવું હતું. તે હવે પોતાના બાળ્યને રહ્યા કે ને ન મળી શકે સાથે આવી ? મનમાં પ્રસન્નતા ખાતર મારી છોડવી બચ્ચાં થઈ ગયું.

એક દિવસ સુશીલા તેને મળવા આવી. સાવિત્રીને સુશીલાનું આવકું કોઈ જાણતું નહિ. તે તે નાચુચાઈ થઈ ગઈ કે એક દિવસ દુઃખનો કોઈક છોકરી છોકરી બહુજ પૂછવને મળતા આ મારે આવી ? રામમોહન અને સુશીલા ઉપર કોલેજના બેઠા બેઠા ધ્યાન કરતાં હતાં. સાવિત્રીને કોઈ જાણતું નહોતું એક બહુજ એક બહુજ જવું પડ્યું. તે

વાતો માંભગવાના કુરુદસને ફેડી કહી નહિ, અને દુઃખ રહી, મમ-
મોદન કરી ગઈ હતી. "મુમીલા! મારી તો છંદગી બરબાદ થઈ
ગઈ. જીંદગી મુખ અને જીવના વિચારોની સ્ત્રી અને મનના છે કે દુઃ-
સેના વિચારો કુરુદસને બાલ્યાવા ૧૫૫ નું ૫૩૫ તેના મનગતમાં
કહેજા આવનું નથી. મારું જીવન અને જાગૃત થઈ ૫૩૫ છે."

મુમીલા—“રામમોદન! એ તો તમારી કુનાવળનું પશ્ચિદાન છે.”

રામમોદન—“મુમીલા! દુઃ માના જાત્રાદને દર કરી કાઢે
નહિ. માના રાજસને આનર મારે મારી કમજાનું બચેદાનરેનું ૫૩૫.
મુમીલા! દુઃ તને કહેતો આવતો દેતા! તું મારા પ્રેમને માથે દેતી:
૫૩૫ મારા નમીજમાં તો એ લખાવેલી હતી; મારી છંદગી બર-
બાદ થઈ રહી છે!”

મરહુમદયા સાવિત્રી આપી આમળ સાંભળી શકી નહિ, તે
રહતી રહતી આવી મદ. પોતાના મોદમાંમાં જીવે ને ખૂબ રહી
તેને પતિરેવના એકસો બધા આગ નદેતો કે પોતાને લીધે તેમની
છંદગી બરબાદ થઈ છે. તેનો પતિ ઉપર આટલો બધો પ્રેમ કરે છે,
પણ પતિ તેના ઉપર આટલા બધા નારાજ છે. તે મૂકે પ્રકરે રહી.

સાંજે પતિરેવ જ્યારે બોજન કરવા આવ્યા ત્યારે તેણે કાથ
લેગીને કહ્યું—“જ્યારે આવેને મારે લીધે આટલી બધી તકલીફ
છે, આવનું જીવન જાગૃત સામે છે. ત્યારે આવ અને મારા કુવાને
ત્યાજ મોકલી આપો કે જેથી આવના આત્માને સુખ થાય.”

રામમોદન સમજી મથો કે, બધી વાતો એણે સાંભળી લીધી છે.
તેને ખૂબ ક્રોધ વ્યાપ્યા. તેણે કહ્યું: “નારામાં એ પણ આવત છે કે
દુઃ કુમારને બીજાઓની વાતો સાંભળે છે? ત્યારે જ્યાનું મન દોષ
તો દમગૂંજ આવી જા. દુઃ તને નથી રોકતો.”

ખીજે દિવસે સાવિત્રીને કુવાને મેર મોકલી દેવામાં આવી.

(૪)

સાવિત્રી ફાઇને ત્યાં આવેને પણ સુખી થઈ શકી નહિ. તેનાં
કાંઈ ને કુવાએ જ્યારે આ વાતો સાંભળી ત્યારે તેઓ ધણું નારાજ
થઈને કહેવા લાગ્યા કે “આ છોકરા માર મોપડી બધે છે, તે
પોતાની બરાબર કાંઈને માનતોજ નથી. અમારી દીકરી આટલી
બહેલી ગણેલી અને સુધીય છે, તેની તેણે કદર પણ ના કરી.” તેમણે
પણ પ્રતિજ્ઞા કરી કે, જ્યાં સુધી તે પોતેજ નહિ બોલાવે ત્યાં સુધી
સાવિત્રીને નહિ મોકલીએ.

“મેં મૂલ્યમંદની સાક્ષીએ સાવિત્રી સાથે જન્મ કર્યો. તેજ સાવિત્રીને હું મરી ન કરી શક્યો. સાવિત્રી ! તું તારા મનમાં શું ધારતી હતો ! તારા દિલને મેં કેટલું દુઃખવ્યું ? તું તું મને કમા કરશે ? આ રીતે તેના અતિદિવ્ય સાવિત્રીના અમરસુખમાં વીનવા હતા.

(૫)

આઠમને દિવસે કન્યાળીલિનીના મંદિરમાં ખૂબ જીડ યામ છે. આમંખ્ય નરનારીએ મદામાવાના દર્શન કરવા આવે છે. ભારે આમંખ્યની વાત છે કે, રામમોહન પણ માતાના મંદિરમાં આવ્યો છે. તે તે મૂર્તિપૂજનો વિરોધી છે, દેવીદેવતાને નથી માનતો, તો પછી કેમ આવ્યો હતો ? રામમોહન એમ વિચારીને આવ્યો હતો કે સાવિત્રી જરૂર દર્શન કરવા આવશે; કેમકે તેને મૂર્તિપૂજનમાં ખૂબ વિશ્વાસ છે. એક વાર તેને જોઈશ કે તે પણ મને થાક દે છે કે નહિ. હાથ ! તે બિચારીની શા દયા હતી ? તે ઓઝોના તરફ આવ્યો ફાટી ફાટીને નેત્રા હતો. પરંતુ તેને સાવિત્રી દેખાઈ નહિ. તેને બારે. આમંખ્ય થયું કે, સાવિત્રી કેમ નહિ આવી દોષ ? તે ક્યાંક બિમાર નો નહિ પડી ગઈ દોષ ! તેવું ધર આટલું પાસે છે છતાં તે કેમ ન આવી ? જીડ વેરાઈ ગઈ, તે હિંદાસ થઈને જવાની નૈયારીમાં હતો તેવામાં ત્યાં એક મળીજા દુઃખી અને વ્યથા હૃદયવાળા ઓ આવી. તેણે ચિંધિપૂર્વક માતાની પૂજા કરી, ખૂબ મન સમાવીને તેણે દેવીને યજ્ઞમાર ધર્મ. પૂજા કરી દયા પછી તે સુનિ રત્ન લાગી અને રડી રડીને પોતાની દુઃખગાથા કહેવા લાગી. તે રડતી રડતી કહેતી હતી—“દિવિ ! શું માગે સ્વામી મને નહિ મળે ? હું છ મહિનાથી દરેક સ્થાનવારે તમારું મંજોભા માગું દુઃખમાં રહું છું. શું તમે મારું દુઃખ નહિ સાંભળે ? એક વાર દયા કરીને મને તેમના ચરણોમાં સ્થાન અપાવો, માતા ! હવે તેઓ જેમ કહેશે તેમ કરીશ. કાલેને તેઓ અગ્રિષ્ટ બાબુવે કે હાસી, હું મધુચે કરીશ; અને જો તેઓ મને ધર્મથી વિમુખ કરશે તે પણ શું છે ? હું તેમને મારે સર્વ કંઈ કરીશ. નેમને સુખી કરવા જો તે મારો જન્મ ધર્મ છે ! મને નેમના વિના કંઈ પણ મેન વડું નથી. માતા ! તું ઓઝોના દુઃખને સમજે છે. શું તું દયા નહિ કરે ? આ ! તેઓ મને પોતાનાં મંજોભા સ્થાન અપાવે અને કહે તે ! હું મને જીવ પણ કાઢી આપું ! માતા ! એક સંદેશમાં રહેવા છતાં પણ અને વિદેશી છીએ. હવે હું તેમના દર્શન વિના રડી રડતી નથી. મા ! શું એક વાર પણ તુ મારી દુઃખી હોઈશો કરજી પોતાર નહિ સહજે ?” સાવિત્રી આ વાતો મેરઠાં કહેતી હતી અને મેરઠે

૨૬-વાવા વ્યર્થાનંદજીનો વિચિત્ર મંત્રોપદેશ

(લેખક:-શ્રી. હરિશંકર શર્મા)

ધૂમનો ધૂમનો હું યાગિકેશનાં જંગલોમાં જઈ પડ્યો. મન
હું તો એક એકાન્ત ટેકરી ઉપર બાવાજી ગુમાધિ સમાધીને બેઠા
છે. તેઓ પોતાના જ્ઞાનમાં મગ્ન છે, તેમને કંઈ પણ ખબર નથી
કે સંસારમાં હું આવી રહ્યું છે અને સંસારમાં તેઓ હંચ કે નહિ !
હું બાવાજીની પાસે અધો કલાક બેસી રહ્યો. એટલામાં કોણ જાણે
ક્યારનીયે લાગેલી સમાધિનો ભંગ થયો. બાવાજીએ મારા તરફ ખૂબ
દયાદિએ જોયું, મેં ચક્રવર્તી કરી તેમને પ્રણામ કર્યો. તેઓ
બોલ્યા—

“ બેટા ! તું કોણ છે ? ”

“ મહારાજ હું પણ એક સંસારી છું હું. ”

“ અહી કેમ આવ્યો છે ? ”

“ આપનાં દર્શનાર્થે, લૌકિક તાપથી તપેલા આત્માની શાંતિ-
ને માટે. ”

“ ના, હમણાં તમે આ ઝમઝામાં ના પડો, સંસારનું કામ કરો. ”

“ મહારાજ ! મારો આત્મા ખૂબ અશાંત રહે છે, કેટલીક એવી
શંકાઓ છે કે જેનું નિવારણ મનુ નથી ! ”

“ ઠીક, બેસો, હું હમણાંજ પાણી પીને તમારી શંકાઓનું
સમાધાન કરું છું. ”

થોડીક વાર પછી બાવા વ્યર્થાનંદજીએ પાણી પી મને કહ્યું—
“ બેસો બેટા ! તમારે સી રી શંકાઓ છે ? એકે એકે કહેતા જાઓ. ”

મેં—મહારાજ ! ‘પરોપકાર’ એટલે શું ?

બાવાજી—ખૂબ આરામથી રહેવું અને પાપકર્મો રવાના-
સાધના કરવી તે.

મેં—‘શુદ્ધિ’ કેમ કરીને પ્રાપ્ત થાય છે ?

1. 凡在本行工作的员工，均须遵守本行各项规章制度。
 2. 员工应按时上下班，不得迟到早退。
 3. 员工应保持良好的仪容仪表，举止文明。
 4. 员工应爱护公物，节约资源。
 5. 员工应保守本行商业秘密，不得泄露。
 6. 员工应团结协作，共同完成工作任务。
 7. 员工应积极参加本行组织的各项活动。
 8. 员工应遵守职业道德，诚实守信。
 9. 员工应遵守法律法规，不得从事违法活动。
 10. 员工应遵守社会公德，维护本行声誉。

[illegible]

મેં—બકાદર કોણ છે ?

ખાવાજી—જે અવસર આવનાં જાન બચાવીને નારી જાય તે.

મેં—પ્રતાપી રાજા કોણ છે ?

ખાવાજી—જે ગરીબ પ્રજાને હમેશાં પરાધીન રાખ્યા કરે તે.

મેં—નેના કોને કહે છે ?

ખાવાજી—જે હમેશાં પોતાનાજ વ્યક્તિત્વનું ધ્યાન રાખે છે, પોતાનીજ વાત ઉપર ચાલ્યા કરે છે, અને સોકમનનું જરા પણ ધ્યાન નથી રાખના તેમને.

મેં—સ્વરાજ્ય ક્યારે મળશે ?

ખાવાજી—જ્યારે ભારતવર્ષમાં એક પણ હિન્દી નદિ રહે અને સર્વત્ર અંગ્રેજોજ પથરાઈ જશે ત્યારે.

મેં—વિશુદ્ધ સાહિત્ય-અંગીત ક્યાં મળી આવશે ?

ખાવાજી—આપે સમાજમાં.

મેં—આધ્યાત્મિક જ્ઞાનનું સર્વોત્તમ પુસ્તક કયું છે ?

ખાવાજી—રાધિક્યામનું રામાયણ અને ભાંગી બજાનીકનું બજાનનમયો.

મેં—સૌથી વધારે સ્વાર્થત્યાગી કોણ છે ?

ખાવાજી—નોકરીથી પણ વધારે નિર્વાહખર્ચના પૈસા લેનારા ઝોનરરી-માનવનું લોકો.

મેં—વેદોને ઉચિત માન ક્યાં આપવામાં આવે છે ?

ખાવાજી—“વૈદિક યંત્રાસય” અજગેરનાં ઝોદામ અને આપ-સમાજોનાં કબાટોમાં.

મેં—આ સમયમાં વેદોની વાસ્તવિક રક્ષા કરનારા કોણ છે ?

ખાવાજી—મુસલમાન બુકબાઈ-દરો.

મેં—વેદોનો પ્રચાર શી રીતે થઈ શકે ?

ખાવાજી—આપે વર્તમાનપત્રોમાં વિજ્ઞાપનો-જનદેરોનો હપાવ-વાથી અથવા બુકમેસેજોની દુકાનો દ્વારા.

મેં—ચૂંટણી મમયે “વોટ” (મત) કોને આપવો જોઈએ ?

ખાવાજી—જે ખુબ ખુશામત કરે અને નેરિ નું ખંડલ ખિન્નમાં મરકાવી દે તે.

મેં—નિનિગટર-પ્રધાનનો સૌથી બારે મુખ્ય કષ્ટો છે ?

ખાવાજી—મરકાઈની ખુશામત અને સ્વમાનનો અપમાન.

મેં—મુખ્ય-કર્મ-અવધારથી સમ સંજ્ઞા કયું જોઈએ ?

ખાવાજી—જેને પોતાના જ-મનના વર્ણથી ઉચ્ચ વર્ણની દેખા.

મળી શકે તેણે.

મેં—દાનનો યોગ્ય અધિકારી કોણ છે ?

બાવાજી—જે વધારેમાં વધારે દાતાની પ્રશંસા અને પ્રસિદ્ધિ કરી શકે તે.

મેં—આર્યસમાજીઓમાં પરસ્પર ઝગડા કેમ થયા કરે છે ?

બાવાજી—સંસારને ‘શાંતિધામ’ બનાવવા માટે.

મેં—‘કૃણવન્તો વિશ્વમાર્યમ્’ નો શો અર્થ છે ?

બાવાજી—કહેવું ખૂબ પણ કરવું ક’ઈજ નહિ !!!

મેં—ધાસલેટી સાહિત્ય એ શું છે ?

બાવાજી—નવયુવકોના ઉદ્ધારની અમોઘ ઔપધિ.

મેં—તેનું સેવન કેવી રીતે કરી શકાય ?

બાવાજી—‘ઝોકલેટી’ ચટણી સાથે.

મેં—“લોકોની અધિકારલોહુપતા કેમ કરીને દૂર થાય ?”

બાવાજી—“જલસાઓમાં સલાપતિની ખુરશી ઉપર બેસવાથી અને વર્તમાનપત્રોમાં પ્રશંસા છપાવાથી.”

મેં—હથ્થરથી પણ વધારે મોટી ચીજ દુનિયામાં કંઈ છે ?

બાવાજી—લજકલદાર ! લજકલદાર ! લજકલદાર ! ! !

મેં—સાચી કર્મવીરતા ક્યાં છે ?

બાવાજી—જેમાં જરા પણ નુકસાન ન હોય તેમાં.

મેં—વર્તમાનપત્રોનો મુખ્ય ઉદ્દેશ શું હોવો જોઈએ ?

બાવાજી—ગ્રાહકસંખ્યા વધારવી તે.

મેં—સંસ્થા કેને કહે છે ?

બાવાજી—પૂંછ વિનાની દુકાનને.

મેં—યશસ્વી ચિકિત્સકનાં શાં શાં લક્ષણ છે ?

બાવાજી—જેણે પોતાના જીવનમાં ઓછામાં ઓછાં સો દર્દી-ઓને ચમરાજને ત્યાં પહોંચાડ્યાં હોય.

મેં—સિદ્ધહસ્ત સંપાદક કેને કહેવો જોઈએ ?

બાવાજી—જેને લેખોની ચોરી કરવામાં જરા પણ શરમ લાગે નહિ તેને.

મેં—મ્યુનિસિપલ ઓર્ડ એ શું છે ?

બાવાજી—નકામાં મેંબરો—સમાસદોની ‘પાગરાપોળ.’

મેં—ડિરિટ્ટક્ટ ઓર્ડ એ શું છે ?

બાવાજી—જમીનદારોની પંચાયત.

મેં—અને મહારાજ ! ‘કૌન્સિલ’ !

આવાજ—વધીત બેઝિરૂરેતી 'દિબેટી'ન કલ્પ' (અર્થાપરિવદ)!

મે—કેમ પ્રવચન કરવાનો માર્ગ વધારે મારો આવશ્યક છે ?

ખાયાજી—રિયાની અને કોન્ટ્રાદારી બન્ને કચેરીઓના ફેંશના

યાપ છે તે.

મે—આગેવાન નેતાઓનું કાર્યક્ષેત્ર ક્યાં સુધી હોય છે !

આવાજ—ત્યાં ત્યાં મોટરનાં પેડાં સડેલાથી જઈ શકે અને
માર્ગે કશું આવનાં નથી શકે ત્યાંમુઘી.

ମେ—ଦି'ଶିମନ୍ଥାନୁ ଖୁଣି ଶିନେ ଥାଏ ?

બાણાશ્રુ—અર્જુન શાંતયા-લખવાથી અને બાણાશ્રી.

મં:-શ્રીમદાન દાને આપનું લેખક છે

ਆਰਾਭ—“ਹੇ ਨਗਰਿਆਂ ਭਾਈ ਧਾਨੁ ਫਾਮਨੁ ਨ ਸੇਵਹਿਨੇ.”

મે'—જાણવાઈની નવોત્થાન કવિતા રહ' છે ?

બાપાજી—જે લાખનારે હાથિની પોતાની મમર બાપાજીના હાથમાં લે.

ମି-ଆଦମାମିଆନି ଆଡ଼େ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ଦେବାକୁ ନାହିଁ । ଆଦମାମିଆନି
ଆଡ଼େ ନାହିଁ ।

[illegible]

મેં— 'મદાર, જા! આજે આપે માગવાંદેને ની નિર્મિત કરી દીધો;
 દેવે મારા આત્માને પતન થાળે રાખી છે. જાગે મદરની દિગ્ગત
 કે આ ગતિ, આપ અને જે આદર આપવો, તેજ હજારો દેવે પૂ
 કરીશ, જ્યાં, પ્રપદ થયા! આજે આ પતન, દરને કરીને આ મેંને
 અને ઉપરે આંખગણે આ કાળ પતેલ થયાં. હું આ પતન મરણ
 કમળની પુત્ર દરેને આજી જાગને થયાં. આજે આજી પૂરો

[illegible]

૨૭-સાચી સેવા

(કાઉન્ટ ટાઉન્ટોની વાતો પરથી લિંદીમાં લેખક:-

ધી. ગુર્તેશ્વર પ્રસાદ શ્રીવાસ્તવ)

કોઈ એક સમયે જેઠાસંભમાં બે બાહ્યો રહેતા હતા. મોટાનું નામ ડેવિડ અને નાનાનું નામ વેનેન હતું. તેઓ બન્ને શહેરની બહાર એક પક્ષાડ ઉપર રહેતા હતા. દોઢા જે કંઈ આપતા તેમાંથી તેઓ પોતાનો સુખરો કરી લેતા હતા. રાજ સવારે તેઓ બહાર નીકળતા અને આખો દિવસ ગરીબોની સંવામાં ગાળતા હતા. વ્યાં કોઈ થાક્યું પાક્યું, માંદું, બિમાર, નિરાશ્રિત, વિધવા યા અનાથ બાળક જેવામાં આવતું, તેઓની સેવામાં એ બન્ને બાહ્યો જોડાઈ જતા. સપ્તાહના છ દિવસ તેઓ આ રીતે ગુજરતા. આ પ્રમાણે તેઓ પર્વત ઉપરથી નીચે આવી હમેશા શહેરના જુદા જુદા ભાગોમાં જઈને પોતાનું સેવાકાર્ય કરતા હતા. તેઓ બન્ને માત્ર રવિવારની સાંજેજ પોતાના ઘરમાં ભેગા થતા હતા. અને તે દિવસે દેવદૂત આવી તેમને આશીર્વાદ આપતો હતા. સોમવારથી તેઓ ફરી પાછા પોતાના નિવૃત્તકાર્યમાં જોડાઈ જતા અને જે તરફ મરજી થાય તે તરફ ઉપડી જતા. આ પ્રકારે ઘણા દિવસ વીતી ગયા. દેવદૂત પણ દર અઠવાડિયે આવીને તેમને આશીર્વાદ આપતો રહ્યો.

એક દિવસ સોમવારે બન્ને બાહ્યો ઘરબહાર નીકળ્યા. બન્ને પોતપોતાને રસ્તે પડ્યા. પરંતુ તે દિવસે જનનને મૂકીને જતાં ડેવિડને ખૂબ દુઃખ થયું. તે કેટલાક સમય સુધી તે અપચાપ ઉભો રહીને તેના તરફ જોતોજ રહ્યો. જન તે માથું નીચું રાખી ચાલ્યો જતો હતો. તેણે પાછું ફરીને એક વાર પળું વેળું નહિ. પરંતુ થોડે દૂર જઈને તે એકાએક ચમકા ગયો. તેને કાન્યું કે, જાણે કોઈ ચીજ તરફ તે તાકીને જોઈ રહ્યો છે. થોડી વાર પડ્યા તે તે વસ્તુની પાસે ગયો. પણ તેની પાસેથી તે એવો હરીતો બાંધો કે જાણે કોઈ જંગલી જનાવર તેની પાછળ પડ્યું ના હોય ! આ જોઈને ડેવિડ તો

આભોજ બની ગયો. જોનના લાયબીન યવાનું કારણ જાણવા માટે તે તે જગ્યાએ ગયો. પાસે જઈને જોયું તો ધાત્ર ઉપર સોનાનો એક બટુ મોટો દગલો પડેલો છે. સોનું જોઈને જોન આ રીતે બાગી આવ્યો છે, એ જાણીને તેને બારે આશ્ચર્ય થયું.

ઉંચિ વિચારવા થાઓ કે જોન સોનાથી આંટલો બધો કેમ કરી ગયો? સોનામાં તો કોઈ પાપ નથી. પાપ તો મનુષ્યના હૃદયમાં છે. સોનાથી જેમ ખરાબ કાર્યો કરી શકાય છે તેમ પ્રમાણે સરકાર્યો પણ કરી શકાય છે. કેટલીયે નિરાધાર વિધવાઓ, કેટલાંયે અનાથ બાળકોને ભોજન કરાવી શકાય છે. કેટલાંયે વસ્ત્ર વિનાનાંને વસ્ત્ર આપી શકાય તેમ છે. દરિયેને ધન અને રોગીઓને દવા દાઈ આપી શકાય. અમે ખીજાઓની સેવામાં જોડાયેલા તો રહીએ છીએ, પણ અમારી શક્તિ કેટલી છે? અત્યારે જે સેવા અમે કરીએ છીએ, તેનાથી કેટલીયે વધુ સેવા અમે આ સોનાના દગલા દ્વારા કરી શકીશું.

આ વાતો ઉંચિ જોનને કહેવા 'ધમ્મજયુ', પણ તે તો ધંજો દૂર નીકળી ગયો હતો. તેથી જેટલું સોનું ઉપાડી શકાય તેટલું એક દપડામાં બાંધીને તે સહેરમાં લઈ ગયો. એક દોરેલવાળાને લાં તે મુકીને વધેલું સોનું સેવાને પાછો ફર્યો. બધું સોનું લઈ જઈને તેણે તેના વડે જમીન ખરીદી અને મજૂરો રોકીને ત્રણ મકાન બંધાવ્યાં. એક મકાનમાં વિધવાઓ અને અનાથ બાળકોનો આશ્રમ થયો, બીજામાં મરીબ રોગીઓનું દવાખાનું થયું અને ત્રીજું મરીબ મુસાફરો માટે અનિયમિત થયું. અને ત્રણ સાધુ પુરુષોને આ ત્રણેની સ્વરચા સોંપવામાં આવી.

ત્યાર પછી પણ ઉંચિ પાસે ત્રણ દબ્બર અસરકારકો (સોના મહેરો) વધી. તેણે તે બધી અસરકારકો ત્રણ સાધુઓને મરીબોને વડે સવા માટે આપી દીધી. એ ત્રણે મકાનો થોડા પાત્રોથી ભરાઈ ગયાં. આ સરકાર માટે બધા લોકો ઉંચિની પ્રશંસા કરવા લાગ્યા. તેના હૃદયમાં આનંદની લહેરો આવવા લાગી. હવે તેને સહેરની બદાર જવાની હિંમત નહોતી થતી. તેણે પોતાને માટે એક પાઈ પણ રાખી નહોતી. જે દપડા પહેરીને તે સહેરમાં આવ્યો હતો, તેજ દપડા પહેરીને તે યે ગયો. સાક્ષતાં સાક્ષતા રસ્તામાં ને વિચારવા લાગ્યો કે "શું જોન સોનું જોઈને આમ બાગી જવું જોઈતું હતું? એ એની બૂલ હતી? ના મેં આ સોનાથી સરકાર્ય નથી કર્યું?" આમ વિચારતાજ તેણે જોયું તો આખા એક દેવદંત હોંઝા છે અને તેની સામે

લાલ આંખો કરીને જોઈ રહ્યો છે.

ડેવિડ બહુ ભયભીત થયો ને તું બોલ્યો:—“હે પ્રભો ! આમ કેમ ?”

દેવદૂત—“દૂર થા અહીંથી. તું તારા ભાઈ સાથે રહેવા યોગ્ય નથી. સોનું લઈને તેં જે કંઈ કર્યું છે, તેનાથી કેટલીયે વધારે કિંમતી સેવા તો સોનાનો ત્યાગ કરીને જવામાં રહેલી છે.”

ડેવિડ:—“એ સોનાથી તો કેટલાંયે ગરીબ અને અનાથ માણસો નિવાસસ્થાન અને ભોજન મેળવી રહ્યાં છે ! કેટલાંયે અનાથ બાળકો અને વિધવાઓનું પાલન પોપણ થઈ રહ્યું છે.”

વાત અટકાવીને દેવદૂતે કહ્યું—“તને પથભ્રષ્ટ કરવાને માટે જે રાક્ષસે એ સોનું રાખ્યું હતું તેજ રાક્ષસ તારા મુખેથી આ લાંબી લાંબી વાતો કહેવરાવી રહ્યો છે.”

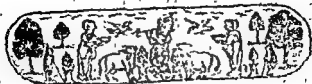
હવે ડેવિડની વિવેકબુદ્ધિ તેનો તિરસ્કાર-ભયંકર તિરસ્કાર-કરવા લાગી. તેના અંતરમાં પશ્ચાત્તાપનો પાર ન રહ્યો. તે બાળકની પેઠે રડવા લાગ્યો.

દેવદૂત તેની પાસેથી અંતર્યાન થઈ ગયો. જોન તેજ રસ્તામાં પોતાના ભાઈની વાટ જોઈ રહ્યો હતો.

ડેવિડ હવે કદી કોઈ ખરાબ ભાવનાને પોતાના હૃદયમાં સ્થાન આપતો નહોતો. હવે તે પૂર્ણરૂપે સમજી ગયો હતો કે સોના વડે ભગવાનની પૂજા અથવા મનુષ્યોની સેવા થઈ શકતી નથી; પણ માત્ર સત્કર્મદ્વારાજ એ સેવા થઈ શકે છે.

(અનુવાદક. ટ્ર. મા. શુક્લ.)

૨૮-શાંતિનો માર્ગ

(૧)

આખી રાત પુત્રશોકમાં રાઈ રળા પંખીયી બ્યારે મુશીસાની આંખ મળી મધ દની તે વખતે તેની જોડાણી વિમલાએ આવી કહ્યું:-
“નાનીવડુ! ઓ નાનીવડુ! ઉઠો, બારણું ઉઘારો. જુઓ, કેટલો દિવસ ચરી ગયો છે!”

બારણું ઉઘાડનાંજ અત્યંત વિલાપ કરતી મુશીસાએ કહ્યું:-
“બહેન! મારા પુત્રને કેણુ સર્વ મધુ? હાથ! માઈ હૃદય ચીરાઈ જાય છે! અગ્નિતને જોઈને હું મારું બધું દુઃખ જૂઠી મધ-હતી.” આમ કહેતાં કહેતાં મુશીસા ફરી પોતાના જિઠનાપર ઈચ્છી પડી.

વિમલા તેના ઓમીસા તરફ ખેંચી આવ્યું જાળવાળતી બોલી:-
“હવે રાઈને શું કરીય બહેન! શું એ દુસ્મન ફરી પાછો આવવાનો દનો? પોતાનો સ્વાર્થ સાધી આવ્યો ગયો. જો તે તમારો ખરો પુત્ર હોત તો આ પ્રમાણે છોડી કેમ જતો રહેત? ઉઠો, હાથ-માં વગેરે ધોઈ કપડાં બદલી નાખો.”

મુશીસા પોતાના ઈધાએલા મળાને માફ કરતી બોલી:-
“નહિ બહેન! આટલાં વહેલાં ઉઠી દું શું કરીય? મારો સંસાર આજ સુનો ચર્ધ ગયો છે.”

“વળી એકનીએક વાત! અરે, એ તો જન્મનો શત્રુ હતો! બે દિવસ મિત્રતા દેખાડી આવ્યો ગયો. એ ધનને હવે મનમાં જરા પાવુ ન લાવો.”

સોંકોને સાત્વન દેવી રીતે અપામ છે એ વાતનો વિમલાને ખિન્નકુલ ખ્યાલ ન દનો, પરંતુ પોતાનો સ્વાર્થ સાધવા માટે સોંકોને મોઢમા કેવી રીતે નાખવા એ તેને સારી રીતે આવડતું હતું. જો તેમા પોતાની પુક્તિ સજા ન થતી તો ત અમિસમાં પણ બની જતી. મુશીસા પોતાની જોડાણીના આ સ્વભાવથી સારી રીતે પરિચિત હતી. આજ સવારમા વિમલા તેને સાત્વના આપવા આવી

છે. એમાં જરૂર પોતાનો કંઈક સ્વાર્થ છુપાએલો છે-આ વાતને સમજતાં સુશીલાને જરા પણ વાર ન લાગી. વિમલાએ હાથ પકડી સુશીલાને ઉડાડવાનો વિચાર કર્યો. પરંતુ સુશીલાએ કહ્યું:-“બહેન! મને આજે એકાદ કંડાક વધુ સગા દો. અત્યારે તો મારે ઉભું થવું પણ મુશ્કેલ છે.”

“વાર કરવાથી તો કામ ગમડશે. બહેન! આજે તો આપણે ભવાનીપુર જવાનું છે. મારા ભાઈના પુત્રનો નામકરણસંસ્કાર કરવાનો છે.”

“બહેન! તમે જાઓ. હું ઉડ્યા પછીથી બધું કામકાજ કરીશ.”

“ના બહેન! તમારે પણ આવવું પડશે. ભાભી ત્યાં એકલી છે. તેનું શરીર પણ સાફ રહેતું નથી. હું એકલી જઈને શું કરી શકીશ? કંઈ પણ વિશેષ પરિશ્રમ કરવા છતાં પણ આજે એક દાણો પણ ખાવો મારા માટે મુશ્કેલ છે. તમે ત્યાં જઈને કંઈક કામ સંભાળી લેજો. કામમાં લાગી જવાથી બધું દુઃખ ભૂલી જશે. ત્યાં કેટલાએ પ્રકારના નાચ, ગાન, હાસ્યવિનોદ વગેરે થશે-આ બધું જોઈને તમારું મન હલકું થઈ જશે.”

વિમલાએ ફરી હાથ પકડી તેને ખેંચી, પરંતુ સુશીલાએ નમ્ર સ્વરે કહ્યું:-“મને માફ કરો. હું નહિ આવી શકું.”

“શું તમે ખરેખર નહિ આવો? શું કહો છો? હું એ લોકોને કહી ચૂકી છું કે નાની વડુ પણ આવશે અને તે એકલીજ બધું કામ સંભાળી લેશે. હવે શું કરવું?”

“બહેન! હું કોઈ પણ રીતે નહિ આવી શકું.”

વિમલા ક્રોધથી બળા ઉઠી. વળી પોતાના અવાજને નમ્ર બનાવી બોલી:-“શું કોઈનો દીકરો નથી મર્યો, નાની વડુ! એ કારણથી કોણે પોતાનું કામ કરવું છોડી દીધું છે? હિતની વાત કહેતા લોકો સમજતા પણ નથી.”

સુશીલા શાંત થઈ ગઈ. આથી વિમલાનો ક્રોધ વિશેષ ભડકી ઉઠ્યો. તે પોતાને સંભાળવાને પણ અસમર્થ થઈ ગઈ. પછીથી તેણે કહ્યું:-“રાણીજી કામ કરવાનું કહેતાં તો બિંહાના પર પડી રહેશે, પણ રોજ હાથીનો ખોરાક ક્યાંથી મળશે? અહીં આં રહી તમારું ગુજરાત નહિ ચાલી શકે.” સુશીલા મોઢું ઢાંકી ઉભી રહી. વિમલાના ક્રોધાગ્નિમાં એણે ધૂતની આહુતિનું કામ કર્યું, અને તે વધુ ઉત્તેજિત થઈ બોલી:-“આ ઘરમાંથી તમારો દાણોપાણી ઉડી ગયો લાગે છે.” ઓરડામાંથી બહાર નીકળતી વખતે ઉંબરાની ઢોકર ખાઈ

નાંચે પડી ગઈ. આથી તેના કાળા મુંઠાંને ઈંચિ મળે. વિમલા ખૂબ પાડી હસી:-“આ કાંઈ એ મને મારી નાખી.”

(૨)

ખૂબ સાંભળતાંજ વિમલાનો પતિ ભવાનંદ ત્યાં દોડી ગયો. જુએ છે તો વિમલા મુંઠાં પકડી ખૂબ પાડી રહી છે, અને મુઠીકા બાગણ પાસે ઉભી છે. સ્વામીને જોતાંજ વિમલાએ તેમને અટકાવી કહ્યું:-“આ કાંઈને ધરમાંથી બહાર કાઢો, નહિતર તે બધાને ખાઈ જશે.” આમ કહી મુઠીકાની સાત પેટીના પુરોનો તે ઉદાર કરવા લાગી. આ વખતે પડોશમાં રહેના અરજો આંગણમાં આવી પૂછ્યું:-“ભાઈ! શું થયું છે?”

“જુઓને! બિચારી ભવાનીપુર લઈ જવા નાની વડુને બોલાવવા આવી હતી, પણ તેણે ધણો મારી તેમને પાડી નાખ્યાં.”

મુઠીકા ધા પર પાટો બાંધવાની વ્યવસ્થા કરી રહી હતી, પણ ભવાનંદની વાત સાંભળી કંપી ઉઠી.

અરજો કહ્યું:-“નાની વડુ તો એવી નથી કે ભાઈને ધણો મારી પાડી નાખે-મને તો એમ જણાય છે કે, ભાણી જાતેજ પડી ગયાં છે.” વળી વિમલા નરક કરી કહ્યું:-“ભાણી! નાની વડુને ભવાનીપુર જવાને કહેવું એ મોટી બૂલ છે. કાલેજ તેનો પુત્ર મરણ પામ્યો છે અને આજે તે ન્યાયમાં જમવા જશે એ શંકાભવી શકે તેમ છે?”

વિમલા આત્માર મુઠી કહી આ...હ...વગેરે સંજ્ઞાઓ ઉચ્ચારતી હતી. પરંતુ અરજુની આ વાત સાંભળી તે બોલી:-“જાઓ, તમારે આ બાબતમાં કંઈ પણ ન કહેવું. ન્યાય-અન્યાયનો ખ્યાલ તમારે નથી કરવાનો. તમે તો રાજદિવસ કાન બંબેરી તેને આવી બનાવી દીધી છે; નહિ તો નાની વડુ કદી પણ મારું વચન ઉઘાપતી નહિ. હાકરો મરણ પામ્યો છે એ કીક થયું છે-રસ્તાનો કાંટો ફર થઈ ગયો. હવે નાની વડુને લઈ એક દિવસ જન્મવાન આત્મા જાઓ. આવીમાં રહીને તો આ ગોટાગો નહિ ચાલી શકે.”

વિમલાએ એકજ શ્વાસમાં એટલું બહું ઝેર બહાર કાઢ્યું કે અરજુ કોંઈથી લાલચોળ થઈ ગયો. પહેલા તો કંઈ પણ બોલીજ ન શક્યો. મુઠીકા પણ ઉઠી ધગના ખૂણામાં છુપાઈ મર્મિ ભવાનંદ પણ ધીમે ધીમે બહાર જતો રહ્યો. થોડાક વખત પછીથી અરજુ નિંદની મારક ગળના કરી બોલી ઉઠ્યો:-“એક સ્ત્રી થઈને પણ તમે સ્ત્રીની મર્યાદા નથી સમજતા.” પુત્રકાંકનુ દુઃખ કેટલું દોષ છે એ તમે જાણતા નથી; પરંતુ સગી પર એવું કલંક લગાડતા તમારી

જીલના દુકડે દુકડા કેમ થઈ જતા નથી ?” એટલું કહી તે જલદીથી બહાર જતો રહ્યો.

(૩)

આભાગિણી મુશીલાની સાસરીમાં આ વખતે વિમલા અને તેના પતિ સિવાય બીજું કોઈ રહ્યું નથી. તેનું નાનપણ મુખમાં વીત્યું હતું. તે તેનાં માતાપિતાની એકની એક પુત્રી હતી. લગ્ન પછી ત્યારે તે સાસરે આવી ત્યારે ત્યાં પણ સર્વ વાતે મુખ હતું. સાસુ-સસરા અને સ્વામીના મોટા ભાઈ ઉપરાંત નોકરાની પણ કંઈ ઉણપ ન હતી. પતિનો નિષ્કપટ પ્રેમ મેળવી મુશીલાનો સંસાર અમૃતમય બની ગયો હતો.

એક વરસ ભાગ્યેજ વીત્યું હશે એટલામાં મુશીલાનાં માબાપ મરણ પામ્યાં. મુશીલાએ સાસુના ખોળામાં મુખ છુપાવી ક્રેટલાએ મહિના સુધી શોક કર્યાં કર્યો. સાસુએ પ્રેમથી હસતાં કહ્યું—“એક મા મરી ગઈ પણ હું તો જીવતી છું ને ? તને શી બાબતનું દુઃખ છે ?”

મુશીલાના આ મુખને વિધાતા જોઈ શક્યો નહિ. માત્ર કે માસની અંદરજ તેનાં સાસુ-સાસરા મરણ પામ્યાં. મુશીલાને ચારે બાજુથી અંધકાર દેખાવા લાગ્યો. મુશીલાના પતિ શ્યામસુંદરે પ્રેમથી કહ્યું : “પ્રિયે ! સંસારનું કામ તો આ પ્રમાણેજ ચાલે છે. એ માટે વિચાર કરવો ફેગટ છે !”

લવાનંદ બાપુ બહુ ભણ્યા ન હતા. ઘેરજ રહી હોમિયોપેથિક મિદિકસા કરતા હતા. આથી મહિનામાં પાંચ-સાત રૂપિયા મળતા. કુટુંબનો બધો ખર્ચ શ્યામસુંદર બાપુની કમાણીમાંથી ચાલતો. પિતાની માનમિદકત વેચીને મુશીલાએ થોડાક રૂપિયા પોતાની પાસે રાખ્યા હતા. આ પૈસા વડે પોતાના સ્વામીને બાંડતી વખતે તે મદદ કરતી.

એક દિવસ શ્યામસુંદર બાપુ માંદા થઈ જવાથી ઔદિસથી પાછા ફર્યા. થોડી થોડી વારે તેમના મુખમાંથી કોહી પડવા માંડ્યું. ભાવી દુઃખની આશંકાથી મુશીલાનો પ્રાણ કંપી ઉઠ્યો. તેની પાસે એટલા પૈસા હતા તે બધા તેણે પોતાના પતિની ચિકિત્સામાં વાપર્યાં. ત્રણ મહિના સુધી મનુષ્ય અને યમરાજની લડાઈ ચાલતી રહી. આ દુઃખના વખતે શ્યામસુંદરના ગાઢ નિત્ર અંગે રૂ. નદિવસ જાગરણ કરી તેની સેવા કરી, પરંતુ અને યમરાજનોજ વિજય થયો. મુશીલા માગતી ભિખારણ ન બની પરંતુ જે કોકોના આશ્રય તેને લેવો પડ્યો તેનાથી એક ભિખારણ થવું એ હજાર દરજ્જે સાફ હતું.

ત્યાં સુધી શ્યામસુંદરની કમાણીથી ધરનું ખર્ચ ચાલતું હતું

માં મુઠી મુઠીલા તરફ વિમત્સાનો અવધાર સારો હતો; પરંતુ હવે નેનો અંતરિક્ષ ભાવ પ્રગટ થવા લાગ્યો. હિંતા-મેસનાં, ખાતાં-પીનાં મુઠીલા પર દુર્વચનોની ઝડીઓ વરસ્યા કરતી; પરંતુ મુઠીલા એ બધું પોતાના પુત્રનું મુખ જોઈ શૂંપ્યાપ શૂંપ્યાપ સુવન કર્યાં કરતી. કોઈ કોઈ વખતે તેને એમ થઈ આવતું કે આત્મહત્યા કરી જ્યાં દુઃખનો અંત આણવો, પરંતુ વજી વિચાર કરતી કે અગ્નિ કેની પામે રહેશે ?

આ પ્રમાણે મુઠીલાના દિવસો વીનવા લાગ્યા. વચ્ચે વચ્ચે તેને પોતાની જાત પર ધણો ક્રોધ મળતો હતો. કયું પાપ કરીને આ સંસાર-માં જન્મ લીધો છે કે સોનાને અડવાથી પંજુ માટી થઈ જાય છે ? તેને દુઃખમાં આશ્વાસન આપનારો કહન અરધુજ હતો; પરંતુ તે પંજુ પ્રાયઃ ધરમાં રહેતો નહિ. દુઃખથી પીડાતા માણસોની સહાયના અર્થે અનાથ વિધવાઓની સ્થામાંજ તેનો જઈ વખત ચામ્યો જતો.

(૬)

મદા મહિનો હતો. ત્રીજા પહેરથી સખત વચ્ચાદ પડી રહ્યો હતો. મુઠીલા ધરના કામકાજમાં પડી હતી. અગ્નિ વારંવાર દોડતો રોડતો તેની પામે આવતો. વિમત્સાએ તેને ધમકાવી હતું—“અમાનિયા ! શૂંપ્યાપ સામે ખેંચતો પંજુ નથી ! પાણીમાં બીંજવા કેમ ફરે છે !”

અગ્નિનું પહેરજુ પડવા ગયું હતું. મુઠીલાએ તેને બોલામાં ઘા બીંજું પહેરજુ દાટી નાખ્યું અને બીંજું પહેરવાની તેને મુશ્કેલી લાગી. અગ્નિ તરનજ આઈ ગયો. બધાને ખબર પડવાથી પાવડાથી ભારે મુઠીલા સવા ગઈ ત્યારે તેણે પોતાના બાજકને ધ્રમથી છાતી સાથે લપાડ્યો, પરંતુ એક ક્ષણમાંજ બચથી તેનું શરીર કપેલા સામ્યું. અગ્નિને સખત તાવ આવ્યો હતો. મુઠીલાએ આખી રાત મદાકપ્ટે વીનાવી.

બીજા દિવસે વિમત્સાને બિમારીની ખબર પડવાથી તે તેને કહેવા લાગી—“આખા દિવસ પાણીમાં પડ્યો છે. ત.વ કેમ ન આવે ? મારી, તેના કાકા દવા આપમે અટકે તાવ દેવડી જશે.”

અવાનકે પ્રજા દિવસ મુઠી દવા આપી નહતું તેનું કદ પંજુ પરિણમ ન આપ્યું અગ્નિનો તાવ વધવા લાગ્યો. મુઠીલાએ કહેલું—“જેવે તમને બધું સારું લાગે તે તાવવાને કહે. હવે તો બધું જોઈ. ૫૫. ૮૬૦. નંદા.”

‘નાની પર’ ગમે જરા પંજુ ન જાન એ. દરને જરા નાનીમ પ્રીય તે. ૩૨૫. ૬. આ જઈ દેવડા. બધું જાણના. નો નેમનીય દર.

ખાય છે તો ડૉક્ટરને જોલાવવાની શી જરૂર છે ? વળી રૂપિયા વગર ડૉક્ટર પણ કેમ આવશે ? પાસે તો એક પણ પૈસો નથી. આજે તો ભૂખે મરવાનો વખત આવ્યો છે.”

વિમલાની વાતો સાંભળતાં સુશીલાની ચારે બાજુ અધકાર છવાઈ ગયો. હવે તે કોની સહાય માગે ? તે કોની પાસે જાય ? અનિતનું મુખ ધીમે ધીમે સ્થામ થવા લાગ્યું. લવાનંદે આવી જોયું અને દવા બદલતાં કહ્યું—“અત્યારે તો દીક જણાય છે, પરંતુ જો કોઈ ગડબડ થતી જોઈશ તો ડૉક્ટરને જોલાવી લઈશ.”

આ વખતે અરુણે ધરમાં પ્રવેશ કર્યો, અને તેણે છોકરાની જે દશા જોઈ તેથી તે એક ક્ષણ પણ ઉભો રહી શક્યો નહિ. તે એકદમ દોડ્યો અને ડૉક્ટરને જોલાવી લાવ્યો; પરંતુ કોઈ પણ રીતે અનિતનો પ્રાણ ન ગર્યો. સુશીલાને રડતી મૂકીને તે ચાલતો થયો.

(૫)

આજે કૃષ્ણપક્ષની ત્રયોદશી છે. પૃથ્વીના દરેક ખૂણામાં સારું અગર ખોદું અધકારથી ઢંકાય ગયેલું છે. વરસાદને લીધે બધે નિઃસ્તબ્ધતા વ્યાપી રહી છે; પરંતુ સુશીલાની આંખોમાં આજે નિદ્રા નથી. પોતાના દુર્ભાગ્યનો વિચાર કરતાં તે વ્યાકુળ થઈ ગઈ અને પોતાના જીવનનો અંત આણવા નિશ્ચય કર્યો. એક કાળું ઓઢણું ઓઢી સુશીલા સડક પર આવી. આકાશમાં અસંખ્ય તારાગણો પોતાનાં કરુણ નેત્રોથી તેના તરફ જોઈ રહ્યા હતા, સુશીલા ધીરે ધીરે આગળ ચાલી.

અલાર સુધી તે દુઃખદ સમયની પરવા પણ કરતી ન હતી, અને પોતાના દિવસો ગાળતી; પણ આજે તેનું કાળજી તૂટી ગયું હતું. વિમલાએ તેના પર જે કલંક લગાડ્યું હતું તેનાથી સુશીલાનું હૃદય વિદીર્ણ થઈ ગયું હતું. નિર્દોષ અરુણને પણ આ અભાગણી માટે નકામું સાંભળવું પડ્યું. પોતાના જીવવાથી કોણ જાણે કેટલાએ માણસોનું અમંગળ થવાનું હશે. સુશીલાએ આત્મહત્યા કરવાનો દૃઢ નિશ્ચય કર્યો અને જોરથી આગળ ચાલવા લાગી, પાછળથી અરુણે ખૂમ મારી—“નાની વહુ! ઉભાં રહો.”

સુશીલા અટક્યા વગર જોરથી આગળ ચાલવા લાગી. અરુણે દોડ્યો અને તેની પાસે આવી કહ્યું—“ક્યાં જાઓ છો ?”

“હું મારા બાળકને જોળવા જાઉં છું.”

“અહીંયાં તમારું બાળક તમને ક્યાં મળશે ! મારી સાથે

આવો. હું તમને બાળકની પાસે પહોંચાડી દઈશ.”

“ના, મને જતાં ન રોકશો. મારું બાળક એકલું છે. મને ન બેનનાં તે રોઈ ઉડશે.”

“નાની વડુ ! શું તમે ગોડાં ચર્ચ મયાં છો ?”

“હા, ભગવાનની કંઠેર નીનિએ મને ગાંડી બનાવી દીધી છે. આપ કરશો નહિ. હું મંગાકિનારાથી જલદી બાળકને લઈ આવતી રહું છું. વધુ વખત થશે તો ભોંકા બેઠ જશે.”

“મંગાજી તરફ તો આ રસ્તો નથી જતો. ચાલો, હું તમને આ ગાડીમાં મંગાજી પહોંચાડી આવું.”

સુધીલા કંઈક વિચાર કરી ગાડીમાં બેઠી. ગાડી ઉતાવળથી ચાલવા લાગી. એક દલાક પછીથી એક દરવાજા પર આવી ઉભી રહી. બંને જણાં ત્યાં ઉતરી પડ્યાં.

સુધીલાએ મહારાઈ પૂછ્યું—“અરજીબાબુ ! મને ક્યાં લઈ આવ્યા ?”

“આ મારો બગીચો છે.”

“આપ મને અહીંઆં કેમ લઈ આવ્યા ?”

“મારે તમારું કામ છે.”

સુધીલાની આખમાંથી આમ વરસવા લાગી અને તેણે કોધથી કહ્યું—“અરજીબાબુ ! શું તમે પણ બદલાઈ ગયા ?”

“ના, નાનીવડુ ! હું એજ અરજી છું.”

“ના, એ અરજી તો મારા લાઈ દના અને આપ—”

સુધીલાનું મનું બધું ચર્ચ મયું. અરજી દબી સુધી ચૂપચાપ ઉભો હતો. સુધીલાએ અરજીના પગનો સ્પર્શ કરી કહ્યું—“અરજી-બાબુ ! મારા સંવર્ધનના નાશ ન કરશો. મને મંગાનો રસ્તો દેખાડો. મારે અગ્નિતની પાસે જવું છે.”

અરજી આ વખતે પોતાની આખો લજતો બોલ્યો—“નાનીવડુ ! તમે બધું ઉઠેરાઈ ગયા છો. તમે બાળકની શોધમાં જતાં દનાં. હું તમને રસ્તો દેખાડવા તમારી સાથે આવ્યો છું. તમે જુઓ તો કેટલાએ અગ્નિ તમને ‘મા’ કહીને બોલાવશે. સામે જે મહાન તમે જુઓ તો તેમાં મેં અનેક અનાથ બાળકોને લાવી રાખ્યા છે. તમારે તેમનું પાલન કરવું પડશે. કરશો કે જુઓ, આથી તમને કેટલી શાંતિ મળે છે ! આત્મહત્યા કરવી એ મહાન પાપ છે.”

સુશીલાએ આકુળ થઈ કહ્યું—“તમારી પાસે રહેવાથી લોકો મને કલંક ચઢાવશે.”

“ના ના, હું તો અહીંનાં નવિ રહું. આ ઘર હું તમારા નામે દરી દઉં છું. મારે બીજું પણ ઘણું કામ રહે છે. એટલા માટે આ કામનો ભાર તમારા પર ચૂકું છું.”

ઉસ્કેશટ જતો રહ્યા પછી શરીર ઢીલું પડી જાય છે, તે પ્રમાણે સુશીલા પણ અનાથાશ્રમમાં જઈ ઘોર નિદ્રામાં પડી. સવારમાં ઉઠતાં તેણે જે દશ્ય જોયું તેથી તેનું હૃદય સ્વર્ગીય આનંદથી ભરપૂર થઈ ગયું. અનાથ બાળકોએ તેને ચારે બાજુથી ઘેરી લીધી. સુશીલાએ એક બાળકને બચ્ચી કરતાં પૂછ્યું—“કહો, હું કોણ છું?”

“તમે અમારી માતા છો!”

સુશીલાએ બાળકોને ચૂમતાં ચૂમતાં આનંદમય બનાવી દીધાં.

અરુણ દરવાજા બહારથી આ દશ્ય જોઈ રહ્યો હતો. પાસે આવી તે બોલ્યો—“આપના ચરણની રજા મને આપો, નાની વડું!”

“અરુણબાબુ! શું હું આપને મારા ચરણની રજા આપું? આપ દેવ છો. મહાન પાપમાંથી બચાવી આપે મને શાંતિનો માર્ગ દેખાડ્યો છે. આપ મારા ગુરુ છો.”

(“વિશ્વમિત્ર”ના એક અંકમાંથી અનુવાદક:-શ્રી. સો.દા. ઉપાધ્યાય)

૨૯-ક્રમા

(સેખક:-શી. પ્રેમચંદ્ર)

(૧)

મુમક્ષુમાનેને રોપેન પર રાત્ના કરતાં કુટલીએ સદીએ થઈ મર્મ
 હતી. ધર્મની મંડળીએ (રેવળો)ની જગ્યાએ મરિજદો બનતી જતી
 હતી; અને ધટીના અગાજની જગ્યાએ નમાજની બાંત્રી સંભળાતી
 હતી. ગરનાના અને અલ્લ દમરામાં તે વખતની નશ્વર ગતિ પર
 દમવાવાગ્ય મહેલો બની ચૂક્યા હતા. તેના ખરેખરે આજ પછી જોના-
 રાઓને તેમના પૂર્વના અવસ્થાની ઝમક દેખાડે છે. ખ્રિસ્તીઓનાં
 આગરદાર સ્ત્રીપુરુષો હમુ ખ્રિસ્તનું શરણ છોડી હરણામી માતૃ-
 ભાવના સામેલ થતાં હતા અને આજપર્યંતના હનિહાસકારો
 અવસ્થા પામે છે કે, ખ્રિસ્તીઓનું નામનિશાન ત્યાં કેમ કરીને
 રહ્યું? જે ખ્રિસ્તી તેનાઓ હજી સુધી મુસલમાનો સામે અડગ રહ્યા
 હતા અને પોતાના દેશમાં સ્વરાજ્ય ગ્યાપવાનું સ્વપ્ન જોઈ રહ્યા
 હતા તેવા તેનાઓમાં એક દાઉદ સોદાગર પણ હતો. દાઉદ વિદ્વાન
 અને સાહસિક પુરુષ હતો. તે પોતાની જાગીરમાં હસ્તિશામનો પગ-
 પેશારો થાય તે જોવાને હચ્છનો ન હતો. દીન અને ગરીબ ખ્રિસ્તી-
 ઓ વિદ્રાહી દેશના બીજા ભાગોમાંથી આવી તેનું શરણ લેતા. તે
 મળી ઉદારતાથી તેમનું પાત્રનખોપણ કરતો. મુમક્ષુમાનેને દાઉદનો
 બંધો હતો હતો. તેઓ ધર્મજગ્યાં જ્યાં તેના પર સત્તા જમાવી ન
 શક્યા ત્યારે શરૂઆતથી તેમ કરવા ધાર્યું; પરંતુ દાઉદ કદી પણ
 તેમની સામે યતો ન હતો. હા, પણ ત્યાં જ્યાં ખ્રિસ્તીઓને મુસલ-
 માન બનાવવાની ખચર મગની ત્યાં ત્યાં તે પવનની માફક જઈ પહોંચતો
 અને તર્ક અથવા ત્રિવિધી તેમને પોતાના ધર્મમાં અચલ રહેવાની
 પ્રેરણા કર્યા કરતો. છેવટે મુમક્ષુમાનેએ ચાર બાજુથી ઘેરી તેને
 પકડવાનો છરાદો કર્યો. વરકરે તેની જાગીરને ઘેરા ધાડ્યો. દાઉદને
 પોતાના સમાંસંબંધીઓ સાથે પોતાનો શ્રવ બચાવવા માટે નાસવું

પડ્યું. તે ઘેરથી નારી ગરનાનામાં આવ્યો. આ શહેર તે વખતે ઇસ્લામની રાજધાની હતું. ત્યાં તે સૌથી જુદો રહી શુભ દિવસોની આશામાં જીવન વ્યતીત કરવા લાગ્યો. મુસલમાનોના જનમુસો તેનો પત્નો મેળવવાને માથાં ફટકા રળ્યા. તેને પકડી લાવવાને માટે ભારે ભારે ઇનામો જાહેર કરવામાં આવ્યાં; પરંતુ દાઉદની ભાજી જરા પણ ન મળી.

(૨)

એક દિવસ એકાંતવાસથી કંટાળી દાઉદ ગરનાનાના એક બગીચામાં સહેલ કરવા ગયો. સંધ્યાસમય થઇ ગયો હતો. મુસલમાનો નીચા ઝગ્યા પહેરી, માથા પર મોટા મોટા સાફા બાંધી, કમરે તલવાર લટકાવી ક્યારાઓની આરાપાર ફરતા હતા. સ્ત્રીઓ પણ સફેદ પુરખા ઓઢી જરીની લહેલી સપાટો પહેરી પાટલીઓ અને પુરશીઓ પર બેઠેલી હતી. દાઉદ બધાથી દૂર લીલાજમ ઘાસ પર લાંબો થઇ સૂતો સૂતો વિચાર કરી રહ્યો હતો કે પોતાની જન્મભૂમિ આ અત્યાચારીઓના હાથમાંથી ક્યારે છૂટશે ! તે ભૂતકાળની કલ્પના કરતો હતો, જે વખતે તે સ્થાન ખ્રિસ્તીઓના પરસ્પર વાર્તાલાપથી શોભા-યમાન થઇ રહ્યું હતું.

આચિંતો એક મુસલમાન યુવક ત્યાં આવી દાઉદની પાસે બેઠો. તે તેને પગથી માથા સુધી અપમાનની દૃષ્ટિથી જોઇ બોલ્યો: “શું હજી સુધી તમારું હૃદય ઇસ્લામની જ્યોતિથી પ્રકાશ્યું નથી ?”

દાઉદે ગંભીર લાવથી કહ્યું:—“ઇસ્લામની જ્યોતિ પર્વતોનાં શિખરોને પ્રકાશિત કરી શકે છે, પરંતુ અધારી ખીણોમાં તેનો પ્રવેશ થઇ શકતો નથી.”

તે અરબી મુસલમાનનું નામ જમાલ હતું. તે આ આક્ષેપ સાંભળી ક્રોધથી બોલ્યો—“એટલે તમે શું કહેવા માગો છો ?”

દાઉદ—“મારું કહેવું એવું છે કે ખ્રિસ્તીઓમાં જે સૌંદર્ય ઉચ્ચ શ્રેણીના છે, તે જગીરો અને રાજ્યના અધિકારના જોને તથા રાજ-દંડના ભયથી મુસલમાનોના શરણે આવી શકે છે; પરંતુ દુર્બળ અને ગરીબ ખ્રિસ્તીઓ માટે ઇસ્લામમાં તે આકર્ષણની આકર્ષકતા નથી કે જે તેમને ઇસુ ખ્રિસ્તના શરણે મળી શકે છે. ઇસ્લામનો પ્રચાર તલવારના બળથી થયો છે, સેવાના બળથી નહિ.”

જમાલ પોતાના ધર્મનું આ અપમાન સાંભળી મનો-પાત્ર થઇ ગયો. તે ઘણો ગુસ્સે થઇ બોલ્યો—“આ બધું નોંધું છે. ઇસ્લામની શક્તિ તેના આંતરિક બ્રાવુભાવ અને સમાનતામાજ છે, તલવાર

પર મિત્રકુલ નહિ."

દાઉદ—"હરણમે ધર્મના નામે જેટલું લોહી વહેવાનું છે તેમાં તેની બધી મરજિદો ફૂલી જશે."

જમાલ—"તત્તવારે દમેમાં મલતી રક્ષા કરી છે."

દાઉદે અવિચ્છિન્ન ભાવથી કહ્યું—"જેને તત્તવારનું શરણ લેવું પડે તેને સત્ત કેમ હતી સકાલ ?"

જમાલ જાતીય ગર્વથી હિમત યાદ બોલ્યો—"ત્યાંસુધી જુદાને પૂરવારા રહેશે ત્યાંસુધી તત્તવારની જરૂર પડે રહેશે."

દાઉદ—"તત્તવારનું મુખ જોનાર સત્તજ મિથ્યા છે."

અરબે તત્તવારની મઠ પર કાથ નાખી કહ્યું—"ખુદાની કરમ, જે તમે સત્ત વગરના ન હોત તો તમને હરણમનું અપમાન કરવાની મળત અખાડન."

દાઉદે પોતાની છાતી આગળ છુપાવેલી કદાર બકાર કાઢી કહ્યું—"નહિ, હું સત્ત વગરનો નથી. મુમત્તમાનો પર જે દિવસે હું એટલો વિશ્વાસ કરીશ તે દિવસે હું ખ્રિસ્તી નહિ રહું. તમે તમારા હૃદયની અભિલાષા પૂર્ણ કરો."

ખોએ તત્તવાર ખેંચી અને એકબીજા પર તૂટી પડ્યા. અરબની બારે તત્તવાર ખ્રિસ્તીની હલકી તત્તવાર આગળ કમળેર જણાવ્યું. એક સાપની મારફ ફેલ્યુંથી ચોટ કરતી હતી, ત્યારે બીજી નામાનીની મારફ હિંમતી હતી. એક લહેરની મારફ અપટ કરતી હતી, ત્યારે બીજી માછલીની મારફ ચમકતી હતી. બંને યોદ્ધાઓમાં કેટલીક વાર મુઠ્ઠી અપાઝપી થયા પછીથી ઓચિંતી ખ્રિસ્તીની કદાર અરબની છાતીમાં પેરો મઠ અને તે જમીન પર ઢળી પડ્યો.

(૩)

જમાલ જેવો જમીન પર ઢળી પડ્યો કે તરતજ ચારે બાજુથી લોકો દોડ્યા. તેઓ દાઉદને ઘેરી પકડી લેવાનો પ્રયત્ન કરવા લાગ્યા. દાઉદે લોકોને તત્તવારો લઈ દોડતા આવતા જોયા. તે જીવ લઈને નાહો. તે જે બાજુ જતો હતો તે તરફ બામની દિવાલ રસ્તો રોકી રહી હતી. એ દિવાલો ઘમ્મી હોયી હતી અને તેને ઓળંગવાનું કામ મુશ્કેલ હતું. આ જીવન-મરણ વચ્ચેનું વુદ્ધ હતું. ક્યાંય શરણની આશા જાગ્યાતી ન હતી, કોઈ દેકાજે છુપાવાનું સ્થાન ન હતું. આ તરફ અરબોની રક્ત-પિષાસા દરેક કાજે વધારે અને વધારે તીવ્ર થતી જતી હતી. તે રક્ત અપરાધીને દંડ દેવાની ચેષ્ટા ન હતી, પરંતુ જાતીય અપમાનનો જદલો લેવાની ચેષ્ટા હતી. શુ એક ખ્રિસ્તીની આટલી

તમ પાત્ર દેશી દીમા-તદન નિઃશબ્દ, બની ગયો, એક નવર પડ્યો
ની છંદમીનો કેસલો હતો. છવન અને મરખુ તરફે ફટકું ચામીપણે ?

પરંતુ અરબોને એટલો અવકાશ મળે દત્તો, કે તેઓ ખાનપત્ર કે
ત્યારે નીચે નપાસ કરે ? અત્યારે તો તેઓ, જૂનીને પકડવાની
ફાવળમાં દત્તો, દાઉદના માથા પરથી અગા મઠ, ને ગયા આગનેમ
જલ કરી આમગ આગના થયાં.

(૪)

અપાર્થ થઈ અર્થ હતું, આકાશમાં તારાઓ દેખાતા દત્તો અને
તે વખતે દાઉદ પાત્ર પરચર નીચેથી જલાર આગમાં, આ વખતે તેને લેખું
તો જલારે બાણુ ક્રાસાદ્ય મચી રહ્યો દત્તો, સુગંધો લાગ્યાં નજારો
જાઈ જાડીઓમાં કમ્પા દત્તો, નાકા પર પાત્ર પડેલા દત્તો, મધ્ય પડ્યો
કેસલોમાં નાકી છંદવાનો રહેતો ન દત્તો, દાઉદ એક જમ નીચે હિતો
રહી વિચાર કરવા લાગ્યો કે દત્તે પ્રાપ્ત કેમ અચ્ચાદ્યો ? તેને પેલા-
ના પ્રાપ્તની પરવા ન હતી, તેને છવનનાં બાળ મુખદુષ્ણ જાગ્યો
ધીરો હતો, અને જો તેને છવનની દામ પાત્ર લાસમાં દીવ તો ને
કેમ મેકલ હતી કે આ મેમાનનું મું પડિનુમ આગ ? પાત્ર દેશ-
વર્માએ દત્તોત્સાહ થઈ જલારે કે અલગ પર્થ આગે સુગંધોમાં
અલગ રહેશે ?

ત્યારે રાત્ર વધુ થીની રહી અને સુગંધોની વિલસાવ જલાર
મેકલી થઈ ત્યારે દાઉદ હિતનું નામ લઈ જાડીઓમાં નીકળ્યો અને
ધીમે ધીમે જલારની આંધે આંધે દેશોની નવર સુકરેલો એક નવર
થામ્યો, ને આ જાડીઓમાં જલાર નીકળી દત્તોના પડામાં જલાર
છંદવો દત્તો, નિર્ભંભા ક્રાસાદ્ય ક્રાસાદ્ય હી માર્ગને તપી દત્તો
દેશની મેમાને લીધે જલારે ક્રાસાદ્ય

કેસલો વખત સુધી દાઉદના નાનંદા માત્ર પાત્ર ની દત્તે
આવી નહિ, જલારે જલારે લેલી રહી ને પાત્ર ની દત્તે
ની જલાર લેખાટ નેજા પર અલગ, ને પાત્ર ની દત્તે
તેના પર પડી, તેને જલાર - દત્તે જલાર ની દત્તે
જલાર ને નાનંદા આ અલગના પડ - ની દત્તે
મ. જલારે અને એક દેશોના પાત્ર ની દત્તે
પડામાં, ને તે કેસલો સુધી પડી ની દત્તે
એક જલારે દેશો જલાર ની દત્તે
દત્તે કે જલારે તેના ક્રાસાદ્ય પડ - ની દત્તે
જલારે કેસલો સુધી રહેતો અલગ અલગ ની દત્તે

જરૂર મળશે. આશાં તેને ઉતાવળે લઇ જતી હતી. અરખોનો સમજ તેની પાછળ રહી ગયો, બધી મશાલો હોલવાઈ ગઇ, ફક્ત તારાઓ જ તેની સાથે આવતા હતા. આખરે તે આશામય દીપકની પાસે આવી પહોંચ્યો. આ એક નાનું સરખું ઘાસનું બનાવેલું મકાન હતું. એક વૃદ્ધ અરખ જમીન પર બેસી, લાકડાની ઘોડી પર કુરાન રાખી દીવાના ઝાંખા પ્રકાશમાં તે વાંચી રહ્યો હતો. દાઉદ જરા પણ આગળ વધી શક્યો નહિ. તેની હિંમત આગળ ન ચાલી, તે અહીંયાં દીક્ષા થઇને પડ્યો. રસ્તાનો થાક ધેર પહોંચતાં જરૂર જણાય છે.

અરખે ઉભા થઇ પૂછ્યું—“તું કાણ છે ?”

દાઉદ—“એક ગરીબ ખ્રિસ્તી ! મુશીબતમાં આવી ગયો છું. હવે આપ શરણુ આપો તો મારો જીવ બચી શકે તેમ છે.”

અરખ—“ખુદા પાક તારી મદદ કરશે તારા પર શી મુશ્કેલી આવી પડી છે ?”

દાઉદ—“ મને ડર રહે છે કે કદાચ આપને કહું તો આપ પણ મારા લોહીના તરસ્યા બની જાઓ.”

અરખ—“ જ્યારે તું મારે શરણુ આવ્યો છે ત્યારે હવે તારે મારા તરફથી કોઈ પણ શંકા રાખવી જોઈએ નહિ. અમે મુસલમાન છીએ. જેને અમે એક વખત આશ્રય આપીએ છીએ તેની જીંદગી-ભર રક્ષા કરીએ છીએ.”

દાઉદ—“ મેં એક મુસલમાન યુવકનું ખૂન કર્યું છે.”

વૃદ્ધ અરખનું મુખ ક્રોધથી લાલચોળ થઇ ગયું. તે બોલ્યો—
“તેનું નામ ?”

દાઉદ—“ તેનું નામ જમાલ હતું.”

અરખ જે હાથે માથું પકડી ત્યાં બેસી ગયો. તેની આંખો લાલચોળ થઇ ગઇ, ગરદનની નસો તણાઇ ગઇ, મુખ પર અસૌકિં તેજની કાંતિ જણાઇ, નાક ફૂલવા લાગ્યું. આ બધા ઉપરથી એમ જણાતું હતું કે તેના હૃદયમાં ભારે યુદ્ધ મચી રહ્યું હતું, અને તે પોતાની બધી વિચારશક્તિથી પોતાના મનોભાવને દબાવી રહ્યો હતો. બે ત્રણ મિનિટ સુધી તે આ પ્રમાણે ઉઘ્ર અવસ્થામાં બેસી રહ્યો અને જમીન તરફ જોતો રહ્યો. છેવટે કંધાયેલા અવાજે તે બોલ્યો—“નહિ નહિ, શરણુગતની રક્ષા કરવીજ પડશે.” આહ મલિમ ! હું કાણ છું તે તું જાણે છે ! જે યુવકની આજે તે આટલી નિર્દયતાથી હત્યા કરી છે તેજ યુવકનો હું હતભાગી પિતા છું. તે મારા પંડેટનો આત્માચાર કર્યો છે તે તું જાણે છે ! તે આજે મારા કં

નિશાન પણ મટાડી દીધું. છે-મારો દીવો છુપાવી દીધો. આહ! જમાલ મારો એકનો એક પુત્ર હતો. મારી બધી સાચીનો આધાર તેના પરજ હતો. તે મારી આંખોનું તેજ, શ આંધળાનો ટેકો, મારા જીવનનો આધાર અને મારા આ નરિન કરીરનો પ્રાણ હતો. હમણાંજ હું તેને દુનાવીને આપું છું. હા! મારો સિંહ આજ માટીમાં સંપ રજો છે. એના જેવો ઉદાર, નદાર અને સુંદર યુવક અમારી કોમમાં બીજો કોણ પણ ન હતો. સિંહ! તને તેના પર તલવાર ચલાવનાં જરા પણ દયા ન આવી? હું પથ્થર સરખું કાગળું સહેજ પણ ન પીગળ્યું? મને આ વખતે તારા પર કેટલો ક્રોધ આવ્યો છે તે તું જાણે છે? મને એમ થઈ આવે છે કે મારા બે હાથથી તારી મરદન એવી દબાવી દઉં કે જમ બદાર નીકળી આવે; તારી આંખો કાઢીએની માફક બદાર નીકળી પડે; પરંતુ નહિ, તેં માર ચરણ લીધું છે અને આ કર્તવ્ય-હી મારા હાથ બંધાએલા છે; કેમકે અમારા રસુથ પાકે ફરમાવ્યું કે કે જે આપણા ચરણમાં આવે તેના પર હાથ ન ઉઠાવવો. હું નખીના આ ફરમાનનું ઉલ્લંઘન કરી આ લોકની સાથે પરસોક પણ બચાડવા નથી આહનો. આ લોક તેં બચાડ્યો, પરસોક હું જાતે બચાડું? નહિ, ક્રમા કરવી એ સહેલું કામ નથી; પણ હું તેમ કરીશ, જેથી નખીની સામે માથું નીચું કરવું ન પડે. આવ, ધરમાં આવ. તારો પીછો પકડનારાઓ દોડતા આવે છે. જો તેઓ તને જોઈ જશે તો મારી બધી પ્રાર્થના-સમજાવટ વગેરે તારી જાતને નહિ બચાવી શકે. શું તને ખબર નથી કે અરબો ખૂનીને કદી પણ માર કરના નથી?"

આટલું કહી તે જૂદ અરબે દાઉદનો હાથ પકડી લીધો અને તેને ધરમાં લઈ જઈ એક ઓરડીમાં છુપાવી દીધો. તે ધરમાંથી બહાર આવ્યો કે તરતજ અરબની એક ટુકડી તેના બારણા પાસે બંધી પહોંચી.

એક આદમીએ પૂછ્યું—“સુખ હસન! તમે અહીંથી કોણને નાખી જતા જોયો છે?”

“હા, જોયો છે.”

“તેને કેમ પકડી ન લીધો? તે તો જમાલનો ખૂની હતો.”

“એ જાણીને પણ મેં તેને જ્યાં દીધો.”

“હે! તમે આ શું કહ્યું? જમાલ ક્યામનના દિવસે અમારો પક્ષે પકડાઈ ત્યારે અમે શું જવાબ આપીશું?”

“ તમારે કાઢી દેવું કે તારા પિતાએ તારા ખૂનીને માફ કર્યો છે.”

“ અરણે કોઇ પણ ખૂનીને માફી નથી આપી.”

“ આ તમારી હુમ્મોદારી છે. હું તેને મારા માથા પર રાખાઉં છું.”

અરણોએ શેષ હસન સાથે વધારે વખત વાદવિવાદ ન કર્યો અને ખૂનીની તપાસમાં દોડી ગયા. શેષ હસન ફરીથી માદકી ખાંચેરી દુરાન પડવા લાગ્યો; પરંતુ તેનું મન વાંચવામાં લાગતું હતું. ખૂનીનો અદલો લેવાની પ્રવૃત્તિ અરણોની પ્રકૃતિમાં ઓતપ્રોત થઈ ગઈ હતી. ખૂનીનો અદલો ખૂન હતો, એટલા માટે લોહીન નદીઓ વહેતી હતી. કુટુંબનાં કુટુંબ નાશ પામતાં હતાં-શહેરન શહેર ઉત્તર-દક્ષિણ થઈ જતાં હતાં. આ પ્રકૃતિ પર વિજય મેળવવા શેષ હસનને આશા થતી હતી. વારંવાર પોતાના પ્યારા પુત્ર મુખ તેની આંખો આગળ દેખાતું હતું, વારંવાર તેના મનમાં એ પ્રશ્ન ધસી આવતી કે દાઉદનું ખૂન કરી પોતાના કોઈ સાંત કરવું. પરંતુ અરણ વીરજનતિ હતી. કપાઈ જતું અથવા નરી જતું તેમને માટે કોઈ અસાધારણ વાત ન હતી. મરનારને પાછળ મોડાંકે આગુ વાંદવડાવી તેઓ પાછા પોતાના કામમાં લાગી જતા. ત્યારે મુનબદ્દિના ખૂનીનો અદલો લેવાની ઈચ્છા રાખત ત્યારેય તેઓ તે વ્યક્તિની મુનિ રાખતા. આખરે શેષ હસન અધીર થઈ ગયા. તેને એ જાણતું કે હવે તે પોતાના મન પર કાબો રાખી નહિ શકે. તેણે નવવાર મ્યાનમાંથી બહાર કાઢી અને ધીમે ધીમે તે આરણીય ઘાટના નંતાડ્યો હતા તેના આરણા ખાંચે આવી. નવવાર કાઢવા પડ્યા ત્યારે પાંચી આરણું ઉઘાડ્યું. દાઉદ અંદર આટલો મારો ગયા હતા. હવે અરણનું અંકર રૂપ લેઈ દાઉદ તેની મરણીય મુનકા મંગા. તે ન જાણતા હતા. આવી. તેણે વિચાર કર્યો-“આ ધનનો દેવ નથી, પણ માનના દેવ છે. મારા પુત્રની જે દેવે દેવ હતું હવે કોઈ દેવ ન હોય. હું પણ ખૂન કરવાને તૈયાર થઈ ગયો છું. આ નાનકડો વાદ.”

અરણે કહ્યું કે “તારા પિતાના મનમાં જે પુત્રના મૃત્યુથી દેહકે દુઃખ થયું છે.”

દાઉદે “તારા પિતાના મનમાં જે પુત્રના મૃત્યુથી દેહકે દુઃખ થયું છે.”

અરબ—“ શું તું પીટરનો દીકરો ? ”

દાઉદ—“ જી હા, હું એજ, કમનગીબ દાઉદ છું. હું રકન આપના પુત્રનોજ ખૂની નથી પરંતુ હરજામનો. પણ હુસ્મન છું. માઈ ખૂન કરી આપ જમાતના ખુનનોજ જલ્લો નહિ તો પરંતુ આપની જાનિ અને ધર્મની પણ સાચી સેવા કરી શકશો. ”

રોષ દસને ગંભીર બાવંથી કહ્યું—“દાઉદ! મેં તને માફ કયો છે. હું જલ્લો છું કે, મુસલમાનો તરફથી ખ્રિસ્તીઓને ઘણી મુશ્કેલીઓ વેધી પડે છે. મુસલમાનોએ તેમના પર ઘણા અત્યાચારો કર્યા છે. તેમની સ્વાધીનતા પણ લઈ લીધી છે, પરંતુ આ હરજામનો દોષ નથી—આ મુસલમાનોનોજ દોષ છે. વિજયના, ગર્વથી મુસલમાનોની ખનિ કરી ગઈ છે. અલ્લાહે અમે જે રીતે વર્તી રહ્યા છીએ એ રીતનો ઉપદેશ અમારા પાક નગીએ કદી પણ આપ્યો નથી. તે તો ખાસ કામા અને દયાના સર્વોચ્ચ આદર્શ દર્શાવે છે. હું હરજામના નામને કશુંક નહિ લગાડું. હો, મારી સાંટણી લઈ લે અને રાતોરાત જ્યાં સુધી તારાથી નસાય તેટલું નાસ. અહીંયાં એક કાણુ પણ મેરું તારા માટે સહિસલામત નથી. જો આરબોને તારી સહેજ પણ ખાતમી મળી તો તારી છાંદગીની સહિસલામતી નથી. જા, ખુદા તને સુખરૂપ ઘેર પહોંચાડે. જુદ રોષ દસન અને તેના પુત્ર જમાત માટે પ્રભુ પાસે પ્રાર્થના કરજે.”

*

*

*

*

દાઉદ કેમ પણ જનની હરકત સિવાય ઘેર પહોંચી ગયો; પરંતુ તે હવે મુસલમાનોને જડ મૂળથી ઉખેડી નાખવાની કશી રાખનારો દાઉદ ન હતો. તેના વિચારોમાં મદન પરિવર્તન ઘઈ ગયું હતું. હવે તે મુસલમાનોને આદરમાન આપતો અને હરજામનું નામ ઘણા માનથી લેતો.

(“માધુરી”ના એક અંકમાથી અનુવાદક સો. દા. ઉપાધ્યાય)

૩૦-મહાજનનો વેરો

મેરામાણુ ત્યાં નિત્ય નિત્ય ખાંડ ખાંડની દોલત ખડકે છે અને ત્યાં મુલક મુલકના નેમન ફરકરાવે છે, એવા માંડવી બંદરના મુંદર-વરના મંદિરમાં એ માતબર બંદરી શહેરના પચાસ સાંઠેક જોડા આગેવાન માણસો એકઠા થઈને બેઠા હતા.

“કેમ હવે ત્યારે આપણે કેની રાહ જોઈએ છીએ?” એક યોગેશ્વર શેઠે સવાલ કર્યો અને ચોપાસ નજર ફેંકી.

“આ રામજી ખવાસ ને મૂળા લાગેણાને તેડવા માણસ મોકલ્યાં છે. હમણાં આવવા જોઈએ.”

“ભલા ભલા, પાણુ મદનજી શેઠનો આશો આવ્યો છે કે નહિ? કેમ કળાતો નથી?”

આવીસેક વર્ષનો એક જુવાન એક છેડેથી ઉભો થયો. તેજદાર આંખોની નીચે મૂંઝનો દોરો ફૂટતો હતો. એણે સાદ દીધો: “આ રતો વિચા કાકા. હું તો ક્યારનો વ આવ્યો છું.”

“હીક હીક ભા. આ તો તને જોયો નહિ ને એટલે પૂછ્યું પડ્યું. ગમે તેટલો બાળક તોય તું શેઠવાળાનો કહેવા.”

આમ કાળ આવ્યા અને કાળ બાકી રહ્યા એની પૂછપરછ બંદરોબંદર થતી હતી, ત્યાં રામજીમા બંદર આવ્યો. ખવાસની નાતનો એ પટેલ પૂરો છ હાથ ઢિંચો, એટલા જ પ્રમાણમા પડોળો, દાર્દનીની જેમ ધરતી ધમધમાવતો આવતો આવતો હતો. એની પડ-છંદ કાયા, એનું મોટું માથું, એની મોટી મોટી ચકચકતી આંખો, એનું મોટું નાક, એની મોટી મૂઝ એને કાઠ સામાન્ય કાટિના આદમી તરીકે અનાવરતો બદલે સ્વમદિલ નાકાસ જેવો દેખાડતો હતો. એની અંગણમાં કિયાઓ માંડીના વચનના સ્વરોની હતી.

“કા મેહિયાએ...” નિશ્ચિંતનમાંથી સ્વર ફરતો હતો. એણે કહ્યું: “પાંડવ... અવધ... એનું સ્વર... એ હવે નવું કાટિ... મેહિયા... અવધ... એનું સ્વર... એ હવે નવું કાટિ... મેહિયા... અવધ... એનું સ્વર... એ હવે નવું કાટિ...”

છે તે મુજ વેગ ચરીબને કાંઈ થાદ થયો ?”

“અયો, અયો રામજી ભા” માંડવીના મહાજનના મોટા મેઠ ને નદિ, પરંતુ અવસ આંગેવાન વગાઈદ વિયા મહેનાએ પોતાની બાબુમાં બેસવાની જગ્યા બનાવતાં આવકાર આપ્યો: “હા અયો.”

મદિના ડોબધ ઓટલા ઉપર બિછાવેલી મેનરજની નીચે મોની સામે બેસતાં બેસતાં રામજી ખવાસે સામે વિવેક થયો: “હવે આંદી જ દીક છે.”

જામે કે દાદ મહાજનીર મેજબાની મુન્દો બન્યો દેવ એમ રિયા મહેના અર્થો હાયા, અર્થો આગળ લંબાયા અને રામજી ખવાસ ને દાદ પકડીને આમદપર્વક મોસવા લાવ્યા: “અરે ભા,” એમ ને દેવ આંધ આલો, બાગ એમ.”

“હવે કાકા, મને બેનવા હોને આંદી” રામજીએ જવાબ દીધો: “હું જરા ગુણ માબુન રહો, માં મોહજાજ રોએ, મને આંદી મળ આવશે.”

“હા, તો દીક,” વિયા મહેનાએ વિરોધનો આમદ મૂખી રીયા.

હવે મિજસમ આખી બરાઈ મહા હતી. દામદાબન: આજની અનુભુકભાચરક દેટલીક આડીઅવળા વાને હતી હતી. જે કાર્યને મારે મી કાઈ જમા થયા હતા એ કાર્ય દાદમ સંકળી પ્રત્યેકની આમદપર્વક રમિકા નહોતી. એ કાર્યના પ્રદમરંજની જવાબદારી કાને ધિર પહેલી મેવાની દાન ન હતી. એટલે મી કાકા, માંજ બાયા વાનો બધે કરી કામકાજનો આગંબ કરે, ત્યારે પેને પનુ વન બધે કરી. રામ ઉપર ખાન આપવાને છુંડ કહેરો મંખનું ફરું. આગ ને આમ આગામી કાર્યવાહીની બોલ રૂબા વહી કાર્યની મીરમ જાંની વાંત. મં. દેટલો મમક વીની એલ.

રામજી અપ.મ હજાર દાદરામ બેનવા. જેને દાદર દાદર દાદીની ઉપાધ્યો હતી. એકજ થેનેના સમજા જામના મહાજન. જે કાકા, માં જાનના પહેલી વ ને ને. આગળ કરવ નું કુનજા રામ ને પા એ કોનાને હેરે એ આગ. જે “મનુ તુ કે આગે એ દી એ. હું ક.મ ર.મ. દીએ એ તે કહે. કે વ ને પડા કર. એ. પહેલાં ક.મ ને. દીએ.”

રામજી પહે પદ બને નાજુ આગે ન તરીકે મ.મ. મહેનાની કામે આગલે કાજ ને નમક નાજુ. રામ મહેના એ નમક ર.મ. નદિ એ કુનુ એને મેનર પદ દાદર મેનર એક ર.મ. આગ પેન નું આગેવ નું દાદર નાજુ આગ એ દાદર.

સાદી ખીજ કેટલાકને મન નહોતી લાસતી, એમ કેટલાકના ચહેરા ઉપરથી દેખાયું. હરખચંદ જંગળારીએ એ બધાની વિમાસણતો પડથો પાડ્યો: ‘પણ મૂળ વાત તો એજ છે ને કે વેરો દેવો કે નહિ?’

‘હું!’ વિશે મહેતો નિર્ભેળ તાલુખીથી સાગરના જુવાન સોદાગરને જોઈ રહ્યો : ‘એ વળી શું? વેરો દેવો કે નહિ એ વળી નવું ધતીંગ શું?’

‘હા, એનો પહેલો વિચાર કરો.’ રામજી ખવાસે પણ અભિપ્રાય બતાવ્યો: ‘વેરો આપવો કે રાજને ના પાડી દેવી કે આ વેરો નવો નાખ્યો છે, એ જોડી રીતે નાખ્યો છે.’

‘આ તો એમ વાત થાય કે મહાજન વેપાર કરે ને મુલક મુલકનું પાણી વેડી, ત્રાસ વેડી, લોહીને ટીપે ટીપે નાણું કરે ને રાજ્ય વેરા મારફત એ નાણું લઈ લ્યે.’

“‘કીડી સંચે ને તેતર ખાય’ એ તો જગજૂની પ્રણાલિ છે આશાભાઈ!” એક ખીજ જુવાને તત્ત્વજ્ઞાનનો ઉપદેશ આપ્યો.

‘પણ ત્યારે હવે કીડી ક્યાં સુધી બનવું?’

વિયા મહેતાને વાતે લીધેલો પલટો ન ગમ્યો; એમણે મૂળ વાતનું મૂળ સ્વરૂપ જાળવી રાખવાને બધાયને ફરીને આગ્રહપૂર્વક સૂચના આપી.

રામજી ખવાસે વિયા મહેતાની સામે આંખો નોંધીને કહ્યું: ‘તમેજ વાતનું સ્વરૂપ નથી સમજતા શેઠ!’

રામજી ખવાસના અવાજમાં વૃદ્ધત્વની આગેવાની સામે, વૃદ્ધોની નિર્ણયાત્મક સત્તા સામે પ્રગટ બંડખોરી હતી. વિશે મહેતો આ જાતના સવાલજવાબ માટે તૈયાર નહોતો, તેમ આવા શબ્દો સાંભળવાની એના જ્ઞાનને હજી સુધી કોઈએ આદત પણ નહોતી પાડી. “હું નથી સમજતો? શું હું આ વાત નથી સમજતો? તમે-તમે-મને શું કહેવા માગો છો?”

મહાજનના મુખ્ય આગેવાન અને ગામના અર્ધા માસિક જેવા લેખાતા, બંદરના સરમુખત્યાર સમા ગણાતા મોટા શેઠના આ પડકાર રામજી ખવાસે સખ્ત હાસ્ય સાથે બહુજ આસાનીથી ત્રીટ્યા. “હું કહેવા એમ માગું છું કે તમે આ વાતને થડમાંથી નહિ પણ ડાળાંએથી સમજાવો છો. મહાજને વેરો આપી દેવો કે રાજ્ય સીધો વસૂલ કરે એ સવાલ નથી. સાચા માર્ગનો સવાલ એ છે કે એ વેરો દેવો છે કે નહિ? આશકરણ શેઠની વાત સાચી છે.”

આમ પોતાને ટેકો મળતો જોઈ આશકરણે અગેવાનીને બંધાયેલ જોડ પોતાના જુવાન ખલા ઉપર ઉપાડી લીધો. મોટે અવાજે અને

જ્યાં પણ ઘડાઘાડા વગર એણે ગોલવા માંડ્યું :

“આજ રાજ આપણને પૃથ્વીને વેરા નથી નાખવું. એને તો ત્યારે ત્યારે તિલ્લુરીનાં તળિયાં ખાલી દેખાય છે ત્યારે ત્યારે નવા નવા વેરાથી પોતાનાં અર્થ પૂર્ણ કરવાનું સૂત્ર છે. પણ એક વાતનો તો તમે વિચાર કરો. તમે જે વેરા આપો છો એ વેરાથી ગોળાનું મજતબ નમારો કોઈ અર્થ સારું છે ? આજે માંડવીના દરિયામાં માંચિયા બેઠા છે ને તમારાં વડાણ લૂટે છે. કહો, મળ્યે શું ક્યું ? આજે ગામગામની સીમમાં બદારવટિયા ને આડોલિયા ભટકે છે ને ધોળ દિવસે મામનરાં નથી થઈ શકનાં. કહો, સળ્યે શું ક્યું ? આજે જે કોળના પગાર ખાટે તમે આ નવો વેરા બરવાની નૈવારી બતાવી છે એ કોળનો ઉપયોગ રેવનને દબાવેલી ગમખાનો જ કે કાંઈ બીજો ?”

“આપણે પૈમે આપણને દબાવે. ‘નાકર નેરા મગર કલા ન કૈ’ જેની આ વાત છે.” રામજી અચાસે આશકમ્બુતી દલીલમાં ધર પૂગવે.

“હું પણ એ જ વાત કહું છું. આજનું રાજ જુઓ. આજના ધમધમરાં જુઓ. આજનો મોં જુઓ. રાત્રી રાત્રીજી તો સોલી ચાખીને માંખા વાપ સમો બન્યા છે—”

“હા, હા, બાથા—” વિથા મહેનાં છંછા વાલ્મર્થી દેખત આને આશકરણને ગોલનો અટકાવવાના ઉદ્દેશથી એવગમીબધાં અચાજે આપ્યા.

“હાહા, મારું આમન્યા રાખી. દરે આજ તમારું કશું નહિ મારું. આજ તો હું બોલવાનો. આંત્રી નહિ બોલવા છો તો માન-સોંકો બેગું કરીને એમનો કહીશ. રાત્રી ગમખજીના કાગ્ગાર નમારા-થી આનંદ્યા નથી. એની પામે આપણી જાન સલામત નથી, આપણી મિત્રતા મલામત નથી. આપણા ધંધારેજાદાર સલામત નથી. આપણી પટ્ટદિરી સલામત નથી. એ રાત્રનું અર્થ રેવન છો ખાટે દેખાટી લેવું એવન એની મને સમજ નથી પડતી.”

“તમે જુનાનિયાને એ વાત સમજાવ એરી નથી. જે વાત ન સમજાવ એમ. મોરેલું કહે એ કશું. મહાજનો એમ જાતઃ વચ્ચા :”

“અમને નહિ સમજાવ એ વાત ? તમારે દરે સમજાવરી પડ્યું. પણ જા એને તમારી વાત દરેથી સર્વ કારમું કાઢી મારી તો દર-આગળ છે કે આ વેરા આપણે દેખાડી તો ન દેવો, પણ દેવે પણ નહિ. પડી એવન રાજ પોતાનું અર્થ કેવ કહે છે ? નાજી વગર આપણે એ કોતીની કમીન નહી પડે.”

“તમારો જ ન આપણને સૂઝ.” રામજી અચાસે આશકમ્બુતી રેવનના સુર કુર બેઠા. કરજાચે જામજાની એ વાત એવન રેવનને

મૂર સામેલ કર્યો. પછી તો જુવાન પક્ષ જાણે કે અલગ તરી આવ્યો. મહાજને લાંબી ચર્ચા પછી વિચા મહેતા વગેરેની સમજવટ છતાં, એમની આજીજીભરી સલાહ છતાં, એમના આજ્ઞાવ પોઝાર છતાં મોટે ભાગે ઠરાવ કર્યો કે: “આ વેરો ન તો મહાજને ગામ વતી રાજને ભરપાઈ કરવો કે ન તો ગામની રૈયતે એ વેરો આપવો.”

માંડવીના મહાજનના આ બંડખોર ઠરાવથી ક્રોધથી રોતો બનેલો ‘રાતો રાયઘણ’ જાતે વેરો ઉઘરાવવાને માટે તૈયાર થયો. માંડવીના શહેરને કારમો બોધપાઠ શીખવી દેવાની નેમથી એણે તમામ સાજ તૈયાર કર્યા, એક હજાર પડાણોની ગેરખ લઈ વેરો વસુલ લેવા રાયઘણ માંડવી ઉપર ચડ્યો, અને પોતાના શિકારને નજરે દેખી વાઘમાં જે ખૂનીની તરસ સળગે, તેવી તરસ પોતાના પેટની રોજગારી માટે જેમના દિલમાં પ્રવ્યળી ઉડી હતી, એવા હજાર પડાણો બંદૂકો ફાંસી ફાંસીને ભરીને અને તલવારોની ધારે ધસી ધસીને આવતી લોહિયાળ મહેશીલ માણુવાને માટે તત્પર આવુરતા ધરાવતા પોતાના જુલમગાર રાજનની પાછળ ચાલી નીકળ્યા.

પીળા પીળા મણુકાની મોટી મોટી માળાઓ અને કાળો અંચળો પહેરેલા કોઈ મસ્ત ફકીર જેવો લાગતો રાયઘણ નવસખા-વેરો ઉઘરાવવાને પોતાના હજાર પડાણો લઈને માંડવીમાં આવ્યો અને વળતે દિવસ એ સારાચે બંદરી શહેરમાં એક ઢોલી સાદ દેવા નીકળ્યો: ‘એ...એ...એ સાદ સાંભળજો...ઓ...ઓ...નવસખા વેરો ઉઘરાવવાને રા’ બાવા પોતે પધાર્યા છે. ફોજ સહિત એમને આંહી આવવાની જરૂર પડી એ માટે વેરો બમણો કરવામાં આવ્યો છે. રૈયતમાં મુંડ દીડ ત્રણ ત્રણ કોરી સીએ ચૂકવવાની છે. એ ના પાડશે એ પોતાના જોખમે ના પાડશે.....એ...એ સાદ સાંભળજો ઓ...ઓ...ઓ.”

એક બાળુ ઢોલી આમ સાદ દેતો જતો હતો, ત્યાં બીજા બાળુ રા’ રાયઘણ-રાતો રાયઘણ પોતાના એક હજાર ખોરાસાની પડાણુની ગેરખ લઈને માંડવી શહેરમાં નવસખા વેરાની મુંડ દીડ ત્રણ ત્રણ કોરી વસુલ લેવા નીકળ્યો.

એ પહેલવાન હતો. જાડેનું રજપૂત છતાં મુસ્લીમોના કુરાન ઉપર એનું આધણું ચક્રીન બેઠું હતું. લોકોના જાનમાલને એ પોતાના વિલાસનાં સાધન સમજતો હતો. રૈયતની વડુ-દિકરીઓને એ પોતાના રણવાસમાં બેઠેલી વડારણો સમી જ લેખતો હતો. એની શિકારી વ્યભિચાર-વૃત્તિ, એની કારમી શાસન-પ્રથા, એની સીતમગાર મહે-

મૂલ-પદ્ધતિ એ નમાજને કારણે કચ્છની રેલને જે નામચીન રાગને
નામ રાખવાનું હિપનામ આપ્યું હતું. જે હિપનામ નો હતું એની
અને દરમિયાન મનોરતિમાંથી જન્મ પામેલું, પરંતુ પદેતી
રે રેલનાં નાં એની મારીરિક નાપતિનં અર્થ મમું જનુ દોષ
એવો આભામ મનો. એ જુદો માત્રજનુ દામ લાંબો દનો. એની
તી મજ પદેતી હતી. એની કાપા સરીરમાં અદ્યદતા માનેતા
મેથી મદા લામ રેલની રેલની. વાપ જેમ દૂર અને ઉત્કૃષ્ટ મદેરા-
પી એની તાલ દિગ્ગેશક આંખો મૂરના નીનારની હતી. પદેતી
રેલે જ ભય હિપનામે એવો માનવળન કચ્છિનજ નિદાન મં એવો
નરઆમ દનો.

એ વ્યારે પોતાના જ જેમ આચારવિચાર અને રૂપરંગના
હોયો કમ્પેને વેરો હિપરાવરા નીદાનો ત્યારે એની પાછળ પાછળ
હોયો કે સોડીની પગથીએ પડી.

એક મરીજ વાળિયાનું ધર લંટી લીધું. એક આદ્યજનુના ધરમાં
મામિતનુ લંટી લીધા હતાં વેગ જેટલો અસખાળ ન નીકળ્યો.
પોતાના વેરાની વસ્ત્રલાન જેટલો રકમ પણ ધરમાં નહિ દોવા જેટલો
મામિતનુમાં રાંને આખો રાગદોડ ના દેખાયો. રાંએ એ રાગ-
દોડના હંદમાં આદ્યજનુ ધર જલાપી દીધું.

કારના કકઝાટ, રકાટપકની ચીમોનાં કાંટ-નગારાથી જેની
આમેકરમ જજજાની આવળી હતી એવો રાં રકના અવતાર જેવો
પોતાનો વેરો આ અને આવી અનેક રીતે વસ્ત્રસ સેતો સંતો ધર ધરની
જડની કાઢી આમજ વધતો દનો. મધ્યાહ્ન મવાના અવમરે એક
વિધવાનું ધર આપ્યું.

રાં એ નરદીન ધરમાં પેડો. ત્રીસ વર્ષની હિમરની વિધવા
ધરધર મૂળતી દાથ વેતી કચ્છના પ્રતિપાળ સામે ઉભી રહી. ભય-
કાળમાં કુકડીની પાંખો નીચે એની જગજમાં લપાય એમ એનાં નાનાં-
મેટાં પાંચ છોકરાં એની પાછળ ભરાયાં.

‘પાંચ છોકરાં ને છટી છું’ મુકામાંથી પચનનો ઝપાટો આવે
એવા કારતા ધોરના અવાજે રાં બોલ્યો: ‘છ તેરી અદાર, લાવ અમારી
કેરી વેરાની.’

અદાર કેરી ? યનિવિદ્યાળી ધનવિદ્યાળી દિન્દુ વિધવા દળાણું
દળીને અને ગામનાં પાણી સારીને, મામની સ્ત્રીઓનાં મેલાં મેલાં લગડાં
પેલેને મોડ માડ પોતાનાં પાંચ મતાનોમાં અને પોતાના દેહમાં પ્રાણ
દેહાવી રાખતી કંગાળ વિધવા અદાર કેરી જેવી રકમ ક્યાંથી કાઢે ?

‘બાવા, હું વિધવા છું—ગરીબ છું. ગામનાં કામ કરીને મારું બાળકો ઉછેરું છું. હું ક્યાંથી વેરો આપું? તમારી ગાય છું.’

‘હા—હા—હા.’ દિશાઓ કંપાવે એવું કારમું હાસ્ય કરીને રા’ હસ્યો: ‘ગાય બાયમાં માનનારા મૂર્ખા રા’ઓ બીજા, આ રાયપણ નહિ. જાણે છે, હું રાયધણ! લાંબી વાત નહિ. વેરો જટ ચૂકી દે.’

અટાર થીંગણાં દીધેલો પોતાનો સાડલો ને ભૂખમરાની ભૂમીમાં શેકાઈ ગયેલાં પોતાનાં બાળકોને રા’ ને બતાવીને વિધવા કરમરી: ‘ઓ મારા રા’! હું તો રાંક છું. વિધવા છું. હું તો દેવા કરનાં લેવા જોગ છું. મારી હાલત ઉપર જરા દયાભરી નિગાહ નાખ. મારા બાપ, મને છોડી દે. વિધવા એ તો રાજા ને મહાજનની દિકરી કહેવાય.’

એ અવાજમાં પથ્થરને પીગળાવવાની તાકાત હતી. પરંતુ રાજાની દયાવીનતા પથ્થરથીયે વધારે કઠોર હોય છે. રા’એ નિમ્નર જવાબ દીધો: ‘અરે એમ તો બહુએ દિકરીઓ થતી આવે. એ બધાના બાપ થવાની મને ક્યાં ફૂરસદ છે? આમ બધેય હું દવા લેતો છું તો મારો વેરો પુરોય ન થાય. બાહ! બધીયે પંચાત છોડી દે. મને ફાસત્રાવવાની બધી તજવીજ મૂકી દે. ઘરમાં દાટી લોખ ત્યાંથી વેરાની કોરી કાઢી દે.’

કંપવા થયો હોય એમ વિધવા રામરોમમાંથી ત્રાસથી કબોલી રા’ની સામે ઉભી રહી. અનાથતાની એ સચ્ચ મૂર્તિ ઉપર રા’ને કાંઈ રોષ ન આવી. ‘આ રાડ એમ ને એમ નહિ માને. વિધવાઓની ગાંઠમાં કાંઈ નહિ નો છેવટે રસી—ધન નો લેાય જ. ધર તપાસી વધો. બેસાડી નાખો. આપણા વેરા વચ્ચે એ.’ રા’ના પદાંગી ફરમાન મુજબ.

એ નાનકડા બાળકના અદરના થોડા સામાનને પડાઉંએ વાંચી પાંચી નાખ્યો. એ નાના કમરાના બાયનગિયાને હલતર હલતર પડાઉંના રાંકાડી દીધેલું વસ્ત્રાળા નાંદી નાખ્યું. પરંતુ એ કંગાળ ઘરમાં એક રોજ ત્રણિય. નવ વા. રાત્રી કાળે લાય ન આવ્યો.

નિર્નય ને દુઃખનું કાલિયાના એ છવ્ઠા તરસર જોડે રાત્રી રાયધણના દીકરા પેતાને બાપ ન માને ન રા’ સાથે હોય એક દિશાવેર રાંક આવ્યો. ‘તારું મન અમર દમાન, વદમાન’ રા’ને સંભળી. રાત્રી રાયધણને પેતાના નામ ન માને. આ વાત આવ્યો: ‘હું’

આ રાંક દીકરાને વિદા. તરસર રાત્રી એક વા. રાત્રી રાયધણ નિરંકજ દીકરા દીધો છે. ને મન ને રા’નાં મન નાનકડા દીકરા પ્રત્યે વિદા. દેવના એ ને રાંક દીકરા નામ. રા’નાં મન ને રાંક દીકરા ને રાંક દીકરા. રા’નાં મન ને રાંક દીકરા ને રાંક દીકરા. રા’નાં મન ને રાંક દીકરા ને રાંક દીકરા.

મામના મહાજનને પોતાની શી વસ્તે થવાની છે એનું આગળ બાન થાય, જેના નહિ ચૂકવવાથી પોતાની શી દશા થાય એની રૈયતમાત્રને બાબુ થાય એ ખાતર આ વિધવાને નસ્યત દેવી ધટે છે. શા માટે એ રાંડે ગમે ત્યાંથી માગીભીખીને પોતાની પાસે અદાર કોરી ન રાખી ? આ રાંડની પાસેથી લેવા જેવી એક માત્ર ચીજ અત્યારે આ મકાનમાં છે.”

‘જી હા,’ કંચાળ મકાનમાંથી શું લેવા જેવું છે એનું પહાણોને જ્ઞાન ન હતું. ત્રણે પહાણો છકાર સાથે કુરનસ બળવી ઉભા રહ્યા.

“એની પાસેથી લેવા જેવી એક વસ્તુ છે. અને તે એની હસ્તમત. એનાં છોકરાંએને પણ સામે ઉભાં રાખો. બાલપણમાંથીજ રાજસત્તા સામેના બંદોબસ્તની શી દશા થાય છે એનું એમને જ્ઞાન મળે.”

રા’ અને એના પહાણો એ નાના મકાનનો બહાર નીકળી ગયા. રા’એ કસેલી આસાની નિષ્કુર બીજાથવાનિ વિધવા પાર પામી રોકે એ પહેલાં તો એ મકાનનાં બારણાં વસાહત મથાં; ને બીજી કાળે કોઠા ઉત્તરક મકાનમાં પરચો થતો હોય એમ એ કંચાળ મકાનમાંથી પાંચ બાગડોની અને વિધવાની ચીમો દૂર દૂર સુધી સંભળાતી ઉઠવા લાગી.

વિધવાની એ ચીસો સાંભળી રા’ હસ્યો. એ હાસ્યના પડછાયા એના પહાણો ઉપર પથરાયા. ચોરી વાર પછી પહાણો એ મકાનની બહાર આવ્યા. એમની પાછળ દેબનથી ફારી પડેલો વિધવાનો પ્રાણુદીન અનેલો મુકો ને અકાળરૂદ દેહ સોદીની હિઝરીમાં રમદોળાનો દનો; ને અશુદ્ધીથી ગમ્મ આંખોવાળાં પાંચ બાગડો એ દેહની પાસે બેસી રજાં દતાં. નિર્ભેળ બાબની સફેદ આગમાં એમની વાચા સગચી મઠ હતી.

મધ્યાહ્ન થયો. વેરાની ઉધરાણી નમતા પહોર ઉપર મોકુફ રાખી રા’ રાયધખ પોતાના પહાણોને લઈ કોઠલા ખાવા ને વામકુઠી રંધવાને પોતાના મુકામ ઉપર ગયો. અધુરું સહેર બોમવેસી ને બાકીનું સહેર બોમવેસી વેદના ઉપર બાજુ કે કચકચત્ર હતું.

વેરાની ઉધરાણીની કારમી કોરનાના સમાચાર સહેરના મધ્ય-ગત ઉપર પડ્યા હતા. એક બાબુ રા’ સહેરને હોંટથી વેરા ઉધરાવનો આવનો દનો, ત્યારે બીજે હોંટ સહેર મજરનનું એકું મહાજન મુદરવરના દેવગમ એકું થયું હતું. બધાના સહેરા ઉપર ત્રાન દનો. બધાના સહેરા ઉપર વિધવાના બાજુ કે પડછાયા પથરાયા હતા. એક વિધવા. બાજુ કે સહેર જદ અને છૂટું બની થયું. કાઠબેઠે બાજુ કે સહેરને બરખી ખાતુ દોઢ એવી અનુચ દહાજ દના થાત. વરખુલા બાજુ કે ઉરહી મઠ હતી.

પણ હવેની ગણતરીના મુદ્દા પર આપણી આ રજા નુકસાન છે. એ સમયે જો પાંચ મેડાલના પાંચ વેરાની હતી. આ વેરાની જે એ મિલકતના પાંચપાંચ પચસના હતા અને કંઈકાં મોંઝા ઉપર વેરાના હતા. ત્યારેના વાળા આપણે એમ મહાજનોને લેઈ પાંચની વાળાની બંધે કે મોંઝાના ગણે હતાં.

વિશેષ મહેનતો આપણે આપણી જો આપણે છે કે શું અમણે આપણે જે ને અમણે વેરા આપી જો. પરીપરી જેવા ઉપરનાં બીજા દેશો જો નથી હોતાનાં.

“હવેના, જેવી વિધાની વાત સાંભળ્યા ને ? આપણે હંડ બાગવા કરતાં જો : આપણે પરી દર્શાવેલી આમાં આપણે શું ?” વિક્રમશી શેઠે પાળુ વિધા મહાજનો સર આપણે સર પૂછ્યાં.

“આમાં વેરા જો આપણે ને આપણે દેવાનો છે. પાળુ સામા મુશ્કેલી બનીએ છીએ. ને નાહક મિલકતનાં વેરાના બેડીએ છીએ. રાજ્યને આપણે છે એ દેશના વગર દેશને આપણાં છે ? રહેવું છે રાજ્યમાં, વેરા કરવા છે રાજ્યમાં, મોંઝા કરવા છે રાજ્યમાં ને રાજ્યની સામે આપણે ઉંમરને જેવા કેટલેક અંશે ? અંદાજથી શિયાળ નાસી નાસીને પાળુ કેટલેક દર નાસે ? આપણે આપણા ગત પાળુ હવે જો વિધા મહેનતની સાથેજ મળે છે.” વિક્રમશી શેઠે વગરનારી ગદ્ય સુભામાં વેરાની વિરદમાં હતા અમણે આ સુભામાં આવતા ભગને નિવારવા વેરાની તરફદારી કરી.

“એ જો ગદ્ય સુભામાં તમાકુ ડાળું માન્યું એમાં આપણી હેરાનગતિ ઉઠાવવી પડી, ને નાહકનો આપણા ગામનો અમણે વેરાનો દંડ થયો. બુધાનિયા એ આપણે બુધાનિયા. આગળપાછળનો વિચાર નહિ. આપણે પાટા આપી આપણે. પાળે આપણા પંડ ને બીજાને પાડે.” વિધા મહેનતને અંતરની કડવાશ રજુ કરી.

“એ જો ને નિર્ણય કરા એની પરેપુરી અસર માપી લેવી જોઈએ ને ? આપણા શહેરના મહાજનો એક વાર નક્કી કર્યું કે વેરા નથી દેવો. હવે ચાર ચાર દિવસ પછી શહેરનું મહાજન થુંકથુંક ગળશે ?” આશકરણ શેઠે બોલ્યા.

“હવે આશક્ષા” રોપણનો તિરકારથી વિધા મહેનત કહોર અવાજે બોલ્યા:—“તું જો બોલવાનું નહીં રહ્યા છે.”

“શેઠ, હું માણસમાં છું, પાળુ તમે નોં નથી. તમે આજ સો માણસ ટળીને મેઢાં બન્યા છો. તમારા બોલનાં તમને કિંમત નથી રહી. તમે કરપોક બની ગયા છો. તમારી સુવાણી આમડી ને તમારા

ફધ્યોખા જળવી ગળવા માટે તમે આજ માણસાઈના નર વગરની
યાનો મોરો છે.....”

“હા હા આગા ?” આસકરજીના જુવાન મિત્ર કાશીગર મોસાં-
ખે આમુકરજીની કોઠાર બનેલી જગ્યાને આગળ વધતી અટકાવવાના
દરાવાચી અને એતચો.

મહાજનમાં તો જળે કે સન્નાટો છાછ મચે. કોઈ ગયથી
દમથી જળે કે જ્યાં માટીના માનવી ટગીને પથ્થરનાં પૂતળાં બની
ગયા. સેંકેરો વર્ષથી મહાજનની સરથા ચાલી આવતી હતી અને
લાખ જનના એ સહેરી વહીવટ કરતી હતી. પરંતુ આજદિન તક
કોઈએ મહાજનમાં ન તો આવા સુર કાઢ્યા હતા કે ન તો કોઈએ
મહાજનને આવા ઉપાસંબે આપ્યા હતા. આજ દાટતું હોય-કોઈ
બીજું ફુનિયાનાં દર્શન થનાં હોય એમ સૌ કોઈ ઉજળડ ચહેરે આ
અકસ્મ વાણી અને અપરિચિત સુરો સાંભળી રહ્યા.

“મને જોણયા દો મોસાંખ મહારાજ” આસકરજી મોઠાજીમર
થઈ સમાની આગળ આવ્યો. “બહુ દિન મનમાં વિચારો કર્યા.
બહુ દિન મનમાં ને મનમાં વાનોની વિભાસાજી કરી. બહુ દિન તમારા
ભોક્ષ સાચવ્યા છે, ને બહુ દિન જળવીશ; પણ આજ તમારો મો
ઉપર છીકણી બાંધવાની વાત મૂકી છે. આ બધાય મોટી મોટી
પાપડીઓ ને લાંબા લાંબા અંગરખા પહેરનારા જુદોને અમારા જેવા
જુવાનોનાં અંતર એક વાર જળી લેવા છો.

“એક વાર તમે દરાવ કર્યો કે વેરો નથી દેવો. આજ ચાર
દિવસ પછી કહો છો કે એકવટો તો શું પણ બમણો તો બમણો
પણ વેરો દઈ દેવો. શા માટે ? તમે પડાણોના ગાસને આગળ કરો
છો, તમને આજ ગરીબડી દેવનની દયા આવે છે, તમને આજ
દેવનની નિરુદ્ધ ઉમારવાની દુઃખ થઈ આવે છે. અંતરની મનસબજ
માં નથી દહી દેતા કે તમને તમારી જાનનો બચ લાગે છે ? તમને
તમારી નિરુદ્ધ ઉમારવાની તાલાવેલી લાગી છે ? મનસબ તમારી
છે. મેલ તમારા મનમાં છે. શા માટે તમારા એ મેલ તમે દેવન
ઉપર લાદો છો ?”

“હાહરા !” પિયો મહેનો દરેક બનજનો પ્રયાસ કરતા રોયથી
કંપતા સુરે પ્રાચ્યા “તારો બાપ તારો લગોટિયો બેર; એટલે તારી
નમજનદને અને નિખાર્યાએ છીએ. તને આ દેવનું કંઈ સારું જ
નથી ! આ બી દેવન ઉપરના ગાનના બાંને અને દૂર દરવા મધ્યએ
છીએ એના શું અમારી મનસબ છે ? શું મેલી વિધવાની વાત

તે નથી સાંભળી ?”

આશકરણના અંતરમાં વિધવાના થયેલા ઉદ્વેગે ભીપણ આવડ જગાવ્યો. દુઃસહ તેજ એની મોટી આંખોમાં ચમકી ઉઠ્યું. ‘હા, એ કયા મેં સાંભળી છે શેઠ. ને એ કયા સાંભળીને મહાજનનાં નામ ઉપર મેં આંસુ સાર્યાં છે વિચા શેઠ! એ વિધવા મરી ગઈ ને સાથે મહાજન પણ મરી ગયું. હવે આ ગામમાં મહાજન નથી પરંતુ મતલબી ને ખીકણ માણસની જમાત છે. જેમ એ વિધવાનાં છોકરાં અનાથ થયાં તેમ આજ તો રૈયત અનાથ થઈ છે.

“વિધવા એ તો મહાજનની પુત્રી.” આશકરણ અપાર્થિવ અવાજે બોલ્યો. એના જુવાન ચોવીસ વર્ષના ચહેરા ઉપરની એકેએક કોમળ રેખા કોઈ ભયંકર આગમાં જાણે કે સળગી ગઈ હતી. જળી ગયેલી તમામ કોમળતાની ભસ્મ પોતાના મુખ ઉપર એણે લગાવી હોય એમ એનો ચહેરો ભૂરા બની ગયો હતો. ત્રિપુરારી જુગજુગના સ્મશાનવાસ તરછોડીને મહાજનની સભામાં આવ્યા હોય એવો દેખાતો આશકરણ મહાજનને જાણે કે ચાપુક વતી ફટકારતો હોય એવા અવાજે બોલ્યો: “શહેરમાં એક પણ વિધવાનો એક પણ વાગ વાંકો કરે તો મહાજનને શરમાવું પડે. આજ આ શહેરમાં એક વિધવાની હસ્મત ધૂળ મળી. એ વિધવાનું ખૂન થવા જેવું મૃત્યુ થયું. એનાં પાંચ પાંચ બાળક મા વગરનાં થઈ બેઠાં. અને મહાજન! મહાજન માજન બનીને બેઠું હા-હા-હા-હા...હા.”

ઘોર અદૃહાસ્ય કરી આશકરણ બોલ્યો:

“તમે ભલે થાકો, તમે ભલે વેરો દઈ દો. અમે નહિ દઈએ.”

“તો એમાં તમારું શું વળ્યું? રા’ મારી પીટીને વસુલ લેશે.”

“ભલે લ્યે. અમે રાજખુશીથી નહિ આપીએ. જુલમથી ભલે અમને લૂંટી લ્યે.”

“ચરે છોકરા” વિચા મહેતાના અવાજમાં સમજાવતો સર હતો. જરા સરખી યે ઉચ્છ્વજલતાને આખરી રીતે ડામી દેવાની તિબાસ હતી. “ગાંડાં કાઢ મા. મરવા ને ફના થવા તારી સાથે તે વળી કોણ આવતો હતો? તારો વેરો તારા બાપને ખાતર કંઈક ચૂકવી આપશે.”

“મારો વેરો કોઈ ચૂકવે એને મા આશાપુરીની આણ છે. ભલે હું એકલો રહીશ, ને હું એકલો જ જૂઝીશ. જેને મારો સંગાથ કરવો હશે એ સૌને હું મારી સાથે ચાલવા નોતરું છું. હું આગળ ચાલીશ, પાછળ ખીજ ચાલજો. ને બે કદી યે બંદૂકની ગોળા ખાવાનો અવસર આવશે તો પહેલી ગોળી હું મારી જાતીમાં ઝીલીશ.”

કલાંગ મારીને કાચીગર ગોમાંડ ઉભો થયો: “હું આવીશ.” મજી ખવાયે પણ આગકરખીની માથે ઉભવાની નેવારી જનારી. કમીચંદ જાગવારી-હમિલ અને અસ્થિર મનનો-ફરી પાછો પણ પડીને બોલ્યો: “અને હું આવીશ.”

એક પાડી એક જુવાન જાણે કે મદાજનની માળખીમાં ચળા-ને અગમો પડી ગયો, આગકરખીનો મંથ મોટો મયો. વિજેતાના કીસા અવાજે એ બોલ્યો: “જમ, અમે મદાજનમાંથી આજ નીકળી છીએ છીએ, તમે એસાઓ કરવું દોષ તે કરતો, અમે જુવાનો ખમારે કરવું દશે તે કરશું. તમારા ને અમારા પંથ ન્યારા છે.”

આગકરખી સભામાંથી ઉઠીને ચાલી નીકળ્યો ને એની પાછળ મદાજનની જુવાની ચાલી નીકળી. મદાજન વિભાગી રહ્યું: “હવે શું થશે? શું બાવા ગુરસે તો નહિ થાય ને?”

સભામાંથી બહાર નીકળીને બહાર રસ્તા ઉપર આવી આગ-કરખી કહ્યું: “આમ ને આમ હાથ જોડીને બેસી રહેવામાં કે વેરો જરવનો માત્ર ઈન્કાર કરવામાં શો સાર? હું તો માથું ખું કે રાપ-પજીને આપણે આવા વેરાઓ લાદવાની આદત જુલાવી દેવી જોઈએ.”

“એની પાસે હજાર પદાર્થ છે હો.” રામજી ખવાસે ચેતવણી આપી.

“ભલે રહ્યા. મોડપીના જુવાનો જો જમા થાય તો દસ હજાર જુવાન સહેજે મગી જાય. પદાર્થો હજાર છે. આપણે પાંચ હજાર થઈએ. માખીસતી મામે માખીસ ઉભો રાખો તો પદાર્થો આપણા જુવાનો કરતો ક્યાં બહાર છે? એ જે કરશે તે પેટને માટે કરશે, આપણે જે કરશું તે નાક માટે કરશું.”

“એમ તો તમે કહેના હો તો મારી નાતના હું હજાર જુવાન જમા કરું.” રામજીએ કહ્યું.

“તો બસ, હવે હાકલ કરો. મરશું તો મરશું પણ કમોતે નહિ મરીએ, ને આપણી જિંતા એવી આગ જલાવશે કે કદીય જુજારો નહિ. જુગજુગના અધકાર તોડીને પણ એના પ્રકાસ રેજાશે. નિપુર સીતમગાર, રાક્ષસી રાજવટ એ પાવકલ્લાસામા જલી જશે.”

રાયધણ બોજન લઈને વામકુદી કરીને નમના પદારે ઉઠ્યો. એણે એના પદારોને તૈયાર કર્યા અને સવારનું અધૂરું રહેલું કામ પૂરું કરવાને માતંગો સાદ જાણે કે વાડામાંથી બહાર નીકળ્યો.

પગંતુ સવાર કરતા તેણે અન્યારે કોઈ જુદું દસ્ય જોયું. વાતા-વરણમા જાણે કે વીજળી સાથે વીજળી ધસતી હતી. હવામાં અરપટ

લાણકાર સંભળાતા હતા. સવારે મધભરેલા ખાલી દેખાતા મધપુડામાં બપોર પછી વનજે કે મધમાખીઓ એકઠી થઈને ગુંગતી હોય એવો ગુંગતરવ તેણે સાંભળ્યો. એને વાતાવરણની વીજળીકતા, અરધરથા, ન સમજતયાં. અને એ આગળ વધવા માંડ્યો.

થોડેક આગળ વધ્યો હશે ત્યાં તો એકાએક ભડકા સળગતા ગાળ્યા. વેદનાઝરતી તાલુગીભરી ચીસ નાખીને થોડા પડાણોને ભોંય પડતા એણે જોયા. પોતાના પડાણોના લોહીને માંડવીના રાજ-માર્ગને ભીંજવતું એણે જોયું. “બંડ! લોકોએ બંડ કર્યું!” એને વાત સમજાઈ ગઈ. અને એના ચહેરા ઉપર દેવોનો દાનવી રોપ એની આંખમાં પાગલ તેજથી પ્રગ્લવી ઉઠ્યો.

પરંતુ એની કારવાઈઓ નકામી ગઈ. એના પડાણો બંડે ચડેલી માંડવીની જુવાનીનો સામનો કરવાને નાહલાજ હતા. ઘરઘરની ખારી-માંથી, ઘરઘરના છાપરામાંથી, શેરી શેરીના ખૂણામાંથી જુવાનો નીકળવા માંડ્યા. કંઈક દિનથી સંઘરેલાં કાટ ખાતાં હથિયારો પડિયારોના ધાવ પડાણોના દેહને, એમની ખોરાસાની નિષ્કુરતાની નામચીનીને જમીનદોસ્ત કરવા લાગ્યા. સાતસો પડાણોની લાશને માંડવીના રસ્તામાં રજળતી મૂકી લયભીત બનેલો, નિર્ભેળ ત્રાસથી પાગલ બનેલો, મતિવિભ્રમિત રાયઘણ થોડા ઉપર એસીને માંડવીમાંથી એકલો જીવ લઈને નાકો. માંડવીની પ્રજ્વળ સફળ બંડથી ચિત્તભ્રમ બનેલા ત્રાસ પામેલા રાંતું મગજ પછીથી જાંદગીભરમાં કોઈ દિન ઠેકાણે ન આવ્યું એમ ઇતિહાસ કહે છે.

એ લાશો ઉપર ઉભીને આશકરણે હર્ષથી કાટતા અવાજે કહ્યું:

“હવે આનંદ થયો. આજ સાચો આનંદનો અવસર છે. આજથી આપણું આ માંડવી સ્વનંત્ર શહેર છે. આજથી એ એનો કારભાર જાતે કરી લેશે. ભૂજની રાજસત્તા જ્યાં સુધી જુલમગાર રહેશે ત્યાં સુધી માંડવી ભૂજથી સંપૂર્ણ સ્વાધીન રહેશે.”

થોડી વાર રહીને આસ્માનમાંથી કોઈ દુર્ગમ પ્રેરણા ઝીલતો હોય એમ આકાશ સામે હાથ જોડીને આશકરણ બોલ્યો: “જુવાનો! આજે આપણે આ પ્રતિજ્ઞા લઈએ. એ પ્રતિજ્ઞા પાળવાનું મા આશા-પુરી આપણને બળ આપો.”

૩૧-પ્રતિમાનાં પૂજન

(સંખટ:-ગી. ચતુર્ભુજ નાગરદાસ આચાર્ય, તંત્રી: “વસુધરા”)

“ખેટા દુરિદર ! આટલો બધો પરિશ્રમ શા સાર ! શેજ અ-
ખાડામા જઈને કાયાને ધસાવી નાખવાથી શો ફાયદો ! મને તોએ
જગત નથી મમતું !”

“પિનાછ ! અખાડામાં જઈ અંગકસરત કરવાથી શરીર વધો-
વાતું નથી, પણ કમાય છે. તમેજ કહેાને કે પંડેલાં કરતાં હમણા
માફ શરીર કેટલું મજબૂત છે !”

“એ તો બધુંએ દીક યતું છે; પણ શરીર મજબૂત બન્યા
પછી શેજ હીને લાલીએ ફેરવવાનું શું કામ ! રજપૂતોની પેઠે
આપણે ક્યાં રત્નસંભામમાં ઉતરવું છે !”

“બાપુ ! રત્નસંભામમાં જ્યા મારેજ શરીરને કસવાનું નથી;
પરંતુ કસાએજ શરીર અનેક નિર્જળ અને નિરાધારના રક્ષણાર્થે
ખપ લાગે છે. ”

“તારી આવી વાતો માંબગીને મારું કાગળું કંપી ઉઠે છે !
હૃદયના ધબકારા વધી જાય છે ! પારકાની ઉપાધિ આપણે શામાટે
કરવી ! સૌ નીનું સૌ ફોટી લેશે. માફ જઈશિત શરીર આ માંદગી-
માંથી માફ થવાની જગ્યાએ આશા નથી ! આ જીર્ણોત્તર જીવ લઈને
જશે એમ લાગે છે ! દીકરા ! મૂં સાચું કહું છું. તને મારા ખાટલા
આમજથી દૂર નહિ ખસવા દઉં. ”

“પિના-બાપુ ! એમ ચિંતાતુર ન થાઓ. હું તમારી સેવામાંથી
જરા પણ અગતો નહિ ખસું, ધીરજ રાખો, પ્રબુ દયાળુ છે ! ના-
હિમત ન બનો ! દીકા વિચારોથી માનસિક શક્તિનો બંધ દીશે
પડે છે અને તેથી શરીર સિધિત થતું જાય છે. ડોક્ટર આજેજ
કહેના હતા કે દવે તમારી તબિયત સુધારા ઉપર છે. ”

“મારી તબિયતમા સુધારો થતો હોય, તો હું કેમ ન સમજી શકું !
મને મારા શરીરની કંઈ ચિંતા નથી. ફક્ત તારીજ ફિકર છે દીકરા ! પણ”

હરનું હૃદય નીચેની જૂઓ અને મદદ માટેનું કરણ આક્રંદ સાંભળી
પરોવાળ જતું હતું. તેના હોઠ પિતાની આરા ભાગવા ફફડતા હતા !
પરંતુ તેમની એટલી શાન્તિનોય ભંગ ન થવા દેવાની ખાતર શાંત
અને નિશ્ચિંત મુનેલા પિતાના ચરણમાં નમન કરી માતાને 'હમણાં
આવું છું' કહી, રસોડાના દાર પાસે ઉભેલી પ્રિયનમા તરફ રનેહભરી
દાદ ફેંકી, હરિદર હાથમાં લાકડી લઈ ધમધમાટ કરતો દાદરનાં
પથથિયાં ઉતરીને દોડી ગયો ! પડકાર મારતો, પગના પડછંદા
બોલાવતો તરણ પીર લાડી ફેરવવા મંડી પડ્યો ! જેમ જેમ આગળ
વધવા લાગ્યો, તેમ તેમ ગુંડાઓ મુંઝાયા, મઝરાયા અને આમ
તેમ નાસવા લાગ્યા ! જે ત્રણ ગુંડાઓ હરિદરની સામે ધસી આવ્યા,
પણ ચકાવામાં પડનાં માંડ માંડ શ્વ લઈને નાસી છૂટ્યા !

લાડી ફેરવવાની કળા અને પોતાના બાલુબગની સદાયથી ગુંડાઓ-
ને નલાડી મૂક્યા પછી હરિદર બોંધ પર પડેલા યુવકની પાસે આવ્યો,
આશ્વાસનના શબ્દો ઉચ્ચાર્યા ! પણ એ તો તે યુવકને માટે છેલ્લુંજ
આશ્વાસન હતું ! લાડીઓના સખ્ત મારથી તે ગિચારો છેડેલો દમ
જેંચતો હતો ! યુવકની દશા નિહાળી હરિદરનું હૃદય દ્રવ્યું ! મરજો-
નમુખ યુવક નીચેના શબ્દો માંડ માંડ બોલી શક્યો ! લા...ઈ...આ
નો...રો...નું...ખં...હ...લ...મ...ર...ર...ત...ત...દા...સ... ને
૫...હોં...આ...હ...ને !!!

બસ, યુવક આથી વિશેષ કંઈ બોલી શક્યો નહિ ! મર રતન-
દામ રંજાડીઆનાં પ્રમાણિક મહેનો, સેદની અનિમ વફાદારી બળવી
આ દુનિયા ત્યજી ગયો !

*

* * *

મુંબઈના મિત્રમાસેકો અને મળૂરો વચ્ચે પડેલા ખનનેદમાંથી
આ તોફાન વન્યુ હતું. શેડીઆઓએ હાં પકડી અને મળૂરોનાં
ટોળા પીંક્યાં ! મામસા જંબીર બન્યો ! સમાધાનીના સુર કાઢવા
શરૂંગના આગેરનો નીહંગી પડ્યા હતા, પણ તેમનું કોઈ સાંભળે તેમ
નહોતું. મળૂરોએ શાન્તિ બોર્ડ દીધી હતી ! તેઓ શુદ્ધ પર ચડ્યા
હતા ! આવી પિપરીત હાથને લીધે મુંબઈના લખાઓ મારાહના
બનાવોરો ધેરડે ગયા હતા ! જૂના અને નવા મળૂરોના ટંદા ઉપર-
થી અપનવી મુદારાહી ટોળીએ કાઢી નીહંગી હતી અને ઘોટે ફે
પડે અંગે આવ્યા શરૂંગના મર મારી વધી પડી હતી ! આખરે
દાનિ મહાપદ નુજલજને આધું મારવું પડ્યું. દેહાણે દેહાણે એકમ

થતી આવી તોફાની ટોળાઓને વીખેરી નાખવા ગોળીયાર થવા લાગ્યા. ઘણાથે નિરપરાધી ધવાયા ને મરાયા !

એવોજ કરુણ બનાવ પાંચધુનીના નાકે બન્યો ! તેથી હરિહરના હૃદયમાં વ્યથા થવા લાગી. જો તે જરા વહેલો આ યુવકની વારે ધાયો હોત, તો તેનો પ્રાણ બચાવી શકત; પરંતુ ઈશ્વરી નિર્માણ મિથ્યા કોણ કરી શકે ? યુવકના મૃતદેહની વ્યવસ્થા કરવા હસ્તિર વિચાર કરે છે, એવામાં સામેથી સર રતનદાસની મોટર આવી પહોંચી. સર રતનદાસ સમજી ગયા કે મારા મહેતાનો પ્રાણ બચાવવા આ વીર યુવક તેની મદદે આવેલો છે. હરિહરને તેની મરદાનગી માટે ધન્યવાદ આપવા શેઠ પોતાની મોટરમાંથી નીચે ઉતરવા દ્વાર ખોલે છે એવામાં સામી દિશાએથી સણસણાટ કરતી ગોળી હરિહરનું હૃદય વીંધી આરપાર નીકળી ગઈ ! હરિહરનું શરીર પેલા મૃત યુવકના શબ ઉપર ઢળી પડ્યું ! તેના મુખમાંથી “ઓ માતા ! ઓ પથારીવશ પિતા ! ઓ ભોળા પ્રિયા ! હું જીવું છું ! તમારી સંભાળ પ્રભુ લેશે !” આટલું બોલતાં બોલતાં હરિહરનો આત્મા તેની પ્રચંડ કાયામાંથી પ્રયાણ કરી ગયો ! !

સર રતનદાસ રંગાડીઆએ આ કરુણ ઘટના નજરે નિહાળી ! તેમનાં નેત્રોમાંથી બે અશ્રુબિન્દુઓ સરી પડ્યાં ! રાજકૂતના કૃત્ય પર તેમણે ફિટકાર વરસાવ્યો ! પોતાના પ્રમાણિક નોકરની વહારે ચડનારનો આમ અચાનક અંત આવેલો જોઇ સર રતનદાસ અસંત દિલગીર થયા !

હરિહરના બિમાર પિતાએ આ હકીકત સાંભળતાંજ પ્રાણ છોડ્યો. તેની તરુણ પત્નીએ કારમી ચીસ પાડી કે તુરંતજ તેનું હૃદય બંધ પડી ગયું ! માતા નિરાધાર બની !

* * *

“ માનવરાજે રચ્યાં મંદિરો કીર્તિ કાળે ”

ટાઉન હોલના ગર્ભદ્વાર આગળ ઉભા કરેલા મંડપના મધ્ય-ભાગમાં ઉપરના સુવર્ણકિત શબ્દો ચટકતા હતા. હોલ આગળઆજે માનવમેદની ઉભરાએલી દીસતી હતી. પચરંગી પ્રગ્નના લિલ્લ લિલ્લ પોપાકોથી સભામંડપ દીપી રહ્યો હતો.

હરિહરની નિરાધાર માતાને માતા સમાન ગણીને સર રતનદાસે જીવનપર્યંત પોષવાની વ્યવસ્થા કરી હતી, પણ એટલેથી એ શ્રદ્ધસ્થના દિલનું સાંત્વન નહોતું થયું. તેમણે હરિહરની એક પ્રતિમા

નેવાર કરાવી, મુંબઈના ટાઈન દોઝ કમ્પાનિ તેનું કારખાનું રમાડે
અમવાઈ જે કોવી ગોડવનું હતી.

હાલિવાવાડના માએશમ ફરેયા મળે બંગાલ વર્ષમાં એક વાર
મુંબઈ આવતા અને મરે રતનદાસના મિત્રમાન થતા. દરમ્યાં જેણે
આરોહ દિવસથી મળે બંગાલ કે.ના થમ્ને માઆવના દતા. મિત્ર-
રેવીના તે બકા દતા. અરેવની તેમની છૂટાએ યમી દતી. આજે
સ્વયં પ્રેમથી પંડપના હાર આગળ ઉભા રહી આવનાર પડેમણ-
એમું આગળ કરના દતા. પાત્રાએ નીકળેલા મળ બારોટના મામના
એઆર બેંડો ત્યા આવી ચડ્યા. મળ બારોટ નંમને એવારી
દેતથી ખુરશી ઉપર બેસાડ્યા.

ખિચરા મામડીઆએએ મુંબઈ શહેરની મજાફિ અને આવે
સમારખ ક્યારે જોયો તોય ? પરેસીઆએ કહે પણ એત્યા વિના મળ
બારોટની આજાનુમાર ખુરશી ઉપર બેસી મથા દતા; પરંતુ આ બધું
શું હતું ? તે જાણુય તેમજે બારોટજો પૂછ્યું: “હે બારોટજી ! આ બધું
શું છે ? આ કોનો મેજા છે ?”

મળે બારોટ બીજા દામમાં રાકાએતો દોવાથી વિશેષ વાન-
મીન ન કરનાં તેજે એટલેજ ઉત્તર આપ્યો કે: “બેમો બાઈ ! આજના
પ્રસંગની વાન કરવાનો બાર મારા ઉપરજ આવેતો છે. વાતોનાં
રમિયા પરેસીઆએ બારોટજીની વાત સાંભળવા તકથી રવા !”

મિત્રોના ટોળા સાથે સર રતનદાસ રંગાડીઆ મોટરમાંથી
ઉતરી સમામંડપમાં આવ્યા. એતરફ સાંનિત્ર વાતાવરણ ફેલાયું.
સર રતનદાસે મળ બારોટને આજના કરચું પ્રસંગ ઉપર થોડું વિવે-
ચન કરી હરિહરનું રમારક ખુરશું મુકવા ફરમાવ્યું.

મૂઠોના ધોળીઆ ચડાવી મળે બારોટ ઉભા થયા અને સવાનાં
સૌ માથુએ સાંમજે એવા બુલંદ અવાજે વિદ્વાતુક વચનો બોલવા
લાગ્યા: “આજનો પ્રસંગ જેટલો કરણ છે તેટલોજ મદત્વનો છે.
શુભરાત-દાડીઆવાડનાં કેટલાંય મામડાંએને પાદર જુમ જુમ જૂતા
પાળાઆની દારો સિંદૂરના આદલાએથી જેવી જોતી રહી છે, તેવીજ
રીને અહીં મુધેલી કબે બનાવેલી આખેદળ સ્વર્ગરથના મુખને
મગની આ એક પ્રતિમા સમાના મધ્યમામમા ઉભી કરેલી છે.
તેને ખુલ્લી મુકવા માટે આપણે સૌ એકત્ર થયા છીએ. મારા મામ-
ડીઆ બાઈએને કહેવું જોઈએ કે જેનું આ આવશું છે, તે તરણ
જુવાને પોતાના માનવધર્મની ખાતર એક કુવકનો છર બચાવવા
જતા પોતાનો છવ બોલો છે.”

“કુટુંબ, સમાજ અને દેશને માટે પ્રાણ આપનાર મહાવીરોની કીર્તિ સંઘરી રાખવાની આપણી આર્થ પ્રથા જગત્પ્રદ છે. યુગપણટા સાથે આર્થ પ્રજ્ઞના હૃદયમાંથી બીરુના ખમવા લાગી છે. જૂના જમાનાના વ્રદોના જર્જરિત દેહમાં પણ ચેતન્યની ચીજ ગારીઓ ચમકવા મંડી છે. નાનાં બાળકોમાં શૌર્યના ઉમળકા પ્રક્ટી નીકળ્યા છે. પુરાણ કાળનાં કાળજનને હમમગાવી નાખે તેવાં શૌર્ય-વર્ધક કવિતોની હારમાળા મારા કંઈમાં હલુગે તાજ છે; પણ આ બધું ક્યાં સુધી રહેશે? ગામેગામે ગવાતાં એ કવિતો હવે નહિ સંભળાય! રંગ બદલાયો છે! ગામેગામે અને શહેરે શહેરે એવા રસભંડારીઓની ઉણપ મારી નજરે તરવરે છે. આ મુબ્બ નગરીની પ્રજામાં ચેતનના અંબાર કાયમ ટકાવી રાખવા આપણા જાણીતા શેઠ સર રતનદાસે વીર હરિહરની આ પ્રતિમા ઉભી કરાવી છે. તેના ઉપર વીંટાળેલું કપડું હટાવી એનાં મુખનું દર્શન કરાવવાનું મહદ્ ભાગ્ય મને મળ્યું છે.”

તરુણ વીર હરિહરની પ્રતિમા ખુદ્દી થઈ! સૌનાં મસ્તક યંત્ર-વત્ નમી પડ્યાં અને હૃદય દ્રવ્યાં! બોળા દિલના ગામડીઆઓએ પ્રતિમાને ચરણે હાથ ધરી, ભાવભીની આંખોએ વંદના કરી વિદાય લીધી!

(દેખુઆરી-૧૯૩૩ ના “શારદા” માસિકમાંથી)

૩૨-પ્રેમ ત્યાં પ્રભુ

(મૂળ લેખક:-મહાત્મા ટોન્સટોપ)

પ્રવેશ પહેલો

સ્થળ: માર્ટીન એડીયનું ઘર

(મોઝા માર્ટીન પોનાના માંઘા પુત્રની પધારી પાસે બેઠો છે. તેનો પુત્ર તારથી પીઠાય છે. માર્ટીન વચ્ચે વચ્ચે તેને એક ખાલી-માંથી કંઈક પ્રવાહી એક ચમચા વડે પાચ છે. અંદર ધીરું સંગીત વાણુ દોષ છે. અચાનક દરદી મોતના ડચકા ખાવા માડે છે, અને થોડી વાર પીઠાવા પછી મરી જાય છે. માર્ટીન મૂક જેવો બની બેસી રહે છે)

માર્ટીન—અરે પ્રભુ! આ શું? જીવનની સર્વે આશાઓ મેં આ એક પુત્ર પર જ બાંધી હતી. આજે તેં એને મારી પાસેથી મૂંટવી લીધો. ઓ નાથ! મને પણ સાથે સાથે બોલાવી લે કે જેથી મારે એના વગર એકલા રહેવાનું કુઝ સહન ન કરવું પડે. અરેરે, મારે હવે કંઈ આશા ઉપર જીવન દકાવી રાખવું! નિર્દય પ્રભુ!... હું દુનિયામાં એકલો થઈ ગયો. (કંપાન્ત કરે છે)

(પડો પડે છે)

પ્રવેશ બીજો

સ્થળ: રસ્તો

(માર્ટીન ઘીંચેદાસ પોશાકમાં એકલો ઉભો છે.)

માર્ટીન—આ મારે કું એ દેવગમાં જાઉં? દેવગમાં જવાથી શું મને મારો દરિદ્રાન પાછો મળશે? ધર્મગુરનો ઉપદેશ સાંભળ-વાથી શું મારે કુઝ જોણું થશે? ધર્મગુરમાં શું મને સાંત્વન આપવાની યક્તિ છે? જે પ્રભુએ વગરચોકે મારી પાસેથી મારો પુત્ર મૂંટવી લીધો અને મને દુનિયા પર રીબાઈ રીબાઈને બાકીનું જીવન પૂરું કરવા રહેવા દીધો એ પ્રભુ અને એના પ્રતિનિધિ આ ધર્મગુરએ! એની પાસે જવાથી હું શું કાપડો મેજરીશ? જુઓ, દેવગમાંથી બધા કેવો પુલી ચહેરે થઈ નરક પાછા વળે છે! એ દેવગમાં ફક્ત મારે

માટે જ સ્થાન નથી. હજી તો ગયે રવિવારેજ હું અને મારો પુત્ર આજ વખતે દેવળમાંથી ઉપદેશ સાંભળી પાછા ફરતા હતા. મારી આંગળીયે વળગીને એ કેવો ગેલ ફરતો ચાલ્યો આવતો હતો !

(વિચારશૂન્ય થઈ ઉભો રહે છે)

(સામેથી સાધુનાં કપડાં પહેરેલો એક વૃદ્ધ પુરુષ આવે છે.)

સાધુ—માર્ટીન !

(માર્ટીન ઉંચે જુએ છે)

સાધુ—મારી ઝોળખાણ પડે છે કે ?

માર્ટીન—ના.

સાધુ—જો, યાદ કર જોઈએ.

માર્ટીન—માફ કરજો. મારી આંખોનું તેજ હમણાંજ ઉડી ગયું છે. હું બરાબર દેખી શકતો નથી.

સાધુ—હું દ્રોષ્ટિસાના મઠમાંથી આવું છું.

માર્ટીન—(અમીને) કાણ એલીસા ? ...માફ કરજો હો ! મારો ખ્યાલ ન રહ્યો...(થોડી વાર પછી) તમે બહુ વૃદ્ધ થઈ ગયા છો...અહીંથી ગયે તમને બહુ વર્ષ થઈ ગયાં.

સાધુ—આઠ વર્ષ થયાં...તને દેવળમાં શોધ્યો, પણ ત્યાં તને ન જોવાથી તારા ઘર તરફ જતો હતો. તું દેવળમાં કેમ નથી ગયો આજે ?

માર્ટીન—સાધુપુરુષ ! દેવળમાં મારે માટે શાંતિ હોય એમ મને લાગતું નથી. આજે ત્રણ દિવસ થયાં મારા એકના એક પુત્રના મરણથી હું શૂન્યવત્ થઈ ગયો છું. મને ક્યાંયે એ પડતું નથી. ધર ખાત્રા ધાય છે. દુઃશનમાં કામ કરવું ગમતું નથી, અને ભક્તિ કરવાથી એ માફ હવે શું વળશે ? શું એથી મને મારો પુત્ર પાછો મળશે ?... અને મને તો હવે જીવવાની એ ઇચ્છા રહી નથી. ભગવાન જો માફ સાંભળે એમ હોય તો એની પાસે એજ માયું છું કે મને હવે લઈ લે. દુનિયામાં મને હવે કોઈ જાતની આશા રહી નથી.

સાધુ—(જરા પાસે જઈ માર્ટીનના ખભા પર હાથ મૂકી) માર્ટીન ! એવું આપણાથી જોલાય નહિ. ભગવાનના કાર્યો અને યોગનાઓની તુલના કરનાર આપણે કાણ ? યુ સારા નરસાનો નિર્ણય કરતી વખતે આપણે આપણી બુદ્ધિનો વિશ્વાસ ન કરવો ! પણ પરમાત્માની કરાણમય બુદ્ધિ પર પૂર્ણ શ્રદ્ધા રાખવા. પરમાત્માને જો એમ કીક લાગ્યું તો તારો પુત્ર મુન્દરી માય અને તું જીવતો રહે તો એ જરૂર ઉત્તમોત્તમ હોવા જોઈએ. ન તારી નિગળ

તે મને કારણ ને જોઈ છે કે તારું જીવન નું તારા પેલાના જ મુખને અર્થે જાગવા માંગે છે.

માર્ટિન—તો બીજા માતા અર્થે જીવન જાગવાનું જોઈ !

સાધુ—કમરપ્રીત્યર્થે માર્ટિન ! એણે તને જીવન જરૂરું છે એટલે એને અર્થજ તારે જીવન જાગવું જોઈએ. જ્યારે તું એને મારે જીવન માંગીશ ત્યારે પછી તને કાઠનું કારણ નહિ રહે, અને બધી વાત પછી તને મરણ લાગે.

માર્ટિન—પણ કમરપ્રીત્યર્થે માન્ય કેમ કરીને જીવન માગવું ?

સાધુ—માન્ય કેમ કરપ્રીત્યર્થે જીવન કેમ માગવું તે કાગડે દર્શાવ્યું છે. તને વાંચનાં આપડે છે ? તો પછી મુઠાનીની માંપડી ખરીદી વાંચવા માંડ. કમરપ્રીત્યર્થે કેમ જીવન માગવું તેની સમજ તને એમાંથી પડશે. બધી દલીલ એમાં જણાવી છે. માર્ટિન ! જ્યારે તો ડું જલણ. મુસાફરીનો યાક દહાડો અને ઉતપો નથી... ફરી તારી પાસે ઘેર આવીશ રો !

(બન્ને જુદી જુદી બાજુએ ગયે છે)

પ્રવેશ ત્રીજો

સ્થળ: માર્ટિનના ઘરનો આગસો ભાગ

(એક બાજુએ જુના જોડાનો દમસો પડેલો છે. તેની નજીક બે ત્રણ નવા જોડાની જોડી છે. પાસે મોચીનાં ઓળવરા પડ્યાં છે. બીજા પર હસમની ઊખી ટાંગી છે. એક મેજ પર ત્રાંખો દીવો બેઠો છે. માર્ટિન ચરમા આવીને વાંચે છે.)

માર્ટિન—(વાંચતો) જે તને એક માત્ર પર તમારો મારે તેની આમજ બીજે પણ ધરજે; અને જે તારી પાસેથી તારો દમસો લઈ જાય તેને તારી પાંડી પણ આપી દેજે. જે કોઈ તારી પાસે માગે તે દરેકને તું આપજે, અને તારી સ્ત્રી-વસ્તુ જે લઈ જાય તેની પાછી ઉધરાણી કરનો નહિ. માણસો તારા પ્રત્યે જેમ વર્તે એવી તારી ઈચ્છા હોય તેમ તું તેના પ્રત્યે વર્તજે.

(ઘાડી વાર વિચારમાં પડી પાછો વાંચવા લાગે છે)

હું હું છું તેમ તો કરતા નથી ને મને 'નાથ' 'નાથ' તમે શા મારે કહો છો ? જે કોઈ મારી પાસે આવી મારાં વેળું સાંભળી મને અનુસરે છે તે દાના જેવો છે એ હું તમને બતાવું. તે એવા માણસ જેવો છે કે જેણે જૂજ હું જાદી ખડક ઉપર પાવો નાખી પેનાવું મકાન બાંધવું. એટલે જ્યારે રેલના પાણી ગડ્યા ને પાણીનું પૂર મકાન સાથે જોડાયેલું બાંધવા લાગેલું, ત્યારે પણ એ મકાન

જરાજે નયમન્ય નહિ. કેમકે એનો પાપો ખડક ઉપર દેતો. અને પ્રભાતે પાપ ખડક પર પાંચેલી હતી. પાપ જે સાંજમાં આવુસેતો નથી તે એના એનો છે કે જેને જોય પર વચર પાપાનું મકાન પાંચેલું એટલે પાપીનું પર જોસાપા અપમાનાં તે એકદમ કડબસ કરતું જમીનદોરન થઈ ગયું. અને એથી જે મુકસાન પડેલું તે પાસે પિનાનું હતું.

(ચોપડી બંધ કરી. મરમા ઉતારી અને કાળીઓ મેજ પર ટેકવી વિચાર કરતો મેસે છે. પછી જોયે છે.)

મારું મકાન ખડક પર પાંચેલું છે કે રૂંતી પર? ખડક પર પાંચેલું હોય તો તો કીક. અર્ધીઓ મેડા દોમઝો ત્યારે તો બધું રાહેલું દેખાય છે અને ધમિરના રાયાળા આદેશોને મોતે અનુસરો હોય એમ માન્યરતે લાગે છે. પાપ જે જરાક નજરચુક થાય કે પ્રમાદ આવી જાય છે અને પાપું પાપ મર્ધ જાય છે...તોય હું તો મ'ડગોજ રહેવાનો. એમાં કેનો આનંદ આવે છે! હે નાથ! મને એમાં મદદ કરજે!

(ચોપડી ફરી ઉઘાડી વાંચતો હોય તેમ હોડ ફફડાવે છે અને એક બે પાનાં ફેરવે છે.)

(ધોડી વાર પછી, મોટેથી વાંચતો). ને આઈ ભણી વળી એણે સાધમનને કહ્યું: “દેખે છે તું આ બાદને? હું તારે ઘેર આવેશ ને તેં મને પગ ધોવા પાણી પણ નહિ આપેલું, પણ આણે તે પોતાનાં આંસુથી મારા પગ પખાળ્યા ને પોતાના વાળથી એ લૂછ્યા. તેં મને એક સુંબન પણ કરેલું નહિ ને આ તો ન્યારથી હું ઘર માં દાખલ થયો છું સારથી મારા પગને ચૂમતા થાકતીજ નથી મારા માથામાં તેં તેલ નહોતું નાખ્યું ને આણે તો મારે પગે લેપ ચોપડી મર્દન કયું.”

(ચોપડી બંધ કરી વિચારે છે)

એણે એના પગ ધોવા પાણી નહિ આપેલું? સુંબન નહિ કરેલું? એના માથામાં તેલ નહિ નાખેલું...!

...એ ફેરીસી મારા જેવોજ હશે. એ ફક્ત પોતાના પંડોજ વિચાર કરતો હશે—આનો પ્યાલો પીવો અને હુંકાળા થઈ સુખચેનમાં રહેવું એનીજ કાળજી રાખતો હશે. પોતાના પરાણાનો તો એ ભાવ જ નહિ પૂછતો હોય..પોતાના પંડની એ કાળજી રાખતો, પણ પરાણાની તો જરાએ પરવા ન કરતો. ને પરાણો ત્યારે કોણ હતો! ભગવાન પોતેજ!...એ મારી પાસે આવે તો! હું ચે શું એમ જ કરે?

કેશવજીનાં કાવ્ય - ૧૯૦૬

૧૯૦૬

૧૯૦૬ - ૧૯૦૭

૧૯૦૭ - ૧૯૦૮

૧૯૦૮ - ૧૯૦૯

(૧૯૦૯ - ૧૯૧૦)

કેશવજીનાં કાવ્ય

૧૯૧૦ - ૧૯૧૧

૧૯૧૧ - ૧૯૧૨

૧૯૧૨ - ૧૯૧૩

૧૯૧૩ - ૧૯૧૪

(૧૯૧૪ - ૧૯૧૫)

૧૯૧૫ - ૧૯૧૬

(૧૯૧૬ - ૧૯૧૭)

૧૯૧૭ - ૧૯૧૮

(૧૯૧૮ - ૧૯૧૯)

૧૯૧૯ - ૧૯૨૦

૧૯૨૦ - ૧૯૨૧

૧૯૨૧ - ૧૯૨૨

સાહેબ-જી કુલની જગ્યાએ સેવકો રહેવા માટે
તેમને તમારું નામ લખાવવામાં આવશે તેથી

የገንዘብ ምንጭ

100. 100. 100. 100. 100.

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

[illegible]

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

[illegible]

1990 1991 1992 1993 1994 1995 1996 1997 1998 1999 2000 2001 2002 2003 2004 2005 2006 2007 2008 2009 2010 2011 2012 2013 2014 2015 2016 2017 2018 2019 2020 2021 2022 2023 2024 2025 2026 2027 2028 2029 2030 2031 2032 2033 2034 2035 2036 2037 2038 2039 2040 2041 2042 2043 2044 2045 2046 2047 2048 2049 2050 2051 2052 2053 2054 2055 2056 2057 2058 2059 2060 2061 2062 2063 2064 2065 2066 2067 2068 2069 2070 2071 2072 2073 2074 2075 2076 2077 2078 2079 2080 2081 2082 2083 2084 2085 2086 2087 2088 2089 2090 2091 2092 2093 2094 2095 2096 2097 2098 2099 2100 2101 2102 2103 2104 2105 2106 2107 2108 2109 2110 2111 2112 2113 2114 2115 2116 2117 2118 2119 2120 2121 2122 2123 2124 2125 2126 2127 2128 2129 2130 2131 2132 2133 2134 2135 2136 2137 2138 2139 2140 2141 2142 2143 2144 2145 2146 2147 2148 2149 2150 2151 2152 2153 2154 2155 2156 2157 2158 2159 2160 2161 2162 2163 2164 2165 2166 2167 2168 2169 2170 2171 2172 2173 2174 2175 2176 2177 2178 2179 2180 2181 2182 2183 2184 2185 2186 2187 2188 2189 2190 2191 2192 2193 2194 2195 2196 2197 2198 2199 2200 2201 2202 2203 2204 2205 2206 2207 2208 2209 2210 2211 2212 2213 2214 2215 2216 2217 2218 2219 2220 2221 2222 2223 2224 2225 2226 2227 2228 2229 2230 2231 2232 2233 2234 2235 2236 2237 2238 2239 2240 2241 2242 2243 2244 2245 2246 2247 2248 2249 2250 2251 2252 2253 2254 2255 2256 2257 2258 2259 2260 2261 2262 2263 2264 2265 2266 2267 2268 2269 2270 2271 2272 2273 2274 2275 2276 2277 2278 2279 2280 2281 2282 2283 2284 2285 2286 2287 2288 2289 2290 2291 2292 2293 2294 2295 2296 2297 2298 2299 2300 2301 2302 2303 2304 2305 2306 2307 2308 2309 2310 2311 2312 2313 2314 2315 2316 2317 2318 2319 2320 2321 2322 2323 2324 2325 2326 2327 2328 2329 2330 2331 2332 2333 2334 2335 2336 2337 2338 2339 2340 2341 2342 2343 2344 2345 2346 2347 2348 2349 2350 2351 2352 2353 2354 2355 2356 2357 2358 2359 2360 2361 2362 2363 2364 2365 2366 2367 2368 2369 2370 2371 2372 2373 2374 2375 2376 2377 2378 2379 2380 2381 2382 2383 2384 2385 2386 2387 2388 2389 2390 2391 2392 2393 2394 2395 2396 2397 2398 2399 2400 2401 2402 2403 2404 2405 2406 2407 2408 2409 2410 2411 2412 2413 2414 2415 2416 2417 2418 2419 2420 2421 2422 2423 2424 2425 2426 2427 2428 2429 2430 2431 2432 2433 2434 2435 2436 2437 2438 2439 2440 2441 2442 2443 2444 2445 2446 2447 2448 2449 2450 2451 2452 2453 2454 2455 2456 2457 2458 2459 2460 2461 2462 2463 2464 2465 2466 2467 2468 2469 2470 2471 2472 2473 2474 2475 2476 2477 2478 2479 2480 2481 2482 2483 2484 2485 2486 2487 2488 2489 2490 2491 2492 2493 2494 2495 2496 2497 2498 2499 2500 2501 2502 2503 2504 2505 2506 2507 2508 2509 2510 2511 2512 2513 2514 2515 2516 2517 2518 2519 2520 2521 2522 2523 2524 2525 2526 2527 2528 2529 2530 2531 2532 2533 2534 2535 2536 2537 2538 2539 2540 2541 2542 2543 2544 2545 2546 2547 2548 2549 2550 2551 2552 2553 2554 2555 2556 2557 2558 2559 2560 2561 2562 2563 2564 2565 2566 2567 2568 2569 2570 2571 2572 2573 2574 2575 2576 2577 2578 2579 2580 2581 2582 2583 2584 2585 2586 2587 2588 2589 2590 2591 2592 2593 2594 2595 2596 2597 2598 2599 2600 2601 2602 2603 2604 2605 2606 2607 2608 2609 2610 2611 2612 2613 2614 2615 2616 2617 2618 2619 2620 2621 2622 2623 2624 2625 2626 2627 2628 2629 2630 2631 2632 2633 2634 2635 2636 2637 2638 2639 2640 2641 2642 2643 2644 2645 2646 2647 2648 2649 2650 2651 2652 2653 2654 2655 2656 2657 2658 2659 2660 2661 2662 2663 2664 2665 2666 2667 2668 2669 2670 2671 2672 2673 2674 2675 2676 2677 2678 2679 2680 2681 2682 2683 2684 2685 2686 2687 2688 2689 2690 2691 2692 2693 2694 2695 2696 2697 2698 2699 2700 2701 2702 2703 2704 2705 2706 2707 2708 2709 2710 2711 2712 2713 2714 2715 2716 2717 2718 2719 2720 2721 2722 2723 2724 2725 2726 2727 2728 2729 2730 2731 2732 2733 2734 2735 2736 2737 2738 2739 2740 2741 2742 2743 2744 2745 2746 2747 2748 2749 2750 2751 2752 2753 2754 2755 2756 2757 2758 2759 2760 2761 2762 2763 2764 2765 2766 2767 2768 2769 2770 2771 2772 2773 2774 2775 2776 2777 2778 2779 2780 2781 2782 2783 2784 2785 2786 2787 2788 2789 2790 2791 2792 2793 2794 2795 2796 2797 2798 2799 2800 2801 2802 2803 2804 2805 2806 2807 2808

... ..

1. 凡在本行開辦之各項業務，均應遵守本行所定之各項規章，並應隨時注意本行所定之各項規章，如有違反者，應即停止該項業務，並應隨時注意本行所定之各項規章，如有違反者，應即停止該項業務。

... ..

$\frac{1}{\sqrt{\pi}} \int_{-\infty}^{\infty} f(x) e^{-x^2} dx = \frac{1}{\sqrt{\pi}} \int_{-\infty}^{\infty} f(x) e^{-x^2} dx$

$\frac{d}{dt} \left(\frac{\partial L}{\partial \dot{x}} \right) = \frac{\partial L}{\partial x}$

1. The first part of the document is a list of names and dates, which appears to be a record of some kind. The names are written in a cursive script, and the dates are in a standard font. The list is organized into two columns, with names on the left and dates on the right.

[illegible][illegible]

17

18

19

20

21

22

23

24

25

26

27

28

29

30

31

32

33

34

35

36

37

38

39

40

41

42

43

44

45

46

47

48

49

50

51

52

53

54

55

56

57

58

59

60

61

62

63

64

65

66

67

68

69

70

71

72

73

74

75

76

77

78

79

80

81

82

83

84

85

86

87

88

89

90

91

92

93

94

95

96

97

98

99

100

101

102

103

104

105

106

107

108

109

110

111

112

113

114

115

116

117

118

119

120

121

122

123

124

125

126

127

128

129

130

131

132

133

134

135

136

137

138

139

140

141

142

143

144

145

146

147

148

149

150

151

152

153

154

155

156

157

158

159

160

161

162

163

164

165

166

167

168

169

170

171

172

173

174

175

176

177

178

179

180

181

182

183

184

185

186

187

188

189

190

191

192

193

194

195

196

197

198

199

200

201

202

203

204

205

206

207

208

209

210

211

212

213

214

215

216

217

218

219

220

221

222

223

224

225

226

227

228

229

230

231

232

233

234

235

236

237

238

239

240

241

242

243

244

245

246

247

248

249

250

251

252

253

254

255

256

257

258

259

260

261

262

263

264

265

266

267

268

269

270

271

272

273

274

275

276

277

278

279

280

281

282

283

284

285

286

287

288

289

290

291

292

293

294

295

296

297

298

299

300

301

302

303

304

305

306

307

308

309

310

311

312

313

314

315

316

317

318

319

320

321

322

323

324

325

326

327

328

329

330

331

332

333

334

335

336

337

338

339

340

341

342

343

344

345

346

347

348

349

350

351

352

353

354

355

356

357

358

359

360

361

362

363

364

365

366

367

368

369

370

371

372

373

374

375

376

377

378

379

380

381

382

383

384

385

386

387

388

389

390

391

392

393

394

395

396

397

398

399

400

401

402

403

404

405

406

407

408

409

410

411

412

413

414

415

416

417

418

419

420

421

422

423

424

425

426

427

428

429

430

431

432

433

434

435

436

437

438

439

440

441

442

443

444

445

446

447

448

449

450

451

452

453

454

455

456

457

458

459

460

461

462

463

464

465

466

467

468

469

470

471

472

473

474

475

476

477

478

479

480

481

482

483

484

485

486

487

488

489

490

491

492

493

494

495

496

497

498

499

500

501

502

503

504

505

506

507

508

509

510

511

512

513

514

515

516

517

518

519

520

521

522

523

524

525

526

527

528

529

530

531

532

533

534

535

536

537

538

5

Figure 1. The effect of the concentration of the *Agrobacterium* suspension on the transformation efficiency of *Agrobacterium* strains.

। મોટે ભાગે સામાન્ય લોકજર્ગમાંજ ફરતા, અને સાદા ડોળ તિનાના કાચેલાં બળના, અને આપણે આરા પાળી છીએ તેમ એણે રેડા બનાવ્યા તે જગ્યા આપણા યમવાચના વર્ગમાંથીજ. એ દેડના ને મોઢાં બને મોટા થઈને ફરશે તે નીચે પડવાનો ને જે દોષ બને તમ બનીને ફરશે તે મોટા થવાનો. ગરીબ, નમ્ર, સાવચ અને દયાળુ શોકેજ ભાગ્યશાળી અને સુખી છે.

(સિદ્ધપાનીચની આંખમાં આંસુ આવી જાય છે. તેના હાથમાં થાંભળેલા એકબેજ થંભી રહે છે.)

મારીન—થોડી વધુ આ થોડા.

સિદ્ધપાનીચ—(ઉભો થતો) તમારો પાક માનું છું. મારીન ! તમે મારા શરીર અને આત્માને ચોપણ અને ચાલિ બેઠ આપ્યાં.

મારીન—તમે આપના રહેતા હો તો કેવું સાફ ! કાઠક બીજ વાર આવજો; મહેમાન આવે એ મને ગમે છે. (સિદ્ધપાનીચ જાય છે.)

(થોડી વાર પછી સિદ્ધપાનીચવાળા જગ્યાએ છોકરું તેડેલી એક બાઈ આવી ધરધરની ઉભી રહે છે.)

મારીન—બહેન, એ બહેન ! જગ્યાને લઈને હાલમાં કાં ઉભી હો ! એરડીમાં આવ. અહીં તારા બચ્ચાને જરાજર દબારી શકાશે. (બાઈ અંદર આવે છે)

મારીન—અહીં સગડીનજીકએસ. દુકાણી થા, ને જગ્યાને ધરસાવ.

બાઈ—ધાવણ જ ક્યાં છે ? કાલ સવારની નું બૂખી છું.

(મારીન અંદરથી થોડું ખાવાનું લાવે છે)

મારીન—લે બહેન ! આ ખા. બચ્ચાને મારી પાસે લાવ, હું એને રમાડીશ. ભગવાનની મહેરથી એક વાર મારે પણ બચ્ચાં હતાં; એટલે બચ્ચાં રમાડનાં મને આવડે છે.

બાઈ—(ભાનું ખાતાં) મારો ધબ્બી લશ્કરમાં સિપાઈ છે. આઠ માસ પર એમને દૂરદૂર ક્યાંક લઈ ગયા છે. હું એક જગ્યાએ રહેવારી તરીકે રહી હતી; પણ આ છોકરું થતા ત્યાંથી રમત મળી. પછી તમ મહિના થયા તોફારી વગરની છું. ધરમાની બધી ચીજો મેં વેચી દીધી. અત્યાર એક બાઈને ત્યાં જઈ હતી. એણે મને ગમવા જીજ્ઞાસા તો દીધી છે, પણ આવતે અઢવાડિયે આવવા કહ્યું છે. ચાહીને લોથ થઈ મર્ષ છું..... એટલા મારા નમીજ કે માસિક બાઈ મકન મકાન વાપરવા આવે છે, નહિ તો અમારા કાણુ જાણે રાધે હાથ થાન !

માટીન—તારી પાસે કેં ગરમ કપડાં નથી ?

બાઈ—ક્યાંથી હોય ? એક છેલ્લી શાલ હતી તે કાલે છ પેન્સમાં ગીરો મૂકી. (બચ્ચાને માટીન પાસેથી લઈ લે છે.)

માટીન—(અંદરથી એક જૂનો ડગલો લાવી આપી) લે બહેન ! છે તો વપરાઈને છૂર્ણ થઈ ગયેલો; પણ તારા બચ્ચાને પહેરાવવા ખપ લાગશે.

બાઈ—ભાઈ ! ભગવાન તમારું ભણું કરે. ખરેખર, ઇસુ ભગવાનેજ મને તમારી બારી પાસે મોકલી હશે. કેવી દુઠી છે ! ખરેખર, મારા પર મહેર કરવાનું તમને ઇસુ ભગવાને જ સૂઝાડ્યું હશે.

માટીન—સાચું. કાલે રાત્રે મને એવો અવાજ સંભળાયો હતો કે રસ્તા પર નજર રાખજો, હું આવીશ. માટે હું રસ્તા પર જોયા જ કરતો હતો. મારી તારા પર નજર પડી. તે છેક અકસ્માત તો નહોતો જ.

બાઈ—હોય ભાઈ ! એની માયાની આપણને શી ગમ પડે ? એ તો પગમાં ચાહે તે કરે. (જાય છે)

માટીન—બહેન ! ઇસુ ભગવાનની ખાતર આટલું લેતી જા. તારી ગીરો મૂકેલી શાલ આ વડે છોડાવજો. (કાંઈક પૈસા આપે છે. બાઈ જાય છે. પાછો માટીન કામ કરવા બેસે છે)

(ઉંબરા પાસે એક સફરજનના ટોપલાવાળો વૃદ્ધ ડોસો માથે ટોપલો અને એક હાથમાં એક કાથળો ઝાલી ઉભો રહે છે. એક તોફાની છોકરો આવી તેના ટોપલામાંથી એક સફરજન ઉઠાવે છે. ડોસો કાથળો ઉંબરા પાસે મૂકી તેને પકડે છે.)

છોકરો—(નાસવા મથતો) મારે છે શાનો ? છાંડી દે મને. ડોસો—લાવ મારું સફરજન.

છોકરો—કાણે લીધું છે ? લીધું હોય એને કહે, જા, ડોકરો. (માટીન આવી બંનેને જુદા પાડે છે)

માટીન—ભગવાનને ખાતર એને માફ કરો.

ડોસો—એને તો હું એવા બગર પાડીશ કે એક વરસ સુધી બૂલે નહિ, એને તો પેલામનના જ માથું.

માટીન—ભગવાનને ખાતર એને જવાબ દો. ફરી એવું નહિ કરે. (ડોસો છોકરાને જતા જોઈ જાય તો નાસવા જાય છે એટલે માટીન તેને પકડી રાખે છે)

માટીન—જાય છે કા. ' કાલના તારા માગ.

છોકરો—કાલે મને માફ કરો.

માટીન—લીક જા. (એક સફરજન ટોપલામાંથી કાઢી લેને)

આપે છે) દાદા ! આના પૈસા દુઃ આપીશ.

ડોમો—નમે આ હુઆને વંદાડી મુકશો. એને તો થાદ રહી નય એવી મિથા કરવી નોઈએ.

માર્ટીન—મે તો આપણી રીત; બગવાનની રીત એવી નથી. અને તો તો પછી આપણા આટલા બધા પાપની શિક્ષા આપણને દેટથી થવી નોઈએ ? બગવાનની એવી આગ્રા છે કે આપણે સૌને મારી આપવી; નહિ તો આપણને મારી ક્યાંથી મળે ? મારે સૌને મારી આપવી અને તેમાંથી આવા પોરિયાઓને તો ખાસ.

ડોમો—વાન તો ખરી; પણ આવા છોકરાઓ બહુ બગવા માંડ્યા છે.

માર્ટીન—તો પછી આપણે જુદાએ એને સુધારવા નોઈએ.

ડોમો—દુઃ થે એમ જ કદું છું. મારે આવા સાન છોકરા દના. તેમાંથી હવે એક છોકરી જ રહી છે. તેના નાના છોકરાઓ ખાતર દુઃ આ મજૂરી કરે છું. બહુ મળનાં છોકરાં છે, અને તેમાં થે નાનકડી એની તો “એ દાદા આપ્યા” કરતી કાપમ સામે આવતીજ હોય ! ખરેખર, છોકરાંઓનાં દિલ બહુ નિર્દોષ હોય છે.

માર્ટીન—એ તો આની છોકરમન હતી. બગવાન એને ભત્તી મત દે.

(ડોમો કોથળો ઉત્તરવા નય છે)

છોકરો—(કોથળો લઇ લેતો) લાવો દાદા ! મારે એ બાળુ જ આવવું છે. દુઃ તમારો કોથળો ઉપાડી લઈશ.

(બન્ને નય છે)

(માર્ટીન થોડી વાર કામ કરે છે. પછી બત્તી કરી વાંચવા બેસે છે, વાંચના વાંચના ટેબલ પર માથું નાખી સુઇ નય છે.)

(અદરથી અવાજ આવે છે)

અવાજ—માર્ટીન ! મને ઓળખતો નથી ?

દુઃ સવારવાળો જુદ સૈનિક-રિટપાનીય.....દુઃ સવારવાળો બાઈ.....પેલો સફરજનવાળો ડોમો અને છોકરો...

(ધીરે સંગીત અદરથી સંભળાય છે)

...દુઃ જુઓ દનો અને તે મને ખાવા આપેલું...તરસે! દનો અને પીવા આપેલું...અમળખે દનો અને ધરમા આસરે આપેલો.

...આ અદનામાં અદના માનવબધુની ને સેવા કરેલી એ ને મારી જ સેવા કરી છે.

(માર્ટીન નગી ઉડી ઇસસની ઇબી આગળ ઘુટણીયે પડે છે)

(ધીરે સંગીત સાથે પડે પડે છે)

(“ફૂલગાજ” ના એક અકનાચી)

૩૩-મૂલનો મોગ

—૦૦૦૦૦—

(લેખક:-શ્રી. રીતારામ શર્મા)

એ ભાગંદર ઘટનાની વાત જાણીને એકલી મુંબઈ નગરી જ રામકૃષ્ણ ગર્ભ નહોતી, પરંતુ જ્યાં જ્યાં વર્તમાનપત્રો એ વાતો લઈ ગયાં, ત્યાં ત્યાં જોજો જોજો એ કરણ પ્રસંગની હકીકત વાંચી, તે દરેકના દિલ પર સખ્ત આઘાત થયો.

એ ઘટના જોટલી કરણ હતી તેટલી જ ચમકાવનારી હતી.

મુંબઈમાં રામરાવ કામટ નામના ૪૦ વર્ષના એક બેકાર પિતાએ દશ દશ વર્ષની લયાનક બેકારીથી કંટાળી, પોતાની બે પ્રિય પુત્રીઓ જેમાંની એક ચૌદ વર્ષની અને બીજી સાત વર્ષની હતી તેમને સ્વહસ્તે ઝેર આપી, બંને પણ ઝેર પી આત્મહત્યા કરી હતી. મરવા અગાઉ રામરાવ કામટે એક પત્ર લખી પધારીમાં રાખ્યો હતો.

એ પત્રમાં તેણે સાફ સાફ શબ્દોમાં જણાવ્યું હતું કે, દશ દશ વર્ષની બેકારીથી મારી જે નિર્ધન અને દુઃખદ દશા થઈ છે, તેમાંથી છૂટવા માટે હું આ કૃત્ય કરું છું.

ટપાલ આવી ત્યારે મારે ઘેર આઠ દશ મિત્રોની મંડળી બેઠી હતી. બધા નીજવાન હતા, છતાં વિચારોમાં ત્રગભગ બે ત્રણ લિલ્લ લિલ્લ ટોળીઓ પડી જતી હતી.

રાજકારણી પરાધીનતાથી મનુષ્ય કેવો નિમોત્થ ગતી ગય છે, તેની તે વળતે ચર્ચા ચાલતી હતી. એ નિમોત્થતા ચારિત્ર્ય ઉપર અસર કરે કે નહિ એ મહત્વનો પ્રશ્ન ચર્ચા રહ્યો હતો. તેટલામાં મેં ટપાલમાં આવેલા તે દિવસના વર્તમાનપત્રના પાના ઉઘાટવા માંડ્યા.

રામરાવ અને તેમની બંને પુત્રીઓના અકાળ મૃત્યુના સમાચાર તેમાં મોટા કાળા અક્ષરે છાપ્યા હતા.

તે સમાચાર વાંચતાં જ મારા દિલ ઉપર સજ્જડ ધક્કો ખેંચો.

એ આઘાત ત્રણ હિંદીઓના મરણનો નહોતો. એવા તો

અનેક મનુષ્યો દિલ્લિમાંથી દરજાત મરજીને કારણ થઈ ગયા. તેમજ
અનેક મધ્યમ શ્રેષ્ઠ શિલ્પીઓ મદદા દરજાતના મહેલમાં પોતા મરજી
કાર્યો અવરજાવવાથી થઈ ગયા હતા. મોટી મોટી જાતોનાં મરજીનાં દરજા;
મોટા મહેલનાં અને તેની અંતરે પુણીની આબરુઓથી અને જાતો
અમર નર્મની થઈ, પાંચ દિલ્લિમાંથી, મરજીને જેવા કાર્યોમાં અને
અવરજાવવા માટે અને દરજા દર્શી મુખી જેવાર દરજા આપવાથી પડે,
એવી દરજા દિલ્લિમાંથી મરજીને જેવા દરજા અને તે આપવા થયો હતો.

એ ગુરુતર જ મરજીમાં મરજીમાં પડેલી મિત્રમંડળોને એ
મહાસાર થયો.

જે દરજામાં એ મરજી મરજી થયા દરજા, પિતા જેવા પિતાને
દરજા દરજાને પોતાની પુણીઓને એમ લેખો પડેલા દરજા એ કરજી, દુઃખદ
અને શરમજનક દરજાને વિચાર કરનાં મારા દરજા મિત્રને દુઃખ થયું.

“ પડેલીનનાના આ પ્રત્યક્ષ ” એક મોટી દરજા.

“ માનવમરજી મરજી આ મરજી અવરજાવ કરજીકર છે. ”

મિત્રને કહ્યું.

“ આ નમાર કહેવાના મરજી સમારજી મિદામલું સ્વરૂપ જુઓ.
પ્રાચીન કામચર્ચો એમ દરજા જેવાં આપનો અને સમજો નાદિ
દોષ, પણ એક તંદુરસ્ત માણસ દરજા દરજા વરજી મુખી, દરજા છતાં
કામચર્ચો મેળવી ન શકે, તેથી તેને આવનાં મરજી નાદિ અને આપ-
માન કરજો પડે, તેવા બનાવ આપે જ બનાવ દરજા. ”

એક પ્રાચીનનાના પ્રશંસક બામ્બે પોતાનો મન પ્રકટ કર્યો.

“ પ્રાચીન અર્ચાચીનની મરજીમાંથી આવી બાબતમાં થઈ
ન શકે. ” નવા વિચારનો શાંતિ પોકારી હોયો “ કેમકે પ્રાચીન
સમયે માણસ માત્ર જમીન ઉપર જ કામ કરતો, અને હજીવા
સાધનથી તે મિત્ર કરતો હોવા છતાં તેની જરૂરિયાત પૂરતી જમીન
પણ તે ખેડી શકતો નહિ. ”

“ જે એમ હોય તો અત્યારની પ્રાણધાનક દરીદ્રાદરજા તે
વખતે નહોતી, તેથી લગભગ એમી થતી હતી એ સ્વીકારવું જ
પડે, અને તો તો શાંતિ જે નવીનનાની દિમાયન કરે છે તેના
મુઠો જ વડી પડે છે. શાંતિની વિચારસરણી પ્રમાણે કહીએ
તો જનનાને મુખી થવું હોય તો જે જમાનામાં ધમાની પોટી
દરીદ્રાદરજા નહોતી, તે જમાનામાં જવા માટે આપણે અવરજાવવુંક

માટે નાપર થવું જોઈએ. " મેં કહ્યું.

" પુણ્યલાલ અને તેના જેવા વિચારવાળાઓએ નવા જમાનાના વિચારોની માટે થકને બદલે તેથી તેા પરાધીનતાની આમે મૂંઝવા કમર કમરી દોરેએ. " કાદિને કટાક્ષ કર્યો.

" શું બેકારી વિચારનામાં નથી ? કહે છે કે ત્યાં તેા લાખોમાં માણસો બેકાર છે, તેા ત્યાં આવા બનાવો કેમ બનતા નથી ? "

બીજા એકે નવો મુદ્દો રજુ કર્યો.

" એનું કાગળ ત્યાંના કામદારોની અશક્તિ " મેં કહ્યું.

" નહિ, નહિ, એટલિટનની સ્વતંત્રતા " સાનમાંએ મુર પૂર્યો.

" એમ માનવું એ તેા તમારી બૂલ છે. જો એટલિટન સ્વતંત્ર છે એથી તેના બેકારોને બૂખથી આત્મહત્યા કરવી પડતી નથી એમ કહીએ, તેા પછી સ્વતંત્ર એટલિટનનાં સંતાનો બેકાર કેમ રહે છે એજ મૂળ મુદ્દાનો પ્રશ્ન છે. " મેં કહ્યું: " એટલિટન સ્વતંત્ર છે એમ માનવું એ એક જાતની જામણ છે. હા, દિંદીઓ કરતાં ત્યાંના માણસોને અત્યાધિકારના વિશેષ હક્ક છે અને તેના કટલાક નૈસર્ગિક હક્કનો કાયદાથી સ્વીકાર થયેલો છે એ ખરું, પરંતુ થોડાક શીખતો અને સત્તાવાળાઓને જ માટે ત્યાં સ્વતંત્રતા છે, બાકી તેા પ્રજાને મોટા સમુદાય પરાધીન, નિર્ધન અને સામ્રાજ્યવાદી મૂડીવાદીઓના બીજા ચક્રમાં પીમાઈ બાંસાઈ રહેલો છે; છતાં ત્યાંના કામદાર વર્ગ વ્યવસ્થિત હોવાથી, બેકારો છેક જૂને મરી ન જાય, તે માટે તેમને થોડા ધણા પૈસા આપવાની તજવીજ સરકારને કરવી જ પડે છે; કેમકે જો તેવી તજવીજ તે કરે નહિ તેા વિભાગતી શ્રમજીવીઓ રામરાવ કામઠની આફત પેનાનાં બાળકોને મારી નાખીને મરવા તૈયાર થાય તે પહેલાં તેા બચકર વિપ્લવની ફોળી સળગાવી, તેમને નિર્ધન બનાવી મૂકનાર મૂડીવાદ અને સામ્રાજ્યવાદ બન્નેનો નાશ કરી નાખે એવો તેમને સારો લાગે છે. "

" શું ત્યારે તમે એમ કહો છો કે રાજકારણી સ્વતંત્રતાથી આપણી આર્થિક દશા નહિ સુધરે ? "

મને ઉદ્દેશીને પુછાવવા એ પ્રશ્નનો ઉત્તર આપતા મેં કહ્યું: " જવાબે નહિ. રાજકારણી સ્વતંત્રતા અને આર્થિક સ્વતંત્રતા એ બે સ્વાય જુદી ધરતીઓ છે. આપણી પરાધીનતાનો સાબલ સબને ગોંડવાવવા આર્થિક તંત્રથી એવી પરિસ્થિતિ ઉભી થઈ છે કે ત્યાં

સુની આપણને સંપૂર્ણ આર્થિક સંસ્કારણી સ્વતંત્રતા મળે તો
ત્યાં સુની આપણે આપણી આર્થિક દશા સુધારી શકીશું નથી.
છતાં ધારે કે આપણને અને પ્રકારની સ્વતંત્રતા મળે તોપણ
તેથી સમસ્યા કામટ જેવા માણસોની દશા તો સુધરવાની નહિ જ."

"એમ કેમ?" પૂછવાએ પૂછ્યું: "જો એમજ હોય તો
આપણે સ્વતંત્રતાની વડત માટે આટલા બોગ આપવા શા સાર
નૈયાર થયું?"

"તે મનુષ્યમાનનો સ્વાભાવિક હક્ક છે માટે" એ કહ્યું.

"ત્યારે સમસ્યા કામટ જેવાઓની દશા સુધારવા માટે એ
કર્યું નેહાએ?" એણે પૂછ્યું.

"તે માટે આપણે વર્તમાન સમાજવ્યવસ્થામાં પડેલા કમ
પડેલા બેરોશિયન સંસ્કારણી તેમજ આર્થિક અને ક્ષેત્રમાં સંપૂર્ણ
પાછા પડેલા પાછા અડગ મનમાંડાર છે, તેની સરેરાશ સર્ગની
અવસ્થા દેશાત્મકતા કરતાં અતિ ધણી વિશેષ છે, તેમ છતાં તો
જેવળ સાથે માનવ એકર સં અને કરોડો માનવોને માનવમાનવ
ને સંસ્કારણી મળે પડે, પાણી ગરમ કરવા માટે જોઈતા એક
જોઈતા ના ન હોવાથી સાચા નિર્ધન માણસોને માટે સ્વાભાવિક
જોઈતા નથી તેમ જ માનવ તેમ જ કારણ થું, એનો આપણે પડી
વિચાર કરવો જોઈએ."

"એકવચનમાં કહેવું એવું છે કે, સ્વતંત્ર વિદેશી સં
સારણે નિર્ધન એકવચનમાં જોઈતા પડેલા?" એણે કહ્યું.

"હા" એ કહ્યું. "તે દશા આપણે પ્રેરણાત્મક અને નિર્ધન
ને કે જેવળ વિદેશી સંસ્કારણી દશા નિર્ધન સર્ગની નથી."

"તેમ જ સાચું તે માટે તમે શું કારણ સંસ્કારણી માટે છે?"

"તેમ જ સાચું તે માટે તમે શું કારણ સંસ્કારણી માટે છે?"

"તેમ જ સાચું તે માટે તમે શું કારણ સંસ્કારણી માટે છે?"

"તેમ જ સાચું તે માટે તમે શું કારણ સંસ્કારણી માટે છે?"

"તેમ જ સાચું તે માટે તમે શું કારણ સંસ્કારણી માટે છે?"

"તેમ જ સાચું તે માટે તમે શું કારણ સંસ્કારણી માટે છે?"

"તેમ જ સાચું તે માટે તમે શું કારણ સંસ્કારણી માટે છે?"

“ એવી આશા રાખવી તે નિર્મોખોનું જમ છે, પરંતુ આ દેશ કે જેની ઉપર પશ્ચિમી મહાપાત્રોએ પાતળા આર્થિક દિન માટે જે રાજ્ય સ્થાપે છે એવી વિચારના મનરમીઓ, ગીર-ખુને સ્વીકૃતિ, એકાગ્રગે અને વીતરે બંધાયેલું કહે છે. તેમની ખાસેથી એવી આશા રાખવી એ ખીલું કંઈ નહિ પણ પ્રતિદાસનું અમાન જ રાખે છે. ”

“ નમાઈ કપન સર્વિશ સત્ય છે. અમેને આ દેશની ગરીબી દ્રાવિશ જરૂર દેટોએ પ્રયત્ન કરે એવું માને તે મૂંઝે જ દિવો જોઈએ. અમે તો એમ માનના નથી. ” એ વાર જમ્યુ ખોલી ઉઠ્યા.

“ માટે બાપા! રામરાય કામરના આ કરામ અવસાનથી જો આપણને જરૂર નેટીએ અસર મળી હોય તો આવો, આજે આપણે બધા બની પ્રતિજ્ઞા લઈએ કે, અમારા દેશની રાજકીય-આર્થિક પરાધીનતાની જરૂર તોડવા અમે તન, મન, ધનથી કામ કરીશું. ”

બધું જ દોષું ગંભીર બની મયું, અને અમે બધા એવી પ્રતિજ્ઞા લઈને જ વીખરાયા.

(“નવયુગ” માસિકના એક અંકમાંથી)

૩૪-અપકાર પર ઉપકાર

(લેખક:-રા. કુમુદ સી. નાણાવટી)

મોદન પાંચ કલાકની સતન મજૂરી પછી-કાંકરા ને રેતી પીસતી વેળાએ તેમાંથી નીકળતા ધુવાને પોતાના આસિન્ધામમાં પાંચ પાંચ કલાક સીધા પછી દમખાંજ જરાક દરવાજા બહારને ઓટસે આવ્યો હતો. એના કાન પર અરધું પીંધેલું બીડીનું કુંકું હતું.

એણે આસપાસ નજર ફેંકી, જરાક સુધી ચાલી, એણે પોતાને કાંઈ જોઈ જવું તો નથી એ માટે ચોકસાઈ કરી અને એ કાને લગવેલા બીડીના કુંકાને એના મેલા કપડા સાથે ધસી, તેને વગગેલો સોમેટ એ કુંકા પરથી દૂર કરવાનો સતોત્ર ધારણ કરી તેને પેટાબું. મોદન એટીટશે એ કુંકામાંથી નીકળતાં ધૂમાડાનાં ગુચ્છાંઓ તોરખી રહ્યો. કાંઈ આવી જશે ને પોતે પકડાઈ જશે, એ બીકથી એણે ઉપગાઉપરી દમ માદવા માંડ્યા. વધારે ને વધારે નીકળતા ધૂમાડા પ્રતિ ઉંચે મોટે તે નિડાળી રહ્યો. એ ધૂમાડાનાં ગુચ્છાં વીખેરાઈ ગયાં, તેણે તે કાંઈક ગ્રાહ વિચારતંકામા હોય તેમ આકાશના આસમાની રંગ પર તેણે એની હાથ ધામ્યાવીજ રાખી. પછી તે દસી પડ્યો.

એ હારથ દૂર હતું. એ હારથમાં પોતાની મરીખી પ્રત્યેનો છપો-આર્ગવ આર્નનાદ હતો, કે પોતાના ધનકુબેર માલિકની શો'રણુ-પદ્ધતિ પ્રતિ નિરરુદ્ધાર હતો કે એ કુંકાની હાથ હા કરનારા મગની-આઓની કપટનીતિ પ્રત્યે એ બચાનક હારથ હતું તે કાણુ જાણે.

પણુ એ હારથ તુરતજ નાણુદ થયું, મોદન-હાથ વિચારમાંજ હતો; હાથમાંનું બીડીનું કુંકું ઓગવાઈ ગયું હતું. એટલામાં તો પાછળથી અવાજ આવ્યો:

“આ હરામખોર અટી” કેમ બટકે છે ? એને કાંઈ કામ નથી ?”

મોદનની વિચારમાલિકા તૂટી ગઈ. એની આંખો સામે એણે ફેંકેલીના માલેક ઝ. બ. કેદારનાથને ઉભેલા જોયા. એની બાજુમાં એ અડીખમ્મ મીમેટ ચણીના મેનેજર મિ. હીરાલાલ હતા.

“હ.....હ.....હું હ.....હમણાંજ આહીં આવ્યો છું. ઝાઝી વાર થઇ નથી.”

“તારી ચક્કી બંધ રાખીને આહીં શા માટે આવ્યો છે?”

“હ, હું હમણાંજ ખીડી પીવા.....”

“શું કહ્યું? ખીડી પીવા? આ ખીડી પીવાનો વખત છે? તારાથી હમણાં ખીડી પીવાયજ કેમ?”

ખીડી, સીગારેટ કે ચીરટ પીવાનો જાણે ધનવાનોએજ હાંમેરો રાખ્યો હોય તેમ, પોતાના હાથમાં જ્યારે જુઓ ત્યારે ચીરટનો ટોટો હોવા છતાં મોહનની ટેવ પોતાને પસંદ ન હોય તેમ કેદારનાથે કટાણું મોઢું કર્યું.

“આ આદત તમો (કામદારો) રાખો છો તે કીક કહેવાય? તમારાં શરીરની હાનિ થઇ રહી છે એનું તમને લાન છે? આ કુટ્ટેય ક્યાંથી પડી છે?”

ગરીબો પોતાનો થાક ઉતારવા ખાતર કવચિત્ કોઇ વસ્તુનો ઉપયોગ કરે તે કુટ્ટેવ અને શ્રીમંત તેજ વસ્તુનો વારંવાર ઉપયોગ કરે તે શોખ, એવી વ્યાખ્યાનું સગવડલયુક્ત માનસ ધરાવતા કેદારનાથ મોહન આમ ખીડી પીએ તે સહેવા તૈયાર ન હતા.

મોહનના પગ જમીન સાથે જકડાઇ ગયા. એની છલ તાળી ચોંટી ગઇ, કેદારનાથનો સ્વભાવ એ સારી રીતે જાણતો હતો. નીચી નજરે ધીરે ધીરે પોતાની ચક્કી તરફ ચાલવા લાગ્યો.

“ક્યાં જાય છે? ઉભો રહે! આવતી ત્રીસમી તારીખ પણ તારી મને જરૂર નથી. તારા જેવા નાલાયક, રઝળ કામદારોનો મને ખપ નથી.”

મોહન આ ફરમાન સાંભળી ટાઢો હીમ થઇ ગયો; ખીડી પીવાની ધીરેથી સલાહ આપનાર કેદારનાથ આટલી કડક શિક્ષા કરશે એની એને કલ્પનાજ નહોતી. એણે કેદારનાથની સામે દયાદ આંખોએ જોયું.

“શેઠ સાહેબ, ખીજ વાર આવી બૂજ નહિ થાય; આટલો મુન્દો માફ કરો..”

“હું કાંઈ દયાની પરખ બાંધીને ગેરો નથી-બદમાશ કામદારોને નિભાવી લેવા હું જરાય તૈયાર નથી.”

મોહન કશું બોલ્યો નહિ. બનેલાંથી બદમાશી કોણ કરતું હતું એ તો કોણ જાણે? પણ મોહન ‘બદમાશ’નો દરકાર થયે ચરચરતે પગે એની ચક્કી ઉપર આવ્યો.

ખડખડ ખડ, ખડખડ ખડ. ખડખડખડ, ગડખડ, આવજ સનેદ

મેદને એની ચક્ષી ચાલુ કરી કાંકરા, પાણી, સીમેન્ટ, કુવે આદિના મિશ્રણથી લગ્ગર ભરેલી ચક્ષી લેઇને રસ્તા સામી. એ બધાંયે મિશ્રણમાંથી સીમેન્ટના રૂપમાં ઝાંખો ભૂંગે પાઉડર એક ચાળણીમાંથી એક જગ્યાએ એકઠો થતો હતો. મોહન પોતાની ચક્ષી પર ઉભો રહી એ મમપ્રમાણુ ભૂંગે કેવોક નીકળે છે એ તપાસવા એ ધમધમતા ઝીંકા બૂકામાં હાથ નાખતો હતો.

થોડી વારમાં તો કેદારનાથ પાછા ત્યાં આગળ આવી ચડ્યા. આખી ફેક્ટરી ફરી ફરીને નિદાળના એ માલેતુળર મૂડીવાદી ભણે ત્યાંનો ઉદ્યોગ સદન કરી ચકતા ન હોય, તેમ તેમના હાથમાં એક મુખડનો નાણુક પાંખો હતો. પ્રત્યેક કામદારના બદન પરથી નીતરના પસીનાના રેલાઓ, તથા સીમેન્ટ દબાવથી ઉડતી ઝીણી ઝીણી ઝેરા ધરીર પર ને મોઢાં પર ચાંદી જવાથી કદૂમાં બાસતાં કામદારના ધરીર પ્રતિ તિરસ્કારભરી નજર કેંદ્રતા, તેઓ મોહનની પાંખે આવી ગયા, ને બહુજ સાવચેતીપૂર્વક એમના હાથ બગડે નહિ નેની રીતે એમણે એ ગરમ બૂકાની ચપટી ભરી.

“બધે કર, ચક્ષી બધે કર હરામખોર ! મારા માત્ર પર પાણી ફેરવા મેડો છે ? આ સીમેન્ટ શા ખપમાં ? તારી કબર ચાલુવાના ખપમાં આવવાનો છે ?”

મોહને ચક્ષી બધે કરી, પોને ખાત્રીબધે હતો કે, એનો સીમેન્ટ કોઈ સરમ દબાવે જતો હતો છતાં એણે એ ધમધમતા લાવાનો ખૂચો બરો ને પછી કહ્યું :

“આ સીમેન્ટ બહુબર છે, મેડ સાહેબ ! આપ બરાબર જુઓ. એટલું બોલનાં તેને ઉધરસ આવી ગઈ.

“કુપ કર, એક તો મને તુકચાનમાં ઉતારે છે ને ઉપરથી વળી રાફેદારી કરે છે ?” “અરે, હીરવાદ ! આ હરામખોરને કામથીજ કામ પર આવનો બધે કરી દેને; ને મારો માત્ર ખમાડવાનો બદલામાં એનો પચાર પણ તેને આવવાનું મોકુફ રાખવે.”

મોહનને માથે જેમ વીજળીનો ઝટકો લાગ્યો હોય તેમ તે જમીન પર ગાથુ ખાઈ ગયો, એની અંદર અધારાં આગ્યાં, એ આંધીમાં તેણે કેદારનાથ અને તેની પાછળ હીરવાદને જતા નિદાખ્યા.

ખાંડ રિવમથી બેસતો બનેલો મોહન બંદર પર મજૂરી કરે-ગાંધવા-બાંધવા અડ્યો; પશુ કાંઈ પળો લાગ્યો નહિ. બંદરના કામથી ને અગત્ય હતો; રોજના કામથી દેવાઈ ગયેલા બીજા

કામદારો રોજ મેળવી શકતા, પણ મોડનનો કોઈ લાભ પૂછતું નહોતું.

એ એક ગાળી પર મેલો. બંદરની સામેજ, કોઈ સમયે રોક રોક્યા ઉત્તર મસ્તકધારી માનવીની પેઠે ઉમેડી એ મીનિંગ ફેરવી પર એણે નજર ચલાવી. એની સાથેસાથ એના હૃદયમાં મેલો સ્મરણુચિત્રો ઉજળવા લાગ્યાં. કેદારનાથની પુંઢીમળતી તમા એક મૂડીમાંડિત કર સ્વભાવ પર એને તિરસ્કાર આપ્યો. એના હૃદય ના ઉડાણમાંથી એક આકરો ઉનો નિઃશ્વાસ નીકારી ગયો, તે એની હાલ કોઈક પટપટારો કરી બંધ થઈ ગઈ.

એજ પળે ડક્કા ઉપર બચકર શોરશબ્દો થઈ ગયા. નોંચ મીસ. કોડકોડી. મમાધમી તથા ઉલ્કંઠાઃ આ બધાંથી ડક્કા પાંચ વાતાવરણ ખગભગી ઉડ્યું, જોતજોતામાં તો પ્રગંડ માનવમનુષ્ય ત્યાં એકેકા થઈ ગયો.

મોડન સાથે થયો, એણે એ માનવોના કાલાલસ પ્રતિ કલ પાસે. તે ક્યોંક બાળવા જેવું બન્યું હોવાનો એને બાળકારો લાગે.

પ્રાચીન પગલે એ ત્યાં ગયો. ડક્કાની પડમાળ પર એ ઉંઝારી ત્યાં પ્રવિશ્વિત મએનું માનવોગ્રાણું લાંબા લાથ કરી એકનીએક કામ કરવાનું હતું, મોડન બધાંને મામલો કાળજીરમાં પાડી નોંચ એણે પાતાનું મેલું ફેડિયું ઉતાર્યું, માનિયોનો કચ્છો સામે એણે મારું કોઈની અગત્યથી વચ્ચે એ આગળ જતાનિયોનો નોંચ પાડ્યું, તે પુરતજ એ કાળા બચ્ચર પાળીમાં ચડ્યે થઈ ગયો. બંધાયે પડ્યું કે એ ડગી ગયો, કેટલીયે પળો મુઠી એણે મારું કામ દેખવા ન દીધા. એટલે કાલાલસના વિચેર ઉડાણને મેલો મેલું મોડન કેટલાયે વાન ફર પાળી કાળા ચાપાડી પર મારું માનવેકે કિચ્છો, કાળજીના પમેળ્યા કુનાદી બનેલા એ મેલું નોંચ. તે કોઈ એને વધારા લીધે અને જોતજોતામાં તે પોતે ફર નોંચી ગયો.

મેલું મેલું કે, એક મનદ કામ અગત્યને અગત્યને વચ્ચે કોઈ નોંચ. બંધાયેને મારવાને વચ્ચે પડેલા સામે કોઈ મેલું મેલું કાળજી. કિચ્છો કોઈ નોંચ. મારું કાળજીના પમેળ્યા કુનાદી બનેલા એ મેલું નોંચ. તે કોઈ એને વધારા લીધે અને જોતજોતામાં તે પોતે ફર નોંચી ગયો.

મેલું મેલું કે, એક મનદ કામ અગત્યને અગત્યને વચ્ચે કોઈ નોંચ. બંધાયેને મારવાને વચ્ચે પડેલા સામે કોઈ મેલું મેલું કાળજી. કિચ્છો કોઈ નોંચ. મારું કાળજીના પમેળ્યા કુનાદી બનેલા એ મેલું નોંચ. તે કોઈ એને વધારા લીધે અને જોતજોતામાં તે પોતે ફર નોંચી ગયો.

આપે સરખી ગયો.

“જરાયે બીચો નહિ. માગે શરીરને આડકલા વગર પગ પઠાડ્યે રાખો. તમને રૂખવા નહિ દઈ.”

ગભરાયેલી, તરફડતી ખાસ પાણીના ઘૂંટડા પેટમાં જવાથી અકળાયેલી, બને નિરાધાર સ્ત્રીવ્યક્તિઓ મોહનના આવી પહોંચવાથી આનંદમાં આવી ગઈ. થેલો પુરવ જરૂર પડે તો સદાયમાં રહેવા થોડા દાઢ દૂર તરતો હતો.

ડહા ઉપરનું વાતાવરણ આનંદની કોટીઓથી ધણધણી રજું. કેદારનાથ લાંબા હાથ કરી એના નોકરોને પાણીમાં પડવા ફરમાવી રજા દેના. એમના હોપકોષ ઉડી ગયા હતા.

મોહન એ સ્ત્રી તથા કિશોરીને લઈ ઉધા પડી ગએલા એક હોડકા પાસે આવ્યો, ને જરા શ્વાસ લેવા યોગ્યો. એટલી વારમાં તો બીજું કિનારેથી છોટું હોડકું પણ આવી પહોંચ્યું.

મોહને સાચવીને બન્ને જણીને એ હોડકામાં બેસાડી લીધી. એ હોડકાના નાવિકે એને પણ હોડકામાં ચઢી જવા કહ્યું. થેલો ત્રીને મનુષ્ય પણ ચઢી ગયો હતો છતાં મોહને કહ્યું:

“આ હોડકું કેનું છે ? કાણે પાડવ્યું છે ?”

“કેદારનાથ શહે.”

“અને આ બને બહેનો કાણ છે ?”

“એક એમના ધર્મપત્ની અને બીજી એમની પુત્રી.”

“હીં, બન્નેને સાચવીને કિનારે લઈ જાઓ; હું એ હોડકામાં નહિ બેશું.”

અને આટલું કહી એણે પુનઃ એની કાયા એ અનર્ગળ જલ-સપાટી નીચે સંતાડી દીધી. હોડકું હસેસાંના આધારે કિનારા પ્રતિ સરકવા માંડ્યું.

x

x x

કેદારનાથની જર્વાદ દોવાથી બીજા કાર્યક્રમ ઉપરાંત જલ-માગર પર ઘનકતી નોકામાં આનંદવિહાર કરવાનો કાર્યક્રમ પણ પોગ્યો હતો. એમના ધર્મપત્ની દેવવાની ને એમની એકની એક સુકુમાર દેવતા કાળા ક્યારનાયે એ નાનકડી, હલકી ફૂલ જેવી નોકામાં ગોઠવાઈ ગયા હતા. કેદારનાથ આવે એટલે નોકા રણકતી ધાય એમ પ્રવચ થયો હતો. પરંતુ જલગ્રમાનને કોઈ આડતિયો મોટો ઝોંડર લઈને આવેલો દોવાથી તેઓ રોકાઈ ગયા હતા, ને

એક માણસ મારફત એક નાવિકને એમનાં ધર્મપત્ની તથા પુત્રો
દરિયામાં સહેલગાહ કરાવી આવવા કરમાન પાડ્યું હતું.

ને પોતાની છાતી પર દસાવતી-નચાવતી એ નૌકા અમુકોમ
ત્રણ મુસાફરો સાથે રણુકે ચઢી, આડી અવળી વાંટીચૂંટી મતી જે
નૌકા સાગરસપાટીનાં ઢાળાં ભમ્મર નીર પર યનકવા લાગી. દેવપત્ની
ને કાન્તા આ સહેલગાઢથી ખૂબ આનંદમાં આવી ગયાં હતાં.

ગેટલામાં એ નૌકાએ સાગરસપાટી પરજ એક પ્રયત્ન મેળવ
સામે ટકર લીધી. કુશળ નાવિક દ્રરથી આવતા એ વાશિખરણથી
વચવા આડો ફાટ્યો, પરંતુ ધસમસી આવતી એ લાંબી પાખીલી
દિનારે એક લલકરી ફૂલ જેવી નૌકાને અદ્ધર ઉપાડી. એક પ્રયત્ન
મધ્યમ મારીને એને ઉઘી વાળી નાખી. ત્રણે જણાં એ સચિપાને
મરેલાં સચિપ પર રૂબકાં ખાવા લાગ્યાં. મોહને ગેમની વાંર કડી.

કેદારનાથ આ દેવ્ય જોતા હતા. એની પત્ની ને પુત્રીને જીવન ને
મોતની પેઠામાં મુકી બચાવનાર મોહન માટે એને થોડુંક માન હો
વળ્યું. આમકાર પર ઉપકાર કરનાર આ જ્યાંમર્દ પ્રાણે કોઈ
કાંઈ રહેલ આવી.

પરંતુ આદમ એ શરમીનાંદનની કૃપાદષ્ટિ મેળવવા માગ્યો ન હતો. એક વખત તે ધનાપતિએ એના કૃપા હક્ક પર આપમાની પરીએ વર્ષથી વલ્લખાર ક્યો કર્તા, એની આંખીદષ્ટિ મેળવવા માગ્યો ન હતો.

એ પ્રવચન આંગ્રેજીના બીડના, વાચિકુદ્ધના સામગ્રી કેટલે
 દિનને આપ્યું; એ મહા આજ્ઞા મળ્યા હતા. ખાસ પાણીના કેટલે
 મુદ્દે, એના પેટના રચના હતા. એની આ ન. સ્ત્રીનેના કેટલે
 મુદ્દે મહા દર્શા. એનામાં એ રચના ન હતા, અને મહાનિ સામગ્રી
 કેટલે એના કેટલે મુદ્દે એના આપ્યું હતા. દર્શા. એના
 દિનને કેટલે મુદ્દે એના રચના હતા. એના મહા

The above was the general idea of the
 work done during the week. The work was
 done in a very satisfactory manner and
 the results were very good. The work was
 done in a very satisfactory manner and
 the results were very good.

... ..

ઝેરંડી અને એવાં તરેહવાર બિયાંના ચગદાતા સમૂહોનું ગભરિય દબાઈ દબાઈને ઉપર દેખાવા લાગ્યું.

યંત્રોના ધમપછાડા અને પ્રચંડ અવાજ વચ્ચે પોતાની આંકડાં અને ડૂબી જતી બેઈ મા, બાપ અને છોકરો આગળ ચાલ્યાં.

ઘાણુઓની લાંબી કતાર ન્યાં પૂરી થતી ત્યાં છૂટક અને જથ્થાબંધ વેપાર માટે તેલ-મિલના માલિકોએ મોટી વખાર રાખી હતી. બેકાર ત્રિપુટી ખુદ્દા પગનાં તળાંમાં તેલનાં કીટાંની ચિકણને એકઠી કરતી કરતી અહીં આવી.

કાળાં, ચીકણાં લાકડાનાં મેલાં બાર અને તે પર લાગી રહેલા જાડા સળીઆથી રક્ષાએલા એ તેલીઆ લંડારને મુનીમ બોક્ષી રહ્યો હતો. તેની બાજુમાં પચીસેક હમાલો ઘેરો વળાને ઉભા હતા.

વખાર ઉઘડી કે તુરતજ હમાલો અંદરના લાગમાં ત્રણસો ફીટની લંબાઈ આવરીને પડેલી તેલની નાની મોટી કોડીઓની હારમાં ગોઠવાઈ ગયા. એમને આવતા બેઈ હજારો કોડીઓની આસપાસ આંટા મારતી મોટા મોટા ઉંદરોની સેના આમતેમ વીખરાઈને જુદાં જુદાં ઘરોમાં પેસી ગઈ.

મુનીમે થડા ઉપર બેસી ચોમેર નજર ફેરવી. થડા અને ડબ્બાઓ ઉપર રોજ રોજ જામતા ચિસ્કટ મેલને આખો દિવસ લૂછી લૂછીને ઉખાડનાર નોકરને તેણે દીડો નહિ એટલે એણે ચીડાઈને ત્રાડ પાડી:

“છોકરા ! છોકરા ! સાલો સુવ્વર હજુ સુધી કેમ નથી આવ્યો?”

અહંરો ઉપર પાંચ મિનિટમાં પચીસ વાર કરચલીઓ પાડી, અનેક વાર અવાજ નાખી, તેણે આખરે રસ્તા પર નજર ફેરવી. ત્યાં જથ્થાબંધ માલ લેનારાઓની હાજરી જમા થઈ રહી હતી.

એની વચ્ચે ઉભેલા ત્રણ બેકારો પર તેની દષ્ટિ પડી. તુરતજ તેણે હાકલ મારી:

“અહ્યા છોકરા ! અહીં આવ. ”

છોકરો, સ્ત્રી અને પુરુષ ત્રણે તેની આગળ દોડી ગયાં. તેણે પથકું:

“છોકરા ! તારે અહીં કામ કરવા રહેવું છે ! ”

છોકરાએ મા અને બાપ સામે બેસ્યું. એમણે બન્નેએ જથ્થાબંધ અ. પ. ન.

“હા શેઠ ! છોકરાને ને અમને પણ નોકર રાખો તો નમર. પ. ન. ”

“મારે તમારું કામ નથી, છોકરાનું જ કામ છે.” મુનીમે કહ્યું.

“બહુ સારું સાહેબ ! છોકરો કામ કરશે.” બાપે છોકરા સામે કહ્યું.

કલું: "બેટા! જા, અંદર જા. શેડ કહે તે કામ કરવા માંડ."

રોજના આઠ આનાના પગારે મુનીમે છોકરાને રાખી લીધો. જૂએ ટળાવળાનાં માખાપને, જળે ધણે દિવસે મદદ મળ્યા હોય તેમ તેઓ ઉત્સાહભરે પોતાને માટે રોજી શોધવા ઉતાવળે પગલે ઉપડી ગયાં.

બેકાર માખાપ તેમના એક સગા એવા કામદારને ઘેર કુંગરી પર રહેનાં. ત્યાંથી છોકરો દરરોજ પગે ચાલીને તેલ-મિલની વખાર પર જતો અને ટાંડીઆ ઠોકતો રાતે પાછો ઘેર આવતો.

વખારમાં તેલના ડબ્બા, પીપો, થડાની જળાઓ, વાસણો, તોર્લા, ત્રાજવાં એ સર્વ ઉપરથી સારો દિવસ મેલ ને ચિકાસ લૂછી લૂછીને તે સાંજે સાવ થાકી જતો. મુનીમ તેને નાના-મોટા કામને માટે આખો દિવસ ખડે પગે ગ્રખતો. ઘણી વાર તો રાત્રે તે એને ધરકામ માટે ઘેર લઇ જતો અને ત્યાં રાટીનો દુકડો અને એઠો છાન આપી સવારના ધરકામ માટે સુવાડી રાખતો. કોઇ કોઇ વાર ખપોરના થાકીને છોકરો એકાદ તેલ-કાઠીને અટેલી ઝાકું ખાતો ત્યારે મુનીમ એને છાન લખાવી બેઠો કરતો અને આ આખા દિવસના વૈનરાને અને મેળવેલા આઠ આના છોકરો બેકાર માતા-પિતાના હાથમાં ચૂકતો.

તેલની મિલ કેવી રીતે ચાલતી હશે, રોજ હામરો ડબ્બા જેટલું તેલ કેમ નીકળતું હશે અને સેંકડો મણ ખોળતું શું થતું હશે, તેનો ખ્યાલ મેળવવા સાર મિલનાં યત્રાને કામ કરતાં જોવાનું તેને ઘણી વાર મન થતું. મુનીમને તે ચોનાના માટે મિલમાં નોકરી આપવા પણ કહેતો, પણ મુનીમની ઈચ્છા વારંવાર ધરકામ માટે મૂકત મળી મએલા આ અજુક બાળ-નોકરને છોડવાની નહોતી. એટલે તે તેને આઠ આનાની રોજી પરજ રાખી વખારમાં તેની કનેથી કામ લેતો. છોકરાના પગાર પેટે એ દર મહિને ત્રીસ રૂપિયા ઉધાર-તો, પણ દરરોજ એને આઠ આના આપી, ઉપરના આઠ આના પોને ખાઇ જતો. બાળકમાં એ સમજવાની શક્તિ નહોતી, એટલે આ નિષ્કૃંપ ચૂમણક્રિયા મહિનાઓ સુધી ચાલ્યા કરી.

એક દિવસ મુનીમ એને મિલમાં તેડી ગયો. અહીં એણે જાની ધાણાઓ આપમેળે કરતાં જોવા. એના રાક્ષસી એડાંઓમાં મળ્યો તેવીબિયાના સુંઘવા ભરી ભરીને ઓગના. એમાંથી નીકળતું તેલ હેંડ ખાડાઓમાં જઈ નજ વાટે જુદા જુદા મોટા હોળમાં એકઠું થતું અને ત્યાં આગળ મેંકરો મળ્યો ડબ્બાઓ અને પીપો ભરના.

કંગાડ પગારે કામ કરતી આ સમજાવીઓની જમાતને દેખી

છોકરાને મનમાં ઉઘટી દુઝળ પ્રકટી કે ઘણા ઉપર કામ કરવાનું મળે તો કેવું સાઈ! પણ મુનીમ આગળ હવે વાત કરવાની તેનામાં દિમ્બત નહોતી. એણે માત્ર મનથીજ નિશ્ચય કર્યો કે મોટા કામે હું બીજા મજૂરોની જેમ ઘણાના જડખામાં બીચાં નાખીશ અને હોજમાંથી તેલનાં પીપ ભરીશ.

રોજ રોજ તેલ-મિલમાં બે હજાર કામદારોની કામા પીમાતી. અનેક વાર અકસ્માતોમાં કોઇને કોઈ મજૂર છુંદાઈ જતો, અને એ બધી ચૂસણુકિયામાંથી જાણે કે નીચોવાઇને કામદારોના કોડી જેવું તેલ નીકળ્યા કરતું, છતાં છોકરાને મુનીમના અહોનિશ શોષક પંખામાંથી છૂટકા માટે ઘણુઓની આસપાસ પીસાતી જમાનમાં લોજાઈ રહ્યા ગતી. મુનીમ તેની પાસેથી વખારનું અને ઘણી વાર સમું મળી રોજ અદાર કલાકનું કામ લેતો તેથી છોકરા તારી ઉઘો કીતો.

(૨)

જો મહિને છોકરાને મુનીમે રોજના બાર આનાનો પગાર ફરી આપ્યો. જે દિવસે તેને પગાર વધારે મળ્યો તે દિવસે વખારમાં એનાં કિસ્માદના નસાથી રોજના કરતાં બમણું કામ કર્યું.

વખાર રોજ સાંજે સાત વાગે બંધ થતી અને મુનીમ પોતાના બાળાંની ચાલી સાથે લાઇ ઘેર જતો; પણ આજે કંઈક અદારનું કામ ફરી નીકળતાં તે દારોમાને ચાલી સોંપી છ વાગતાંજ ગાલી મળી.

છોકરાનું અંગેઅંગ આ વેળાએ થાકથી કથળી ગયું હતું. મહીન્માં એને કળતર થતી હતી. આંખમાં શ્રમનો ભાર અને ઉંઘ બરાબર રહ્યાં હતાં.

મુનીમને પહેલો બહાર જતા વેળા, તે ખુબ ખુદા મંગા અને ઉત્સાહને પમવે કોડીઓની દારમા જઈ ફરતી એક કોડીની પાછળ અમનન દેવા લગ્યા ગયે.

અંદાજે થકી ગયું હતું એટલે વખારની બીતો અને ગાલી મેલતી અનેક દેવતાંથી પ્રક મિત્રાદી જેવડા, કોઈ ધુન્ડ જેવા તે કેટલાક મહાત્મા હતા. એમ એકેએ ઉઠેરા બહાર આવવાની નિવડી કરી રહ્યા હતા. એક જગ્યા ઉઠેરા છુપાતા છુપાતા બહાર નીકળી રહ્યા હતા. અને ફરી પાછો કોડી તરફ અને એની અમનન આવી રહ્યા હતા. એકેએક દર ઉપર પડેલી રહ્યા.

તે વખતે મુનીમ દરેક દેવતાની નીકળતા દેવતાને જોઈને કહેતા હતા:

“આજે તે દેવતા અંદર રહી નહીં ગયું ને?”

અગ્રી વખતે માન્ય રતી, દાંડાએ એક પગ અવાજ મંચ-
નો નહિ.

અને ડાકરા કડી એક વાર છુટકની કુકચી પણ મોકલે પાંખ
ની મેલો.

દાંડાએ દરવાજા અંધ દરી, ઝાલી ખિમ્મ, આ મટી, મુનીમના
પર કાળી ચાડયા ઓરણું.

બીજા દિવસની સવાર પડી. મહેસાણાની રાત્રિ જિજ્ઞાસુ દરવાજાએ
પેશવા મારી. વીજળીની મદાદકિયે ધાખમિયે બહારે મળી ચાડયા,
કપો મંચાયા અપંગપાદો ભેર અટખડાટ દોરો. આડાચાવ વળે
મુનીમો વખતે ધાડી, દમાચો અંદર પેા, ૭ મહેલો પહેલ, મેચ
મેચ ડાકરા મારે ચોમેર નજર નાખો. દની રેખ અંધેશ મે,
આખ ફેરવી. ડાકરાએ કપાંચ નહિ રેખ ને અપડો.

“મેં દરોજા ચાલ પાંખ, આં દાંડા છે. વચ મે, પાંખ અંધ
કેા નહિ જાણો.”

મેં જાણ મળી:

“ડાકરા ! ડાકરા ! !”

ધાખમિયા પાંખાયા રાત્રા અંધેશ નાંચે રેખ અપડો
ધાખિ અંધેશ અટખડાટ, મુનીમો કુવ દમ, રાત્રી ફેર, રેખ
દાંડા નાખો.

“ડાકરા ! ડાકરા ! !”

કેકે જાં જાંખા અંધેશ નહિ ચિદાંચે મુનીમ અંધેશ ફેર

“દાંડા, દાંડા ! !”

દાંડા, દાંડા ! ! દાંડા, દાંડા ! ! દાંડા, દાંડા ! ! દાંડા, દાંડા ! !

દાંડા, દાંડા ! ! દાંડા, દાંડા ! ! દાંડા, દાંડા ! ! દાંડા, દાંડા ! !

દાંડા, દાંડા ! ! દાંડા, દાંડા ! ! દાંડા, દાંડા ! ! દાંડા, દાંડા ! !

“દાંડા ! દાંડા ! દાંડા ! !”

“દાંડા ! દાંડા ! દાંડા ! !”

“દાંડા ! દાંડા ! દાંડા ! !”

“દાંડા ! દાંડા ! દાંડા ! !”

“દાંડા ! દાંડા ! દાંડા ! !”

“દાંડા ! દાંડા ! દાંડા ! !”

હતું. એ આખા શરીરને ચેંકડો મોટા મોટા ઉંદરોએ ફેલી ખાધું હતું અને રહોસહો ભાગ ખેંચીને ચાલીમાં છોડી દીધો હતો.

હમાલો બોલી ઉઠ્યા: “ગજબ થયો સાહેબ !”

“પણ એને વખારમાં કોણે પૂરી રાખ્યો હતો ? દારોગાએ વખાર બંધ કરી હતી, તે ક્યાં છે ?” મુનીમે પૂછ્યું.

દારોગાએ આગળ આવી જવાબ આપ્યો:

“સાહેબ ! હમ કુછ નહીં પૈછાનતા.”

મુનીમે છોકરાનાં માખાપ ક્યાં રહે છે એ પૂછવાની કદી પણ તસ્દી લીધી નહોતી. એટલે છોકરાના અવશેષની શી વ્યવસ્થા કરવી તેની તેને ચિંતા થઈ.

થોડી વારે તેણે એ વિભાગના પોલીસ ઑફિસરને ટેલીફોન કર્યો.

એક કલાક પછી પંચક્યાસ રાત્ર થઈ. મુનીમે, દારોગાએ, હમાલોએ ક્રેડિયતો નોંધાવી.

થોડા થોડા બાકી રહેલા માંસના આજી દુકડાઓથી લાત્ર, ચીકણું ને ભયંકર ભાસતું એ હાડપિંજર પોલીસ ઑફિસરે લંગી-આઓ પાસે બહાર કઢાવ્યું. મ્યુનિસિપલ ટેડાઓ તેને ગાડીમાં નાખી હોસ્પિટલમાં ઉઠાવી ગયા.

સાંજ સુધી રાહ જોઈ જોઈને છોકરાનાં માખાપ સાડાજ વાગે તેલ-મિલ પર આવ્યાં. છોકરાને એમણે ત્યાં દીડો નહિ. મુનીમને પૂછપરછ કરતાં કરડાકીલયો જવાબ મળ્યો:

“આત્મા જીવ અહીંથી. તમારો છોકરો ક્યાં છે તેની ખબર રાખવા અમે અહીં બેઠા નથી. સાજો આજે કામ પર પણ આવ્યો નથી !”

ભારે પગલે બેકાર બાપ અને મા પાછાં ફર્યાં.

બંધ થવાની તૈયારી કરતી તેલમિલના યંત્રોનાં ખડખડાટમાં એમનો નિઃશ્વાસ મળી ગયો.

રસ્તે ચાલતાં મા બોલી:

“છોકરો રાત્ર છે, એની મેજે બેચાર દિવસે પાછો ઘેર આવશે.”

બાપે ટાપશી પૂરી:

“હા, એવોજ નાલાયક છે; નહિતર આજે કામ પર કેમ ગેરહાજર રહે ?”

(“નવયુગ” માસિકના એક અંકમાંથી)

૩૬-મૂડીવાદના પંજામાં

(લેખક:-શ્રી. બી. ટી. આચર)

(૧)

“ હસો, મારે તમારું જ દામ હતું. ચાલો, બેસી જાવ મોટર-
માં ”-શેઠ રામનાથે ચોપાટી પામે કરતા એક મુશ્કિલિત જણના
પુરકને કહ્યું. ક્રાઈવરને હિંદુસ્તાની તેણે કહ્યું, “ તાજમહલ તરફ-”

સંબોધાયેલા પુરકનું નામ દિનેશ હતું. દિનેશ બી. એ. ની
પરીક્ષા ત્રણ માસ પહેલાં જ પસાર કરી હતી અને પછી નોકરીને
માટે દોહાં મારતો હતો. નખમ વર્ગમાંથી તે ઉતરી આવેલો હોય
પિતાને હવે વિશેષ તકલીફ ન આપવી એવા તેણે નિશ્ચય કર્યો હતો.
નોકરીની શોધમાં તે દરરોજ નીકળતો, પણ દરેક દેખાણેથી ‘તમારે
લાયક જગ્યા નથી’ એવા સખ્તો સાંભળી પાછો ફરતો. છેલ્લા ત્રણ
દિવસ તો તેણે ફક્ત ચાર આનામાં જ સલામ્યા હતા. બૂખથી તે
હંટાળી ગયો હતો; પણ આજના પુરકની પેઠે બદલતો બપોરે
રાખવાના નિયમથી તે વચ્ચિન ન હતો.

દિનેશ મોટરમાં જગ્યા લીધી અને થોડા વખતમા તો મોટર
તાજમહલ પાસે આવી પહોંચી. ફરતે દલામમાં જઈ તેણે શેઠ
સાથે ઉમદા પાનીઓ અડાવવા માંડી અને તેનો મનમાં આભાર
માનવા લાગ્યો.

“ ચાર મિન્ટર ’ તમારું નામ શું ? ” નામ પૂછતું તો બૂલી જ
ગયો. ”

“ હા, મારું નામ દિનેશ ”

“ આ વર્ષે તમે બી. એ. ની પરીક્ષામાં બેઠેલા હતા નહિ
કે ? મેં તમારું આ વખતે પરીક્ષા દોડતો જતા જોયું હતા. તમે
પાસ થયા ? ” તે પાસ થયા હો તો મોટર તમારે અંગત મંત્રી
તરીકે રાખવો જોઈએ છે. ”

દિનેશ નોકરી બંદ કરી જતા જણાવી

શરૂઆતથીજ શેઠ રામનાથ કેળવણી સંસ્થામાં રસ લેતા હતા તેઓએ ફાલેજની 'ડિમેટિંગ સોસાયટી'માં દિનેશને દરેક વખતે પ્રતિ પક્ષ પર છટાથી લાપણો કરીને વિજય મેળવતાં જોયો હતો અ આથીજ તેઓએ તેને વખત મળતાં ચોપાટી પરથી ઉઠાવી લીધા હતા

તાજમહાલમાંથી તેઓ બહાર પડ્યા અને મોટરમાં રથ લીધું. 'મંડળની સંસ્થા તરફ' શેઠે ડ્રાઇવરને હુકમ કર્યો. થોડી વાર તો મોટર સંસ્થાના મકાન પાસે આવી લાગી. શેઠ અને દિનેશ નીચે ઉતર્યા અને લીફ્ટ મારફત ચોથા માળ પર ગયા. અહીં મૂડીવાદીઓની એક સારીશી સંખ્યા જમા થઈ હતી. સભા ખાત હોય શેઠે દિનેશને બહારના હાલમાં બેસાડ્યો અને પોતે સભાગૃહ પ્રવેશ કર્યો.

(૨)

દિનેશ ત્યાં 'ઇવિનીંગ ન્યુસ' વાંચતો બેઠો, પણ તેવું ધ્ય વાંચવામાં તલ્લીન થવું ન હતું. તે અંદર શી ચર્ચા આસે છે સાંભળવા આતુર હતો. સભાગૃહમાંથી લાપણનો ધીમે અવાજ અ સાંભળાતો હતો. એક વ્યક્તિ લાપણ કરતાં બોલી:

“મિત્રો, જપાનીસ માલની ઉગ્ર હરીફાઈને અંગે આપણે આપણો માલ સસ્તો કરી નાખવો જોઈએ. જપાનીસ માલ પર જકાત નાખવા માટે મત આપવા આપણે ધારાસભામાં ગયેલ આપણા સભ્યોને સૂચના કરી છે, પણ આપણે લાવ ઘટાડવો જોઈએ તેમાં તો કંઈ શંકાજ નથી. આપણે આ તુરંતની આપણા શિર પર વહોરી શકીએ નહિ. સરસ માર્ગ તો એ છે કે, આપણે ત્યાં કામ કરતા માણસોના પગાર એકદમ કાપી નાખવા. પણ આમાં કામદારો હડતાલ પર જાય તેવો ભય રહે છે અને જો તેમ થાય તો ૧૯૨૮ ની સ્થિતિ આપણને ક્યાં યાદ નથી? આ વખતે કામદાર નેતાઓમાં કાટકૂટ છે એ ખરી વાત છે, પણ હવે તો કામદારો નેતાઓની દરકાર પણ કરતા નથી. તેઓ આપમેળે હડતાલ પાડે તેમ છે. આ હડતાલ અટકાવવા માટે આપણે ઇલાજ લેવા જોઈએ.”

ત્યાર બાદ બે ત્રણ સભ્યો પણ ઉપલી મતલબનું બોલ્યા. તેઓમાંના એકે કહ્યું કે ‘આપણા સભ્ય મહમદે હમણાં સદાનું કામ પોતાના હાથમા લઈને બેકાર તેમજ રોજ મેળવનારા કામદારોને મોડમાં નાખ્યા છે તે ખુશી થવા જેવું છે. કામદાર હમેશ આમાં ઓછામાં ઓછા ચાર આના બૂખ્યે પેટે રહીને પણ નાખે છે. જો કાંઈ વખત તેનો નાંખર લાગે તો તેને એકના નવ મળે છે,

જે કમળી આપણા શેઠ નમ્રજાનન્યે દામનમ કારેવ દારના
પીડિતોમા આવે છે. જો તે નજર મૂકાવે છે તો તે કમળ કહે છે,
જે આપણા મોનીચંદ માં જન્મ્યા વ્યાગે આવે છે. મારવાદિતો નો
તેના દવાસા છે. દરજદાર થતા અને અમ લેવાનું પૈસા ન મળતાં
તે હતાત પડ જાય તોપણ વધુ દિવસ તેમ કરી રહે તેમ નથી.

દિનેશ આ બધું આંખથી દીઠ જતી થયો. તે સ્વતંત્ર ભાષ્યોઃ
“ ઉપરથી ઉત્તરિયાન જન્મના અને ધર્મોદા દારિદ્ર્યો, ભોલિયા
અને ધર્મશાળાએ દારનારા ધર્મિષ્ઠ કહેવાયના આ ભોલો અંદર-
ખાને આવ્યા પિયામ દેવના દોષ છે !” તે આમ વિચાર કરતો
હતો ત્યાં તેને પરિચિત શેઠ રામનાથનો સ્વર અંખગાસ લાગ્યો અને
તેણે ફરીથી કાન માંડ્યા.

અચાજ આવતો હતો:—

“ મિત્રો! આપણે જાણીએ છીએ કે, કામદારોમાં દેવે હજારો
પાદયાની શક્તિ રહી નથી, તોપણ મુશ્કેલીનું નાનું સ્વરૂપ તેણે
હજારો જવાનું નથી—કુસ્મન અને કાંટાને તો ઉત્તરોજ મારી
નાખ્યા છે; તમોને અખર હશે કે, હમણાંજ કોસેજમાંથી બહાર
પડેલો શંકર કામદારોમાં ચગવળ કરી રહ્યો છે, જો કે આપણે
કુનિયતમાં માણસો રોકી તેમાં કાઢકૂદ પડાવી છે; પણ આ શંકરની
આત્મચાસ કામદારો એકત્ર થતા જાય છે, એ તેને મજાસ બોલાવ્યો
હતો અને આ કામ છોડી દેવા માટે લાસ્ય પણ આપી હતી, પણ
તે એકનો બે ન થયો અને આપણને મારો દેતો દેતો તે ચાસ્યો
થયો. હવે તે બમણા ઉત્સાહથી કાન કરે છે. એ એને દાવ આપ્યો
દેકાણે કરવા માણસો રોક્યા છે, પણ મારો બેટા એ બધું ચાસ્યા
છે. હવે મને આ હજારો અટકાવવા બીજી સરસ યુક્તિ સૂઝી છે.”

‘તે શું છે ? તે શું છે ? જલદી કહે’ સખામાંથી પોકારો પડ્યા.

“જે એક બહાર બેઠેલો છે તેનું નામ દિનેશ છે. હાલમાંજ
તે ખી. એ. પાસ થયા છે. તે એક પ્રખર વક્તા છે. આત્માર સુધીનું
તેનું ચારિત્ર્ય પણ નિર્દોષ છે. મારો વિચાર તેને રોકી લઈ કામ-
દારોમા આપણે વિશે તેની મારફત વફાદારી ઉત્પન્ન કરાવવાનો છે.
કોસેજમા તો તે એક આદર્શવાદી તરીકે લાખાળુ કરતો હતો, પણ
હાલ તેને નવેતરો અનુમાર કામ કરવું પડ્યું. આપણી સંસ્થા
તરફથી આપણું નેન એક નજીવી રકમ આપશું. મહિને રૂપ ૩૦૦
રૂપીઆ તો નેન ધણા થઈ પડશે. તે આપણી વતી મજૂર મંડળોમાં
જઈ આપણી સખાવતોની બાગ પુકારશે. ‘શેઠ એ પિતા છે અને

અમહીઓ એ તેમના પુત્રો છે' એમ તે તેઓને ખોટું ભરમાવવામાં સફળ થયો. આપણે પણ બહારથી તેને સારું માન આપશું, પણ અંદરખાને તો તેને આપણો દાસ બનાવી રાખશું.”

દિનેશના કણુપટ પર આ શબ્દો પડ્યા કે તુરતજ તે એકે ઉઠ્યો: “શું અસાર સુધીનો મારો સમાજવાદનો અભ્યાસ મારે ઉપર રકમ માટે મિથ્યા કરવો? આ રક્તચૂસણિયા વેપારીઓના હાથમાં હથિયાર બનવું?” તેને કમકમાં આવ્યાં, પણ તુરતજ તેને સ્વાસ્થ્ય મેળવ્યું.

અંદર લાલ પાણીની રમઝટ પૂરબહારમાં ઉડતી હતી. ઘેડી વારમાં રામનાથ બહાર આવ્યો અને દિનેશને સાથે લઈ પોતાને ઘેર ગયો. પોતાની પુત્રી સરજાને બોલાવી તેણે દિનેશ માટે મા મંગાવી. સરજા હજી સુધી કુંવારી હતી અને ઈન્ટર આર્ટ્સમાં અભ્યાસ કરતી હતી. સરજાનું રૂપ જોઈ દિનેશને તેની સાથે વાતો કરી મારો દિવસ પસાર કરવા ઈચ્છા થઈ. શેઠે તેના આ હાવભાવ સારી પેઠે જાણી લીધા.

“બહેન સરજા, દિનેશને તો તું જોગખતીજ હોવી જોઈએ. આજથી તે આપણા મહેમાન બન્યા છે અને હવે તે અંગેજ પોતાનો મુકામ રાખશે!” રામનાથે દિનેશને પૂછ્યા વિનાજ કહ્યું.

દિનેશને રામનાથનું ભાષણ સાંભળતાં જે તિરસ્કાર ધૂટ્યો હતો તે સરજાને જોતાં નષ્ટ થયો હતો. તેને આ મુંઢરી સાથે લગ્ન કરી પોતાના છવનને અણેલાગ્ય કરવાના કોડ લાગ્યા. તેણે રામનાથની એકેએક શરત સ્વીકારી અને દશેક દિવસના અરસામાં તો મરજા સાથે તેનાં લગ્ન પણ થઈ ગયાં. હવે તે પંડિતોનો દિનેશ ન રહ્યો.

હવે તે મનુષ્યમાં શેડીઆઓની વની અળવળ કરવા જતો હતો. રાષ્ટ્રપ્રેમ અને ગરીબ પ્રત્યે પોતાની અનુકંપાના ડાળ નીચે તે શેડી આંખોનુંજ કાન કરતો. શંકરનો તે આળમિત્ર હોવાથી એક દિવસ શંકર તેની પાસે આવ્યો અને મુંઢરી અને શ્રી પાછળ ગોડા બંધે જઈ પોતાનો અર્થ ન મરી દેવા તેને ધમીએ સમજાવ્યો. પણ તે નવજુ અર્થ નીવડ્યું. દિનેશ માનેથી શંકરને કાન આપ્યું. તે શેડીઆઓનો કરવા ઈચ્છતો હતો. પણ તેની આજી મુલાન દેવદાસ શંકરે તે નરખર. મનુષ્યનું હતું.

મળી હતી. શંકરે ત્યાં હડતાલ વિષે જુરસાદાર ભાષણ આપ્યું અને મનનબેદી તાળીઓના અવાજ વચ્ચે તેના દરાત્રને સર્વાનુમતે ટેકા મળવા લાગ્યો; પણ જુરનજ દિનેશ ભાષણ કરવા ઉભો થયો. તે બોલ્યો:

“ભાઈઓ, હડતાલ અસાધવાનો ઉપદેશ આપતા આ લોકો પરદેશીઓના દલાલો છે. દેશપ્રેમ જેવી કંઈ પણ વસ્તુ તેઓ સમજતા નથી; તેઓ દેશદ્રોહી છે. જાપાનીસ હરીફાઈને લીધે આપણા માલના ભાવ નફન મગડી ગયા હોઈ કેટલીક મિત્રોને બંધ કરવાની માલિકોને ફરજ પડી છે. હું આપ સવેનિ અપીલ કરું છું કે, આપણા પગાર-કાપનો આપણે સ્વેચ્છાએ સ્વીકાર કરવો અને આમ કરી સ્વદેશીને ઉત્તેજન આપવું. વધુમાં આજે આપણે હડતાલ પર જઈએ તો આપણી પામે ખપ પૂરતું અન્ન પણ નથી. આપણામાંના કેટલાકો બેકાર પણ બન્યા છે. તેઓને નિભાવવા પણ તમોજી ધરમાં રાખો છો. જો તમો હડતાલ પર જશો તો તમોને નિભાવશે પણ કોણ ? હું કહ્યું છું કે આપણે પંચ નીમી આપણા કલહનો અંત આણવો અને પગારમાં ધનો કાપ થોડો ઓછો કરાવવો.”

માલીકોના ભાડુની માણુઓએ ‘સાંબજો, સાંબજો’ ના પોકારો વચ્ચે તેને વધારી લીધો. તે આગળ બોલવા જતો હતો પણ ઘણા માણુઓએ તેને તમ કરનાં અટકાવ્યો. કેટલાક કામદારોએ આગળ આવી કહ્યું: “આ માલીકોના હાથમાં હથીઆર બનેલો છે. તે રાજ-તાનનો સાથી છે. તેને અદીથી દૂર કરો.” એકદમ પગારકાપથી ગુસ્સે થયેલ કામદારોનું રોશું મખામતપ પર પહોંચી ગયું; પણ ત્યાં તો દિનેશના ભાડુની અંગરક્ષકોએ લાડી ચલાવી. કામદારોએ પણ આનો સરમ પ્રત્યુત્તર આપ્યો. મારામારીમાં દિનેશને રાખત હર્મ થઈ. તે જમીન પર બેકામ પડકાઈ પડ્યો!..... પોલીસ જુરતાજુરત આવી પહોંચી. તેણે કેટલાક હડતાલની તરફેણ કરનારાઓને ધાધણ મચાવવાના આરોપસર કેદ કર્યા. બ્યારે આરોપીઓ ઉપર દેસ ચાલતો હતો ત્યારે દિનેશ હર્મિયાતમા હેડલા ચાસ લઈ રહ્યો હતો.

(તા. ૨૦-૧-૧૯૩૩ના દિનિક “દિ દુશ્વાન” મારફતે)

૩૭-દામોદર પાટીવાળો

(લેખક:—શ્રી. રવિશંકર વી. મહેતા)

(૧)

સો દોઢસો ઝુંપડાંઓના એ નાના ગામડા પાસેથી વહેતી નાની રેવતી નદીના કાંઠા પર બળતી ચિતાના લડકા શમતા જતા હતા. ધારના ભૂખે મરતા શેતકરીઓની શક્તિને રોજ રોજ બાળતી, નિભ-પ્રતિ ઉગતી અને હોલવાધ જતી કુદરતની ચિતાની છેલ્લી આશા પણ ઓસરતી જતી હતી; અને એ બન્ને ચિતાઓના તાપથી સંતપ્ત બનેલો એક સ્નાયુબદ્ધ આદમી દરતી ચિતા સંકોરવા માટે એક જાડું લાકડું હાથમાં લઈ શન્ય ચહેરે ઉભો હતો. ખીજા પાંચ સાત આદમીઓ થોડે દૂર ખેસી તમાકુ અને ચૂનો ચાવતા હતા. સ્મશાન-ભૂમિની પછવાડે આવેલા એક ગાડામાર્ગ પર મોડી પડેલી ત્રણ ચાર હાડપિંજર ગાયો પસાર થઈ રહી હતી અને જરા દૂર આવેલા એક ઉંચા ખીજડાની ટોચ પર બેઠેલું ગીધ આ બધા પોતાની અછલમાં ન ઉતરે એવા તમાશા પર બેવકુફાઈભર્યા ડોળા ફેરવ્યા કરતું હતું. દૂર બેઠેલાં માણસોમાંથી એક, તમાકુનો ફાકડો મારી બળતું કેટલુંક બાકી રહ્યું છે એ જોવાને ઉભો થતો હતો ત્યાં પેલા ચિતા પાસે ઉભેલા આદમીને તમ્મર આવી; તેણે શરીર લથડ્યું, પણ તરતજ તેણે પાછું સ્વાસ્થ્ય મેળવ્યું.

“શું થયું ?” પેલા ઉભા થનારે પૂછ્યું.

“કંઈ નહિ” દામોદરે જવાબ આપ્યો.

“ના, એમ નહિ” પેલા પાસે આવેલ જુવાનીઆએ પ્રેમથી તેના શરીર પર હાથ ફેરવ્યો. “દામોદર, આપા ! તું હવે બેગી જ” પેલાએ સમજાવવાનો અવાજ કરેલા માડ્યું, “તું આખા દિવસનો ભૂખ્યો છે. હમાણા નાકે શરીર લથડ્યું તે મેં જોયું. ચિતામા પડી ગયો હોત તો ! મરનાની પાછળ આપણાથી કંઈ થોડુંજ મરી જવાશે ?”

“હા, હા” કહી બીજા આદમીઓ પણ ઉભા થયા અને

તેઓએ દામોદરને એક બાણુ બેસાડ્યો.

બાટીનાઓએ માટીના ઘડા ભરી ભરી ચિતાના અંગારા દાર્યો. પછી સ્નાન કર્યું. દામોદરને પણ નવરાત્ર્યો અને પછી ગામ ભણી વચ્ચા. મૂંઝે મોઢે માર્ગ કાપના એ આદ આદમીઓનાં કાળાં શરીર-ને અધેકાર ગળી જતો હતો. ત્યાં એકે પોતાના અસ્તિત્વની અને અવદારપણાની માખીની આપી:

“બિચારા દામોદર પર કુખના કુખર લગ્યા. પો’ર, યાદી વેચી નાખવી પડી, અને ઝોલુ બાધી મરી મર્યા.”

“અને બિચારી છ વર્ષની પૂમડા જેવી છોકરીનું કાચું ?” એક બીજાએ આગળ ચલાવ્યું “પરમેશ્વરને ઘેર પણ ન્યાય લાગતો નથી.”

“હાં, હાં, એમ કહેશો નહિ.” જાણે કોઈ નવી આદત નિવારવાને પ્રયત્ન કરતો હોય એવો દામોદરનો ખગબગેતો અવાજ આવ્યો. “એ તો જેની દેવની મરજી.”

“શું દેવની મરજી !” દામોદરના સાથી પેલા જુવાનીઆ છોકરાનો મક્કમનામયો અવાજ આવ્યો.

“ચંદર,” દામોદરનો આજીજી છતાં મક્કમનામયો અવાજ આવ્યો, “તું મુંખાઈ જઈને બહુ ડાહ્યો થઈ આવ્યો છે તે જોઈ કું મજા પડે. પણ દેવની મરજી સમજવાનું આપણું શું મજા ? એની મોટાઈમાં આપણે હાથ ન નાખીએ.”

“હો, હો” ચંદરનો સદેજ તિરસ્કારપૂર્ણ હસતો અવાજ આવ્યો. “એની મોટાઈમાં આપણે હાથ ન નાખીએ અને આપણી મરીખીમાં તમારો એ દેવ મરજી પડે ત્યારે બેશકમ રીતે હાથ નાખે, એમજ ને ? અને, અને,” તેનો અવાજ માગવા લાગ્યો. “આપણી મરીખાઈની મદરના દાદરથી કાળા થએલા એના હાથ હવે એ તારી ૭ વગમની છોકરીના આંખુઓથી મેઠો બેઠો ધોવા કરશે.”

ચંદરના અવાજના રહેલી બર્ષકર નિશ્ચયતાએ દામોદર અને તેના બધા માથીઓને મૂંઝા બનાવી દીધા. થોડી વારે એક મરકરી કરતો અવાજ આવ્યો: “ચંદર, કાંઈ તાડી બાટી વધારે પડતી નથી પાંધી ને ?”

“હા, હા,” ચંદરનો મરકરી અને તિરસ્કારપૂર્ણ જવાબ આવ્યો. “પાંધી છે. તમે આપણી ઘડાના અરીજી પાંખે તમારા કુખ જુલવા પ્રયત્ન કરો છો, કુનિયાના દગ્ગમખોરોએ એમા મગ્ગને લાંદેલી તમારી લાચારીને દર્શવેલી એમમા પુષાણી બેવડી બનો છો. કું નારી નબિલતાની, અથવા આગ પેનામા અને કું કું

[illegible]

...
...
...
...
...
...
...
...
...
...
...

(1)

(2)

ખાલુના કોઈ ધાટીની મદદથી એણે સેન્ડવર્સ રોડ ઉપર કોઈ એક શેડને ત્યાં ધરધાટીની નોકરી મેળવી લીધી. દોઢેક માસ તો બંધુ દીકરાક આપ્યું, પણ ને દરમ્યાન ચીકાર તબિયતવાળી તેની શેડ-
ફીને ફાવે એવો ધાટી દામોદર નજ નીવડ્યો. એટલે ફરીને તે શેરી પર કે'દાર્થ ગયો. નોકરી દરમ્યાન મળેલી કપડાંની એક જોડી અને પંદરેક રૂપિયા લઈ તે પાછો નોકરીની શોધમાં લટકવા લાગ્યો, તે દરમ્યાન નવમી ખેનવાડીના નાકા પર આવેલા હનુમાનના મંદિર-
માં 'દિવાલે પદ' ગાનારી લગ્ન મંડળીમાં તે ભગતો; અને આખા દિવસની હાડમારી અને ચિંતાઓ લગ્નની ધૂનના ધેનમાં ભૂલી જતો. એ મંદિરમાં એકદા ચનારા મિત્રોની સલાહથી તેણે હવે પાટીવાળા તરીકેનું કામ શરૂ કરી દીધું હતું. બેથી આઠ વ્યાના મુધીની મનૂરી એને પ્રમંચ અનુસાર મળી જતી. રાતના તે ગીર-
ગામ એક રોડ ઉપર આવેલા રામમંદિરની બહાર ઉભો ઉભો યુવાની કથા સાંભળતો અને દેવદેવીઓનાં વૈભવસાળી જીવનનાં યુવાની કથાએ ઉપજવેલાં ચિત્રો મનમાં વાજોળતો. ત્યાં ખાલી દોઢ ત્યાં ફુમાનનાં પાટિયાં પર, પોતાની પાટીના ઓપરા નીચે સ્થલ રહેતો. તે દરમ્યાન તેનું શરીર ધસાતું જતું હતું. રખડપટ્ટી વંશી હતી, પછુ કામ ઓછું થતું જતું હતું અને મને તેવી તબિયત દોષ તો યજ એક વ્યાનાના ઉચળ-ચપાટી પર એને દિવસ મુત્તરવો પડતો. દામોદરને સમજવા મંડ્યું હતું કે "દેવાચી મરજી" દિવસે દિવસે વધુ દારૂની ખનની જતી હતી.

તે દરમ્યાન મુંબાઈમાં કોમી રમખાણો ફરી નીકળ્યાં. રત્ના પર મનારાઓના જીવ અદર થઈ ગયા હતા, પણ આવા દિવસોમાં તેમને મંધરે પણ કોણ ? "મંકટ નિવારણ મનનિઓ"ની જગ્યાએ "આખરદાર" લોકોથી ચીકાર ભરાઈ ગઈ હતી; દામોદર જેવા નમાજના કચરાને માટે ત્યાં સ્થાન નહોતું. એક રાતે મોટી રાત ફીની મયા પટ્ટી બધું શાન્ત થઈ ગયેલું લાગ્યું. તેને ઉંપ પૂરી આવી પણ નહિ દોષ ત્યાં કોઈ અગ્નિએ આદમી આવ્યો અને કોણ મુંડું છે તે જાણવાનીયે પરવા ક્યાં સિવાય તેના પર છરીનો પા ક્યો. દામોદરથી નીસ પડી ગઈ. આમવાસના માગાઓમા પલના મુજરાની રીડીઆઓનું ગ્રાણ કરવા આપમેળે ઉત્તરે કરના પાટીના અન્ય ડોકનોઓએ એ નીસ સાંભળી જૂમરાણ મનાવી મંડ્યું. ખુની આદમી બાલુની મલોમાં અદમ્ય થઈ ગયો. નવારે પાટીએ નીચે ઉતર્યા ત્યારે દામોદરના ખબાઈથી સોડી વહેતું

પણ મને તોય કરવાની તાકાત એનામાં હવે નહોતી. પેલો 'પાપી' મુસ્લીમ ક્યાંકથી પૈસા મેળવી એને એએક આના રોજ આપી જતો તેના પર તે હવતો.

તે સાંજે મહામુરકેલીએ પાટી ખંભે બેસવી તે ઉભો થયો. મરીનગ્રાફસની રેલ્વે લાઈન તરફ એના પગ વળ્યા. આવા દુઃખમય જીવન કરનાં મરી જવું શું ખોટું ? પેલા વૃદ્ધ દક્ષિણીનો માર્ગ લેવાનો એણે નિશ્ચય કરી લીધો હતો, પણ સાંજને વખતે તો ત્યાં સંદેહાળીઓની ખૂબ દંડ જામી હતી, એટલે અવશ રીતે તે દરિયા-કાંઠે ગયો. સામાજિક અસમાનતાઓ જોઈને જાણે શરમથી લાક જાણે મોઢાપાળો સૂઈ દરિયામાં ઝડપબેર ઝંપાપાત કરતો હતો; પણ મરવાને તૈયાર થએલા દામોદરને તે જોઈને ચાર વર્ષ પહેલાનો પેલો રમસાનનો દેખાવ યાદ આવ્યો. પોતાની ગરીબડી સ્ત્રી અને બાળકો રમરોળે ચડ્યાં. સમુદ્રનાં મોઝાં પરથી આવના લીનારાવાળા પવનની લહેરી એના તાવવાળા શરીરને સારી લાગી. એને લાગ્યું કે આપઘાત કરીને મરવું વ્યાજબી નથી. રેલ્વેના પાટા પાસે આવનાં તેને ફરી વિચાર આવ્યો: “ના, ના, આપઘાત કરવો એ તો ખરાબર નથી. પાછા સાત અવનાર એવાજ લેવા પડે ને ? અને મારી આશાખાઈનું શું ? કાણુ કહે છે કે મરી જવાનો છું ?” ચારે ગમથી ઘેરી રહેલા મોઝાં જાણે પાછું હડસેલવા પ્રયાન કરતો હોય તેમ એ પાછલા શબ્દો એણે મોટેથી ઉચ્ચાર્યા.

રેલ્વેના પાટા ઝોળાંગી એ પ્રિન્સેન રેલીટમાં પોતાના સુવાના દેકાખૂ તરફ પાંડો ફર્યો. રસ્તામાં વરસાદનું ઝાપડું પડ્યું અને એ ખૂબ પસંજ્યો. દામોદરની પાનગી પટી ગમેલી છંદગીની રેખાને જાણે એ વરસાદે ઘોઘ નાખી. પોતાના સ્થાને એ પાંડો ફર્યો ત્યારે તેના મોંમાંથી એક પછી એક લોહીવાળા બડખાની પરંપરા નીકળ્યેજ જતી હતી, એનું શરીર કાંપતું હતું. ચાનના દમ વાગ્યા સુધી એ એનનો એમ પટી ગયો. તેના આસોન્દોમ ઝડપી અને ઢુંક થયે જતા હતા. તેનું આખું શરીર ખેંચાતું અને મોચાતું હતું.

દસ વાગ્યે દામોદરની એક ખબર લેનાર આખરે મળ્યો. બાલુના એક માળા આગળ એક મોટર ઉભી રહી અને તેમાંથી એક પાનગી પારસી અને જાડી પારસજી નીચે ઉતર્યા.

“પેલા માનન ના” પડ્યો છ ને જોયો કે ?” પારસજે દામોદર તરફ અચળી ચીંધી. “હા, ને આંખો દિવન ત્યા પડ્યો પડ્યો ૩૮૫.૫ પર બડખા ફેંક્યા કરે છ. કન્ઝમરીવ લાને છ, મરીનું

નાન ! જેમો કલ્યાણના કલ્યાણના છે તેમના નાન એટલે જાણ, અને જાણ નો કું પળુ કહેતો પેટી પાનુ ને દેવેલ ને, દુર્ગતિમાં જતા નથી નો પાટી તેમનું પોતાનું નો મું જ દેવેલનું ? માટે કું છે કે

મદિ કલ્યાણ....."

ઓનાવરના નારીવિભાગમાં એકી થમેલી લોડાપીએ, પાણીએ અને આલણીઆમાંની પાંડ ઓએએ પોતાની અર્ધી લાનેમાંથી એકપીત્ત નરક જેઈ માયું જતા નમારી આ'રાજની વિંતા પર પસંદગીની મેદાર મારી.

નીમે દામોદર એ શબ્દો માંબળા ગયો. "કાલ દેવા" તે મળે દેવ નરક કાલ અનુભવનો દોષને તેમ પોતાના મનમાં બોલવા લાગ્યો: "તું પળુ આલે જુદું બોલનાર જ નીકળ્યો ? મેં આખી શ્રદ્ધામાં કોનું ખરાબ કયું છે કે મારી અત્યારે આ દુર્ગતિ થઈ રહી છે ? અને મારી દશ જાંની આરાખાઈ, એલ, તેને કોણ ઉછેરશે ? કોણ પરજાવશે ? દેવા ! તં મને દગ્યો. શંકર કેવો સમજી છે ? નદિ નદિ, દેવા ! તું અને આ કંઈકરી પુલે અને જુદા છે !"

દામોદરને સંજિવાનની દશા શરૂ થઈ ચૂકી હતી. પાત, કંઈ અને પિત્ત ત્રણે દોળા ખૂબ કુપિત થઈને, શરીરનાં શુવનનત્વ સામે છેલ્લો મરણીઆ સંભામ ખેલી રવા હતા. નૈન-નનત્વ પળુ પોતાનું છેલ્લું જોર અજમાવતું હતું.

દામોદર થોડી વાર મૂંગો પડી રહ્યો, અને પછી પાછો સહેજ હોમો થઈ મોઢેથી બોલવા લાગ્યો:

"ના, ના, ના, હવે છેલ્લી થડીએ આ અવિશ્વાસ ન દોષ, પાનુ દેવા ! તુમે બહુ નિષ્કૂર છે !" છેલ્લા શબ્દો જરા મોઢેથી બોલતી તે હસકાઈ પડ્યો.

"અરે ક્યા હો મયા ?" સામેથી અબ્દુલ જલીલનો અવાજ આવ્યો. તેણે આવી દામોદરને સરખો કયો.

"અરે જુદા ! આ શુ થઈ ગયું તને માર ? કું તો તારે માટે જો, આ આજ દશ રૂપિયા લઈ આવ્યો છું ! તું દેશમા જા, તારી બેટીને મળ અને સાંજે થઈ આવ, આ મુખાઈની.....દવા જ બહુ ખરાબ છે. તું તારા દેશમા જઈત એટલે તરત દોશીઆર થઈ જાવશ." અબ્દુલ જલીલે કેડે ચકાવેલા કાગળમા વીરેલા દશ રૂપિયા બહાર કાઢ્યા.

પણ ત્યાં તો દામોદરને હલસો ચડી આવ્યો. એક આચકાની

સાથે એક લોહીનો બડખો બહાર પડ્યો. તેના શરીરે રીંત પડી ગયાં. અબ્દુલે તેને ફરી સરખો સૂવરાવ્યો. પૈસા કબજાના ચિરકામાં નાખ્યા. કાથીની રીંદરી માફક વણાઈ ગએલા પોતાના તમામ વાળમાં આંગળી ઘોંટી તે વિચારમાં પડી ગયો.

“હં, આજ, મામલા કુછ ખરતી ખીગડ ગયા હે. હમ ઈમાન ! સીતારમીયાં પણ આમ જ ગુજરી ગયો હતો ને ? ચું કહું !”

ચડસ પીને છાકટા બનેલા એના મગજને એક વિચાર આવ્યો. આને ચડસ પીવરાવું. હંડી પણ છે, દમ પણ છે, જરા ફીક રહેશે. કાલ સવાર સુધી છવી બાથને તો તો દેશમાં ધકેલી દઉં.”

એ વિચારને અમલમાં મૂકવા તે તરત હોડ્યો. નજીકની બાજુમાં ગાંધીની દુકાનેથી ચડસ અને નવી ચડમ લાઈ કર્યાં. પાછો આગળ ભાગે દામોદર પડ્યો પડ્યો કંઈક ધીમું ધીમું લવતો દેતા. અબ્દુલે ચડમ તૈયાર કરી.

“હા દોરત, જરા !” તેણે દામોદરને પોતાના ગોઠવેને રો ખેંચ કર્યો.

દામોદરે નકારદર્શક ટાકું ધુગાવ્યું.

“બાબા, કીંતો દવા છે” અબ્દુલે તેને પડાવવા અને પીવા માંડ્યો, અને ચડમ તેના મોઢા પાસે ધરી.

દામોદરે એક નિર્બળ દમ ખેંચ્યો. છતાં કંઈક અગર મન કંઈક ખીંચે દમ ખેંચ્યો અને અબ્દુલના બાજામાં ટળી પડ્યો; પણ તેને ચાલકે મિનિટ ચાર ત્યાં ખેંડા થયાં. જરા દટાર ખેંડો.

“બસ મે આત” અબ્દુલ દામોદર સામે આવી ગોઠવેને ખેંડે. “મે દવા મેતર એક ચડસટી દવા. બસ, હવે તારા બાંધે દેશ બાંધી ચલ. ચલજ ને.”

અબ્દુલ અચીત્ત ચડવના નસામાં છાકેલો મુઠ્ઠાને આગળ લીધે. ચિટ્કે ચિટ્કે લવતો ધીમે જ ચલ્યો.

“કેવું હવે બસ તું આવે. દામોદરના અકીલા. મનસુબે અકીલા દમ કીરે, ચિટકે જલત, અને ચલત હે. મારા હવે મનસુબે મારાને નહિનિ રિખાઈ. કમલ...” અબ્દુલનું બોલવું તે અકીલા નિર્મલ ચલતુર હતું. દામોદરે પણ ચલકે પુરુષ. અકીલા દામોદરે અબ્દુલને અકીલા નહિ જાણતો.

“મે તારા બાંધે દેશ બાંધી ચલ. ચલજ ને.”

“મે તારા બાંધે દેશ બાંધી ચલ. ચલજ ને.”

પડશે ત્યારે ને ?" અબ્દુલે સહેજ બેશીકરાઈથી જવાબ આપ્યો.

"શા માટે લઇ આવ્યો ?" દામોદરે બીજો પ્રશ્ન કર્યો.

"સાચેસાચું કહી દઉં ?" પછી તે છાકટો ખડખડાટ હસી પડ્યો. "જો," તેણે પછી વ્હરા ગંભીર ચર્ચામાં મગ્ન થઈને, "તને આ હાથ પર છરી ફેંડે મારી છે ખબર છે ? મેં."

"હેં ?" દામોદરે આશ્ચર્યથી જેવાઈ જતાં પૂછ્યું.

"હા," અબ્દુલ નીચું જોઇ ગયો, "એટલે તો આ બધી તારા માટે માથાકૂટ કરે છે ને ચાર ! નહિ તો હું, કાદના બાપની સાક્ષાત્કાર કરું એવો આદમી છું, ચાર !"

"હા" દામોદરને જાણે પોતાના મનનું સમાધાન થતું લાગ્યું.

"અને તેં અને શા માટે માર્યો ?" તેણે સવાલ કર્યો.

"જાબ મારવા" અબ્દુલે ખસીઆણા પડી જવાબ આપ્યો.

"આપણે.....નસાબાજ માણસ, આપણને સખ લોક બેવકૂફ બનાવી લે."

"કોખું ?" દામોદરે પૂછ્યું.

"યે સખ બડે બડે લોક હો બોડે હેં ને ? બોલતે થે કે કિન્દુઓ હો મારને મેં સવાબ હે..."

પણ દામોદરનું ધ્યાન એ સાંભળવામાં નહોતું. મારાજ ફરીથી ઉપર ચાલતી રવા દેના:

"નહિ કહ્યાજે....."

દામોદર ઓછીને ઢીબો થઇ ગયો. અબ્દુલે ઉભા થઇ તેને બદલાવ્યો: "શું છે ચાર ?" તેણે મજરાતાં મજરાતાં પ્રશ્ન કર્યો.

દામોદરનો શ્વાસ લેવાનો જતો હતો. તે બોલી શકે તેમ હવે નહિ, અબ્દુલે ઉપર નજર કરી.

"તમારા કિન્દુ લોકની વાચેલ આલે છે ને ?" તેણે પૂછ્યું. અને દામોદરને પાંડો બેસાડ્યો.

"જૂઠું, જૂઠું બોલે છે" દામોદરે ઉશ્કેરાટપૂર્વકે કહ્યું.

"અરે હા ચાર" અબ્દુલે તેના શ્રુતમાં શ્રુત બેળાયો, "એ આપણા મારાજ બોલવી લોક બધાય જૂઠું જ હાકે છે; આદમીને બેવકૂફ બનાવે છે. અરે આદમી આદમીને મરતી નાખે છે, ચાર ! નહિ તો હું નહિ છરી શા માટે મારું ? એ દો બધા મર....." આ છાકટનાં ટાંતની મેલડન પાછી આવવા માટી ત્યાં દામોદર પાંડો દગલ થા પડ્યા.

અબ્દુલને લાગ્યું કે દામોદરે ત્રણ દિવસ થયાં હાંસ ખાધું

મે શોધી શક્યા મોં ફેરવ્યાં; પણ એટલામાં તો કંઈ ભય જેવું ન
લાગી ખાત્રી થતાં બહાર વાળીઆ-આઘણુ ભાડૂતો લાકડીઓ
પર બહાર પડ્યા હતા.

દામોદરને શોધતો, હાથમાં દૂધનો પડિયો લઈ અજુક જલીલ
ઉપર આવ્યો. તેની પછવાડે જૂઠરાણુથી આકર્ષાએલાં બીજાં તમાશા-
નીનો પણ ઉપર ચડી આવ્યાં.

દામોદરને પડેલો જોઈ અજુક તેની પાસે બેસી ગયો. તેને
દોષો જોયો; નાક પાસે આંગળી મૂકી જોઈ, અને પછી ઉભો થઈ
ગયો. કમરે હાથ મૂકી મુઠ્ઠા પર દયાભાવે જોઈ રહ્યો.

“બમ, ખસામ, થઈ ગયો ફેસલો ? તારા મોસવીની પાસે
જતો’તો ? ચડી ગયો આસમાનમાં ને ?”

“લે ?” નસા અને મુસાના મિત્રણુથી તે નાટકી રવાબમાં
આવી ગયો. એણે દૂધનો પડીઓ હાથમાં લીધો. દામોદરના મુઠ્ઠા
પર દૂધની ધાર કરી. “લે, આ આપણી દોસ્તીનો છેડો દક્ષ. તારા
ખુદાને ત્યાં એ મારે ખાતે જમા કરાવજે, અને કહેજે કે રોજે ક્યા-
મને દિવસે ત્યારે પહેલવહેલી મારી આંખ ઉઘડે ત્યારે મારે મારે
દૂધનો છોરા તૈયાર રાખે.”

પોતાની આસપાસ એકઠાં થએલાં ટોળાંને એણે જોયાં. “હા,
હા, હા, હા,” તે ખડખડાટ હમી પડ્યો, “દિયો સાબ, ચે તો સબ
મદમારોંકી ફનીઆ હે, મરીઓંકો જૂતે” વાક્ય અધૂરું સમી પાછો
ઉતરવા જતો હતો ત્યાં પોલીસ હન્ડપેક્ટરજ એને એટ્યો.

“એમ મિયા, મું ગડબડ મચાવી છે ?” હન્ડપેક્ટરે દન માયો.
“કું ફિક વાન કરે” મું સા’બ” અજુકે ધડક્યા વિના જવાબ
ફેર્યો “જે આ તમારા હિંદુ લોકના મોસવીની સાએજ આણે ન
મામજા દોન તો એ મરન નહિ મિચરે...”

“બન” હન્ડપેક્ટરે એને બોલતો અટકાવ્યો.
હન્ડપેક્ટરે જરૂરી તપાસ કરી લઈ મુઠ્ઠાને લઈ જતા મોસવી
ની, જવાબ જેણે હમરો મોટરો મેજ પામેથી પમાર થતી જોઈ
હતી, પણ એકમાં કદી પણ નહોતો મૂક્યો, તેનું મૂન ચરીર આખરે
એક ખાલમાં બિરાદગના અંજાથમા મોતને માર્ગે મુમાકરી કરવા
હતું. શ્રીમં માએ મહાનાજનો અરજા માજ મેલો.

“નહિ વસ્યાવ...”

(“નરક” નાનિકના એક અંકમાંથી)

નહોતું, એટલે એ ચડસના નશા પર કંઈ ખાય તો તેનું શરીર જરા હોંશીઆરીમાં આવે.

દામોદરને ફરી સરખો બેસાડી તેણે પૂછ્યું: “તું કાંઈ ખાઈશ? પૈસા છે હો, ચુંગાજે માં.”

દામોદરે ડોકું ધુણાવ્યું.

“કાંઈ પીશ?”

દામોદર કંઈ જવાબ દે તે પહેલાં પોતે જ બોલી ઉઠ્યો: “હા, હા ચાર! થોડુંક દૂધ પી. તારી તબિયત લહેરમાં આવી જાય.” અખ્દુલ દામોદરની કથળતી તબિયત જોઈ તેને હિંમતમાં રાખવા પ્રયત્ન કરતો હતો.

“એક બે મિનિટ બરાબર બેસજો, હો!” અખ્દુલ તેનો વાંસો પંખાળતો હતો “હું હમણાં સામે ભેંયાને લાંથી દૂધ લઈ આવું છું.”

દૂધ લેવાને તે દોડતે પગે ઉપડ્યો.

દામોદરની અપાર્થિવ તેજભરી આંખો અખ્દુલની દિશામાં ચોંટી રહી. લાં ફરીથી મંછરાના રણકાર સાથે કથાકારનો અવાજ આવ્યો.

“નહિ કલ્યાણકૃત કશ્ચિત્.....”

દામોદર ઉભો થઈ ગયો. તેનામાં અમાનુષી ઝનુન આવ્યું હતું. માળાના દાદરાની દિશામાં તે જવા લાગ્યો. ‘બદમાશે પ્ર...ભુ અને...મા...રાજ...હ...ગા...’ લયડતો અને શ્વાસે સોવાતો તે પહેલો દાદરો ચડી ગયો અને ત્યાંજ ફસડાઈ પડ્યો.

“કોણ, કોણ?” બે ત્રણ તીણી અને કર્કશ ખૂમો પડી.

“કોણ હે સા...ચોર, મવાલી” ઘાટીઓએ ખૂમરાણુ મચાવ્યું. ઘણીખરી બોલીઓનાં બારણાં ભીડાવા માંડ્યાં અને શોરબકાર મચી રહ્યો.

થોડી વારે ચારપાંચ ઘાટીઓ હિંમત કરી નજીક આવ્યા. દામોદરનું શરીર નિશ્ચેતન પડ્યું હતું.

“મવાલી આહે કા,” “પીયેલા આહે કા” ઘાટીઓમાં પ્રશ્નમાળા શરૂ થઈ. પાસે આવી એક જણાએ તેને ઉઠવાને પડકાર કર્યો. જવાબ ન મળતાં પાસે આવી બે-ચાર લાતો લગાવી; પણ દામોદર જવાબ આપી શકે તેમ નહોતું.

“સાલો મરી ગયો કે શું? શું, થયું શું?” તે ઘાટીએ કંઈક ખસીઆણા પડી જઈ પોતાના મિત્રોને પૂછ્યું.

ઘાટીઓએ માણસ મરી ગયેલો જાણી સલામતીભરી જગ્યા-

એ મોખી શદવા મો ફેર્યાં; પણ એટલામાં તો કંઈ જમ નેતું ન દેવાની આત્રી થતા બદાકર પાપીઆ-જાદુજી આફનો લાકડીનો લખ બદાર પડ્યા દતા.

દામોદરને મોથનો, દાથમાં દૂધનો શરિમાં લખ અન્નદુઃસ્વીત ઉપર આપ્યા. તેની પગલાટે જમતાજુથી આદરજેવાં બીજાં તમામ-બીનો પણ ઉપર મરી આપ્યાં.

દામોદરને પડેલો લેખ અન્નદુઃસ્વીત તેની પામે ભેગી ગયા. તેને દોળા લેખો; નાક પામે આંગળી મરી લેખ, અને પાની ઉંચા યા ગયો. હમ્મરે દાથ મૂકી મુઝદા પર દવાખાવે લેખ રત્નો.

“જમ, ખસાસ, યહ ગયો ફેસમો ! તારા મોઝલીની પામે જાનેતો” ચરી ગયો આસમાનમાં ને !”

“લે !” નથા અને ગુસ્સાના મિશ્રજુથી તે નાટકી રવાજમાં આવી ગયો. એણે દૂધનો પડીએ દાથમાં લીધો. દામોદરના મુઝદા પર દૂધની ધાર કરી. “લે, આ આપણી દોસ્તીનો છેલ્લો દક્ષ. તારા ખુદાને ત્યાં એ મારે ખાતે જમા કરાવજે. અને કદેજે કે રોજે કપા-મનને દિવસે જ્યારે પહેલવહેલી મારી આંખ ઉઘડે ત્યારે મારે મારે દૂધનો ઠોરો તૈયાર રાખે.”

પોતાની આસપાસ એકાં યએકાં ટોળાને એણે જોયાં. “હા, હા, હા, હા,” ને અડખડાટ દસી પડ્યો, “દિખો સાખ, યે તો સખ બદમાશોંકી ફુનીઆ હે, ગરીબોંકો જૂને” વાક્ય અધુરું રાખી પાછો ઉતરવા જતો હતો ત્યાં પોલીસ હન્ડપેક્ટરજ એને એડ્યો.

“એય મિમાં, શું મડખડ મચાવી છે ?” હન્ડપેક્ટરે હમ માયો.

“હું કીક વાન કરું છું સાંખ” અન્નદુઃસ્વીત ધડકયા વિના જવાબ ફેંક્યો “જે આ તમારા હિંદુ લોકના મોસવીની વાએઝ આણે ન સાંભળી દેત તો એ મરત નહિ બિચારો...”

“ખસ” હન્ડપેક્ટરે એને મોઝનો અટકાવ્યો.

હન્ડપેક્ટરે જરૂરી તપામ કરી લઇ મુઝદાને લઇ જવા મોકલવાય કરી. ઝવનાં જેણે હાનરો મોકલે. રોજ પાસેથી પસાર થતી લેખ હતી, પણ એકમાં કદી પગ નહોતો મૂક્યો, તેનું મૂત સરીર આખરે એક બીનધર્મી બિરાદરના સંભાષમાં મોનને માર્ગે મુમાફરી કરવા લાગ્યું. ત્રીજો માગે મહારાજનો અવાજ ગાઇ રહ્યો.

“નહિ કલ્યાણ...”

(“નવયુગ” માસિકના એક અંકમાંથી)

૩૮-ઉદ્યોગપતિઓના માનવી સંવા

(લેખક:-શ્રી. મધ્યમવર્ગી)

પ્રોફેસર સરજતરાયના પહેલાજ ભાષણે શ્રોતૃવર્ગમાં એટલો રસ જાગ્રત કર્યો હતો, તેમજ એમના જ્ઞાન વિષે એટલો ઉમદા ખ્યાલ તેથી ઉત્પન્ન થયો હતો કે, તેમનું ખીજું ભાષણ થવાનું છે, એ જાણીને જનતાને આનંદ થયો. અને “આ વખતે વળી સરજતરાય કંઈક નવીન વિચારો રજુ કરી આપણા જ્ઞાનમાં વધારો કરવા ઉપરાંત, આપણા મનની વલણને ખીજી દિશામાં વાળે તેવું દૃષ્ટિબિંદુ દેખાડશે” એમ માનીને પ્રો. સરજતરાયના ખીજા ભાષણ વખતે શ્રોતાઓની સંખ્યા પારાવાર વધી પડી.

તેમણે પોતાના ભાષણનો આરંભ કરતાંજ કહ્યું: “મારા પહેલા ભાષણમાં દુનિયામાંથી ગરીબાઈ નિવારવાના માર્ગની રૂપરેખા હું તમારી સમક્ષ રજુ કરી ગયો હતો. તેમાં આપણે શ્રીમંત અને નિર્ધન, એ બન્ને વર્ગોની વચ્ચેના મૂળભૂત ભેદો બતાવી, તે વર્ગોની જીવન ગાળવાની રીતોના જુદા જુદા માર્ગો મેં રજુ કર્યા હતા. તેમાં બતાવ્યું હતું કે શ્રીમંત વર્ગ નફો, વ્યાજ અને ભાડાની આવક ઉપર જીવન ગાળે છે; ત્યારે નિર્ધનો માત્ર મજૂરીના બદલામાં મળતા મહેનતાણા ઉપર જીવે છે. અને તે ઉપરથી આપણે નેધ શક્યા હતા કે, રાષ્ટ્રની સામાન્ય ઉત્પન્ન રાષ્ટ્રીય જીવનમાં યોગ્ય પ્રમાણસર જતાં તેથીજ અટકે છે.

“આ વખતે આપણે એ વિષયમાં વધારે ઉંડા ઉતરીશું અને સામાન્ય મૂડીવાદી સંલેગોમાં દોલતનું સર્જન કેમ થાય છે અને તે પછી એની શું સ્થિતિ થાય છે; તેનો વિચાર કરીશું.”

અને પછી પ્રોફેસરે પોતાના વિષયની ચર્ચા શરૂ કરી:

“ઉદાહરણ તરીકે આપણે કાપડ વણતી એક મિલનું દર્શાવ લો. તેમાં પાંચ હજાર માણસો (બરાબર સત્યને વળગી રહેવું હોય તો કહેવું નેધએ કે, તેમાં સંખ્યાબંધ સ્ત્રીઓ તેમજ બાળકો પણ

હોય છે) કામ કરે છે. અને મહિનાના અતિ યત્રો અને કાચા માલરૂપી મૂડીના સાધનથી કામ કરીને તેઓ (કામદારો) જે કાપડ તૈયાર કરે છે, તે તૈયાર કાપડને રૂપે ઉત્પન્ન થયેલી નવી દોડત છે.

“આ દોડતના સ્વરૂપને આપણે બરાબર સમજવાની જરૂર છે.” પ્રોફેસરે ઓવરસમુદાય તરફ લાક્ષણિક દષ્ટિ ફેંકતાં કહ્યું “જે તૈયાર કાપડની જે કિંમત દરાવવામાં આવે છે તેમાં છેક ૧ ઊગાડનાથ બેડોનોની મહેનતથી માંડીને તેને મિલમાં લાવતા પહેલાં કાષાં ફોલતાં, જીનમાં પીલતાં, સુતર બનાવતાં અને છેવટે કાપડ વણનાં કુંધીમાં જેટલા માણસોએ તેમાં મહેનત કરી હોય, તેને વહી લાવવામાં જેટલું ગાડીભાડું ખર્ચાંયું હોય, કાચો માલ ખરીદતાં માણસોના પગાર, દલાલી વગેરેનું જે ખર્ચાં યજ્ઞ હોય અને તે દરમિયાન રાહસ્યથી મૂડીનું જે વ્યાજ તેની પાછળ ચડ્યું હોય તે તમામ ખર્ચાંનો તેમાં જેમ સમાવેશ કરવામાં આવે છે, તેમ કાપડ તૈયાર કરનારા કામદારોના પગારની અને જેનાં યત્રોમાં તે તૈયાર થયાં હોય તેના પસારાની, વિમાની વગેરે તમામ ગણતરી કરીને તે ઉપર મિલનો નફો ચડાવવામાં આવે છે. પરંતુ મિલમાં મજૂરી કરીને રૂને કાપડના રૂપમાં ફેરવી નાખનારા કામદારોજ એ તૈયાર માલને નવી કિંમત અંકાવવામાં કારણભૂત બનેલા હોય છે. તેમને લીધેજ નવી દોડત અસ્તિત્વમાં આવે છે. કમકે મિલવાળાએ તો માત્ર કાચું ૧, યત્રો અને તેને ચલાવવા માટે બજાવણ, તેજ વગેરે સાધનો પૂરાં પાડ્યાં હોય છે, પરંતુ તેને કાપડનું સ્વરૂપ આપવા માટે તો કામદારોએ પોતાની યત્નિ ખર્ચી હોય છે છતાં એ રીતે નવી ઉત્પન્ન થયેલી દોડતની વહેંચણી કેમ થાય છે તે જુઓ:

(૧) મિલમાં તૈયાર થયેલ તમામ કાપડ મિલવાળાઓની માલિકીનું મનાય છે.

(૨) મહિનાને અતિ મિલમાં જે નવી દોડત ઉત્પન્ન થઈ તે દોડતનો અમુક જાત પેલો માલિક મિલના કામદારોને મહેનતાણ્યા તરીકે આપે છે.

એ મહેનતાણું આપવામાં જે ધોરણે કામ લેવાય છે તે પ્રારણ ઉપર તમારે ધ્યાન આપવાનું છે, અને પછી તમે તમારી જાતેજ નક્કી કરી શકશો કે મિલમાલિકે અથવા બીજા દિયોમથતિઓ દ્વારા અને સારા કામદારોને સેષ આપવામાં તેમની ઉપર મદદ ઉપકાર કરી નાખના દ.વ તેવા આગળ કરે છે તે કેટલો સાચો છે ?”

પ્રોફેસર સમજાવવાના ઓનાઓ મોટે ભાગે મધ્યમ અને કામ-

દાર વર્ગના હતા. એટલે એમને એ મુદ્દો ઘણોજ મહત્વનો લાગ્યો, અને બધા એકધ્યાનથી પ્રોફેસરની દલીલો સાંભળવા તત્પર બન્યા.

અને પ્રોફેસરે પોતાનું વક્તવ્ય આગળ ચલાવ્યું: “પેલો મિત્ર-વાળો પોતાનાં યંત્રોનો કાર્યસાધક રીતે બરાબર ઉપયોગ થઈ શકે તે માટે, જેમ તેના સાંધાઓમાં તેલ નાંખાવે છે, તેજ રીતે કાપડ તૈયાર કરનારા માનવી સંચાઓ(મૂડીવાદી કામદારોને એજ દષ્ટિએ જુઓ છે તે ખાસ ધ્યાનમાં રાખવું ઘટે છે)ને પણ તેઓ મિત્રમાં કાર્યસાધકતા સચવાય તેટલા ઉપયોગી બની શકે, તે નજરે એમને ખોરાક, પોશાક અને મિત્ર બંધ હોય તે દરમિયાન પંડી રહેવા જોરડીને નામે ઓળખાતું એકાદ ગંધાતું કબૂતરખાતું પૂરું પાડે છે; એટલે કે તેટલી ગણતરીથીજ તેઓ કામદારોનાં મહેનતાણું નક્કી કરે છે. ઉદ્યોગપતિઓ જેમ અને તેમ સરતી મજૂરી ખરીદવા હમેશાં આતુર હોય છે, તેથી તેમને આપવામાં આવતું મહેનતાણું તેના કારખાનાનાં માનવી યંત્રોને જીવતાં રાખવા માટે ઓછામાં ઓછી ગણતરી પ્રમાણે તે હરાવે છે.” અને પ્રત્યેક કામદારને પ્રોફેસરની આ મીમાંસા સ્વાતુલ્યથી સોએ સો ટકા સાચી લાગી.

“હવે આ કામદારોની ગુલામો રાખનારા વેપારીઓના ગુલામો સાથે જરા સરખામણી કરી લઈએ.” સરજતરાયે નવોજ મુદ્દો લીધો. તેમણે કહ્યું:

“ત્યારે ગુલામનો માલિક ગુલામ વેચનારા પાસેથી એક ગુલામ ખરીદે છે ત્યારે તે માણસ નહિ પણ મજૂરી ખરીદે છે. કેમકે તેને તો પેલો ગુલામ મજૂરી કરવાની કેટલી શક્તિ ધરાવે છે તેનીજ સાથે માત્ર કામ હોય છે. આ રીતે ખરીદવામાં આવેલો ગુલામ પોતાની મજૂરીથી જે જે કંઈ ઉત્પન્ન કરે છે તે બધાની માલિકી તેના શેઠની બનાય છે. તેનો શેઠ એ ગુલામના પાત્રનપોષણનું ખર્ચ તે ગુલામનીજ મજૂરીમાંથી કાઢે છે; એટલુંજ નહિ તે તો વળી બાકી જે વધે છે તેની ઉપર પોતાનો ગુજારો કરે છે. અને ગુલામ અને તેના ઘણીની વચ્ચે દોઝતની જે રીતે વહેંચણી થાય છે, તેજ રીતની દોઝતની વહેંચણી શું આપણા ઉદ્યોગપતિઓ અને મજૂરો વચ્ચે નથી થતી? જરૂર એમજ થાય છે તે મેં તમને પહેલાજ બતાવ્યું છે.”

“ખરું છે, ખરું છે, દોઝતના કામદારો અને ગુલામોમા તેમજ ઉદ્યોગપતિઓ અને ગુલામો રાખનારોમાંની વચ્ચે કોઈજ ફરક નથી.” આજો સલાખાંડ એ અવાજથી મઠ્ઠા ઉઠ્યા.

“પરંતુ” ધીરે ધીરે નાદે સરજતરાયે કહ્યું: “ગુલામોના

માલિક અને ઔદ્યોગિક ખાતાના માલિકાની વચ્ચે બીજી સરખામણી કરતાં તમને જણાશે કે હાલના ઉદ્યોગપતિઓ તો પોતાના માનવ-ચત્રા માટે ઓછામાં ઓછું ખર્ચ કરે છે. શુદ્ધામના માલિકને તો ત્રણ વખત ફરજિયાત પૈસા કાઢવા પડે છે: (૧) શુદ્ધામ ખરીદતી વખતે તેની દરાવેલી કિંમત એકસામટી આપી દેવી પડે છે; (૨) શુદ્ધામને મજૂરી કરાવવા માટે જમીન, ખેડ વગેરેનાં હથિયાળાં અને બગદમાડાં વગેરે સાધન ખરીદવા માટેય પૈસા કાઢવા પડે છે અને (૩) વળી શુદ્ધામના શુદ્ધરત્ન માટે ચાલુ ખર્ચ કરવું પડે છે. તે મારો હોય છતાં એને રહેવા ખાવાની સમવડતું ખર્ચ પણ તેનેજ કરવાનું હોય છે, પરંતુ ઉદ્યોગપતિઓને માટે તો શુદ્ધામના માલિક કરતાંયે વિશેષ સમવડ હોય છે. સૌથી પહેલાં તો તેને એની મારફત શુદ્ધામ માટે પૈસા કાઢવા પડના નથી. તેને તો મફત કામદાર મળે છે. અને વળી ઉપરથી 'મે' માણસોને માટે કામ પૂરું પાડવું એવો આડંબરી દંભ તે પોષી શકે છે. અને વળી મફતમાં આવેલા કામદારો આખો મદિનો કામ કરીને તેને માટે જે માલ ઉત્પન્ન કરે તેનો પેલા શુદ્ધામના રોડની મારફતજ તે સર્વે હક્ક સ્વાધીન માલિક બની બેસે છે! એ ઉદ્યોગપતિ પણ પેલા કામદારને નીખાવવાનું ખર્ચ કાઢી લીધા પછીનું બાકીનું તમામ ધન પોતાની પાસે રાખે છે. આ રીતે રાષ્ટ્રની નિરંતર ઉત્પન્ન થયે જતી સમૃદ્ધિની વહેંચણી એક તરફ કામદારોનું મદેનતાણું અને બીજી તરફ ભાડું, બ્યાજ અને નફો એ રીતે થયાં જાય છે. હવે તમેજ કહો કે જૂના જમાનાના શુદ્ધામોની પ્રથામાં અને હાલના પગારદાર શુદ્ધામોની રીતની વચ્ચે શું ફેરફાર છે ?”

પ્રાદેસર જવાબ મેળવવા અહીં ચોક્કસ અને સખાજતીએ “કરોજ નથી, કરોજ ફેરફાર નથી” એવો પ્રત્યુત્તર વાળ્યો.

“અસબત, ઝીણી વિચિત્રતામાં ઉતરવા જતાં બમે જનની શુદ્ધામી-માં ઘેરો ઘણો ફેરફાર દેખાશે; પણ એ તો બહુજ નજીવી બાબત છે. મુખ્ય મુદ્દો એ છે કે, બન્ને પ્રકારના મૂરીરાદાઓ પોતાના શુદ્ધામોની મજૂરીમાથી મળતા નફા ઉપર રહે છે, અને મજૂરીજ સમૃદ્ધિના ખરેખર ઉત્પન્ન કરનાર છે તેમ જતા, ઉદ્યોગપતિના માનવચત્રો માધ્યમ પડે તો તેમને જુએ મરવું પડે છે, એ ચત્રોના હાથપગ કપાત જાય તો છેક હમણા નથી તો તેને કરે. અદસે પાનું મળતા ન હોય. અને અત્યાગ પાનું તેને પૂરપૂરો ખર્ચ તો મળતાજ નથી. પણ હું હમણા કરી ગયા ન બંને પ્રકારની શુદ્ધામી

ઠકરો કે, રાષ્ટ્રીય ઉત્પાદનની અભાવે થતી એકપક્ષી વહેંચણીને જોતાં ખાનગી માલોફી હક્ક અને રાષ્ટ્રનાં કાર્યનાં સાધનો ઉપરનો આપ-ખુદ અધિકારજ, આપણા સર્વ સાધનસંપત્તિવાળા દેશના મોટી સંખ્યાના માણસોને મરીયાદમાં કચડી મારનાર મુખ્ય કારણ છે. રાષ્ટ્રનો ઉદ્યોગ માત્ર પેલા મુઠ્ઠીભર ઉદ્યોગપતિઓને નફો મળે તે માટે ચાલે છે અને માત્ર તેમના એકલાનાજ સ્વાર્થી લાભ મળે હાસના સમાજની વ્યવસ્થા થયેલી છે. જેઓ અભિમાનથી એવી આડંબરી વાતો કરે છે કે, જો અમારાં ઉદ્યોગનાં સાધનો હોત નહિ તો આપણા બધા કામદારોને રોજી કુમ કરીને મળત ? તેઓ ગુફા છે..."

આખો સમાજકેવળ તે વખતે તાળાંઓના મડમડાટથી મર્જી ઉઠયો. "હું આ સ્થાને ઉભો રહીને ફરી ફરીથી કહું છું કે, એમ કહેનારા છુટ્ટા છે." મરજતરાયનાં બંને નેત્રોમાંથી એ વખતે વીજળી ઝળકતી હોય તેવી ચમકદાર રોશનીનાં તેજ નીકળવા લાગ્યાં, અને વાણીનો ધખધખનો પ્રવાહ આગળ વહેવા માંડયો:

"એ શ્રેષ્ઠ એમ કરીને દુનિયાની આંખમાં ધૂળ તાખી શકવાના નથી. કેમકે આપણે બધા જાણીએ છીએ કે, એમનાં કારખાનાંમાં ઘણું ઉત્પાદન કામદારોને આભારી છે, એટલે તેમનીજ રીતે આપણે એમને એ જવાબ આપી શકીએ કે, કામદારો ન હોત તો તમે ક્યા નફો અને વ્યાજમાંથી તમારા આ બધા વિલાસ-વૈભવો માણી શકત ? હું અહીં ઉભો રહીને તમારી વતીથી એવા આડંબર કરનારા દંભીઓને જણાવું છું કે, તમારાં એવાં પુરાણકાલીન મપોઈ હવે ચાલશે નહિ. હવે અમે તમારી બધી બાજુ સમજી ગયા છીએ, તેથી તમને જણાવીએ છીએ કે, તમારો દંભ તો ખુદશો ધમ્મજ ગયો છે, પણ અમે એ વાત પણ સારી રીતે મુમુક્ષતા થયા છીએ કે, કામદારોને તમે માત્ર પેટપૂરવું આપના નથી, કેમકે ઉદ્યોગનો તમામ નફો તમે પોતાના ખિસ્સામાં મૂકવા માગો છો, અને રાષ્ટ્રીય દોહનની વહેંચણી રાષ્ટ્રમાં સમખાત્રે ન થાય તે માટે તમે મુઝમ છો. અર્થાત્ બેકારી અને જૂખમરનું ખર્ચ કારણ તમારો એક-પક્ષી સ્વાર્થજ છે. તમારે જે મહેનતાવું કામદારોને આપવું પડે છે, તે તો માત્ર તૈયાર કરવાની મજૂરી ખાતે લખીને, માત્ર ખરીદનારાઓ પાસેથી વસૂલ કરી લેા છો, એટલે તમે જે બચા નફો એકઠો કરી જાઓ છો તે તો હેકજ અન્યાયી અને જુઝી રીત છે. ઉપરાંત દેશની રોજન ઉત્પાદન કરનારા એવા કામદારોને પ્રતિષ્ઠા, મનાધિકાર કે કામ કરીને અપવનો અધિકાર પણ તમેજ મરજા દેવા નથી. આ

1. *Phragmites australis* (Cav.) Trin. ex Steud.

[illegible]

Figure 1. Schematic representation of the experimental design. The subjects were divided into two groups: the control group (C) and the experimental group (E). The control group was divided into two subgroups: the control group (C) and the control group (C). The experimental group was divided into two subgroups: the experimental group (E) and the experimental group (E).

$$u_1 \quad u_2 \quad u_3 \quad u_4 \quad u_5 \quad u_6 \quad u_7 \quad u_8 \quad u_9 \quad u_{10}$$

• • • • •

1. *Chlorophyll a* (Chl *a*)

1. 2. 3. 4. 5. 6. 7. 8. 9. 10. 11. 12. 13. 14. 15. 16. 17. 18. 19. 20. 21. 22. 23. 24. 25. 26. 27. 28. 29. 30. 31. 32. 33. 34. 35. 36. 37. 38. 39. 40. 41. 42. 43. 44. 45. 46. 47. 48. 49. 50. 51. 52. 53. 54. 55. 56. 57. 58. 59. 60. 61. 62. 63. 64. 65. 66. 67. 68. 69. 70. 71. 72. 73. 74. 75. 76. 77. 78. 79. 80. 81. 82. 83. 84. 85. 86. 87. 88. 89. 90. 91. 92. 93. 94. 95. 96. 97. 98. 99. 100. 101. 102. 103. 104. 105. 106. 107. 108. 109. 110. 111. 112. 113. 114. 115. 116. 117. 118. 119. 120. 121. 122. 123. 124. 125. 126. 127. 128. 129. 130. 131. 132. 133. 134. 135. 136. 137. 138. 139. 140. 141. 142. 143. 144. 145. 146. 147. 148. 149. 150. 151. 152. 153. 154. 155. 156. 157. 158. 159. 160. 161. 162. 163. 164. 165. 166. 167. 168. 169. 170. 171. 172. 173. 174. 175. 176. 177. 178. 179. 180. 181. 182. 183. 184. 185. 186. 187. 188. 189. 190. 191. 192. 193. 194. 195. 196. 197. 198. 199. 200. 201. 202. 203. 204. 205. 206. 207. 208. 209. 210. 211. 212. 213. 214. 215. 216. 217. 218. 219. 220. 221. 222. 223. 224. 225. 226. 227. 228. 229. 230. 231. 232. 233. 234. 235. 236. 237. 238. 239. 240. 241. 242. 243. 244. 245. 246. 247. 248. 249. 250. 251. 252. 253. 254. 255. 256. 257. 258. 259. 260. 261. 262. 263. 264. 265. 266. 267. 268. 269. 270. 271. 272. 273. 274. 275. 276. 277. 278. 279. 280. 281. 282. 283. 284. 285. 286. 287. 288. 289. 290. 291. 292. 293. 294. 295. 296. 297. 298. 299. 300. 301. 302. 303. 304. 305. 306. 307. 308. 309. 310. 311. 312. 313. 314. 315. 316. 317. 318. 319. 320. 321. 322. 323. 324. 325. 326. 327. 328. 329. 330. 331. 332. 333. 334. 335. 336. 337. 338. 339. 340. 341. 342. 343. 344. 345. 346. 347. 348. 349. 350. 351. 352. 353. 354. 355. 356. 357. 358. 359. 360. 361. 362. 363. 364. 365. 366. 367. 368. 369. 370. 371. 372. 373. 374. 375. 376. 377. 378. 379. 380. 381. 382. 383. 384. 385. 386. 387. 388. 389. 390. 391. 392. 393. 394. 395. 396. 397. 398. 399. 400. 401. 402. 403. 404. 405. 406. 407. 408. 409. 410. 411. 412. 413. 414. 415. 416. 417. 418. 419. 420. 421. 422. 423. 424. 425. 426. 427. 428. 429. 430. 431. 432. 433. 434. 435. 436. 437. 438. 439. 440. 441. 442. 443. 444. 445. 446. 447. 448. 449. 450. 451. 452. 453. 454. 455. 456. 457. 458. 459. 460. 461. 462. 463. 464. 465. 466. 467. 468. 469. 470. 471. 472. 473. 474. 475. 476. 477. 478. 479. 480. 481. 482. 483. 484. 485. 486. 487. 488. 489. 490. 491. 492. 493. 494. 495. 496. 497. 498. 499. 500. 501. 502. 503. 504. 505. 506. 507. 508. 509. 510. 511. 512. 513. 514. 515. 516. 517. 518. 519. 520. 521. 522. 523. 524. 525. 526. 527. 528. 529. 530. 531. 532. 533. 534. 535. 536. 537. 538. 539. 540. 541. 542. 543. 544. 545. 546. 547. 548. 549. 550. 551. 552. 553. 554. 555. 556. 557. 558. 559. 560. 561. 562. 563. 564. 565. 566. 567. 568. 569. 570. 571. 572. 573. 574. 575. 576. 577. 578. 579. 580. 581. 582. 583. 584. 585. 586. 587. 588. 589. 590. 591. 592. 593. 594. 595. 596. 597. 598. 599. 600. 601. 602. 603. 604. 605. 606. 607. 608. 609. 610. 611. 612. 613. 614. 615. 616. 617. 618. 619. 620. 621. 622. 623. 624. 625. 626. 627. 628. 629. 630. 631. 632. 633. 634. 635. 636. 637. 638. 639. 640. 641. 642. 643. 644. 645. 646. 647. 648. 649. 650. 651. 652. 653. 654. 655. 656. 657. 658. 659. 660. 661. 662. 663. 664. 665. 666. 667. 668. 669. 670. 671. 672. 673. 674. 675. 676. 677. 678. 679. 680. 681. 682. 683. 684. 685. 686. 687. 688. 689. 690. 691. 692. 693. 694. 695. 696. 697. 698. 699. 700. 701. 702. 703. 704. 705. 706. 707. 708. 709. 710. 711. 712. 713. 714. 715. 716. 717. 718. 719. 720. 721. 722. 723. 724. 725. 726. 727. 728. 729. 730. 731. 732. 733. 734. 735. 736. 737. 738. 739. 740. 741. 742. 743. 744. 745. 746. 747. 748. 749. 750. 751. 752. 753. 754. 755. 756. 757. 758. 759. 760. 761. 762. 763. 764. 765. 766. 767. 768. 769. 770. 771. 772. 773. 774. 775. 776. 777. 778. 779. 780. 781. 782. 783. 784. 785. 786. 787. 788. 789. 790. 791. 792. 793. 794. 795. 796. 797. 798. 799. 800. 801. 802. 803. 804. 805. 806. 807. 808. 809. 810. 811. 812. 813. 814. 815. 816. 817. 818. 819. 820. 821. 822. 823. 824. 825. 826. 827. 828. 829. 830. 831. 832. 833. 834. 835. 836. 837. 838. 839. 840. 84

1. 2. 3.

1 2

1

4

૩૯-દારુનું પીઠું

(લેખક—શ્રી. જહાંગીર અરદેસર ડાકટર)

ફધ જેવી હજીયા ચાંદનીનાં માંદાં ઝમ્માં વદાવતી ચંદ્રિકા દૈત્ય સમ કાળા અધરારને હાંકાવી, જુગિ સંગાથે આશ્વિન કરી રહેલી હોવાથી, પૃથ્વી આનંદના દિગ્રેલે ઝાણા ખાતી જળાતી.

સમય રાતના દસ-અગિયાર વાગ્યાનો હતો. એટલે સ્વાખા-વિદ રીતિએજ, ચપાશેરીના સાંકડા રસ્તા ઉપર શાંતિનું સભ્ય આસનું હતું. તેમ છતાં જરી જરી વારે જમીન સાથે અથડાતાં પગલાંનો આવાજ અને ભાંગેલી તૂટેલી અરવસ્થ ભાંગાના હાંકાગ એ શાંતિને બેઠવા પાન કરતા; કારણ કે મદિરાનો મોદ પીનારાઓને મોડી રાત સુધી, મોહચુંબક સમે ખેંચેનો હતો.

હરીથી જરી શાંતિ ફેલાનાં તુરત “ધનિયા” એવી ખૂસ એક પરમાથી સંભળાઈ; વગર શંકાએ તે ઘર ખાદીધારી સ્વયંસેવકનું જ હતું. મોહસેવાના દાર્બથી પરવારી ઘેર આવી, આરામ માટે તે તૈયારી કરવા જતો હતો ત્યાં બહાર જેનાં દારૂંદિયો ધનિયો સામે દેખાયો.

“હજી તારી કુટેવ ના ગઈ?” સ્વયંસેવકનો ફુ.ખી સ્વર સંભળાયાં. “રામ-રામ ! દારૂ તમારું નખોદ વાળે છે, નખોદ ભાઈ ! જરી તો મમજ.”

‘સાહેબ...સાહેબ...’

“અરે ભાઈ !” બધા સ્વયંસેવકે ધનિયાને સમગ્રવચા માંડ્યું. “તારી પત્ની કાલ રહી હતી. તારા પોતાનાં જાળકેની પણ તને દયા નથી ? અરેરે, તુ કેવો છે ?”

“ભાઈ ! હું બીચન કામે જાઉં છું ?” ધનિયો જૂ.હું બેસ્યો. સ્વયંસેવકના મધુરા શબ્દો કાળી ગખોટી જેવી વ્યસનજાતરામાં હાંકાએલ ધનિયાના આત્માને ઝમેન કરવા મથતા હતા. પરંતુ મદિરાનો મોદ વધારે ઝળગ દતો, એટલે ને સાફ સાફ જૂ.હું ગોડી આગળ બાંધ્યા.....

હણુ હણુ હણુ!!!

સત્યાગ્રહથી ભાંગી પડેલી ધીકતી કમાણી જતાં શોકાતુર અને સો પારસી કલાણ કામદાર બારણું ખખડવાનો અવાજ સાંભળી નિદ્રામાંથી જાગી ઉઠ્યો. એની નિદ્રા સુખ અને સંતોષની શાંત મધુરી નહોતી, પરંતુ દુઃખના ગેરેલા ધંધાના વિચારતરંગોના ધુધ-વાતા સાગરમાં લીપટાએલી, આશા નિરાશા વચ્ચેની મોહિતી સમી તંદ્રા હતી.

“કાણુ?” વળી ઉઠો સ્વર કલાણના મોંમાંથી બહાર પડ્યો.

“ઉઘાડોને બારણું!” ધનિયા ઢેડાનો ઉતાવળો અવાજ સંભળાયો.

“કેમ?” બારણું ઉઘડતાં પ્રશ્ન પૂછાયો.

“પાશેર રાશી, અચ્છેર તીજો અને નવટાંક મહુકું!”

ધનિયાના ડોળા દુકાન ઉઘડતાં જ ફેલાએલી ઝેરી છનાં મીઠી લાગતી વાસથી ચકચકવા મંડ્યા.

પારસી કલાણે તે જોયા.

કલાણ પગવાર અટક્યો—ખંચાયો, પણ મદ્યપાનથી ધનિયા રંગીતો બન્યો.

“કેડ, કામ તો બીજું છે!” દારૂએ ધનિયાના મોંમાંથી અ-મનની ધારા છોડવા માંડી.

“બંગી કામદાર મકના મુરિયાને ત્યાં આજ તહેવાર છે, માટે દારૂ જોડાએ છીએ.”

“કેટલો?” કલાણના મોંમાંથી સંતોષમિશ્રિત નિસાસો નીસર્યો.

“ત્રણ બાટલા રાશી, ચાર બાટલા મહુકું ને એકજ દ્રાક્નો!”

આ એક ભાંગી ટીપ હતી; પંદર રૂપિયામાં પાંચ દસ પેટનું પેપાનું કરના ઢેડાના ધરની દારૂની ખરીદીની એ વરદી હતી; પણ તે માટે જોડના પૈસા કરતાં આવવાના હતા. પારસી કલાણ કામ દારૂ એ વાત જાણતો હતો. તેના મનમાં અનેક વિચાર ચક્ર ગયા; કરજ, આજ, ચક્રવર્તિ આજ, દુધ, ન.દારી, બીજા, દારૂની રમત. દુધુબનો અના એક એ મ.વાલી શેકમય નાટક

જનુમર એ કલાણ ખુલ્લીના પાછાવ. નિધનેના પૈસા ન પુટકને. પૈસા દારૂજ દારૂ ન દેવો દારૂ કયો હતા. પાણુ દારૂ ને એ દારૂ તેને કેટલો વાર આજના હતા.

દારૂ દેવના દારૂ અને નાજ. કરીશો એક વાર, એક વાર નેરના વાર ને ના.દારીના નાજ. મુલકના અ દારૂ હતા.

પૈસા દારૂ વાર. કે. ન. રાજ દારૂજ દારૂ. દારૂ દારૂ

ના બાટલા ધનિયા નજદીક બારખા પાસે મૂક્યા; કામળ ચાકર ત્યારે દાગર નહોતો !

પાણું મનમાં વિચારેનું ધમમાળુ મચ્યું. આદોલન ! સંકલ્પ-
હરાવ-ચમન-પણુ... !

મઈ મધ્યરાત્રિએ દારુના પ્રનાપે નાનકડાં ઘરોમાં ચાલતી તક-
સર તેના દાનમાં ફરીથી ચુંબવા માંડી.

અને ગુરૂઆમાં ને ગુરૂસામાં પેલી બાટલીએને એની લાત
વાગી મઈ. બાટલીએ દળી પડી, તેમાંથી દળી ગયેલા પ્રવાહીની
ઝેરી સુગંધ યોગમ વ્યાપવાની સાથે સાથે તૂટેલા કાચના અગણિત
કકડા દીવાની રોશનીમાં ઝળકવા લાગ્યા. કલાલના દિલમાં મંથન
નેસથી ચાલતું હતું.

“મા બાપ ! તું જા !” કલાલ કામદારે દાય જોડ્યા “મારે
દારૂ વેચવો નથી. મારા બાઈબિહેનોને મારવાં નથી. આજથી આ
પાપી દારૂની દુકાને ખંભાતી તાળું સમજાવે.” તેણે છેવટે મધ્યમ
ખનીને કહ્યું.

“અને હું પણ હવેથી દારૂને અડકું તો મારા બાપનો જેટો
નહિ, માનું દૂધ હરામ !” દિગ્મૂઢ બનેલા ધનિયો બબડી ગયો.

પરિણામે દારૂનાં ખુણાં પીપમાંથી દીપા દપકતાં હતાં. યોગમ
નીરવ શાંતિ ઝરી રહી હતી.

ખરે, કલાલ ઇચ્છે, માને, સમજે તો દારૂનાં પીપે ખંભાતી
તાળું વાગવું એ જરાયે દૂર નથીજ.

પવિત્ર દિંદ ! તારે બારણે આમ ક્યારે થશે ? એ સમય પણ
બહુ દૂર નથી.

હર પ્રસાત સમી અજવાળા, દાગી દે અંધાર !
એક રવરે સૌ ગમન મજાવે, કરીએ જયજયકાર !

અમારી ગુણવંતી ગુજરાત !
નમીએ નમીએ માન ! અમારી ગુણવંતી ગુજરાત.

(“નવયુગ” માસિકના એક અંકમાંથી)

સૌની દૃષ્ટિ એ જુવાનીઆ તરફ ખેંચાઈ.

“કેમ અમ્મા !” તાવળી મંડળના વિધિરહિતના પ્રમુખ કર-
સન દાકાએ ભવાં ચઢાવીને, બોખા મોઢામાંથી દોકડીનો ધુમાડો
રાકનાં કંઠુઃ “સદ્ગીદાસ આપણે ધીરો હતો. તારા દાદાના આરમા
વખતે એણે નારા બાપને પૈસા ધીરીને તારા કુટુંબની આગર
બચાવી હતી.”

“તેમાં એણે કંઈ મારા બાપ પર ઉપકાર કર્યો નહોતો. સાન-
માં ખેનરો સખાવી લેવા ઉપરાંત તે ખાસ્તું દોકડો વ્યાજ લેતો.”

“તેન લે તો શું મળ્યાં?” બીજો છેડેથી તાકુકા સંભળાયો.

“ના, એકું મારું કંઠેવુંજ નથી. મારું તો એટલુંજ કહેવાનું
છે કે સદ્ગીદાસનો પ્રયોજ ધીરધારનો હતો. એમાં તે થોડે નાણે
માનું વ્યાજ લાંબે નામઃધિત્રા કરતો હતો.....”

“આ પસંદો મુંબઈની મિત્રમાં મનૂરી કરવા ગયો ત્યારથી એના
વિચારજ ઉધા થઈ ગયા છે,” ભગો પટેલ એને અટકાવીને બોલી ઉઠ્યો.

“શહેરના લોકો બધાજ એવા.” કરમન દાકાએ કહેવા માંડ્યું
“એમને ન મળે ધર્મનું જ્ઞાન કે વિવેકનું ભાન.”

“કાકા, એમાં વિવેકની વાન ક્યાં આવી ?” પરમેશ્વરે વિરોધ
ઉઠાવ્યો. “આપણે બધા ઉધા વિચારીને ચીસે ચીસે તો મરી રહ્યા
છીએ. જે માણસ આપણને હો, લૂંટે, છેનરે અને ધર, ખેનર,
રાયચંદીનું તેમજ દારૂ વગેરીમા લાઈ લાઈ ખેડોને બિખારી બનાવી
મકાના સ્ટેજ પાળી સરમાય નહિ કે સરમાય ન પાને, તે માણસ
એના કુદર્શ આપધાન કરવાની દશામાં મુકાય, તેને મારે દયા ખાવા
જેવું કંઈ નથી, એમ કહેવું એમાં શું ગ્રન્થો છે !”

“આપણે શું જાણ ! મી સૌને કમના કમ આપનાર ત્રિસોક-
નો નાથ છે. આપણે તો એના મુખજ લેવા લેતાએ.”

“ખરું કહ્યું, અને લો એ પ્રમાણે મુખ લેવા ખેમીએ તો
સદ્ગીદાસ ખેડોને મારેજ નહિ, એખડને મારેજ નહિ પણ આન-
ધાસનાં જામડા નાંટિ બચ કર કે પકડ હતો. આપણી અગ નના અને
જોગપણનો સાજ સજ તે ખરુંબોડું નમનસી, પોતાના સરેખામાં
અ.કાની દરમજ દરમજ દરમજ સિવા કમયો ત્યારે અનેક નિર્વેન
અને નિર્વેર કુટુંબને કમડી નાખના કે તેમને વગના બિખારી
બનાવતા એને નમન બધા કમવ નને જ બધ ન લાગે, કે મહેજ
પણ દયા ન આવી એ પેનાં લોકે વિવેક થન બેજવર તેને કહે-
ના. બાગર, જ મારા કમ તેના તેને મારે દેવને. આજ વધી

પડ્યો, અને તેથી તેણે આપઘાત કર્યો, એમાં નવીનતા શું છે ?”

“પણ તેમાં એણે આપણું શું બગાડ્યું હતું ?”

“આપણું તો બધુંજ બગાડ્યું છે. જે પૈસા એની પાસે ગયા તે બધા એણે આપણી પાસેથી વ્યાજ, દલાલી, કોથળી છોડામણી, સવાધ, દોઢસવાધને બહાનેજ શોષી લીધા હતા. એણે ધીરેલા તમામ પૈસાનો સરવાળો કરવામાં આવે, અને તેની પર વાજખી રીતે થતા વ્યાજનો આંકડો તેમાં ઉમેરવામાં આવે, તેજ રકમ એની કહેવાય; તેથી જેટલી વિશેષ રકમ તેની પાસે હોય તે તમામ તેણે આપણી મહેનતમાંથી કરેલી લૂંટ ગણાય. હવે હું તમને એમ પૂછું છું કે, લોકોને લૂંટનારો કોઇક લૂંટારો આપઘાત કરીને મરી જાય, તેને માટે તમે શોક કરશો ?”

“એવા માણસ માટે શોક કેમ થાય ?”

“કારણ ?”

“એ તો જનસમુદાયને હેરાન કરનારો કહેવાય. તેના મરણથી તો એક લૂંટારો ઓછો થાય અને સમાજની હેરાનગતિ તેટલે અંશે ઘટે.”

“તો પછી લક્ષ્મીદાસ તો પેલા લૂંટારા કરતાંયે વિશેષ લયંકર માણસ હતો.”

“કેવી રીતે ?”

“લૂંટારો તો પોતાને તેમજ પોતાનાં બાળકોને ભૂખે મરતાં બચાવવા અને બીજા કોઇ પણ પ્રામાણિક ધંધો નહિ મળવાથી હતાશ થઈ એ માર્ગે વળે છે. તેને એ દિશામાં મૂકવા માટે લક્ષ્મીદાસ જેવા માણસોજ જવાબદાર છે, છતાં એ વાત જવા દઇએ, પરંતુ લક્ષ્મીદાસ તો પોતાને તેમજ પોતાનાં વંશવારસોને કશીયે મહેનત કરવી ન પડે, તેટલા માટે સંપત્તિનો સંચય કરવા માટે ‘શરાશી’નો સાયો ઓઢીને ‘ધીરધાર’ને ઉજળે નામે લૂંટ ચલાવે છે. એને મળેલો વારસો એ પણ લૂંટનોજ છે, એ ન ભૂલશો.”

“લક્ષ્મીદાસ જેવાને તે લૂંટારા કહેવાતા હશે ? અક્કલ વગરનો લાગે છે. તું તો નાને મોઢે મોટી વાતો કરે છે. તું મુંબાઈમાં રહે તેથી અક્કલવાળો થઇ ગયો અને અમે અક્કલ વિનાના છીએ એમ ન સમજતો.” કરશન કાકાના કોપની માત્રા વધી ગઇ.

“કાકા ! તમારામાં અક્કલ નથી એવું મેં કહી પણ માન્યું નથી. પરંતુ તે માત્ર અવળે રસ્તે વળી રહી છે એમ મને લાગ્યું ત્યારેજ મારે તમારી સમક્ષ ખરી હકીકત મુકવી પડી.”

“આ ને ખરી દહીસન છે કે ઉતરી ?”

“ખરી.”

“શી રીતે ? મરેલા માણસને માટે તારા આવા વિચારો ને કેમ સાંખી શકાય ?”

“હાહા ! એ તો માન્યતાનો બેદ છે. બાકી તો આપણી મારક ખાત્ર અનેક લોકો લક્ષ્મીદાસ જેવાઓને દાંધે મુસાઈ શોધાઈને છેવટે મરી પરવારે છે. તેમને માટે આપણે કદી ચિંતા કરીએ છીએ ખરો ? એમના મરણની પાછળ રહેલા લાંબા કરણ દત્તિકાસ તરફ આખીને જોઈએ પણ છીએ ?”

“એ બધાને આપણે ક્યાં ઓળખવા બેસીએ ?”

“હાહા ! એમ કહેવું તે તો જાતને કમવા જેવું છે. આપણે જેમને ઓળખીએ છીએ તેવા આપણા સમા સોષિતોનો પણ વિચાર કરવા નથી. કેમકે આપણને તેવાઓને માટે વિચાર નહિ કરવાની ટેવ પાડવામાં આવી છે. ધર્મ, પ્રભુ અને નસીબવાદની બ્રહ્મબ્રહ્મભ-ભીમાં આપણને એવા કસાવવામાં આવ્યા છે કે આપણે તેમાંથી છૂટી જ શકતા નથી. પરંતુ તમે કહો છો તે રીતે તો લક્ષ્મીદાસને એના નમીએ મારી નાખ્યો એમજ કહેવું જોઈએ.”

“મારાથી તારી વાત સમજી શકાતી નથી. હું તો એટલું જાણું કે એ માણસે આખર બચાવવા આત્મહત્યા કરી.”

“કઈ આખર ? એને વળી આખર શાની ? લૂંટને બ્યવસ્થિત ધોધાનું રૂપ આપવું એને જો આખર કહી શકાતી હોય તો બસે કહો.”

“ત્યારે તું શું કહે છે ?”

“મારો અભિપ્રાય ખત્તા હો તો હું તો એમ જ કહું કે, લક્ષ્મી-દાસના આપવાનથી આપણા જેવાઓ માટે એક શોષક ઓછા થયો.”

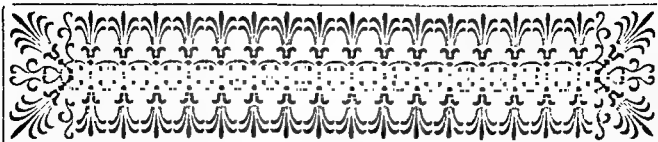
“કેવા કર વિચાર ?”

“હાહા, તમને એમ લાગે તો બસે, પણ એમ તો હું તમારે માટે પણ કદી શકું કે કેવા અજ્ઞાનતાજનક વિચાર...”

“કુકુકુકુ, કુકુકુકુ” કરતાં ચિયલગવાંના એક પ્રકરના સંસ્તા-શ્ચયક પોકારોથી રંગપુરની કણ્ણીવાડનું વાતાવરણ મજા ઉડાયું. તાપણીનો મંદ પડનો જતો અગ્નિ ધીરે ધીરે બુઝાતો ગયો અને પરસોનમની નવી અચીથી ત્રાસેલા પટેલીઆઓ તેની દયા ખાતા ઉડ્યા.

ઘેર જતાં જતાં પરસોનમથી બોલી દેવાયું : “કેદારી નિર્દોષ અજ્ઞાનતા ! કેવા આત્મહત્યારા વિચારો !”

(“નવયુગ” માસિકના એક અંકમાંથી)

૪૧-વેકારીનું વલિદાન

(લેખિકા:—અચ્યુઅહેન લોટવાળા)

(૧)

સાંજના છ વાગ્યાના સુમારે એક માણસ પરેલ પર આવેલા એક પીઠામાં દાખલ થતો જણાયો. નિરાશાની અને દુઃખની છાયા તેના મુખારવિંદ પર તરવરતી હતી ને ખૂબ ઉશ્કેરાએલી સ્થિતિમાં હોય એમ જણાતું હતું. સંધ્યાની શીતળતા તેને શાંત કરવાને બદલે વધારે અસ્થિર બનાવતી હતી. અત્યારે જાણે તે કોઈનું ખૂન કરવાની તૈયારીમાં હોય એવો જુસ્સો તેનામાં દષ્ટિગોચર થતો હતો. પીઠામાં પ્રવેશ કરતાંની સાથે ગુસ્સામાંજ તેણે મદિરાના એક પ્યાલાની માગણી કરી. જાણે જીવનની એક ખારી વસ્તુ તેને મળી હોય તેમ તે નોકરના હાથમાંથી પ્યાલો ઝડપથી લઈ ગટગટાવી ગયો. પ્યાટલાથીજ તેને સંતોષ ન થયો. પોતાના હૃદયની વ્યથાને સમાવવા તેણે બીજા પ્યાલા માટે હુકમ કર્યો.

પોતાના ક્ષણિક સુખને માટે તે વિપપાન કરવામાં મશ્ગુલ બન્યો. હૈયામાં ભરભડતા અગ્નિને હમેશને માટે હોલવવાની તાકાત મદિરામાં નથી તે જાણવા છતાં, પરિણામની પરવા કર્યા વગર જેમ માણસો તેનો ભોગ બને છે તેમ તેનું પણ થયું. સંતોષ થયો ભાંસુધી પી તેણે ધરનો પંથ લીધો. પીને તે એટલો ચક્રચૂર બન્યો હતો કે તે ક્યાં ચાલે છે તેનું પણ તેને ભાન ન હતું. તેની આગળ પૃથ્વી ફૂદડી ફરી રહી હતી. લથડીઆં ખાતો ખાતો તે આગળ વધતો હતો. એટલામાં એક મોટરની હડકટમાં આવી ગયો અને મોટર તેના પગ ઉપરથી ચાલી ગઈ. તેને સખત દગ્ગ થઈ અને તે બેભાન થઈ પડ્યો એટલે મોટરના માલીકે તેને દસ્પિતાલમાં ખસેડવાની મહેરબાની કરી. તેને દસ્પિતાલનાં નાખી એક કુનડું કેમ માન્ય મોટરની નીચે ન આવી ગયું હોય તેમ તેના તરફ બેપરવાબરી દષ્ટિ નાખી, ગરીબોના કોદીથી મસ્ત બનેલા તે શેઠ ચાલવા માડ્યું. એક

કલાકને અંતે તેને જ્ઞાન આપ્યું, પણ પોતાની પરવશ બનેલી સ્થિતિનો અંચાલ આવનાં તે એક કારણી ચીસ નાખી ફરી બેભાન થઈ ગયો.

(૨)

ખીંચ બાબુ તેની પત્ની તેની વાટ જોઈ અધીરી બની હતી. કંઈ અનિદ્ર તો નહિ બન્યું હોય એ વિચારે એ બેબાકળી બની. ગુરુસામાં ને ગુરુસામાં રકતાં છોકરાંને એણે બે તમાચા લગાવી દીધા. રસોઈનાં વાસણો જમીન પર અકાળ્યાં અને એના સાથીઓ-ને પૂછવા માટે બહાર નીકળ્યા. એટલામાંજ એના પતિનો કારખાના-નો સાથી અને મિત્ર હાંફો હાંફો-ટોડનો એની પાસે આવ્યો અને કહ્યું: ‘સતીકથેન ! ડાહ્યાબાઈને અકરમાત થયો છે અને સખત વાગ્યું છે. તેને દૌરિષ્ટકમાં લઈ ગયા છે. ચાલો જલદી.’

સતીકથના હૃદયને અખન આધાન થયો અને તે ચંત્રવત ખીમશ પાછળ ચાલવા લાગી. દૌરિષ્ટકમાં આવી પોતાના પતિની હૃદય-દ્રાવક સ્થિતિ જોતાં એના હોશકેસ ઉડી ગયા.

(૩)

ત્રીજે દિવસે ડાહ્યાને જ્ઞાન આપ્યું, પોતાની પત્નીને પાસે બેઠેલી જોઈ તેને સંતોષ થયો, પણ તરતજ કંઈક ઘાટ આવનાં પોતાની નિરાધાર સ્થિતિ સૂચવતી એક દૃષ્ટિ તેણે તેના તરફ ફેંકી. આ જોઈ સતીકથે અખન આધાન થયો, પણ દિવન રાખી તેણે પોતાના પતિને ખુબ ધીરજ આપી.

ડાહ્યાના પગનું ઢાઢકું બાંધી ગયાથી તેનો પગ કાપવા પડ્યો હતો. પગ બધા છતાં ક્યો ઉદાર મોડીઓ તેને નોકરીએ ગમશે, એમ ધણી વાર તેને વિચાર આવતો. સાંખા વિચારોને અંતે તેને નિરાશાજન મળતી.

એક દિવસ એ એટલો દુઃખ થઈ ગયો કે પોતાના મિત્રને એણે બમ હૃદયે કહ્યું: ‘ખીમશ ! હવે મારું શું થશે ? મને કંઈ રંગો બતાવ, નહિ તો હું પાગલ બની જઈશ. જૂખમરાનાં બધા-નક ચિંતારી આગ મગજનું સમનોલપણું હું જરૂર ગુમાવી દઈશ.’

‘ડાહ્યા ! આમ દિવન દારવાથી શું થશે ? તેજ દાંધે કરીને તારી પગની નોતરી છે, તો તેના પરિણામ માટે તારે તૈયાર રહેવું જ જોઈએ.’ ખીમશને પોતાની કિસ્મતી સલાવડ મારી.

ડાહ્યા જોઈ કહે નમસ્કોજ ન હોય તેમ કારી આંખે તેના નંક મોટ મ દી ગયો.

‘જેમ, એવ જ મારાની મ રક મારી મને શું જોઈ રહ્યો છે !

દયાદળ એર પી શું તેમાંથી સહીસલામત ઉગરવાની તે આશા રાખી હતી? મદિરાએ કોને દગો દીધો નથી? તારા જેવા દામરો નિર્દોષનાં હૃદય એણે પાપમાત્ર ક્યાં છે, એ જાણવા છતાં તું કેમ એનો ભોગ બન્યો તે હું સમજી શકતો નથી.” ખીમજીએ પોતાની ફિસ્સરી પર પ્રકાશ પાડ્યો.

હવેજ હાવાને ખીમજીની વાતની સમજ પડી. તે કંઈક ઉસ્કે-રાયસી સ્થિતિમાં બોલી ઉઠ્યો: “ખીમજી! દારૂ એ મારી આ સ્થિતિ માટે કેટલેક અંશે કારણભૂત બને હોય, પણ ખરૂં કારણ તો આપણા માલીકની મારા પ્રત્યેની નિષ્કુર વર્તણૂક છે. થોડા દિવસ વધુ આપવાની મારી હાથેકે આછછ છતાં તેમણે મને આજે ને આજે નોકરીમાંથી અસ્તરફ ક્યો એ શું મને જેવો તેવો શા લાગ્યો હશે?” હાવાની આંખો અધુરૂં ધ્રુવિત થઈ ગઈ.

“પણ બાબ! પડતી આપત્તિને દૂર કરવાના રસ્તા શોધવાને બદલે તે મદિરાનું સખન કરી તારે માથે પાપ વઢોરી લીધું અને તેનું-જ ક્યા તું ભોગવી રહ્યો છે.” ખીમજીએ હંડે કસેજે તેને ગાળખા માર્યા.

“આપા મંજેગોમા મારા જેવા હતાશ અનેકા માણસો ખીમજી મું કંઈ? બેકારીની અસહ્ય કલ્પનાએ મારા દિલમાં જે આગ લગા-દી નહીં હતી તેને ઘોડપવાને દારૂ સિવાય શાંતિનું બીજું કાવિયક મલ્લમ નાની ખામે કયું હતું? તું જાણે છે કે હું કદી દારૂ પીતા ન હતો. પણ પોતાના વડાજનોના આગ્રહનું દુઃખદ ભવિષ્ય ક્યા બાલકને નસીબીલા નથી બનાવતું? મારી આ સ્થિતિ માટે જોખમ-દાર હું નથી, પણ મેંશા ન્યાયોધ અને આપણા જેવા મરીયાને દારૂકેલ કમીન આપણા માજર છે. માગ જેવા મરિય રમ્મે માગ ન રમ્મે મ કમ. સખડ, સખડ એ આપણા મનમાંને મ શિદ્ધા ન થઈ શકે. શિદ્ધા થઈ શકે તો આપણા મનમાં આપણા છે ત્યાં માગ જેવા શિદ્ધ થઈ શકે તો આપણા દુઃખ નહીં હોય. હવે એક કંઈ નિ-ચરણ ના રહે.”

“શિદ્ધા થઈ શકે તો આપણા દુઃખ નહીં હોય. હવે એક કંઈ નિચરણ ના રહે.”

“શિદ્ધા થઈ શકે તો આપણા દુઃખ નહીં હોય. હવે એક કંઈ નિચરણ ના રહે.”

દુધને બોગે દારૂનું વ્યવસ્થા કરી રહ્યા છે તેનો તે કોઈ દિવસ વિચાર કર્યો છે? એવા વ્યવસ્થાનાં તે પોતાના પિયારા અંગે દંભી સમાજમાં આદરમાન થાય છે. દારૂનિર્બંધની વાતો કરનારા, ઉધાડે આપણે પોતાનો અમ ઉતારવા માટે દારૂ પીનારા અમજીવીઓનેજ ઉપદેશ આપી રહ્યા છે, પણ આખો દિવસ પગ પર પગ ચઢાવી બેસી રહેનાર મીમતો આનંદમાં હમેશાં ઘરમાં ચક્રવર્તીની સમાજની અને દેશની પાપમાલીને નોતરી રહ્યા છે, એમ તેમણે કોઈ દિવસ ખુશ્તે દિલે કહ્યું છે? ત્યાંસુધી આપણે બોગે એ સોફા ચમન ઉડાવે છે તે અદ્રશ્ય નદિ અને દાહની અન્ધાધી સમાજરચનામાં પૂજા નદિ મુકાય ત્યાંસુધી મોજમજાદ માટે નદિ પણ મૂડીવાદની પાણીમાં પીમાયાથી અનુભવમાં પડતાં કષ્ટો જુલવા માટે આપણા જેવા અનેક અમજીવીઓ એ પીણામાં આનંદ માણસે.”

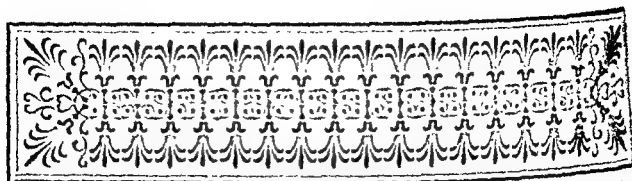
ડાળાએ પોતાના મનનો ઉકળાટ બહાર કાઢ્યો.

“તારી વાત મને ખરી લાગે છે. મેં આજસુધી આ રીતે તેનો વિચારજ કર્યો નહોતો. ડાળા! મારી એ અચાનકનાં પડળ તેં આજે ખોલ્યાં,” ખીમજીએ ગંભીર લાવે કહ્યું: “ડાળા! તારી વાત પરથી આજે હું સમજી શક્યો છું કે સમાજનાં નીતિનાં બંધનો ફક્ત ગરીબોને માટે છે, એ વાત મારી સમજશક્તિની બહાર હતી. આપણે કારખાનાના સાંકડા કુંડાળામાંજ ફરજિયાત મોંઘાઇ રહેવાનું, એટલે બહારની દુનિયાનું આપણને શું જ્ઞાન હોય? તારી માફક બાંધેજ કોઈએ પ્રતિકૂળ સંજોગો છતાં આવી બાબતો પર વિચાર કર્યો હશે. તેં મારી ભૂલ સુધારી તેને માટે હું તારો આભારી છું.” ખીમજી ઉપકારની દૃષ્ટિએ તેના પ્રત્યે જોઈ રહ્યો.

“ખીમજી! દારૂ એ તંદુરસ્તીનો નાશ કરનારી વસ્તુ છે, માટે આપણા બાદઅંગે તેનાથી દૂર રહેવાને સમગ્રવવા જોઈએ. એજ વસ્તુથી આપણી શક્તિ દબાઈ ગઈ છે. એ શક્તિનું જતન કરી આપણે મૂડીવાદની સંરચાને તોડી નાખવાના મોરચા માંડવા જોઈએ.” ડાળાએ શાંતિથી એને સમજ પાડી.

“હું ખરાબર સમજ્યો કે, દારૂ એ જે ખરાબ હોય તે તે ગરીબ યા તર્વગર, તંદુરસ્ત અને નબળા બધાને માટે છે, તેની બદીથી બધાને નુકસાન થાય છે, તેથી દરેકે એ વસ્તુનો ત્યાગ કરવો જોઈએ.” ખીમજીએ ખુશ્વા દિલે કળ્પ કયું.

(“નવયુગ” માસિકના એક અંકમાંથી)

૪૨-કસાઈનો આપઘાત

(લેખક:-શ્રી. જયંત કાઠારી)

તે કસાઈ હતો.

પોતે, પત્ની અને એક નાનું બાળક : આટલોજ એનો સંસાર હતો. લોકો તેને અસ્પૃશ્ય માનતા, ને તેના તરફ આંગળી ચીંધી કહેતા 'પેલો જય ગાય-વાછરડાં કાપનારો કસાઈ !'

લોકોના આવા ઉદ્દગાર સાંભળી તેને જોડું લાગતું, શરમ આવતી; પરંતુ તે નિરૂપાય હતો.

ત્રણ જીવને ભૂખે મારવા કરતાં પોતાના એકજ હૃદયને મારવું તે વધારે પસંદ કરતો. ઘણી વાર લોકોની નિંદાથી કંટાળી પોતાની દુષ્ટ નોકરી છોડી દેવાનો નિશ્ચય કરતો, પરંતુ પત્ની અને બાળક યાદ આવતાં તેનો નિશ્ચય પીગળી જતો.

લોકો તેને સમાજથી અળગો ગણતા, કારણ કે ધર્મમાં પવિત્ર માનેલી ગાયનો તે વધ કરતો.

તેની પ્રિય પત્ની અને નાનકડું બાળક એજ તેનો સમાજ, એજ તેનું ગામ અને એજ તેનું જગત.

એ ગોમાંસ નહોતો ખાતો. કોઈ પણ પ્રકારનું માંસ નહોતો ખાતો. તે શાકાહારી હતો.

કસાઈ કહી તેના તરફ ઉપહાસથી જોતા સમાજના કુટલાક માણસો માંસલક્ષક હતા. તે બકરીનું માંસ ખાતા અને ઘણી વાર સમુદ્રનાં માછલાંઓનું પણ લક્ષણ કરતા.

સમાજના આ 'માણસો' કસાઈએ કાપેલી ગાયોના માંસનું લક્ષણ કરનારા યુરોપિયન માણસો સાથે બોજન કરતાં લેશ પણ અચકાતા નહિ; પરંતુ તેમની સાથે રહેવામાં અને તેમને અડકવામાં આનંદ માનતા.

પણ કેવળ પેટનો ખાટો પૂરવા માટે કસાઈનું કામ કરી નિત્ય જીવનમાં તદ્દન સાદુ અને નિરૂપદ્રવી જીવન ગાળનાર કસાઈને એજ સમાજના માણસો અસ્પૃશ્ય ગણતા.

એ કસાઈ દત્તો, છતાં પણ મનુષ્યત્વને એ વિમર્શો નહોતો. કસાઈનું દત્ત્યાક કામ કરતી વખતે તેનું હૃદય અકથ્ય વેદના અનુભવનું ને ઉગ્રમેષો છોડી દાઢમાં જ થઈ જતો. તેનો દાઢ ચરચર કંપવા માંડતો ને હૃદયમાંથી સંવેદનાના પડપા ઉડતા, આંખોમાંથી આંસુ સરી પડતાં.

માથ અને તેનાં લાડકાં વાહરડાંઓને છૂટાં પાડતાં પોતાનું હૃદય આંધળું બનાવી દેતો, બાવનાઓને કમડી નાખતો, તેની નગર આગળ પોતાની પ્રેમાળ પત્ની અને નાનકડું નિર્દોષ બાળક ખડા થતાં, ને કંથર પણ પોતાનાં આવાં ઘોર કૃત્યનો બદલો ઘોર રીતે આપશે, એ વિચારે તેનું હૃદય કંપી ઉઠતું, છતાં પણ પોતાનું કનંબ બાળખા સિવાય તેને છૂટકો નહોતો.

ધાગી વખત ગામમાંથી દોરો બેગાં કરી તેને કસાઈખાને લઈ જતાં પડતાં. મૂંઝાં જનાવરો પણ એને જોતાં સમજતાં કે તેમનું એક એક પગનું મૃત્યુના માર્ગ પર પડી રહ્યું છે. એ મૂંઝાં નિર્દોષ જનવરોને કસાઈખાને દોરી જતાં તેનો આત્મા કપાઈ જતો, અને તેના આખા ઘરીરે મેખમેખ પરમેવો છૂટતો.

એકો કહેતા “એના ઘરીરે આટલો બધો પરમેવો થયો છે, પણ એના નિર્દય હૃદયને પરમેવો થયો છે ખરો !” ને બીજો કાંઈ માણુમ જોતો હતો “એને હૃદય હોય તોજને !”

અને એમનું કહેતું ખરું હતું, કસાઈને હૃદય હોય એ કદી મંભવે ખરું ?

આવા અને આવાજ પ્રકારના બીજા હૃદયવિદારક વાદવિવાદ તેને રોજ સાંભળવા પડતા. આવા વાદવિવાદ અને તોફાનો તિરસ્કારમાંથી છૂટવા માટે બીજી નોકરી શોધવાના પ્રયત્નો તે હંમેશા કરતો.

આખરે એને બીજી નોકરી મળી, પોને પોતાના ધાનકી ધંધામાંથી છૂટો થઈ બીજી નોકરી મેળવી શક્યો છે, એ શુભ સમાચાર પોતાની પત્નીને આપવાના ઉત્સાહથી તેનાં પગલા ઝુંપડી તરફ વળતાં હતાં.

સાંજના ઇ-સાયાજનો મમય દત્તો, આયમના સૂર્યનાં હેસાં દિરોડા તેની ઝુંપડીને આનંદમાં આબુસની પાલ કરતાં ચમકી રહ્યાં હતાં. ઝુંપડીના બારણામાંજ કસાઈની કાળી છનામ રમ્ય ચૂદદેવી તેનું સ્વાગત કરવાને હબી હતી. તેની કેડમાંનો નાનો બાળક તેને આવતો જોઈ આનંદથી દાઢપમ દગાવવા લાગ્યો.

કસાઈની પત્ની રોજ ધંધરને પ્રાર્થતી ‘એમને કેદ બીજી

નોકરી તું અપાવ.' આજે એની એ પ્રાર્થના કૃણી હતી.

ઘેર આવતાંની સાથેજ પોતાને જીજ્ઞે નોકરી મળ્યાના શુભ સમાચાર પોતાની પત્નીને કહ્યા. તેની પત્નીને આનંદ થયો, તેને પોતાને પણ આનંદ થયો, અને પોતાનાં માતૃપિતાને આનંદમાં જોડ પેલા નાના બાળકને પણ આનંદ થયો; એક ક્ષણ આખી ઝુંપડીમાં આનંદનું વાતાવરણ છવાઈ રહ્યું.

પરંતુ સૂર્ય આથમી ગયો અને ઝુંપડી પર પડતાં તેનાં કિરણ પણ અંધકારમાં ભળી ગયાં. ફરીથી ઝુંપડી પર ઉદાસીનતાની છાયા ફરી વળી. દૂર દૂરના સમુદ્ર તરફથી એક લહરી આવી, ઝુંપડીની આબુઆબુનાં ઝાડ અને તાડનાં પાન ફફડી ઉડ્યાં, અને ચોમર અંધકારનું વાતાવરણ જામી ગયું.

કસાઈ નાહવા એકો ને પોતાના કડોર શરીર પર પડેલા નિદ્રોપ જનવરોનાં લોહીના ડાઘ ખૂબ ખૂબ ઘસી ઘસીને ધોવા લાગ્યો.

તે મનમાં વિચારતો હતો: “હવે હું સાચું જીવન જીવીશ. કસાઈ કહીને મારા તરફ કોઈ આંગળી નહિ ચીંધે. લોકો હવે મને નહિ તિરસ્કારે ! ”

રોજ નાહતો તેના કરતાં આજે તે વધારે વખત સુધી નાહ્યો, જાણે આજ સુધી કરેલાં પાપ ધોતો ના હોય ! આજ સુધી કરેલાં પાપની માફી માગતો હોય તેમ તેણે લાંબા વખત સુધી પ્રાર્થના કરી.

એમનો એ દિવસ ખૂબ આનંદમાં પસાર થયો તેનું કારણ એ હતું કે તે કલ્યાણજી શેઠને ત્યાં નોકરી રહ્યો હતો. કલ્યાણજી શેઠ અનાજ દળવાની ઘંટીના માલિક હતા, અને બધી આવક એક ગોરક્ષણ સંસ્થાને અર્પણ કરતા.

આજ સુધી ગાયો કાપીને જે ભયંકર પાપ પોતે કર્યું હતું તે પાપ ધોઈ નાખવાને ઈશ્વરે આવી સારી તક આપી છે એમ તે માનતો. જે ધાતકી હાથે આજ સુધી ગાયોનાં ગળાં ઉપર છરો ચલાવ્યો હતો તેજ હાથે ગાયોને બચાવવાના કામમાં મદદ થઈ શકશે, એ વિચારે તેનો આનંદ દ્વિગુણિત થયો.

*

*

*

*

પરંતુ ભવિષ્ય હંમેશાં વર્તમાનમાં પલટાઈને મુતમા સરી પડે છે. એની આખતમા પણ એવુંજ બન્યું.

ચક્કીમાં કામ કરતા કામદારોને અકસ્માતો અગ્નિપ્રવા નજ હોય ! એક દિવસ તે પણ અકસ્માતમાં ઝડપાઈ ગયો અને અકસ્માત પછી કામદારોને નોકરી પરથી દારેગ કરવામા આવે છે તેમ તેને પણ

નોકરી પરથી કારમ કરવામાં આવ્યો હતો.

જે નોકરી મળવાથી એને આનંદ થયો તે નોકરી મળી. જે નોકરી મળવાથી તેને કસાઈનું બીરામ કામ કરવાનું મળી હતું. આમાન્ય મજૂરનું જીવન જીવવા માંગ્યું હતું તે નોકરી છટી જવાથી તેને ધણંત દુઃખ થયું.

એ નોકરી છટીને તેને લે બીજી ગમે તેવી નોકરી મળી હોત તો તેને જરાય દુઃખ ન થાત. પરંતુ અકસ્માતમાં તેણે પોતાનો જમણો હાથ ગુમાવ્યો હતો. થોડાં દિવસમાં દોરિપટલની સારવારથી ધા સારો થઈ ગયો હતો, પરંતુ ગયેલો હાથ મળવો અશક્ય હતો.

કસાઈજી શેઠ પોતાને પાછો નોકરી પર સખી લેશે, એવી તેને આશા હતી. પરંતુ એની એ આશા નિષ્ફળ નીવડી.

કસાઈજી શેઠને તેણે ખુબ ખુબ વિનંત્યો, પરંતુ પરિણામ નિરાશાજનકજ આપ્યું. શેઠે એજીનું સંભળાવી દીધું:

“હાથ તૂટેલો માણસ મારે શા કામનો ? ને તારો હાથ તે તારીજ બેદરકારીથી ગુમાવ્યો તેમા હું શું કરું ? તેને મારે છુંજ જવાબદાર છે.”

મરીબ બિચારો કસાઈ વિનંતિ સિવાય બીજું શું કરી શકે ? તેણે એણે પમારે પણ નોકરી કરવાની ઈચ્છા બતાવી, પરંતુ શેઠે તે તરફ કશું ધ્યાન ન આપ્યું.

કસાઈજી શેઠ માણસ હતો, પણ કસાઈ કાંઈ ગાય અથવા બગદ નહોતો જેથી એ હિંદુર ગોપાલક ધર્મોત્થાનું (૧) હૃદય દ્રવી-બૂત થાય !

ભાવિની ભયંકરતા તેને બીવડાવી રહી હતી; બૂખમરો ડોળા શરીર ધૂરકા રહ્યો હતો.

કસાઈના બાળા અને વિચાર્યું કે, જે કુદૃષ્ટ હાથથી મેં નિર્દોષ ગાય-વાહરડાંના માથા લીધા એજ હાથ કાપી નાખીને ઈશ્વરે મને મારા પાપનો બદલો આપ્યો છે.

પરંતુ તેની સદિવેકબુદ્ધિ તેને કહેતી: “ઈશ્વર પણ જાણતો હોવો જોઈએ કે આતુ ઘોર કૃત્ય અન્ય નોકરીના અભાવેજ કયું છે. પણ કરના માણસ એટ નથી શું ?”

આમ વિચાર કરતો તે ઘેર ગયો.

*

*

*

*

તે ઘર તરફ આવતો હતો તે વખતે ગાય-વાહરડાઓનું ટોળું તેની વિરુદ્ધ બાજુથી જતું હતું. એ ટોળામાની પ્રત્યેક ગાય, પ્રત્યેક

વાહરડું ને પ્રત્યેક બળદ દૂધ દેવા, જીવવા અને કામ કરવા નાકાયક હતાં. તે દરેકના શરીર પર કસાઈનો ગોળ સિલ્કો મારેલો હતો.

એક માણસે તેને કહ્યું: ‘કસાઈજી શેકે આ જનાવરોને કસાઈ-ને ત્યાંથી છોડાવ્યાં.’

એક ક્ષણ તેના મનમાં વિચાર ઠોકાયો: “હું માણસ ન જન્મતાં ગાય કે બળદ જન્મ્યો હોત તો આ પશુઓની માફક હું પણ છૂટી જત અથવા અમે ત્રણેય કસાઈના જરાના ભોગ થઈ આ જીવનથી છૂટાં થઈ ગયાં હોત !”

‘કસાઈના જરાના ભોગથી આ જીવનથી છૂટાં થઈ ગયાં હોત’ એ વાક્ય તેણે જોરથી ઉચ્ચાર્યું અને પોતાના કપાયેલા જમણા હાથ તરફ જોયું. તેણે એક ઉનો નિઃશ્વાસ મૂક્યો. તેણે પોતાના ડાબા હાથ તરફ જોયું અને તેના મુખ પર રાક્ષસી હાસ્ય તરી ઉઠ્યું. એ હાસ્યમાં જમણા હાથનું કામ ડાબા હાથે શક્ય થશે એવો ધ્વનિ હતો.

તે પોતાની ઝુંપડી પાસે આવ્યો. તેની પત્ની આરણમાં જ ઉભી હતી. ઝુંપડીમાં અને ઝુંપડીની આબુખાબુ ઉદાસીનતાનું વાતાવરણ જવાઈ ગયું હતું.

‘મને ભૂખ લાગી છે’ એમ નાનો છોકરો રડતાં રડતાં કહેતો હતો.

પોતાના પિતાની ભયંકર મુખમુદ્રા જોઈને તેના કાળજીમાં કંપારી છૂટી.

‘કસાઈના જરાના ભોગ થઈ આ જીવનથી મુક્ત થઈ ગયા હોત’ એ વાક્ય તેણે ભયંકર રીતે ઉચ્ચાર્યું અને બીપણ અદૃહાસ્યથી વાતાવરણને કંપાવી મૂક્યું.

એના એ ભયાનક અદૃહાસ્યથી આબુખાબુનાં ઝાડનાં પાંદડાંઓ કંપી ઉઠ્યાં. માળામાં લપાયેલાં પક્ષીઓ ઉડી ગયાં અને ખીલેલાં પુષ્પો ગળી પડ્યાં.

એકદમ તે ઝુંપડીમાં પેડો. તેના ડાબા હાથમાં જોરા ચમકી ઉઠ્યો. એક ભયંકર ચીસ વાતાવરણને ભેદતી દિશાઓમાં ઢોળાઈ પડી. છોકરો રડતો બંધ થઈ ગયો. સ્ત્રીનું કરુણ રુદન દિશાઓને હક્કમલાવી નાખવા લાગ્યું. એક ક્ષણ જ એ રુદન લંબાયું. ખીજ જ પળે જરાના ચમકારમાં કાળનાં તાંડવ આવી ઉભા ને રુદન બંધ થઈ ગયું. એક જબરજસ્ત ધબકો થયો.

આ ધબકો થયાં કે તરત જ કેટલાય લોકો ઝુંપડીમાં ધસી

આપ્યા. એમાં કસાઈજી શેઠ પણ દનો. તે કસાઈને પકડવા માટે સિપાઈઓને દહી રળી દનો.

પોતાની ઝૂપડીમાં આટલા બધા લોકો ભરાયેલાં જોઈને તે દિવાનાની માફક 'કસાઈના છગના બોમ થઈ આ જીવનથી મુક્ત થઈ ગયા હોત' એમ બરાબ પાડી ઉઠ્યો. કસાઈજી શેઠ તરફ જોઈને તે મોટે મોટેથી બોલવા લાગ્યો: 'નીચ, નરસુખ! આજે હું તારા હાથમાં નહિજ આવું. તું ગોરક્ષક મર્યા મર્યાવે છે. ગમે તેવો તોય હું તો કસાઈજી છું. મનુષ્યોને જીવતાં મારવા કરતાં મારવાજરૂરના માખ લેવા એ વધુ ધાનકી નથી જ. પશુઓના કમાઈ થવું એ માનવોના કસાઈ થવા કરતાં દબર દરજ્જે સારું છે. ગરીબોનાં લોહી ચૂસી તેમનાં લોહી વડે બધા ઈમારતો બાંધી તેમાં રહેવું એના જેવું કુર કામ જીવનમાં એક પણ નથી. શેઠથી પીડિત અને જીવવાને નાજાપદ એવાં દબરો જનપરગે પોલીને છીનિ કમાવી અને સચાજ કામ કરી શકે તેવાં માખોએને મારવાં, એ આજકાલના મદદી મૂડીવારીઓનો જીવનકામ થઈ પડ્યો છે. કેવળ છીનિને માટે નિરપયોગી વસ્તુઓ પાછળ ફેરડેલાં હુમાણ આજે મૂડીપતિઓ કરી રળા છે, પરંતુ સાચક માખોએને કામના બદલામાં પણ તેઓ પેસા આપતાં કસવાય છે. ગોરક્ષક સંઘાઓ કાઢવાનો મનુષ્યને શો અધિકાર છે? મનુષ્યજાતિનું રક્ષણ જેઓથી થા શકતું નથી તેઓ બીજાનું રક્ષણ શી રીતે કરી શકે? પશુરક્ષક મર્યાઓ કાઢો છે, તેના કરતા મનુષ્યરક્ષક સંઘાઓ કાઢો અને....."

તે આગળ હજુ બોલેજ ગાળત. પરંતુ કસાઈજી શેઠે તેને પકડવા માટે પોલિસને કહ્યું, અને પોલિસ તેને પકડે તે વહેલાં જ 'કસાઈના હરાના બોમ થઈ આ જીવનથી મુક્ત થઈ ગયા હોત!' આ શબ્દો સાંધે તેજે તે લોકોએ પોતાની ધાર્મિક દુષ્ટાવી દિધી.

("નવનુર" મહિના એક અંકમાંથી)

૪૩-દગલવાજીની રમારત

(લેખિકા:—શ્રી. ખચુબેન લોટવાળા)

(૧)

રવિવારનો દિવસ હતો, વાતાવરણ કંઈક શાંત હતું. રમ હોવા છતાંએ મુરારજી શેઠને કંઈક અગત્યનું કામ હોવાથી તૈયાર થઈ બેઠા હતા અને કોઈના આવવાની વાટ જોતા હતા. બેઠા બેઠા કાંઈ મહાન પ્રયત્નો ઉકેલવામાં ગુંથાએલા હોય એમ તેમની મુખમુદ્રા ઉપરથી જણાતું હતું. કંઈક વિચારને અંતે તે એકદમ બોલી ઉઠ્યા: “સાક્ષી હજી કેમ આવ્યો નહિ?” આ શબ્દો તેમનો શ્રેષ્ઠ અને શુભાનીપણું પૂરવાર કરવાને પૂરતા હતા.

મુરારજી શેઠ સૂર્ય મિલના માલીક હતા, એટલુંજ નહિ પણ મિત્રમાલિકોની મંડળીના પ્રમુખ હતા. તેથી તો એમનામાં બહુ ધમંડ આવી ગયું હતું. પોતાની જાહોજલાલીના નશામાં તેમને ગરીબોનાં દુઃખનું અને તેમને નડતી અગવડોનું જરાએ જાન ન હતું. બોલાવવા મોકલેલા જોબરને આવતાં મોકલું થયું એટલે લાલ પીળા થએલા શેઠ એકદમ ઉઠ્યા અને ઉપરના શબ્દો તેમના મુખમાંથી સરી પડ્યા; પણ તેટલામાંજ જોબર આવી પહોંચ્યો.

“કેમ મગન, રસ્તામાં ઉઘી ગયો હતો? હું ક્યારનો બારી થાઉં છું ને!” શેઠ ચીઠાઈને બોલી ઉઠ્યા.

“શેઠ, સાક્ષીને આવવાનું એટલે વાર તો લાગે ને! મોટર દોલ તો પાંચ મિનિટમાં હાજર થાત” મગને જરા દિમત કરીને કહ્યું.

શેઠને પોતાનું કામ કરાવી લેવું હતું એટલે ગુસ્સે ન થતા એકદમ મુદ્દાની વાત પર આવ્યા. તેમણે કહ્યું: “મગન! તારા દિવ ના એક વાત કરેલા મેં તને બોલાવ્યા છે. તારા દગલવાજીના દોલ તો મારી શરત કબૂલ કરે. મારું કામ પાર પડે તો તને છંદની કુધીનું મહેનતાવું આવી આવશ્યક અને થોડો મનન પણ આવશ્યક તે જુદી બાજુ, તારા દુ વિચાર છે.” શેઠ અવારનવાર

એના મોઢા સમુદે લેઈ રહ્યા.

મગન એક દાખર વિચારમાં પડ્યો; પણ છંદગીની આ આમુખોડ તક સુમાવવાનું તેને હીક ન લાગ્યું. એની તરીખાદ'એ તેને ચગાવ્યાં, અને આખરે મા જે કરે, તે કરવાનું તેને કબૂલ કર્યું.

“એ મગન ! દાખની મંદીને લીધે આપણા દાખડો ઉપાડ બદલે જોઈએ થાત મોઢા છે. આપણી પાગં એટલું બધું દાખડ એકાદુ ઘણું બધું છે કે મિત્રો બધે ક્યાં વમર ચાલે એમ નથી; પણ તેમ કરવામાં મારી પ્રતિષ્ઠા જમ તેમ છે. એટલે એકજ રહેતો છે કે, તું તારા સાથીઓને સમજાવીને કે હરેકરીને પણ દડનાલ પડાવ. તમારા સંઘમાં તારી હીક લાગવજ છે એટલે તને બદલ મુશ્કેલી નહિ નડે. જે આમ નહિ થાય અને મારે મિત્ર બધે કરવાનો વારો આવશે તો તારો રોડલોએ બધે યશે એનો બરાબર વિચાર કરીને જ્યાં જ્યાં આપડે.” કદાચ પોતાના સાથીઓને દજો દેતાં તેને હોખ' થાય એટલા મારે રોડે તેના સ્વાર્થની વાત આમજ મૂકી.

શેઠ એમાં ફાવ્યાએ ખરા. મગનને પોતાના સ્વાર્થ આમજ ખાણું બધું તુચ્છ લાગ્યું. આખરે તો એ જોબરજને ! લક્ષ્મીની લાલચને એ રોકે ન મારી શક્યો. “શેઠ, તમારી ચર્ત' મને કબૂલ છે” એટલું બોલી તે ત્યાંથી ચાલી ગયો.

પોતાની પ્રતિષ્ઠાને ખાતર કામદારોને ઉધે રહે દોરનાર, પોતાના ખજાનાના પૈસા ઓછા ઘણ જવાની બીકે હાનરો કામદારોની રોડી ભંદી લેનાર, આ સ્વાર્થી કીડાને એક કામદારને ખરીદી લેતાં વાર ન લાગી. તે તો પોતાની બાજમાં ફાવવાથી પૂરઆનંદમાં આવી ગયો.

(૨)

પ્રવીણ, શેઠનો એકનો એક લાડકવાયો પુત્ર હતો. પ્રવીણને કંઈ થાય તો શેઠ અરધા અરધા ઘણ જતા. પરંતુ તે સામ્યવાદ તરફ દગાં મેલે હતો તેની શેઠને બહુ ચિંતા થતી હતી. મજૂરોનાં સોહી ચૂસનારથી કોઈ મજૂરોનો પક્ષપાત કરે એ કેમ કરીને સહન થાય ! એ પ્રવીણે મગન સાથેની પિતાની વાતચીત બીજા ખંડમાંથી છાની રીતે સાંભળી અને શેઠની બાજુ ઉધી વાળવાનો તેણે સંકલ્પ કર્યો. તરતજ મજૂરસંઘના મંત્રીને મળીને તેણે બધી પરિસ્થિતિ અને સમજાવી અને તેણે તેમજ મંત્રીએ મળીને શેઠની બાજુ ઉધી વાળવાની તમામ યોજના ઘડી નાખી. દડતાળની વિરુદ્ધ કામદારોના મન કેળવવાનો તેમણે નિશ્ચય કર્યો.

મજૂરોની અંદર કામ કરવામાં પ્રવીણને કંઈક અનૈસરો આનંદ લાગતો હતો. અદ્યતિત અને અન્યાયી સમાજવ્યવસ્થાના ભોગ થયેલા કામદારો માટે કામ કરતાં તેને જીંદગીનું સાર્થક થતું લાગ્યું. એશઆરામનો જરા પણ વિચાર કર્યા વિના મોડી રાત સુધી તે કામ કર્યા કરતો. થોડા દિવસ સુધી તો તેના પિતાને આ વાતની ખબર ન પડી, પણ એક દિવસ જ્યારે આવી તેમને વસ્તુસ્થિતિથી વાકેફ કર્યા.

શેડે એકદમ પ્રવીણને બોલાવી ખૂબ હપકો આપ્યો અને છેવટે તેને વારસામાંથી બાતલ કરવાનીએ ધમકી આપી દીધી. પ્રવાણ એ બધું સાંભળી રહ્યો. આમ છતાં પ્રવીણ પોતાના આદર્શમાં દંડ રહ્યો. ગરીબોનાં લોહી ચૂસી એકઠો કરેલો પૈસો તેને હરામ હતો, એટલે શ્રીમંત પિતાની ધમકીની એના પર જરાએ અસર ન થઈ. ઉલટું બીજા દિવસથી એણે બેવડા જોમથી કામ કરવા માંડ્યું અને વધારે વખત તે કામદારોની સાથે ગાળવા લાગ્યો.

કામદારો આગળ સ્વાર્થી માલેકની બાજુ ઉઘાડી પાડી તેની જાળમાં ફસી ન પડવાનો તેમને ઉપદેશ આપવા માંડ્યો. ન્યારે જથ્થાબંધ માલ કાઢ્યો હોય પણ તેની માગણી ન હોય તો અંદરનાં માણસોને ઉશ્કેરીને પ્રપંચી માલેતુજાર શેડીઆઓ હડતાળ પડાવે છે, અને મજૂરોનો પગાર ઓછો કરવો હોય ત્યારે મિલો બંધ થએલી જાહેર કરે છે. આવી રીતે કામદારોના ભોગે તેઓ પોતાની તીજોરીઓ ભરે છે, એ બીના પ્રવીણે તેમના મન પર બરાબર હસાવી હતી. રોજના પ્રચારકાયને અંતે તે કામદારોમાં વર્ગીય લાન જાગ્રત કરવામાં સફળ થયો. તેમના શું હક્ક છે તે તેમને સમજાવવાથી તેમને દુકડો નાખનારની દયા પર નહિ જીવતાં તેમણે પોતાના હક્ક પર ત્રાપ મારનારની શાન દેકાણે લાવવાનો સંકલ્પ કર્યો.

શેડના અને મુકાદમના સતત પ્રયાસ પછી પણ ન્યારે હડતાળ પડવાનાં ચિહ્નો ન જણાયાં ત્યારે શેડનો મિત્તજ હાથથી ગયો, પણ ન્યાં પોતાનું ઘરજ સજગ્યું હોય ત્યાં બીજાને દઝાડવા જવાથી શું ફાયદો? એમ વિચારી તેને શાંત થવું પડ્યું. શેડે એક છેલ્લો પાસો નાખવાનો નિર્ધાર કર્યો.

તેણે પ્રવીણને બોલાવ્યો અને પોતાની પાસે બેસવા કહ્યું, પણ પ્રવીણ તો જાણે પિતાને પડકાર આપવા આવ્યા હોય તેવા દમામ-માંજ સામે ઉભો રહ્યો.

“પ્રવીણ” મુરારજીએ મમતાના દેખાવ કરીને કહ્યું: “તને પોતા-

નું પર સમજાવતાં જમએ વિચાર નથી થતાં ! મું મું તને શિશુજી આપું તે મારા પગ પરજ કુદાડો મારવા ! એક પુત્ર નરીકિનું કમ્મ અદા કરવાને શું તું જમાએતો નથી ? ” પ્રવીણને તેની ફરજનું બાન કરાવવા માંડ્યું.

“મને મારી ફરજનું બાન કરાવતાં પહેલાં તમે નમાઝ પોતા-નોજ વિચાર કરો. કામદાઝ પ્રત્યે તમારી કેમ ? પણ જાનવી ફરજ છે કે નહિ ? તમે આટલું જાણું કમાએ છે તે મને આમારી છે તે શું તમે સમજતા નથી ? સમજો છે તો ખરા, પણ સ્વાર્થનાં પડજ તમારી આંખ પર ફરી વળવાથી તમે તમારું કર્મવ્યપાલન કરી શકતા નથી.” પ્રવીણે સીમા જવાગ આપી દીધી.

“પ્રવીણ, દીકરા ! હું આ જાણું કમાઉં છું તે કેને માટે ? છેવટે તો જાણું તનેજ મગશે ને ? મારો એકનો એક તું તારી તરફના વડાસ માટેજ હું આ જાણું કરું છું ને ? ” શેઠે લાગણીવશ થયા માંડ્યું.

“એ તમારું વડાસ મરીબોનાં ગળાં રેંસી અને સુખી કરવામાં સમાનું હોય તો એ વડાસની મને પરવા નથી. એ વડાસ નથી પણ સ્વાર્થના પાયા પર ગ્યાયેલી મારા જેવાને બોળવવાને ઉભી કરેલી દગલખાણની ઈમારત છે.” પ્રવીણે પિતાનો દબ ખુસો પાડ્યો.

“પ્રવીણ બેટા ! તારા પર તો મારા સુખનો આધાર છે. તને મારે માટે લેશ પણ લાગણી નથી ? શું તું મને મારી છંદગીનાં છેલા વરસોમાં શાંતિ આપવાને બદલે આમ દુઃખી કરીશ ? તને કાંઈએ બોળવ્યો છે, તું જરૂર રસ્તો જૂઠ્યો છે; લાઘ ! મારે ખાતર તારા આ સમાજવાદના માંડા વિચારોને તિલાંજલિ આપ અને તારા વડ પિતાને શાંતિની અંજલિ આપ.” શેઠે ગગમગા મધને કમ્મું.

“હું તમને કેવી રીતે શાંતિ આપું ? તમારા કાવાદાવા બંધ કરો તોજ તમને આપોઆપ શાંતિ મગશે. હા, મને તમારે માટે લાગણી હતી, પણ તે દિવસના તમારા મુકાદમ સાથેના દાવપેચ પછી મારી એ કામગ લાગણીને મેં દૂનાવી દીધી છે, અને જે સમાજવ્યવસ્થા જેવા કાવાદાવા કરવાની તમને ફરજ પાડે છે તેમાંજ કાંતિ કરવાનું મેં પણ લીધું છે. એટલે હવે કામગ અને સ્વાર્થ લાગણીના પાશમાં હું તળાઈ જઈશ, એમ આપ માનતા હો તો તમે જૂઠ કરો છો. મારે એક વ્યક્તિના સુખ પછવાડે નથી જેવાનું, પણ જનમમદના દિન માટે કામ કરવાનું છે. તમારે એ રીતે સુખી થવું છે ? મરીબોને સીનમની ચક્કીમા પીસી તેમને જીવના નરકમાં રહેવાની ફરજ પાડી તમને સુખમા રહેવાની આસા છે ? અનેક

માથુસોને દુઃખી કરી તમને સુખી થવાનો શો અધિકાર છે ? કામદારોનાં છોકરાંઓને અરધાં ભૂખે રાખી તેમને રઝળતાં કરતાં તમને જરાએ વિચાર આવે છે ? જરૂરિયાતને અંગે પગાર વધારવાની આહુછ કરતાં કામદારોને ઠોકરે મારી, મારી પાસેથી લાગણીની આશા રાખો છો ?” પ્રવીણે અને તેટલા ચાબખા માર્યા.

“બસ, બહુ થયું, હવે હું વધુ સાંભળવા નથી માગતો. તને ફાવે તેમ કર.” શેઠે નિરાશ થઈને કહ્યું.

“હા, મેં મારા ભવિષ્યનો રસ્તો નક્કી કરી રાખ્યો છે. આજથી હું તમારા ઘરમાં એક ક્ષણ પણ રહેવા નથી માગતો. મૂડીવાદ સામે કામદારો પાસે બળતણ તૈયાર કરાવી મૂક્યું છે; ફક્ત ચીન-ગારી મૂકવાનીજ બાકી છે. કામદારોમાંજ નહિ પણ ઉગતા જુવાનિયાઓમાં અને ખાસ કરીને પૈસાદારના છોકરાઓમાં પણ એ જ્યોતિ સળગાવી તેમાં આ કર અને અન્યાયી સમાજરચનાને સળગાવી દેવાનું કામ હું ઉપાડી લઉંશ. તમારા વિચારોમાં પરિવર્તન થાય તોજ મને ખોલાવજો, નહિ તો તમારી સાથેના મારા સંબંધનો આજથી અંત આવ્યો સમજજો.” એટલું બોલી પ્રવીણ જુરસામાં ત્યાંથી નીકળી ગયો.

મુરારજી શેઠ ફાટી આંખે તેને જોઈ રહ્યા.

(તા-૨૪-૩-૧૯૩૩ ના દૈનિક “હિંદુસ્થાન”માંથી)

૪૪-કારાવાસના કરોઝીઆ

(લેખક:-શ્રી. જિતેન્દ્ર મહેતા)

રૂમાનીઆના કેદખાનામાંથી છટા થયા પછી ઠાટારએ મૌથી પટેલી આજ વાન કહી: “કમનસીબ કેદીને જકડી રાખતી સોખંડ-ની સાંકળોનો તમને ખ્યાલ છે? અરે, શું તેનું વજન! શું એનો બીયજી અવાજ! બરક જેવી દંડી એ સાંકળોનો સાથ બંદીવાનના છુર્ખું શરીરને થથરાવી મૂકે છે! એ પચીસ રોર બરકવાળું સોડું શરીર પર લાદવામાં આવે, એની વરમાળા ચોવીએ કસાક કેદીના મળામાં રહે એવાં નસીબ કેનાં હોય! એક કમલુ ચામચું હોય તો પણ આ વજન તમને થકવી નાખે છે-એ જળોની જેમ ચોંટસો પોલાદી રાક્ષસ તમારું સોદી પી જાય છે, જરા છૂટ થયો તો તમારા શરીરને ઉઝરડા કરી મૂકે છે! તમારામાં જેરનો છોટો રચો હોય તો તે પણ આ બંધનને લઈને નીકળી જાય છે. સર્પ રહેતાં પણ તેના વજનનો સંતાપ સતાવ્યા કરે છે, અને જરા દિલ્લચાલ કરે તો તે હરડવા દોટે છે.

અધારી કોટડીમાં પુરાએસા બંદીવાનને તેના આ સાથીની સુરત જેવાની નહ મળતી નથી, પણ ત્યારે કેદીને જોડાર પાગે ખટો કરવામાં આવે છે ત્યારે આ જન સેના દોરનના દિદાર દેખાય છે.”

ઠાટારએ કરી જળાશયુ: “હવે તો એ સોદાનાં બરક જેવાં બંધનો-માંથી હું મુક્ત થયો, પરંતુ હજી તે મારી માદમાં જીવંત છે.”

આટલું કહીને તેણે રૂમાનીઆના કારવાસની દિશા તરફ આંગળી ચીંધી, અને તેની નજર સમક્ષ એક કારમું ગિર ખડું થયું! તે એ કે તેણે છોડેલી સાંકળ કરી પાછી ખીજી કેમળે બેટી રહી દશે-તેની મુક્તિનો આનંદ આ દરમ્મ કષ્ટતા કરી વિષાદમાં પલટાઈ ગયો.

ઠાટાર એક ભડવીર આદમી હતો, પણ ઉપલી વાન યાદ આવતાં તે એક નાના છોકરાની જેમ રડી પડ્યો.....

“પણ આવા તો અનેક કિસ્સા છે કે જે સાંભળતાં આપણાં રૂવાડાં ઉભાં થઈ જાય ! જે જીવોની યાદ આપણને કલ્પનામાં પણ થયેલા વીરો મૂકે ! ખીજા બંદીવાનોની કહાણી પણ સાંભળો !.....”

કાટારની કથની સાંભળીને એક બિરાદર સ્પીરીટોન બોલી ઉઠ્યો : “તારી સાંકળો આકરી ઘણી, પણ તેના કરતાંયે વધુ ખરાબ શિક્ષાની તને ખબર છે ?—તે પિંજર છે—આ પિંજર ઘડીઆળની પેટી જેવું છે. બંદીવાનને તેમાં ધકેલી દેવામાં આવે છે, અને ત્યાં કેદી ઉભોજ રહી શકે તેટલી જગ્યા છે; ઘડીઆળના લોલક જેટલી યે છૂટ કેદીને મળી શકતી નથી; ઘડીઆળનું લોલક તો હાલ્યા ચાલ્યા કરે છે પરંતુ કેદીને તો પિંજરામાં એમ ને એમજ ખડા રહેવું પડે છે.

“દુર્ગંધ ફેલાવતા કૌશીનના મડદાને જેવું વધારે સારું; પરંતુ આમ પ્રાણ હોવા છતાં, જીવંતની ગરમી હોવા છતાં મડદાના કરતાં યે ખરાબ હાલતમાં પિંજરામાં ઉભા રહી સડવાનું કોને ગમે ?”

“આ પિંજરમાં કેદીને દસ દિવસ સુધી રાખવામાં આવે છે. ખોરાક બદલ મકાઈની ચામડા જેવી રોટી અને થોડું પાણી કેદીને આ જીવતી ધોરનો અનુભવ લેવડાવવા માટે, જીવતો રાખવા માટે આપવામાં આવે છે—વચમાં કોઈક વાર ભૂખમરના સ્વાદ પણ કેદીને ચખાડવામાં આવે છે.

“ત્રણ દિન સુધી તો આ પિંજરામાં પુરાતો મનુષ્યજનનવર જેમ તેમ વખત વીતાવે છે, પરંતુ તેટલા વખત પછી તેના પગ ઉપર સોજા થવા માંડે છે, ધીરે ધીરે આ સોજા પગથી ચડીને આખા શરીરે પહોંચવા લાગી જાય છે. એ સોજા પછી બંદીવાનને તેની સાંકળ કરડવા માંડે છે, ચામડીને ખાવા દોડે છે. દિવસનું અવસાન થાય અને પછી કેદી યાદીને પડી જવા જેવો થઈ જાય, તેનું માથું પડદાની જેમ નીચું ઢળી પડે...અને એ સ્થિતિમાં જે તે બાપડો જેલરથી દેખાઈ જાય, પકડાઈ જાય તો ખલાસ ! તેના બાર વાગી જાય છે. એ કેદીને ખીજા વધુ દસ દિવસ પિંજરમાં ગાળવાનું ફરમાન બહાર પડે છે.”

સ્પીરીટોન પોતાના અનુભવની આ વાત કહેતો હતો. આ હકીકત કાંઈ બનાવી કાલ્પનામાં આવી નથી, પણ આજના સુધરેલા જમાનામાં આ કિસ્સાઓ બને છે.

જોન નામના એક શખ્સે તેના મિત્રને મજેલ સમગતી કહાણી સંભળાવવી શરૂ કરી :

“ઘેરજાની સગા શું એ તમે જાણો છો ? ઘેરજા એટલે ખડક.

માં ખોદી કાઢેલું એક બાકું ! એ બાકામાં તમને પૂરવામાં આવ્યા હોય અને તમે જરાક ઊંચા થયા જાવ તો તમારું માથું ટીમાઈ જાય છે. મારા હોસ્ત પર આવી સળ ફરમાવામાં આવી હતી. એ બાકામાં બંદીવાન બરોબર પેટી જાય છે કે નહિ તે માટે જોડના અફસરો ખાસ કાળજી લે છે. અને એક પ્રાણીને લોહાની કાશથી અંદર બાકામાં ધકેલી દેવામાં આવે તેથીજ હાડત કદીની થાય છે. એ બાકામાં એક કદી પેટો એટલે તે સાવ પુરાઈ જાય છે એટલું તે નાનું હોય છે.

“આ બાકામાં કદીને ગુન્દા પ્રમાણે ત્રણથી બાર મારા સુધીની પુરાવાની સળ મળે છે. અહીં રાટીના કુકડા મળે ત્યારે ફેંકી દેવામાં આવે છે અને પાણીનું ‘ખાખોચિયું’ કરી જાય છે. એમાંથી વાસ મારતું પાણી કદીને પીવું પડે છે.”

જોનના પોના પરજ આ બધી વીતી હતી તેથી આ રાખ્દો તેના દિલમાંથી નીકળતા હતા.

તેજે આગળ અજ્ઞાત્યુઃ “ત્યારે હું આ સળમાંથી મુક્ત થઈ બહાર આવ્યો અને મારી સુરતને પહેલીજ વાર અરસીમાં નિહાળી ત્યારે કંપારી છૂટી ગઈ ! આ તે મારી પોનાની પ્રતિમા હતી કે કોઈ બુદ્ધા ખખ આદમીની ?”

ઉપર જળાવેલ પિંજરની સળ તેમજ બાકાની કેદ છવવેળ સમરોગના દાન આપે છે. રૂમાનીઆના રાજદારી કેદીઓને સાન-મા લાવવા માટે આવી સળઓ શોધી કાઢવામાં આવે છે.

“મા લાસ નામની રૂમાનીઆની જોડમાં ‘ટાઈફિસ ટ્રેક્ટે-મે-મેટીસ’ નામના ઝેરી રોગના જંતુઓને બરોબર છવાડવામાં આવે છે. અહીંના ખુજેખુજામાં, પથ્થરે પથ્થરમાં આ રોગના અમ-ખખ જંતુઓ પોનાના સિકાર માટે તણસી રહેલા હોય છે. જેના બોમ લાગ્યા તેને અહીં પુરાવાની અળ મળે છે. કદીમા થોડું પાન લોદી રજુ હોય તેને ચૂની ચૂમીને, પી પીને, આ દર્દના જંતુઓ ત્યાં બને છે, તમ થાય છે. માનવરક્તની તે નિઝળાની હોય છે. મીઠીઓન નામના આદમીને આ કારાગૃહમાં રૂપી નાખવામાં આવ્યો હતો. એ અંદર નખાવે કે તન્નજ તેના સરીર પર આ જંતુઓએ હલો દ્યો, અને ને બધા તેના સરીરને નર કરવા માડ્યા. લાખા વર્ગમાનવજના પાના પર જેમ કાગળ અડાગે પડ્યા માટે અને પાનું તેનાથી સ્પર્શ થઈ જાય, તેવી જ રીતે આ જંતુઓ મીઠીઓનની અમડી પર અંદર પડ્યા લાખાં ! કદાચે દિવસ સુરો આ મીઠી-

ઓન બેશુદ્ધ પડી રહ્યો ! સવારથી તે રાત સુધી આ કમનસીબ કેદી સન્નિપાતમાં કાંઈક ને કાંઈક બબડયાજ કરતો !

બ્યારે ડૉક્ટરોએ તેને તપાસ્યો ત્યારે તેઓએ મોં બગાડી જવાબ આપ્યો કે “એને કાંઈ થયું નથી, માત્ર પેટનો એ વલોપાત છે” અને ડૉક્ટરે તેને રેચની દવા આપી !

જે કેદીએ સીમીઓન સાથેજ કેદ ભોગવી હતી તે આ બધી હકીકત અનુતાપથી જણાવતો હતો. તેણે બોલવાનું જારી રાખ્યું :

“અમારામાંથી એક જણાએ વૉર્ડરને જણાવ્યું કે સીમીઓનને રનાન કરાવવા માટે તજવીજ થાય એમ છે કે નહિ ?”

“આ વાત સાંભળી વૉર્ડરનો પિત્તો ઉઠળી પડ્યો : “નાહવા-ધોવાની ભલામણ કરનારા તમે કાણ ? આવું પૂછતાં શરમાતા નથી ? અહીં તો આ એક હજાર ને એક કેદીઓ આવી ગયા, વળે સુધી તેઓને પૂરી રાખવામાં આવેલા છે, અને નાહવા માટે એક પાણીનું ટીપું પણ તેઓ પાછળ વેડફવામાં આવ્યું નથી, તો પછી સીમીઓન શું કાંઈ નવાઈનો કેદી છે ?”

“સીમીઓનનું શરીર આસપાસની અમારી કોટડીમાં દુર્ગંધ ફેલાવી રહ્યું હતું, તેમાં જલીમ સડો શરૂ થઈ ગયો હતો, તેનું માંસ અનેક પ્રકારના ગંદા કીડાથી ખદબદતું હતું !.....પણ એક દિવસ એવો આવ્યો કે એ શરીરના બોળાઆમાંથી પ્રાણ ઉડી ગયો ! સીમીઓન ગુજરી ગયો !

“સીમીઓનને ઝેરી રોંગ લાગુ પડ્યો છે, એવી ખબર જ્વેલરને પડી સુકી હતી તેથી તેના મૃત દેહને દફનાવવાનું અમારે કેદીઓના શિરે આવી પડ્યું ! જ્વેલર સાહેબ કે વૉર્ડર સાહેબ જો તેની તરફ નિગાહ નાખે તોપણ તેઓની આંખને જતુંઓ જોવા માટે તો ? એ દફનક્રિયા પછી મારા સિવાયના બધાને એ ચેપ ચાંટી ગયો ! મને ખૂબ દારૂ પાવામાં આવ્યો હતો, જેથી હું દફનાવવામાં આંચકો ખાઉં નહિ. પણ આ દારૂએ મને તે ચેપમાંથી ઉગાર્યો !

“વાસીલી, શીકાર, વાસની-બધાને સન્નેપાત લાગી ગયો હતો. પણ જ્વેલના સત્તાવાળાઓને તે સાથે શું નિઃશ્વત હોય ! એ કારા-વાસના કરોળીઆ તો તેઓની જળ પાયરી કોઈ શિકારની તલાસમાં બેસી રહ્યા હતા.

“ત્રણ દિન સુધી આ મનુષ્યોનો બકવાદ ચાલુ રહ્યો ! આખરે તેઓ પણ માટી ભેગા થઈ ગયા !...

“છેતરે આ રોગચાળાની બંધી ખબર પડી ગઈ. રૂમાનીઆની

બંધી જેલોનો વડો કોન્સ્ટેનટીન ચેરનાટનો ગેલેટા કારાવાસમાં તાર આવ્યો. તેમાં એમ વસ્તુવસ્તુમાં આન્યું હતું કે, ગેલેટા જેલના કોઈ પણ કેદીને તેની જમીનને સાફ કરવા ના મોકલવો. રખેને તેની વસ્તુ એવી બની ગયે તો !

“અમે કેદીઓ પણ દલે તો કંટાળી ગયા હતા. એટલે અમેએ અપવાસ આપ્યો. ૮૦ જણા એકસાથે અપવાસ કરવા લાગ્યા ! આની અસર ઘણી ! અમને જેલના મેદાનમાં હરવા ફરવાની છૂટ મળી ! સરકારી છાપાં વાંચવા માટે અમને મળવા લાગ્યાં !

“ પછી પહેલી મેના દિન આવી લાગ્યો. આ શુભ દિન કયા શ્રમજીવીના દિવસમાં નવી ચેતના નથી લાવતો ! અધારી દિવાસોમાં રૂબાઈ રહેલા બંદીવાનોની આંખ જાંજીરોમાં જકડાયા છતાં આ દિને જાગૃતગતી હતી ! કેદીઓના દિદાર આગે તો પસંદાઈ ગયા હતા ! આ રોઝ બનુ ! પોર્ટર અને જેલર બધાજ આ જોમ જોઈ મંજવાળા પડી ગયા !

“આવી યાદગીરી પરજ બંદીવાનો પોતાના જીવને ચરીર સાથે મોંઢ મોંઢ સાચવી રાખતા હતા, એ યાદમાં બાવિના બખડારા સંબળાતા હતા

“ પહેલી મેના દિવસનું અવસાન થતું હતું. ફરી પાછા બધા કેદીઓ તેમના નમીએ ચરખે થયા, અને અધારી દિવાસો બખડી મોટ માડી રહ્યા !”

(“નવયુગ” માસિકના એક અંકમાંથી)

૪૫-પાંચ રૂપિયાનો ચોર

(લેખક:-શ્રી. ઈશ્વરલાલ જોશી)

(૧)

એક શહેરની ધીચ ગલીમાં એક નાનીશી ગલી હતી. તેમાંયે એક અધારી ખૂણ હતી. તેના એક ગંદા ખાંચામાં જ્યાં અજવાળાં જેવી કોઈ વસ્તુ નહોતી તેનુંયે ભોંયતળિયું એટલે મોતને ભેટવાનું સ્થાન. ભેજ તો એટલો કે થોડો સમય ઉભાં રહેતાં શરદી લાગુ થઈ જાય. ખરે ખપોરે પણ સામેથી આવતું માણસ ન દેખાય એવી નાની કોટડીમાં કેશવ પોતાના કુટુંબ સાથે રહેતો હતો. તેને એક સ્ત્રી, દશેક વર્ષની એક છોકરી અને ત્રણ વર્ષનો છોકરો છે. સૂવાની પીડા હતી. બધાં સાથે સૂતાં હતાં.

કેશવ નોકરીએ હતો. એકાએક નોકરીપરથી રજા મળતાં તે બેકાર થઈ પડ્યો; પછી છૂટક મજૂરીએ જતો. જે કંઈ કમાતો તેનો મોટો ભાગ તાડીમાં વાપરતો. જે ચાર આના ઘેર લાવતો, સ્ત્રી કરકસરથી નિભાવતી.

મંદીના જીવાળમાં કેશવને મજૂરી મળતી પણ બંધ થઈ. તાડીનું વ્યસન વધતું ચાલ્યું. આવક બંધ, ખરચ ચાલુ રહ્યો. એક દિવસ મજૂરી મળતી તો ૬-૮ દિવસ નહિ. મકાનભાડા માટે ભિયાના જી-દમનો ભોગ કેશવ અનેક વાર થઈ પડ્યો હતો, જે ત્રણ વાર ભિયાએ તેની ખોલી ઉપર તાળાં પણ વાસ્યાં હતાં; પરંતુ આગ્રાશીપાટાશી, સગાંવડાસાં વચ્ચે પડવાથી તાળાં ઉઘડ્યાં હતાં. હવે તો બધા કેશવની ગરીબાઈથી કંટાળ્યાં હતાં.

આજ ત્રણ ત્રણ દિવસથી કેશવને મજૂરી મળી નહોતી. ઘેર જાય તો તેની સ્ત્રી પૈસા માગે. એ ભય ને ધેરજી મેલે નહિ. પડતો કંઈ વાચકો થાય ! કેશવની વડૂને ત્રણ દિવસથી કડકડ હતાં. જન્મે આગકોની પણ કરજી દશા હતી. કાચી આવજીઆવજીના કિચ. વચ્ચે એ વાડ કરતી, એકુંલુડું લાવતી, જરા જરા વડૂંચી વડૂં દેડને ગિમ. ૧૧.

૪૫-પાંચ રૂપિયાનો ચોર

(લેખક:-શ્રી. ઇશ્વરલાલ જ્વેશી)

(૧)

એક શહેરની ઘીચ ગલીમાં એક નાનીશી ગલી હતી. તેમાંયે એક અધારી ખૂણ હતી. તેના એક ગંદા ખાંચામાં જ્યાં અજવાળાં જેવી કોઇ વસ્તુ નહોતી તેનુંયે ભોંયતળિયું એટલે મોતને ભેટવાનું સ્થાન. લેજ તો એટલો કે થોડો સમય ઉભાં રહેતાં શરદી લાગુ થઇ જાય. ખરે ખપોરે પણ સામેથી આવતું માણસ ન દેખાય એવી નાની કોટડીમાં કેશવ પોતાના કુટુંબ સાથે રહેતો હતો. તેને એક સ્ત્રી, દશેક વર્ષની એક છોકરી અને ત્રણ વર્ષનો છોકરો છે. સૂવાની પીડા હતી. બધાં સાથે સૂતાં હતાં.

કેશવ નોકરીએ હતો. એકાએક નોકરીપરથી રજા મળતાં તે બેકાર થઇ પડ્યો; પછી છૂટક મજૂરીએ જતો. જે કંઈ કમાતો તેનો મોટો ભાગ તાડીમાં વાપરતો. જે ચાર આના ઘેર લાવતો, સ્ત્રી કરકસરી નિભાવતી.

મંદીના જીવાળમાં કેશવને મજૂરી મળતી પણ બંધ થઈ. તાડીનું વ્યસન વધતું ચાલ્યું. આવક બંધ, ખરચ ચાલુ રહ્યો. એક દિવસ મજૂરી મળતી તો ૬-૮ દિવસ નહિ. મકાનભાડા માટે ભૈયાના જીભનો ભોગ કેશવ અનેક વાર થઇ પડ્યો હતો, જે ત્રણ વાર ભૈયાએ તેની ખોલી ઉપર તાળાં પણ વાસ્યાં હતાં; પરંતુ આડોશીપાડોશી, સગાંવહાણાં વચ્ચે પડવાથી તાળાં ઉઘડ્યાં હતા. હવે તો અધા કેશવની ગરીબાઈથી કંટાળ્યાં હતા.

આજ ત્રણ ત્રણ દિવસથી કેશવને મજૂરી મળી નહોતી. ઘેર જાય તો તેની સ્ત્રી પૈસા માંગે. એ બંને તે ઘેરજ ગયા નહિ. પેટને કંઈ વાસદો થાય ! કેશવની વડૂને ત્રણ દિવસથી કડાકા હતા. જન્મે બાળકોની પણ કડાગ દશા હતી. કાશી આજીવાજીના કિચા ઘરના એક-વાડ કરતી, એકુંબુડું લાવતી, જરા જરા વાંદંચી લઈ દેહને નિભાવતા.

કામીની બા દગળાં દગની. લાકડાં, છાણાં વીણી મોંઢ મોંઢ પેટનું પોણુ કરતાં આજ ત્રણ દિવસથી ત્રણેનો દિવસ વાંકો બેઠો હતો. જેમ કેશવને મજૂરી નહોતી મળતી, તેમ કામીને વાસણ મોંઢવાની નોકરી હતી તે પણ ૮ દિવસથી છટી ગઈ હતી. કામીની બાને કોઈ છાણુ લેવા દેતું નહોતું. કદાચ છાણુ મેળવતી તો કોઈ તેને પાંતાની જગ્યામાં છાણાં ચાપવા દેતું નહિ. આમ આકતો ગારે જાણુથી સાથે આવી ચડી હતી.

(૨)

કેશવનું વ્યવસાય વધ્યું. તેના મવાથી દોરતો તેનાં નિશાને લાખ લાખ તેનાં ગજવાં હલકાં કરતા. તે કટલીક વાર સાથે વેરવાને ત્યાં કે પીણામાં પડી ગયેનો; પણ લાગણગાદ ત્રણ દિવસથી ઘેર નહિ આવ્યો. દોવાથી તેની બીને ઘણી ચિંતા થતી હતી. ઘરમાં અનાજનો એક પણ ટાંચો રજા નહોતો. નાનાં જગ્યાઓનું શેઠશી મારેનું કરમ રદન જોનારની આંખમાં અચ્ચુ લાવે એવું હતું, પતિની તો વરસાદ માફક રાહ જોતી બેઠી હતી. ક્યારે આવે અને બાગકા શેઠશી બેઠાં થાય.

પૈસા વચર મું મોં લઈ ઘેર જતું, એ કેશવની મંજવણ હતી. મજૂરીના સર્વ પ્રયાસ નિષ્ફળ ગયા. કીમતોને ત્યાં થકા ખાધા, બૈવાનાં અપમાનો મળ્યાં, નિરરકાર મળ્યા, સ્વામિમાનને હુંચું મજી કાકપુદીઓ કરવા છતાં કેશ હુદાસાભા મળ્યોનો શીમંત, મરીબ બેઠાર કેશવને મદદ કરનાર નીવડ્યો નહિ. કેશવને કોમ વ્યાધિ; પણ મું કરે ! જુખનું દુઃખ, નીનિ, અનીનિ, પાપપુખની અપાંદા પૂવને તોડી બાખતુ હતું. શેઠશીને પ્રજા એવો છે કે શેઠશી મને તોજી મારીને વાં.

જુખમદા અને બેઠારીનો બોમ થયેવો કેશવ કીમતોને ત્યાં રેત્રાની લકમી જોઈ અંગત મળો હતો. તેના જગ્યાને દુકડો શેઠશી મળ્યો નહીં, બાંને કીમતોના જગ્યા મારે જનનનનનાં પડવાન-કુદ લાગત રહે છે. નમીન પર થીમક મારવા દેદાં, પણ પેટને કાંઈ થીમક મળાય છે ?

ઉપર કેશવ શેઠશીની હાથ બીબ મારવા બેઠો. જે ને ને મિતું અપમાન કરવા લાગ્યો. 'કીમ આજના સરમ નથી આવતી ? મજૂરીને જા' અથવા ઉપદેશ આપનાર તેને પણ મળતા; પણ કેશવને મજૂરી અપમાન ન મળે. કીમના હરકા હરકા થયા. આ પણ તેને અ.બા દિવસના કાંઈ ન મળ્યું. જેમ જેમ વચન રહે. તેમ તેમ તેનાં જુખ વધવા લાગ્યાં. અ.બા અ.બા, અ.બા.

હવે શું કરવું ? મારી આ સ્થિતિ તો મારાં બાળબચ્ચાંની શી સ્થિતિ હશે ? એ યાદ આવતાં તેને કંપારી છટી.

(૩)

એક મુસ્લીમ બુવાને એની મજનક કરતાં પૂછ્યું : “કયું દોસ્ત ! કયા વિચારમેં હય ?” દાદા તેવી સૃષ્ટિને નિહાળનાર આ મિયાંભાઈએ પોતાના જેવો કેશવને ધારી લીધો. તે એક અડંગ ચોર હતો. જેલની મહેમાની પણ તેણે અનેક વાર ચાખી હતી. કેશવે સત્ય હકીકત તેને જણાવી. ‘કિસ્મત કિસ્મત કયા કરના હય, ચલ મેરી સાથ. તેરી ભૂખ મીટા દુંગા’ કહી તેણે રાત્રે ચોરી કરવામાં મદદ કરવા કેશવને કહ્યું. કેશવનો આત્મા ડંખ્યો. મરવું સાફ પણ ચોરી ન થાય. મુસ્લીમ મિત્રે જણાવ્યું કે પાપ, પુણ્ય, નીતિ, અનીતિ જેવી કોઈ વસ્તુજ નથી. રોટી મળે તે માર્ગે જવામાં કોઈ વાંધો નહિ. ગુપ્તી માણસો માટે પાપપુણ્ય, નીતિ-અનીતિ અનામત રાખવી. ભૂખને લીધે જીવનો નાશ થાય એના કરતાં ચોરી કરીને જીવ બચાવવાનું ફિક લાગ્યું. તે સંમત થયો.

રાત્રે મુસ્લીમ મિત્ર એક શ્રીમંતના બંગલામાં કેશવને લઈ ગયો. એક બારીમાંથી અંદર જોયું. બધાં ઘસઘસાટ ઉંઘતાં હતાં. સહેલાઈથી કામ થાય તેવો સંજોગ હતો. બીજી નજીકની જગ્યાએથી ગટરની પાઇપ ઉપર ચઢી બીજા માળે સાવચેતીથી કામ કરવાનું હતું. તે કામ મુસ્લીમ મિત્રે માથે લઈ નીચેના કામ માટે કેશવને મોકલ્યો.

કેશવ દુબાતે દિલે ગયો. તેણે જીંદગીનાં કદી ચોરી કરી નહોતી. આ પાપ કેમ થાય તેજ બાણકાર તેના દિલમાં ગુંથ રહ્યા હતા. બૂખ્યો માણસ ગમે તે પાપ માટે પ્રેરાય છે. કેશવે ક્યાટ તોડ્યું. નોટાનો ચાટો અને ઘરેણાં જોયા, માટે આ બધાને શું કરવું છે ? મારાં બેરાંછાકરાના જન બચાવવા પૂરતા રૂ. પાંચ બાકી નોટાના બંડલમાંથી રૂ. પાંચની એક નોટ લીધી. મારા કુટુંબને દસ પંદર દિવસ રોટલા મળશે. પછી તો કંઈ કામકાજ મળી રહેશે એમ તેણે ધાર્યું. ક્યા તોટી હોવાથી ક્યાટ બંધ થાય એમ નહોતું. ક્યાટ બીજા ચોર આ બધું ચોરી જશે તો ‘આ શ્રીમંત કુટુંબની પાસે મારા જેવી હાલત થશે. કંઈક મનેલી એટલીને કહી પાંચ કેશવે મદદના કહેવા મનનુભા કર્યો. ‘પાંચ કરાવ મને પકડી પાડે’ એ વિચારે તે થંખ્યો. ના, ના, મેં ક્યા બધી ચોરી કરી છે’ મે તે માત્ર રોટી ખાતર હજારોની નવામાંથી ક્યા પાંચ રૂ. રાખ્યા લીધા છે. મરી વાત કહેતા તે મને છટી દશે, લાંબાવાળા દિલ

ઉદાર દોષ છે. પાંચ દષિયા જાહેર દેશન નહિ કરે. પુરુષ કરનાં સ્ત્રીનું
દુશ્વ 'ભગ દોષ છે. એમ ધ્યાની સ્ત્રી યોગાદિને ઉદ્ધારક પદ કયું'.

“ બાપુન ! એ બાપુન !” માત્ર શેડાબૂંટી સંજો, નેકા ધીમા
 નાદે નેરું અમ આવી. બાપુનનો પગ જગતે હવાઓ, શેડાબૂંટી અમલીને
 અભાગઈ ઉડી. દેશવે કહ્યું :

‘જાણેન ! મજાગણી નહિ, દુઃ સાર કે ખુની નથી. દુઃ એક મરીબ હું. મારો આવાળઆં ડાલ્યા વિના દગવડે છે. ને જીતેલમાઝા હજારમાંથી માત્ર ૨, પાંચે રાખ્યા છે. ભાઈ! કિંમતી પ્રવેશ વનેને પાંચડું દેશ ન સહ જલ્લ ને માટે નમે નેને દેશને ક્રોધ, મેં ૩૪ નાટી દોપાયી હજાર ભંધ થઈ નથી.”

[illegible]

“ମା’ ! ଶୁଣ, ମା’ ! ଶୁଣ ! ତୁମେ ମୋ ପାଇଁ କି କି କଲୁ... ମୋର
ସବୁ କି, ମୋର ସମସ୍ତ କି-ସବୁ କି, ତୁମେ ମୋ ପାଇଁ କି କି କଲୁ...”

(r)

[illegible]

કેશવને પકડ્યો. થાંભલા સાથે મજબૂત બાંધી ચાળખાના મારથી ફટકાવવા માંડ્યો. શેઠાણી બિચારી કહેવા ગઈ કે “એને ન મારો, એ ચોર નથી” પરંતુ તેનું કાણ સાંભળે ? શેઠ તો ખીજવાઈને બોલ્યા: “એસ એસ કમળત ! પરપુરુષને ઘરમાં ઘાલે છે અને પાછી તેને ન મારશે એમ કહેવાની હિંમત કરે છે ? ફટકાવો એ બદમાશને” કરી લેવાને કેશવને ખૂબ મારવાનો પરવાનો આપ્યો. ચાળખો તૂટી ગયો. કેશવના શરીરમાંથી લોહીની છોજો ઉડ્યા માંડી એટલો બે-સીતમ માર કેશવને પાંચ રૂ. લેવા માટે પડ્યો. શેઠાણી બિચારી આ દશ્ય જોઈ થરથરી ગઈ હતી. તેની આંખમાંથી ચોધાર આંસુ વહે જતાં હતાં.

શેઠાણી કપાટમાંથી તેના ચાર કેશવને આપવા દાગીના કાઢતી હતી, એ શેઠે જાતે જોયું હોવાથી તરત પોલીસ બોલાવી ફરિયાદ નોંધાવી. પોલીસે તરત કેશવને ઘરપ્રવેશ, ચોરી અને બદમાશના તના ગુનાસર કબજે કર્યો. કેશવને ખૂબ લાગ્યું. મારા ખાતર શેઠાણી ઉપર બોદું આળ ચલાવ્યું. તેના હૃદયને આઘાત થયો. તેનો સાગરીત “ચોર ચોર !” ની ખૂમ સાંભળી તરતજ પલાયન થઈ ગયો હતો.

કેશવને પડેલ બેસીતમ મારની નોંધ પોલીસે સ્ટેટમેન્ટમાં નોંધી નહિ. કેસને મજબૂત કરવા પાંચસોની નોટ અને એક હજાર રૂ. ના દાગીના કેશવના અંગ ઉપરથી મળ્યાની ખોટી નોંધ પોલીસે સ્ટેટમેન્ટમાં લીધી. ગરીબ બિચારો કેશવ ! ખરું કહે તોપણ તેને સાંભળવાની કોને દરકાર હતી ?

મેજિસ્ટ્રેટ સમક્ષ કેશવે કહ્યું કે રૂ. પાંચજ લીધા હતા. મારાં બાલબચ્ચાંના છવ બચાવવા ખાતર મને તે લેવાની ફરજ પડી હતી. આજકાલ ન્યાય શ્રીમંતોની તરફજ દોળે છે, તેમ આ કેસમાં પણ બન્યું. મેજિસ્ટ્રેટે લખ્યું કે માત્ર રૂ. પાંચ ખાતર આવું લેવાનું સાદસ કોઈ પણ કરે નહિ. માટે પોલીસે જે સ્ટેટમેન્ટ રજુ કર્યું છે તે ખરું છે. તેને ૬ માસની સજા કેદની સજા થઈ. શેઠ ખુશી થયા. શેઠાણીને ઘણું દુઃખ થયું. શેઠ, વારંવાર બસો પાંચસોની સખાવત કરતાં તેથી શેઠાણી શેઠને સખાવતી સહુણુસંપન્ન ઉદાર માનતા; પરંતુ કેશવના બનાવથી શેઠનું મન શેઠાણી ઉપરથી ઉડી ગયું હતું. ખરા ખોટાનો નિર્ણય કરવાની તરદી લીધા વિના નિર્દોષને ફસાવવામાંજ શું શ્રીમંતોની શક્તિ પરિપૂર્ણ થતી હશે ? શેઠ છેવટ સમયે કે શેઠાણી નિર્દોષ છે. કેશવ પણ માત્ર રૂ. પાંચ લેવા આવ્યો હતો. એમ શેઠ પોતાના મનને મનાવના, પણ પાછો એક વિચાર આવતો

કે 'મેં નજરે જોયું' તે શું ખોટું ? જો કેસવનો રા. પાંચજી જોઇતા હોત તો મારી પાસે સવારે આવતું હતું. આટલી મોટી સખાવનો છું હરે છું તો શું હું જોને રા. પાંચ ન આવત ? મધરાત્રે સુવાન શેડાણીના કમમાં દાખલ થવા સુવાન કેસવ પ્રેરાયો તેમાં નક્કી નીચ દેવું હોવોજી જોઇએ. પણ ચોર હોય તો બધું લઇને નાસી જાય; માતમીન કરે, શેડાણી રા. ઘરેલું કાઢે એ બધું શું ? શેડાણી ઝવેરાત લઇ સુવાન કેસવ સાથે નાસી જવાની તૈયારી તો નહિ કરતી હોય ? ના ના, શેડાણી એવી તો નથી. પણ બત્તરિની પિંગળા જેવી રાણી બદલાયતી નોકળી તો બીજીની છી વાન ? સ્ત્રીગતનો તે વળી બરોસો શો ? ગમે તે હોય પણ હવે શેડાણી વિશ્વાસ મૂકવા લાયક માન્ય નથી એમ શેડે ગાંઠ વાળી. દાયમ માટે મેંડે સુવાનો રૂમ બદલ્યો. કિંમતી ફરનીયર શેડના દિવાનખાનામાં ખસેડાયું. શેડાણીની રિયતિ કેદી જેવી થઇ પડી. નોકરો તેની સાલચક્કત તપાસનારા હન્ડપેક્ટરો થઇ ગયા. જ્યાં વડેમ ત્યાં પિનાચ નક્કી છે.

(૫)

કેસવ જેલમાંથી છૂટીને આવ્યા છે. પણ જેને માટે તે ચારી કરવા તૈયાર થયો તેઓ જીવનને સલામ કરી ચાલી ગયાં છે. વખત જતાં શેડાણી પણ આ વાનને વિસરી ગયાં.

(તા. ૨૪-૬-૧૯૩૩ ના "પ્રજાચિત્ર કેસરી"માંથી)

પંદરમા દિવસની અધારી મધરાતે વદાણુ એક ખરાબામાં ભગવંત મયું. શું થયું છે તે વાત મનના અધારામાં તો જગજગ મમનના નદિ, પણ મગર થનાં ઓઝે લેયું તો ને હંચા કરાડ પર્વતોની વચ્ચે આગેની દરિયાની એક ગડગામાં વદાણુ ખેમી મયું હતું. પવન માર પડી ગયાં હતો અને વદાણુ એવું તો મચ્છડ મરામ મયું હતું કે ખવામીઓના ધબા પાણુ પ્રપલ્લ છતાં તે ત્યાંની નીકળી શક્યું નહિ. બધા મુસાફરો બહુજ ચિંતામાં પડ્યા. જ્યે જાળે ધન કમાવાના વિચાર તો બધા હડી મયા અને પર્વતની માળામાં જુખમરો અને મોન નજરે દેખાવા લાખાં. પોતે કેવે દેકાણે આવી ચડ્યા છે ને એ હંચા પર્વતો ઉપર તથા તેમની પાછળ શું છે તેની પણ દેકાણે અખર ન હતી. તેમની માથે કાફલામાં એક મરડો ખસારી હતો. તેણે જાવની ધણી મુસાફરીઓ કરી હતી. તેને પૃથ્વી જોનાં તે બોલ્યો કે મારા ઘણ એક વખત વાન કરના હતા તે જગ્યા મને તો આ લાગે છે. તેમનું વદાણુ પણ દેકા આવીજ માળામાં ભરાઇ મયું હતું. તેમણે કરેલું માળાનું વર્ણન જેમ જેમ ઘડ કંડે હું, તેમ તેમ મને એમજ લાગે છે કે આ માળા તે એજ હોવી જોઈએ.

તો એમણે માળામાંથી વદાણુ કેવી રીતે બહાર કાઢ્યું હતું ? પાનાચંદ શેઠે અધીરા થઈને પૂછ્યું.

તે કામ બહુજ કઠિનું છે. હું નથી ધારતો કે આપણામાંથી તે કાઈ કરી શકે. ખસામીએ જવાબ દીધો.

પણ હટો તો ખરા, જે વદાણુ બચતું હોય તો અમે ગમે તે કરવા તૈયાર છીએ. બધા મુસાફરો એકીસાથે બોલી ઉઠ્યા.

તો સાંભળો. આ પર્વતની ટોચ ઉપર એક મંદિર છે અને તેમાં એક મોઢું નગારું છે. આપણામાંથી કાઇએ પર્વત પર જઈને જોડથી એ નગારું વગાડવું. એટલે પર્વત ઉપર સહેનાં મરડ પક્ષીનાં ટોળા જોડથી ઉડશે, અને તેથી આ માળામાં એટલો બધો પવન ફુંકાશે કે તેને જોરે વદાણુ માળામાંથી બહાર નીકળી જશે. જેવું વદાણુ માળામાંથી બહાર નીકળે કે નરત ભરદરિયા ઉપર વેગથી ઢંઢારી મૂકતું જોઈએ; નહિતર મરડનાં ટોળાં તેના ઉપર તૂટી પડી તેના સદ કાડી નાખશે અને તેને દૂખાડી દેશે. બોલો, હવે ઉપર જઈ નગારું વગાડવા કાણ તૈયાર છે ? ઘરડા ખસારીએ વાન કરી.

કાઈ કાઈ બોલ્યું નહિ. પર્વત ઉપર જઈ નગારું વગાડવાનો તો કાઈને વાંધા ન હતો, પણ પવન ભરાઇ વદાણુ આવ્યું નય

પછી પોતાનું પર્વત ઉપર શું થાય, તે જ વિચાર સૌને મૂંઝવતો હતો. પાનાચંદ શેઠે ઘણા જાણુને પર્વત ઉપર જવા સમજાવ્યા, તેમના કુટુંબને પુષ્કળ પૈસા આપવા વચન આપ્યું, પણ કોઈજ તૈયાર ન થયું. પેલો ઘરડો ખલાસી ઉપર જવા તૈયાર હતો, પણ તે જો જાય તો પછી જવાનો રસ્તો કોણ બતાવે તે મુશ્કેલી હતી. છેવટે પાનાચંદ શેઠે દુદા ભગતને બોલાવીને કહ્યું: 'દુદા ભગત! કોઈ તૈયાર થતું નથી. આમ ને આમ અહીં બેસી રહીશું તો થોડા દિવસ પછી ખોરાક વિના બધા મરી જઈશું. તમે ઘરડા થયા છો; સંસારમાં આસક્તિ જેવું તમને બહુ નથી; ઘેર વસ્તારી પણ નથી કે તમારા વગર બધાં દુઃખી થાય. ફક્ત તમારી સ્ત્રીના ભરણપોષણની ચિંતા છે; પણ એ કામ તો હું માથે લઉં છું. જો તમે ઉપર જઈને નગાફે વગાડો અને અમે બચીએ તો તમને આટલા બધા છવ ઉગાર્યાનું પુણ્ય થશે. તમે ત્યાં મંદિરમાં રહીને ભક્તિ કરશો ને થોડા દિવસ ફળફૂલથી નિભાવી લેશો ત્યાં તો હું તમારે માટે બીજું વડાણ મોકલીશ; પણ તમે અમારે બધાને ખાતર આટલું તો જરૂર કરો.' શેઠે ગળગળા થઈને કહ્યું.

દુદા ભગતે જોયું કે જો હું ઉપર જવાનું માથે નહિ લઉં તોપણ સૌની સાથે અહીં રહી મરવાનું તો છે જ; ને જો ઉપર જઈશ તો આટલાની છંદગી બચાવ્યાનું પુણ્ય છે. આવા ઉગરડા પર્વત ઉપર છવી શકાશે તેવી તો તેમને આશા જ ન હતી; તેમ, શેઠે બીજું વડાણ મોકલવાનું તથા પોતાની સ્ત્રીનું ભરણપોષણ કરવાનું વચન આપ્યું તે પર પણ તેમને શ્રદ્ધા ન હતી. છતાં આટલાં માણસ ઉગારવાને વિચારે તેમણે હા પાડી, અને બીજો દિવસે સવારમાં વહેલા દુદો ભગત પર્વત ઉપર ચડી ગયા. નીચે ખલાસીઓ લંગર ઉઠાવી, સ્ટ્ર ચડાવી નગાફે વાગ્યાની શબ્દ જોઈ રહ્યા.

ધોડી વાર થઈ ત્યાં તો નગારાનો 'ધેં...ધેં...ધેં...ધેં...ધેં' એવો ભેરી અવાજ મંભળાયો. તેના પડછંદા પર્વતની ગાળીઓમાં ગાળ્યા અને ગરુડનાં ટોળેટોળાં જળરી મોટી પાંખો વીંઝતાં પર્વતની બેળાં અને ખીણોમાંથી ઉડ્યાં. ઘડીભર તો આખું આકાશ ગરુડોની પ્રચંડ પાંખોથી છવાઈ ગયું. સમુદ્રની ગાળીમાં પાનના કપાટા સાથે માણસ અને શાંત જળ ઉપર મોટાં મોટાં નાવના સાગ્યા. વડાણ હાલકોગાલક થયા સાગ્યા. સ્ટ્ર ફૂટ્યા અને એક અંગેકે દુદા ભગતની જે બેળાવનું વડાણ પર્વતની ગાળીમાંથી નીકળી ગયું ને ભરુડે. ઉપર જવાવાટા કરતું ચાલતું થયું. માત્ર એવા

૧૨૯ ઉપર એકલા ફુલ ભગન.

પરંતુ અનુદય દેવાથી કેદ ને યોગ દિવસમાં જાવે પડેલી મયા અને દેવાર તથા પેમા કમાવાની જંગલમાં એવા તો મગમુપ થઈ ગયા કે દુદા ભગન માટે વદાનુ મોકલવાનું વિચરી ગયા. અને પછી ત્યારે મોઢું મોઢું માઠ આવ્યું ત્યારે 'હિમ્મત પર્વત ઉપર જંગલી જતારે અથવા મગ્ગેએ દુદાને કાઢી ખાધા હશે. કોઈ ત્યાં જનાર મગમુ નથી; અને જનાર જે ભરાય જાય તો વળી એકને બદલે બે સપડાય એવું છે. ભગનની સીને પેમા આપી ખુશી કરીશું. રસ્તામાં માંદા પડી મરી ગયા એમ કહીશું.' આચ આવા સ્વાધી વિચાર કરી મોઢે ભગતની મદદે વદાનુ મોકલવાનું માંડી વાળ્યું.

ધાયાં કરતાં વેપાર જલદી પૂરો કરી મોનું, રેશમ અને ગમા-લથી વદાનુ ભરી, કાંઈ જગથી ગેર આવી પડેડ્યા. મામસોડા સામા મયા, મોંઢું મામૈયું કયું, બધે આનંદઆનંદ થઈ રહ્યો. મામ દુદા ભગનના મરખુના સમાચારથી તેમની સ્ત્રી ખુબ કસેસ થયો. મોં તેને ઘોડાક પેસા તથા ભગનના મરખુની ખાદી દડીકન કહેવડાવી. ભગનનાજ બસિદાનથી પોતે સૌ બચ્યા તે વાત સ્વાધી વાણિયા મળી ગયો.

આ બાબતુ દુદા ભગત પર્વત ઉપર મદિરને જ પોતાનું ઘર કરી રહેવા લાગ્યા. આખા દિવસ માળા ફેરવે અને પદાડના જંગલ-માંથી કળકૂલ વીણી લાવી પોતાનું ગુજરાન ચલાવે. દૂર શિનિજ-દેખા ઉપર ત્યાં સમુદ્રનાં મોઝાં આકાશને મળી જતાં જખાનાં દતાં ત્યાં, મોંઢે વદાનુ મોકલશે તેવી આશાએ રોજ લાંબી નજર નાખી અવારસાંજ વાદ લુએ. આમ કરતાં કરતાં દિવસ, પખવાડિયાં અને મદિના પસાર થવા લાગ્યા પણ મોંઢું વદાનુ આવ્યું નહિ. ભગનની આશા નિરાશામાં ફેરવાવા લાગી. આલુઆલુ પર્વતો, દૂરદૂર સમુદ્રનાં ગેરો પાણી, ઝાડોથી ભરેલી પર્વતની માળાઓ અને તેમાં ગાગતી મગ્ગની પાંખો સિવાય દુદા ભગતને બીજું કંઈ દેખાતું નહિ. ધણી વાર કોઈ શાંત રાત્રે ભગતને પર્વતની નીચેની માળામાંથી સંગીનના સૂર અથવા માલુસનો કાર્મિક કેલાદસ થયો હોય તેવા ભાવકારા વાજ્યા; પણ એ તો પોતાના વિચારોના જ ભાવકારા હશે એમ માની તેમણે તે દિશામાં આગળ તપાસ કરેલી નહિ; અને તપાસ કરવી હોય તોપણ પર્વતની ધારો એવી તો મીઠી હતી અને જંગલ એટલું તો ઘાટું હતું કે ત્યાં જતું જલ્દ જ કડખું હતું.

દરિયા ઉપર લાંબી નજર માંડી માંડી, યાત્રીપાત્રી દુદા ભગન

1. The first step is to identify the problem or question that needs to be addressed. This involves understanding the context and the specific requirements of the task.

2. Next, it is essential to gather relevant information and data. This can be done through research, consultation with experts, or by analyzing existing resources.

3. Once the information is gathered, the next step is to analyze it. This involves identifying patterns, trends, and key factors that influence the outcome.

4. After analysis, a plan or strategy should be developed. This plan should outline the steps to be taken, the resources required, and the timeline for completion.

5. The final step is to implement the plan. This involves executing the tasks, monitoring progress, and making adjustments as needed to ensure the goal is achieved.

1. 凡在本行工作的员工，均须遵守本行各项规章制度。
 2. 员工应按时上下班，不得迟到早退。
 3. 员工应保持良好的仪容仪表，举止文明。
 4. 员工应爱护公物，节约资源。
 5. 员工应保守本行商业秘密，不得泄露。
 6. 员工应遵守职业道德，不得从事违法违规活动。
 7. 员工应积极参加本行组织的各项培训。
 8. 员工应服从上级领导的安排，不得顶撞。
 9. 员工应团结协作，共同完成工作任务。
 10. 员工应遵守本行制定的奖惩制度。

અમારે અહીં મોન થાય. તમે મને ત્યાં ફેવી સારી રીતે રાખો છો ! મને કોઈ દિવસ અહીં ફુગ્મ થવુંજ નથી.'

ફુરો ભગત તો આ વાત સંભળીને ચકિતજ થઈ ગયા. પોતાની વડાતી લીમડી અહીં આમ સાચી દીકરી તરીકે મળી મઈ તેથી એમને તો હાઈનાં આંસુ આવી ગયાં. તે તેને માથે હાથ ફેરવવા લાગ્યા ને ધણા વિયોગ પછી બાપદીકરી, મન્યાં હોય એમ તેમનું હૃદય ને વાતો ઉજરાતાં ચાલ્યાં. પછી પેલી કન્યા નીચે ખીણમાં જઈ - ભગત માટે 'ખાવાનું લઈ આવી અને 'આ પ્રમાણે બંને રોજ કલાકોના કલાક મંદિરમાં મળવા લાગ્યાં. કોઈ કોઈ દહાડે ધર યાદ આવે ત્યારે ભગત દિલ્લગીર થતા, પણ આ કન્યા ત્યાંના ખખર આપી તેમને અશ્વાસન આપતી અને કહેતી કે, કોઈ વાર તક મળી જશે તો તમને હું ત્યાં પહોંચાડવા વિના નહિ રહું; નહિ તર પણ તમને અહીં શું ફુગ્મ છે ? મારી સાથે રહો. હો ને આનંદ કરો છો. અને ત્યાં જ્યાં પછી ફરી પાછા અહીં નહિ આવ્યા.' આનું આશ્વાસન સંભળી તે મન વાળતા ને જાણી વાંતે સુખી હતી તેથી ધીમેધીમે ધર-વિસારે પડવા લાગ્યું.

એવામાં એક દિવસ બાળા ભગતને મળવા આવી. તે દિવસે તેની 'દચ્છી' આંગળી ઉપર પાટા બાંધેલા હતો અને મોઢા ઉપર ઉઠાસી હતી.

'કેમ બહેન ! આ હાથે શું વાગ્યું છે ? આજે કેમ અદેરો ઉઠાસ છે ?' ભગતે પૂછ્યું.

'એ તો કાંઈ નહિ. આજ સહેજ મારી બાએ જાનખુ કરવા માટે મારી નાની ડાંખણી કાપી, તેથી મને અહીં જખમ થયો છે, પણ માથે તમને એક ખાસ કામ માપવાનું છે.' તે બેસી.

'તું' મને હવે જલદી ધેર મોકલી દે. તેમને કોઈને ખખર નથી કે કાળી કાપવાથી અહીં તને કેટલું ફુગ્મ થશે. જાનવાન ન કરે ને કાલ તને કાપી નાખે તો એટલું ! અહીં તને શું ચાલે ? માટે મને હવે ધેર મોકલવાનો જરૂર રહેતો કર. આ બહેનને મારો છુર તો અદર થઈ ગયો છે.' ભગતે ઉત્તર આપી.

'હું પણ તમને ધેર મોકલવા માટેજ અહીં આવી શું. પણ એમ છે કે તમારા રાજ્ય બહુજ મોટા છે તે જરી જરૂર અને તેમના અન્નિયમ-કાનૂની પાલનના લાકડા લેવા-મે તે માટે ત્યાંના સોદા દરજા-જરૂરને પાલન કરવા પડે છે, અને તેને તેઓ એ પાલન પાડી નાખે તો અહીં અમારા નાનકડું જલ્મ થાય. આ

હકીકતથી અમારે ત્યાં બધે ઉચાટ ફેલાઈ રહ્યો છે ને સૌ વિચાર કરે છે કે શું કરવાથી રાંઝ બચે. મને લાગે છે કે તમે ત્યાં જાઓ અને ગમે તેમ કરી સૌને સમજાવી એ પીપળો પાડતા અટકાવો; ને તમે આટલું કરો તો અમારા રાજની છાંદગી બચે. મેં મારા રાજને આ ઉપાય બતાવ્યો છે. તેઓ બહુજ ખુશ થયા છે ને અમારા મંત્રબળથી તમને કાલે સવારે ત્યાં પહોંચાડવા વિચાર કરે છે. તમારાથી જુદા પડવું તો મને નથી ગમતું, પણ અમારા રાજ ખાતર એટલું દુઃખ સહન કરવા હું તૈયાર છું.’ કન્યાએ બધી વાત માંડીને કરી અને લગતે હા પાડી.

અહીં દુદા લગતની સ્ત્રી વૈધવ્યમાં દુઃખના દહાડા કાઢે છે. પાનાચંદ શેઠે જે થોડા ઘણા પૈસા આપ્યા હતા તે તો લગતની ઉત્તરક્રિયામાં ખર્ચાઈ ગયા હતા, એટલે લગતનાં વહુ પાડોશી-પાડોશીનાં વૈતરાં કરી એ પૈસા કમાઈ પોતાનું ગુજરાન ચલાવતાં હતાં. એક દિવસ સવારે વહેલાં ઉઠી લગતનાં સ્ત્રી જુએ તો કૃણામાં લીમડી નીચે ખાટલામાં કાઢને સૂતેલું જોયું. પાસે જઈને જુએ ત્યાં તો તેણે લગતને ઘસઘસાટ ઉંઘતા જોયા ! પ્રથમ તો તેને બીક લાગી, પણ પછી હિંમત લાવી સાદ પાડ્યો ત્યાં તો લગત બેઠા થયા; તેમણે પોતાની સ્ત્રીને બધી વાત પહેલેથી છેલ્લે સુધી કહી સંભળાવી અને આશ્વાસન આપ્યું.

થોડા વખતમાં તો લગત આવ્યાના સમાચાર આખા ગામમાં ફેલાઈ ગયા, અને સૌ લગતને મળવા આવ્યા. પાનાચંદ શેઠે પણ આવ્યા અને લગતને બહુ જ સાંકે મનાવ્યું. લગતે પણ જાણે કાંઈજ ન બન્યું હોય એમ તેમની સાથે વાત કરી અને રાજની તબિયતના સમાચાર પૂછ્યા. રાજની બિમારીની વાત સાંભળી લગત દરબારમાં ગયા અને જે જે કાંઈ બન્યું હતું તથા પોતે જોયું હતું તે બધી વાત પ્રધાનને કરી. એમાં જો કાંઈ શંકા જેવું લાગે તો પાનાચંદ શેઠને પૂછવા કહ્યું, અને ગમે તેમ થાય પણ પીપળો ન કાપવા વિનંતિ કરી.

જે ત્રણ દિવસમાં તો ગામના રાજાએ દેહ છોડ્યો, પણ દુદા લગતની વાત ઉપરથી પીપળાને અણીશુદ્ધ રાખવામાં આવ્યો. આખા ગામમાં દુદા લગતના બલિદાનની અને તેમણે જોએલી વ્રજયોનિની વાતો ચાલી રહી.

(આસો-૧૯૮૪ ના “કુમાર” માથી)

૪૭-દરિદ્રતાના સ્વપ્નરમાં

(અનુવાદક:-શ્રી. વિનયદાસ કાંતિલાલ મહેતા.)

વરસાદનાં આજાં અધુરાં ફોરાં ટપકતાં હતાં, મેળી અવાગ્ને કરતી મોટરો સોરોને કાદવથી ભીંજવી દઈ એક પછી એક દોડી જતી હતી. ઘોડામાડીઓ અને સાયકલની ધંટડીઓના મધુર પલ્લ મરીઓનાં હૃદય વીધનાર અવાગ્ને કચ્છપરે પડતા હતા. છત્રીઓની સાંખી ત્રોટી ચૂકી હારમાળા ત્યાડી જતી હતી. ત્યાં એક ગરીબ અંધ દુઃખપૂર્ણ ધૂળતા અવાગ્ને ગાઇ રહ્યા હતા. પ્રભુના માનતાનમાં એને વિશ્વાદની વચ્ચે અનેરો આનંદ પ્રાપ્ત થતો હતો; પણ પૈસાના પૂળરીઓને તેનું ગાયન એટલે ઇશ્વરનું ગાયન સાંભળવાનો સમય ક્યાંથી હોય ? લક્ષ્મીના રંછણમાં અદર્શિય મચ્છા રહેતા હુમ્મત માનવો તેના અનુપમ દિવ્ય ગાનમાંથી આનંદની લહાણુ ન લૂંટી શક્યા.

ત્યાં દોડપાટનમાં સજ્જ થઇ કોઇ એક અર્ધમિશ્રિત, અર્ધ-દગ્ધ જેવા મહાશય જતા હતા. પૈસો ખિચારો ઇશ્વરના અંશ જેવો અંધ તેમના રસ્તામાં આવ્યો.

“ગદા ! દેખે છે કે નહિ ? રસ્તામાં આમ આવડ્યા કરે ■ ?” સાહેબ મહાશય તાડકમલ તેમના પાવરનો મારો ૧૦૮ ડીઝી સુધી ચડી ગયો.

“સાહેબ ! હું અંધ છું.” અક્ષરે અક્ષરે નીનરતી દીનતાથી તે આર્દ્ર શ્વરે મોલ્યો. તેનો રવ ભક્ષણવા વજ્ર જેવા મનપાળાને પણ મીઠાગાવે તેમો વિશ્વાદપૂર્ણ અને દીન હતો.

“લવારો. અંધ કર ? રફોગ ?” હલ્લુ બાઈ સાહેબનો મિત્તળ ટેકાળે ન આવ્યો. તે બે વધુ સરસ્વતીના શરૂદોથી નવાજ આપ્યા ગયા. તે મુવાન હતો છતાં તેના મુખ ઉપર નિષ્કુરતાની કરચલીઓ નજરે આવતી હતી. તે મહાશય આજકાલના લક્ષ્મીપુત્રોની જેમ હૃદનાઇ તે કૃષ્ટતાની પત્તિભીમાએ પહોંચ્યા હતા. મનમાં કંઈક બખડા બખડા તે સજ્જન (!) એક વક દષ્ટિપાત નાખી આપ્યા ગયા.

*

*

*

*

... ..

... ..

... ..

... ..

... ..

... ..

... ..

... ..

... ..

... ..

... ..

... ..

... ..

... ..

... ..

... ..

... ..

... ..

... ..

...

... ..

... ..

...

“અમારાં માઆપ અમને મુકીને ગાથાં ગયાં.” બાગડનો નિર્માત્મ્ય અવાજ ગળગળો થઈ ગયો. તેની આંખોમાં અશ્રુચિંદુઓ ઉત્પન્ન થતાં એ નિહાળ્યાં. આવો પ્રશ્ન પૂછવા બદલ મને પરતાવો થતા લાગ્યો. થોડી વારમાં તે આંસુની અરખસિન ધારાઓ વઢાવતા લાગ્યો. તેનાં હૃદયમાં આરા હૃદયને વિગારી નાખતાં હત્યાં.

“એ, છાનો રહી જા. નારે ખાવું છે ને ?” તેને આશ્વાસન આપતાં આપના હું બોલ્યો.

હૃદયમાં ખાનો, મનની વ્યથા મહામહેનને દર્શાવતો તે બોલ્યોઃ “જામે બીજા મારીને અમારું ગુજરાન ચલાવતાં; પણ મારી બદલે મારી પડતાં મારાથી તે પણ નથી થઈ શકતું...બા...પુ ! આ મારો પાંચમો ઉપવાસ છે.”

“તારે શું ખાવું છે ?”

અનુભવ એ એનો ઉત્તર હતો. ગરીબાતના બીજા મારાં હાથમાં બાગડ હાથે ન બોલ્યો.

“સે, બા રૂપિયામાથી ખાજો.”

તેની આશિષભરી આંખો મારા નજરે હતી. તે મારા માટે આશિષ, દુઆ કે ઉપકારના શબ્દો પણ બોલી શકે એટલે હું મૂકીશદીઓએ તેની જીવનશક્તિ-આત્મશક્તિ પણ દરી લીધી હતી. તે રૂપિયા સાથે નિહાળી ગયો. તેણે ઉપકારનો અને ‘દાન’નો એક જાણ નિશ્ચય મૂક્યો. બાગડે થોડીક વાર મારા નજરે અનિરત નજરે રાખ્યું. પછી મારા ઉપરથી દષ્ટિ હટારી લઈ તેણે પોતાની નિર્મળ બદલને જાગી.

“ખરેખર, ખરેખર ? એ, બા રૂપિયા ! આજ આપણે નવીન ખીલ્યાં...હવે તારો નાજ...હું શાંતી મેળવતો, હો ખરેખર ?”

તેની તાર, જુલ્મ અને દુ ખરી પડેલ અર્થન હોવી બદલે થોડીક વાર બાગડે હૃદયમાંથી પેલે છે કોઈ દેહરતને બે. જાણતું પૂર-પાટ દોડ્યો. આ દરમિયાન મારે હૃદય મારા અંતરમાં મારી આંખમાંથી પણ એ અશ્રુચિંદુઓની મી પડ્યાં.

હું પણ મારે એ. જાણતું દેહરતને બે જાણતું દેહરતે દેહરતે દેહરતે મારે મારે દેહરતને તેની એક અરે બાગડે પણ અર્થને રાખ્યું તે. જા ન દેહરતે જાણતું દેહરતે દેહરતે દેહરતે બાગડે.

સંમત થઈને, દેહરતે પેલે દેહરતે પડ્યાં પડ્યાં મારે પડ્યાં મારે પડ્યાં મારે પડ્યાં. “તમે એ અર્થ અર્થદરિદ્રતાને જાણતું દેહરતે.”

ડૉક્ટરનું આવું નિષ્કાર અને જડવાદી કથન સાંભળી મને દુઃખ થયું.

“ડૉક્ટર સાહેબ! મને આવું બનશે એની શી ખબર? ફુનિયામાં બધું અનિશ્ચિતજ છે ને? આપણી જિંદગી શું અમમ અને અનિશ્ચિત નથી?”

“હવે રહેવા દો તમારી કિલ્લસી. એમાં હું પણ શું કરું?”
“તમને તમારી વિગીટ શી મળશે, બોલો સાહેબ! પછી કાંઈ?”

મનુષ્યનું બિલ્લિન લેતા નિર્દય ડૉક્ટર એક નિષ્કાર અને રાક્ષસી હાસ્ય કરતા, ખિસ્સામાં રૂપિયા ગોઠવતા ચાલ્યા ગયા. તેના નિર્દય વનને પુનિત વાતાવરણને આપવિત્ર બનાવ્યું.

ડૉક્ટરના ગયા બાદ હું આગળ ચાલ્યો.

પેલા સત્તા મકાનવાળાનો કોમ સગો ત્યાં આવી ચડ્યો હતો; તેણે પેલી બાલિકાઓને લાંથી કાઢી મૂકી. પેલા છોકરાની બાંધેલ નિર્દય મૂડીવાદીની ધમકીને અંતિમ અશ્રથી અપનાવી, આ વિશ્વ પરવરી, પ્રમુખા દિવ્ય ધારે સંચરી. તેની બહેનપણી આંસુનો અલ્પ-લિપ પ્રવાહ વહેવડાવી રહી હતી; બપોરે પેલા નિર્દય, સુક્રમળ બાળક ઉપર એક નિર્દય મૂડીવાદીની ઉન્મત્ત ગોટર ફરી વળી હતી.

આધુનિક દુર મૂડીવાદીઓના નિર્દય હરને કેટલાય શ્રમજીવી-જનના પ્રાણ લેવાય છે. તેમના હૃદયમાંથી દયા ક્યારનીય નામી ગયું છે. તેમના રચારી કાળવક્રમાં આવી પડતાં કેટલાંય બાળાં, બેભાન, બદિક માનુષો કપાઈ ગયા છે.

બધા, એ નિષ્કાર મૂડીવાદીઓ! તમારો અર્થ હવે અસ્ત થયો છે. હવે મૂડીવાદનો યુગ નથી.

તમારું આવું નીચ વર્તન આજના યુવાનો નદિ માંમે—કદી નદિ સાંધે. હવે તમારા નાશની નોખા વાગી રહ્યા છે. મૂડીવાદનો સુન્નિયત હવે અવસર્યો છે? એક મૂડીવાદીઓને અપ્રત્યક્ષ છે.

અવસર્યોના નિષ્કારો! તમારા હાથમાં હવે એકજ સજ્જત છે અને તે એક કે મૂડીવાદીઓની નામે પ્રચંડ બળનો જમાવે.

આજનાજ આજના જરૂરવારની પ્રતિજ્ઞા લેતા પડ્યા બનેલા મૂડીવાદ કેટલાંય વનને લેતો છે?

અમમ દુર, પડી જુઓ કોઈકે અર્થ છે કે નહિ? અને એકે એક નામ જરૂર આપો આપો. અવસર્યો જમાવો.

“અવસર્યો” ના એક દોષ, અવસર્યો અવસર્યો.

૪૮-સ્વર્ગને રસ્તે

(૧)

(સ્થિતિ: શ્રી. મહારાજ)

કેવળ મહિનાનો અંતરારતો બપોર એ ગામ ઉપર યવતાના પંજની પેઠે બમ્બો હતો. દાવાનળ જેવા ધૂમ નક્કામાં આપું ગામ જ્યાં મધું હતું. બાર પાખા મુધી ખેતરમાં પ્રયંડ મજૂરી કરીને ખેડૂત પાણી સાંતી હોડી ચાક વણસાડવા બપોરના બે કલાકનો આરામ સેવા જુવડીમાં પડ્યો હતો. વેપારીઓ ખુશ્તી શરીર રાખી દુકાનોમાં ગાદી તકીઆ ઉપર 'કામાનિંદર' લઈ રહ્યા હતા. ગમાધુમાં ગાય બગદો પજુ હેલામાં હેલો ધાસનો કાળો વાગેળો મીચેલી આખે નીચાં મો ઠાળા પડ્યાં હતાં. વાતાવરણમાં અમિની સાથે સિવિલના પ્રમરી રહી હતી. ચંદ્રમદસ સૂર્યના તાપની માત્ર ઢીલા કરનારી અસર જોઈ, પખીઓ અને સર્પ શિષ્ટિ ઉપર પથરાઈ હતી.

માત્ર એક જ ઘરમાં આગે અસાંતિ અને તરવરાટ આવી વર્યાં હતાં. શ્રી. પંચનાથ બક્ષીને ઘેર બાળે કે આખા ગામની પ્રવૃત્તિ અને ગતિ એકડી થઈ હતી. ઘરની ધણીઆણીથી માંડીને નાનામાં નાના બહુકને તેઓ ધમકાવતા હતા:-

"મૂખાંઓ ! ઉઠો, ઉઠો; આગે ઉંઘી જવાનો સમય નથી. ડુટ મોઠો ! તમને ખબર છે કે આજ સાંજના ગુરુ મહારાજ પધારવાના છે ? બધી તૈયારી કરવી છે-પૂજની સામગ્રી, ચંદન, અક્ષત, બીલીપત્ર, તોરણો, પુષ્પ, ધૂપ, દીપ, જંચામૃત, શ્રીફલ, કુંકુમ..."

શ્રીમાન પંચનાથ બક્ષી આ પ્રલંબ લીરટને આમળ ચલાવવા જતા હતા. એવામાં ધણીઆણીએ રોકકું પરખાવ્યું:

"તમને સે જાણ નાજવળીજી દેવ પડી છે. ચોરને કાંઈ મારે એવે દાખે તો જરાક જપ વગવા દે. ચાર વાને કર્યું બધી તૈયારી. ગુરુમહારાજ તો છ વાગે આવવાના છે ને ?"

"અરે, તારી જીભ કેમ નથી કપાઈ જતી !" ગુરુમહારાજના

ઉનારવા લાગ્યો.

ધરના બીજા ખુણામાં બે છોકરીઓ ઉંઘતી હતી, તેમને પણ પંચનાથે દટાળીને બેડી કરી અને તોરણ ગુંથવાનું કામ સોંપ્યું.

સુખવંત પૈસા લઈ બજારે આવ્યો. મનમાં ગુરુ મદારાજને દોષાની વાણી ચોપડાવતો ગયો.

દુકાનવાળાઓ નીચેંતે ઝાંઝાં ખાતા હતા. એક વેપારીને સુખવંતે ખૂબ મારી:

“કચરાખાઈ ! ઉઠો ઉઠો, માત્ર બેઠાં છે.”

“એસા, આવે દટાણે બકાર નીકળ્યો ! જરાક તો જાગવાગયો હતો !” કચરાખાઈએ ઝાંઝાં ખાતાં જવાબ દીધો.

“પણ અમારે ઘેર ગુરુ મદારાજ પધારે છે, તે સાજસામગ્રી બેઠાં છે.”

“એસા સુખસા !” કચરાખાઈએ આંખો ફાટી કહ્યું “તારા ગુરમા'રાજે તો ગામ માથે લીધું લાગે છે. અટાણે ખરે બપોરે એને કાંઈ મારવો છે શું ? તમે એની લપ ક્યારે છોડશો ? એ મદારાજ તો હવે ગળપ કરે છે.”

સુખવંત આ પરબનકાણે સાંજળીને મનમાં જરા રાગ તો થયો, પણ એને માતપિતાએ ગુરમદિમાનો પાક બખૂલ્યો હતો તે માદ આપ્યો અને મનમાં જ અમડવો:

“ગુગ્ગની નિંદા સુજે જન કોઈ,

તેના કાન સીમે બરે જામ સોઈ !”

ગુગ્ગની નિંદા સાંભળનારના કાનમાં ધમધમીના બપંકર ધમ-લોપો ધમધમતું સીધું ફેરે છે, એવી ખાતરી તેને પંચનાથે આપી હતી એટલે કાનમાં આગળાં નાખી સુખવંત બેઠ્યો:

“તે કચરાખાઈ ! તમારે અમારા બચાવને ગણા ન દેવી. હું મારા બાપને કહી દેશ.”

“હવે બેસ માગા બેનિયા,” કચરા ખાઈ જરા વાપડા હતા એટલે આગળ ચલાવ્યું “આસો પેસો લગોટ મદારાજ ગામની બાઈડિયું મકનો નથી ને આ બધા એના ચંચકા થઈ બેઠા છે.”

કાનમાં આગળી દોવા હતા સુખવંતે આ સાંભળ્યું. કચરા ખાઈના સબંદો તેના કાનમાં દિલમાં જળે કે છપાઈ ગયા.

સુખવંતરણ ઘેર વરંને ચબરાક છોડી દેતા, તેજે એકથી વધારે વખત ગુરુ મદારાજના બપંકર બેટાગાની વતે સાંભળી હતી. વરંવાર તેને રમવાનું છોડી ગુરમીના ચરણમાં સેવા આપે ખડા

‘શિખાઓના અપૂર્વ ઉત્સાહ વચ્ચે એક મુખવંતરાવજ વિચારમગ્ન બનીને ઉભો હતો.

ગુરુદેવની ચાર યોડાની ગાડી બક્ષી પંચનાથના દરવાજા આગળ ઉભી રહી. સૌથી પહેલી સ્ત્રીઓ પ્રભુજીને વધાવવા દોડી. પ્રભુ ઉપર યોગા અને કૃષ્ણનાં છંદસાં કરી ઓવારણાં લીધાં, જાણે કે જન્મ-જન્મનાં જેટ ઉજરાઈ નીકળ્યાં હોય તેમ આંગળાઓના ટાંચકા દસાકે ટાંચકે ફૂટ્યા. ‘વાદ મારા નાથ, વાદ મારા પ્રભુ, અર્ધમો-દારજી, દીન દેવાળ!’ એવાં એવાં ઉપનામોથી સંબોધતી અદ્વાવંત શિખાઓ યોગા પાંચરીને નમન કરેલાં લાગી. એ પંચરી આંચુ પુરણવર્ગનું ધાકું. એણે બારણાંમાંજ લાંકડીની જેમ પછડાઈને પ્રણામ કર્યાં. શિખાઓ ઉપર રિમતદાસ્યનું મોંદનાસં, ફેંકતા પ્રભુજી નીચે હિનયો. એમની પાછળ શિખાઓ ગોદવાઈ ગઈ. એ પંડળે અદ્વામાં ફૂલકોઓ ખાના શિખોની દાર બંધાઈ ગઈ, અને વચ્ચે મધરામીના લાલ પટા ઉપર હાથીની જેમ હીંકતા ગુરુ મહારાજ, પંચનાથના ઓરડા તરફ ચાલ્યા. ધક્કામુક્કી કરતી ચેતકોઓ પાછળથી રંગડા તાર્ણિ ગુરુને રીઝવવા લાગી:-

“સખી આજનો દિવસ રણિયામણો,

પધાર્યો કે મારા ગુરુજી ભગવાન કે ઉપડયાં સ્વર્ગનાં બારણાં.

સખી ગાંડી ઘેલી છું તો સંચેરું,

માન પ્રભુજીના કંઈ પ્રેમની માંદી કે મારા નાથજીએ નીધા કરી...”

ઓરડામાં અંદન ધૂપ દીપ વગેરે સામગ્રીથી શ્રીસદ્ગુરુની પૂજા કરી સૌ બેઠા. ગુરુજીએ અભેદધાદ અને આરમણત્ સર્વમૂલેપુ એ વિષયો ઉપર પ્રવચન આપ્યું. તે સાંભળી પ્રમાદ લઈ પુરણવર્ગ વિદાય થયો; શિખાઓ તન-મન-ધન અર્ધવાં સાર ત્યાંજ રહી. આ પૂજન તો પુરણાએ કર્યું. સ્ત્રીઓ પોતાના વારસ માટે આકળી થતી હતી. પંચનાથ તેમના બની વિનંતિ કરના હતા એટલે એકાદેકા ઓરડામાં દીવા પ્રકટાવી શિખાઓએ પ્રભુજીને સાં પધરાવ્યા. એક જગીએ પંચનાથને કહ્યું:

“તમે બહાર જવ. પ્રભુ માટે દૂધ લઈ આવો. કૃપાનાથની એવી ઇચ્છા થઈ છે.”

બોલો પંચનાથ દોડીને બહાર ફૂધની શોધમાં ગયો.

સ્ત્રીઓમાંથી આઠેક જણીજ દાંજર રહી હતી. બીજી ઘેર સ્ત્રોષ વગેરેની તૈયારી કરવા પોતપોતાને ઘરઆંતરે ચાલી ગઈ હતી, પ્રભુજી આગળ આડે જણી ઓરડામાં દાખલ થઈ, નવોદા સ્ત્રી

પતિના મિત્રન મારે શાળામાં સન્ને નેમ નેમજે દેવને શાળામાં દતા. તેમને જોય પ્રભુજ દરવા.

“કેમ રાધા ! આજે સવારમાં તમે બસને કેમ વડનાં દતાં ?” એક પગીસેક વર્ષની સ્ત્રી સામે દરવાનાં દરવાનાં ગુરુજ ઓગળા.

ગુરુદેવને ટેવ એવી હતી કે સ્ત્રીઓને એકાંતમાં મળના લારે તેમને ‘ત્રિમલદાયા’, ‘રાધા’, ‘રતિ’, ‘લક્ષ્મીદેવી’, ‘સત્યભાગા’ ‘નવધા ભક્તિ’ વગેરે ખાસ નામોથી બોલાવતા. આમુક સુંદરીઓને આ નામો જ આપી રાખ્યાં હતાં. બીજું, ગુરુજની બે ત્રણ અર્થગ શિષ્યાઓ આખો દિવસ ઘેર ઘેર ભટકતી અને બાતમી મેળવી ગુરુજને આપતી. તે પરથી ગુરુજ શિષ્યાઓને અને શિષ્યોને ધરતો ઇતિહાસ કહી આપી જીજ્ઞા કરતા, અને પોતાની ઘટઘટબ્યાપી દેવી શક્તિનો પરજો બતાવતા. મૂર્ખ શિષ્યો આમાં પ્રભુત્વ માનતા. એના પ્રતાપે ધર્મીક શિષ્યાઓ બોળવાતી અને ગુરુની બનળમાં ફસાતી.

રાધાની અન્નચર્ચાનો પાર રલો નહિ. ખરેખર, ગુરુમહારાજ પ્રભુજ જ છે ! નહિતર રાધાના ધરની સવારની વાત એમને ક્યાંથી માલુમ હોય ?

“પ્રભુ ! આજે તો ચતુર્ભુજ દર્શનની ખાસ છે. દાસીઓને પાવન કરો.” એક આડત કરનારી શિષ્યાએ બનળ પાથરવા માંડી.

“આજે તો રાધાની સાથેજ રાસ ખેલશું.” પ્રભુએ પણ હંકાર્યે રાખ્યું.

“નહિ નાથ ! નહિ નાથ; સૌ ગોપીઓને રાસ ખેલાવો અને પછી ચતુર્ભુજ દર્શન આપો.” પેલી આડત હાકનારીએ પ્રભુનો માર્ગ સરળ કરવા માંડ્યો.

એમ કહીને એ શિષ્યા પ્રભુના ચરણ આગળ ઝૂકી પડી. આખડીઓ ઉપર આંખ અને માથું ઢાળી ધૂસ્કે ધૂસ્કે રડવા લાગી. તેના વાંસા ઉપરથી વસ્ત્ર સરકી ગયું. છંડો નીકળી ગયો. એ પ્રેમ-ભક્તિમાં ગરકાવ થયેલી શિષ્યાના વાંસા ઉપર પ્રભુજ મંદ મંદ સુંવાળો હાથ ફેરવવા લાગ્યા.

અને પછી.....?

સુખવંત એજ ઓરડાની બહાર જાનોમાનો આવીને ઉભો હતો. ઝીણી તરડમાંથી તે ‘પ્રભુજ’ની તમામ લીલા નીરખતો હતો. એણે રાધા અને પ્રેમલક્ષણને અપાએલાં ચતુર્ભુજ દર્શન જોયાં.

દિશોર અવસ્થામાંથી યૌવનમાં પગલાં પાડતા આ છોકરાની આંખો મજબી હતી:

“આ ગુર ! આ પ્રબુજી ! આ નાતામક માણસ દેવ ?”

પંચનાથ દુધ લઈ આવ્યા એજ દાણે શિષ્યાઓને દર્શન આપી, તેમની મેવા શુભ્રવા પામી ગુરુ મદારાજજી ઓરડા બહાર નીકળ્યા.

પંચનાથની ધમ્મીઆણી ચતુર્નુંજ દર્શન આપે પહેલીજ વાર પામી હતી. એણે દુધ ઉતું કરી પ્રણામ કર્યું. ધર્મ. પ્રબુજી તે મટમટાવી ગયા.

“કૃપાનાથ, પ્રભો ! જે દિવસ સ્થિર થવા કૃપા કરશે ?” પંચનાથે મજમજા થઈ આશ્ચર્ય કરી.

ગુરુદેવની દષ્ટિ આઠ શિષ્યાઓના સમુદ્ધ ઉપર મંડાઈ રહી, એ ચેલકીઓએ પણ વિનવણી કરવા માંડી. પરિણામે ગુરુજી પ્રસન્ન થયા, અને જે દિવસ પંચનાથને ધેરજ રહી જવા ફરવ ક્યો. ગામ બહાર પોતાના આશ્રમમાં માણસ મારફત બહાર કઢાવી દીધા.

(૨)

વસંતપંચમીનો ખુશનૂમા દિવસ ગુરુ મદારાજના આનંદમંડ ઉપર ઝંઝકદાર પ્રકાશ પાથરતો હતો. એ દિવસે આગ્રથી આવીસ વર્ષ પહેલાં જન્મ ધરીને ગુરુદેવ પહેલી વાર આ રીજાતી ધરતી ઉપરથી પાપનો ભાર ઉતારી નાખ્યો હતો, એવો ધન્ય દિવસ ઉજવવા માટે દરજાર શિષ્યો અને પંદરેક શિષ્યાઓ સવારના આઠ વાગ્યામાં આનંદમંડમાં એકઠાં મળ્યાં હતાં. પંચનાથ અગ્રિમર હતા. સુખવંતરાય તમારો જોવા સાથે આળો હતો.

ગુરુદેવનો આનંદમંડ કોઈ મદારાજના અવ્ય મહેલ જેવો હતો. મધ્યમાગમાં ધોળા ‘સેનર’ જેવો એક વિશાળ દોલ હતો. તે માંહે સોનાની સાંકળે રૂપેરી દિંડેળો લટકતો હતો. અને તે પર દેવકીનંદન કૃષ્ણ પદમાત્મા જેવા ગુરુદેવ બિરાજ્યા હતા.

શિષ્યાઓ ઉત્તમો પછી ગુલાબી વસંતનાં મંડાળ થયાં હતાં, ફંદી ઉડી ગઈ હતી અને ખુશનૂમા પવનલહરીઓ ટસોને આનંદે નમાવતી હતી. મધ્યરથ દોલ ચોમેર ખુલ્લા બારણાવાળો હતો અને એને ફરતી નાણુક ફૂલવાડી મધમધી રહી હતી. તે માહેથી સોસરી નીકળી, ગુરુદેવની શિષ્યાને ફરકાવતી તે પવનલહરીઓ દોલમાંથી પસાર થતી હતી. મુંદરીઓના સોંદરને જાણે કે ચોપાસ વેરી નાખવું હોય તેમ એ મંદ ખુશનૂમા પવન શિષ્યાઓના વખોના ઉડાને ફેલાવતો હતો. આજ વખોમાંથી ઉત્તરાય નીકળતું સોંદર ગુરુદેવની

ગીત નેની આંખોને ગમ્યાનું. શિષ્ય-શિષ્યાઓ ઉપર ફિલ્મ
વરસાવતા પ્રમુદ્ધ અનંદવાદ અને ગરમદિમાનું વર્ણન કરતા હતા:

“જગતમાં મર્યાદાઓને વિષે આત્મવાદીઓનાં સુમુદ્રોએ શીખવું.
મારો નારાનાં બેઠાં પેટી. સર્વે દર્શનો શ્રીરામચરણે ગરબે સમર્પણ.
સુમનસને ગરબું આંખોનિરાધ્યાન ધરવું. શારંગ દરગાહે છે કે
‘આચાર્ય દેવો મય’ ગુરુગત્વન કરવા મધ્ય મોક્ષ પ્રાપ્ત થાય છે. માન,
શક્તિ અને સફળતા શ્રીરામચરણના પ્રનામથીજ મળે છે, તેમ મહા-
ભારત અને પુરાણો કહે છે. ગુરુ અભયવરૂપ છે, ગુરુ વિષ્ણુવરૂપ છે,
ગુરુવ્રજા, ગુરુવિષ્ણુ, ગુરુદેવો મહેશ્વર: એ વગતોનું સદા રક્ષકરૂં.
સ્ત્રીઓથી વારંવાર ગુરુદર્શને ન અવાગ, સ્ત્રીઓથી ગુરુના અણુનો સ્પર્શ
ન થઈ શકે; માટે એમણે ગુરુની પ્રતિમાની પૂજન કરવી અને ગુરુનું
માનસિક ધ્યાન ધરવું. એથી સાયુજ્ય મુક્તિ પ્રાપ્ત થાય છે. ભક્તિ
નવ પ્રકારની છે. તેમાં પ્રેમસદાશ્યા ભક્તિને ઉત્તમ કહી છે. શ્રી-
કૃષ્ણને ગોપીઓએ એજ લાવે ભજ્યા હતા. પુરુષો પણ પ્રેમસદાશ્યા-
ભક્તિથી ભજી શકે છે. ચિત્તની ઉચ્છ્વંખલ વૃત્તિઓને દબાવી શ્રી-
સદ્ગુરુ ઉપર મનને સ્થિર કરવું.....” વગેરે વગેરે.

આર્ધા કલાકને આંતે પ્રવચન પૂરું થયું, તુરંતજ ગુરુદેવની
આંખ શિષ્યાઓના સમુદ્ધમાં એક સ્ત્રી ઉપર મંડાઈ, બનેલી આંખો
મળી, પછી નજરેનજર છૂટી પડી મઘ-જાણે કે કંઈ પ્રેરણા થઈ
હોય તેમ તે સ્ત્રી આગળ આવી.

“પ્રભુ ! આ ‘અનન્યભક્તિ’ પારણીઆનો હડ લઈ બેસી છે.”
એક છોકરી સામે આંગળી ચીંધી તેણે કહ્યું.

તુરંતજ એ છોકરીએ કહ્યું: “પારણીકિં ગાયા વિના નહિ જઈ.”
નવ વર્ષની એ અચ્છાદ છોકરીએ હડ લીધી. શિષ્યો જક
થયા. ખરેખર, ગુરુદેવ પ્રભુનુંજ રવરૂપ છે. નહિતર અણુસમણ
છોકરીને આવી મહાન દમ્બ કેન પ્રકટે ! શિષ્યોની શ્રદ્ધામાં ઉમેરો થયો.

શિષ્યોના નીતરતા ભક્તિરસ વચ્ચે શિષ્યાઓએ પારણીકિં
ગાયા માંડયું. ‘રાધા’એ હીરની ટેરી હાથમાં લીધી અને ગુરુદેવનો
હીંડોળો મંદ મંદ ચાલવા લાગ્યા:

‘પારણીએ મુજાઈ નંદનના જાત !

મુજાઈ મુજાઈ મુ..... જાઈ,

પારણીએ મુજાઈ નંદનના જાત—”

આ ગીતની સાથે તમામ શિષ્યાઓ હાથના નખરાંથી હીંડોળો
મુજાવવાનું એકિટ ન કરતા જાગી. આવી જાય, પાછી હડે, આગળ

આવે, હમ્મે હરે-એ રીતે નૃત્ય અને નખરાં કરતી, ભક્તિરસમાં બીંગની શિખાઓ ઝોર લગાડી ગાવા લાગી.

પ્રબુછની આંખ એકેએક મુંદરીના નાણુક દામપગ અને મંદાદાર શરીરેખાએને નજરમાં ભરી લેતી હતી. આ નૃત્યમાં અને મોંદર્શનમાં નકટ પવન, શિખાઓનાં વલ્લોના છેડા ઉંચા કરી કરીને અલગ્ય મમ્મદિ ઉમેરતો હતો. ગુરુછની આંખ ચમકારા કરતી હતી, શિખો પણ ડોલતા પ્રબુછની અગ્નિનજરનું પાન કરતા હતા.

હજી દાસ્ય નરોત્તુ એક સુખવંતના મોં ઉપર. એના હાત પર હચમચાસાના શબ્દો ફરી ફરીને અથડાતા હતા કે

“એ હશમ લગોટાએ ગામની સ્ત્રીઓને બ્રહ્મ કરી છે, બ્રહ્મ કરી છે.”

અને એની માનસદષ્ટિ આગળ મદિનાઓ પદેવાનું ચતુર્ભુજ દર્શન અને અસ્પર્શ રનાન નરવરીને આગળના પારખિયા સાથે તમામ પ્રમગીની પરંપરા સાંકળતું હતું. સુખવંત સર્જન અને વિવેચનની છાંવો અનુભવતો હતો. એનું નાનું મગજ ઝડપભેર પ્રબુછની જીવન-લીલાના ગુણદાર આચારદાર ગળી રહ્યું હતું.

(૩)

પાંચ વર્ષો ખાસ નોંધવાલાયક જતાવ વિના વહી ગયાં. ગુરુદેવની કીર્તી દિગંતમાં પ્રસરી. એમના નામની ‘માનવાઓ’ થવા લાગી. ઘણી લાઝણીઓને આ ગુરુદેવના વચને મંતાનો અવનયો. માત્ર તેમને ગુરુદેવના ચરણની મેવા ચાદે કોઈ કોઈ ચાર માંમાં જતું પડતું, અને ગુરુદેવ પામેથી ચિત્રવિચિત્ર મુદિદાઓ આગમવા મળતી. દરેક વખે સ્ત્રીને ગુરુદેવનું કંકડ ફરમાવ હતું કે મી મદમુરની રદમ્બમય કૂપાની વાળ ફરી પણ ખુણી કંઠી નહિ; નહિતર સાંપડેલું સંતાન દોડા ગમમમ, જા કમમાન વળે.

દરેક પ્રસંગે સુખવંતેય ગુરુદેવના માંમાં જતો. ઉચ્ચમાં બાચ લેતો. કિંદાર અવગ્યાનું કુત્રલવ તેના અચારમાંથી માંધું મધુ હતું. મુક્તિ અને વેચની તેના કિંદમું છેલ્લો દિવસની હતી. હૃદયમાં કોઈ અગાન કાંઈએ આઈ પડેલું લગણી અગણી કરતી. ધરતી ભોળીને પાતાલમાં પેળી જતીની કે અગાસ કાઠી પેલે પાર પરંચવાની તેને અગણા હતી; પણ આ તમામ તનમનાદ ઉપર એક શુદ્ધ વિચારનો અધાનક એક પશુના મોં હતો. જીવન કઈ દિવસ વડે છે, ક્યા નિષેધો ક્યા છે, ક્યા અંધ પાછળ ને દોડે છે, તેનું પડ જાત નરે પડે; જન્મે ક્યા એક નિશાન નરક ને આનન્દે

પણ અચૂક રીતે ધસારાબંધ ધપતો જતો હતો.

ભરઉનાળાનો દિવસ હતો. ઉજળાટનો કાંઈ પાર નહોતો. ઝાડવાં માથાં નમાવી પાંદુરોગી પુરુષની જેમ શિથિલ બની ઉભાં હતાં. ગમગીની ઉત્પન્ન કરનારી શાંતિ છવાઈ ગઈ હતી. ક્ષયિત અવાજ થતો તો તે અવાજ કોઈ છૂટાછવાયા કાગડાનો કંઈક ધ્વનિ હતો.

ગુરુદેવ ઉપર બે નોકરો પંખા ઢોળતા હતા. બ્યારે આખું ગામ જંપી ગયું હતું ત્યારે ગુરુદેવના મોં પર અસ્થિરતા તરવરી રહી હતી.

થોડી વારે ત્રણ શિષ્યાઓ આવી.

“પ્રભુ ! ચોક્કસ કરી લીધું છે. આપની ઇચ્છા પાર પડશે. આજે પાંચ વાગે સૌ કૃષ્ણઘાટ ઉપર ભેગાં થશું. મારા નાથ ! દાસીઓ મોક્ષ માટે તલસી રહી છે.” એક શિષ્યાએ હાથ જોડી કહ્યું.

“પુરુષવર્ગમાંથી કોણ આવશે ?” ગુરુદેવે આંખો તીણી કરીને પૂછ્યું.

“કૃપાનિધાન ! એક તો સુખવંત છે. એની ભક્તિનો કોઈ પાર નથી. બીજા ચારેક માણસો છે, એમને પણ આપની દૈવી લીલાનાં દર્શન કરી પાવન થવું છે.”

“રાધા અને પ્રેમલક્ષણા પણ છે ને ?”

“હા હા, પ્રભુ !”

“સુખવંત રહસ્ય જાણે છે ?”

“એ તો બિચારો ગમાર છે. એને ગુરુદેવ ઉપર અનન્ય ભક્તિ છે. એ પણ કૃતાર્થ થવા ઇચ્છે છે.”

“સારું, પાંચ વાગે કૃષ્ણઘાટ ઉપર.”

ધૂમ તડાકામાં તપતી ત્રણે શિષ્યાઓ મંડની બહાર ચાલી ગઈ, એમણે ગામનો રસ્તો પકડ્યો.

ગામ બહાર ગુરુદેવના મંદીરી એકાદ માઠાં દૂર એક કુંગરાડી નદી વહેતી હતી. તેના કનારે ઝાડવા ઝૂંપડા રહ્યા હતા. પવનમાં નાચતી ડાળીઓ નદીના પટને સ્પર્શી સ્પર્શીને નાસી જતી. કીચું બનતા પ્રવાહમાં ક્યાંક ક્યાંકે ડોંગ ધગ બધાં હતા. એવા એક ધરાનું નામ કૃષ્ણઘાટ હતું. કૃષ્ણઘાટને ગામને કે રા.વ.હા. ગામને નંદનવન જેવો બનાવવા માટે નંદન, એક કુંદરતી મૌંદવો આ કાલી રહેલું હતું. ધરના કા. મન્નર ના. કે. રા. ગા.કુંદરતી તરતી અને મા.કુંદરતી પડડવ. ર.ર.વ. ર.વ.ના ન.રી જતી.

પાંચ પાખા પહેવાંજ અહીં સુખવંત આવીને હિંમો દનેા. તેના દિવમાં હરેક હિચાટ દનેા. ધરામા દાયજન પ્રાણ તે કાળના વડલાની ઝાપા નીચે ખેડેા.

માડાપાંચ પામે ગુરદેવની પાલખી ધન પર આવી પહેાંચી, સાથે પંદરેક સિધ્યાઓનું મંડળ દળું. પુરુષવર્ગમાં એ સિધ્યાઓના ચાર પાંચ મંબપીડનો દના. એમનેજ ગુરદેવની પાલખીને કાંધે લગાવી અહીં સુધી હંચકી દતી, એ જોડને સુખવંતરાય મનમાં દમ્ભેા.

પાલખીમાંથી ગુરદેવ જદાર આવનાંજ સુખવતે મોચી પહેાંચાં દંડવત્ પ્રણામ કર્યાં. નેનો વાંગેા યાજડી ગુરદેવ અમૃતવાણી બોલ્યા:

“વત્ત ! તારી આ ભક્તિ અનુપમ છે. સદ્ગુણની પ્રતિમાનું આડે પહેાર ધ્યાન કરજે. મુક્તિનાં દાર તારા મારે ખુલ્લા છે.”

સુખવંત ધીકું હર્યો: “જેવી પ્રભુતી આત્મા.”

હિતિજ તરફ નમતા આરૂતાળનાં કિરણો કૃષ્ણધાટનાં પાખીની લદરિઓ સાથે સંતાકુહડી રમવા લાગ્યાં. તેની અગતી રાગની સાથે રિમન દારવતેા પ્રકાશ મિલાવી ગુરદેવ બોલ્યા:—

“સરિતા સાગરને મળવા કેવી તનમનાદ કરી રહી છે ! સાગર-માં મળી જવું એજ તેના જીવનની મુક્તિ છે. પામર માનવો તેમાં શું સમજે ? સાયુલ્ય મુક્તિનો ને સરિતાનો બોધ લેવાની શક્તિ બધું બોજામાં હોય છે. શ્રીસદ્ગુરુ જ્ઞાનનો મહાસાગર છે. તેમની સાથે એકાકાર થવું એ મોક્ષ...”

“પ્રભુ, કૃપાનિધાન ! અમને એ મોક્ષ અર્પો,” સિધ્યો તેમજ સિધ્યાઓએ આજીજી કરી.

આખરીઓ ઉતારી શ્રીગુરદેવ ધરામાં પડ્યા. એમના પ્રચંડ માંસલ બાહુઓ આગળ પાખી ખસવા માંડ્યું. છાતીજુદ પાણીમાં તેઓ ઉભા રજા. સિધ્યાઓએ પણ જુદાબુદ. ‘એકસરી’ સારીઓ પહેરી શુંદરીઓ પાખીમાં પડી. પ્રજુજી આ બાલુથી તે બાલુ પાખીમાં મૂમવા લાગ્યા. માજલીઓ જેમ આટાના મોજાની આગપાસ ધસારેા કરે, તેમ સિધ્યાઓ ગુરદેવને ઘેરીને ઉભા. કાંઈ રૂબકીડોળ રમવા લાગી. કાંઈ વળી પાખીને તળિયે બેસી દેવનાં ચરણેા ચૂમવા માંડી. કેટલાં નીરમાં ધખી તેા ઉભી રહી. તેમના સદ્બાગ્યે મોતાની બહેનપણીઓની હરીકાષમાં શ્રીગુરદેવનો ચરણરપર્ષ નહિ નિર્માયેા હોય ! પ્રભુ એ આશામમ સિધ્યાઓ તરફ આલ્યા, મધળી તેમની પાછળ ચાલી. શુંદરીઓનાં વચ્ચે બીનાં ચઢને ક્રમજ દેહની સાથે ચાંદી મપા. હિતિજ ઉપર નમતો સૂર્ય શ્રીગુરદેવની અબેદલીલા

ઉપર સોનેરી હાથ વરસાવી રહ્યો. કિનારે ઉભેલા પુરુષો સદા નયને સહગુસ્તી જળકીડા નીરખી રહ્યા. સુખવંતરાય વિચારે ઉભો હતો.

જાતી સમા નીરમાં શિષ્યાઓ સૌંદર્ય ફરકાવતી ખડી રહી ગુરુદેવ એમના ઘેરાને વટાવી ઉંડા નીરમાં ઉતર્યા, અને ત્યાં જળ સપાટી ઉપર ચતા સૂઈ હાથપગનું હલનચલન થંભાવી, કંઈ પણ આયાસ વિના તરવા લાગ્યા.

“ઓ અહલુત અહલુત ! ચમત્કાર ! ચમત્કાર !! વાહ પ્રભુ કેવી લીલા ! હાથપગ હલાવ્યા વિના તરે છે !!!” શિષ્યાઓ તારીફ પોકારી.

પુરુષોએ પણ તેમાં સાદ પુરાવ્યો.

એટલામાં રાધા ઉંડા પાણીમાં જવા લાગી. ગળાખૂડ પાણી પહોંચી. કિનારેથી પુરુષોએ ખૂબ મારી, “ઓ ગદ, ખૂડી ! ખૂડી !!

સ્ત્રીઓએ ચીસાચીસ કરવા માંડી.

એક ડગલું એ ડગલાં રાધા આગળ ગઈ અને ખીછળ પ તેના ઉપર કૃષ્ણઘાટનું અમિત જળ ફરી વળ્યું.

“હાય હાય !” સ્ત્રીપુરુષોએ ચીસ નાખી...અને તુરતજ પુરુષ પાણીમાં ખાખડ્યા.

ગુરુદેવે તરતાં તરતાંજ આદેશ ફરમાવ્યો, “ત્યાંજ રહેને રાધા અમર છે.”

તુરતજ એ માથેડાં પાણીમાં રાધા ગુરુદેવની નજદીક બંધા આવી, ગળકાં ખાવા લાગી. ગુરુદેવે તેના તરફ હાથ લંબાવી તે સ્પર્શ્યા વિનાજ નિરાવેશ વાળીમાં કહ્યું:

“સાધુજ્ય મુક્તિની પ્યાસી રાધા ! આ જળ તને કશી ન તર નહિ કરી શકે.”

આ શબ્દો પુરા થયા ન થયા એટલામાં તે રાધા પાણી સપાટી ઉપર જળકુદરીની જેમ તરવા લાગી અને “વાહ પ્રભુ વાહ નાય !”ના પોકારો કરવા લાગી.

“ચમત્કાર ! ચમત્કાર !” શિષ્ય-શિષ્યાઓના મૃદુ ગગન ભેદી ગર્જના કરી. નદીની બેખડામાથી પડછંદા ઉડ્યા, “ચમત્કાર ચમત્કાર !”

અને રાધા સાથે ગુરુદેવના નયન નગ્નતર હૃદય સ્પર્શ્યું. એક ખીછળ સામે મૃત્યુક નગર દેવ, મૃત્યુ હૃદય કરી રાધા અને ગુરુદેવ પાણી કાપતા ગઈ અ.વ.વ.

શિષ્યો આ ચમત્કારી ઇશ્વરાવતારી ગુરુદેવને પગે બાત્રી પડ્યા.
સુખવંત વરદા દૂર રાત્રી ચિત્તે ઉઠેા રહ્યો. હાર્પના અતિરેકમાં
ગુરુદેવની તેના ઉપર નજર નહોતી.

(૪)

આપાઃ મદિનામાં મેઘ વરસવા લાગ્યો ત્યારે શ્રીગુરુદેવની
જન્મનિધિનો ઉત્સવ આગ્યો. પ્રતિવર્ષ અપાદની પૃથ્વીમાં પર આ
ઉત્સવ ઉજવાનો અને એ પ્રસંગે જુદા જુદા પ્રાંતોમાંથી હજારો
શિષ્ય-શિષ્યાઓનાં જૂથ આનંદમંડપમાં ઉભરાઈ રહેતાં.

‘અચરાચર સદ્ગુરુ’ની આ પચાસમી જયન્તિ હતી. પાંચેક
હજાર શિષ્યશિષ્યાઓ ગુરુપૂજન માટે એકઠાં મળ્યા હતાં, રજત
મિંદાસન ઉપર રથગ દેહ અને સુક્ષ્મ આંખોવાળા ગુરુદેવ મંબીર
મુખમુદા ધારણ કરી બિરાજ્યા હતા. આ પચાસમી જયન્તિનું
ગુરુપૂજન ‘બ્રહ્મણ’ શિષ્ય સુખવંતના હાથે થવાનું હતું.

છંદગીનું સાર્થક કરવા સુખવંત સફેદ રેશમનું અંબર પહેરી
શરીર પર શુભ રેશમી જાડી લગાવી આગ્યો હતો. તે પર ખુદ્ધાં
બદનનો રેશમી જબ્બા તેણે પહેર્યો હતો. પહેરવાન જેવા જીવાન
લેધ દીકરાને આટલો ભક્તિવંત લેધ તદ્દ પિતા પંચનાથજી એક
મુજે બેઠા બેઠા મહકાના હતા.

ગુરુદેવની મુનિ શર ધમ, ધૂપદીપ બગવા લાગ્યા. આનંદોએ
મંત્રાચાર શર કર્યો. ગુરુ મદારાજના વિજયનો ખ્વનિ ઊડીદારો
પ્રકારવા લાગ્યા. ફરના ખુલામાં બેઠેલી પદ્મશિષ્યાઓની ડાલી આ
ભવ્યના નીરખી વહેંત વહેંત ઉજળવા લાગી.

સુખવંત ઉઠેા થયો. પાંચ હજાર શિષ્યોને ઉદ્દેશીને તેણે કહ્યું:

“ગુરુજંધુઆ ! આજ શ્રીસદ્ગુરુની ચોથા પૂજન કરી હું
માફ જીવન સાર્થક કરું છું. સમાજના શિરોમણિ તમા આપણા
ગુરુદેવને આજ તેમની અવશેષ સાપકાન મુજબ ભક્તિપાત્રે મેવા
ધરતા અને ખરેખર અખંડ આનંદની સાગળી પ્રકટે છે. અને એક-
ત્રિન થયેલી બહેનોને પણ આપણા ઇશ્વરાવતાર ગુરુજીએ સ્ત્રીમમાજમાં
ફેલાવેલા ભક્તિરસગાન અને અભેદભાવ માટે જે ઉપકારપુદ્ધિ
જન્મની દેડે...”

અહીં સુખવંતનો અવાજ કપવા લાગ્યો. તેના શરીરમાં
પ્રભવની અવસ્ય માટી તેને અવસ્ય તરૂંબો, બાખડો બન્ધો, તેણે
મરવત દેખેલું:—

“આપા દિંદુનજનના પ્રતિનિધિ નરહિ હું શ્રીગુરુદેવની

74-241 612 21 22

मेरा मुँह मेरी कृपावश बंद रह गया। मेरी न सिंहासन अभी नहीं मिली।
 मेरी नमस्कार भुवनेश्वरी मेरी स्त्री, शिष्या, मनमां गणेशदाः

[illegible]

મગધન સિંહાસનની ઉપર નજીક પહોંચી, રાજાની
જાડે બેસી કસ્ટોડિયનની મેજે યોગેશ્વર મંદન બીજા પાસે
જાવેલો. રાજાએ જરા મુગ નીચું નમાવ્યું. મંદન એકાગ્રીને રાજા
મેંદ મુગમાં મેજે વળેલો તેનો અંધ લાપ વિચારમાં ગયો. પાછળ
જુએ લાપ ગઈ ગયો. સિંહાસને કમળ મગધને ગોળે. કે
દે દે રાજા મગધ એકાગ્ર ન પડી, મુઠ્ઠો આજ જાન મગધ
મેંદ મગધ.

[illegible]

1. 凡屬本會之職員，其任期均為一年，自一月一日起至十二月三十一日止。如欲連任，須於任期滿前一個月內，經本會會員大會通過。

$\frac{1}{n} \sum_{j=1}^n x_j = \bar{x}$

$$\begin{aligned}
 & \text{The } \mathcal{L}^2 \text{ norm of } \mathbf{u} \text{ is } \|\mathbf{u}\|_{\mathcal{L}^2} = \left(\int_{\Omega} |\mathbf{u}|^2 dx \right)^{1/2} \\
 & \text{The } \mathcal{L}^2 \text{ norm of } \mathbf{v} \text{ is } \|\mathbf{v}\|_{\mathcal{L}^2} = \left(\int_{\Omega} |\mathbf{v}|^2 dx \right)^{1/2}
 \end{aligned}$$
$$P = \frac{1}{2} \left(\frac{1}{2} + \frac{1}{2} \right) = \frac{1}{2}$$

મિંદામન નહકના બારણાનો એ.થ લઇ તે હિંચો.

“અમરદાર ! જે એક ઉગ્રું પાન આગળ વધ્યા તે.”

તેનો દાઢ રિવાજર ગમેન હિંચો થયા. તખલ્લી કિય તેની આંગળી મંદાર્ મર્ડ.

પાસ દાગર માળુઓની મેદનીને એક જ રિતોજરથી લંકતો અને ડારનો; થોડો દગાવી ગોળા હોડવાની મુન્દરી આપના તે મુક્કંદ અચાજો ભાવો—

“પામર માળુઓ ! નમારી મા-અદેનોનાં ચિયજ છીનવી લેનાર અને ઉપરથી તમારા પૈસા લંકનાર આ દરામખોરને તમે દગુ નથી એળખી શક્યા. છંદગીબરની તેની ચપનાનિવનનો આજો મેં બરાબર બદલો આપ્યો છે. એ કુત્તાને તો ગોળાથી દાર કરવો જોઈએ. પણ તેનાં પાપોનાં પ્રદર્શન જેવું નાહદો! ચિનાનું દહકપું મેં લઇ તે ફુનિયામાં ફેર અને જગત આપું તેની બપંકર લીઝા જાણે એટલા મારેજ મેં તેની આ દાઢન કરી છે.”

પાછે પત્રમે સુખવંત બારણામાં ગયો, ત્યાંથી બદાર નીકળ્યો. નામદં આધે શ્રદ્ધાશુ સિધ્યો થીઝી ગયા, સાદાત્ મરણદૂત જેવા પદેલ્લવાન સુવકની પાસે જવાની તેમની તાકાત નહોતી.

મમરામજુની મૂર્છામાંથી સિધ્યો જાગ્યા ત્યારે સિંદાસન ઉપરથી નીચે ગબડી પડેલા મુરદેવના કાનકોડ બરાડા વાતાવરણને બરી રજા દતા.

(તા. ૨૪-૬-૩૩ ના “પ્રજ્વલિત કેસરી” માંથી)

૪૯-આઈસક્રીમ

(લેખક:-શ્રી. સીતારામ શર્મા)

ઉણ્ણતામાપક શીશીનો પારો ૧૦૫ ડીગ્રી ઉપરથી હમણાં જ એ અંશ નીચે ઉતર્યો હતો. સાંજના પાંચ વાગવા છતાં વાતાવરણ જરાયે ઠંડુ પડ્યું નહોતું. મુંબઈનાં શ્રીમંત માનવીઓ વીજળીના પંખા વડે આરામ શોધતાં ગરમીને ગાજો દઈ રહ્યાં હતાં, તે વખતે વિપિન વિહસન કાલેજની પાછળની લપકાદાર હોટલમાં ગરમીના મારણ અર્થે આઈસક્રીમ પર હાથ ચલાવી રહ્યો હતો.

ઉતાવળે ઉતાવળે એ ચાર ચમચા પેટમાં ઉતારીને તે હાથમાં ચમચો રમાડતો ખેડો, અને એના માથામાં વિચારનાં વમજોની હાર-માળા ચાલી:

“આ આઈસક્રીમના પૈસા કોણ ચૂકવશે?”

“અલબત્ત હુંજ.”

“પણ તે માટે તારી પાસે પૈસા ક્યાંથી આવ્યા?”

“કેમ વળી, બાપાજીએ મોકલ્યા.”

“પણ બાપાજીની પાસે એ પૈસા ક્યાંથી આવ્યા?”

“અમારાં ખેતરો ખેડતા ખેડૂનો પાસેથી.”

આઈસક્રીમની ઘટ્ટતા ધીરે ધીરે ઓગળી પ્રવાહી રૂપ લેતી હતી; પણ વિપિનનું તે તરફ ધ્યાન નહોતું. તેની વિચારપરંપરા આત્યાજ કરતી હતી.

“પરંતુ બાપાજી એ પૈસા પેદા કરવા માટે કંઈ મહેનત કરે છે?”

“ના, એમને વારસામાં ખેતરો, કારખાનાના ષેર્સ અને દાગીના તેમજ રોકડ રકમ મળી છે. તેમાંથી એમને ખેડૂનો અને કામદારોની કાળી મજૂરીમાંથી નિયમિત નાણાં મળ્યેજ જાય છે.”

“ત્યારે તો આ આઈસક્રીમના પૈસા મારા પિતા પાસેથી નહિ, પણ એ ખેડૂનો અને કામદારો પાસેથી મળે છે.”

“ અને હું તેના બદલામાં એમને શું આપું છું ? ”

“ હમુજ નહિ. ”

“ ત્યારે હું કોઈ પણ જાતનો બદલો આપ્યા વિના એમની કાળી મનૂરી પર આ એકચારામ બોગવી રહ્યો છું ? કંઈ પણ મહેનત ન કરવા છતાં આ ગરમી મારાથી સહન થઈ શકતી નથી, તો જેઓ મારા આધિસિક્કીમના પૈસા આપવા માટે આવી પણ અધિક તાપમાં, બગના બપોરે, સળગતા વાતાવરણમાં, ખેતરોમાં અને કારખાનાના શુંગળાથી નાખનારા વાતાવરણમાં કામ કરી રહ્યા હશે, તેમને શું નહિ થવું હોય ? ”

વિપિને ચમચો ટેબલ પર પટક્યો. તેને પોતાની જાત પર તિરસ્કાર આવ્યો, એણે દોરેલવાળા છગનીને આપવા પૈસા કાઢ્યા. એ પૈસા બેતાજ તે કહ્યો. એ આંદોના સિંકા નડોના, વિપિનેને મન એ દૂરના ગામડાના બેનરમાં મનૂરી કરતા બેડોનો અને શહેરના કારખાનામાં યંત્રો માથે આથકના કામદારોના રક્તથી તરબોળ અગ્નિય વસ્તુ હતી.

૫

વિપિને તે રાતે હાંધ ન આવી. આખી રાત તેણે વિચાર-મંથનમાં ગાળી.

“ તમે કોઈ પણ જાતના બદલા વિના આ પૈસા વાપરવાનો શું અધિકાર છે ? ” એજ પ્રશ્ન તે પોતાને પૂછતો હતો. એની પ્રતિ પ્રત્યેક વખતે પ્રત્યુત્તર આપતી: “ કોઈજ નહિ, કોઈજ નહિ. ”

“ ભીમના રક્તનાં નાખુંથી એ મુંબાઈમાં રહે, પૈમવવિજ્ઞામ માણે, હોસેજનું શિશુ લે, અને એના એ બધા જીવનના ઉજ્જામ માટે નાખા પૂર્વ પાઠનારના બાગમને પેટ પૂરવું આવડતું કે મરીર હાંકવા કપડા પણ ન મળે એથી વિરોધ અન્યાય બાંને કવો દોષ થકે ?

એ વિચારે એને દમ્બરા વિહીઓના કંબ જેવા લાગ્યા.

મ્બરે હાથો ત્યારે એણે ઉઠતો નિર્બંધ કરી નાખ્યા હતા. એને દોરેલમાં રહેવું ધમધમતા અગરો પર બેસવા જેવું લાગ્યું.

તેણે એ દોરેલનો ત્યાગ કર્યો, કોલેજને હોવા મનમમ દોષના અને નિનિષર બી એ નો એ રિવાજી પેટના અમ નિવાય બાંનની મહેનતના નાખુંથી નહિ જીવતો નિરંધર કરીને મુંબાઈના માર્ગમાં પર નોકર પડ્યો.

વિપિન કોઈ પણ જાતના નિશ્ચય વિના પરેલ તરફ ધસી રહ્યો હતો, તેને એલિફન્ટન ટ્રિલ આગળ એક જૂનો મિત્ર અકસ્માત મળી ગયો. કામદારોના સંઘમાંજ એ કામ કરે છે એવું બંધન એટલે વિપિનને આનંદ થયો. તેણે એને પોતાના મનોભાવ જણાવ્યા. આગલી રાતની ઘટનાનું અને પોતાની મહેનત વિનાના પૈસા નહિ ખર્ચવાના નિશ્ચયનું સ્મરણ કરાવ્યું, ત્યારે તે મિત્ર એના અને ખભા પકડી મમતાથી તે હચમચાવી નાખતાં બોલી ઉઠ્યો:

“વિપિન! ત્યારે તો આઠસકીમની એક રકાખીએ તને સમાજવાદી બનાવ્યો?”

“બેશક, એ બરાબર છે.”

“ચાલો, એક બિરાદર વધ્યો.”

રંગીસ! તું મને અહીંજ મળી ગયો તે કીક થયું, નહિ તો જે લક્ષ્માં મેં અગાઉ કદી પગ પણ મૂક્યો નહોતો, ત્યાં હું આયડી આયડીને થાક્યો હોત.”

“બિરાદર! હવે તારો એ તમામ થાક ઉતરી જશે.”

*

* *

શ્રીમંત માતાપિતાના એકના એક પુત્ર રંગીસની મદદથી શ્રમજીવીઓના જીવનમાં પહેલવહેલું ડોઝીલું ફર્યું ત્યારેજ એની આંખ બરાબર ઉઘડી.

પૈસાના જોર પર ઉગ્ગલ્યજાતાનો સ્વાગ સજી સમાજમાં માન પામતા, આગળથી માણસો જેમના આર્થિક ગોળા પર નાગરધિક્તા કરે, તેઓ કેવા અત્યાચારોને ઉત્તેજન આપે છે તેમના ખર્ચોની વૈભવ, વિજ્ઞાસો, તેમના અંગતજાઓનો જળદગાટ, એમની બચ્ચે મોટરોનો ઈંકરો, એમના મોઢા પોશાક અને કિંમતી આભુષણોની પાછળ કેવી બીજાનું કમાલિયત, ગુજામાં એનાં ગુનાં, અન્યાય, અનાચાર, અત્યાચાર અને અનર્થપરંપરાએ નાંચ્યા છે તે એણે નજરેાનજર જોયું, ત્યારે પોતે જે વગ માન્ય છે તે ન રાખતા મુદીબર માણસો સામ્રાજ્ય નહિ પણ કન્ટ્રી મનુષ્યને મનુષ્યના મૂલ્યતા એવડા વર્ગના કિંમતો નિરંતર સામને રાખે છે તે જાન મનક સહેલો.

રંગીસ દ્વારા એણે કામદાર સંઘના અંગતજા સાથે નોંધ મળ્યા ત્યારથી દરેકજ એ કામદારની અર્થજિભમાં રાખીને, તેના મૂલ્ય જાણતે તેણે અંગતજાઓની એક અંદરની આંખમાં પણ નહયે.

કામદાર જીવન કોને કહે છે તે એણે સગી આંખે જોયું અને એનું સર્વોચ્ચ કંપી હિંચું.

હેકલ આધારી ચાલ, ચારે દિશાઓદ્વારા ગટરમાંથી નીકળતી બદબો. નિરાશા, ભય, શોક, નિરત્યાગ, સંતાપ અને વેદનાના કાળજી સમા વાતાવરણમાં દુઃખેલા એ મકાનની પહેલીજ ઓરડીમાં એક સ્ત્રી ચીંથરામાં વીંટાઈને વેદનાના હિંકાર કરી રહી હતી. એની પડખે એનું દસ દિવસનું છટું બાળક હતું. જો બે દિવસમાં કામ પર ન જાય તો એની નોકરી જવાની ધમકી એને મળી ચૂકી હતી તે માટે એનો બેકાર ધણી તેને હેડથી ચેતવણી આપી હમણાંજ દુઃખને દરે કરવા દારૂની દુકાન તરફ ઉપડી ગયો હતો.

તેઓ પાંચ છ બેઘ ઓરડીઓ પસાર કરીને આગળ ગયા ત્યાં એક ઓરડીમાં રકારોળ મચી રહી હતી. કુટુંબનો મુખ્ય માણસ તે સવારે મિલના યંત્રમાં ઘુંદાઈને મરી ગયો હતો, તેને જોઈને બધાં હમણાંજ ત્યુરી હાકિસમાંથી પાઠાં આપ્યાં હતાં.

બીજી ચાલમાં એક અધારિયા, મધાતા કાતરિયામાં એક મુઠો કામદાર મજબૂનાં હેડાં ટચકાં લેતો હતો. તેણે સાફથી જીવન કારખાનામાં મજૂરી કરીને ગાળ્યું હતું અને હેડલા છ મહિનાની બેકારી એનું જીવન માવ ચૂસી રહી હતી.

આવા અનુભવ વિપિન માટે દરરોજના યજ્ઞ પડ્યા હતા. દિવમના બાકીના ભાગમાં તો કામદારોના જીવનને સુધારવાના માર્ગો મૂકવનાર સાહિત્ય શાંચતો અને કામદાર અજાણના નેતાઓનાં ભાવો સંભળવામાં આવતો.

*

* *

વિપિને એકાએક કોલેજ છોડી તેથી એના શ્રીમંત જાગીરદાર પિતા તેની પર છેડાયા હતા, અને તે જો વેળાસર સમજી જઈને એ નાશકારક માર્ગથી પાછો ન વળે તો એને તેના વારસાદારમાંથી બાનલ કરવાની ધમકી એણે આપી દીધી હતી.

પરંતુ વિપિને જીવાનમાં પોનાનો હેડલા નિર્જન સંજગાવી હત, ખેડુતો અને કામદારોના રૂકાથી છંટાવવાં નાણાંની પોનાને જરૂર નથી એનું લખી નાખ્યું હતું.

વિપિનને નવા જીવનમાં આનંદ પડતો હતો, એની મર્મશીમંત મનોદયાના અવગાનમાંથી તેને એ નવું જીવન સાંપડ્યું હતું અને તે એ નવજીવને હોડવા તૈયાર નેતા.

તે કામ કરે તેવોટ કાંઈ એવી મહેનતનું તમામ કામ કર્યું હોય. પેલાના કામને પારખી મહેનત પર તમામનિકા કરવાને કોઈએ મહાશય ન દોષે એક એક શિલ્પને એવા મહામાં એકિય કરી મને દોષ.

અતિથિના પાત્રે તમામ આગમમાં કદ નહિવાને બાકાત કરવા નહિ, ને પેલાના પાત્ર અર્થે નહિ "તારી ત્યાં સુધી આ કોમકામ કરવું, ને પાત્રેલી ન જવાડેના તુલાની તરી." "

કોઈએ કામ કરે દુષાપ પાત્રે દોષ, અને એવી નહિ કરવા કામ નહિ. એને એ પ્રમાણે મહાદ નવાલી રજા દોષ, ને પાત્રેલી ન જવાડેના તુલાની તરી. એવા મહામાં કદ નહિવાને બાકાત કરવા નહિ, ને પેલાના પાત્ર અર્થે નહિ "તારી ત્યાં સુધી આ કોમકામ કરવું, ને પાત્રેલી ન જવાડેના તુલાની તરી."

કોઈએ કામ કરે દુષાપ પાત્રે દોષ, અને એવી નહિ કરવા કામ નહિ. એને એ પ્રમાણે મહાદ નવાલી રજા દોષ, ને પાત્રેલી ન જવાડેના તુલાની તરી. એવા મહામાં કદ નહિવાને બાકાત કરવા નહિ, ને પેલાના પાત્ર અર્થે નહિ "તારી ત્યાં સુધી આ કોમકામ કરવું, ને પાત્રેલી ન જવાડેના તુલાની તરી."

કોઈએ કામ કરે દુષાપ પાત્રે દોષ, અને એવી નહિ કરવા કામ નહિ. એને એ પ્રમાણે મહાદ નવાલી રજા દોષ, ને પાત્રેલી ન જવાડેના તુલાની તરી. એવા મહામાં કદ નહિવાને બાકાત કરવા નહિ, ને પેલાના પાત્ર અર્થે નહિ "તારી ત્યાં સુધી આ કોમકામ કરવું, ને પાત્રેલી ન જવાડેના તુલાની તરી."

કોઈએ કામ કરે દુષાપ પાત્રે દોષ, અને એવી નહિ કરવા કામ નહિ. એને એ પ્રમાણે મહાદ નવાલી રજા દોષ, ને પાત્રેલી ન જવાડેના તુલાની તરી. એવા મહામાં કદ નહિવાને બાકાત કરવા નહિ, ને પેલાના પાત્ર અર્થે નહિ "તારી ત્યાં સુધી આ કોમકામ કરવું, ને પાત્રેલી ન જવાડેના તુલાની તરી."

આથી જમીનના માલીફા અને યરાફોમાં ખગમગાટ શરૂ થયો.

તેમણે તડાટી, કારકુન, મુખી અને ફાજદારની સમક્ષ એ બચાવ દિવસમાંથી ઉભા થનારા ભયની આજીજીઓ શરૂ કરી, એમની મદદની માગણી કરી.

દમન ભગ્નિની માતા છે.

ખેડૂતો પર દબાણ શરૂ થયું, વિપિનના પંજામાંથી છટી જવા માટે એમને ધમકીઓ અપાવા લાગી, તેમ તેમ પ્રત્યાધાનરૂપે ખેડૂતોમાં આત્મશાન અને સામુદાયિક ભાવના ઉગવા લાગી.

“આ અગવળને ઉગતીજ દામવી જોઈએ.”

“આ બીજું કંઈ નહિ પણ ક્રાંતિનાજ રસ્તા છે.”

“સત્તાવાળાઓએ સખ્ત દાથે કામ લેવું જોઈએ.”

“અમેજ મહેસુલ અને આવકન વેરા ભરનારા છીએ તેથી અમારા હિતના સંરક્ષણ માટે જો વેળાસર પગલાં નહિ લેવાય, તો સરકારને જ તેથી તુકસાન થશે.”

યરાફોએ અને જમીનદારોએ એ રીતે અગવળ શરૂ કરી.

વિપિનના પિતાએ તેમાં સરદારી લીધી. પિતા અને પુત્ર અકસ્માત્ સામસામે થઈ ગયા.

*

* *

વિપિન પર ખેડૂતોને ઉત્કેરવાનો આરોપ મુકાયો.

મુકદ્દમો ચાલ્યો. એના પર તહોમતનામું ફરમાવવામાં આવ્યું.

વિપિનના પિતાએજ પોતાના ખેડૂતોમાં અસતોષ ઉત્પન્ન કરવાની અગવળ કરવાની સાબીતી આપનાર જુઝાની આપી.

વિપિને એકરારનામાં વર્તમાન સમાજવ્યવસ્થા પર તહોમતનામું રજુ કર્યું.

એના પિતાએ તેને ફરીથી એક વખત એ ‘નાશકારક માર્ગ’થી પાછા વળવા સમજાવ્યો.

વિપિને પિતાને તેમનોજ માર્ગ ક્રોધ નાશકારક છે, એ સમજાવ્યું. પોતાના માર્ગને એણે જમનને નાશમાંથી બચાવી લેનારો માખીન કરી બતાવ્યો.

વિપિનને એ વર્ષની સખ્ત મજૂરીની મળ્યો દોકાઈ.

*

* *

પૈશાખનો મધ્યાહ્ન સળગી રહ્યો હતો, જેલરની ઑફિસમાંની દિવાલે લટકતા ઉપ્પુતામાંપક યંત્રનો પારો ૧૦૮ ડીગ્રી પર પહોંચ્યો હતો.

તુરંગના ચક્કીખાતામાં વિપિન ૪૦ શેર જીર દળવાની વરદી પૂરી કરવાના હુકમનું પાલન કરતો, ભારે પથ્થરની ધંટી ફેરવી રહ્યો હતો.

એનું શરીર પરસેવાથી રેખાજેખ બની ગયું હતું. ઉડતો આગે પરસેવા સાથે લળી તેના શરીર પર લેપ લગાવી રહ્યો હતો.

સળગતા વાતાવરણમાં એનું રોમેરોમ ચચણી રહ્યું હતું.

સમયના અંતરને વટાવી એની કલ્પના જૂના ઇતિહાસની આંખી કરતું હતું.

પેલી આઈસક્રીમની રકાખી એની આંખ આગળ તરવરી રહી.

મનમાં ને મનમાં એ બોલી ઉઠ્યો: “ પારકી મજૂરીની લૂંટના એ આઈસક્રીમ કરતાં આ જાતમજૂરીમાંથી ટપકતાં પરસેવાનાં બિંદુઓ જગતના કચડાયલા વર્ગને વિશેષ ઉપયોગી બનવાનાં છે. આ પ્રસ્વેદનાં બિંદુઓના વારિથી પોપાતી જાગૃતિની વેલ એક સમયે જગતના શોષિત વર્ગને કાયમની ઠંડક આપશે.”

એ વિચારે તેનામાં નવું બળ આવ્યું, તેનાથી ત્યારે આપોઆપ હસી જવાયું. એ હાસ્યમાં ગર્ભશ્રીમંતાઈનો આત્મસંતોષ નહોતો, તેમાં હતો જાગ્રત ક્ષુધાર્તોના અસંતોષનો ઉકળતો લાવા.

(તા. ૧૭-૧-૧૯૩૩ ના દૈનિક “હિંદુસ્થાન”માંથી)

૫૦-બ્રાહ્મણતનયાનો વહારે*

(મેખક:-ધી. રત્નુદેવેશ્વર રત્નનિંદ મવીડા)

“નાથ! માનો, આ આપણો વિચાર હોડી લો. પ્રભાતી વડુભેડી તે તો રાતનાં હોરે મગ્ગાય, અને જગી આલખુડી દોકરી કો તો ગુમરામો ક્યારે કહેવાય, નાથ!”

“તારા જેવી બચનાણીઓની મગાદ માનવા દૂ નથી માનતો. તું તારે દીકરાં દપકાં દપો કર.”

“પણ નાથ! મને આપણી પાયમાલીના બળુકાગ વાગે છે, અને એથી વધુ કિંકર નમારા આપમાની અપોતનિની છે. માઈ કશું આપ માનો અને મરીમ આપણુ દેવર થને મુલમ અદકાવી તેની દોકરીને પોતાની પુત્રી સમજા એની ખુશી થડે ત્યાં પરખાવવા લો.”

“માન રાતની કોઈ પણ વસ્તુને મારી મરણ મુલમ બોતવવાને મને સંપૂર્ણ દક્ક છે.”

“અરે મારા નાથ! આ વસ્તુ નથી. પ્રભાતી છે. તે તો આપણું બેટાભેડી મગ્ગાય.”

“અખરદાર! આજ પછી હવે આ આપણાં તારી આરી પડિન મ મારી પામે લાવી છે તો તું બહુ બચનડી દો. તો જા, જામગા વાને એક બુધુ બાકી ત્યા તારી બાજી કપો કરમે, અને હું એ મુદરે હંમતીથી મારો રત્નુદેવ દેવદાસ મરી એ દેવદાસ મરણુન છે. એ દેવ તેની આડે આરુ. ને આ આરુખુડી ક.મડીનો બોત કર.”

“પરમદાસના એ કુતરી મેટલા આરે. કુત્રુમ દેવદાસે જામ કોરે અરુખુડી પેનાન મનન એક આલખુડી કિંકરિત નીકલે પર બદ બાળી ના. આરે બા. રાતે જામ કોર. તુમ. ૧૬ ૨. રાતે હા અને પેનાન બે વિચાર. તુમ દેવદાસે વિચાર મરીમ આપણુ દેવર અગર મેટલા મુલમ દુલારી મલો દેવે

* (૧૫૫૫ સંવત્ ૧૦૮૫૦ ની બેંગલોર આલખુડી)

પરંતુ અરજીની સ્ત્રી સાધી અને પવિત્ર બાદ હતી. તે પોતાના પતિને આ અનાચારના પંથથી બાંધે વાળવા ઉપર પ્રમાણે આજીઠું કરી રહી હતી; પરંતુ અરજી કોઈ રીતે સમજ્યો નહિ ત્યારે એક અધમી પતિનું પડખું છોડી બીજારાણી જંગલમાં એક ઝુપડી બાંધી ત્યાં પોતાનું પવિત્ર જીવન ગાળવા લાગી. અરજીનો આજીણુ ઉપરનો ત્રાસ દિવસે દિવસે વધતો ગયો. આજીણુ બિચારો કાયર કાયર થઈ ગયો. તેણે પોતાની પુત્રીના જસાવ માટે અનેક ઉપાયો શોધી જોયા. પણ એકે કામ આવે તેમ જણાયું નહિ. તેમજ કોઈએ તેને આશરો પણ આપ્યો નહિ. આખરે આજીણુની ધીરજ ખૂટી રહી. બીજા રાત્ર અરજીનો ત્રાસ વધતોજ જતો હતો, અને આવના કારતક માસની રત્ન પારશને દિવસે જો લગ્ન નહિ કરે તો તેને જીવનો આજી મણી મૂકી દેઈને જમાતકારે ઉપાડી જવામાં આવશે, એવી અખર બાત જાહેર મળી. આથી આજીણુની ઉંઘ-ભૂખ મરી ગઈ. તેને ખાવું પાવું નહિ તેમ ઉંઘ પણ આવે નહિ. આમ છ છ મહિના દુઃખમાં પસાર થયા. આજીણુ સકાતો થયો. તેનું આ દુઃખ તેની દિકરીએ કળી પીડા અને પડવા લાગી: “પિતાજી! આજે છ છ મહિનાથી તમે અરજીને અજાણતા નથી, એટલુંજ નહિ પણ રાતમાંજે વારંવાર તમારા દેહ છો. એવી શી ચિંતા તમારે માથે આવી પડી છે!”

આજીણુ—“જેટલા કાંઈ નહિ. હાલ, આ તો વહેવાર છે તે પાવ મળતું નિંદા પણ મેં મેં.”

દુર્ગા—“ના આપું” અરી યાત કાઢ. મેં જાડું દુદાડા દેવા કર્યું. આ જે તો મને ખૂબના ન કરે તો તમને માન સાચવ છે.”

આજીણુ—“જેટલા” બીજું કોઈ નહિ પણ આ તો તમાર અરજીને ને દુઃખ જાણી છે.”

દુર્ગા—“જેટલા” નહિ.”

આજીણુ—“જેટલા” નહિ.”

દુર્ગા—“જેટલા” નહિ.”

આજીણુ—“જેટલા” નહિ.”

દુર્ગા—“જેટલા” નહિ.”

આજીણુ—“જેટલા” નહિ.”

દુર્ગા—“જેટલા” નહિ.”

આજીણુ—“જેટલા” નહિ.”

દુર્ગા—“જેટલા” નહિ.”

બીજાનાં ટોળાં આપણા ઘરને ઘેરી લેશે.”

પુત્રી—“બાપુ ! કાંઈ ફિકર નહિ; ચાલ તૈયાર.”

આહલુ—“ક્યાં જઈશું બેટા ! આપણને કાગળ ઉગારશે ? ”

પુત્રી—“અરે કાણ શું ? દુષ્કર્મનાં બેલી બોળા નાથ ઉગારશે.”

આહલુ—“કોણ મુર્ખરેશ્વર મહાદેવ ? ”

પુત્રી—“હા બાપુ ! ”

આહલુ—“અરે બોળા ઊઠકરી ! મુર્ખરેશ્વર પણ અત્યારે ઉંઘી ગયા હશે; નહિ તો આહલુની આ દયા ન હોય.”

પુત્રી—“બાપુ ! દેવનું અપમાન ન કરે; અને બાંધી તલવાર, ને એ બોળા સંભુ આપણી પાંચ કાજ બપોર સુધીમાં ન કરે તો આપણે કમળપૂજન કરી બને અઘડેહ તેને આપણુ કરી પરસોકમા તેના ચરણ સમક્ષ હાજર થઈશું.”

“વિચારામ ! ”

“હા બાપુ ! ”

“આપણે બહુ મજા કાપી નાખી; પણ ક્યાંએ ગામ જણાતું નથી. હવે તો સવાગે પણ અકળાયા હશે, અને ઘોડાં પણ બૂખ્યાં થયાં છે. આ વનરાજીમાંજ આપણે મુકામ કરીએ, અને દાગ ખામરા બનાવી રાત્રી જમીને સાંજના પ્રયાણ કરીશું.”

વિચારામ—“ભલે આપુ ! આપની મરજી.”

કુકરોડાના મહારાજ બગઈદેવના નાના ભાઈ દગઈદેવ પધ-
દનાઈ પોતાના મિત્ર વિચારામ તથા ઘોડાએક સરદારોની કુકડી
લઈ મુજરાત તરફ નીકળી આવેલા તે આ પંચમહાલની ઝાડીઓ-
માંથી પસાર થતા હતા. કોઈ ગામ આવે તો મુકામ કરવાની ઇચ્છા
હતી, પણ એ બીજા પ્રદેશમાં કંઈ ગામના ટેકાણું ન હોવાથી ઉપર
પ્રમાણે વનરાજીમાંજ મુકામ કર્યો. ઘોડી વારમા તો ખાસદારોએ
લાકડાં લાવી દેવા સગયાવી રસોઈ તૈયાર કરી નાખી; પરંતુ
મહારાજ દગઈદેવ ચંકરના દરેન દર્યા સિવાય બોજન લેતા ન
હતા. સરદારે આજુબાજુ શિવાલયની ગોષ્ઠ કરી વળ્યા; પણ ક્યાંય
શિવાલય જઈશું નહિ. યી નિરાશ થઈ પાછા આવ્યા. જૂખ તો
લાકડાં કરડે નેવી સોને લાગેલી, પણ નદાનજનુ મન બંગાલ દેશ ?
ઉંચે દગઈદેવ પોતે ઘોડે ચડીને આજુબાજુ શિવાલયની શોધમા
નીકળી પડ્યા. એવામા દૂર એક જૂના ખડિયર જેવું મકાન દેખાયું.

ત્યાં જઈને જોયું તો તે ખરેખર શિવાલયજ હતું. દળકંદેવ થોડેથી નીચે ઉતરી મંદિરમાં પેસવા જાય છે તેવાંજ અંદર એક વૃદ્ધ બ્રાહ્મણ તથા એક જુવાન બ્રાહ્મણુતનયાને હાથમાં તલવારો લઈ શિવલિંગ ઉપર માથાં ધરી પોતપોતાનાં ગળાં કાપી મહાદેવની કમળપૂજની છેલ્લી આહુતિ આપવાની તૈયારીમાં દીઠાં.

“સપુર” કહી એકદમ છલંગ મારી બન્નેના સમશેરના ધા કર્યા
ઉંચા થએલા હાથ દળકંદેવજીએ એકદમ પકડી લીધા.

“છોડો ભાઈ ! અમને મરવા દો. અમારે માટે આ સિવાય બીજે રસ્તો જ નથી. અમને અભાગીઆને મરતાં અટકાવી તમે ઉલ્લાસ પાપમાં પડશો. માટે તમે તમારે રસ્તે ચાલ્યા જાવ, અને અમારા દુર્ભાગી જીવનને અંત આણી પ્રભુના દરબારમાં હાજર થતાં અમને તમે રોકો મા.”

દળકંદેદેવ—“અરે વૃદ્ધ પુરુષ ! હું ક્ષત્રિયના દેખતાં ચોક અમળાની આત્મહત્યા થાય તે પહેલાં મારા પ્રાણુ દેહથી છૂટી જવા નોંધ્યે તમે નિર્ભય છો. તમારું ગમે તેવું સંકટ ફેડવાને મારું વચન છે.”

આહ્વાણ—“મહારાજ ! દુઃખીઓ માટે આટલી લાગણી ધરાવો છે તેથી પ્રભુ તમારું કલ્યાણ કરશે; પરંતુ અમારી વ્યાપ્ત એવી ગંભીર છે કે તેમાં કોઈથી વા’ર થઈ શકે તેમ છેજ નહિ. માટે આપ અત્રેથી આપને પંથે પધારો ને સુખાળવા થાવ.”

હું કે ત્યાં સુધી તમારું દુઃખ ફેકું નહિ ત્યાં સુધી અનપાણી હરામ છે.”

બ્રાહ્મણકન્યા—“મહારાજ! આપે તો ગજળ્ય ક્યોં અને અમે બે ભેગી એક આપની પણ જરૂર હત્યા થશે. અરે! હું કેવી ગોઝારી કે મારે માટે કોણ જાણે કેટલાંએ મનુષ્યોના વધ થયા સરજયા હશે!”

દળકંદેવ—“ખેટા ! ફિકર ન કર. સોની જાળ બોળો શંખુ
ગ્રાખશે. તને શું દુઃખ છે તે મને ચોખ્ખંચોખ્ખું સમજાવ.”

આત્મણ—“મહારાજ ! આ જંગલની પાસેજ કુમકુમધાંભજા ગામ છે. હું ત્યાંનો આત્મણ છું. મારી આ એકની એક દીકરી છે. તેનું અમારા ગામના ભીંત દોકોર માનું કથું છે. કાલે બપોર સુધી રાહ વેઈ તે બગાડકારે એને કચડા જશે. હવે આપ અમારું સંકટ સમજ્યા હશે. માટે અમને મળ્ય. ઘો મહારાજ ! એ ભીંત બહુ જબર છે. અ.ગુ.મ.ગુ.ન. ત.ન. ભીંત એ. એની મદદે આવશે, એને જાણ કે મહા.ન.વી. અ.રના નાન 11-૭૨૭. અતે આપનું કાલ વગશે નહિ ને બધા મ.છ. ગમડી જશે. આજે રાતના અમે

આ બાબુ દળકંદેવજીના સવાર પણ કન્યાને માંડવે આવી પહોંચ્યા હતા. સંધ્યાસમય થાય ને ચરજજી માંડવે આવી પહોંચે તે પહેલાં તો એ બ્રાહ્મણપુત્રીને પોતાના મિત્ર સાથી વિદ્યારામ સાથે પરણાવી અમુક સરદારોની સાથે પોતાના મુકામે જંગલમાં ક્યારનીએ મોકલાવી દીધી હતી.

વરલાડો અરજણુ તોરણે આવ્યો. કહેવાતી સામુએ પોંખણાં કર્યાં, અને એનું તથા એના સાજનનું સ્વાગત ભીલવાઈ રીતે દાડ્થીજ થવા માંડયું. સૌ પીધેલા તો હતાજ ને વળી વધારે. ‘અધિકસ્ય અધિકં ફલમ્’ સમજી દળકંદેવની બતાવેલી યુક્તિ પ્રમાણે ઉપરાષ્ટ્રપરી ભીલોને દાડ પાવા માંડયો, અને એક પછી એક ભીલો લથડિયાં ને ગોટીલાં ખાતા થવા માંડયા. અરજણુ પણ દાડના ઘેને ચડ્યો ને જીભ નનન તતત થવા માંડી. દળકંદેવજીએ જાણ્યું કે હવે રંગ જામ્યો છે. પોતાના સરદારોને આજ્ઞા કરી કે ‘હં, મારા બાપ તૂટી પડે, એ બ્રાહ્મણીભૂખ્યા ભીલડા ઉપર એક પણ ચોટલી-સાતો જવા દેવો નથી. આજ આ બ્રાહ્મણને આંગણે ખરી હોળી ખેલો મારા બાપ !”

“હર, હર, હર, મહાદેવ” કરતા રાજપુત સરદારો તૂટી પડ્યા.
ઝખ્ખક, ઝખ્ખક, ઝખ્ખક, તલવારો ઝખ્ખી અને ભીંસોનાં ડોકાં
દાડનાં ડોધલાં બેગાં ડોધલાં બની ગયડવા લાગ્યાં. અરજણ ચમક્યો.
એનો દાડનો ક્રેક ઉતરી ગયો. ખીંચેલ હોવાથી શિથિલ થઈ ગયો.
દત્તો, છતાં તલવાર જેવી રાજપુતો સામે એ પણ તૂટી પડ્યો.
એને ધૂમનો વેલ કેટલાક ભીંસો પણ નળન તલન કરતા દયામા
કામદા પીંઝવા લાગ્યા. આબુઆબુથી રાજપુતોએ જેમ બતાવકેત
આગરો કાઢે તેમ ભીંસોના ડોકા લાગવા માડ્યા, અને એક ત્રીણું
કાનુકાનું પણ મહેલા દોધું નહિ. કેટલાક રાજપુતો પણ મળ્યા.
પણ અસ્થિભૂતનવાના અચ્છ અચ્છ એના કાનુ ન તપવવા
કરિર દયાકરકરે અચ્છાનુ માયુ જે હાન મળના અને મેલી
વિચ્છન્ન. નાક કનકા મુકને આજ નર્મ મળે પરદ મળે
અનુકરકરે કરેલ. મળેલ અનુકરકરે મળેલ અનુકરકરે
કરી ને. મળે. ફેલ. ન અચ્છાનુ. મળે મળે. મળે
મળે. કરે. મળે. મળે.

બદાદેશનો ધાક દેનારો એમને પાછાગા લાગે. એટલામાં તે પેલા જલ શાદાનું પાછો ફેરનો આગ્રં. અને અજરોને લેખોઃ
“અરે બાપુ ! મળતું થયો.”

દગદેવ—“હે શું ?”

શ્રાદ્ધજન—“અરે બાપુ ! બીચરાણી

દગદેવ—“હા, શું તે સડવા આપે છે ?”

શ્રાદ્ધજન—“ના બાપુ ! મતી.....”

દગદેવ—“અરે જૂથે ! મરણી વાત કરો. શું બીચરાણી ! શું સતી ! કંઈક સમજાવું તો પાડો.”

શ્રાદ્ધજન—“બાપુ ! બીચરાણીને મન મડ્યું છે ને દગરો બીચડી. એ ‘જે અંમે, જે અંમે’ના પોદાર કરતી આપના તરફ ધસી આવે છે. એ સતી આપને સાપ દેશે. જૂંટી ઘર્ષ બાપુ ! જૂંટી ઘર્ષ. આપને સતીનો સાપ લાગશે. અરે ભગવાન ! તે આ હાકરોને મારે ત્યાં આવનાર શું કામ આપે ?”

દગદેવ—“જૂથે ! મજરાવ ના.” અરેબર, બીચરાણી સતીજ છે ?”

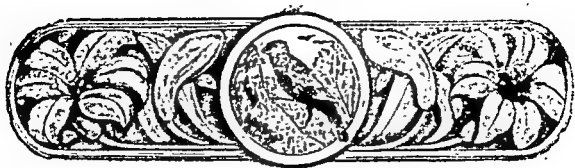
શ્રાદ્ધજન—“હા બાપુ ! આમજ અરજતુની નનામી છે. પાછળ એ ધાગાં વસ્ત્રધારી મદાદેવી ચંડી સમી કોમળી ઝાંગો નાખતી આવે છે.”

દગદેવ—“હિકર નહિ. આલો, સતીનાં ચામે પગમે વધામણાં કરીએ.”

દગદેવ—(દાઘમાં અરજતુનું માથું લઈ સામા જઈસતીને ખાતે અરજતુનું માથું અર્પણ કરી નમન કરના) “હે મદાદેવિ ! આપના પતિનો વધ કરવામાં ને મેં કંઈ પણ અન્યાય કે અધર્મ ક્યોં હોય તો આપ મને સાપ આપો. પરંતુ એક શ્રાદ્ધજનનયાનું સિમજ બઠે સ્ત્રીગતિનું સિમજ સાચવવા એક ક્ષત્રિય તરીકે મારી કરજ માત્ર અદા કરી હોય તો મારે માથે દાઘ મડો.”

બીચરાણી—“એટા ! નારું કંવાળુ થાઓ. એક નિદોષ શ્રાદ્ધજનનયાના સૌંદર્ય પર મોહાધ મયેત્રા મારા પતિનો સંહાર એજ તારી ક્ષત્રિય તરીકે કરજ હતી, જે તે જગજગર અદા કરી છે. મારો આશીર્વાદ છે, તું આ પ્રદેશની રાજ્યધુરા ધારણ કર. દેવી જગદંબા નારા પર અમીના છાંટા નાખે છે.”

(“ક્ષત્રિય” માસિકના એક અંકમાંથી)

૫૧-જય સ્વતંત્રતા

(લેખક:-શ્રી. 'રાષ્ટ્રપ્રેમી')

(૧)

રાજમહેલની અટારિએ દુર્ભિક્ષ લોકોએ પડ્યો પાડ્યો.

‘દયા કરો, દયા કરો! દુષ્કાળનો દાનવ અમને ખાવા ધાય છે. દિવસોથી અમારાં બચ્ચાંઓ ભૂખે મરે છે. અમારી પાસે ખાવાને અન્ન, પીવાને પાણી, પહેરવાને વસ્ત્રો નથી. ત્યાં લગી અમારામાં હાડ ચામ અને રુધિર હતાં, અરે છેલ્લામાં છેલ્લું લોહીનું ટીપું હતું ત્યાં લગી અમે તમારું રક્ષણ કર્યું છે; તમારા હિભરાઈ જતા ધનભંડારો, તમારા જલોજલ ભર્યા અન્નભંડારો અમારા વડે છે, સિંહાસન પર બેઠે બેઠે તમે તે અમારામાંથી પ્રાપ્ત કર્યું છે. તમારા એશઆરામ અને વૈભવો અમારા પ્રસ્વેદના ભોગે કાયમ છે. ને એનાં ઝરણાંઓ આજે દુષ્કાળરૂપી દૈત્યના સંહારથી નાશ પામે છે; તેને ટકાવવા રાજેન્દ્ર! તમારા અન્ન-ધનના ભંડારો ખુલ્લા મૂકો, દયા કરો.....’

અવાજ બુલંદ હતો. આસ્માન ફાડી નાખે તેવો હતો, છતાં તેમાં કાળમીઠને ગાળી નાખે તેવી કરુણતા હતી. રાજમહેલમાં ગંભીરતા જવાઈ ગઈ હતી. દિવાલોના પથ્થરે પથ્થર રડતી સુરતના દેખાતા હતા. વક્ષા માનવીનાં આ અસહ્ય દુઃખ સાંભળી બેઠેથી કરમાઈ જતા હતા. માનવીએ માનવીના હૃદય રડતાં હતાં.

કોલાહલ સાંભળી “નરપતિ” નામધારી, લાખો જનસમૂહ પર એકહૃદ્ય સત્તા ધરાવનારા દાવો રાખનાર એક માનવી ગોખમાં આવ્યા. તેની આંખોના ખુન અને હૃદયમાં શૂન્યતા જવાઈ હતી. તે દેખાવે દૂર જણાતો હતો, તેને ગુસ્સાથી જણાવ્યું:

‘કરોમનાર. એ કલહલ નાડ્યો છે? બૂખ એ તમારા કર્મનું દગ છે ન તને નેતરે. અમને આપો છો તે કોઈ તમારા આપ પડવાડે દાન આપતો કરો ખરે ને? શું મોટું લાભ અમારી

પોતાના આગેવાનો દ્વારા, વર્તમાનપત્રો દ્વારા, પછોંચાડ્યા હતા; પરંતુ હૃદયથી રાગ પર તેની કદી પણ અસર નહોતી થઈ. રાગની આવી નિષ્ક્રીયતાનો કામ અમરદાર નામના જીવમગાર વર્ગે પૂરેપૂરે લીધો. તેમણે પ્રજાને મારી શકાય તેટલી મારી. તેમનામાં જેટલું સત્ય હતું એટલું દુર્યુ. પ્રજાની મોંઘામાં મોંઘી વસ્તુઓ એ અમર દારૂખી દાનવોને ઘેર પછોંચી; જ્યારે શ્રમજીવીના હાથમાં રહી એક કાનસી અને લાકડી.

આ દુઃખદ સ્થિતિમાં કાંઈ કયાશ હોય એમ જાણી કપિરે દુઃકાળ મોકલ્યો હતો. પ્રજા પાસે રત્નાં રત્નાં ધાનનાં સાધનો ખવાઈ ગયાં. ત્યાં ત્યાં 'અન્ન! અન્ન!' નો આર્તનાદ શરૂ થયો. આ દુઃખદ ગિરિ સામે વાંઘ વખત ટકી શકવાની પ્રજામાં ખીરજ રહી નહોતી. દેશમાં દેશમાં તેમણે પોતાના નામકા (આગેવાનો) ના કાને ધા નાખી. પ્રજાનાં કાને આઘાત કકળી ઊઠ્યા. તેમનું એક મોઢું મંડળ અંતરજ દ્વારા નયજીવનની આગેવાની મંડળ રાજમંદેર આગળ આવી પહોંચ્યું હતું.

આ પ્રજા પાસે અંતરજ માંડે જુદું સ્થાન નહોતું. એકબીજી આગળ પોટી આડેને દબડેને ઢાળા કરતો હતા. સહાયને એ અંતરજ ને કમળદને અંતરજે માકલ આપતા. અર્ધનિવાસે એ પની આગળ કચી રતો. અંતરજે રાજદેવે જાગ્યું નહોતું હોય છે અંતરજ પ્રજા પાસે કી. જાણી, પાસાંનું, કમરે કંઈ અને નાનકડી નિંદરી દબડેને મોકલે. રાજદેવે નિર્ધાર્યું નહોતું નહોતું. એ પ્રજાના ત્યાં કચી નિંદરજાનું પાસાંનું નહોતું હોય છે એવી જાણ નાનકડી નાની પ્રજાને મોકલે નહોતું હતું. એવી જાણ નહોતી.

પ્રજાના અંતરજના અર્ધ અંતરજે રાજદેવે જાગ્યું નહોતું. એ પ્રજાના અંતરજ ને કમળદને અંતરજે માકલ આપતા. અર્ધનિવાસે એ પની આગળ કચી રતો. અંતરજે રાજદેવે જાગ્યું નહોતું હોય છે અંતરજ પ્રજા પાસે કી. જાણી, પાસાંનું, કમરે કંઈ અને નાનકડી નિંદરી દબડેને મોકલે. રાજદેવે નિર્ધાર્યું નહોતું નહોતું. એ પ્રજાના ત્યાં કચી નિંદરજાનું પાસાંનું નહોતું હોય છે એવી જાણ નાનકડી નાની પ્રજાને મોકલે નહોતું હતું. એવી જાણ નહોતી.

પ્રજાના અંતરજના અર્ધ અંતરજે રાજદેવે જાગ્યું નહોતું. એ પ્રજાના અંતરજ ને કમળદને અંતરજે માકલ આપતા. અર્ધનિવાસે એ પની આગળ કચી રતો. અંતરજે રાજદેવે જાગ્યું નહોતું હોય છે અંતરજ પ્રજા પાસે કી. જાણી, પાસાંનું, કમરે કંઈ અને નાનકડી નિંદરી દબડેને મોકલે. રાજદેવે નિર્ધાર્યું નહોતું નહોતું. એ પ્રજાના ત્યાં કચી નિંદરજાનું પાસાંનું નહોતું હોય છે એવી જાણ નાનકડી નાની પ્રજાને મોકલે નહોતું હતું. એવી જાણ નહોતી.

(૬)

નવજીવને પ્રમુખપદે આવતાંજ રાજ્યની તમામ દોલત પ્રજાની માલેકીની હરાવી. રાજા સાહેબની અંગત જાગીર તેણે કરેલા અપરાધો બદલ જપ્ત કરી, પ્રજાકીય જાગીરમાં ભેળવી દીધી. દુષ્ટ અમલદારોની દોલત અને જાગીરો જપ્ત થઈ. કેદ થયેલા અમલદારોમાંથી ઘણા દુષ્ટ હતા તેવાઓને ફાંસીની શિક્ષા કરવામાં આવી. કુલ બાવન અમલદારોને હાલપાર કરવામાં આવ્યા. બાકીના બસો અગિયારને જન્મટીપની શિક્ષા કરવામાં આવી. રાજા નિષ્ક્રીયસિંહ બે સાગરદ્વીપમાં આવે તો યોગ્ય શિક્ષાએ પહોંચાડવાતું કાયમી ધોરણે કહાડવામાં આવ્યું. *

ધનવાન મૂડીવાદીઓની તમામ મિલકત જપ્ત કરી તેમાંથી ઉદ્યોગની ખીલવણીનાં અન્ય ક્ષેત્રો ખુલ્લાં મૂકવામાં આવ્યાં. આવા આવા અનેક સુધારા થયા. અન્યાય કે અધર્મ એ શબ્દ સાગરદ્વીપની ડીક્ષનેરીમાં રહ્યો નહિ. જ્યાં ત્યાં એકજ વાક્ય સંભળાતું રહ્યું:

“જય સ્વતંત્રતા”

પ્રભુ અન્ય દેશોમાં પણ નવજીવન જેવા વીર યુવાનો તથા સાગરદ્વીપ જેવી મહા પ્રજા ઉત્પન્ન કરે.

(તા. ૫-૮-૧૯૩૩ ના “વતન”માંથી)

૫૨-પાવાવાળો

(લેખક:—શ્રી. રમણલાલ પી. સોની)

(૧)

કાળીઓ પાવો વગાડતો ઝાડ તળે બેઠો છે, ને ઠોર ભણી નગર રાખી રહ્યો છે. એનો બાપ દરસંગ લાકડાં કાપવા ગયો છે. સમી સાંજ થઇ ને દરસંગ જંગલમાંથી લાકડાંના ભારો માથે લઇ આવ્યો. કાળીઓ પાવો વગાડતો બંધ કરી સામો દોડ્યો ને ભારો ઉતારાવ્યો. દારા કરી દરસંગ બેઠો. માથેથી કાળિયું ઉતારી તેણે 'એશિકું' કું ને આડો થયો. કાળીઆએ ફરી પાવો છેડ્યો. મૂરના ઘેનમાં દરસંગ ઘોડી વાર પડી રહ્યો. પછી ઉઠ્યો. "માત્ર કાળા! હવે ઘેર જઈએ." આ વખતે ભારો કાળીઆને માથે ચડાવ્યો ને બાપ દીકરા ઘેર ગયા.

બપોરના રોટલા પડ્યા હતા તે ખાઈ ધરાંત કરી, ને રાત પડનાં ભોયે દાદ પાથરી ગ્રહ ગયા.

પહોર વીત્યો ને કાળીઆની આંખ ઉઘડી ગઇ. એટલામાં તેણે ધ્રુવડ બોલતું સાંભળ્યું ને જરા દંખો. કાંઈ દહાડો નહિ અને આ મુંઝારો કો? એમ કરીને સૂઇ ગયો. ફરી પાછો પહોર વીત્યે તે જાગી ઉઠ્યો. આ વખતે તેણે દરસંગને કણનો સાંભળ્યો. તરત તેને પેટું ધ્રુવડ યાદ આવ્યું અને તે બચતી આશંકાથી કંપી ઉઠ્યો, ઇશંગ ખારી તે દરસંગ પાસે જઈ પડ્યો ને પૂછ્યું: "બાપા! કેમ હજો છો?" કાળીઆએ દરસંગનું શરીર તપાસ્યું. ત્યજે પખતી રાગી! નેનાથી એકદમ ચીસ પડાઇ ગઇ "ઓય બાપ!"

દરસંગે આખ ઉઘારી. કાળીઆને માથે હાથ મેલ્યો ને પ્રજ્વળા ધ્રુવળા કરતું "બેટા! ધ્રુવડ બોલ્યું ને સાંભળ્યું?"

કાળીઆના મગજના ફરી સડા જનમન થઈ. તે કાદી નાખવાનો પ્રયત્ન કરતા ને બોલ્યા "એ તો બાલ. આપણે નથી બોલતા!"

"તુ દી જૂઠું બોલ્યો છે કાળીઆ?" દરસંગના મો પડે

વાત ઈરાદાપૂર્વક ફેરવવાનું કાંઈ સ્પષ્ટ ચિહ્ન દેખાતું નહોતું.

“ના, પણ બાપુ !” આવું આવું આજે ક્યાંથી માંડયું છે ? જરા ઓઢીને સૂધ રહે તો હીક. તાવ તો ઉતરી જશે.” એમ કહી પોતાનો કામજો હરસંગને ઓઢાડ્યો, હરસંગે તેને દૂર કરતાં કહ્યું : “દીકરા ! એક ભારથી ભારે મરું છું, ને બીજાને આ ક્યાં ઓઢાડે છે ! બાપ ! લઈ લે તો” કાળીઆએ ભારે હૃદયે સાથરો લઈ લીધો.

“ક્યો ભાર બાપુ ? તમે આજે કંઈ ક્વેનુંક બોલો છો તે મને તો કશું સમજતું નથી.” કાળીઆ બોલ્યો.

“સાંભળ બેટા ! બરાબર હું તારા જેવડો હતો. મોટા બાપુ આમ માંદા પડ્યા હતા. લાટડાં કાપવા ગયેલા ને ત્યાંથી તાવ આવેલો. મને પણ તેમજ થયું છે.”

“હે બાપુ !” કાળીઆ ચમકી ઉઠ્યો.

“એમ ગભરા નહિ. મેં ય ત્યારે રાત્રે ધુવડ સાંભળેલું, પણ મોટા બાપુએ પૂછ્યું ત્યારે મેં એમને કાંઈ દુઃખ ન થાય માટે ના પાડી. પછી તો એ મરી ગયા. મરતે મરતે એમણે મને તું વગાડે છે એ પાવો આપ્યો. તું એ પાવો ક્યાંથી લાવ્યો કાળીઆ ?”

“બાપુ ! બરાબર આડંબા દહાડા પર આપણી ગોમતી ગાય શેઠે દોડતી જતી હતી. તેને પકડવા ગયેલો ત્યારે એના વાજડાએ ખૂબ કુદાકૂદ કરી મેલી. ઝીલ્યો ન રહે ને સીસકાર્યો ય ન રહે. મને ચઢી રીસ ને મેં એને મારવા કાજે કુંકું બોળવા માંડયું. ત્યાં આ પાવો ઉભો દોટેલો હતો તે કુંકું સમજીને મેં ઉપાડી લીધો ને મારવા જતો હતો ત્યાં બેયું કે એ તો પાવો છે, એટલે રહેવા દીધું. અને બાપા ! બન્યું એવું કે થોડી વારે બાજુ છું તો ગોમતી ને વાજડું બેય મોઢાગર હાથ્યાં જતાં હતાં. તે દહાડાથી પાવો વગાડું છું” કાળીઆ બનેલી વાત કરી.

ઘડી શ્વાસ ખાઈ હરસંગ બોલ્યો : “કાળીઆ ! મોટા બાપુએ મારી પાસે ત્યાં એ ઉભો દટાવેલો ને કહેલું કે જે એ પાવો રાખશે એ સાચાબોલો થશે, પણ એનું સર્વનાશ થશે !”

“ત્યારે બાપુ ! આટલા દહાડા તમે મને કાંઈ કહ્યું કેમ નહિ ?”

“મોટા બાપુની આજુ હતી કે મરવા કાજે બોલજો, નહિ તો અનરથ થશે; બેટા ! તું મોટા ઘરબાર થાય ને ભગવાનને છેતરે એ મોટા બાપુને નહોતું ગમતું.”

“બાપુ ! બાપુ” કાળીઆ ઘુંટળીએ પડીને બોલ્યો.

“હીક તો બેટા ! મોટા બાપુએ કહેલું મેં તને કહ્યું તે સમ-

જાગે. અંત સગી સાચું બોલજો. ગમે તેવો સમો આવે પણ કાંચાની મજૂરીએ જાગે નહિ. ત્યાં ઊઠસંને મજૂરી કરવાની સાચચ દોષ ત્યાં કામે રહેતો નહિ. બેટા ! પાવાને લજવનો નહિ. સામજો તારી રક્ષા કરશે.”

પરંતુ યવા આખું હતું. એક પંખી ચીં ચીં કરતું ઝુંપડીમાં આખું. એક અર્ધી ભાંગેલી છપરામાં બહાર આવેલી જૂની વળા પર એકું: ઘોડી વાર ચીં ચીં કરી પાણું ઉડી ગયું.

એક ફિરજી ઝુંપડીમાં પ્રવેશ્યું ને દરસમે દેઠ તન્મો. જરા પાનુ ભડાયા પિના ઠાળાઓ બોલ્યો: “જ્ય શામળાઆ.”

પોતે આંખેલાં સાકડાંની ચિતા પર દરસમ બોલ્યો.

(૨)

દરસમના મૂલ્યને દરે આદ વર્ષ વીતી ગયાં છે. ઠાળાઓ પચીસ વર્ષની વય વટાવી ગયો છે. એ બાગક તેની ઝુંપડીમાં રમતાં થયાં છે. વરસાદ ન થવાથી આખા દેશમાં ફુલગ પડ્યો છે. ઠાળાપાણી મળવાં મુશ્કેલ થઈ ગયાં છે. મદુડાં પટે તેમ માણુઓ દપોટપ મરતાં જાય છે. સરકારે તેવામાં જંગલનો કાયદો ક્યો. એટલે સાકડાં કાપી જવાની કાગિયાને બધી થઈ. ચોમાસુ પાવેનર માટે રાખેલું બી ખાઈ જતું પડ્યું. પાક તો કરી થાય નેહું ન હતું. ઠાળાઆને વળા પોતાનો ફૂલો ન હતો, એટલે ચોમાસુ પાક ઉપરજ બધો આધાર રહેતો; ને તો વરસાદ નહિ આવવાથી કથળા ગયો. ને આવનો પાક થવાની જે આશા હતી તે બી અપાક જવાથી ધાવાઈ ગઈ. બટકું ખાઈ ખાઈ જેમ તેમ થોડા દડાડા ખેંચી કાઢ્યા.

સોની આ રિયનિ હતી. આળુઆળુના નેસડાના સોડો બેચા થયા. ઠાળાઓ તેમાં દાબર હતો. એક જાગે બારે થઈ હતું: “રાજા તેવી પ્રજા. રાજા વાણિયો થયો છે, દેવન મરો કે મરો એની એને કરકાર નથી, રાજા કે મુજુધ નથી. રાજા બધું સંપેડાંથી આણે છે. રામરાજ્ય તે કેતુ દોષ ! એક આદમી જૂખ્યુ નો...મરે... જૂખ્યુ” તોજે કાલ પાંસી હતું “અને આ નો સારા દિ દોષ ત્યારે વ જુમે રડી મરેનુ પડે છે તો આવ. ફુલગમા તો મુ હતું વનય ! મારે બ પા ! મરો મન નો એવો. બેમે છે કે મારકાડ ને લુંટાવુટ.”

આ કક જાગરખખર કાઢીને બાસાવેલી જાગા ન હતી. દિનનબધે જીને બેચા થયાં હતા. એટલે ફુ બ આવનો: સોનેસરમે કલે હતો. અને. દેવને. દે.પમે. દે.પમે. નાથા પર એ.કાદી દલ વગળ કાલપાંસી ફરખખાનુ જાગે રેનુ દવક થય રે. એ દોષ

નથી જાણતું ?

સરકાર અને શાહુકારોને ખૂબ ગાળો દેવાઈ. કોઈ કહે એ વરુ જોવા છે; ફાડી ખાય છે. કોઈ કહે ઉંદર જોવા છે-ફૂંડીને ફેંસી ખાય છે ને ઉગતો છોડ મૂળમાંથી કાપે છે. કોઈ કહે-મૃત પવિત્ર જોવા છે: લોહી પી જાય છે ને હાડકાં પણ રહેવા દેતા નથી... માટે એમને તો લૂંટવા એજ ખરું.

એક જણ કહે: “એ શાહુકારો ઘરમાં બધું ભરી રાખે છે. જોઈએ થોડું ને રાખે બધું. પણ એમને આજે ખચર પાડી દઈએ કે પૂછડી છોડી સાપનું મોં પકડવામાં કેવી મજા છે ! આપણે અહીં ભૂખે મરી જઈએ છીએ એની એમને ક્યાં તમા છે ! અને મૂખોમાં પણ ફીક છે કે આવા દુકાળમાં પણ ગણુડિયાં પરણાવ્યા વગર રહેવાના નથી, તો આપણે પણ આવો લાગ કેમ ચૂકીએ ? કેમ કાળાભાઈ ! બોલતા નથી ?”

કાળીઓ બધું મૂંગો મૂંગો સાંભળી રહ્યા હતા. હવે તે બોલ્યા: “બાપુ, તમને નહિ ગમે, પણ સાચું લાગે તે પૂછો છો તો કહું છું કે મને તો આ લૂંટફાટ કરવાની વાત ગળે ઉતરતી નથી.....”

કાળીઓ પૂરું બોલી રહે તે પહેલાં તો બધા ઉકળી પડ્યા: “ત્યારે શું મરી જઈએ ? ખાવા ધાન તો છે નહિ. એ દહાડાથી છાલ ચાવીએ છીએ.”

કાળીએ એમને બધાને શાન્ત કરી કહ્યું: “જેણે જેવાં ક્યાં તેવાં ભોગવશે. સજ્જ કરનારો ભગવાન છે. આપણે કોઈનું વેર લેનાર કોણ ? (તમે બાજરો વાવશો ને કમોદ ઉગશે ?) માટે ભાઈ! તમને ગમે તો ભલે, પણ હું તો ના કહું છું. હું તો મારે શહેરમાં જઈશ ને મહેનતમજૂરી કરી રોટલો મેળવીશ.”

સૌ શાંત થઈ ગયા. છેવટ એક બુદ્ધી બોલ્યા: “બાપ ! તું તો સાધુ આદમી છે. તારો બાપ પણ એવો હતો. તું તો તરણું ચાલી રહે. અમથી તારી હારે એકાદશા નહિ થાય. હું તો આટલાં બધાં છોકરાંને નજર આગળ ટળવળતા દેખું છું ને મારો ડવ તો ખૂબ ચચરે છે: તરવારોની અણીએ એનો હિસાબ થશે. વાણીયોય હિસાબ કરે છે તારે કલમ રાખે છેજ ના !”

કાળીઆનું આ લોકમા સારું માન હતું. એક જણ કહે: “કાળાભાઈ ! તમે તમારે અહીંઆં રહેા. તમે અમારી સંગાથે નો આવતા. અમે લાવીશું ને તમને આપેા દેતા જશું.”

પણ કાળીઓએ તો એવાં દરેકમતં અપ્પ આપ્યા ના પાડી.

“ના, આપની આંગણી !” કહ્યું અને પડ્યું.

“પણ, તેના બદલે આંગણી ત્યાં નહીં પણ આંગણીની નાનીઆ છે.”

“પણ ત્યાં પડ્યું હતું પણ પડી ગયાના કારણે તેને બચું નહીં પાડે.” કહી કાશ વિપરિત કરીને બોલી.

“અને ત્યાં જે કોઈકને સાંભળનાં કોઈકની સમી રમણી, જેમ જે કામ નહિ કે મોઝા પોર તો એને પણ કહે છે. કેમ, તમે કમળ એ મેં ? મોઝા પોર આમા અંગૂઠા પાડી આપો; કમળા કામળો છે.” આમ કહી પેલા માણસે કામળ મંગાવે.

કામળો વિચારમા પડ્યો. તેણે અગાધ કરી અંગૂઠા આપ્યા ન હોય. તેને તો એ નામ પામના ને બોલેલા: “ના, આપની ના. મારે તો અંગૂઠા નથી પાડી આપવું. જે સાંભળેલા કોઈક ને કોઈકને અંગૂઠા ને તમે સી વાળું જણા, મારે પણ અંગૂઠા નથી કમળા.”

પેલા માણસ નમકો: “અરે ! તું કોના કમળકર છે ? કામ આંગણી પાડમમણિ બુદ્ધ છે ? તારા પામની પાત કડે છું તો તું સમજતો નથી ? આ તો સરકારે ઉદારતાથી કામ ઉપાડ્યાં છે; નહિ તો આવા દુકલમમા કામ તને જે અપવાય દેવાનું છે ? કલ્પના રહેતું હોય ને આ કોઈક જણાડ્યા હોય તો અંગૂઠા છાપી આપ.”

કામળો પીગળ્યો. તેણે કહી અને કોઈક સામું બેસું. તેમનાં દયામણુ મોઝા તેને દયા આવી. કામળા કામ બેસે, કામળા કામળો અંગૂઠા બેસે, સામે શાલીગુરુપેટી ખુલી પડી હતી ને પેલા માણસ કામળા કામળા ધરી બેસે હતા. અચાનક એને આપુ સાંભળ્યાં, પાવો સાંભળ્યો. કામ કહેતું સાંભળાયું: “પાવાને વફાદાર રહેજે. સત ન છોડજે. ત્યાં કોઈકને કામે કમળાવાની વાત હોય ત્યાં સમજજે કે કામળા કામળું છે.”

કામ નવા અગથી બોલતો હોય તેમ કામળો આવેશથી બોલી ઉઠ્યો: “ના, આપ ! ના; મારાથી અંગૂઠા નો અપાય. કાણુ જાણે તમે કામળામા શુધ્ધ કામળું હશે !”

પેલા માણસ બેઠો. પણ આમોશ ધરી બોલ્યો: “અરે ! તમને એટલા વિશ્વાસ નથી ? તો તમારી વાત મેં જાણો. મારે શું ? ભૂખે મરશે તો તમે મરજો. મારે કયા નાલવું નીચાવવું છે ? હું તો ખરું કહું છું કે સરકારના રાજ્યમા કમળા નીચે અંગૂઠા આપવાની તો આખરે ગણાય છે. એટલા સરને તો આટલા બધી કોરેટો સરકારે ઉધાડી છે.”

“એવું બાપું દું ના મમલું. મારાથી તો અંચો નહિ કાળી અપાય.” કાળીઆએ હંસો જવાબ દઈ દીધો.

“આને એક નથી આપના તો કાલે દસ આંગળાં કાળી આપવાં પડશે. હીક છે, ભુજો ત્યારે.” કદી પેસો માખમ વાંચી નજર નાખતો ચાલ્યો ગયો.

મુનિસિપાલિટી તરફથી નગર ખોદવાનું કામ શરૂ કરવામાં આવ્યું હતું. કાળીઆ ત્યાં મજૂરીએ રહી ગયો, થોડા દિવસ તો એકલાએ કામ કર્યું; પણ પછી રીતે પણ કામ પર ચડ્યું પડ્યું. તે વિના સહેરનો બોલો ઉપડવો બારે દનો અને ત્રણ આનાના મેળમાં ચાર જળનું પેટ ભરવાનું અસમ્ભવ હતું.

કાળીઆ ને રૂપી મજૂરી કરવા જતાં ત્યારે છોકરાં એકલાં પડ્યાં. આમ માનવિનાના સરકારની જાવાથી તે દૂર પડ્યાં, એટલે તેમણે બીજાં મજૂરોનાં છોકરાંની મેળબદ કરવા માંડી, ને તેમની સાથે શહેરમાં રખડ્યા લાગ્યાં. એમાંથી તેમને બીડીનું વ્યસન લાગ્યું. રસ્તામાંથી બાબાં લીધી કૂંઠવામાં તેમને મજા આવવા લાગી. કાળીઆને ને રૂપીને તેની કસી ખજાર ન હતી. પછી તો છોકરાં બીડી લાવવા માટે પૈસા ચારના ધીબ્યાં, કાળીઆ મરી મથીને પાદ-પૈસો બચાવતો તે છોકરાં ચારી જઈ કૂંટી નાખતાં.

છ મહિના આમ જતા રહ્યા. એવામાં રૂપી તાવમાં પટકાઈ, ધરમથુ દવા કરવા માટે મુશળાં જોઈએ તે અહીં શહેરમાં ક્યાંથી મળે ? કોઈએ કહ્યું કે જા દાકતર પાસે. કાળીઆ જઈને દાકતરને બોલાવી લાગ્યો. દાકતરે નજારી જોઈ પોતાની દવા લીધેથી તાવ ઝટ ઉતરી જશે એમ કહ્યું. કાળીઆ ઉપકારભરી નજરે નમી રહ્યો. દાકતરે પછી શીના પાંચ રૂપીઆ માગ્યા, ત્યારે કાળીઆ ચમક્યો. તે તો બિચારો એમ સમજતો હતો કે દાકતર કેવો દયાળુ છે કે પોતે તકલીફ લઈ દરદીને જોવા આવે છે ને પાછા દવા પણ મફત આપવાનું કહે છે ! રૂપીઆ પાંચ ક્યાંથી લાવવા ? તપાસ કરતાં હવે તેને ખબર પડી કે તેણે જે બચાવ્યું હતું તે તો વહી ગયું હતું ને ધરમા તો ફટી બદામે બદી નથી. છોકરા રખડતાં ફરતી હતા ને ખાવાટાળે ઘેર આવતાં હતા. દાકતરને તેણે ખૂબ કહકહી કરી, પણ તે તો કહે “મને તેમ કર, પણ રૂપીઆ પાંચ પુરા ધરી દે.” એક પાર્શ્વ પણ આછી નહિ ચાલે. જોકે છ સરકારે અમને શી દરાવી આપેલી છે, એટલે તારક કે કોઈનું કામ ચાલવાનું નથી. એ તો સરકારી કાયદો.”

તો હું રજા છું તે સહ જા." શિપાઈ હતો "સરકારના કાવદાને માન આપવું પડે. એમ જવાબમાં કહે નથી ગાલવાનું." શિપાઈ કાળીઆને પકડી લઈ ગયો. કાળીઆએ ખૂબ આગ્રહ કરી હતી: "ભાઈ! મરડું બગી તો રહેવા દે. દંડ તો હું નહાવો પણ નથી." શિપાઈએ ક્રોધા કાઢી હતી: "નહાવે દો બેલમાં. જરૂર દલપત્ત કરીશ તો દમખાં બાગ ખૂંટી નાખીશ. કાવદો તોડવો છે ને પૈસા ભરવા નહ, ચાલ મા આગળ."

કાળીઆ દરિયું નામ સેના આગળ ચાલ્યો. શિપાઈએ તેને કચેરીમાં લઈ જઈ બેસાડ્યો. મ્યુનિસિપાલિટીએ કાળીઆ પર શિપાઈ કરી-કાળીઆએ કોર્ટને કહ્યું: "બાપજી! આ જેવો અડી ઉત્તો છું તેવો છું, પછી પૈસો તે હું ક્યાંથી કાઢી કહું! અને હંધ સરકાર જેવો હજમ નથી આવડતો કે વાતવાનમાં પૈસા કાઢી આપું; પછી આપને ગમે તે દુકમ કરો." દુઃખથી ત્રાસી ગયેલો કાળીઆ બેઠકાડીથી બોલ્યો.

કોર્ટ મુકમ થયો કે "કાળીઆએ પૈસા મને ત્યાંથી ભરવા જોઈએ ને પાછો કાલે એમ બોલી આખી કોર્ટનું અપમાન કર્યું છે. તે કહે છે મારી પાસે ખાવા જેટલું પણ નથી. એ ખર્ચ હોય તોપણ કાવદાને એવી વાતો સાથે કંઈ સંબંધ નથી. એણે વગર રજાએ મરડું બાળ્યું છે, અને એ કહે છે એટલે એણે કાવદેસર કર ભરવો જ જોઈએ."

કાળીઆનો દશ રૂપિયા ફંડ થયો. કાળીઆ તે સાંભળી ખડ-ખડાટ હાડી પડ્યો: "અરે સાહેબ! પૈસા નથી હવે એને આ મુન્દો કહો છો અને એની સગ પાછી પૈસા ભરવાની! જલે સાહેબ, ત્યારે તો આ દશ રૂપિયાનો પણ ફેસ ચલાવો, અને છેવટે કોઈ હલમથી મને રૂપું બનાવી રૂપીઆ પાડી લેજો."

કોર્ટ તેને બે મહિનાની જેલ આપી. "અરેરે! મારાં છોકરાંનું શું થયે?" કહી નિઃશ્વાસ નાખતો જેલની બીંતો પાછળ એ અદરમ થયો.

(૫)

બે મહિને એ છૂટ્યો ત્યારે એનું સરીર તવાઈ ગયું હતું. એણે એનાં છોકરાંની તપાસ કરી. મોટો છોકરો સહેર છોડી દૂરના દેશમાં જતો રજા દત્તો અને નાનાને મોટર અકસ્માત નડ્યો હતો, તેથી દવાખાનામાં પડ્યો હતો. તેની ખાપરી કાઢી ગઈ હતી, હાથ ભાંગી ગયો હતો ને આંખો અદર ચડી ગઈ હતી. તેનાથી બોલાવું તો હવું જ નહિ, કાળીઆ તો તેની આ દશા જોઈ આંખો જ મધ

ગયો. બીજે દિવસ છોકરો મરી ગયો.

જેઝમાંથી છૂટતાં મળેલા શ્રોડા પૈસા છોકરાની દલનક્રિયા કરવામાં ખરવાઈ ગયા. સ્મશાનમાંથી બારેબાર કાળીઓ ઘેર જવા નાંકી.

(૬)

ઘેર જઈ જુએ તો જાપરૂં મેસી ગયું હતું ને રોડાં વળીએનો ઢગલો થયો હતો. એનું શરીર કંપી ઉઠ્યું. પડેલા જાપરાના એક ખૂણામાં એ પડ્યો. રોડાં ને વળીઓના કંકડા એના આખા શરીરમાં છરા પેટે ભોંકાતા હતા, પણ એની એણે દરકાર ન કરી. કમરેથી એણે પાવો કાઢ્યો. ફેરવી ફેરવીને નેત્રો. એક ફૂંક મારી, પણ હવે તેનામાં બળ રહ્યું ન હતું. એનો આનંદ બધો મરી ગયો હતો. પાવો હાથમાં પકડી એણે હાથનો આંકડો છાતી પર ભીડ્યો.

આકાશમાં વાદળાંએ દોડી આવી સૂરજને ઢાંકી દીધો. એક ભમરો શું શું કરતો ખંડેર પર ઉડી રહ્યો હતો.

બીજે દિવસે લોકોએ કાળીઆને ખૂણામાં પડેલો જોયો. એના હાથ ભીડાએલા હતા અને એ હાથમાં પાવો બંધાએલો હતો; બાજુ છંદગીનો થાક ઉતરતો હોય એવો એ અચેતન પડ્યો હતો.

કાળીઓ અને એનો પાવો મેલ સાથે આ જગતમાંથી અદશ્ય થયા.

(મન્યુઆરી—૧૯૩૩ ના “નવચેતન”માંથી)

૫૩-કુલવૃષ્ટ

(લેખક:-શ્રી. મયનજાલ બાપુજી બ્રહ્મભટ્ટ)

(૧)

એણે મુખ તો સ્વપ્ને પણ જોયું ન હતું. ફક્ત જોવી કામગીરી હોવા છતાં ઉત્તર ગુજરાતના સમગ્ર તાલુકામાં, ગોરી દોડ બે ગાઉ આવેલા દૂર જંગલમાં લાકડાંના બારા અને છાણો લેવા જતી.

પ્રભુની લીલાં પણ અપાર છે. એ જગત્ત્રિવંતાની રચના જોઈ જન હિરનાં મનુષ્યો કાંઈ કાંઈ વખતે આશ્ચર્યમાં રૂપી જાય છે.

ગોરી મુશની એક ગરીબ બ્રાહ્મણ વિધવાની લાડમાં ઉછરેલી એકની એક પુત્રી હતી. થોડા ઉંમરની થવાથી ગોરીની વિધવા માતાને ચિંતા થવા લાગી અને ગોરીનું લગ્ન જલદી થઈ જાય એમ તે દરજી લાગી.

ઉત્તર ગુજરાતનો એક ગામડોના બ્રાહ્મણ યુવક, લગ્નની ઇચ્છાથી કન્યા શોધવા માટે કરતો કરતો સુરત આવી પહોંચ્યો. ત્યાં તેણે ગોરીની વાત સાંભળી એટલે તે ગોરીની જદ માતાને મળ્યો અને પોતે અમુક મામલો રહીશ છે અને તમારી નાતનોજ છું, આમ બોલ્યો આવી. ગોરીનું લગ્ન પોતાની સાથે કરવા તેણે ગોરીની જદ માતાને કહ્યું અને પોતે આટલા રૂપિયા પણ આપશે એમ જણાવ્યું. જાણી મારા મામમાં સૌ વીધાં જમીન અને એક દુકાન છે. હું બહુજ રીસાદાર છું વગેરે, વગેરે કહી તેણે ગોરીની જદ માતાને લાડ્યો આપવા માંડી.

ગોરીની માતાને આટલુંજ જોઈતું હતું. તેને તો ગોરી ઉંમર-લાંબક થયેથી દોષથી લે લગ્ન થઈ જાય તો એક ઉપાધિ આપી થાય, એમ દોષથી તેણે ગોરીનું લગ્ન કરવું નહીં કયું.

જિત્તારી ગોરી પતનું લગ્ન દિન નજીક આવ્યું ત્યારે તે જાણી જાણી જાણી આપણા કંઈક કંઈક દોષોને કાંઈક દોષો દે. તે જાણી તે જાણી તે જાણી ગોરીની જાણી જાણી.

એક સારો વિષય જેના ગૌરીનું વાન ઉપર મુદ્રાવતી આ
પ્રત્યક્ષ જેટલે હરી નામવામાં આવ્યું. કરાર પ્રમાણે પ્રત્યક્ષ મુદ્રે
પ્રેરિત થયે. અધિકાર તેની હદ માતાને આપ્યા, અને પોતાની
આત્મા જેના મંદિર વડે આ પ્રત્યક્ષ મુદ્રા પોતાને આપ
વામાં લીધેલો.

(2)

[illegible][illegible]

१. संस्कृत भाषा, जो कि भारत की प्राचीन भाषा है।
 २. संस्कृत भाषा, जो कि भारत की प्राचीन भाषा है।
 ३. संस्कृत भाषा, जो कि भारत की प्राचीन भाषा है।
 ४. संस्कृत भाषा, जो कि भारत की प्राचीन भाषा है।

১. এই সকল স্থান দ্বারা গঠিত হয় এবং এগুলি গুলি
 ২. এই সকল স্থান দ্বারা গঠিত হয় এবং এগুলি গুলি
 ৩. এই সকল স্থান দ্বারা গঠিত হয় এবং এগুলি গুলি
 ৪. এই সকল স্থান দ্বারা গঠিত হয় এবং এগুলি গুলি
 ৫. এই সকল স্থান দ্বারা গঠিত হয় এবং এগুলি গুলি

1. 在 1980 年， α -D-吡喃糖苷键的断裂和形成是平衡的。

1. The first part of the document discusses the importance of maintaining accurate records of all transactions, both incoming and outgoing, to ensure transparency and accountability. It emphasizes the need for regular audits and the use of reliable accounting software to track financial performance over time.

1. The first part of the text discusses the importance of understanding the context of the data being analyzed. It emphasizes that without a clear understanding of the context, any analysis or interpretation of the data is likely to be flawed or misleading.

2. The second part of the text discusses the importance of using appropriate statistical methods to analyze the data. It notes that different types of data require different statistical techniques, and that the choice of method can significantly impact the results of the analysis.

3. The third part of the text discusses the importance of interpreting the results of the analysis in the context of the research question. It notes that the results of the analysis should be interpreted in light of the theoretical framework and the research objectives of the study.

4. The fourth part of the text discusses the importance of communicating the results of the analysis effectively. It notes that the results should be presented in a clear and concise manner, using appropriate visual aids and statistical notation.

5. The fifth part of the text discusses the importance of drawing conclusions from the results of the analysis. It notes that the conclusions should be based on the evidence provided by the data and should be consistent with the research objectives of the study.

Figure 1. The effect of the concentration of the *Agrobacterium* suspension on the transformation efficiency of *Agrobacterium* strains. The concentration of the *Agrobacterium* suspension was 10⁶ cells/ml (a), 10⁷ cells/ml (b), 10⁸ cells/ml (c), and 10⁹ cells/ml (d). The concentration of the *Agrobacterium* suspension was 10⁶ cells/ml (a), 10⁷ cells/ml (b), 10⁸ cells/ml (c), and 10⁹ cells/ml (d). The concentration of the *Agrobacterium* suspension was 10⁶ cells/ml (a), 10⁷ cells/ml (b), 10⁸ cells/ml (c), and 10⁹ cells/ml (d). The concentration of the *Agrobacterium* suspension was 10⁶ cells/ml (a), 10⁷ cells/ml (b), 10⁸ cells/ml (c), and 10⁹ cells/ml (d).

(૩)

મમર અમરનું દામ દર્શન નવરું, એકદમ વરું જાડી ને, રીને
મદના દિવસ મર્યા, પુત્ર દિવસોએ ગૌરીનું દુઃખ દુઃ દુઃ પ્રમુખ
તેના ઉપર દયા કરી તેને પુત્ર આપ્યા.

હવે ગૌરીને કહે છે જાણિયા, પોતાના બાળક પુત્રને દેવ
ગૌરી મયચ સાગી, અને આપ્યા દિવસના અમરને ને જુની જાની.

ગૌરીનો પુત્ર પણ તેની માતા જેટલોજ મુંઝવે દેવ. પાડોશી
કે કો કોઈકને તેનાં અને કહેનાં કે "આ મંડળે ત્યાં મનન થો !"

ગૌરીનો પતિ પુષ્કળ દેવામાં જણાવેલા દેવો, જાણનાં જે
અનાજ આવતું તે લેખદારો લઈ જતા, અને કરજનાથી પણ પણ
આછી કરતા નહિ.

ગૌરી બહેણી દલી એટલે તે દિસાળ સારી રીતે કરી જાણતી.
પોતાના પતિને દેવામાંથી તેજે ધામે ધામે મૂક્યા કર્યાં, અને લેખદારો-
ને જે અનાજ દેવા પેટે અપાતું તેનો દિસાળ ગૌરી કરતી. એટલે
ધોડા સમયમાંજ ગૌરીનો પતિ દેવાદાર ગરી બધો.

ગૌરીના પતિએ દેવામાં ઘર પણ લખી આપ્યું હતું. ગૌરી
આ વાનથી અભ્યાસ દલી. ધોડા દિવસો પછી ગૌરીના પતિને પર-
માણિક નરથી ઘર ખાલી કરવાની નોટીસ મળી.

એટલે ગામથી દોડ બે ગાઉ દૂર જંગલમાં જ્યાં પોતાની
જમીન અને કૂવા હતો, ત્યાં જઈ ગૌરીના પતિએ રહેવાનો વિચાર
કર્યો. બિચારી ગૌરી શું કરી શકે ? તેને તો તેના પતિ કહે તેમ
કરવાનું હતું !

ધોડા દિવસોમાં કૂવા ઉપર એક છાપક તૈયાર કર્યું, અને
પોતાના ઘરનો તમામ સરસામાન લઈ જઈ ગૌરીનો પતિ પોતાના
કુટુંબ સાથે જંગલમાં જઈ વસ્યો.

દિવસે દિવસે ગૌરીનો પુત્ર મોટો થવા લાગ્યો. ગૌરીને હવે
આ બાળકના અભ્યાસની ફિકર પેડી. નાની વયનું કુમળું બાળક
દોડ બે ગાઉ દૂર ગામમાં નિશાએ એકલું રહી રીતે જઈ શકશે ? અને
તેના અભ્યાસનું શું થશે ? આવી ફિકર ગૌરીને થવા લાગી.

પણ હિમન નહિ હારતા ધનકાન સાથે ગૌરી પોતાના પુત્રની
શિક્ષક બની અને તેને અક્ષરજ્ઞાન આપવા લાગી.

ગૌરીના આ કાર્યના તેના અધ સમય પછી આ બાળકપુત્રને
થોડું થોડું વ્યાવહારિક જ્ઞાન આપવાની મદદ કરવા લાગ્યા.

(૪)

વખત જતાં ગૌરીને બીજું સંતાન થયું. રૂપ રૂપના અંધાર-સમી આ બાળકીને જોઈ ગૌરી મનમાં બહુ રાજી થતી.

ગૌરી જંગલના પોતાના ઝુંપડામાં સુખી હતી, પણ પ્રજા બધાના એકસરખા દિવસો ક્યાં જવા દે છે ? ગૌરી કેમ જાણે કેમ ભોગવવાનું ન સરખાઈ હોય !

સમયને જતાં કંઈ વાર લાગે છે ? જોતજોતામાં તો ગૌરીની પુત્રી પાંચ વરસની થઈ.

આજે ગૌરીનો પતિ કામથી જરા વહેલો પરવારી રહ્યો હતો. ગૌરી રસોઈ કરતી હતી. શિયાળો હોવાથી ઠંડી સખત પડતી હતી એટલે ગૌરીની પાસે તેનો પતિ બેઠો.

“કેમ ગૌરી ! આપણી કીકીનો વિવાહ કરીશું કે ?”

“હું ! તમે એ શું બોલ્યા ? હજી કીકી બાળક છે. તેના વિવાહની અત્યારથી વાત શી ?”

“ગાંડી ! તું સમજતી નથી. આપણે અહીં જંગલમાં પડી રહ્યાં છીએ તે તને ખબર છે ? ગામમાં ઘર હોય તો કેવું સાફ ! અહીં તને કેટલી બધી મુશીબતો પડે છે.”

“તે ?”

“તે એમ કે કીકીનો વિવાહ કરી રૂપિયા લાવી ગામમાં ઘર લઈએ. બીજું શું !”

“એમ ? ત્યારે તો એમ કહેવાને કે કીકીને તમારે વેચવી છે ? અને તેના પૈસા લઈ તમારે સુખ ભોગવવું છે !”

“ના, એવું તો કંઈ નહિ. પણ જંગલમાં ક્યાં સુખી પડી રહીશું ?” ગૌરીનો પતિ જરા નરમ બન્યો.

“હવેના સુખી હું તો અહીં જંગલમાં પડી રહીશ; પણ આંત્ર નૈય કામ થવા દેશ નહિ.”

આમ વાતચીત કરી બંને જન્મ કૃતાં પડ્યાં.

(૫)

હિન્દુવાન. દિવસ. દત્ત. એટલે ખાતર કંઈ કામ નહિ હોવાથી એક દિવસ મેડીને સતિ તેના કુવાને. વિવાહ નહીં કરવા અપ્રમાણ થયું.

દેવ. દિવસ. સુ. મેડીને સતિ તેના કુવાને. વિવાહ એક જંગલમાં નહીં કરવા અપ્રમાણ થયું. સુ. મેડીને સતિ તેના કુવાને. વિવાહ એક જંગલમાં નહીં કરવા અપ્રમાણ થયું.

એક દિવસે ગૌરીનો પતિ તેના અધ પિતા પાસે બેસી કીકીનો વિવાદ નક્કી કર્યો તેની વાત કરતો હતો. ગૌરી નજીકમાંજ. ઠંઠક પરકામ કરતી હતી. તેના કાને અચાનક આ શબ્દો પડ્યા. તે ચોંકી અને તેણે પોતાના પતિને એકાંતમાં બોલાવી પૂછ્યું કે, શું તમે કીકીનો વિવાદ નક્કી કરી આવ્યા ?

“હા.” આટલોજ પ્રત્યુત્તર આપી ગૌરીનો પતિ બહાર આવ્યો ગયો.

ગૌરીએ એ દિવસે ખાધું નહિ. અને પોતાનાં બે બાળકોને બાળામાં બેસાડી મોઢાર આંધુએ રડવા લાગી. બાળકો પોતાની માતાને રડતી જોઈ તેમની કાલી કાલી બાપામાં માતાને રડવાનું કારણ પૂછવા લાગ્યાં.

તે દિવસે પોતાનાં બે બાળકોને ગૌરીએ ખૂબ ખૂબ સુખન કર્યો, અને ખૂબ રમાડ્યાં; કેમ જાણે હવે તે કરી પોતાનાં બાળકોને મજવાનીજ ન દોષ !

સંધ્યાનાં આખાં અંધારાં પૃથ્વી ઉપર પથરાવા લાગ્યાં, અને મર્વત્ર રાત્રિનું સામ્રાજ્ય છવાયું. ગૌરીએ પોતાની સાસુ અને સસરાને બોળન કરાવ્યું. બાળકોને પણ ખવરાવી ઉંઘાડી દીધાં. પતિને પણ જમાડ્યો.

“ગૌરી ! હું જરી કામ છે તે ગામમાં જઈ છું.” ગૌરીના પતિએ કહ્યું.

“સારું.”

જંગલમાં બધે અંધારું છવાય ગયું. ગૌરી પોતાનાં ઉંઘનાં બે બાળકો તરફ એક છેલ્લી નજર નાખી રહેતે હઠથે બહાર નીકળી, અને પ્રભુના રમરણ સાથે તેણે કૂવામાં ઝંપલાવ્યું.

થઈ રહ્યું. ગૌરીનો પ્રાણપંથેર ઉડી ગયો, ફક્ત તેનું શબજ રહ્યું. મોટી રાતે અંધારે રવડો રખડતો ગૌરીનો પતિ પોતાને સુપડે આવ્યો. ત્યાં તેણે ગૌરીની પયારી ખાલી જોઈ. એટલે તેણે ધાયું કે જંગલ જ્યાં મઠ હશે આમ વિચારી તે પયારીમાં પડ્યો અને ઘેરવા લાગ્યો.

વડાએ વાત એટલે ગૌરીની સ્ત્રી કૂવા ઉપર ચાલે ત્યાં તેની જરૂર કૂવામાં પડી એટલે તેણે એકદન ચીન પાડી

ત્યાં તે ગૌરીનો પતિ આવ્યો પડેલો, અને જોયું તે ગૌરી પાયા પડી અત્યુ પામેલી દીકી.

“ પાપીને હવે પોતાની ભૂલ સમજાવ અને પરતાવો કરવા લાગ્યો. પણ હવે શું ? ”

“ ગજળ હાથે ગુજારીને પછી કાઢી ગયા તો શું ? ”

જેતજેતામાં તો આ ખબર વાયુવેગે જંગલમાંથી ગામમાં આવી; એટલે ગામનાં ઘણાં માણસો ત્યાં ગયાં.

ગૌરીના શબને ફૂવામાંથી કાઢી ત્યાં જંગલમાં જ તેને અગ્નિદાહ દીધો.

બિચારાં બાળકો ‘બા, બા’ કરતાં રડવા લાગ્યાં. આ વખતનું દશ્ય પથ્થરહૃદયના મનુષ્યને પણ પીગળાવે તેવું હતું.

થોડા દિવસોમાં ગૌરીના આત્મઘાતથી તેનો અંધ સસરા પણ મૃત્યુ પામ્યો.

ગામના લોકોએ શેરીએ શેરીએ અને મહોલ્લે મહોલ્લે વાતો કરવા માંડી કે “ ધન્ય છે આવી કુલવંધૂને ” કે જેણે જંગલમાં રહી અંધ સસરાની અને સાસુની સેવા કરી. ધિક્કાર હોને હજારો આવા પાપી નરાત્માઓને કે જેઓ આવી સેંકડો સ્ત્રીઓના ભક્ષક બનતા હશે.

આમ ગામલોકો થોડા દિવસ ચર્ચા કરી રહી ગયા; પણ આ પાપનો બદલો આપનાર જગન્નિયંતા પ્રભુ હજી બાકી હતો. તેણે આ નરપિશાચને માથે દુઃખ દેવામાં બાકી રાખ્યું નહિ.

ગૌરીનાં પગલાં આ પિશાચના ઘરમાંથી ગયા પછી તેનાં ખેતરો અને ફૂવા તેના લેણદારોએ પડાવી લીધો, અને ફૂવા ઉપર આંધેકું ઝૂંપડું પણ લઈ લીધું.

આવી ખૂરી હાલતમાં આ નરપિશાચ ઘર બહાર નીકળ્યો. અત્યારે હાલ પણ તે પોતાના પાપી કર્મનો બદલો લોગવતો ગામે-ગામ ભીખ માગતો ફરે છે.

તેની વૃદ્ધ માતા, અને તેનાં બાળકોની શું દશા થઈ તે ખબર નથી.*

(“આરામ”ના એક ખાસ અંકમાંથી)

૫૪-સુનંદા

(લેખક:-શ્રી. ચંદ્રશંકર મ. ભટ્ટ)

(૧)

દક્ષિણ પર્વતના શિખર ઉપર એક જૈન મંદિર હતું, તે એ મંદિરની પાસે સંન્યાસિનીઓનો એક મઠ હતો. પ્રેમાનંદા નામની એક જૂઠ્ઠી સંન્યાસિની એ માંની મુખ્ય આધ્યાત્મિકી હતી. પ્રેમાનંદા છેક બાળપણથી જ સંન્યાસિની બની હતી તે તેથી સંસારનાં મુખ-ફળથી લગભગ અપરિચિત હતી. આવી જાતનાં માણસો કંઈક અંશે સખ્ત હોય છે, તે તેઓ સાંસારિક મુખદુઃખની લાગણીઓની પરવા કર્યા વિના ધર્મકર્મની મર્યાદાઓ અપતાઈથી પાત્ર છે-પગાવે છે. પ્રેમાનંદા પણ એવી જ રીતે વર્તતી હતી.

પ્રેમાનંદા પાસે સુનંદા નામની એક જુવાન સંન્યાસિની હતી, જે એને આશ્રમનાં સપાયાં નાનાં મોટાં કામોમાં મદદ કરતી હતી.

સુનંદા આત્મંત સ્વરૂપવાન હતી. એ અરુણમાં દીપતી ચંદ્રિકા સમી, વનમાં ખીસેલા પુષ્પ સમી અને સાગરના કાંઠે દૂરના ખુણાને ઘોંઘાળતા આમૃત્ય રત્ન સમી દીપતી હતી.

એક નાની છતાં સ્વચ્છ ને મુદર ઓરડીના એ રહેતી હતી. ઓરડીમાં એક બાલુએ તેણે મદાવીરનાં માતા દેવાનદાની એક છબી સજાવી હતી. એ છબી એજ એને મન એનું મર્ષસ્થ હતું. છેક બાળપણથી માંડીને આજ મુધી એ છબી એજ એને મન એના માતાપિતા ને જોડીવર્ગ સમાન હતી. અન્યેક પ્રાણ-દાએ હિંનાજ તે એ છબીને પ્રણામ કરતી અને હાથ દાને જગ્યા ને એને પૂડીને જતી હતી. આનંદ ને રોકના હાથે પ્રાણને સુનંદા એ છબીની પાસે પોતાનું દરજ્જો રાખતી હતી. ને હાથે નાર નવા પટલા તેજે વસ્તુના દર્શન કરતી ન વર્તતી છબી હતી. એને મન એ છબી નહોતી, પણ જ્યારે જુરની જાગતી દેખાતી ખરી પ્રતિભા જ હતી.

એક તમકા પ્રાણ દાગ થતા સુનંદા જાગી હતી તેને પણ

સમયથી પ્રાતઃકાળના સુરમ્ય દશ્યસમયે બહાર નીકળી બહારનું દશ્ય જોવાની ઇચ્છા થતી હતી. આજે તે જગી ઉઠી એટલે દેવાનંદાને પ્રણામ કરીને પ્રાતઃકાળનું સુરમ્ય દશ્ય જોવા પોતાની ઓરડીમાંથી બહાર નીકળી.

બહાર નીકળી સુનંદાએ હર્ષપૂર્વક એ સુરમ્ય દશ્ય જોવા માંડ્યું. એણે જોયું કે ઉપાનું મનોહર તેજ ચોમેર પથરાયું છે, ને એ મનોહર તેજમાં દાધમુખ પર્વતની તળેટીમાં આવેલ અમૃતપુરી નગરી આખી દીપી રહી છે. તેણે જોયું કે નગરનાં કોઇ કોઈ ઘરોમાંથી ધૂમાડો નીકળી રહ્યો છે અને નગરની શેરીઓમાં માનવીઓ ફરવા લાગ્યાં છે.

આ દશ્યે સુનંદાના હૃદયમાં અવનવી લાગણીઓ પેદા કરી. જો કે આ પહેલાં તેણે ઘણી વાર એ નગર તરફ જોયું હતું, છતાં કોઇ વાર તેના મનમાં આવી લાગણીઓ પેદા થઇ નહોતી.

સુનંદા છેક આજપણથી એ મઠમાં આવી હતી. તેને કૌટુંબિક સુખદુઃખની લાગણીઓનો અતુલવ નહોતો. તેણે તો આજ સુધી માત્ર સંન્યાસિનીઓની મર્યાદાઓનું કડક રીતે પાલન જ કર્યું હતું.

આજે એકાએક તેના મનમાં કૌટુંબિક જીવન જીવવાનો મોડ ઉત્પન્ન થયો.

વિચાર આવીને પસાર થઇ ગયો, ને તરતજ સુનંદા ચોંકી. એણે વિચાર કર્યો કે “અરે! હું તો સંન્યાસિની છું. મારે વળી કૌટુંબિક જીવનના મોહ શા? ને સંસારમાં માફ છે કોણ? મારે ક્યાં જવું? કોની પાસે જવું?” આવા આવા કેટલાય વિચારો તેના મનમાં આવવા લાગ્યા.

તે ચમકી. તેને લાગ્યું કે આ સ્થળે હવે ઉભા રહેવું એ કીક નથી. આ વિચારો વધવા પામે તે પહેલાં મારે અહીંથી ખસી જવું જોઈએ, ને એવા વિચાર કરીને શત્રુઓને જોતાં માણસો જેમ સ્ત્રી-ણાર્થે કિલ્લામાં પેસી જાય છે તેમ, સુનંદા ત્યાંથી ખસીને પોતાની ઓરડીમાં દેવાનંદાની છાયા નીચે જઈ પહોંચી.

દેવાનંદા પાસે પહોંચી, પોતાના બંને હાથ જોડી નીચી નમીને તે બોલી: “માતા દેવાનંદા! મને બચાવો. કૌટુંબિક જીવનનો મારા હૃદયમાં ઉત્પન્ન થએલો મારો મોહ ટાળો.”

સુનંદાને લાગ્યું: “જાણે માતા દેવાનંદાએ તેના તરફ પ્રેમલાવે જોઈનેજ સ્મિત કર્યું”!

તેણે ચમકીને ફરીથી જ્યાં તરફ જોયું, પણ એ વખતે તો

એને પુનઃ જીવી જ માત્ર જન્મી.

પછી મુનંદા ત્યાંથી ખસીને પોતાનાં દૈનિક કામકાજમાં રોકાઈ.

(૨)

જેમ કમ્બુરીમ્મ ત્યાં જ્યાં જાય છે ત્યાં ત્યાં એની માણીદાર કમ્બુરીની સુવામી જાય છે, તેમ મુનંદા ત્યાં ત્યાં જ્યાં જાય ત્યાં ત્યાં પેમે વિચાર તેની માથેજ જાય લાગ્યો! પાણી ઉપર પથરાઈલી દેવાળને દૂર ખર્ચી નાખતા છતાં તે જેમ પુનઃ આવીને જાય જાય છે, તેમ મુનંદાએ પેમા વિચારને દૂર ખર્ચેલા દેવીય વાર પ્રયત્ન કરી લેયો, પણ જેમ જેમ તે એને દૂર ખર્ચેલા મધની હતી તેમ તેમ તે એની પામે ને પામેજ આવતો હતો ને તેના મગજમાં સર્વત્ર પ્રસરી જતો હતો!

આખો દિવસ મુનંદાએ પોતાનાં સર્વ કામો પંત્રવત્ પૂરાં કર્યાં, ને એ બધા મમય તેની હજી ન દોષા છતાંય પેમા જ વિચારે તેના મગજને ઘેરું કર્યું.

રાત પડતાં તે પોતાની ઓરડીમાં ગમને નિરાંતે ઉંઘવા મથવા લાગી; પણ જેમ જેમ તે ઉંઘવાનો પ્રયત્ન કરવા લાગી, તેમ તેમ તેની ઉંઘ ઉડી જતા લાગી! ધણી સમય સુધી મુનંદાએ ઉંઘવાને પધારીમાં તરફડીયાં ખાધાં, પણ તેને ઉંઘ ન આવી તે નજ આવી.

છેવટે એ પધારીમાંથી ઉડી. આખર કૌટુંબિક જીવનના મોહના વિચારનો વિજય થયો હતો, ને બિચારી મુનંદા દારી હતી.

મુનંદાએ પેમા નમસ્કાર કરી કૌટુંબિક જીવનનો અનુભવ લેવાનો પાંડા નિશ્ચય કર્યો.

તેણે મહત્તો બધો દિસાખ પોતે બરાબર લખ્યો છે કે નહિ તે તપાસી લીધું, ને બરાબર લખાયો છે તેની ખાત્રી કરી. પછી તેણે પોતાની પામે રહેતો કુચીઓનો જૂમખા હાથમાં લીધો ને દિસાખની ચોપડી સાથે એ જૂમખાને દેવાનદાની જીવી સન્મુખ મૂકાને તે બોલી: “માતા દેવાનદા” માગુ બાગપળથીજ હું આપની સન્મુખ રહી સુખ પામી છું. આજે અચાનક સસારજીવનના મોહે મારા ઉપર વિજય મેળવ્યો છે, ને તેથી હું આપની વિદાય માગું છું. આપ કદાચ મારા ઉપર નારાજ થશે, પણ હું સુ દર્દી! સસારજીવનના મોહને હું જીતી શકી નથી. ને તેથી આ વસ્તુઓ આપને સોંપી દઉં જાઉં છું. હું ત્યાં હોઉં ત્યાં આપ આપના આસીર્વાદ મારા ઉપર વરસાવતો ને માત્ર સદા રક્ષણ કરતો.”

જીવીને પ્રજ્ઞામ દરી મુનંદા બહાર નીકળી.

૩. ૩૨

વિગારમાં પડી ગએલી સુનંદાએ તો એ પગલાં સાંભળ્યાં જ નહિ, થોડીજ વારમાં એક ઘોડેસ્વાર ચોતરા પામે આવી પહોંચ્યો, પામે આવતાં જ ઘોડો સુનંદાને ચોતરા ઉપર બેઠેલી જોઈને મહેજ ગમી ઉઠ્યો, ને આવી તેના ઉપર બેઠેલા સ્વામીનું ધ્યાન પણ સુનંદા તરફ ખેંચાયું.

સ્વામી મનમાં વિચાર કર્યો: “અચારે અટી” આ કાણ બેઠું હશે? કોણ સ્ત્રી જેવું લાગે છે; પણ અત્યારના પટોરમાં આવા નિર્જન સ્થળમાં એ કેમ બેઠી હશે?”

આવો વિચાર કરી એ તરતજ ઘોડા નીચે ઉતર્યો અને ચોતરા પામે આપ્યો.

સ્વામી હેઠ પામે જઈને જોયું તો તેને એક અસપવાન સ્ત્રી નીચી નજરે ઊંડા વિગારમાં પડી ગએલી જણાઈ. સ્વામીને નવાજ લાગી કે પોતે તેની હેઠ નહક જઈ પહોંચ્યા છે, છતાં એ સ્ત્રીનું તેના તરફ ધ્યાન ખેંચાયું નથી.

આખરે સ્વામી હાથમાંથી કહ્યું: “કાણ છે? અહીં નિર્જન પ્રદેશમાં અત્યારમાં ક્યાંથી આવી પડ્યાં છે?”

હવે સુનંદાનું ધ્યાન એ સ્વામી તરફ ખેંચાયું. તે એકદમ ધમધમ હાથે, ને એ ગભરાયેલી હરિણીની પેઠે અસ્થિ આંખે પેલા સ્વામી તરફ જોઈ ગઈ.

પેલા સ્વામીની ખાતરી થઈ કે આ બીજું કોઈ નથી, પણ સાંભળાય કોઈ સ્ત્રી જ છે. એ જુવાન સ્વપ્રવાન સ્ત્રી તરફ એ સ્વામીનું હૃદય તાલેજો આકર્ષાયું.

(૮)

સ્વામી સુનંદાને પૂછ્યું: “તમે કાણ છે? ને ક્યાંથી આવો છો?”

પણ સુનંદાએ એ પ્રશ્નોના કાં જ જવાબ ન દીધ.

સ્વામી ફરીથી તેને પૂછ્યું: “અહીં તમારી નાથે બીજું કોઈ નથી? તમે એકલ: જ છો, કે?”

સુનંદા કાં જવાબ ને ન દે. સહ્યો પણ તરફ જણાવતાં માર કોઈ દેખાયું.

સ્વામી કહ્યું: “તો તમે મારી નાંખો આવજો. તમે જ છો કે પોતે જ છે. તમે મારે જ નાંખો. તમે નાંખો આવજો.”

સુનંદા. એ વચન પણ કાં જ જવાબ નહિ પણ છતાં સ્વામી જણ્યું કે તે પતલ નાંખે પેલાને એ આવજો.

પણ તમારું નાંખું છે. — નાંખું આવજો, ને તેને

લાખાનું મનું ફેંધાઈ ગયું. તે આગળ ન જોતી રાગે.

“જેમ ! મું કહે છે ! કહે ને !”

“આપ અંદર પધાગે. પછી હું બધી વાત કહું છું.”

જ્યને મુનંદા તરફ જોઈ તેને નીચે ઉતરવા કહ્યું, ને પછી બન્ને જણ મહેલમાં ગયાં.

જ્યને શંકા રાખી હતી તેવું જ બન્યું. જેમ તેમ કરતાં લાખાએ જદ્દ માનાપિતાના મરણની વાત કહી.

માનાપિતાને મગવા અધીરા બનેલા જ્યંતને માથે કારી ધા વાળે.

પણ પછી એ પુનઃ સ્વસ્થ બની ગયો.

લાખાએ આગળ જણાવ્યું કે “આપનાં માનાપિતાના મરણ બાદ બધા નોકરોની જરૂર ન જણાતાં તેઓને રગ આપી છે, ને આપની બધી માલમિલકત મેં સાચવી રાખી છે.”

જ્યંત સાંભળી રહ્યો.

થોડી વાર પછી તેણે કહ્યું : “લાખા ! આ બાઈ આપણાં મહેમાન છે. નૃ એમને માટે નાહવા ધોવાની સમવડ કર, ને પછી રમેશની ગોઠવણ કરી આપ.”

લાખો તરત જ મુનંદાને નાહવા ધોવાની સમવડ કરવા આજ્ઞા ગયો.

જ્યંતે કહ્યું : “આ માઈજ ઘર છે, દુર્ભાગ્યે મારાં માતાપિતા આ વખતે નથી; નહિ તો તેઓ નમારે મલ્કાર કરત. પણ હવે તમે આ ઘર તમારું સમજાવે ને જરાય સંકેતારો નહિ.” પછી જ્યંતે પોતાની માતાની પેટીમાંથી કેટલાંક વસ્ત્રો કાઢીને લાખાને આપ્યા, ને જણાવ્યું કે “એમાંથી મહેમાનને જે મને તે તેમને આપજો.”

મુનંદા નાહવા નૈશાર થઈ એટલે જ્યંતે ઉભા થતા થતાં કહ્યું : “હવે તમે થોડી વાર નાહી ધોઈને આ બંગલામાં ને બગીચામાં ફરજો. ત્યાં સુધી માઈ કેટલુંક અગત્યનું કામ પરવારી લઉં છું.”

મુનંદા નાહવા મર્દ ને જ્યંત પોતાની મિલ્કત વગેરેની તપાસ કરવા ગયો.

(૫)

પ્રેમ એ પ્રકાર ઉદ્ભવે છે. એક પ્રકાર એવો છે કે જેમા માણસ પ્રથમ દૃષ્ટિએ જ પ્રેમમાં પડે છે. આ પ્રકારનો પ્રેમ એકાદ વાતચીતની પેઠે એકાએક નોકાન જનારી થકે છે. પણ બીજા પ્રકારનો પ્રેમ તો મંદ મંદ પડતો જાય, માનવ ને મુમધિન વાયુની પેઠે ધીમે ધીમે ઉદ્ભવે છે અને વધે છે.

પહેલા પ્રકારના પ્રેમના જુદાઓએ ઘણા હોય છે, પણ તે ઘણી-વાર અસ્થાયી નીવડે છે ને પરિણામે તે ઘટી જાય છે; પરંતુ બીજા પ્રકારનો પ્રેમ તો ધીમે ધીમે ગાઢો થતો જાય છે ને તેનું પરિણામ ઘણું ઉત્તમ આવે છે.

જ્યંત અને સુનંદા વચ્ચે ધીમે ધીમે બીજા પ્રકારનો પ્રેમ ઉદ્ભવ્યો.

થોડા દિવસ બાદ તેઓએ પરસ્પર પોતાની લાગણીઓ વ્યક્ત કરી ને લગ્ન કર્યાં.

બન્નેનું કૌટુંબિક જીવન શાન્ત ને સુખી હતું. દાદાકે ઉસ્તાદ સંગીતશાસ્ત્રીને હાથે વાગતા ને સાંભળનારને મુગ્ધ કરતા તંબુરાના મધુર નાદમાં જેમ જુદા જુદા સ્વરો ભળીને તેનો એક સુમધુર નાદ નીકળે છે, તેવી રીતે જ્યંત ને સુનંદાનું જીવન એક રાગવાણું બની અવર્ણનીય બન્યું હતું.

તેઓનું સુંદર સુખી જીવન ચાર મનોહર બાળકોના કિલ્લ-કિલાટથી વધારે સુખીઉં થયું.

ઘણાં વર્ષો આ રીતે વીતી ગયાં.

(૬)

એક સુરમ્ય પ્રાતઃકાળે સુનંદા એકાએક ઉંઘમાંથી જાગી ઉઠી. મહેલની અગાશીમાં આવી તેણે પ્રાતઃકાળનું સુરમ્ય દશ્ય નીરખવા માંડ્યું.

એકાએક તેની નજર શાંત ને ભવ્ય જણાતા દધિગુપ્ત પર્વત ઉપર પડી, ને એ એકદમ ચમકી ઉઠી. જાણે એકદલ સ્વપ્નમાંથી એ જાગી હોય તેમ એને પર્વતનું પોતાનું સંન્યાસિની તરીકેનું જીવન સાંભર્યું. એ પવિત્ર જીવનની યાદ આવતા તેના મગજમાં એકાએક પૂર્વજીવનની મહત્તાના વિચારોનું જગત્તે નોકાન મચી રહ્યું.

એ ઘટીકે સ્તબ્ધ બનીને પર્વત તરફ જોઈ રહી.

એને થયું આજે નરક કૌટુંબિક જીવનની આકાંક્ષા પૂરી થઈ છે. નાનકેપણેથી જ જાણે તેને 'સંન્યાસ' પણ જોડાવે છે! મને આજનું કાલ જ થયું છે, હવે નાનકેપણે જીવનની પાસે જઈ પાંડવનું નેત્ર-એ

તે આજે જીવનનાં મહત્ત્વની સાચી જાણ અપાવત જાય

જ્યંત અને બાળકો દરેક ધસધસાટ ઉઘનાં હતાં.

મુનંદાએ પોતાના કિંમતી આજુસોજો ઉતારીને વધારવાને સાચવીને મૂકી દીધાં, ને પછી પોતાનું સંન્યાસિની તરીકેનું સાચવી રાખેલું વસ્ત્ર બદલી લીધું.

પોતાના પતિને જાણી વસ્તુસ્થિતિ સમજાવ્યે તે માટે મુનંદાએ એક પત્ર લખ્યો:

“વડાજી જ્યંત,

ધણા દિવસો સુધી આપણે સાથે રહી આનંદપૂર્વક કીડુંબિક શ્રવન શ્રવ્યાં હોંએ. હવે હું ત્યાંથી આવી છું ત્યાં પાછી જાઉં છું. હવે આપ બાળકોને સાચવજો ને મને સંભારજો.

એ મને આપ ખરેખર આહવા હો તો મારી શોધ કરવાનું હોડી દેજો. હું જાઉં છું.

શ્રિ. આપની
“મુનંદા”

વજ બદલી મુનંદા દળવેથી ઉઘતા જ્યંત સમીપ ગઈ ને તેને પ્રજ્ઞામ કરી ધીમેથી બોલી: “નાથ! હું જાઉં છું. આજ સુધી મેં પૂર્ણ પ્રેમભાવે આપની સેવા કરી છે. હવે માતા દેવાનંદા મને બોલાવે છે. હવે હું જાઉં છું. મને સંભારજો ને બાળકોને સાચવજો.”

પછી એણે દળવેથી દરેક બાળકને એક એક મીઠી ચૂમી લીધી. ને એ બદાર નીકળી પર્વત નરક આવી.

એજ એ સમય હતો, જ્યારે એક દિવસ તે નીચે નગરમાં આવવા નીકળી હતી. બરાબર એજ સમયે તે આજે પર્વત તરફ જવા નીકળી પડી.

કીડુંબિક શ્રવન તણ દેતા એના હૃદયમાં ધણી લાગણીઓ ઉદભવી, પણ આખર માતા દેવાનંદાનો સાદ વધુ ને વધુ બળવાન બનતો ગયો, ને મુનંદા કાણુ હેયું કરી આત્મી નીકળી.

નવાઈની વાત એ હતી કે ધણા દિવસો સાથી હોવા છતાં જ્યંતને ખબર નહોતી પડી કે ‘મુનંદા કોણુ છે—ત્યાંથી આવી છે? તેણે એક બે વાર આ બાબત મુનંદાને પૂછ્યું હતું, પણ તેણે એ વાત ઉઘવી દીધી હતી. મુનંદાને વાત કહેવા કુન્ન માય છે, એમ જાણી પછી જ્યંતે એ સંબંધી કદી પૂછ્યુંજ નહોતું.

મુનંદાના જવા પછી જ્યંત ને બાળકો જાગી ઉઠ્યા ને વાત જાણીને દિલગીર થઈ ગયા.

જ્યંત ખરખર મુનંદાને આદતના દોષ તેણે તેની ઈચ્છાને માન આપી તેની તપાસ કરવાની પ્રજ્ઞા ઈચ્છાને દાખી દીધી.

(૭)

સુનંદા પર્વત ઉપર ચઢીને ગડ પાસે આવી પહોંચી. તેણે મહા દાર પર હાથ મૂક્યો ત્યાં તો એ ખુલ્લી ગયું.

સુનંદાને નવાઈ લાગી કે “ઝાહો ! અત્યારમાં દાર ખુલ્લું છે ! મને તો લાગતું હતું કે મારે ખૂબો પાડીને કાઢીને અંદરથી બોલાવવું પડશે ! ને તેથી બધાં મને પૂછશે કે ‘ક્યાં ગઈ હતી ?’ ખરેખર, જાણે માતા દેવાનંદાએજ મને સલાય કરી છે !”

ને એવો વિચાર કરતાં કરતાં હર્ષપૂર્વક સુનંદા મહામાં દાખલ થઈ ને પોતાની ઝોરડીમાં ગઈ.

ઝોરડીમાં જતાંજ એણે જોયું કે ઝોરડી સાવ ચોખ્ખી છે, છતાં પોતે વળે પહેલાં જે વસ્તુઓ માતા દેવાનંદાની સન્મુખ ત્યાં મૂકી હતી તે બધી વસ્તુઓ ત્યાંની ત્યાં, જેમની તેમ પડી છે !

સુનંદાના આશ્ચર્યનો પાર ન રહ્યો.

એ દેવાનંદાની છપ્પી પાસે ગઈ, ને તેને પ્રણામ કરી બોલી : “માતા ! હું આવી પહોંચી છું. આટલા દિવસ આપનાથી દૂર જતા માટે મને માફ કરશો.”

સુનંદા બોલી રહી એટલે તરતજ એકાએક એ આખી ઝોરડી કોઈ દિવ્ય ને ઉત્તમ પ્રકારથી ઝળહળી ઉઠી.

સુનંદાને લાગ્યું કે જાણે એ કોમળ હસ્તે તેના ખભા પર મુકાયા છે ! ને તેણે ગંભીર ને મીઠો સ્વર સાંભળ્યો કે : “બેટા ! તું આવી ? અભાર સુધી મેં તારી વતી તારાં બધાં કામ કર્યાં છે. હવે તું તારી જવાબદારી પુનઃ સ્વીકારી લે, ને મને રાહત આપ.”

સુનંદાની આંખો આભારની લાગણીથી આંસુ વડે ભરાઈ ગઈ. ઘડીક એ સ્તબ્ધ બની ગઈ. ઘડીક તેને આસપાસની સર્વ વસ્તુઓ જાણે અદશ્ય થયેલી જણાઈ.

થોડી વાર પછી સુનંદા બોલી : “ઝાહો ! માતા દેવાનંદા ! આપે મારા વતી ખૂબ શ્રમ ઉઠાવ્યો છે. હું આપની સદાની ઋણી છું.”

સુનંદા છેલ્લું વાક્ય બોલી રહી કે તરતજ તેની ઝોરડીનું બારણું કોઈએ ખખડાવ્યું. સુનંદાએ પોતાના આંસુ ભૂંછી નાખ્યાં ને પછી બારણું ઉઘાડ્યું.

મહાની એક સેવિકા અંદર આવી ને સુનંદાને કહ્યું : “આપને માતા પ્રેમાનંદા બોલાવે છે.”

તરતજ સુનંદા પ્રેમાનંદા પાસે જઈ પહોંચી.

પ્રેમાનંદાએ કહ્યું: “એટા! હવે પર્યાપ્તન થોડા જ દિવસ બાકી છે. આપણે આજથી એની સમાપ્તિ માટેની બધી તૈયારી કરવા માંડીએ. તને કાલે જોઈ હતી ત્યારે જ આ વાત હું કહેવાની હતી, પણ તે વખત જુદી ગઈ એટલે હવે અત્યારમાં કહું છું.”

મુનંદા મનમાં જોણી: “ઓટો! માતા પ્રેમાનંદાએ ગઈ કાલે મને જોઈ હતી કેવી નવાઈ! જરૂર, માતા દેવાનંદાના પ્રભાવ-ગો જ આ પ્રતાપ છે. તેઓ જ આટલા દિવસ મારા સ્વપ્ને માઈ બધું કામ કરતાં દોષાં જોઈએ!”

(૮)

પર્યાપ્તનો છેલ્લો દિવસ આવી પડ્યો. મંદિરમાં મી બેમાં મન્યાં હતી, ને પોતે આજેથી જુદી જુદી કિંમતી બેંડો બોગ ધરતાં હતી.

માની મન્યાસિનીઓએ પણ જુદી જુદી બેંડો આપી હતી.

પણ મરીબ મુનંદા પામે બેટ લાવવા જેવી વસ્તુ નહોતી, એટલે એ બિચારી કાંઈ લાવી શકી નહોતી.

ઉદાસ થઈને એ એક તરફ ઉભી રહી હતી, ને વિચાર કરતી હતી: “આરે! મારી પામે તો બેટ ધરવા જેવી કાંઈ વસ્તુ નથી! હું શાની બેટ ધરું?”

ને એવો વિચાર આપનાં એને ઓળખું આવી ગયું. એની આંખો આંસુથી ભરાઈ ગઈ.

પણ મુનંદાએ ત્યારે પુનઃ સ્વચ્છ થઈને મામે નજર કરી ત્યારે એની આંખો ચમકી ઊઠી. એણે જોયું કે મુનિની મમત જ્યાં પોતાની આગપામ પોતાનાં બાળકોને શાખીને પ્રભુમ કરતો ઉભો છે! એકદમ મુનંદા પ્રભુમ કરી નમજાવે જોણી. “પ્રભો! મારા રાંકનાં આ અણનુમાં રાનો: હું આપને બેટ ધરું છું. મારી મરીબની આ બેટ મરીબારાને.”

ને તેજ પડે જયલ ને ચાંદ્ય બાળકોની હોંકની રોકમ. એક એક દિવસ પુષ્પદર દેખાયા.

મુનંદાનું હૃદય દરેક જગતે આ વસ્તુ. એ પુનઃ જોણી “ઓટો! હું જોઈએ જાણી છું. એટલે જરૂર, નજરની બેટ મરીબારાને બને દિવસ કરી છે.”

(“દા.સ.” ના નિર્ણય. એક આક્રમક રીત)

૫૫-સોરઠાં શૂરવીર

(લેખક:-શ્રી. ધીરસિંહ વંદરાભાઈ ગોવિંદ)

(૧)

“આજે સતી સ્ત્રીનાં સ્વપ્નાં થયાં છે, વીર રાજપૂતાણીઓનાં વીરત્વ ગોસરી ગયાં છે.” સમોડા ગામના ઝાંપામાં આવેલી વાવમાં બેઠાં ઉડકતી સરખી સાહેલીઓ વાતાવણી કરતી હતી. વાતાવણી પ્રસંગમાં એક સાહેલીએ ઉપલા શબ્દો કહ્યા.

“તું ભૂલે છે બહેન ! હજી પણ કોઈ સ્થળે એવી વીર નારી તો નીકળવાની જ કે જે પોતાના પતિની પાછળ જરૂર સતી થાય. હાંમેરી શાખાના રાજપૂતની પુત્રી અમહાએ કિંમિત્ આવેશપૂર્ણ શબ્દોમાં કહ્યું.

“ના ના, એ જન્માનો ગયો. સામે પગલે મરનાર અને પરોપકારે પ્રાણ અર્પણ કરનાર રાજપૂતો હુમ થયા તે સાથે પતિ સાથે સહગમન કરનાર રાજપૂતાણીઓ સદાને માટે ચાલી ગઈ.” બીજી સખીએ સૂરમાં સૂર પૂર્યો.

“અરે જુઓને, આપણાં નાદોર પ્રદેશમાં વાઘેરાનો થોડો ત્રાસ છે ! વળી હાડી મકરાણી વગેરેનાં ધાડાં ઘોળે દિવસે લૂંટી જાય છે અને ગામનાં ગામ ભંગાય છે, જતા પોતાના પરાક્રમનો પરિચય કરાવીને રાજપૂતી દીપાવનાર કોઈ કુળદીપકના દર્શન થાય છે !” ત્રીજી સાહેલીએ લંટારાઓના ત્રાસનું ઉદાહરણ આપ્યું.

“ક્યાંથી હોય, ન્યા રાજપૂતાણી જ સત્વહીન થઈ ગઈ છે ! પોતાનાં પુત્રપુત્રીઓને રાજત્વને શોભાતું શિક્ષણ આપવા અસમર્થ છે, ન્યાં પોતાનામાંજ સતીત્વની ભાવના સર્વથા હુમ થઈ છે તેવે સમયે શૂરવીર પુત્ર અને સતી પુત્રીઓ ક્યાંથી થાય !” ચોથી સખીએ પોતાનો અભિપ્રાય આપ્યો.

“બહેનો ! તમે આટલા અધા નિરાશ કેન થઈ ગયા છો ! હજી તમને રાજપૂત સ્ત્રીઓનો પૂરો પરિચય હોય તેમ જણાતું નથી. સર્વત્ર તો નહિ પણ કોઈ કોઈ સ્થળે રાજનાર રાજપૂત અને

સતી ધર્મને સ્વીકારવાવાળી રાજપૂતનાળી તો મળીજ આવે. હજી પૃથ્વી નક્ષત્રિય યર્ધ નથી તેવી મારી દૃઢ માન્યતા છે. "રાજપૂત બાકા અમઝએ પોતાના મનને વગળી રહી રાજપૂતીનું સમર્થન કર્યું."

"એ બધી તારી કાખી છોડી દે. જો ને, આ તરફના રાજપૂતો પોતે પોતાને બૂલી ગયા છે. ખેતીના મધ્યામાં મચગુલ રહીને સ્વ અને પર રક્ષણના ધર્મને છોડી દીધો છે. સિંહ હતા પણ શિયાળ જેવા થઈ ગયા છે; એટલેજ પોતાના ગામના રક્ષણના સ્વધર્મને નિહાંતણિ આપી બેઠા છે અને પૂર્વજનો પ્રભાવ તેનામાં રહ્યો નથી." સાહેલીઓએ અમઝને સંવાદમાં મદાત કરવા અને પોતાનું કહેવું સચ છે તે સ્વીકારાવવા સામી દલીલ કરી.

"તમે બધીયુધ એક થઈને મને હરાવવાનો પ્રયાસ કરો છો, પણ વાદ દરવામાં તમારી સાથે દુ' દારી જઈ તેમ નથી. સામનો કરવો તે અમારો રાજપૂતોનો ધર્મ છે. શસ્ત્રયુદ્ધમાં નહિ તો વાગુ-યુદ્ધમાં આજે તમને હરાવીશ. દુ' એકલી છું અને તમે ઘણી છો; વળી રાજપૂત રીતરિવાજને જાણનાં નથી તેથી જ આવી રીતે બોલો છો." અમઝએ ટકોર કરી.

"અમે ક્યાં તમારા રાજપૂતથી અજાણ્યાં છીએ, આપણા સમોદા ગામમાં મોરી રાજપૂતો છે તે અમે જાણીએ છીએ. આપણા ગામમાં જો કે હજી સુધી કોઈ જુદારા આવ્યા નથી, તેથી કેટલી શરવીના છે તે તો જાણી શક્યાં નથી, પણ અહીંની કન્યાઓમાંથી કોઈ પતિ પાછળ સતી થઈ દોષ તેવો એક પણ દાખલો હજી સુધી નવો દોષ તેવું અમારા જાણવામાં નથી." એક સાહેલીએ અમઝના કુટુંબનો જ દાખલો આપ્યો.

"કોઈને એવો પ્રસંગ નહિ મળ્યો દોષ, ઘણા શરવીનો અને સતીઓ પ્રસંગને અભાવે પોતાની સકિનેશ પરિચય દરાવ્યા વિના રહી જાય છે તે પ્રમાણે કદાચ સુમ રહી શક્યા દોષ તો શી રીતે ના કહી શકાય?" અમઝએ પ્રતિવાદ કરના હત્ય.

"હવે ચાંતો ઘેર જઈએ. અહીં આપણને ઘણું સમય થઈ ચૂક્યું છે. અમઝને એવો પ્રસંગ આવશે ત્યારે જરૂર સતી યાદી અને તેની રાજપૂતી દીપાવશે." એક સખી વ્યંગમા કહી માથે બેઠું મધી ચાલતી થઈ.

"હા, હા. એમ જ છે, ચાલો હવે ઘેર જઈએ." બીજી સખીઓ પણ એકબીજી માથે નાગી લઈને અમઝ માને અર્ધમુચક દાદ કંપી માથે બેઠાં લઈ ચાલતી થઈ.

ગિર પ્રદેશના ધાડા જંગલમાંથી પસાર થતો એક રવાર માર્ગે ધોડે આવતો હતો. જે ટેકરી ઉપર વાઘેરનો આગેવાન અને તેનો જોડીદાર હતા હતા તે તરફ આવતો હોવાથી વાઘેરના આગેવાને અચાંક દૃષ્ટિથી તેના તરફ જોયું હતું અને પોતાના જોડીદારને પ્રશ્ન કર્યો હતો.

“આપણો સીદો તો નહિ ને ?” આગેવાને ઉત્તુકતાથી પ્રશ્ન કર્યો.

“હા એજ છે, જુઓ કાળો ફેટો તેના માથા ઉપર જણાય છે. તેને ક્યાં મોકલ્યો હતો ?” જોડીદારે સીદો હોવાની ખાત્રી આપતાં સામે પ્રશ્ન કર્યો.

“મારા માસીઆઈ બાઈ પાસે મોકલ્યો હતો. તેની પાસે ચાળીન માણુઓ છે તે લઈ આવવા સદેશો લઈ સીદો ગયો છે, એ વિચારમાં આવવાનું હતું છે, ધાતું કરીને માસ સમાચાર લઈને આવ્યો હશે.” આગેવાને ખુલાસો કર્યો.

આટલી વાતચીત થાય છે તેટલામાં ધોડેરવાર નજીક આવ્યો અને રપટ ઝોળખાયો: “કામ કતેડ થયું જણાય છે” તેવા ઉદ્ભાસે આગેવાનના મુખમાંથી સરી પડ્યા.

ધોડેરવારે ટેકરી ઉપર હોલેલા બંને જાણુને જોયા એટલે તેમને મુખ સમાચાર આપવા કન્તેજનર થયો. ટેકરી ઉપર હોલેલા પજુ મનાગાર જાણુવા તણપાપડ થઈ રહ્યા હતા. ઉતાવળે સમાચાર આપવા ધોડેરવારે કનેદમ્બક પોતાના હાથમાં પહેડી લઈને ઉંચા કરીને હવામાં વીંઝી. આ જોઈ ટેકરી પરના બંને વાઘેરોએ આનંદમાં આવી મામેથી તેનીજ રીતે મદદગારી ગ્રીષ્યો.

ટેકરી ઉપરથી બંને જાણુ ઉતાવળે પગસે નીચે ઉતર્યા અને ધોડેરવારની પાસે આવતાં જ “મીટી કનેડ કરી આવ્યો ?” તેવા ઉત્તુકતાથી પ્રશ્ન કર્યો.

“હા, આજથી એકે દિવસે આગામી માણુઓ સાથે આવશે.” ધોડેરવારે મીટીએ ઉતાવળે જવાબ આપ્યો.

“અને રહે રાખ્યો ને ? બંને કામ કર્યું ?” આમ કરી વાઘેરો આગેવાન પોતાના જોડીદાર તરફ કરીને આવ્યે. કે “કેમ માણુ ? હવે તે કિંદરતુ જાણુ તે છે. કનેડની જગત ખરી કે નહિ ? આગામી કયા ?” અને કલ્પ આપ્યો.

(૩)

“હવે જાણી કોને મેરે જાણા ? મુદતને અનુકરણ કરો છે.”
“કિંદરતુ જાણુરે હાથ નહીં જગતુ અનિચિદન. કલ્પ કરે.”

ગેવવાની ક્રિયા ને કરાવના દના.

પંદર વરસનો છતાં પચીસ વરસનો ગુલાન લાગતો, મગજન જાંધાનો અને દેખાવડો અરિસિંદ લાઘમાં તરવાર લાઈ અડીથી તલી આંટા મારતો દનો. એક તરફ ગામના મામુસો એક પછી એક આવીને કુળિયામાં પાથરેલી મોદબુગબુ ઉપર આવીને બેસતા દના. અરિસિંદના નજીકના મગાં જેર જેર જઈને સ્ત્રીપુરુષોને મંડપ-રોપણના હિત્તકમાં ભાગ્ય સેવા આમંત્રણ દના. આ વખતે ગામમાં શરૂ થયેલી કે લંટાણ આવ્યા.

ગોરતું ભવિષ્ય અફ પડ્યું. અરિસિંદની માનાને કાળ પડી અને શું કરવું તે વિચારમાં દિબ્બડ બની ગઈ. ગોર પળ વિચારમાં પડ્યા, પણ આ વખતે અરિસિંદ કોઈ કારણવશાત્ સામેની કોઠમાં ગયો છે તેમ જોઈને ગોરે દોટ મૂકીને કોઠનું ખારણ બંધ કરી ઉપરથી સાંકળ દીધી.

“ગોર, બાપા ! કેમ અને અંદર પૂરો છો ? શું મારો કાંઈ થયો છે ?” અરિસિંદે ગોરની વિચિત્રતા જોઈ પ્રશ્ન ક્યો.

“હા, આજ તને અંદર પૂરી સખવાનો વિધિ છે. માટે થોડી વાર અંદર રહે.” ગોરે જવાબ આપ્યો.

“પણ આપણી પછવાડે દોડાડોડો શેનો થાય છે ? જુઓ, કોઈ દેહે છે કે ગામને પાદર વાથેગ આવ્યા છે. તેઓ ગામમાં આવીને લૂંટ ચલાવશે; માટે અને બહાર કાઢો.” અરિસિંદે નમ્રતાથી કહ્યું.

“હા બાહ ! ગામ ભાંગવા વાથેરા આવ્યા છે તેમાં આજે નામ માટે ધાન છે. કાતડી બોલી તેણે મારા શુકન આપ્યા નથી તેથીજ તને કોઠમાં પૂર્યો છે.” ગોરે કોઠમાં પૂરવાનું કામનું કહ્યું.

“અરે ગોરબાપા ! તમે આ શું કરી બેસો ! ગામમાં આવીને લંટાણ માલ લૂંટી જાય અને ચળવળનો દીકરો ઘરમાં પુરાઈ રહે કે સંનાઈ રહે તો જીનેના લાગે. તમે અમારા કુળગોર ! આવી રીતે કરવું તમને મોજે ? અને બહાર કાઢો. એ લાલચના સોડીયા આ મારી તણવારને વખ કરવા થો.” અરિસિંદે ક્રોધ કરીને કહ્યું.

“નહિ બને બાપ ! એ નહિ બને. જે થવું હશે તે થશે, પણ તને વાથેરા સ્થાને જ્યાં નહિ રહે.” આમ કહી ગોર ત્યાંથી દૂર ખસી ગયો.

અરિસિંદ નિરૂપાય બન્યો છતાં દિમન લાગ્યો નહિ. તેણે જ્યંમ મારી અથેરા પકડ્યો. પછી તેણે પગ ભરાવી નરવારની

તેથી મારા મહેમાન કહેવાઓ. મહેમાનનો સત્કાર કરવો જોઈએ. નમેજ પહેલો ધા કરો. મારાથી તમારા ઉપર પહેલો ધા થાય. "અરિસિંદે સૌરાષ્ટ્રીય મન્માનનું રમરજુ કરાવ્યું.

"પહેલો ધા પરમેશ્વરનો" આમ કહી જૂંટારાના આગેવાને ભરેલો ધા દ્યોં તે અપગનાથી અરિસિંદે સુકાવ્યો અને પછી પ્રદાર કરવા લાગ્યો. પોનાની પાત્ર રહી કરજી અને ગોર પ્રદાર કરવા લાગ્યા.

"એક મરણીઓ સોને ભારે પડે" ને કહેવન પ્રમાણે અરિ-
મરણીઓ થઈને લડતો હતો અને આગળ ને આગળ વધતો. અરિસિંદે વાધેરાના વચમાં ઘેરાઈ ગયો. ગોર અને કરજી ૭૫ રહી ગયા. તેવામાં એક વાધેર અરિસિંદની પાછળ રહીને તારના એક જ ધાથી માથું ઉડાવી દીધું.

માથું પડ્યા પછી તે અરિસિંદનું ધડ બમણા જોરથી લડવા મ્યું. હવે જૂંટારાને ખાત્રી થઈ કે આ શરવીર આપણા બધાનો શત્રુ છે. આમ માનીને પાછા હડવા લાગ્યા. અરિસિંદ એકજ ટકે વાધેરને મમમદન પડેંઆડતો હતો. માથા વિનાનું ધડ બમંકર ને લડતું હતું. જૂંટારાઓનો ધાવું નીકળવા લાગ્યો અને તેઓ પાછા પા લાગ્યા. આવી રીતે લડતા લડતા સાગસવા, મોખનપટ અને હરવા, આ ત્રણ મામનો તબેટો એજો થતો હતો ને મધ્યે ઝીંખાડે દોન્યા. અહીં અરિસિંદનું ધડ પડ્યું. કરજી અને ગોર સુખન પસ થયા. વાધેરો પોનાના અરધ મામણો મરાવીને નિરાશ થઈ રહ્યા ગયા.

(૪)

મગેડા મામમાં આજે આનંદ ઉભર ઉજવવા રહ્યો છે. મોરી ઉખાની મજાનુઆ અમણના સભા કિલ્લાના અરિસિંદ માફે કવાન. દોવથી સભની મમમુમ દેખવવા બધા મોદીઓ દોડધા કરતા હતા. બેન્યાર દિવસના જન આપણની દોવથી તેના સંગની તેવરી કરવા મેળને થઈની નવરજી નહેની.

અમણ પણ વચાજીરો સભા માં આનંદને દિરૂ. દિવસની હતી. તેના દરજી ૩૩ ૩૩ ૩૩ દરજી અને એને એને-મેના તિયા મંગલ હવે દરજી દરજી ન કરતે નહેને.

મામ અમણ નહેને નહેને પણ જાણ નહેને. તેના માફે અમણ પણ વચવા ૩૩ ૩૩ ૩૩ દરજી નહેને. દરજી મામે અરિસિંદ ૩૩ ૩૩ ૩૩ કરવા માગે.

સાહેલીઓ ગર્ભ અને મીડી મસ્કરી કરતી હતી અને અમછને પળવવાનો પ્રયાસ કરતી હતી; પણ અમછ તો રિગત હાસ્યથી ગંધાનો જવાબ વાળતી હતી. આવી રીતે આનંદ કરતું સાહેલીવંદ ગામને ઝાંખે આવેલી વાવમાં પાણી ભરવા કિતરું.

જે વટેમાર્ગ સમોડા આવ્યા અને પાણી પીવાના મસથી વાવના મનવાલા પાસે આવ્યા. તેઓ વાતો કરતા હતા કે “કિંદરવામાં વાઘેરો લૂંટવા આવ્યા હતા તેને લીધેલો લગ્ન અરિસિંહે સામે થઈને લડાવ્યા અને પોતે મરાયો.

એક પનીદારી પાણી ભરવા વાવમાં કિતરતી હતી તેણે આ વાત સાંભળી અને પૂછીને ખાત્રી કરી તો જણાયું કે અમછને પરણવા આવનાર અરિસિંહ જ મરાયો. આ વખતે સાહેલીઓની સાથે માથે પાણીનું જેદું લઈને અમછને હર્ષભેર જતી પનીદારીએ કહ્યું કે “અમછ ! તારો ધણી વાઘેરો સામે લડતાં મરાયો. આ વટેમાર્ગ ખબર લાગ્યા છે.”

અમછને એકાએક માથે વીજળી પડી હોય કે ચાલ ખરેડ્યો હોય તેવો આંચકો લાગ્યો અને વાવની માળમાં હાથ પછાડ્યા. જેદું માથેથી ફેંકી દીધું અને પોતાને સતી થયું છે તેવું જાહેર કર્યું.

સાહેલીઓ પણ આ દેખાવથી શોકમગ્ન થઈ અને કહેવા લાગી કે “હજી તારાં લગ્ન થયાં નથી. લગ્ન થયા પછીજ પતિ ગણાય; માટે સતી થવાની જરૂર નથી. આવી કંચન જેવી કાયા અગ્નિમાં વિનાશકારણુ ગાળવી તે નરી મૂર્ખતાજ છે.”

“જહેનો ! તમે તે દિવસે કહેતાં હતાં કે હાલમાં કોઈ રાજ-પૂતાણી સતી થાય તેવી નથી; માટે હવે જુઓ કે રાજપૂતાણી કેટલા કિતસાહથી પોતાનું શરીર અગ્નિજ્વાળામાં ભસ્મ કરે છે !” અમછએ પૂર્વની વાતનું સ્મરણ કરાવતાં કહ્યું. “પણ અરિસિંહ સાથે હજી તું શાસ્ત્રવિધિથી જોડાઈ નથી. ત્યાં સુધી આર મંગળ વર્ત્યાં ન હોય ત્યાં સુધી પતિ ગણાય નહિ અને તેવા પતિ પાછળ સતી થવાની જરૂર નહિ.” સાહેલીઓએ સમજાવવાનો પ્રયાસ કર્યો.

“લલેને મંગળફેરા વર્ત્યાં ન હોઈએ, પણ હૃદય તો સમર્પિત થયું છે ના ! હૃદયથી માની લીધેલો તેજ ખરો પતિ છે અને તેના પાછળ સતી થયું તેજ ખરું સતીત્વ છે.” અમછએ પોતાનો અભિપ્રાય આપ્યો.

“પણ હજી ખરો ખબર તો આવ્યા નથી. ઉડતી વાત સંભળાય છે તેમાં તને આ રીતે સતી થવાનું ક્યાથી સૂઝયું ?”

માટેલીઓએ બીજી વાત આગળ કરી.

“ભૂંડેને ભાટી ખવર દોષ, પળ માગ પનિના મરણના
મન સાર નાંખનાંજ મને સુત્ર ચડ્યું છે; મારે અગિયવેનું કથેન
ફટકો છે.” અમલમે પોતાનો નિશ્ચય બતાવ્યો.

સામના બધા મનુષ્યો એકઠા થયા. બધાનાં હૃદયો બગી
મળ્યાં. હિંદુવાદી પળ સ્વામી સુભાષ્યાર લઈને એક માણસ આવ્યો
તેથી બધાને અદિશિંદના મરાવાની ખાત્રી થઈ.

અમલમે ‘જલ્લ અભે’નો પોશર કપો. માથાની વેળો છડી
મૂકી અને ચિના ખડકવા નાકીક કરી. બ્વા જજનના અમલના નેજા
સુભાષ્યારી બધાં અંજારી મળ્યાં અને મગિમોરેજ ચિના નૈવાર કરી.
ભાગિ પ્રજાવસિત થવાં અમલમે જલ્લઅભે ફરેના નેજા પ્રવંડ કપો.

૦

૦ ૦

જે મળી અમલમે દાસના થાપા માપાં દના તે જ રજા
દજ નિમાનીઓ ઈ; દદામ તેના મનુષ્યને મરે પાછળથી પળ
જનાવંડ દોષ.

અદિશિંદનું મામુ હિંદુવા મામના મ.વામ, જે મથો. પડ્યું
તે મથો મળ્યો. છે અને નામ મ.મને વંજેંદ પડ પડ્યું ન્વા જ.બી છે.

અ.મિંદના આ ના વંશજ પૈવી જલ્લઅભે જલ્લ અભે
કે અને અ.મિંદના મુખન છે.

હિંદુવા જુનામઃ માંજે જેવાવ મ.રે અ.મિંદ છે.

(“દામદા” ના.નિબન. ને-૬ અંકેમ.૬.)

૫૬-ભૂરિયાનું રુદન

(લેખક:-શ્રી. શીતારામ શર્મા)

લાંટાચક્ષુ મુસાફર જેવી સામાનવિદ્યોણી ઓરડી લાગતી હતી. વર્તમાન સમાજવ્યવસ્થાની જોગ એક ખૂણામાં થોડીક ચોપડીઓ, છત્રી, ચંપક અને એક જીર્ણ ટ્રંક વીખરાઈને પડ્યાં હતાં. ઓરડીની વચ્ચે એક સાદડી પર ચંપક અને તેની પત્ની સુમિત્રા બેઠાં હતાં. પ્રત્યક્ષકાળના આખરે પૃથ્વી નિઃશ્વાસ નાખે તેવા નિઃશ્વાસ બનેનાં બળતાં હૈયાની પ્રતીતિ પુરાવતા હતા.

એમની વચ્ચે સ્વજનસમો ભૂરિયો બેઠો હતો. માનવીની લાગ-ણીઓ સમજવા છતાં લાપાના સાધનના અભાવનું દુઃખ પહેલ-પહેલું આજેજ થયું હોય, તેમ તેની આંખોમાં વેદના ઉલરાતી હતી.

ચંપક અને સુમિત્રા તેની સ્વચ્છ અને સુવાણી પીક પર મમતાથી હાથ ફેરવતાં હતાં: ‘ક’ વર્ગનો કેદી ત્રિમાસિક મુલાકાતે આવેલા પોતાના બાળકને શિરે હાથ ફેરવે તેટલી મમતાથી.

“ભૂરિયાને નહિજ લઈ જઈ શકાય ?” સુમિત્રાએ ચંપકને પંદરમી વખત એ પ્રશ્ન પૂછ્યો. એ સામાન્ય શબ્દોની પાછળ સકળ વિશ્વનાં સામટાં દેહોની વેદના હતી.

“સુમિત્રા” પોતાની નિરાધારીને ઢાંકવાનો સહેજ પણ મિથ્યા-ડંખર કર્યા વિના ચંપકે કહ્યું: “આપણુંજ ડેકાણું નથી, ત્યાં ભૂરિયાનો બોલો શી રીતે ઉંચકી શકાશે ?”

“બિચારો મારો ભૂરિયો...” સુમિત્રાની આંખમાંથી આંસુ ખરવા માંડ્યાં.

સુમિત્રાની લાપા સમજતો હોય તેમ ભૂરિયો મમતાથી તેની સામે નેઠું રહ્યો.

“ચાલીના માલીકે પણ શરત કરી છે તે તું ક્યાં નથી જાણતી ?” ચંપકે આશ્વાસન આપવાનો પ્રયાસ કર્યો.

એના મુદ્દયની વ્યથાને બરાબર સમજતો દોષ તેની દષ્ટિએ બુદ્ધિધાનું તેની તરફ જોયું.

પોતાના ભાવીને વાંચી શકતો દોષ તેમ તેનું મોટું દયામર્મ યથા મયું.

* * *

અપેક અને સુમિત્રા સમાજના મધ્યમ વર્ગનાં દત્તાં, એ વર્ગને જેવાં વીનકોનો અનુભવ થાય તેવાં વીનકો તેમણે અનુભવ્યાં દત્તાં.

સામાન્ય વર્ગના હોઠરાઓને કચડી નાખનારી આર્થિક પ્રતિ-
દૂશનાઓને લીધે વિદ્યોપાર્જનની મહેત્તાઓને ઉમતીજ હદામી દેવી પડે છે, તેમ અપેકને ય જેમ તેમ કરીને મેટ્રીક સુધી પહોંચ્યા પછી અભ્યાસ હોટી નોકરીની શોધમાં પડ્યું પડ્યું હતું.

દિંદુ માતા-પિતાની મમતા પુત્રને ખાટે વડું શોધી લાવવા સુધી જઈ શકે છે, એટલે અપેકના પિતાએ તે મેટ્રીકમાં હતો તે વર્ગને તેને પરણાવી દીધો હતો.

વિકાસપથે વિચરના વિશ્વના પ્રાગતિક દેશોમાં આશાભર્યાં યુવક-યુવનીઓ વિજ્ઞાનના કે શારીરિક વિકાસના અખતરાઓ કરે છે; પણ દિંદુ યુવક-યુવનીઓને પરણ્યા પછી દાંપત્ય પ્રેમના અખતરા અજમાવવાના હોય છે.

એ અખતરામાં અપેક અને સુમિત્રા ઠીક ઠીક સફળ થયાં હતાં. અને અનેક સામગ્રી અજમાવ્યા પછી મદામહેનતે અપેક પચામ દુપિયાની નોકરી મેળવી શક્યો હતો.

અમાથી થોડું ધણું બચાવી તે માતાપિતાને મદદગાર બનતો.

અપેક અને સુમિત્રા એ જીવનમાંય સતોષ અનુભવતાં.

રવિવારની એક સંધ્યાએ ફરીને આવતાં રસ્તામાં એક શ્વાનખાત્ર રડતું ચીસો નાખતું તેમણે જોયું.

સુમિત્રાને દયા આવી. તેણે તે કુરકુરિયાને હાથથી લઈ ઘેર આણ્યું.

થોડુંક દૂધ લાવીને તેણે એને પાચું, ગરમ પાણી કરીને નવડાવ્યું; ત્યારથી તે એનું સાથી બન્યું.

પોતાનું બાળક હોય તેમ તેમણે એ કુરકુરિયાને રાખવા માંડ્યું. એના પોષણખર્ચ પૂરતી દરરોજ તેમણે વેડી લીધી.

સુમિત્રાએ થોડા દિવસ પછી એનું નામ પાડ્યું. ત્યારથી તે બુદ્ધિયા તરીકે ઓળખાવા લાગ્યું.

* * *

એક દિવસે સાંજે ચંપક ઘેર આવ્યો ત્યારે તેનું મોઢું પડી ગયું હતું. સુમિત્રાએ હમેશની મમતાથી તેનો સત્કાર કર્યો, તેના જ્યાજમાં ચંપક હસ્યો, પણ એ હાસ્યમાં શ્વંતપણાની તાઝગી નહોતી. વેદનાની ચીસ જેવું એનું હાસ્ય ફિક્કું હતું.

સુમિત્રાએ એ વેદનાનું સ્મરણ તુરતજ ન કરાવ્યું, છતાં તે રાતના વાળુની મિકાશ મારી ગઇ.

ભૂરિયાની સાથે તે રાત્રે કોઠાએ રમત કરી નહિ. ગમગીનીનું વાતાવરણ ઘરમાં જમી ગયું. પોતાનાં પાઝકોની લાગણી સમજી જનાર વક્ષાદાર ભૂરિયો પણ એક ખૂણામાં જઈને લપાઈ બેઠો.

છેવટે સ્વજનના મૃત્યુની ખબર આપતો હોય તેવી શાંત ગંભીરતાથી ચંપકે કહ્યું:

“સુમિત્રા! આજે મને નોટીસ મળી.”

ખંડેરમાં પડ્યો પડે તેમ એ શબ્દો ગમગીનીભર્યા વાતાવરણમાં ગળી ઉડ્યા.

“તેમાં આટલા બધા ગમગીન શા માટે બની જાઓ છો?” સુમિત્રાએ પતિને આશ્વાસન આપવાનો પ્રયાસ શરૂ કર્યો “જમેલાં બીજી નોકરી મળી રહેશે.”

“તું ધારે છે એટલી નોકરીઓ સસ્તી નથી પડી. સુમિત્રા! આજકાલ તો નોકરીઓ સ્વર્ગ જેટલી દુર્લભ થઇ પડી છે.”

ચંપકનું વદન મ્હાન બની ગયું હતું. એની આંખો નિસ્તેજ થઇ ગઇ હતી.

“હવે શું થશે?” તેના હૃદયમાં એ પ્રશ્ન વારંવાર પોકાર કરતો અને વળુઉત્તર શમી જતો.

વર્તમાન હિંદના યુવકોની પરાવર્તી દશાનો ચંપક અત્યારે મૂર્તિમંત નમુનો બની ગયો હતો. એમનું બાળતર જ્ઞાનપ્રાપ્તિ માટે નહિ પણ નોકરીની વક્ષસિદ્ધિ માટે હોય છે. નોકરી એમનામાંથી સાદસ, શૌર્ય, હિંમત, ધીરજ બધું ચૂસી લે છે. કેમકે વર્તમાન સમાજવ્યવસ્થાના નેમને તે માટે દર્શાવે તક મળતી નથી. રાષ્ટ્રની રાજકીય પરાધીનતાએ તેમના બિહારના માર્ગમાં અનંત આડખીલીઓ મૂકી રાખ્યા છે. નૃડીયારી માલિકા કેવળ દ્રવ્યશોષણ તરફજ દષ્ટિ રાખીને, દરેક દરજ્જાએ પદને નિરૂપણની ગતિમાં ધકેલી દે છે.

“હવે આ ને નહિને તારા જ આગળ તો હજી ૩૧મી છે ને?”

“હા, તારા જેવા અનેક જાનના કામ અને એકારી વચ્ચે તારા ખર્ચાની આજે આજે ૧૫મી છે.”

“ત્યારે શું ? હજી તો આપણા હાથમાં ત્રીસ દિવસ છે.”

“એ તોમ દિવસ તો બેતબેતામાં ચાલી જશે.” અપેકે નિઃશ્વાસ
કાંઈને કહ્યું “માના જેવા અનેક બેકારો નોકરીઓ શોધતા શેરી-
માં રહે છે. તેમાં આપણો પત્તો ક્યાંથી ખાશે ?”

જાને એમજ થયું.

અપેકે નોદિસના મહિના દરમિયાન નોકરી માટે અનેક ઠેકાણે
ખરડાઓ કરી, પણ કોઈ પણ ઠેકાણે પત્તો ખાધો નહિ.

નોડિમના દિવસોમાં નોકરી કરવી એ હવંત નરકની યાત્રાના
રસ્તા દોષ છે. હાંમીની સગા પામેલા કેદીના જેવી મનોદશા તેની
પર જાય છે. આવના મરિનાની પહેલી તારીખની રમૂનિ જામન
અર્થે રજાગવન-યામા તેને નિરંતર રળા કરે છે.

"એ દિવસે હું નોકરી વિદ્યાભ્યાસ ભેગાર બનીશ" એ વિચાર ધમ-ધમતા અંધારાઓની માફક તેના હૃદયને અંધારે મગમગાડે દર્જાડે છે.

આગેા મદિનેા સંપદે એ વેદના અનુભવી.

ને મહિનાના ત્રીસ દિવસમાં તેણે ત્રણનો વખત ખોવાના ધીમંત
 માંના નામ પર માથો વરસાવી.

"મધ્યમ વર્ષના માગ્ત્રોનું" રક્ત ચૂનવા જૂડીસાદનો નાસ
કર્તા વિના વલનમાં આતિ રથપાવાની નથી." સ્વર્ગી સ્વર્ગી અન્યેક
નિંદા માથે તેણે શુભસામગ્રી બાધામાં કરી.

પરંતુ તેના એ ગુપ્તો નિર્ધારનો દનો. મૂલીસાદના નાશ માટે જે શક્તિ હોદાએ તેરી શક્તિ તે સાદના કે.લખના સાધન અનેકા ગણના માનવોના મુશ્વરવિથળ સંગઠનથી થઈ શકે, તેનું બાન સંપદ-ને નહોતું. એનો ગુપ્તો આજ સંભોગાધીન દનો.

ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਮਹਿਨੇ ਪੁਨ੍ਹ ਪ੍ਰਤਿ ਦਿਨੇ:

३५६ ८७७ ५४५ ५६६६ ८७७.

[illegible][illegible]

આજ મુઘી મમતથી પાળેલા ભૂરિયાનું શું કરવું તેનો તેઓ વિચાર કરી રહ્યાં હતાં.

અંપકે ભૂરિયાને લઈ જવાની આશક્તિ બતાવી, અને સુમિત્રાની આંખમાંથી આંસુ ખરવા માંડ્યાં.

“ત્યારે એનું શું કરીશું?” તેણે દયામણા ભાવે પૂછ્યું.

“જેમ તે રસ્તામાંથી મળ્યો હતો, તેમ તેને રસ્તા વચ્ચે મૂકી દીધા સિવાય બીજું શું થાય?”

સુમિત્રાએ મમતાથી ભૂરિયાને ઉચ્ચક્રો. સમાજનો ભોજ બનેલી વિધવા પોતાના ગુપ્ત બાળકને ગુંગળાવી નાખતાં, તેને છેલ્લું સુંબન લે, તેટલી મમતાથી તેણે ભૂરિયાને હૈયાસરસો દાખીને સુંબન કર્યાં.

પત્નીની એ મમતા અને પોતાની નિરાધારીના ખ્યાલથી અંપકે ની આંખમાંથી પણ આંસુ ટપકવા લાગ્યાં.

એટલામાં મજૂર આવ્યો, તેને શિર બાકીનો સામાન ચઢાવીને સુમિત્રાએ ભૂરિયા તરફ છેલ્લી વખત નેહ્યું.

ભૂરિયાની આંખોમાંથી પણ અશ્રુ વહી રહ્યાં હતાં.

અશ્રુભરી આંખે અંપકે અને સુમિત્રા દેશવટો પામેલા માણસની માફક નીકળ્યાં.

એકલા અટુલા ભૂરિયાએ કારમાં સ્વરે રુદન કરવા માંડ્યું. એના એ રુદનમાં ત્રિલોકને ડોલાવનારી કરુણા હતી.

પરંતુ વર્તમાન વિશ્વને એવાં કારમાં રુદનો સાંભળવાની ક્યાં કુરસદ છે?

ભૂરિયાના એ રુદનથી સુમિત્રાના કોમળ હૃદય પર ભયંકર આઘાત થયો. તે બારણા વચ્ચેજ પડી ગઈ.

અંપકે તેને સચેત કરવાના પ્રયાસ કરવા લાગ્યો, ત્યારે ભૂરિયા સુમિત્રાના મસ્તકને પોતાની જાણથી પંપાળી રહ્યો હતો.

(તા. ૨૧-૧-૧૯૩૪ ના દૈનિક “હિંદુસ્થાન”માંથી)

૫૭-પગારકાપ

(સિખક:-શ્રી. ભદ્રકુમાર વાગિક)

(૧)

“શિવનંદન! જુઓ, વધુ વખત હવે મારાથી આ ખોટ ચલાવી શકાય તેમ નથી. દિવસો એક પછી એક કેટલા ખરાબ આવતા જાય છે એ તમે ક્યાં નથી જાણતા? આપણી પેઢીના માણસોમાં અને ખર્ચમાં ઘટાડો કરવો પડશે અને આ વર્ષથીજ આ બધી કાપકુપ અમલમાં મુકવાનો મેં વિચાર કર્યો છે.” ગોપીલાલ શેઠે વ્યાપારી અનુભવથી મેળવેલી અધાર્થ અને હિમ્મતને અનુરૂપ કાવકાદથી ઉપરના શબ્દો ઉચ્ચાર્યાં ત્યારે શિવનંદનને સ્વપ્ને પણ ખ્યાલ ન હતો કે એ બધા શબ્દોની પાછળ કંઈક હેતુ સમાયો હતો.

ધંધાની મંદી અને વાપિંક ખોટથી કંટાળીને શેઠે આવું તો ધબ્બીએ વાર જોડાવતા, એમ હંદોને કે શેઠને ગીજી અનેક ટેવો સાથે એવું પંડાવાની ટેવજ પડી પડી હતી. શિવનંદન શેઠના આ સ્વભાવથી અનેક વર્ષોની નોકરીને પરિણામે પરિચિત થઈ ગયેલો હતો. એટલે આજના ગોપીશેઠના એ શબ્દો હમેશની માફકજ શિવનંદને સંભળી સીધા.

“એટલે” ગોપીશેઠે અંદર પડેલ જાણ લાવીને આગળ ચલાવ્યું “તમારા પગારમાં પચીસ રૂપિયાનો ઘટાડો કરવો પડે છે.” શિવનંદનને રૂપિયા સોનો પગાર મળતો હતો, તેમાંથી પાંચ નદિ, દસ નદિ અને પચીસ રૂપિયાનો ઘટાડો! ૭ માસ પહેલાજ મુંબાઈવાસી પ્રિયતમા સાથે સુખી જીવન ગુજરવાના કાલથી પરણેલી અંદાને તેણે મુંબાઈમાં જોડાવી હતી, અને હવે માટે કરેલા દેવામા દર માસે પગારના ત્રીજા હાથ જેટલી રકમ આપતાં બચતી રકમમાથી પરાણે પરાણે મળતો નિર્વાહ ચલાવતા શિવનંદનને આડતોની પગા નજર સામે તરવરતી દેખાઈ.

“...પણ હું કેટલી વધારીયા...”

શિવનંદનને જોડતોજ અટકાવીને ઝાંઝ “હમણાં તો ચલાવો, કે. ૩૪

કમપ્રમગે પડેલા તારા દાગીના જોઈએ છે, એમ કહીને ચંદાના પંચાંગ દાગીના સિવનંદને લીધા અને નજીકનાજ મારવાડીની દુકાને રૂપિયા પાંચસોની કિંમતના એ દાગીના મૂકીને ત્રણસો રોકડા લીધા.

બીજા દિવસની સવાર સિવનંદન માટે લથંકર નીવડી, ધાર્યા કરતા તદ્દન અવશું પરિણામ ! પણ હવે સિવનંદન હિંમત હારે એમ ન હતું. પડેલાંના જોટલો એ પ્રમાણિક કે નીતિમાન રહ્યો ન હતો. ગમે તે ભોગે, 'પૈસાદાર' થવાની એને ધૂન લાગી હતી. એટલે હવે એ ગમે તેવું લથંકર પગલું ભરતાં વિચાર કરે તેમ ન હતા. પેદીની તીન્નેરી પર આજે એની નજર ગઈ, ખૂબ વિચાર કરતાં એ પગલું ભરવું એને સજામત ન જણાયું. પૈસા મળે એવી શક્ય જગ્યાએ પર એણે આંખ ફેરવી જોઈ, પેદીનું કામ કરતાં કરતાં આખો દિવસ એના મનમાં એકજ પ્રકારની ઘડમઘસ થવા કરતી.

એક સવારે 'સિવનંદન'ના ઘર કુદે એમ પૂછતો એક પીળા પાંધરીવાળો સિપાઈ બોલતો સાંભળનાં હાંફી હાંફી બનીને ચંદા ધરતી બહાર નીકળી અને પોતેજ સિવનંદનના ઘરમાં છે એ પ્રકારની ખાત્રી આપના ચંદેગથી તેણે પોલીસ સામે જોયું. પોલીસે તત્તજ ચંદાને 'ચોટીએ ચોટી' 'સિવનંદન તુમારા કઉન હઈ' વગેરે પ્રકારના અનેક સવાસો પૂછ્યા. પોલીસની હાજરી અને સિવનંદન મંબીની આ તપાસનું મળે શું હોય છે ? તે ચંદા કંઈક કંઈક કહી કહી આજુબાજુના પાટોશીઓ ટપોટપ ચંદાની આસપાસ ફરી વળ્યાં અને પૂછપરછ કરતા પાટોશીઓને એક સામાન્ય વાત કરતો હોય તે હોય પોલીસે કહ્યું : "સિવનંદન નામના કેાઇ આદમીકા હાથ ચર્નીગઈ હા હરિયામેમે મીત્રી હય" એ શબ્દો સાંભળનાં ચંદાના હોશકોશ ઉડી ગયા ! બે ચાર ભજા પાટોશીઓની સાથે મેકકળ કરતી ચંદા પોલીસચોટી પર ગઈ, અને ખાત્રી કરી લીધી કે 'હરિયામાયી મજલી હાથ સિવનંદનની હતી.' બપોરે હાથ પર જુગની તપાસ થઈ. આપધાન, ખૂન કે અકરમાન ? એ કંઈ જુરીને સમનયું નહિ. હાસનો કબજે ચંદાને આપાયો. પોલીસની તપાસમાં કંઈ વડુ ખબર મળી નહિ સિવનંદનના મરણનું કારણ ચંદાને પણ ન જાણું ! આપીકેને એક નોકર આજો થયાનો આજો આનંદ થયો ! આ આપધાન માટે જવાબદાર કોણ ? સિવનંદન ! આકેન્ક ? કે એ પાટોશી ? (તા. ૧૬-૧-૧૯૨૪ ના દૈનિક "હિંદુસ્તાન" ના.પા.)

૫૮-મંગાનું પહેરણ

(લેખક:-શ્રી. સદેવ)

(૧)

એક તરી ફરી ઝુંપડીમાં ચુકા પાસે એક સ્ત્રી અને એ બાળકો ગેહાં હતાં. ઝુંપડીનું એક બાલુનું ઝાજ ઉખડી ગયું હતું, તેમાંથી વારંવાર પ્રલયના શીત વાયુ વાતા હોય એવા ઠંડીના ચમકાર ઝુંપડીમાં ધસી આવતા હતા, અને અચાનક ભય આવી પડતાં માણસ પોતાના અંગને સંકોચી દે તેમ તે બન્ને છોકરાં તે ચમકારાથી વારંવાર બેવડ વળી જતાં હતાં. આજ પાંચ દિવસથી બાળે દુનિયા સામે જેહાદ પોકારી હોય તેમ ઠંડી ચારે બાજુએ ગાંડી બની ઘૂમી રહી હતી અને પોતે એકલી બાળે બસ ન હોય તેમ સાથે હીમ અને વંટોગિયાને પણ લેતી આવી હતી. એના દિગ્વિજયની અસર સામેના ચૂલામાં પણ સ્પષ્ટ થતી હતી. તેમાં બળી રહેલા અંગારા બાળે વારંવાર ટાદથી ધ્રૂજતા હોય તેમ ઝાંખા બની કંજળી જતા હતા. એ કંજળી જતા અંગારા તરફ વારંવાર નિઃશ્વાસ નાખતી પેલી સ્ત્રી પાસેજ પડેલ પોતાના દરિદ્ર ઈંધણભંડારમાંથી બખ્ખે ચચ્યાર સળીઓ ચૂલામાં નાખતી હતી, અને ક્ષણમાં તો તે એક ભડકો કરી ઘાસ બગતું હોય તેમ બળી કંજળી જતી, તેના પુરા અંગાર પણ પડી શકતા ન હતા. પણ હવે તે સળીઓ પણ થઈ રહેવા આવી હતી.

સ્ત્રીની ઉંમર સત્તાવીસ અઠ્ઠાવીસથી માડ વધુ હોય. તેણે પહેરેલા લૂગડામાં સાત આઠ થીંગડાં તો તે તરફ જોતા સહેજે નજરે પડતાં હતાં, તેમ તેમાં બીજી નાની મોટી આરીઓ પણ ઝોછી ન હતી. તેમાંથી ઠંડો પવન ચાનડીને અડતા તે વારંવાર ધ્રૂજતી, પણ અસાધારણ મનોબળ વાપરી એ ધ્રૂમરી પોતાના અંગમાંજ તે ફૂલાવી દેતી. તેનું મુખ ગોરું ન હતું તેમ ભરડું

પણ ન હતું, હવે આકર્ષક ન હતું એમ નહિ. કપાળ જરાક નીચું હતું, પણ તેનો બદલો આંખ વાળા આપની હતી-તે એવી વિદ્યાળ અને આકર્ષક હતી. તે આકર્ષકતા તેમા છુપાઈ રહેલ વિદ્યારને લીધે હતી, તેના ચીરનને લીધે હતી કે આંખ પોતેજ એટલી કેપાળા હતી તે નક્કી કરવું મુશ્કેલ હતું. પણ તે તરફ નેરવનું મન થાય એવી તે આંખ હતી. તેણે લગતું આદ્યું હતું, એણે પણ પદેરી હતી, પણ એ જન્મે વરણ પોતપોતાના નામને માથે કરતી હતી કે કેમ, એ એક પ્રશ્ન હતો.

× × × ×
× × × ×

બે છોકરાંમાંથી એક દસેક વર્ષનું હતું, બીજું આઠ નવનું હતું. બન્નેની પીઠ પર પદેરણ હતાં, પણ પીઠ તેથી ઢંકાઈ ચકતી ન હતી. આ સીંધરાથી તેમની ટાઢ વધતી હતી કે ધટતી તેને નિર્ણય કરવો એ એક વિષમ સમસ્યા ઉદ્ભવા જેવું હતું. મુક્તામાં કશી જતા અંગારા તરફ દનાથ નજર નાખતો નાનો છોકરો બોલ્યો:

“મા ! ટાઢ વાગે છે.”

“મને પણ લાગે છે—” બીજો બોલ્યો.

‘કંઈ નહિ ભાઈ ! દલે તો સૂરજ ઉમરી એટલે એ ઉડી જશે.”

“પણ સૂરજ ઉગે ત્યારે ને ? બહુ ટાઢ વાગે છે મા !” મોટા છોકરાએ કહ્યું.

દનાયાની કુઃખદ રેખાઓ સીના મુખ ઉપર વધુ સ્પષ્ટ થઈ. બંને છોકરાઓનાં માથાં પોતાની છાતી સરસાં દબાવી, તેમને પોતાના શરીરની ગરમીથી ઢંકે આપવાનો પ્રયત્ન કરતી બંનેને પોતાની બાથમા લઇ તે બેઠી.

“મા ! મંગળા જેવું પદેરણ મને આણી આપ.” મોટા બોલ્યો.

“મને પણ મા !” મોટાનું વાક્ય પૂરું ન થાય ત્યાં નાનાનું આવ્યું.

“બન્નેમાં જવાની છું ને ભાઈ, ત્યારે લઇ આવીશ, હો.”

“પણ મંગલે તે આણી આપ્યું ને મને નહિ ?”

“તો ભાઈ ! એમ અદેખાઈ થાય ? મંગો ત્રણ વાગ્યાનો કામ પર ગયો. આપણે તો અહીં મુલા પામે પણ બેઠા છીએ ને માથે વળી હાપકે છે. તેને તો ખુશ્તીમા કામ કરવાનું ને પદેરવાનું કંઈ નહિ ! એટલા એ પદેરણે તે કાંઈ ટાઢ ઉગે !”

“પણ મા ! મંગલે તે આણી આપ્યું ને મને નહિ ?”

નાનાએ છદ કરી.

“બાપા-જનીઆ ! જો એમ અદેખો મા થા. ભાઈ મંગો તણ વાગ્યાનો ઉડીને કામ કરવા જાય, રાતે નવ વાગે ઘેર આવે તે તો તમો સમજો ! તે છે તો આટલાં બટકાં પણ લાગે આવે છે !” તેણે નિઃશ્વાસ નાખ્યો.

એટલામાં ટાઢથી ધ્રુજતો તેરેક વર્ષનો એક છોકરો ઝુંપડીમાં દાખલ થયો. તેની આંખ લાલ બની ગઈ હતી. તેનું આખું શરીર ફફડતું હતું. પેલી સ્ત્રી એ દશ્ય જોતાં ધ્રુજી ઉડી. તેના મોઢામાંથી નીકળી ગયું :

“મંગા, ભાઈ...” તેની જાતીમાં ડૂમો ભરાઈ આવ્યો.

“કંઈ નહિ, મા ! એ તો સહેજ તાવ આવ્યો છે, જરા વારમાં ઉતરી જશે, તું ફિકર ન કર...”

*

* *

“કમ, તું તો મોટી શેઠાણી થઈ ગઈ દેવલી ! અરે ! વાહ, હજુ તો સુખવાસીની જેમ ચૂલે તાપવા બેસી છે !” બારણામાંથી આવતા આ શબ્દો, જાણે સહસ્રા કોઈ એરી સાપનો ડંખ લાગ્યો હોય તેમ આઘાત પામી પેલી સ્ત્રી ચમકી, તાવથી ફફડતા તે છોકરાને તેમ ને તેમ રહેવા દઈ તે ઉભી થઈ ગઈ.

“મોહનભાઈ ! આ છોકરાં ટાઢે ઠરી જતાં હતાં તે તેમને જરાક દેવતા પાડી આપતી હતી. તમે જાવ, હું હમણાં આવી.” તેણે બારણામાં ઉભેલી વ્યક્તિને સંજોગી કહ્યું. પણ એટલામાં સમજી જાય એવો એ મોહનભાઈ ન હતો. પોતાની જાતમાં પૂરતું ઝેર નથી એથી જાણે અજાણતા હોય તેમ ને બોલ્યો :

“મોટી તાલેવનની દીકરી તે હજુ દસ દસ વાગ્યા મુઠી તો ઘર બહાર પગ ન માટે ! આપાના પૈસા કંઈ હરામના નથી આવ્યા. તારે કામ ન કરવું હોય તો ખાવડીના રૂપિયા ધરી દે. તારા જેવી તો મને સત્તરસો નોકરડી મળશે.”

“ભાઈ ! એમ આજણા ગું થાય છે. હજુ અધિક તો પૂરે મટયું નથી. એટલામાં દસ...”

“ચૂપ રહે. નાને મોટે મોટી વાર જાણી નાના નાના પાણી કાણ તારો મોટી કાઢવાનો ! નવ આજે કંઈ નહિ... મોહન બોલે વળી આખું ન બટકાય તેના નામ ન નાના અડ

પેસા. મંગાને તાવ સડસડાટ અદ્યે જતો હતો. તેણે લોથપોથ ચર્મ જમીન પર ક્યારનું પડતું મધ્યું હતું. તેનું આખું અંગ એવું તો કંપનું હતું કે તબો ઝુંપડાંની એકેએક વસ્તુનાં એ કંપ પેસી ગયો. હોય તેમ લાગતું હતું. પેલાં જાને છોકરાં પણ ચૂપ થઈ કોકકું વળી ગયાં હતાં, આંસુભરી આંખે દેવી બોલી:-

“મોહનભાઈ! મારા મંગાને ટાઢ ચડી છે તેને સુઝાડી તમારી પાછળજ આપું છું.”

પથ્થર પણ પીગળે એવી અસહાયતા, એવી આર્દ્રતા તેના અવાજમાં હતી; પણ મોહને તો તે જન્મ્યો તે દિવસનોજ એવી નયગાદને વચ નહિ ધવાનો સંકલ્પ કર્યો હતો. તે જરા કદાક્ષ કર્યા બોલ્યો:

“ઓહો! છોકરાં તે તનેજ છે કે! આવડો મધેડા જેવડો થયો ને તેને આવી આગપપાગ!”

મોહને બે કગલાં આગળ ભર્યાં. આંખનાં લવાં ચઢાવી તે બોલ્યો:

“આશ, આવે છે કે નહિ મારી સાથે?”

અસહાય દેવીએ એક પણ સજ્જ બોલ્યા વિના, મંગા તરફ એક દનાસ દષ્ટિ નાખી બારણા તરફ કગલું ભર્યું. મંગાના ઘાંત કહડી રહ્યા હતા, દોક કહડી રહ્યા હતા, અંગ એવડ વળી જતું હતું.

(૨)

“એ પહેરણ માઈ” પેલા બે છોકરામાંથી મોટો બોલતો હતો. “તારું શાનું ભગવા, માઈ.” નાના છનીઆએ તે ઉપર પોતાનો દક્ષ નોંધ્યો, બન્ને બાગદો મંગાના પહેરણ માટે સડી રહ્યાં હતાં. મંગાને અટ્ટેસા તાવ ઉતર્યો નહિ. ત્રણ ચાર દિવસમાં તો તેની ચિયનિ અત્યંત અંબીર બની ગઈ હતી. તેને કોઈ કોઈ વખત હવે પૂર્વ બાત પણ રહેતું ન હતું. બહાર ભગવાને ને છનીઆને સડતા સાંભળી તેણે પોતાના ઘાત જરા સનેજ કર્યો. તેણે નિઃશ્વાસ નાખ્યો. દુઃખનો અમલ્ય બોલોજ આજ મુઠ્ઠી તે માથે ઉપાડતો આવ્યો હતો. તેના કપડીઆ ઘાત હળુ માત્ર ગઈ કાલે જ પડ્યા હતા; પણ તેટલામાં તેના મુખ પર જદ માખનની ચિંતાની દરચડીઆ પડી હતી. એ બંધી વ્યથા કરતા મૂલ્યની વેદના વધુ ભયંકર ન હોય; પણ માખન વર્તમાનને બને ત્યા સુધી વગમી રહેવા નથે છે. પછી ને વર્તમાન એક બીજા વેદનારૂપ કેમ ન દો-એટલે આજે

દેખાયું નહિ. તેણે ફરી જૂમ પાડી. બન્ને છોકરા બહાર એક મટલાના કુટણ માટે લડી રવા હતા. તે તેમની પાસે ગઈ. બન્નેને સંજોગી તેણે પૂછ્યું. “મંગાનું પહેરણ ક્યાં ?”

છનીઆ જૂમ પાડી હાથે, “બગવાએ સંતાડી દીધું.”

બરતો બોલી પડ્યો, “નહિ મા, છનીઆએ તે સંતાડ્યું.”

ફરી આકગાઈ, તેણે બન્નેને માથો, ધમકાવ્યા, પણ પહેરણનો ખતો ન લાગ્યો.

(૩)

રાત પડી. મંગાનો સવારો વધતોજ ગયો. તેની આંખ વધુ ને વધુ કાંટી થઈ જતી બનતી ગઈ. “મા પહેરણ, મા પહેરણ” તો કાંઈ અવાજ ઝુંપડાની તીવ્ર ચાલિને જાણે કંપાવી રહ્યો. ફેલી-એ બાપથી મોં ઢાંકી દીધું. પોતાના દીકરાને મરતો જોવાની તેનામાં કિંમત ન હતી, પણ આ “મા પહેરણ”ના અવાજે તેનું હૃદય જાણે જાણે પડી જવા મંડ્યું. અનેક કૃષ્કાઓ તેને મમરાવવા લાગી. તેણે માંમજેયું કે આપી વારનાસોતો કોઈ માણસ મરે તો તેનો જીવ અવગત જાય. હાથ ! મંગાને બિચારાને અહીં ચે તુખ નહિ ને ત્યાં માણ નહિ ! નિરાશાથી માથું પટકળી ને આંસુ સારવા લાગી. અપાર પરાશયા તેણે મંગાને માથે હાથ ફેરવી જો બને તો પહેરણમાંથી તેનો જીવ કાઢી નખાવવા મહેનત કરી. મંગાએ આંખ ઉઘાડી. ફેલીના બોલપૂર્ણ મુખ તરફ પોતાની બેચાકળી આંખ તેણે મારી. કોઈ આશ્ચર્ય વેદનાસક ને બોલ્યાં : “મા, પહેરણ !”

ફેલીની હૃદયવ્યથાને હવે કોઈ પણ પ્રકારની સીમા રહી નહિ. ઘમઘમ દમ ભગવા આપ્યા હતા. એકદમ ને હાહી. તેની ઝુંપડીયાં તેણે બિનિદના અંતરે બાળર હતું. ચાકુખ દગ્ગ વેગે તેને ચાકુક આડખાળુ હતું. આજ જો ને ઉપાર અપેન્નેના દુઃખથી તેનું હૃદય પૂરતું તો મંગાની બેચેની કંઈક ઓગળી ચાલ એમ તેને લાગ્યું. તે બહુજની દુકાન તરફ જાય નીકળ્યો.

મને, વાતવત હતો. પણ આંગળી અપેરી ન ત જાણે મને જાણી રહી આ. દુખ્યા અંતરે જની હૃદયવ્યથા તરફ વળે. મરી હતી પોતાના પડખા બને તેણે રક્તિ જે રૂઝ કરી દેવા અપાત જેર કે દુખ્યા દુકાન જાણે આજ. પડખા બાળવત જાણે મરી દુકાને. બધે આ જાણે. જાણે પણ કે તે પડીકે અંતરે અંતરે. તેણે કોઈ દિને એકદમ ફેરવત “અદુખ્યા” એણે ને અંતરે.

દેવીને જોતાં તેનાં મોંમાં દગ્ગી હોવાં, તે જોયો: “એમ દેવિ! મનમાં કંઈ કમ પડ્યું?”

“આણે! મારો મંગો આજ મરણપથારીએ છે, તેને પહેરણુની રૂંડ ડાગી છે. જે તેને નાંદિ આજુ લો તેનો દગ્ગા અવગતે અવ, તમે આગો, બાપ! ને મારે દગ્ગાડા નમારે ત્યાં મરણુ કરી વાળી દહકો.”

“એમ!” મારું ને મારે બાપુએ નમ્ર નાખી, રહતા બધા શન્ય પીચ્છન હતો. સામેની દુકાનો પણ બંધી બંધ થઈ ગઈ હતી, તેણે આગળ ચલાવ્યું:

“દેવિ! મને પેસાની કંઈ અપીરાધ નથી. તું તને ગમે તે પહેરણુ પરાંદ કર.”

દેવીના હતાશ ઉરમાં કંઈક આશાનો સંચાર થયો. તે દુકાન પર ગઈ.

“પહેરણુ બનાં પેતા ઓરડામાં છે. તને ગમે તે લે.” એમ કહી તે ઓરડા તરફ જતાં પહેલાં બળે કોઈ ઓર સૂતી દુકાન બેઠું અંદર પેસે નાંદિ એમ અચપનાં તેણે દુકાનનું પાટિયું અંધ કર્યું. દેવીની છાતી સહેજ ધડકી, પણ પોતાના એવા ડરગોઠ રવભાવ ઉપર તે ચીકાર્. યાકુળ ગિચારા પહેરણુ આપતો હતો તેનો આવો અવિશ્વાસ કરાય!

પહેરણુ બતાવતાં બતાવતાં યાકુએ દેવીનો હાથ પકડ્યો. દેવી ધ્રુવ ઉઠી: “ભાઈ! મારો દીકરો મરણુપથારી...”

“આવ ગાંડી, તે તો કાલે સાંજે થઈ જશે.”

“ભાઈ, ભાઈ.....”

હતાશ રજનીએ નારીહૃદયની યુગ યુગની હૃદય-વ્યથા જેવી એક કારમી ચીસ સાંભળી. તારાઓએ વેદનાથી ક્ષણભર પોતાની આંખ મીંચી દીધી.

(૪)

દેવી બ્યારે મૃત્તીમાંથી જાગી ત્યારે તેને સમજ ન પડી કે પોતે ક્યા છે. એટલામાં પોતાના માથા ઉપર કોઈનો હાથ ફરતો જોતાં તે ચમકી. તેણે આંખ ઉઘાડી. લયલીત અતી સામે તે યાકુએ બેઠું રહી. તેનો આંખો પ્રાણ એ જોતાં ધ્રુવ ઉઠ્યો. મંગાને માટે પોતે પહેરણુ લેવા આવી હતી તે અને ત્યાર પછીની અધી ઘટના તેના ઉરમાં આઘાતપરંપરાસદ ખડી થઈ. એવાકળા જેવી તે આરણુ તરફ દોડી. યાકુએ તેને ખૂમ પાડી, “અર! આ પહેરણુ તો લેતી

ન." પણ કંઈ પણ જોવાની કે કંઈ સાંભળવાની દેવીમાં શક્તિજ ન હોય તેમ તેનું બધું ધ્યાન માત્ર બારણા ઉપરજ હતું. ચાકુએ તેને પકડી પાડી. "માંડી થઈ ગઈ ! મગાને આ પહેરણ આપજે !" ચાકુગના આ બોલ સાંભળતાં હજાર વિચાર તેના મનમાં આવી ગયા. ચાકુગના હાથમાંથી પહેરણ લઈ જોરથી તેણે તેને જમીન પર પડક્યું. પણ એટલામાં 'ફર' જાણે મંગાના છેડા શ્વાસ ચાલી ગયા હોય એવો તેને ભાસ થયો. "હાય ! મારો મગો વાંસનાસોતો જશે ! ઓ પ્રભુ !" ચાકુગના આંગણમાં માથું પછાડી મરી જઈ પેનાની બધી વેદનાનો અંત લાવવાનો તેને વિચાર આવ્યો. પણ મગો ! આજે તેની પયારી પાસે ફાણ હશે ? એક ઉંડા નિઃશ્વાસ મધ્યે તેણે તે પહેરણ લીધું અને એક પણ શબ્દ બોલ્યા વિના હતાશ, બમ-હર, લથડને પમસે તે પોતાની ઝૂંપડી તરફ ચાલી નીકળી. પણ તેના હાથમાંનું પહેરણ અસંખ્ય ઝેરી નાગોના ડંખની જેમ તેના આત્માને જાણે બધાની એક ભયંકર જ્વાળામાં બાળી રહ્યું હતું. તે પાપનો ભાર તેને અસહ્ય લાગ્યો. ઘૂણપૂર્વક તેણે તેને ફેંકી દીધું, તે આગળ ચાલી. પણ તેનું હૃદય રડી ઉઠ્યું-હાય ! મંગાને પેલો ભવ બગડે તેનું શું ? ભસે પોતે સૌરવ નરકમાં સડે, પણ મગો તો બચવોજ જોઈએ. તેનું માતૃહૃદય એક અસહાય આર્તનાદ કરી ઉઠ્યું. લથડના પમસે તે પાછી ફરી. પહેરણ ઉપાડી લીધું. પાપના એ હૃવંત પ્રતીક જેવા પહેરણને માતૃહૃદયે પોતાની કંપની આંખગાઓ વચ્ચે દાખ્યું. અનેક ઉંડા નિઃશ્વાસોને તેણે દાખી દીધા. એ વેદના ફાણ વખૂંવશે ? તેના હિરમાં ચડતી એ સામણીના આત્મમંથનની આધીને ફાણ ચીનરી શકશે ?

ઝૂંપડીની નજીક આવતાં ભયથી દેવીના પગ કંપવા લાગ્યા. મગો જરા સ્વરથ, જરા શાન્ત બની મૃતો હતો. તેનું પહેરણ તેની પયારી પાસે પડ્યું હતું. દેવીનાં પગલા સાંભળતા તેણે આંખ ઉઘાડી.

"મા !"

દેવીનું હૃદય કંપી ઉઠ્યું.

તેણે સ્વરથ બની બોલતો હોય નેમ મગો બોલ્યો. "મા ! મ્માં ગઈ હતી નું ?"

દેવી મંચી રહી.

મંગાએ તેનો હાથ પોતાના બગ્ગા સંકેત હાથમાં લીધો. ને પર પદાલથી પોતાની આંખગા ફેરવેને ફેરવેને ને બોલ્યા :

한글서체

한글서체

한글서체

૫૯-વદલો

(ભેખક:-શ્રી. નરેન્દ્ર માલગી)

“પના, બાઈ! આ દીક નથી થતું. આજ કેટલા દિવસ થયાં મેં ફરિયાદ કરી છે તેની તેની ખબર છે ને? આ રાત્રીમાં તો મોરી ઉપર સિદ્ધિએ. સરકાર માખાપ તો બહુજ દયાળુ છે ત્યારે તેમના રાત્રીમાં આવું અંધેર કેમ? ” મગનનું કહણતું હૈયું ખોલી ઉઠ્યું.

“બાઈ! આમ જીવ બાળે શું થવાનું? નકામું સોલીનું પાણી શા માટે કરે છે? પરમાત્મા સૌ સારાં વાનાં કરશે. હવે તો તારી ઉંમર ઘટ. ભજન કરી જે મળે તેમાં આનંદ માની બાકી રહેલા દહાડા પ્રભુમંડિતમાં દાદ. આપણે જાણીએ છીએ કે આત્મારના વખતમાં આપણું કાર્મ નથી તો પછી ફરિયાદ ને બરિયાદ. મગન! એ બધી લપ છોડી દે. મારા બાપ! ખાલી શું કામ દુઃખી થાય છે? ” હાથમાંની માળાના મણકા ફેરવતાં ધનાએ મગનને ગિજામણ આપી.

“તારું કહેવું બધું સાચું, પણ બાઈ! આવો દહાડો આન્યાય ।] ક્યાં સુધી વેદાય? એક તો આપણને કામના બદલામાં પૂરતું મગનું ના હોય, ત્યાં ઉપરથી આવું જોવા મળે ત્યારે દિલ કકળે નહિ તો શું કરે? થોડા દિવસ પછી મોટા સાહેબ અહીં તપાસવા આવવાના છે ત્યારે હું તેમની સામે ફરિયાદ ના કરું એટલા માટેજ એ બધી પેરવાઝો મારા વિરુદ્ધ ઘાત રહી છે.” મગને વધુ ખુલાસો કરતાં જત્યાન્યું.

“તારી વિરુદ્ધ વળી, કયા કાવત્રા ગ્યાયા? મગન! આવું શંકા-ગીલ હૃદય ક્યાં સુધી ગખીય?” આત્માનન દેના ધનાએ કહ્યું.

આમ હમેશાં બન્નેના સુખદુઃખની દયાઓ મંડાતી, કોઈ વખત ધનો પોતાનું હૈયું દાલવતો ત્યારે ક્યારેક મગન પોતાના વીનકા દટી

ખતાવતો. બન્ને નાનપણના ગોઠિયા હતા. ગરીબ ઘેર જન્મ થયેલ હોવાથી બન્ને સ્વભાવે ગરીબ અને મળતાવડા હતા. નાનપણમાં પોળોમાં ઉરાડેલી ધૂળો, ઘરડાંઓની કરેલી પજવણીઓ વગેરે યાદ લાવી કોઈક વાર બાળપણને સંભારી ઘડીભર આનંદ માનતા તો કોઈ વાર, સાથે મહાન યુદ્ધમાં ગયેલા હોવાથી, ત્યાં પડેલાં પારાવાર કષ્ટો તેમજ દુઃખો યાદ કરી આંસુડાંનો દરિયો વહાવતા. ઉભયમાંથી કાંઈને બીજાં લાંડું નહિ હોવાથી એકબેકના ઉપર તેઓ અગાધ પ્રેમ રાખતા.

મહાન લડાઈ પછી બંને નોકરીધંધા માટે છૂટા પડ્યા. ધનાને ઘરની ખેતીવાડી હોઈ તે સંભાળવા પોતે ગામ ભેગો થયો. નસીબને પાને પડેલો મગન પોતાનું લાગ્ય અજમાવવા આગળ ને આગળ ધસ્યે ગયો, એને પોતાનું એકલાનુંજ પેટ લાગેલું નહોતું. હિંદુ સમાજના સનાતન ધર્મને અનુસરી કાળથી ચાલી આવતી રૂઢિ અનુસાર વહાલસોયા દીકરાના દીકરાને ખોળે ખેસાડી લાડ લડાવવાનાં સમણાં સેવતાં તેનાં ઘેલાં માબાપે તેનું પણ બાળપણમાંજ આપણા સમાજને બલિ ચઢાવ્યું હતું. સિપાઈગીરીમાંથી ખાતલ થયા બાદ મગને બીજી નોકરી માટે ઘણાંયે કાંકાં માર્યાં, પરંતુ કાંઈ ઠેકાણું પડ્યું નહિ. આમ ને આમ ખાલી લગલગ પાંચ વર્ષ વીતવા આવ્યાં. જે કાંઈ બચાવેલું હતું તે પણ આ ગાળા દરમ્યાન પૂરું કર્યું. ખેડાર બનેલો મગન હવે જીંદગીથી કંટાળ્યો. ન કરવાનું કરી ખેસવા તેણે ઘણી વાર હામ બીડી પરંતુ કાણ જાણે શાથી તે હમેશા ટકી જતો.

આમથી તેમ નોકરી માટે રખડતો મગન પાછો ઘરભેગો થવા તૈયાર થયો. ગામમાં પણ કાંઈ આકરી રહ્યું નહોતું. આપણા એક નાનકડું મકાન મૂકી ગયા હતા, તે પણ કમનસીબે ગરીબાઈના આપરમાં મારવાડીને ત્યાં ગીરો મુકાદા મળ્યું હતું. છતાં પણ હિંમત ધરી તે પાછો ગામ ભેગો થયો. ધનો અને મગન જૂના મિત્રો લાંબા સમય પછી પાછા એક થયા. મગનને આવો ચીંથરેલા જોઈ ધનાને ઘડીભર દયા છૂટી. તેણે મગનને કાંઈ પાનું રીતે મદદ કરવા નિશ્ચય કર્યો. પરિણામે તેમ કરી ત્રાગવગ ત્રગાડી મગનને એણે રોશન ઉપર મિનનગની કેમીનના નૈયાની નામિદ પિયા પાંદરની નોકરી આપવા. સુધે એવ. મદે ના. ન. ન. ન. ન. ન. ન. ન. ન. ન. ન. પ્રત્યુનો ઉપકાર માનતા મગન હવે ત્યાજી ચલ્યા ત્રા. ન. ન. થે. ન. દિવસ બાદ પોતાની સ્ત્રીને, છે. કંઈને અને મદરની ના. ન. ન.

દેવાની હીંધાં. અકરી તેને પ્રાપ્તમમ વડાણી દની.

રેશન કામથી લગભગ ૪ માહગ દર આવેય દેવાથી મગન રાગ મામમાં ૮૪૪ શકેને ન દનો, તથાપિ મનઃએ તો પોતાનો નિષ્કમ ખનાવી જ દાંધા દનો. અવારમાંજ, જન્ને વખત તેના રેશન ઉપર દમીશના ઘણા રહેતા. માટીએને રેશન ખદાર કાઢી પોતાના કામથી નિષ્ક થયેલો મગન પગ જન્ને વખત કેબીનમાંથી નીચે દિતરી પોતાના મિત્રનું સ્વાગત કરે. દંડા પદોરને લઈને બને ત્યાંથી થોડે દર જઈ પાટા ઉપર જ બેસના, અને જીવનના કમચ મીઠા ઘુંટકા-સરેમરજો-વાદ લાવી એકમેકને દંડ આપના.

ઉપરોક્ત નિયમને આજ કેટલાં વર્ષોનાં વડાણાં પીત્યાં તે કહેવું જરા મુશ્કેલ છે. આજ બનેએ યુવાની વડાવી જુદાવસ્થામાં પગ માંડ્યા છે, બનેના માથાના મેઘાગા પણ સફેદ થતા જાય છે.

આ ગાગા દરમિયાન મગને કમનસીમે પોતાનાં બેરીછોકરા પત્નિ સુમાચ્યાં. રડી તેની એકની એક બકરી. એકલવાયા અને સૌથી તરછોડાયેલા મગનને હવે તે વધારે વડાણી લાગતી. કેબીનમાં જતો ત્યાં પણ તેને સાથે લઈ જતો. આજ તેને પોતાની ઓરડી ખાસ ધ્યાન છે. અંદર જવા તેના પગ હવે ઉપડતા નથી. તેને નિદાગતાંજ આંખોમાં શ્રાવણ બાદરવો શરૂ થાય છે. આને જ લઈ ધણી વખત એમ પણ બનતું કે દિવસોના દિવસો સુધી મગન એકલો અને અલુલો કેબીનમાંજ રડી રડીને સમય પીનાવતો.

આજ આટલા દિવસો બાદ મગનને પાછો સાંસારિક વાતો કનનાં સાંજળા ધનાના આશ્ચર્યનો પાર રહ્યો નાહ. તેણે અથઈ દાન સુધી સંજગાવવા મગનને વિનંતિ કરી-અને તેણે પોતાની કથની શરૂ કરી.

*

* *

આજ અમુક સમય થયાં મગન અને રેશન માસ્તર વચ્ચે વેમનસ્ય જગ્યું હતું. માસ્તર સ્વભાવે નીચ અને કાફર દેવાથી તેને બોગા બિચારા મગન સાથે જરા પણ ગોઠતું નહિ. તેણે એને કાદવા ઘણાંયે કાવત્રા રચ્યા. ઘણાએ કાવાદાવા ગોઠવ્યા, ઘણાએ ધુકિતઓના પેચો લકાવ્યા, પરંતુ મગનની વફાદારી અને એકધારી નિયમિત થતી નોકરીને અંગે અત્યાર સુધી જરા પણ આચ આવી નહિ.

એક દિવસ સંખ્યાનો સમય હતો, બગવાન સુર્યનારાયણ આ

લોકથી કંટાળી પરબોક્કમન કરવાની તૈયારી કરી રહ્યા હતા, ત્યાં એકાએક પોતાની માળાના મણકા ફેરવતાં મગનનું દિલ એક કારની ચીસે પ્રભુભક્તિથી વિમુખ થયું. ચીસ તેની બકરીની હતી. મગન સદાજો ઉડી નીચે ઉતર્યો. ઉતરતાંની સાથે તેણે જે દૃશ્ય નિહાળ્યું તેનાથી તે વધુ ગંભીર બન્યો અને ચીઢાયો. તેણે જોયું કે, તેની બકરીને સ્ટેશનનો એક મજૂર બેસીતમ માર મારી રહ્યા હતા. નિહાળતાંની સાથે જ તેના મુખમાંથી ગુસ્સાના આવેશમાં બિચારા મજૂર માટે કહેવાતી સરસ્વતી (?) છૂટી. મજૂર હવે બકરીને છોડી તેના તરફ વળ્યો. બકરી માટે મગને તકરાર પોતાને માથે વહોરી લીધી. બિચારાએ આગળ પાછળનો જરા પણ વિચાર કયો નહિ. પરિણામે તેને માસ્તરની સામે ઉભો કરવામાં આવ્યો. ત્યાં પણ તેણે તેની તેજ ઉદ્વેગ વાપરી. આખરે રાજે ભરાયેલા માસ્તરે ગરમાના તોરમાં એક ચપ્પડ તેને મારી અને વાત વધુ ચલી. પરિણામ ભયંકર આવ્યું. આની જરા પણ આશા ન રાખતાં મગને, આ જોતાંની સાથે જ સમય વિચાર્યો અને અંત કાવવાનું વડા આધિકારીને સંભળી ફરિયાદ કરવાનો પાંદો નિશ્ચય આપ્યો.

તેના આ નિર્ણયના સમાચાર ખચર નદિ કુલી રીતે, પાંચ દોઢ પ્રકારે મારનરને કાને ગયા અને મગન કરિયાદ કરે તે પહેલાં જ તેનો કેંસકો કરી નાખ્યો એવો એણે પાંચો વિચાર કર્યો. તેથી બચી પાછા તેના હૃવનમાં એક વાર કાવત્રાં રચાવાનું શરૂ થયું. સાનું જુડું કરી તેની વિરુદ્ધના લખાણો તેણે વડા આધકારીને મોકલી પોતાના મનોરથો, પોતાના પક્ષમાં લેવાનાં ચળુવા શરૂ કર્યા.

આપણી માતાની શરૂઆત ત્યાં પડીથી થાય છે તે સંદેશ
કેવળ શરૂઆત.

પ્ર. ૧૩ ક. ગો. નમય દલ સમયનું ચાલના સમય દર્શ. કડકડાણી
કરીત. વિચારા વિચારા, ગો. ક. વિચારના ગોડાણી સોડોમાં
મોડા, પગે મુગુ ન અવચન. નાથ પુદ્ધ કરી રથા દલ
ન. નમ. અનુદ ન મડાના. નાથ નાથ તે મડાના રથા
સોડોમાં વિચાર નાથ નાથ નાથ નાથ; એટલે તે પ્રત્યક્ષ
કરી મોડા. નાથ નાથ નાથ નાથ વિચારી દર્શા દે મડી દો
નાથની વિચાર નાથ નાથ નાથ નાથ નાથ નાથ નાથ નાથ
નાથ નાથ

1. 1990年12月，在“中国书画函授大学肇庆分校”建校十周年之际，肇庆分校在肇庆市郊区的“肇庆分校建校十周年书画展”中，展出作品100多件，其中书法作品50多件，绘画作品50多件。

પુર્વે અત્યારે દરેક પુરુષ મુંઝાયેલા અને ગભરાયેલા જોવામાં આવતા હતા. મોં દોઢ પોતાનાં નિત્યકર્મ આગે જલદીથી આટોપવામાં મગ્ન થતાં પ્રત્યક્ષ થતાં. મગન પણ આજ રોજ કરતાં પોતાની દેખીત બેગો થઈ સધળું સાફસુદ્ધ કરતો જોવામાં આવતો હતો.

લગભગ આઠનો સમય હતો. રોજની આવતી ગાડીમાંના એક ધીમ વર્મના રુબામાંથી આધેડ વયના, સંપૂર્ણ આંગણ ફેશનનાં કપડાંમાં સુસજ્જિત થયેલા પુરુષ ઉતરી પ્લેટફોર્મ ઉપર દેખાવ દીધો. તેના ચહેરા ઉપરથી તે એક ઝાંઝો ઊડિયન જેવો દેખાતો હતો. શરૂઆતે આવી તેનું યોગ્ય સન્માન કર્યું. મારનરે મીથી આગળ આવી આવનાર નવા ગૃહસ્થના જગામાં એક ફૂલમાળા નાખી તેને નીચા વળી મગન કર્યું. ધીમે ધીમે ત્યાંથી તેઓ ઓફિસમાં ગયા અને લગભગ કલાક દરમિયાન આવનાર ગૃહસ્થને લઈ મારનરે રેલેશન તપાસવા નીકળ્યા. આવનાર બીજાં દોઢ નહિ પણ ઉપર જળાભ્યા પ્રમાણે થોડા અધિકારી જ હતા.

આખરે મગનની દેખીતનો પાત્ર વારો આવ્યો. મગન ત્યાજ દેતાં. આવનાર મોંઘેરા મહેમાનની મહેમાની કરવા તે તો બિચારો કપડોયે ઉભે થગે તઈયાર હતો. અધિકારીને વંતમાંજ તેણે આસી આવવા નિયમાનુમાર સલામ ભરી. બંધી વાત પૂરી થયે સાહેબ નીકળવા રવાના થયા કે તરતજ મગને પોતાની કરિયાદો શરૂ કરી-એટલે જરા પણ સાહેબને જવાનાં વંચન ન આવતા પોતાના પીનકો તેણે શરૂ કર્યાં.

સાહેબના કાન પહેલેથીજ જાહેરાતના તો હવાજા તેના એની કરિયાદથી મારનરે વળી પાંચ મરનુમીકુ બબરાવી તેમા વધારો કર્યો. એકપક્ષી અધિકારી વધુ એકવચ્ચી બન્યા. તેણે મગનને જરા પણ દાદ ન દીધી. મરીજ હૃદય આવી વધાર બજાર ઉઠ્યુ. ધીરજ અને સહનશીલતાને પણ કુદરતી હૃદ હે.ય હે. નાગરે અને સાહેબે તેનો પણ માથો ઠાક્યો હતો. જણા ઉઠેલ મગન આવી વધુ હે.કે.કે. મુંઝાયેલો મગન આવી વધુ નરાજ્યો બન્યા અને આવેશ-કેના એ મરીબે ધણે ન બોલવાના વચનો અને કદુ વ.પુ.ના પ્રકારે તે બંનેના ઉપર કર્યો. અ.વે. એક વદન રૂપકરેના નેકર એમને એમ કહી જાય તે ન હોય નારે અરજ્ય હતુ તેણે નુ.ન.પ. અ.રી દાર.નાની એ દી વદર ચિચાં નમનન ન વદન ને રી દીધી. બ.વ. બ.પ. મગન આખરે સત્યારે બન્યા. નમનુ અ વધુ ન.વ. ન.ન. હે મની તેનું કોન થ.ન.પ. કથું અને નિવંધનના કુદરતી મરનુ

ધનો પણ અત્યારે અકળાવલો રૂપે તરી આવતો હતો. તેણે તેને રોકવા જવા નિશ્ચય કર્યો અને જ્યાં એને અમલમાં મૂકવા જાય છે ત્યાં નો પાછળથી બકરીના “બે બે”નો અવાજ આવ્યો, માત્રીક-મિત્રો બકરીની તેને દયા આવી. કદાચ પોતાના માત્રીકને શોધવા નેણી પણ મદદરૂપ નીવડે એમ તેની આશા હતી. અને જોયેલા મિત્રની મોઢિયાં આગળ ને આગળ ચાલ્યાં. રસ્તે ઘાડ જંગલ હતું. કોઈ પણ મનુષ્યનો ત્યાં પગરવ ન હતો. પોતાના પ્રિય મિત્રને જૂઠા પાડતો ધનો આગળ ને આગળ વધ્યો ગયો. ચારે બાજુ હવે તો અધકારે પેનાઈ સામ્રાજ્ય ફેલાવી દીધું હતું. એકએકને જોવું જ્યાં અસમ્ય દોષ ત્યાં આવ્યા ઘાડ જંગલમાં રહેના ક્યાંથી શોધવો ? છતાં પણ અને ધીમે ધીમે ધાયે ગયાં. એટલામાં દૂર કોઈ એક ગાડીની પાર ટીંક દોકવાનો અવાજ તેને કણજોયર થયો. ધનાને કંઈ આશાઓ ખબર. તેણે ત્યાં પોતાનો મગન જરૂર હશે એમ માની દિશા બદલી અને તે બાજુ કૂચ સર કરી. જેમ નજીક આવના ગયા, તેમ તેણે મગનને વધુ જોરથી જૂઓ પાડવી સર કરી. પરંતુ તે જૂઓ કામેથી આવના દોકવાના અવાજમાં હરબડીએ લીન થઈ જતી અને ધનો પગસે પગસે નિરાશ બનતો. છતાં પણ દિમ્ભ ન ઊઠતાં આખરે તે ત્યાં પહોંચ્યો અને પાર વચરના આશ્ચર્યની વચ્ચે તેણે એક રેવચેના નાનકડા ફાનસના અજવાળામાં કોઈ એક મનુષ્યને તેણે પાદા ઉપર કંઈ દોકતો જોયો. એકાએક એન્જનની સીસોટી નબળાઈ. ધનો આથી ગભરાયો. કારણ કે ગાડીને આવવાનો મમય થ’ ગયો હતો અને જ્યાં આવવામાં ફક્ત માત્ર જ મિનિટ બાકી હતી. તે દોડ્યો અને પાછળથી જઈ દોકનાર માણસનો હાથ પકડ્યો. બમોની ચાર અ. ના થઈ. એકાએક ધનાથી ગભરાતા રૂવરે બોલી ઉઠાયું:-

“કોણ ? મગન ?”

“હું” કોણ ધનો ? બાઈ ! તું અડી ક્યારથી ?”

ધન.એ હિનાવગળા ચારે બાજુ જોયું તે. મગને પાદાના નબળાઈ જમ્બેના ઉપરથી વાડકન (ખીસાએ) ઉતરી નાખ્યા હતા. ધનો જુડુ અમલો કે ના સમજાય ત્યાં તો મગને શરૂ કર્યું:-

“જા” મોટા ભાઈને પણ પણ મારી દ.દ દોડ એ ન નબળા દોડો અને માર મારી બહાન કાઢી બકરાન આ-પદ ન વેન લેવ નો પ.કે. નિશ્ચય કરે. અને તે નિશ્ચય અન્યાય અમલના નહી રહો નું.”

“પણ બાઈ” એ પચેને. પ.દ કમ ” ધન.એ મારના બની પડડ

“હા, તેના પડ્યો.” કહી મગને એક બાણુ ઝાડીમાં આંચળી ચીંપી.

ત્યાં તો ફર ફરતી આવતી ગાડીનો પ્રકાશ તેમની નજરે પડતાં ધનો શું કરવું તેની વિચારણામાં પડ્યો. હવે બધું જ અશક્ય હતું. કારણ, ગાડી મોડામાં મોડી ત્રણ મિનિટમાં ત્યાં આવી જવાની. તેના મગજમાં એક વિચાર આવ્યો. આવતાંની સાથે જ તે દોડ્યો અને થોડે દૂર જઈને એ દારૂ પાછોળા કરી પાટા વચ્ચે ઉભો રહ્યો. ગાડી પોતાના બનતા તેજે દોડી આવતી હતી. એકદમ થોભાવે તોપણ થોભે એમ નહોતું. પ્રકાશમાં ધનાને નિદાગતાં જ ડાહ્યરે એક મારતી શરૂ કરી. પરંતુ ગાડીને ઉભા રહેતાં વાર લાગી અને પળવારમાં તો ધનાના દુકડે દુકડા ઉરાડી ગાડી સંકુળ આગળ જઈ ઉભી રહી. ધનાના રક્તની છાંયો ઉડી અને તેનાં છાંટણાં મગન ઉપર પાણુ છંટાયાં. તે તો બધું બેઈ આવ્યો જ બન્યો, શબવત્ બનીને ત્યાં જ તે ઉભો રહ્યો; પરંતુ તેનો હૃદયપત્રો યતાં વાર ના લાગી. એક માણસના મોતે ગાડીને ઉભી રાખી હજારોના બન બચાવ્યા, એ વિચાર આવતાંજ મગનને હૈયે શું થયું એ કહેવું અત્યારે અશક્ય છે.

ગાડી થોભતાં જ સૌ નીચે ઉતરી તપાસવા લાગ્યા. મહામહેનતે ધનાના ઉડેલ દુકડા એકઠા કરી એક સ્થળે મૂક્યા. સૌ કે તેની સામે દયાની નજર ફેંકતાં હતાં. તેવામાં એકાએક પાછળથી અવાજ આવ્યો કે “ખરો મુલંગાર તો હું છું.”

અને પાછળ નજર ફેરવતા અધાએ ત્રિયું કે મગનને પકડી તે નાસી ન બચ માટે લોકોએ તેના ઉપર પૂરો આતેશ રાખ્યો હતો.

થોડી વારે સવળું શાંત પડ્યું. પરંતુ અધિકારતા એ શાંતિના વાતાવરણને કોઈ એક અકરીના બેં બેં અવાજે ભેદી રહ્યા હતા; બળે માલીક વિનાની અકરી રહી રહી હતી.

અને થોડા દિવસો આદ ખબર આવી છે કે ગાડી ઉથલાવી નાખવાનું કાવતું રચવા બદલ મગનને સાડાસાત વર્ષની સજ્જ કારાગૃહની સજ્જ કરાવવામાં આવી છે.

મોટેરોઓનું કહેવું બાકું નથી કે ‘પેટનો અબો ગામ આજે.’ પરંતુ કોઈ કહેશે કે એવાઓને પેટ આજવાનુ મુખ્ય કારણ શું ?

(તા. ૧-૮-૧૯૩૩ના દૈનિક “લિટરેચર” માંથી)

૬૦-અહગ યોગી

(સેખક:-શ્રી. જ્યંત ચિમનલાલ કોહારી)

દશ્ય પહેલું

પાત્રો

અંબા : કાશીનરેશની કન્યા

લીખ : હસ્તિનાપુરનરેશનો પુત્ર દેવવ્રત

સ્વજન:-કાશીરાજના પ્રમોદવનમાં

સમય:-સંધ્યા.

(કાશીનરેશની કન્યા અંબા એક જણ નીચે સાખા પકડી દબી છે.)

અંબા—આ સમયે મને એ યાદ આવે છે: ધનપટા નીચેની શીતળા, મંગાનો આદલાદક કિનારો, પશુવિત ને પ્રકુક્તલી દેવી પ્રાણિના વમનોત્સવમાં મને એ સૌમ્ય મુખ સાંખરે છે. આ કુન્જ-વનની એકાન્તમાં ખારી આંખોમાં એ મુંઝર મુખ ઉંચુ હતું. એમના વિનૂત નીસ નેત્ર સદૃશમાં રમેલું શનદસ ઉપક્રમ હતું. અમીટ આંખે ને અનૂભ આત્માએ એ યુગી આંખોમાં ઉંડું જોઈ રહ્યા હતા. એ મનોહર સાન્ન મૂર્તિ, એ દામ્યરેખાકિત સૌમ્ય મુખ-મંદળ, એ શાઈલશી આસ, એ મહાર ન્વર: એ બધુય એમને ખાસતના બાવિ સ્મરદ હોવાનું ભૂચવા હતા. આજ બધા મુખોનું કેન્દ્ર તો હોત રાજકુટુમ્બના જ હોઈ શકે, સદૃશ તો આત્મે સદૃશ જ સમજે ને ?

(એક નખા દોડતી આવે છે)

અંબા—હમ અહીં આવી ?

સખી—હસ્તિનાપુરના બુવનજી તમને મગરા કહે છે એ...

.....અંબા.....

(દેવી અંબા આવતા દેખાય છે. એના કંપેક કમલ પૂંડીને

ધમધમાવવાની શક્તિ છે. એની આંખમાં અહમર્યાની અહમર્યા
જો છે. લગ્ન લગાડમાં નિશચતાનું તેજ ગમકે છે.

(સખી ચાલી જાય છે.)

(અંબા ગૌરવભરી આંખે બીજાને જોઈ રહે છે. એના પ્રતે
ડગમાં અંબા આતુરતાનાં દર્શન કરે છે. એક પળ એને એના પાં
અંબા દૂર દૂરની વૃક્ષવટામાં નજર નાખે છે.)

ગંભીર પગલે બીજા અંબા તરફ આવે છે. અંબાથી થે
દૂર એક ઝાડ નીચે બીજા થોડીક પગે અંબાને અવલોકતો ઉભે છે

ભીખુ—એ તો આ રહી ! મુવર્ણની પ્રતિભાશી અંબા
એક પળ આંખો લરી લરીને નિહાળી લઉં; નીલરંગી નિર્મ
વ્યોમમાં ઉભાવલ ઉભા ઉભા હોય, એવી એ દેખાય છે ! પરં
ભારે એને, એના પ્રેમને ભૂલી જવો નોંધએ.

(બીખુ આકાશ તરફ જુએ છે. સંધ્યાના મુવર્ણ રંગે આકા
રંગાયેલ છે.)

આકાશમાં વસતા ઓ અમરો ! મારા હૃદયમાં બસ પ્રેરો. સંદે
અને વ્યાકુળતાથી વ્યથિત ચિત્તવૃત્તિને શાન્ત કરો ! મારી કસોટી
સમય પાસે આવ્યો છે. મારાં પ્રલોભનોને દૂર કરો, અહંકારને હણ
નાખો; ને મને મારી કસોટીમાંથી તમ મુવર્ણની જેમ શુદ્ધ રૂ
પસાર થવા આત્મબળ આપો.

(વૃક્ષ નીચેથી બીખુ ધીમે પગલે અંબા તરફ જાય છે
ધીમા સ્વરેથી)

દેવિ ! આજે હું તમારી પાસે આવ્યો છું.

(દૂર દૂરની વૃક્ષવટાઓમાંથી અંબા નિજ દૃષ્ટિને ખસેડી
ભીખુનાં તેજસ્વી નેત્રામાં રાખે છે.)

અંબા—(સસ્મિત) આવો, દેવવ્રત ! આ સ્થળે હું તમારું જ
સ્મરણ કરતી ઉભી છું. તમારી જ માર્ગપ્રતીક્ષા કરું છું. પ્રિય
દેવવ્રત, પધારો.....

ભીખુ—દેવિ ! આજે તમારો લિપ્તુક તમારી પાસે આવ્યો છે.

અંબા—દેવ ! તમે મારી પાસેથી કયી લિક્ષાતી આશા રાખો
છો ? હું તમને શાની લિક્ષા આપુ ! મારી પાસે હવે શું રહ્યું છે !
મારી પાસે જે હતું તે બધુય મેં તમારા ચરણોમાં સમર્પ્યું છે. હવે
મારી પાસે આપવાનું કશું જ નથી. જે દિવસે મેં તમારું સુંદર સૌમ્ય
વદન જોયું, તેજ દિવસે મેં માફ સર્વસ્વ તમને આપી દીધું છે.
તમારાં ચરણોમાં માફ રૂપજલકાતું યૌવન—માફ હૃદય.....

મગ વદનને નહિ જોઈ. તમારી કુટુંબમાંથી કરતી અમૃતવાણી આગ પછી હું નહિ સાંભળી શકું.

અંબા—(દુઃખી સ્વરે) દેવવ્રત ! આજે આવાં વચનો કેમ કહી છે ? તમને શું થયું છે ?

લીધમ—પ્રાતઃકાળનાં સોનેરી કિરણોથી રસેસો એક મેઘ-મહા-લય આકાશમાં લીન થઈ ગયો છે; એક અંકાર શબ્દિત થતાં પહેલાંજ શમી ગયો છે, તમારાં ચરણો તળે સોનાનું એક સ્વપ્ન વાંખરાઈને પડ્યું છે.

અંબા—પ્રિયતમ.....

(અંબાની આંખમાં આંસુ આવી જાય છે. લીધમ નિર્દોષ જ રહે છે.)

લીધમ—તમારી અને મારી વચ્ચે એક અગ્નિનો સમુદ્ર ગઈ રહ્યો છે.

અંબા—પરંતુ આ બધાનું કાંઈ કારણ ?

લીધમ—બહેન ! મેં આજીવન બ્રહ્મચર્ય ધારણ કર્યું છે.

અંબા—પણ આણું આકર્ષે ત્રત શા માટે ?

લીધમ—પિતાના સુખ માટે મેં મારા સુખમાં આગ લગાડી બ્રહ્મચર્ય પાળવાની પ્રતિજ્ઞા કરી છે. આજન્મ મને લગ્ન કરવાનો અધિકાર નથી.

(આંખના કાંડાઓ વચ્ચે બાંધી રાખેલાં આંસુઓ જમીન પર તૂટી પડે છે. અંબાની આંખમાં આછો તિરસ્કારભાવ ઉગે છે)

અંબા—નિબુર ! અસલવાદી ! સાચી વાત જ શા માટે નથી કહેતા ? કહી દો કે હવે હું તને નથી ચાહતો.

લીધમ—કાણે કહ્યું તમને નથી ચાહતો ? હું તમને ચાહું છું, પ્રાણથી પણ અધિક ચાહું છું. પણ કર્તવ્યથી વધુ હું તમને ચાહી શકું તેમ નથી. હવે મને વિદાય આપો.

અંબા—દેવવ્રત !

(અંબા વાંધાર આંસુએ રડી પડે છે.)

લીધમ—(વ્યવસ્થિત સ્વરે)

દેવિ ! તમારાં નેત્રાનાં તીરમાં માફ કર્તવ્ય મા ઘોષ નાખો. મારી જીવનશાંતિ, ભૂમંડળનાં મીઠાં સંસ્મરણો, આ લોક ને પરલોક બધું તમારાં આંસુઓમાં વહી જવા દો; પરંતુ મારી પ્રતિજ્ઞાને મા ઘસડી જતાં ! તમારાં આંસુઓના ઉચ્છ્વીસપૂર્ણ સાગરમાં ભલે બધું દૂળી જાય, પરંતુ માફ કર્તવ્ય ગિરિરાજશા ઉન્નત મરતકે

અંગ ઉત્તર રહેશે. બહેન, જાઉં છું.

અંબા—(રડતાં રડતાં) દેવવત ! ના, તમે ના જાઓ.

ભીષ્મ—(સ્વગત) દેવવત ! તારા હૃદય પરથી અંકુશ મા
રૂમાર ! હૃદયને દદ કર ! (પ્રકટ) બહેન ! જાઉં છું.

અંબા—પ્રિયતમ, દેવવત ! ન જાઓ. તમારી આ અંગાને
એકથી ન પાડે !

(ભીષ્મની આંખો પર અધારધેરા પડે છે. દિશાઓ તેને
અપહૃત દેખાય છે.)

ભીષ્મ—(સ્વગત) આખે અધારપડદા દળે છે, માર્ગ બરા-
બર દેખાતો નથી. પ્રભુ ! કર્તવ્યનો દીપક પ્રકટાવી મને માર્ગે દોર !
(પ્રકટ) દેવે, બહેન ! જાઉં છું.

અંબા—મારા હૃદયનાથ !...

(દેવવતને ભેટવા આગળ વધે છે. એક પણ ભીષ્મની અડ-
ચના લગતી હોય તેમ ભાસે છે. બીજી જ પળે ભીષ્મ દૂર ખસી
જાય છે.)

ભીષ્મ—નહિ, હું તો આ ચાલ્યો.

(દાય પસારી આગળ વધેલી અંબા પૃથ્વી પર પટકાય છે,
મનિર્હીન થાય છે.)

દશ્ય બીજું

પાત્રો : અંબા, સુનંદા ને પાંડવથી ભીષ્મ.

સ્થળ : દક્ષિણાપુરના રાજમહાલમાં ભીષ્મનું નિવાસસ્થાન.

સમય : સાંજની રાત

અંબા—સુનંદા ! મને કપારી કદ છે

સુનંદા—મોડાડાને નરજીવ કરે. ન.જી.કે.ની

અંબા—પુરગણને દુ નુ દેડ

સુનંદા—તે ને સે.અ. સામે ન અનગ.ને. નરજીવને

ન.અ. છે. પ.ગ. અંબા, અંબા અંબા. નહીં ન.અ. બહેન છે તમે
કપારી નેના થયે બરજીવ કરે છે

અંબા—પ.ગ. અંબા, અંબા. છે અંબા. નિરજીવને.

સુનંદા—તેની સજીવ દેડે કપારી. અંબા ન.અ. છે તે

શક્ય પાસે પત્નીલાવે યાચના કરી અને નરહત્યાનું મહાપાતક પણ વહોરી લીધું હતું. હવે પાછાં ડગ કાં ભરવાં ? હવે તો આક્રમણ કર્યે જ છૂટકો. છેલ્લું જીવનયુદ્ધ ખેલી લે ને પ્રાણાન્તે પણ કાર્ય-સિદ્ધિને વરઃ કાં તો કાર્યસિદ્ધિ કાં તો મૃત્યુ. એ વિના હવે અન્ય આરો નથી.

(સહચર્યા સુનંદાના બોલવે નિરાશાતિભિરમાં અટવાતી અંબાને આશાદીપક લાધે છે. એક પળ એ આશાનું ઓગસ અંબાના વદનમંડળે ઝળકી ઉઠે છે. બીજી જ પળે કો શંકા એના આશા-દીપકનું તેજ ઝાંખું બનાવી મૂકે છે.)

અંબા—(શંકાયુક્ત સ્વરે) તેં કહ્યું એ તો ખરું સુનંદા ! પણ દેવવ્રત તો બ્રહ્મચારી છે, અડગ યોગી છે.

સુનંદા—(હસીને) અંબા ! તું ગાંડી તો નથી થઈ ના ? સંસારનાં પ્રલોભનોમાં બ્રહ્મચર્યનાં સાચાં પાલન શક્ય હોય કહિયે ? ને કોઈ બ્રહ્મચારી એવાં અડગ વ્રત પાળતો હોવાનું કહે એ તો બ્રહ્મચર્ય નહિ, પણ બ્રહ્મચર્યનો આલાસમાત્ર.

(ભીષ્મ આવતો દેખાય છે.)

લે, કુમાર તો આ આવ્યા. હું જાઉં છું. પ્રયત્ન કરવામાં કચાશ મા રાખતી.

(સુનંદા ચાલી જાય છે. એક પળ અંબા વિચાર કરે છે. બીજીજ પળે એના યૌવનરંગી મુખ પર નિશ્ચયનું દટનાભર્યું તેજ ચમકી ઉઠે છે.)

અંબા—(સ્વગત) સુનંદાએ સાચું કહ્યું, સંસારમાં વળી બ્રહ્મચર્ય શાં ? ને મારા જેવી નારીનું રૂપયૌવન ભીષ્મને ચરણે ન નમાવે તો નારીજન્મ ત્રયા કહેવાય.

(ભીષ્મ આવે છે, પણ અંબાને પોતાના આવાસમાં જોઈ પાછો ફરવા જાય છે.)

અંબા—કુમાર ! પાછા કા ક્યો ! શ્રીમ્હા. રાત્રિના આગમને સૂર્ય નામે એમ મને દેખી કા નાસતા ક્યો ! હું નાગણ છું કે ખૂની છું ? મને દેખીને ફરફર કા બાગોછો ! પ્રિયતમ ! ધન વાદ્યો-થી ઘેરાયેલા સૂર્ય ઝાંખા દેખાય એમ તમારું નેજાની વદન શાં વિપદ વાદ્યોથી ઘેરાઈ રયામ પડી ગયું છે !

(અ.જીવનયો અવાજ)

દેવવ્રત ! મેં એવો તમારો કો અપરાધ ક્યો છે કે તમે મને નિરંકુશ છો ? હા, અપરાધ તારથી એક થયો છે; તમને માર-

શો અન્ય અપરાધ થયો હોય એવું મારા સ્મરણમાં નો નથી.

ભીષ્મ—દેવિ ! તમારું બધું કહેવું મને માન્ય છે. પરંતુ હામા કમ. દેવિ ! હું અભચારી છું.

અંબા—(ફરિમ અવાજે) તદન અસત્ય, દેવવત ! તમે સ્વપ્નમાં છો, જાગી છો, વીર છો; પણ અભચારી તો નથી જ. મારું ખેડી મને કાં દુઝારો ?

ભીષ્મ—(દર ને ગંભીર સ્વરે) દેવિ ! મેં સાચું જ અભચર્ય મન ધાણ્ય કર્યું છે.

અંબા—તમારી અભચર્યની વાતો વિસરી જાઓ, દેવવત ! હૈંક કુશમાં કેટલાય ઋષિ, મહર્ષિ ને અભ્યર્ષિઓએ પોતાની અમિત તપશ્રમ નારીઓને ચરણે ધરી છે—ધરવી પડે છે, તમે તો ઋષિ નથી. કામગિત ને મૃત્યુવચ્ચ તો છે એક કેલાસેશ્વર ! ને એ મહેશ્વર છે, પરમેશ્વર છે. ને પ્રિય ! તમે તો હંશિર નથી. આજસુધી મનુવંશના કોઈ પણ માનવે નથી કરી બતાવ્યું એ તમે શી રીતે કરી બતાવશો ? દેવવત ! જગનના પ્રત્યેક માનવમાં જેની અનેરી અસ્તિત્વભોન મળી રહી છે એવા અજ્ઞેય અનંતને તમે શ્રુત્યો છો ? ને બલિયમા શ્રુતી પણ શકશો ખરા ?

(ભીષ્મના તેજસ્વી મુખ પર વ્યથાઅગ્રો હવાઈ રહે છે)

ભીષ્મ—(અધિન વાણીએ) દેવિ ! મેં હજી કામને નથી શ્રુત્યો. પરંતુ જો કામને હું શ્રુતી શકું તો તમને નાના બાળકની જેમ મારી છાતી સાથે નિર્ભયતાથી આપન. પરંતુ હા, બાળકોને જેમાંથી આત્માનાં પોપણ મળે છે, એ સ્ત્રીઓના વક્ષઃસ્પર્શ સુવચના તૃપાતુર નેત્રોમાં તીવ્ર વિચના વર્ષાનુ કરે છે. જે જીવનના અમૃતથી બાળકને પ્રાણુદાન કરે છે તે પ્રાણુનાથ કરે છે. જે સ્ત્રીમા માતૃભાવ પ્રકટ કરે છે, તેજ કામને કુર્જેય ગદ છે. જે સૌન્દર્યનું દેવમંદિર છે, બ્રહ્માનું પ્રાર્થનામંદિર છે; એ જ લાસસાનુ ધરે છે, આત્મનાથનું મથાન છે. ના, દેવિ ! ના. હું હજી કામને શ્રુતી શક્યો નથી, ને તેથી જ તમારાથી દૂર નાસતો ફરું છું. દિલક પશુને જોઈ કોઈ દૂર નાસે, એમ હું સ્ત્રીઓને જોઈ દૂર નાંચુ છું, ને તેથી જ જેના તરફ 'માતા, માતા' કહી દોડી જાય તેટલે એવી સ્ત્રીઓથી દૂર રહેવા પ્રયત્ન કરું છું.

(ભીષ્મ ચાલવા માડે છે.)

અંબા—ક્યા જાઓ છો, પ્રાણેશ ! મને કુખના દાવાનગમા પ્રગળતી મા મોકો.

(અંબા ભીખ પાસે જઈ ઘુટણીએ પડે છે. તેની આંખો-માંથી આંસુ નિતારે છે.)

ભીખ—આંસુ મા સારો દેવિ ! વજનો પ્રવાહ સહવાની મારા હૃદયમાં શક્તિ છે. ખીખનં અનેક દુઃખોને હસતે મુખે હું સહન કરી શકું, પણ સ્ત્રીઓનાં આંસુ હું નથી જોઈ શકતો. અબળાઓનાં આંસુઓમાં મારૂં ધૈર્ય ધોવાઈ જાય છે. અંબા...

(ભીખનું ચિત્ત ચંચળ બની જાય છે.)

(સ્વગત) આજે આ શું ? ચિત્તવૃત્તિ અસ્થિર કેમ ? આજે એ અજોય કંદર્પનો પાશવી પાશ મારે તોડી નાખવો જોઈએ...

(પ્રકટ) બહેન ! આજના શુભ મુહૂર્તે તમારી મૂર્તિને મારા હૃદયસિંહાસન પર માતૃપદે સ્થાપું છું. વાસના આજે મને નહિ સ્પર્શી શકે, પુષ્પધન્વાના પુષ્પશરપ્રહારો આજે નિષ્ફળ નીવડશે; આસક્તિની અનલશિખાઓ આજે શમી જશે, વિપના વેદાઓ આજે વિદાઈ જશે.

અંબા—(શરના સુસવાટે હરિણી ચમકે એમ ચમકીને) શું કહો છો દેવવ્રત ? તમે નિષ્કુર છો, પાપાણુહૃદયી છો ? ના, હું એ નથી માની શકતી.

(ચારે તરફ ઉન્માદિનીની જેમ ફાટી આંખે જોઈ)

મને ચક્કર આવે છે. હું પડી, પ્રિયતમ ! મને પકડી લ્યો.

(પૃથ્વી પર ઢળી પડતી અંબાને ભીખ પકડી લ્યે છે)

ભીખ—આ શું ? તમે કાંઈ હવે બાળક નથી; કારીરાજનાં કન્યા છો. તમને આવું અધમ આચરણ યોગ્ય લાગે છે ? માતા ! પાછાં ફરો. આજે મેં તમને જનનીપદે સ્થાપ્યાં છે. આજથી તમે મારી માતા છો ! માતાપુત્રના એ પવિત્ર સંબંધને આપાં હીન ઉચ્ચારણોથી કલુષિત ના કરો. માતાપુત્રના સંબંધ જગતના બધા પવિત્ર સંબંધો કરતાં પણ વધુ પવિત્ર છે.

અંબા—અસત્ય વદો છો, દેવવ્રત ! હું તમારી માતા નથી; તમારી માતાનું કોઈ પણ કર્તવ્ય મેં અજ્ઞન્યું નથી. ઉચ્ચારમાં-કર્તવ્યમાત્રમાં એવી શું અતૌલિક શક્તિ છે, કે જે પોતાના પ્રભાવથી સત્યને અસત્ય દેરાવી શકે છે !

ભીખ—દેવિ ! એક શબ્દના ઉચ્ચારણમાંની પવિત્રતા તમારા પાપપંક્તિ હૃદયના શા રીતે અવા શકે ! માતાની મદદ મદતા તમે ક્યાંથી જાણો ! એક 'માતા' શબ્દના જે અર્થ ભર્યા છે તે અર્થ જગતના કોઈ પણ શબ્દકેસરના. આખ્યા પણ નહિ જાણે.

તો દેવના દુઃખાનુભવ' ને, પાપદોષિ મંદુષ ભરી છે, ને દેવના
પરમોંષ નાંદ અંધે. મૃત્યુદૈયા પર જીવનના છેલ્લા શ્વાસ લેને
તો ત્યાં 'મા' ગાંધ દુઃસારી પાનાની ઝવનલીલા મંદુલી લે છે
તે તેની અર્ધો માનનાઓ એ ગાંધના દુઃસારનુમાત્રના ફંદમાં
તે વધ છે. માનાના નામથી પશુઓ પણ વગ થઈ વન્ય છે,
માની બીજા જ્વાળાઓમાં મગમનું હૃદય માનાના નામની
વધી મીનમના અનુભવે છે. માનાના પ્રાનિ નાગોઝ્યારજીવી
પોત પણ પગ ફેલાઈ લેવ્ય છે. રવય જગદીશ્વરી પોતે જગનની
જ છે તેથી ધન્ય માને છે. માના! તમે તમારા કામિની બાવો
વિવિધ મેગરો, ને સાચાં દેવી બનો. માના! તમારા આ કુર્લભ
સંજ્ઞાપર અંકુશ મૂકો. જગત પર શાંતિની અમૃતધારા વર્ષાવો
! પછી તમે તરફ કે આખું જગત તમારી છાતી પર બાગકની
મોક નિર્ભયનાથી રમી રમું છે.

અંબા—(નિરાશાના આવેગમાં) ના, મારે આ બધું નથી
નમનું. (સ્વગત) આજે તો દેવવ્રત સાથે વિદાર કરવો જ છે;
કદી લહે નથી નરકપ્રાપ્તિ થાય. હવે છેલ્લી બાજી રમી લઉં.

(પ્રકટ) આકાશને આંગળે રમના ઓ મંદ્રદેવ! તમે અધાર-
અંબા ઓઢી ર્યો. નક્ષત્રો, તમે જુગાર્પ વન્યો, ને વિશાલ પૃથ્વી!
તમે કાન બંદરા બનાવી દે!

ભીષ્મ—તમે આ શું બોલી રહ્યાં છો?

(અંબા કીધકની લ્યોત વધારે છે)

અંબા—(વિકારભરી આંખે) દેવવ્રત! મને નિકાળી નિકાળીને
જુઓ, જુઓ!

ભીષ્મ—(નિર્વિકાર રીતે અંબા નરક લેઈ) હું તમને
નેહું છું.

અંબા—(આંખોમાંથી વિષ વર્ષાવતાં) તમે શું જુઓ છો?

ભીષ્મ—હું તો તમને નથી લેઈ શકતો! કોઈ ઉન્માદિની
મુંદર ત્રી ઉબી હોય, એમ મને દેખાય છે. એના ગોરા માલ પર
મહનમદિદાની લાલી રપટ રીતે દેખાય છે. એની આંખોમાં નરક-
કુંડની આગની જ્વાળાઓ સળગી રહી છે. એના હોઠ પર હનરો
વિશ્વરૂપ કારમા વિષ આવી બેઠા છે ને સાચસાચી એમાં શિથિ-
લના આવી છે. વાકી મરદન પર નાગિણીના બચ્ચાની માફક અલક-
લરો વેરાઈ પડી છે. કોઈ કાલજુગિની નાનવીરપમાં ઉબી હોય

૬૧-નવા યુગનો સંન્યાસી

(શ્રી. પ્રભાતકુમાર મુખોપાધ્યાયના બંગાળી પરથી
અનુવાદક:-શ્રી. રમણલાલ પી. સોની)

(૧)

બાંકીપુરની કોલેજમાં દુઃ બલ્યનો હતો ત્યારે હિંદુ ધર્મ તરફ
મોઢાં ધાળું વધ્યું હતું; માથા પર લાખી એવી ચોટલી ફરકતી. રાજ
મુખે વહેતો હતો નદીએ સ્નાન કરવા જતો. ઝમઝમી ખાતો પણ
માસ નહેતો ખાતો. અમારા બોલિંગના રમોડામાં અકવાડિયે એક
વખત માંસ પકવવામાં આવતું. તે દિવસે મારે માટે દૂધની અમલગ
વ્યવસ્થા થતી.

બાંકીપુરમાં એક સિવાસય છે-દુ રાજ ધાળું ખરું ત્યાં ફરવા
જતો. વખતે કોઈ માધુ-મદાતમાનાં દર્શન થઈ જાય. “સાધુ”નાં
દર્શન હંમેશાં દુર્લભ નહેતાં, પણ સાધુ-મદાતમાનાં દર્શન તો કદી
થતાં નહિ. મોટા ભાગના સાધુ અમળા, શાસ્ત્રનું ગાન તો મુદસે
મગજ નહિ-કેવળ ધોર્યાક વાક્યો ને દષ્ટાંતો ગોખી રાખેલા. હા,
માને પીવામાં એકદમ પાવરૂધા. તોપણ દુઃ તેમની આગળ જઈ
રહેતો, ધર્મ અને તત્ત્વગાન સંબંધી પ્રશ્નો પણ પૂછતો. તુલસીદાસ
કદી ગયા હે.

“સખસે બસિયો, રાખસે ફરિઓ; સખસે મીલીઓ ભાઈ;
કયા જાને કયા બેખમ, નારાયણ મીલ જાઈ.”

દુઃ ત્યારે પી. એ. ના વર્ગમાં બળતો હતો. પરીક્ષાને માત્ર
માર પાંચ દિવસ બાકી છે. એક જાણે આવી ખબર આપી કે નદી-
કોઈ એક ખરેખરા સાધુ મદાતમા આવી પડેલ્યા છે. એ માંખળ-

x બંગાળી આ વર્ગો ■ ત્યાં હવે ગળાના હિંદુઓ પણ માંસ-
મંદાને ખાતો હવે છે

તાંજ હું પુસ્તકપોથી બંધ કરી નીકળી પડ્યો. એકલો નદીકિનારા તરફ ચાલ્યો.

તે વખતે બપોરના ત્રણ વાગ્યા હતા. નદીકિનારે, નાહવાના ઘાટથી થોડે આગે, એક ઘાસની બાંધેલી ઝુંપડી હતી. ત્યાં સાધુ બાવાએ આશ્રમ જમાવ્યો હતો. હું ઉઘાડે પગે ત્યાં જઈ ઉભો. જોયું તો ત્રણ ચાર હિંદુસ્થાની માણસો સાધુબાવાની પાસે બેઠા હો. સાધુ બાવા હિંદીમાં તેમની સાથે વાર્તાલાપ કરી રહ્યા હો.

હું એક પડીઆમાં કંઈક મિષ્ટાન્ન લઈ ગયો હતો. એ મિષ્ટાન્ન અને એક પાવલી સાધુબાવાના પગ આગળ મૂકી તેમને પ્રણામ કર્યાં. જોયું તો બીજા ઘણા ભક્તોની એવી ભેટો ત્યાં પડેલી હતી. સાધુબાવા કેટલાક હિંદુસ્થાનીઓની સાથે તુલસીદાસજીની રામાયણ વિષે વાર્તાલાપ કરવા લાગ્યા. તેમણે કહ્યું: “જુઓ, હું બંગાળી છું—અમારે બંગાળીમાં પણ રામાયણ છે; તોપણ તુલસીદાસે તેમના અંથમાં ભક્તિરસનો જે કુવારો છોડ્યો છે, એવો અમારા રામાયણમાં નથી.”—આમ કહી તેઓ તુલસીદાસજીના રામાયણમાંથી કંઈ કંઈ ચોપાઈઓ બોલી જવા લાગ્યા.

આ પ્રસંગ જોઈ મારા મનમાં જરા ખંટકો લાગ્યો. આ વાર્તાલાપમાં ખુશામદ જોયું તો નથી લાગતું?—ધરાકને ખુશી કરવા જોયું? કામ કાઢી લેવા જોયું? અમારા ગામમાં એક વિધવા હતી. કાગળ લખાવવાની જરૂર પડે ત્યારે મારી પાસે આવી કહેતી—“વાહ ભાઈ! તારા અક્ષર તો જાણે મોતીના દાણા!—જરા આટલો કાગળ લખી દે તો આપુ!”

હિંદુસ્થાનીઓ પ્રણામ કરી ચાલ્યા ગયા. ત્યારે સાધુબાવાએ ભેટ ધરાએલા પૈસા ભેગા કરી ગણી જોયા. પાવલી, એઆની ને પૈસા ઘણા હતા. ગણતાં બાબાજીનું મોં પ્રસન્ન થઈ ઉઠ્યું.

હું મનમાં વિચાર કરવા લાગ્યો કે આ પણ એક દગસાધુ છે. મારો વખત ને પૈસો નકામાં ગયાં, પરંતુ બીજાને ક્ષણે સાધુબાવા જે શબ્દો બોલ્યા, તે પરથી મારો એ ભાવ તરતજ ઉડી ગયો; અને મન ભક્તિભાવથી ભરાઈ ગયું.

સાધુબાવા બોલ્યા: “આ પ્રણામીમાં લગભગ એક રૂપિયો આવ્યો છે. આ પૈસામાંથી બૃષ્યાને અન્ન આપવામાં આવશે. આમાંથી સોળ માણસોને એક ટંક ખાવાનું મળશે.”

હું ઘણા સાધુઓની સાથે રૂપો છું, પણ કોઈ સાધુના મોંએથી આવી બૃષ્યાની બૃષ્ણ ભાગવાની, તેમના તરફ સદાનુભૂતિની વાત

၁။ မျက်မှန်

મેં પૂછ્યું: "આપને પ્રજાસભામાં જે મળે છે, તે તમામ શું
સાથે મેં સભામાં અર્જાવ છે?"

‘दासेनो, तमाभ! ओइ अडी पञ्च हूँ तो राजतोइ नथी.’

"ને! પડી આપનું પોપમ્મ ટ્રી રીતે થાય છે!"

મેં તથા ખીન લક્ષ્મીએ આપેલા પડીઆ બનાવી તેમણે કહ્યું:

‘આ જુઓ, દવે અને બૂખે મરવાની ઘીકે શી રહી ?’

મેં કહ્યું: “આપ સંન્યાસી મહાત્મા હો; અનેક દેશોએ પદાઃ
વચનમા કર્યું પરંતુ આંદોલન તરફથી કંઈ બેઠા આવી શકે
નહિ, એવું તો બહુ વખત બને. તે વખતે શું કરો હો ?”

માનુજાયાએ કહ્યું: "નમારી જૂઠા થાય છે. આ હંઈ બકોની મેકલેવી બેટ નથી. બગવાનની મોકલેલી બેટ છે. માફ કામ રૂંધે" તરફ દ. એ બગવાનનું કામ બગવાન કહે છે."

મને સાધુ કે સાધુબાબા ભક્તિપાત્ર તો હોઈ. ઘેડી વાર પડી નેમને પછુ. "તમારું નામ શું છે ?"

“राष्ट्रवैभवं विभवं.”

માગે ખીલે પણ પરિચય તેમણે પૂછી ડીંગા. મેં બધી આગ-
ખાતુ આપી. પછી તેમણે કહ્યું “તમારી પરીણામે હવે મ.વ
૧.૧૦ દિવસ બાકી છે,—અને તમે આજ અન્યાય છાતી કરતા
કે. છે. ૧”

૩૦. કલ્પ — “કૃષ્ણા કમલવર્ણા ધિરઃ ૪૦ મન મન નર્મદા, ભા. ૩-
 મદા, મદાના મદામદર્થી મન ભવઃ સ્વનદ કાલ હિ”

[illegible][illegible]

પાસેથી ધોળોપદેશ સાંભળવાની મારી પ્રથમ આકાંક્ષા જોઈ તેમણે કહ્યું: “પહેલાં સર કરેલું કામ પહે કરે. પરીક્ષા પણ જવા દો, પછી મારી પાસે આવજો.”

મેં કહ્યું: “આપની આજ્ઞા માથે મડાનું છું. પરંતુ એ દરમિયાન એકાદ વખત તો આપનાં ગરજક્રમણનાં દર્શન કરવા આવવાની આજ્ઞા કરો.”

“તમારી પરીક્ષા ક્યારે છે ?”

“આ શોમવારેજ.”

“હીક, શોમવારે સવારે કરી મારી પાસે આવી જલ્લે. મારાં ‘ગરજક્રમણ’નાં દર્શન કરવા માટે નહિ,—તમારી પરીક્ષા સંબંધમાં તમને કંઈક અગત્યની વાત કરીશ.”

થોડી વાર વાતગીત કર્યા પછી, હું ઉઠવાનો વિચાર કરું છું, ત્યાં સાધુઆવા બોલ્યા: “સાધુસેવા કરવાની તમને બહુ આકાંક્ષા છે તો એક કામ કરો.”

હું મને ભાગ્યશાળી સમજી બોલ્યો: “હા, આજ્ઞા.”

સાધુઆવાએ કહ્યું: “પેલું કમંડલુ રહ્યું, નદીઓથી પાણી ભરી લાવો.”

મેં કમંડલું ભરી લાવી મૂક્યું. સાધુઆવા આહું જોઈ બેધ્યાનપણે બોલ્યા “થેંક યુ”—ઉપકાર.

સાધુ સંન્યાસીના મુખથી થેંક યુ” (ઉપકાર) શબ્દ આ પહેલીજ વાર સાંભળ્યો. તેમને પ્રણામ કરી વિસ્મય અને આનંદથી ભરપૂર ચિત્તે બોડિંગમાં પાછો આવ્યો.

(૨)

મુકામ પર આવી અભ્યાસમાં મન પરોવ્યું, આ પાંચ દિવસ તનતોડ સતત મહેનત કરી, પરીક્ષાના દિવસે સવારે સાધુઆવાનાં દર્શન કરવા ગયો.

મારી પરીક્ષા સંબંધમાં સાધુઆવા શું અગત્યની વાત કહેશે એ વિષે મારા મનમાં બહુ કુતૂહલ જગ્યું હતું. બોડિંગમાં સૌને મેં સાધુઆવાની વાત કરી હતી. કોઈ કોઈ મગ્નકમાં કહેતા હતા: “તને કંઈ સલાહબચાવ કહી દેશે. એમને તો ભૂતભવિષ્ય તમામ ખબર હોય.” પણ એક વાત કહેવાની રહી ગઈ. એમ સાંભળ્યું છે કે આ સાધુઆવા અત્રેજી સરસ જાણે છે,—કહે છે કે તે એમ. એ. પાસ થયેલા છે ! સુધાંશુ બાબુ નામે મારો એક સંહાધ્યાયી છે તે એમ. એ. પાસની વાત સાંભળી મગ્નક કરી કહે—“એમ. એ. પાસ

કે હશે પ.સ. "સારથી નું ખીજએતો. હોવાથી સુધાંગુ ખાતુ સાથે મન દહેને વાન કરનો નહિ.

નદીએ જઈ પહેલાં તો સ્નાન કર્યું. પછી બીનું વસ્ત્ર હાથમાં લઈ, આંખમાંથી કુપડી તરફ ચાલ્યો.

અંધોદય થવાની તૈયારી હતી. જઈને જોયું તો કુપડી આગળ ફેંકમાં આંધ્ર સજામી રહ્યો છે, અને સામેજ સાધુજીવા ધ્યાનરથ બેઠેલા છે.

થોડી વાર બેસી રહ્યા પછી સાધુજીવાએ આંખો ઉઘાડી. મેં પ્રશ્ન કર્યો:

તેઓ બોલ્યા: "આજે તારી પરીક્ષા છે ?"

"હા હા."

"તને આજે કંઈક કહેવાનું મેં કહ્યું હતું. તે બહુ સામાન્ય માન્ય છે, તોપણ બહુ અગત્યની તો છે. જુઓ, આપદર્શમાં પુનઃપ્રજાગૃથી ફક્ત અઢારી દેવનાની પૂજા કરવાની વિધિ કહેલી છે, તેનું કારણ શું છે ?"

મેં કહ્યું: "ફક્તમાં શુભધ રહેલી છે, તેથી દેવતાને પ્રસન્ન કરવા ફક્ત અઢારી પૂજા કરવામાં આવે છે."

સાધુજીવા બોલ્યા: "બાહુ, દેવતા નિર્વિકાર છે. ફક્તની શરૂઆતથી તેઓ શી રીતે પ્રસન્ન થાય ? નહિ, ફક્ત દેવતાની પ્રસન્નતા માટે નથી-પુનરિતની પ્રસન્નતા માટે છે. ફક્તની શુભધથી પૂજા કરનારનું મન આનંદથી ભરાઈ જાય એટલા માટે એ છે. આનંદ-પૂર્ણ મનથી કોઈ પણ કામ કરવાથી તે જેનું સફળ થાય છે, તેનું ખીજ દશાથી થતું નથી. તું બેઠેલિંગમાં પાછા જતી વેળા ખુલ્લો-હાર અનરની એક સીંચી ખરીદ્યો જાણે. નો દેશી મળે તો રિસમની ખરીદ્યો નહિ. કારણ કે દેશી દુશરદેવોગને ઉત્તેજન આપતું એ આપણુ સૌનો ધર્મ છે. એ અનર રમાયમા, કપડાંમાં, માથામાં જરાજરા નાખી પરીક્ષા આપવા જાણે. મન સાચું હોય તો હપ્તમાં પણ સાચું."

વળી મેં ચાર આડીઅરળી ચાંગા દયા પછી પૂછ્યું: "દેવસ-પિયરનાં ક્યાં ક્યાં નાટક નગરે ચાલે છે ?"

મેં કહ્યું: "દેવેન્દ્ર, સંજર અને રેન્દ્રેન્દ્ર"

સાધુજીવાએ કહ્યું: "એવું દેવેન્દ્ર એના જેવું પુનઃ મેં જાણે કેવળ જાણ્યા વગરું નહીં." અન્ય કોઈ તેમની કૌતુકીય કોડિંગો તેઓ શુભધરથે બોલી ગયા.

સાધુઆવા એમ. એ. પાસ ચર્ચેલા છે એમાં હવે બન લેવામાં રોકા રહી નહિ.

ખોડિંગમાં પાંખા આવ્યો ત્યારે સૌએ બન પૂછ્યું: “કેમ રે, બાવાજીએ બું કનું ?”

મેં ખેંચી વાત કરી. એ સાંભળ્યા એક બે જણ કહે: “અમે તેમ પણ એ એમ. એ. પાસ ચર્ચેલો હોય કે ના હોય, પણ દોંગી નથી.” કોઈ કોઈ કહે, “એના પર ભક્તિભાવ જાગે છે. પરીક્ષા થઈ ગયા પછી એક દિવસ દરન કરવા જતું પડશે.”

હું મનમાંને મનમાં અત્યંત ગર્વ અનુભવવા લાગ્યો. મેં વિચાર કરી રાખ્યો કે પરીક્ષા થઈ જાય, પછી આ બધાઓને કદ જઈ જનારી આવું કે સાધુઆવા કેવા અસાધારણ મહાત્મા છે. અંગ્રેજી સાહિત્યની ત્રાત કાઢી; સૌને, ખાસ કરીને સુધાંશુને દેખાડી દઉં કે સાધુઆવા કેવા વિજ્ઞાણ વિદ્વાન છે.

પરીક્ષાઓ થઈ ગઈ. તેજ દિવસે કેટલાક વિદ્યાર્થીઓને કઈ સાધુઆવાનાં દર્શન કરવા નીકળ્યો. ગર્વથી મારી જાતી કાટકાટ થતી હતી. આ સાધુઆવા જાણે ખાસ મારીજ સંપત્તિ છે. બધા આવીને એ જોશે અને વિસ્મયથી મદ થઈ જશે!

ગેરવા રંગનાં કપડાં પહેરી, માથે ટાલ રાખી, આખે ડીકે રાખ એળી ફરનારા બધાજ કંઈ ‘હંગમ’ (ગત) નથી, -તે હવે સૌ જોશે.

મેદાનમાં થઈને નદીતીરે જવાતું હતું. વિજયી વીરની છટાથી દમામભરે હું આગળ ને આગળ ચાલવા લાગ્યો.

હું પડીમાં જઈ જાયું તો અંદર કોઈ નથી. પણ તેની આબુ-બાબુ લોકો ટોળે મળ્યા છે. સાધુઆવા ક્યા છે એમ પૂછતાં ટોળામાંના એક જણે કહ્યું: “સાધુઆવા! આ હમણાંજ સાધુઆવાને પોલીસ આવીને બાંધી લઈ ગઈ. કલકત્તાની અંગાળ એકમા ખોટા એક વટાવી વીસ હજાર રૂપિયા લઈ તે છટકી ગયો હતો. પોરંટ નીકળી ગયું હતું. આ હમણાંજ ડિટક્ટીવ પોલીસ આવા એન પકડીને લઈ ગઈ.”

વજયી ધવાયા જેમ હું ઉભોજ ચલી ગયો. સુધાંશુ મારા સામું જોઈ ફરી ફરી હસવા લાગ્યો.

હાથમાં બૂક હોત તો મેં તેને ત્યાંજ દાર કરી દીધો હોત.

(તા. ૩-૨-૧૯૩૮ ના “ઉદ્ધાસ”માંથી)

૬૨-મજદૂર

(સંપાદક:-શ્રી. આઝાદ)

(૧)

મોતનું એક નામ બીભ્તું છે, જંગે કંગાલિયત;
જોવા મરે તસ્વીર ચાહે, જોઈ લે મજદૂર છે.

મુંબઈના એક દૈનિક પત્રના કોઈ પાઠકા અંકમાં એક હૃદય-
બદક મખાચાર છપાયા હતા—

“પરદીની એક ગલીમાં આવેલી મજદૂરોની જૂતી ચાલીમાં
મધ કાસે એક કમકમાટીભર્યો બનાવ બન્યો હતો. એક મજદૂર
પોતાની ફાટીમાં ઘણીજ દિવસ કપાવનારી હાલતમાં મરણ પામેલો
મળ્યો. નપામ કરનાં નેણે આપપાન કર્યો હોવાનું પોલીસને જાણ
હતું. થડુ વિગત માટે પોલીસ શ્રાધ્ધ કરી રહી છે.”

આ ધોરી લીટીઓના મખાચારની ઉપર કોઈ ‘મર’ના માનપત્રના
મેળાવડાનો ખુલાસો કર્યો. આદેવાય અરુધા કોલમમાં છપાયા હતા.
નેત્રી ધબી પડી હતી. એકદર જાતે ત્યા આખ ઉપાડીને પણ ન
વેળું, પણ એ ઘટના વિશે થોડું કહું.

એક માટી ફાટી જેના હાથ પર અવનાળના કિરણો પડ્યા
મોતે પ્રભાવમળે એ જણ થઈ જાય છે, જેના હાથ પર અવનાળ
છપાવી મરેલો મૃત્યુદ બનીને રહી જાય છે, તે મર્યાદાથી મરેલો
મરે નીકળે તે ત્યા ફાટી અને ફુલો દેવા, મરેલો અને જીવંત
દેવા ફાટીની જાતે પડી રિવાજો. ઉપ-થી જોઈ રહી, જેના
દાગેલ રે દેવા. જમણના રિવાજો મર્યાદા મરે પડી જાય
પણ રહી રહી રિવાજ પર ને મરેલો પણ દેવા, એવી ફાટી
મા એક કમકમાટી મરેલો મરેલો હતો—

હા સારે-પ્રાતઃકાળમાં કામે જતાં પહેલાં ઉંદરોનાં દરોમાં કપડાંના દૂધા ભરી ઘસઘસાટ ઉઘંતાં બાળકોને મૂકી તે કામ પર જતો. એક, બે, ત્રણ, ચાર, પાંચ, બાળકો, અને તેની સ્ત્રી સઘળાં નાગાં, ભૂખ્યાં, પીણાં, સંદાનાં રોગી હતાં.

જમીન પર ફાટેલ સાદડી બિઝાવેલી હતી. સાદડી પર ખીસ્તર અને ખીસ્તર પર ભોક્ષો-મુનિયા અને તેનાં બાળકો પડ્યાં હતાં. ખીજા ખૂણામાં ચૂક્ષો અને માટીનાં વાસણો હતાં. બાલુ પર કેટલાંક ફાટ્યાં તૂટ્યાં વસ્ત્રો લટકી રહ્યાં હતાં. પેટીમાં ગીલીટનાં ઘરેણાંઓ, બાળકોની તાવીજ અને ભોલાની રાંભાયણુ હતી. સામે દિવાલ પર હનુમાનજીનું ભયોત્પાદક ચિત્ર હતું, જેને બાળકો સવારે ઉઠીને પ્રણામ કરતા હતા.

*

*

*

એકદમ અંધકારભરી સવારમાં “સ્વરાલ્પ” મિલનું ભુગળું કાળનિનાદની પેઠે વાતાવરણને કંપાવી દેતું હતું...તે સમયે ભોક્ષો ચોંકીને ઉઠતો અને કંપડાં પહેરીને મિલની તરફ દોડતો દોડતો ચાલી નીકળતો.....

પ્રાતઃકાળના છ વાગ્યાથી સાંજના છ વાગ્યા સુધી ભોક્ષો મશિનો પર ચોંટી રહેતો હતો. વચમાં બે કલાકની રજા મળતી હતી, જેમાં મિલના કંપાઉંમાંની ચણા-મમરાની દુકાનમાંથી કંઈક લઈને તે ખાઈ લેતો અને તેનીજ દુકાનમાં સૂઈ રહેતો હતો. સમય થતાં વળી તેજ મશિનોના ગડગડાટ, તેમના અવયવોનું ચાલવું, તરફડવું, વલખાવું અને પોતાના અચેતન અવયવોને મજદૂરો તરફ લાવવું. મજદૂરોનું રક્ત પરસેવો બનીને નીકળવું અને મશિનો પર ટપકવું હતું અને મશિનો સ્વભાવાનુસાર ફૂર અવાજ કરતાં ચાલતાં હતાં.

સાંજે મિલથી સઘળા મજદૂર બહાર નીકળતા હતા: ચાકથી ચૂર, પગો લથડતા નિર્વાંક, નિઃશબ્દ, માથેથી પગ સુધી ધૂમાડાના ઢાળા રંગે રંગાયેલા અને તારકોલમાં લથબથ થએલા. તેમાંથી કેટલાક ગાજો બંધતા અને બાકી સઘળા હસવાનો પ્રયત્ન કરતા હતા; તેમનું હાસ્ય કંગાલિયતન વિકટ હાસ્ય સમાન જણાતું.

*

*

*

બોલાની બધીની સામે સડક ધોવા માટે ફટપાગ પર મેલા પાણીથી ધોવાનો એક નગ હતો. તેમાં નીચે બેસીને રાજ્ય શાંતે તે નમડો હતો. તેનાં બાગકો પોતાના મેલા અને ગ્રહ દાથ તેના સરીર પર રાખીને પોતાના મંદ અવાજમાં દાદા કહેતાં હતાં. ત્યારે બોલાને જાન થતું હતું કે તેની આંખોમાંથી ગરમ આંસુનાં જિંદુઓ નીકળીને નગના મેલા પાણીમાં મળી રહ્યાં છે. નાહીને તે પોતાની ફેલડીમાં જતો ન હતો, કેમકે તે જાણતો હતો કે તે સમયે મુનિયા સ્નેહ કરી રહી હશે—ધૂમાડાનું સામાન્ય ચારે તરફ કોટડીમાં ફરી વળું હશે....

દર યનિવારે બોલાને દસ આના રાજદારીના હિસાબે ત્રણ રૂપિયા બાર આના મળી જતા હતા. બોલો રૂપિયાને દોહડી, વગાડીને જોતો અને રૂમાલમાં બાધી ગળવામાં રાખતો. કુટુંબના માટે તે વિશ્વવિદિન મણતો. બોલા બાગકો માટે જલેખી અને મુનિયા માટે સડક આંખોમાંથી ચૂંટીને અડધા સડક આંખા ખરીદતો. બોલો હનુમાનજીના ચિત્રને ધૂપ આપવા માટે અગરબત્તીઓ પથ તે બૂકતો ન હતો.

તે દિવસે બોલાની ઉદાસીનતા દૂર થઈ જતી હતી. તે દિવસે ને તાડીનું જનમ પથ પી લેતો હતો. આવી રીતે બોલો કદી કદી આનંદમાં પથ આવી શકતો હતો.

(૨)

અજનો પ્રત્યેક હાથે રક્તના જિન્દુ બદલ,

લોહી અથીં છંદગી છવી રહ્યો મજૂર છે.

ઉજા દુર્ધટનાના એક દિવસ પહેલાંની વાત છે. વરસાદના દિવસો હતા, અને દુનિયાએ અધિકારનો ખૂરખો ઝોડ્યો હતો. મિસનું ભૂંડળું વાગવાંજ બોલો છડ્યો, અને ધીમેથી દીવો પેટાવીને મુનિયા પાસે ગયો. તે ચાદર ઝોડી જમીન પર પડી હતી. મુખ પર પ્રકાશ પડનાંજ મુનિયાએ કંઈપૂર્વક આસ જોયો અને કરચું નેત્રાથી બોલા તરફ જોયું. ઇ માસથી મુનિયા માદગીની સેવા પર પડી હતી. દેવે તે રાજાઈયા મત્સ્યસેવામાં ફેરવાઈ ગઈ હતી. બોલાએ ધીમેથી તેના કપાળે દાથ મૂક્યો અને તે ઝોક્યો. તેના હિલમાંથી આઠ નીકળી ગઈ. માથું તાવની ઉખ્ખનાથી ધગધગી રત્નું હતું. બોલાએ ધમાંદા દોરિપટલની દસ મુનિયાને પીવાડી પોતાના મોટા પુત્રને જગાડી રહ્યો મિસ તરફ દોડ્યો. આવી દસમાં બૃમિ તેના પત્ર દોગ-થી સરી જતી હતી.

મુનિયા છ માસથી માંદો હતો. એક દિવસ રસોઈ સંધતાં સંધતાં ખાંરીની સાથે તેના મોઢામાંથી લોહી પડ્યું.

ત્યારથી તેને તાવ રહેવા લાગ્યો હતો. લોહી પણ ખરાબ આવતું હતું, ભોલો તેને વિક્ટોરિયા કરી ડૉક્ટર પાસે લઈ ગયો હતો. ડૉક્ટરે પરીક્ષા કરીને બોલ્યાને કહ્યું હતું કે તે સ્ત્રીને ક્ષયરોગ થઈ ગયો છે. રોગ હજી અસાધ્ય નહોતો. તેને માટે પહોંચી દવા, સલાહ... પ્રકાશ... દૂધ અને ફળ... બોલ્યો, એવી ડૉક્ટરે સલાહ આપી.

તેના હાથમાં પાંચ રૂપિયા રાખી પોતાની સ્ત્રીને લઈને ચૂપચાપ તેજ ભયાનક કાળકોટડીમાં આવ્યો આવ્યો હતો. ત્યારથી એજ રાત્રિએ ઉંઘમાં તે બગડતો હતો-“દૂધ અને ફળ... પ્રકાશ, દવા... ડૉક્ટરની એવી તેવી...” મુનિયા થુંકમાં લોહીની ઉલટી કરતી, ખરેખર તેનાં સ્વપ્નાં બહુજ ભયંકર અને બિહામણાં રહેતાં હતાં. કદી કદી તે જોતો હતો કે મુનિયાનું કાળજી તેના મુખમાંથી નીકળી પડતું; તેમાં કીડાઓ લાંબા લાંબા અને તે સરીને બાળકોના કાનમાં ઘૂસી રહ્યા છે... ત્યારે તે ગભરાઈ જતો. કડકડતી દંડીમાં પણ તે પરસેવાથી રેબઝેબ થતો જતો હતો. હૃદયના ધબકારાના અવાજને તે સાફ સાંભળી શકતો હતો.

મુનિયાની પાસે માટીનું એક ખાણું રાખેલું હતું; તેમાં તે થૂંકતી હતી. બાળકો સવારસાંજ તે ખાણું બદલી દેતા હતા; માંખો રક્તમિશ્રિત થુંક પર બેસતી હતી, પછી પોતાની પાંખોમાં તેને ભરીને બાળકોનાં મુખ પર બેસતી હતી.

મુનિયાને દવા પીવડાવી તે પોતાને કામે આવ્યો ગયો. બેટા ‘જીજ્ઞ’એ ઉડીને સગડી સળગાવી અને દૂધ ગરમ કરીને પોતાની માતાની પાસે લઈ આવ્યો. પછી જીજ્ઞ લોટ લેવા આવ્યો ગયો. મુનિયાએ કટપૂર્વક પડખું ફેરવ્યું; તેની સ્વપ્નશીલ આંખો અતીતની સ્મૃતિથી શિથિલ થવા લાગી. એક વાર તે પણ યુવાન હતી, તેના અંગઅંગથી લાવણ્ય ટપકતું હતું. એનો બોલો? આહ! કેવો સ્વરૂપવાન જુવાન હતો! ખેતરમાં બેસી ખીલતી ઉપાસમયે ત્યારે તે ખંસરી વગાડતો ત્યારે મુનિયાના હૃદયની દશા કંઈક જુદીજ થઈ જતી હતી. પછી એક દિવસે શન્ય ખેતરમાં તેની બાંય કેવી રીતે પકડી લીધી હતી; અહીં તહીં નવલ હરિયાળા ઉપર આસમાન અને દિવસની રોશની અને ખેતરોના વચમાં ખેડતનું પ્રેમદર્શન... મુનિયાને તે દિવસ ખૂબ યાદ છે.

પણ લગ્ન થતાંજ તેની શુદ્ધચીમાં જાણે આકરી દશા બેડી.

એવીનથી જન્મ 'પર' વરમાદ પડ્યો નહિ. કોણેય લાગેના પ્રશ્ન
માં, પણ જમીનદાર તેને તક ન આપી. વાન આ દલીલે જમીન-
દાર દુનિયા પર ગીઝી ગયા દનોઃ એક એ વાર દેડ પળ દરી
દી. મળુ કાંઈ જોસો લાઈ લઈ જમીનદાર પર તરી પડ્યા
દો. એક બાણુ ખેતરનું મહેનુક દનું અને બીજી બાણુ સ્ત્રીનું
કર્તવ્ય... જોસો આ મારે નેવાર ન થયે. વાણીઆ પાણેથી બાળે
સમ સારને મહેનુક આપી દનું, પણ વાણીઆનાં વાળ એ નાન-
કુશરીનું આધિષ્ઠન છે.

મુનિયાની આંખો આશુઓથી બીંબાઈ ગઈ, તેને તે દિવસ
પર આંખોઃ તે દિવસ ત્યારે વાણીઆએ પોલીસની સદાપનાથી
ને જમીનથી દારી મુદત્યો દનો. જમીનદાર તેમને કુપકીથી કદાવી
જો દનો, બોસાની આફનિ પાપાનુ મમાન કઠોર થઈ ગઈ હતી.
ખેતરના જુવાર ફૂલી રહી હતી. મુનિયા પોતાનાં બંને બાળકોને
ખેતમાં સહ પોતાના સરસામાનને લેતી રહતી હતી. પતિના કવતાં
નેનું સૌમાન્ય મેટાઈ રજું દનું. તે પછી...

તેનું કવન એ અધારી દુર્મથમય કોટકીમાં સળે મારે કંઠ
થઈ ગયું.

વરસાદ—મર્ષ-વિછી, મચ્છર અને માંકડ... મુનિયાને અત-
સામા કકળા હોતો. પ્રદેમાં તેનો પતિ દુનિયાને મટિ આન ઉત્પન્ન
કર્યો દનો. તે ખેડુન દનો, દવે તે કાપકની મિત્રતા કામ કરતો
દનો. તે મજદૂર હોતો, છતાંએ તે ગ્રામમાં એક મુઠી આપને મટિ કાં
નમનના હતા ? એક વાર કપડાને મટિ કા મોડનાજ હતા ? મુનિયા
આ રહેને ન સમજી શકી.

મુનિયાને થયું કે તે સામેના હનુમાનજીના ચિત્રને તોડીને મુક્તામાં
કેંદા દે. હનુમાનજીએ કેટલી અગરજતી મુંઝી હતી, છતાંએ આ
જુગ અને આ માંદગી ! સંતાપનું જોર વધતું જતું હતું.

(૩)

તે દિવસ ત્યારે જોસો મિલથી પાછા ફર્યો તો તેના પગ
એક મળુ જેટલા લારી થઈ ગયા હતા. આખો આગળજ દરેક
મીઠા ઉડી ઉડી જળાતી હતી અને એવું જળાતું હતું કે તે કોઈ
આમના ઝરણમાં તરી રહ્યો છે.

એક માસ પહેલાં 'સ્વરાજ' મિલે રૂપ ટકા મજારમાં કાપ
મુદતના નોટિસ આપી હતી. આજ નોટિસનો કાગ પૂરા થવાથી
મજદૂરોએ હજારોની પમંજા આપી; જેના જવાબમાં અનિશ્ચિત

કારણસર મિલ બંધ કરવાનું જાહેર કરી દેવામાં આવ્યું હતું. ભોલો પગાર મુકીઓમાં દાખી જાણે પરલોક તરફ જઈ રહ્યો હતો. શ્રીપિયા બાર આના ! આ પરલોકનું ભાડું હતું.

મુનિયાની બિમારી, બાળકોની ભૂખ અને પોતાની દુર્દશા આ સર્વ કાંઈ તે ભૂલી ગયો. અને તેના માગનારાઓ ?... કોઈ ફક્ત એક જ. હવે તેની સામે રહમાન કાબુલીની મૂર્તિ કાળ સમાન ઘૂમી રહી હતી, મુનિયાના ઇલાજ માટે ભોલાએ ત્રણ માસ પહેલાં પચાસ રૂપિયા ઉધાર લીધા હતા. એક રૂપિએ એક આનાના બ્યાને અને એ રકમ દર અડવાડીએ આપવા છતાં એ મૂળ રકમ હતી એટલી જ હતી. ત્રણ માસનો વાયદો કેટલાક દિવસ પહેલાં સમાપ્ત થઈ ચૂક્યો હતો; બીજી કોશીશો કરવા છતાં એ કાબુલીનો અસતોષ વધતો જતો હતો.

ભોલો ચોરની પેઠે આગળ પાછળ જોતાં ચાલતો હતો. મનમાં ને મનમાં તેના ન મળવાની પ્રાર્થના કરતો હતો.

તેની ગલીના નાકા પર કાબુલી ચમદૂત સમાન પોતાનો કાળ-દંડ લઈ ઉભો હતો. ભોલો ભયથી કંપી ઉઠ્યો અને માર ખાધેલા ફતરાની પેઠે કાબુલી પાસે ઉભો રહી ગયો.

કાબુલીના મુખ પર જંગલી ધાસ સમાન ચારે તરફ વાળ ઉગી આવ્યા હતા. દાંત પીળા અને તેજ હતો. તેણે પોતાના દંડને વળન આપતાં કહ્યું: “રૂપી નીકાલો ભાઈ રૂપી.....અમ ઝીયાદા બાત નઈ મંગતા...અડતાલીસ રૂપિયા દો આના...!”

ભોલાએ કરગરતાં કહ્યું “આગા સાય ! હમણાં મુઘી તો કોઈ બંદોબસ્ત નથી થયો. ધરવાળીના રોગના કારણે કોઈ મિત્રના ઘરે પણ જઈ શક્યો નથી. એક અડવાડીકું હજી થોભો, આજનાજ દિવસે કોઈ ને કોઈ બંદોબસ્ત થઈ જશે !”

કાબુલીએ પોતાના મોટા મોટા પંજા ફેલાવી કહ્યું: “રૂપી... રૂપી...અમ ધરવાલી કો નઈ વનતા...જમ્મ વોહ અચ્છ થા તમ સાલા રૂપી...નઈ માંગા...”

ભોલાના શીતળ ખૂનમાં કંઈક ઉષ્ણતા દોડી ગઈ. તેની આંખો સમક્ષ તે દશ્ય ખડું થયું, ત્યારે તે લાકડી લઈ જમીનદાર પર તૂટી પડ્યો હતો. પગભરમાંજ તે પોતાની પરિસ્થિતિને સમજી ગયો. કરગરી વિનંતિ કરીને ખાનને તેણે બે દિવસ માટે શાંત કર્યાં. ખાન ગયો ગાજો ભાંડતો, લાડીથી જમીન માપતો. બીજી તરફ ચાલ્યો ગયો ભોલો. કંઈક વાર મુઘી એક મૂર્તિ પેઠે ત્યાંજ ઉભો

ઓ પછી એક લાંબો શ્વાસ ખેંચી એક પાકેની તરફ ચાલ્યો.
જ્યાં એક મુખમાં ખૂણામાં તે ધાત્ર પર પડ્યો. તેની ચારે તરફ
મળાનેની ફેરી આવરણર હતી: રંગરેલ હતી. દોડતમદોનાં બાળકો
ફેરની આપાએ સાથે દિશોધ કરી રવાં હતાં. આકાશમાં તાર-
કાએ ખીચા હતા, પૃથ્વી પર ઝાડો અને પેક્ષી મંત્રે હતાં. સધળા
જીવનાં હતા, એકના સિવાય અને તે અભોગી એક મંજુર હતો.
પેલાનું આપું જીવન તેને આંશુઓમાં તરણું દેખાયું. એક આંહ
અને એક આંશુ ! આ હતી તેના જીવનની વિસાત. બીજાં બાળકો
ફેરમાં પ્રમથ હતાં ! તેમનાં શરીર મળમળ સમાન કામગ્ર હતાં,
પરંતુ બોલાનાં બાળકોએ શું સુન્હો ક્યો હતો ? બે બૂબેજ મરવું
હતું તે: જન્મમાં શા ખાટે ?

તે પોતાને ધિક્કારવા લાગ્યો: તેણે બાળકોને કાં જન્મોવ્યાં ?
કેમનાં કયું મુખ તેમના ખાટે હતું ? જન્મવા પછી તે ફરાર-
દિની સાથે મટરમાં રમવા લાગ્યાં, મોટાં થયાં, પછી તેઓ શું
કાઝી ? બીજા, ચોરી અથવા લુંટકાંટ, આ સિવાય તે શું કરશે ?
મંદા થયા પછી તે રીજાધ રીજાધને મરશે. આમ કાં થાય છે ?
બેજા મરાર, સમાજ અને હમ્દર સધળાને પડ્યો પડ્યો ધિક્કારવા
લાગ્યો. ખુદાને તેણે લાખ માથો દાધી. એક નિઃસહાય સન્નિદીનું
જીવન જેમ તે અપજાને ધિક્કારવા લાગ્યો.

કાલ મવાર થયો. મુનિયા ફરી લોટી યુકમે; બાળકો, બૂખ
બૂખ ફરી મંચિયારીઓ પાકે; કાપુતી ફપી...ફપી...ખાટે જમ
ફાડી, મિલ અથ થયે અને તેના પર મૃત્યુની ધન્યતા ફરી વળ્યો.
ફેરની તેને મૃત્યુ દેખાયું. અને તેની આસપાસ ધણુ ખાડા હતા,
કેવા સેસારના સધળા ફેજવ સમાર્થ રથા હતા.

માયુ, ખિમારી, બૂખ, બેકારી સિવાય નેને કાંઈ છટકો નહોતો.

(૬)

ગમિએ ત્યારે બોલો થેર આવ્યો તો તેના હાથમાં ખિતરનું
એક ગોડું ખંડલ હતું. તેના પચ લથડી ગયા હતા. આંખો લંકા
કરી હતી અને મુખમધી દાગની ફુમંચ નીચળીને ધૂમડા અને
કદાની અવડી ફુમંચને વધુ કટકો જનપી રહી હતી.

જીવનમાં તેણે પહેલાં વર સૌથી વધારે દારૂ પીરે હતો. દેહકો
ખાતો ? બહુજ રિવન. પછી તે અટકાં બાટો ખિતર લાગ્યો હતો -
એક કાં. અને તે ખબ એક રપનના કચ્છા તેના પહેરખુના
મળમળ એક રાંડ. હતી જેણે તેણે બહુજ અજાણતીથી ધુપપી હતી.

મુખથી જાળકો દળવળી રહ્યાં હતાં અને સ્ત્રી તેમને જ
ગયાં હતાં. મિહાદનું બંડવ જોતાંજ તે આકુળતાપૂર્વક તેના
તૂટી પડ્યાં. બોલાએ તેમને અગાંને શાંત પાડીને અટકાવ્યા, અને
મુનિયાના શિર પર અડી ગયા. તે તેને અનીમે પાંચે જોઈ રહી હતી
થોડી વાર અંધી બંને ધીમે ધીમે કોણ જાણે શું કહેતાં રહ્યાં
જાળકોએ માત્ર એટલું જોયું કે બોલાની આંખોમાંથી આંસુનાં નિ
નીકળીને તેમની માતાની અથામરી પડ્યો પર પડ્યાં. કેટલી
અગા, કેટલી ચાનના, કેટલી વ્યાકુળતા છુપાવેલી હતી તે આનંદિત
આંસુઓમાં...આંસુ વિદાહની ભાષા છે, રક્ત વિદાહની શાળી છે.
શુદ્ધ વિદાહની કોળિની છે, આંસુ, ખૂન અને શુદ્ધ તે અંધી
કેટલીમાં સમાવળના અભ્યાસરની વિરુદ્ધ પડ્યાં રહી રહ્યાં હતાં.

ખીજે દિવસે કેટલીમાંથી એવી નીચ દુર્ગંધ નીકળવા લાગી કે
પાંદોળીઓના મગજ ફરી ગયાં. નળમાં શેષ મરણા કિંદરો મડબડતાં
તેની પાસ મરણ કરવાની એમને ટેવ પડી ગઈ હતી; પણ બોલાનો
કેટલીથી જે દુર્ગંધ નીકળતી હતી તેમાં કાંઈ જુદીજ વાત હતી.
અજાણી ગંધની દવા જાણે કેટલી થઈ ગઈ હોય, અને તે દુર્ગંધ ક્યા
નીજ ગળી હતી...તેથી પાંદોળીઓએ કેટલીનું દાર તોડી નાખ્યું.
અંદર પાંચ જાળકો એકબીજાને મેટીને પડ્યાં હતાં, મુનિયા અને
તેમના પેદા પોતાના હતા. અને ત્યાં પર મન્યનું દારૂ ફરી
ફેંકે હતું. ફેંકે હતું ક્યાં અને ફેંકે ગળવાની હતી. તરત પોલીસ
ને મળે અટકાવવા આવી. પાંદોળીઓએ નાક ખોલે કીને
કેટલીને જોઈ રહ્યાં હતાં.

પાંદોળીઓએ પાંદોળીઓને પાંદોળીઓને પાંદોળીઓને પાંદોળીઓને
પાંદોળીઓને પાંદોળીઓને પાંદોળીઓને પાંદોળીઓને પાંદોળીઓને
પાંદોળીઓને પાંદોળીઓને પાંદોળીઓને પાંદોળીઓને પાંદોળીઓને
પાંદોળીઓને પાંદોળીઓને પાંદોળીઓને પાંદોળીઓને પાંદોળીઓને

પાંદોળીઓને પાંદોળીઓને પાંદોળીઓને પાંદોળીઓને પાંદોળીઓને
પાંદોળીઓને પાંદોળીઓને પાંદોળીઓને પાંદોળીઓને પાંદોળીઓને
પાંદોળીઓને પાંદોળીઓને પાંદોળીઓને પાંદોળીઓને પાંદોળીઓને
પાંદોળીઓને પાંદોળીઓને પાંદોળીઓને પાંદોળીઓને પાંદોળીઓને

પાંદોળીઓને પાંદોળીઓને પાંદોળીઓને પાંદોળીઓને પાંદોળીઓને
પાંદોળીઓને પાંદોળીઓને પાંદોળીઓને પાંદોળીઓને પાંદોળીઓને
પાંદોળીઓને પાંદોળીઓને પાંદોળીઓને પાંદોળીઓને પાંદોળીઓને
પાંદોળીઓને પાંદોળીઓને પાંદોળીઓને પાંદોળીઓને પાંદોળીઓને

૬૨-કામના

(આનુવાદક:-નારાયણ સુ. સુખડીઆ. મુ. પીપ્પળગર.)

મમી નંચરીની પાસે પૂવોત્તર દિશામાં આવેલું સીનાકુંડ નામનું
કુંદ પ્રસિદ્ધ સ્થાન છે. પંચકોશની ચાચા કરવાંવાગાઓનાં માર્ગમાં
પહોંચવાથી તે ઉત્તરોત્તર અધિક પ્રસિદ્ધિ પામતું જાય છે. તે
કોઈ વિશાળ કુંડનો પવિત્ર આશરે પચાસ આઠ હશે. તેની
અવધાનના તરો પર વિશાલકાળ વટવૃક્ષો પોતાની દીર્ઘ જુગ્મઓ
તરોની અગળા નાપથી તપેલા મુગાફરોનું હમેશાં સંકર્ષ રવાન
છે. અને તેની બાજોમમાં બાળા કરી રહેલાં પક્ષીઓ પોતાનાં
કે કપરપથી શાંત પથિકોને આનંદ આપે છે. સીનાકુંડનું જળ
૧ મિટ અને મધુર છે. આ દિવ્ય સ્થળની સર્વ વસ્તુઓની રચના
તે આંખોને આનંદ આપે તેવી દસ્તાવજી જોઈને સડસા મોંમાંથી
મો નીકળી પડે છે કે “અરંબર, આ સ્થળની ઉપમાને યોગ્ય
નહીં છે.”

ત્યાંથી થોડે આગળ જતાંજ, ત્યારે વિશાળશિરોમણિ ભગવાન
કેરું દિવ્ય તેમજ ભવ્ય મંદિર હૃદયોત્તર માય છે, ત્યારે હૃદય
નેંદથી ઉત્તરાર્ધજાય છે, આનંદ સાગરમાં ઓળંગાન બની જાય
. આ પરમ દર્શનીય દેવ-મંદિરનું ગમનચુંબી હૃદય શિખર જોઈ
જી શકે છે કે જલ્પે સ્વર્ગલોકમાં પ્રવેશ કરવા માટે અવિશ્રાન
શિખર કરી રહું દોષની મંદિરો મંદપ એક બાજુપણી ઓછો
દે રોષ. તેના મુદ્દ પ્રાચીન પ્રાચીન કાળની શિલ્પનિપુણતાની ચુલ-
રેખાને આજ પાત્ર અભિમાનથી પ્રકટ કરી જાય છે. પગનું દેશના
કોઈ મંદિરો કંઈનાં આ મંદિર અધવામાં એક નવીનતા છે. બાન
પત્ર પવિક્રમા કથા પડી પ્રતિમા પામે જલ શકાય છે. અને
પેક પવિક્રમા અર્ધ સ્થા મડી અધિક અવદાનપણું અને સુકાનું
પાનની નન્દ આગળ વંચાય છે. મંદિરના પૂનરી જાગ
પુરાણ અને શાળા પદાત જેવા નેમના બે અંતઃસંકેતો નિરાય

રાત્રિના સમયે ત્યાં કોઇ રહેતું નથી. યાત્રાળુઓના વિશ્રામ મળે
 બનાવેલી વિશાળ ધર્મશાળા ઉંચી દિવાલો નમકાય દરિદ્ર ગામડિયાની
 માફક પોતાનાં અંગ-પ્રત્યંગ પરિકોને બતાવી અશુભાત દરી રહ્યા
 હોય એમ જણાય છે. લોકોની માન્યતા છે, કે આ સીતાકુંડનું
 જળપાન કરવાથી અને ભગવાન શંકરનું દર્શન કરવાથી મનોવાંચ્છિત
 ફળ પ્રાપ્ત થાય છે-માનવજીવનની સમસ્ત કામનાઓ પૂરી થઇ જાય છે.
 આમાં કેટલું સત્ય છે તે સમજાય તેમ નથી. પરંતુ આ લોકવાયકા-
 થી આકર્ષાઈને દૂર દૂરથી લોકો સીતાકુંડનું જળપાન અને શંકરનું
 દર્શન કરવા આવે છે. ઘણાં લાંબા વખતથી લોકો કહે છે કે, સુશ્વ-
 પુરી લંકા નગરીથી પાછા ફરતાં જ્યારે સીતાજીને તૃપા લાગી,
 ત્યારે શ્રીરામચંદ્રજીએ આ સ્થાન પર પોતાનું વિમાન ઉતાર્યું હતું
 અને સીતાજીને આ કુંડનું જળપાન કરાવી, શંકરનાં દર્શન કરાવ્યાં
 હતાં ત્યારથી આ કુંડનું નામ સીતાકુંડ પડ્યું અને તેની મહત્તા
 વધી ગઈ.

ગમે તેમ હો, અહીં યાત્રાળુઓની એક ધારી ભીડ રહ્યા કરે
 છે, પરંતુ સંધ્યા થતાંજ બાળા મલુકદાસ અને તેમના અનુચર
 એ જણ સર્વ યાત્રાળુઓને લાકડીઓ મારી તેમને કાઢી મૂકે છે; જાહે
 કે યાત્રાળુઓનો જીવજ ન હોય ! જાણે તેમના જીવનનું મૂલ્યજ ન
 હોય ! છતાં જો દયા દર્શાવવામાં આવે તો તે માત્ર સ્ત્રીઓ ઉપરજ
 અને તે પણ એવું કહીને કે ક્યાંક ગુંડાબદમાશ આ અબગાઓને
 લઈને નાસી ન જાય, તેમના સતીત્વનું અપહરણ ન કરી લે !

*

*

*

“ મારી એક વાત માનશે બહેન ! ” સરજાએ ઘણા આશ્રક-
 પૂર્વક પોતાની સખી કમલાને પૂછ્યું.

“ શા માટે નહિ બહેન ? ” શું આજે તારી વાત નહિ માનું ?
 એ શું બનવા સંભવ છે ? ” કમલાએ હસીને સરજાનું મસ્તક
 હલાવતા કહ્યું.

“ હું ડરીને એટલા માટે પાંચુ છું કે બહેન ! ” તમારા જેવી
 શિલિત સ્ત્રીઓના વિચારજ વિચિત્ર છે. દેવી-દેવતાઓને તમે લોક
 માનવાજ નથી. તેમના મા અદ્વ. સક્તિ રાખતા નથી. તેમનો વિશ્વાસ
 પણ ફરતા નથી તેથી મને ખબર છે કે, મારી વાત સામગી કદાચ
 તુ હમાને ઉઠાવી દે.”

“ એવી વાત શા માટે કહે છે બહેન સરજા. ” કમલાએ કહ્યું.

“મું અને બહેલી ગણેલી સ્ત્રીઓ નાશિતક બનીએ છીએ, કે તેથી તું અને આતું કપલુ લગાડે છે ? મું તું જેની નંથી કે નિષ્કારમા વહેલી હી સ્નાન કરી દું મારા પતિદેવની આરતી કરાઉં છું, તેમના કપાળમાં ચંદન લગાવું છું અને જ્યારે તે ઘર સ્વાર જતા નીકળે ત્યારે પ્રેમપૂર્વક તેમના ગળામાં ફૂલોની માળાં આઉં છું. આથી જે મને દેવતાઓમાં વિશ્વાસ ન હોય, તેમના પ્રતિ મારા હૃદયમાં જે શ્રદ્ધા ન હોય તો આ પ્રમાણે થોડીજ પતિ-દેવની પૂજા કરી શકુ ? સ્ત્રીઓને માટે પતિ એજ મુઠું છે. પતિજ જ્ઞાન, વિશ્વ અને મહેશ છે; જે કાંઈ છે તે સર્વ પતિજ છે. જે સ્ત્રી પોતાની મેવાઓ વડે પોતાનાં પતિને પ્રસન્ન કરી શકે છે, તેને કહેવું જાય કાર્યનિક દેવી-દેવતાઓની આરાધના કરવાની જરૂર પડતીજ નથી.”

“એટલા માટે નો દું પહેલીથીજ કહું છું કે, બહેલી ગણેલી સ્ત્રીઓ નો રોષ કરી જાય છે, તે દેવી-દેવતાઓને માનતીજ નથી” હાસ બની ચરણાએ કહ્યું.

“આ પ્રકારની કષ્ટપના કરીશ નહિ. દું પણ જગવતી પાર્વતી અને સુભદ્રાની પૂજા કરું છું, અને તેમની પાસે આશીર્વાદ માગું છું કે જે પ્રકારે તેઓ પોતપોતાના પતિદેવોના શીચરણોમા લીન રહે છે, તે પ્રકારે મારું પાત્ર ચિત્ત હમેશાં મારા પતિદેવનાં ચરણોમાં લીન રહે અને દું મારી નિષ્કપટ મેવાથી મારા દેવતાને ઘણા પ્રમદ કરી શકું. તેમની પ્રસન્નતા વડે મારું મંગલ છે, મારું સૌભાગ્ય છે, તેજ મારા સૌભાગ્ય-ચિહ્ન છે ” કમળાએ હસતા કહ્યું.

“હીક ત્યારે જ્યાં દો બહેન ” હું તમારી રપધાં નથી કરતી. હું માને જાગતા હૃદયની વગથ સબજાવવા આવી હતી, પરંતુ તમે નો મારી સાથે લકવાદમા પડ્યા. તમારી માકક દુ કાંઈ થોડીજ બહેલી છું, કે જેથી તક કરી શકું ”

“વાર, ત્યારે તમારી વાત હંદો, હવે દું તક કરીશ નહિ. જે કહેતા તે ખ્યાનથી સાક્ષગાથ ” કમળાએ કહ્યું.

“લુઓ બહેન ” અને જને જલ્વાના સમ થયા દય વર્ષ વધી ગયા છે. પરંતુ આવાર સુધી એક પણ મનન થયુ નથી. અને અમારી પાછળથી જે સ્ત્રીઓ પડ્યા છે, તે અમાનથી હિંમરમા પણ પડી નાની દોષા છતાં જન્મે હાકસાઓની માના બની ચૂકી છે. મું તમને મ્મ દેવતાવાની દ-જ નથી ? માં નો દલ્લ કાકું કાકું થઇ ગય છે. બહેન ! કહેતા એવી થાય છે કે કોઈ મને કાલી-નોનડી

ભાષામાં “ મા ” કહીને યોગાવે અને હું આકુળઆકુળ બનીને દોડીને ધૂળમાં રગદોળાયલા પુત્રને લઈ ખાજામાં બેસાડું, અને પ્યારથી તેના મોંનું ચુંબન કરું.” સરલાએ કહ્યું.

“બસ આટલાજ માટે રાતદિવસ ઉદાસ રહે છે. આ તો ઘણી જ સહેલી વાત છે. બહેન ! એક વાર હૃદયને શાંત કર અને સમજ લે કે, ભારતનાં સર્વ સંતાનો તારાં પોતાનાંજ છે. તું તેમની માતા છે. અસંખ્ય અસહાય બાળકો હૃદયૂત થતાં ભટકી રહ્યાં છે તેમને તું તારાં સંતાન સમજ લે, અને તેમનું પાત્રનપોષણ કર. તે તને આકુળ કંઈ “મા, મા” કહેશે અને તારી ઇચ્છા પૂરી કરશે. હવે બાકી રહી વાત પ્રસવવેદના સહન કરવાની; તે કાંઈ સખીને પૂછી લે. બસ, પત્યું. સંતાન તો ઇશ્વરની બક્ષીસ છે, તે જેને થોડું અને લાયક સમજે છે તેને સંતાન આપે છે, બીજાને નહિ.”

“હું તો પહેલાંથીજ કહેતી હતી કે તું મારી રાત ઉગવી દેશે. પોતાના અને પારકાના સંતાનમાં ઘણાજ તફાવત છે. બહેન ! પોતાના પુત્રના પિંડદાનથી મનુષ્યને સ્વર્ગ મળે છે. તે વૃદ્ધાવસ્થામાં સેવાચાકરી કરે છે, પરંતુ પારકાં સંતાનો પાસેથી આવી આશા રાખી શકાતી નથી. મેં એવું સાંભળ્યું છે કે, જે સ્ત્રીઓ સીતાકુંડમાં સ્નાન કરીને ભગવાન શ્રીશંકરનું દર્શન કરે છે, તેની કામના તે શશિશેખર અવશ્ય પૂર્ણ કરે છે. આસો બહેન ! એક વખત હું પણ મારા ભાગ્યની પરીક્ષા કરું. હૃદય તથી હું ગર્ભવતી થાઉં. લોકો તેમને શિવ (મંગળકારી) કહે છે. શું તે અમારું મંગળ નહિ કરે ? બહેન ! પુત્ર મેળવવાની ઇચ્છા કોને ન થાય ? ક્યો સ્ત્રી ‘મા’ કહેવડાવવા માટે ઇચ્છાતુર બનતી નથી ? અસ્પષ્ટ વાણી-‘મા’ શબ્દ સાંભળવા માટે કોના કર્ણ આકુળઆકુળ બનતા નથી બહેન !” સરલાએ પૂછ્યું.

“બહેન ! તારી વાત તો ઠીક છે. પરંતુ હૃદયની સંકીર્ણતાને દૂર કરવાથી જણાય છે કે, દેશના સર્વ અસહાય સંતાનો આપણાં પોતાનાંજ છે. પુત્રના પિંડદાન કરવાથી કદી સ્વર્ગનું દાર ખુસ્કું થતું નથી. સ્વર્ગ અથવા નરક તો આ વચુધરાનત્ર પરજ છે. પોતાનાં કર્મો અનુસારજ મનુષ્યને મુખદુઃખની પ્રાપ્તિ થાય છે. જે સુખી છે તે સ્વર્ગમાં છે અને જે દુઃખી છે તે નરકમાં છે. સ્વર્ગ અને નરકનો દોષ તો દોષીઓએ જનસમાજને દગવા માટે ઉભા કરેલા છે એ કોઈએ સંસારમાં બદ-ભાવ ઉત્પન્ન કરવા માટે પોતાની અને પારકાની ઉંઝી દિવાલો ઉભા કરેલી છે; કિંતુ નીતિ-

કોણે કહેવું છે કે—

અયં નિજઃ પરો વૅન્તિ ગણનાલધુચેતસામ્ ।

સ્વાચારિતાનાન્તુ ઘસુધૈવ કુટુમ્બકમ્ ॥

માનીએ તો સર્વ કોઈ આપણું છે, નં માનીએ તો કોઈ નથી. પરંતુ બહેન ! તારા હૃદયને ચાંત કરવા માટે મારા પતિને પૂછીશ. તે તે રત્ન આપશે તો આપણે જઈશું, અને હૃદય રત્ન ના આપે તો હું લાગ્યાર છું. પતિદેવની રત્ન કિવાય હું કંઈય જઈ શકી નથી. મારા માટે તો તે પરમેશ્વર છે.” કમળાએ કહ્યું.

“આને હું તમારી સાથે જોલીશ નહિ, મને નાહક સતાવશે. નહિ. માઈ હૃદય બળા રહ્યું છે અને તમને હસવું-મસ્કરી સૂએ છે.” કમળાએ પોતાના ખભા ઉપર મૂકેલા હાથ દૂર હાથનાં તેના પતિ કેશવને કહ્યું.

“શું, કેમ શું થયું છે પ્રિયતમે ? આને વળા આ નવો વેશ શનો ભજવશ માંડ્યો છે ? આખા દિવસની પરિશ્રાન્તિ બાદ મધુર ખનિ, તમારો વિદ્યુત્ત્રિનિન્દિત સ્વર સાંભળવા આવ્યો હતો પ્રાણેશ્વરી ! પરંતુ આંદો તો હડકાર મળે છે. અપરાધ સંભળાવ્યા મિથાસ દંડાગા સંભળાવવી એ ક્યાનું ન્યાયવિધાન છે પ્રિયે !” કેશવે હિસ્તકનાપૂર્વક પૂછ્યું.

“મને હવે તમારી વાનો અમતી નથી. પ્રિયે, પ્રિયતમે, પ્રાણેશ્વરી, અને કોણ જાણે શું સંભળતા સાંભળતા મારા કાનના પડલા તૂટી ગયા. શું આ મિથાસ બીજું સાંભળવાની મને દરજા નહિ દોષ ?”

“હા; પરંતુ મને શી બજાર ? હું તારા હૃદયમા પેસી નીકળ્યો નથી કે હૃદયની જમી વાતો જાણી શકું / તુંજ હૃદને, મને શું સંભળાવવા દેહે છે ?”

“બનાવું, તું સુ સંભળાવવા દે-ધું છું ! તું તે માટે આપ પ્રત્યે કરી શકે ?” અચળ બાવે મન તુકાવી કમળાએ પૂછ્યું.

“અરમ્મ, પ્રિયે ! હું તારા હૃદયની દરજા ન પૂરી કરું એ બનેલ કેમ ! તું તો મારી હૃદયેશ્વરી છે. તારી કામના એ મારી કામના છે. તારી દરજા એ મારીજ દરજા છે. તે પૂર્ણ કરવામાં

ગને આનંદની પ્રાપ્તિ થશે.”

કમળા તો ચક્રિત બની ગઈ. ઈચ્છા હોવા છતાં પણ કે ઉપડી શકી નહિ. તે ગબરાટમાં પડી ગઈ કે શું બોલવું? જે વિકાર પાત્રે પાત્રે સાથે વાર્તાલાપ કરવા માટે તેણીએ કેટલોક વર્ણન સુધિ વિચાર કર્યો હતો, કેટલી વાર્તા વિચારી હતી, એ સર્વ જાણે પણ મોતમાં ક્યાંય લુપ્ત થઈ ગઈ. ઘણા વખત સુધી વિચારતાં વિચાર મુકી હવાયે રહીને તેણીએ કહ્યું— “મારી ઇચ્છા છે કે મારી જોદ...”

“હાં, હાં, બોલી નાખ—કે નારી જોદમાં એક પુત્ર હોવ તો. અને બીજું શું?”

“બસ, રહેવા દે, નમને તો મરકરી સૂઝે છે અને મારા તો...”

“એમ કેમ કહેતી નથી કે અને પુત્રને રમાડવાનો શોખ થઈ છે? સીધી વાત કેમ કરતી નથી, અને મારાથી અસહકાર કેમ ઇચ્છે છે?”

અસહકારનું નામ સાંભળતાંજ કમળાનું હૃદય કંપી ઉઠ્યું. તે કેશવપ્રસાદના પગ પકડીને રેવા લાગી અને દૂસકાં ભરતી કહેવા લાગી: ‘નાથ! પ્રિયે, પ્રિયતમે, સાંભળવા બાદ સ્ત્રીઓની ઇચ્છા ‘મા શબ્દ સાંભળવાની થાય છે. હું પણ તેજ સ્ત્રીજનંતિમાં ઉત્પન્ન થઈ છું. તેથી મારી ઇચ્છા એવી થઈ તો શું બોલું થયું, પરંતુ પ્રિય હૃદયધન! તમે તો અસહકારની વાત સાંભળાવી મારા જેવી નિરપરાધિનીને વ્યર્થ દંડ આપી રહ્યા છો.’”

“સાચી વાત છે, પ્રિયતમે”—કેશવે દસતાં દસતાં કહ્યું ‘આજે જ હું બે—મારે બકરીઓ લાવું છું, જે રાત દિવસ ‘મા મા,’ શબ્દ સાંભળાવી તારા મનની મુશ્કેલ પૂરી કરશે. બસ એજ ને, એ કે છે કાંઈ બીજું?”

“રહેવા દે, મને મરકરી મળતી નથી. તમે હમેશાં મારી અપ્રમાણે દારી કરો છો. હું તમારી સાથે નહિ બોલું. જે બકરીઓના શબ્દથી લોકોની ઈચ્છા પૂરી થતી હોય તો લોકો સંતાનની ઇચ્છા શા માટે કરત ?”

“તો કંઈ તારે શું જોઈએ છે, પ્રિય! તે કેમ સાક કહેતી નથી?”

“એક વખત સીતાદંડમાં રત્નન કરવાની રત્ન આપે. લોકો કહે છે કે ત્યાં જ્ઞાન કરી ભગવાન શંકરનાં દર્શન કરવાથી મોક્ષ પ્રાપ્ત થઈ જાય છે.”

“પરંતુ ત્થિતિ પૂનરી ધ્વજોજ મુઝ્યા છે, વ્યભિચારી છે, મુંદર સીંચો પર તેની ખરાબ નગર રહે છે, આ જાણવા છતાં કો જરૂરી રૂબ આપું ?”

“તો નમે અમારી માથે ચાલો, સરસા પાનુ આવશે. હું કલ્પીય ને રહે પોતાના પતિને માથે લઈ લે.”

•

• •

“અહીંનો એવો નિયમ છે કે દરેક એકજ વ્યક્તિ એક વખત જાંદર જીતે ભગવાન ચંદ્રનાં દયન કરે. સાથે હું એકસોજ મહાં હું; કાળ રસો ધણો વિકટ છે.” લાંબી ઘડી દલાવતાં દલાવતાં મંદન મનુકદામે કહ્યું.

“પરંતુ સનાતન ધર્મના નિયમાનુસાર પતિપત્નીને સાથે લઈને જ મનેજી સાથેજ પુણ્ય કર્મ કરવાં જોઈએ બાવાજી! આપ એ સ્વ સનાતન ધર્મના આદેશને માનતા નથી કે શું ?” વિનય-પૂર્વક કમળાએ કહ્યું.

“સનાતન-બનાતન ધર્મમાં હું કાંઈ જાણતો નથી સુન્દરી ! અહીં તો મારો આદેશજ ધર્મ-કર્મ છે. તેજ સર્વને માનવો પડે છે. મારો આદેશ માનવાથીજ સીંચોને પુત્ર અને પુરોહિતને ધનનો પ્રાપ્ત થાય છે.”

“કદાચ કોઈ વિધવા દર્શન કરે તો તેને પુત્ર કેરી રીતે મળે બાવાજી ?”

“તેને તો આ લોકમાં આનંદ અને પરસોકમાં મોક્ષ મળે છે સુન્દરી ! વિધાન તો સર્વના માટે ભુદું ભુદું છે.”

“હું તો મારા પતિની સાથેજ ભગવાન ચંદ્રની પૂજા કરવા આઈું છું બાવાજી ! એના માટે કોઈ વિધાન હોય તો જનાવો.”

“એ વાત તો અસંભવ છે સુન્દરી ! તમને એકજાનેજ દર્શન કરવાને સાક્ષ મળશે તમારા પતિને પછી દર્શન થશે. એક-સાથે બે જાણ જાણ સકતા નથી સુન્દરી !”

એ વખતે બધાંય પાઠ આપ્યાં. દેશવ તો મનુકદાસની મનો-રુચિને જાણવાજ દોષ. ઉપરાંત પર આવી તેણે કમળાને કહ્યું.

“તે પ્રિય ! ને ધ્વજોજ વ્યભિચારી છે. કાલે હું તેની પોષ દલાવી પાડીશ; પરંતુ ને માટે તારે એક કામ કરવું પડશે. હું સી-

જીને તેજી કહ્યું:—“ગુસ્તી ! દરે અધારૂં જવું જાય છે, એટલા પ્રેરે પ્રેરે દા.ય પકડે, નહિ તો પડી જાય.”

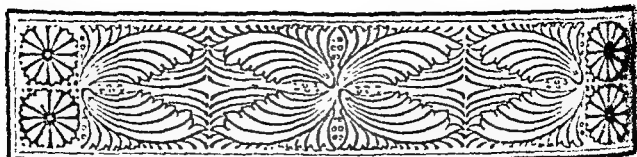
“પહેલ નહિ બાવાજી ! આપ નિશિંત બની આમગ ગાલો. હું જીવેને આગરો લઈ આમગ વધીશ” સીવેશધારી કૃત્તવે કહ્યું.

મહુકદાસે બધા બનીને પાછળથી દા.ય આમગ લાંબાઓ અને ફેરવે દૂરિય વસારથગં પર મજી દીધા. કેસવ વીજગાની માફક સેંકી હાથો અને મહુકદાસની લાંબી દારી પકડીને બદારની બાણુ પંચાથ લાગ્યો, એટલુંજ નહિ પણ ધાંટા પાડી બોલવા લાગ્યો કે “આ મદને મારી છાની મસળી નાખી છે.” બદારનું દસ્ય તો વગી કાંઈ બાણુજ દગું. પોતાના પતિનો અવાજ સાંભળી કમળા અંદર જવા ફરેછતી હતી અને મહુકદાસના અનુચર તેને રોકી રજા હતા. એટલામાંજ મહુકદામની દારી પકડીને કૃત્તવ તેને બદાર ધસડી લાગ્યો, અને ત્યાં તો મોટી માનવમેદની એકત્ર સઘ ગઈ. લગભગ વસ બનેલા મેદન મહુકદામે પોતાનું સીર નમાવ્યું. તેની કુત્તિસન મનો-દિનનો જતાં સાંભળી સર્વ સોડો તેને ધિક્કારવા લાગ્યા.

ખીન દિવમે મહુકદામ અને એના અનુચરો ક્યાય જતા રહ્યા. રોષવા છતાં પણ ક્યાય પળો લાગ્યો નહિ. પાછળથી એવી ખબર મળી આવી હતી કે તે પાપાચારીએ કેટલીય ભઠી બોળી વિધવા સ્ત્રીઓના પ્રાણ આ પ્રકારે દેવાન મનોવૃત્તિ પ્રકટ કરી હતી.

(“મદિલા બૂપળ” માસિકના એક અંકમાંથી)

૬૪-સાદડીવાઠો

(લેખક:-શ્રી. શંકરજીતી મોહનજીતી ગોસાંઈ.)

માથે ધોમ તાપ તપતો હતો. પવનમાં ગરમ લૂ વિંઝાતી હતી. માથે છાંયો ઢાળવા ઝાડ સરખું નહોતું. આવા તાપમાં, ને આવે કેકાણે તે સાદડીઓ ગુંથતો હતો.

ધર્મશાળાના આગલા ભાગમાં એને જગ્યા નહોતી મળી, કારણ કે તે વણકર હતો. કેટલાય ભટકતા ભિખારીઓ, કેટલાય નવરાઓ અને આળસુઓ હિંદુત્વનો હક્ક ભોગવતા, ગાંગતી ચક્ષ્માં ફુંકતા ને પાનાં ટીચતા આખી ધર્મશાળા રોકીને પડ્યા હોય ત્યાં બિચારા વણકરને કોણ પેસવા દે ! ને એને ત્યાં પેસવાનો અધિકાર નહોતો; કારણ કે એ વણકર હતો, દલિત હતો, ને તેથી અસ્પૃશ્ય મનાતો. હિંદુધર્મમાં માનતો છતાંય અસ્પૃશ્ય લેખાતો. એ વર્ગોગ્રસ્તી ગુલામી મનોદશાને ફગાવી દઈ મુક્ત થવા જેટલો સંસ્કૃત નહોતો, અને હોય પણ ક્યાંથી ? માથાપ કાળા વંડ ને મગૂરી કરી જેમ તેમ દિવસ કાઢતાં હોય ત્યાં બાળકોને શિક્ષણ શી રીતે આપી શકે ! બાળક કાંઈકાંઈ લાગે, આપદાદનો રાજગાર શીંગે, તો માથાપને મદદગાર થાય, અને પોતાનું ગુજરાન કરવા પૂરતો કમાયઃ એવું બુખ-મરાની ભટ્ટીમાં જલતાં અને કાળા મગૂરીમાં પીસાતાં માથાપ માને તો તેમાં કાંઈ આશ્ચર્ય પામવા જેવું નથી જ.

ધર્મશાળાથી થોડે દૂર બેઠો બેઠો માથે સૂરજનાં બળતાં ટિરણી ઝીલતો, ને સાદડી ગુંથતો હતો. પાસે જ સાક્ષાત્ દારિદ્ર્યની દલિત સ્ત્રી જેવી, લગમના લીરામાં વિંટાયેલ તેની કુશ પત્ની પણ એના કામમાં મદદ કરતી બેઠી હતી. તેના બાળામાં અવનતા અને ધાવણના અભાવથી મરણના વાંકે હાથનું એક બાળક મૃતું હતું. બીજાં બે બાળકો સ્વચ્છતા તપમાં હિંદુમાં મતાં હતાં.

અચાનક નાનું બાળક હાથમાંથી ચડતી હોયું. ધનીના દાવ-માંની સાદડી નીચે પડી ગઈ, ને સડવા વગી કહેલ બાળકને તેણે પડતું અચર્ય લીધું.

‘જા! જુ...!’ બાળકે પોતાની બેજાડી બાપામાં નેં દાખના
કાનમાંથી પાછી મીઠું.

‘જુ પાંડુ’ છે? ધનીએ બાળકને માથે વાતસલ્યથી દાચ ફેરવ્યો.
‘જેમ: અમમાંથી જરા પાછી લાવોને, મંગાને પાવું છે!’ ને
ધની ધની મંગાના માથે વદાલથી દાચ ફેરવી રહી.

કેમવો-અથા એને કેશવને બદલે કેમલો કહેના-કામમાં એક-
નર થકે ગયો હતો, એટલે ધનીનું કહેવું તેણે ન સાંભળ્યું.

કેમલો પાછી આવે છે, એવી આશામાં ધની નરરવા વ્યાકુળ
જાગડો, અને બાળક માતાને પરસ્પર જોઈ રહ્યાં.

‘હડે, હડે!’ ધનીની નજર અચકાસ બોલાવતા ફતરા નરર
મળ. ફતરા અમમાંનું પાછી પી રહ્યો હતો. ‘નમે લાંબગતામ
નથી! આ ફતર પાંડી પી ગીયું. હડે, હડે!’ એમ કહીને ધની,
મંગાને મંગાળથી હિંચકી લઈ ફતરાને લાંકવા સાગી.

ફતર જીવું, ને ફાડ્યું. ફાડતાં ફતરાના પગની ફોકર અમમાંને પાગી,
અને રમુએકું ફતરાનું પીચેયું પાછી પણ જાળીન પર ટોળાઈ ગયું.

કેમલો અમક્યો, ને એ પણ ફતરાને લાંકવા મંગ્યો.

નરરવા બાળકે હરીથી ફીંગ અવાજે કયું:

‘જા! જુ!’

‘નમે ય ખરા છે તો! લાંછીને પાંડી નાં મળીએ! હવે આ
મંગાળાને ફેંધી લાવી પાંડી પાછું!’ જરા ગુએ થા ધનીએ
નિગડો કયું.

‘જાલ થા તો ખરી!’ કેમલોને પરનાવો થયાં દોષ એવો
એવો અવાજ હતો. ‘જાને ધર્મશાળામાં ફાંચે થ પાંડી પાછું!’

‘એ તો છેવે! પણ આ હમણાં દુકે મરેલ નમરે છે ને!
પાંડી તો દો! આપે ત્યારે ખરૂ!’ ધની મંગાને કેડમાં પાંચી
ધર્મશાળા નરર મરે.

ધર્મશાળાની એમનીમાં રત ધની એલિયાનું મું ફગી હતું...
જાલ જેમાલ તેમ નરરગુ. ને જુએયુકે પેલી જલથ તો ધનીને અન-
ના જાતો અમરવ. અનાનન આર્થે ધર્મજિનનીઆ નરી થકે એ
પણ એ અમ હતું.

એકદમ એ. એ અથવા અનાન નરરને એક જા. એ. નરરિય
અર્થે. ફામર નરરને આજરવજાનું મરે ધનીએ એ જાને વિનરી.

‘જા! જુ. છે કે નરરનું મરે એ કમુલ નરરે ને. છે!’

પાણી નોં પાવ ?'

ધનીની કેડમાંનો મંગો ઝામરીમાં આવેલ આઈ ભરી અને દયાગણી આંખે લોમ રતો.

'તે જ દેવે આવીથી. તને પાણી પાવને કાંઈ જોઈ ને ક્યાનું પાણી ગાઉ આમેથી લાવતાં જોર આખાં 'છેર'ને લઈ પાણી પાવા!'

'બા! ગરીબ પર જરા તો દયા રાખો! આને લઈને કેં જઈ? ' મનીએ મંગા તરફ ને માંથી જે મોટાં આંસુ સડી પડ્યાં.

'જલનમમાં બે, મને શું પછે છે?'

'ક્યાં જઈ? ' પેડીએ તોરમાં દડાં કરનાર સાથે ઉદતાઈથી અને તોરથી વખાસ લક્ષણ થઈ પડ્યું છે. ગરીબ, સહાનુભૂતિ બતાવવી, એ બુનકાળની વાત.

'બા! બૂ!' ધનીની કેડમાં મંગો બૂ!...બા! બૂ!...

'બા! આ બિચારા છોડનીય ન થોકું પાણી પાવ બા! ભગવાન તમારું કચડે તેમ વધુ નાંખ બની કચડાતા જવું, જેમ ધનીમાં પણ જંગવું બેઠું હતું.

'આલ, નીકળ આવીથી હરામખા તારા બાપના નોકર નથી. મને એકાંટ ટાંટિયા તૂટતા હશે, કેમ! આવા આખા નીકળશે! ' જાણે ધનીના આખા જન્મ ઉભરો કાટ્યો, ને અંદર પેસી ગઈ.

કચડતાને કચડવું, અને વધુ કચડા. હીણું ખાખું બનાવી દેવું, એ મમાગના લાવ બની ગયો હોય છે.

ધની નિરાશ થઈ ગઈ. મંગાના મોં હેયું ભરાઈ આવ્યું. ને ઉભરો આંસુ વાટે.

'તમારું ભણું થઈને ' ધનીએ કહ્યું. ડાઘા બાળક પર કાટલા લગાડના પાલવ.

*

ધણાઓ જન્મથી જ અન્ય ઉપર લેવા માટે જન્મેલા પોતાને માને છે. ને

આપણું અન્યના માટે દગ્ગા નાખવાને પાને જન્મ થાયો છે, એમ માને છે. આ કેવળ માન્યતાઓ અને આ અન્યનાં કેટલે અંગે ખરી આધવા ભાટી છે કે નયારપદ વિષય છે. અંગેના માન્યતાને ધરે છે કે માન્યતા પાનાની કાવંમુલિ અને ગુરિમતાને અંગેના અંગે છે, એ વિષય પણ નેટલી જ હુટી વિચારણા અને અર્થો માખી તે છે.

કેમણે જરીજ વળેલા દત્તો, અને આજ સુધી એની આંખ સનાયીમ દીવાલસિઓના ઝગઝગાટ વેતવા દતા. ધનીને એ પરણે ત્યારે માંડ આંકે વરનો દરો. આજે તો, પરણી ત્યારે ત્રણેક વરની ધનીએ, કેમણે ત્રણ જાગડો આપ્યાં દતાં.

એને ત્યાં આવાનાં ફાંફાં દોષ છે ત્યાં, ઉકારાની કોળા દોષ છે. એક તો જરીજ દોષથી અગિયન, અગિયન એટલે સંસ્કારીન અને સંસ્કારીન એટલે વધુ દાખી; આવી દારણુપરંપરા કેટલાકે દર્શાવે છે. ખરાં દારણુ અને તે દોષ પરંતુ આવું વધારે પ્રમાણમાં નરદે પડે છે. એ અનેકોના અનુભવની વાત દર્શ.

કેમણે પાનાનાં પૈરાંકોરો જુએ ન મરે કોટલા માટે પાનાના પંડની વલ્લ દગ્ગાર નહોતી કરી. લદ ઉપરાંત કામ કરી કંઈ પ્રીમના મરમ ને જગત્તા વાવરા પેલી તેણે પોતાની વતને ધરી નાખી દતી. એ દંક ત્યાં માંડ માંડ આવાનું દેખનાં હોય, ત્યાં પૈરાંકોરો તો સ્વાર્નાય દ્યાંગી આવે.

જે મામમાં કેમણે કામ કરેલો દત્તો ને મામમાં વારંવાર ધાડ પડવાથી મામસાક વીખગાને જુડે જુડે રથે રથેવા ચાલ્યા ગયા. વધા ગયા પછી કેમણેય મામ હોડમા વિના આરે નહોતો. તે પણ ધની અને ત્રણ જાગડો સાથે મામ બદાર નીકળી પડ્યો.

એના મામથી કેટલાય માઈસ ફર કેટલાક દિવસ પછી તે પડોડ્યો. જાગડો જુખનરસથી દગ્ગરનાં, ને તેમના કુમળા પગ તળવાઈ વતા. ધની નાના મંગાને કેટલાં ઉપાડી ચાલતી હતી. ફેનમા મુસાદરી કરવા કેટલા પેસા પણ કેસલા પાસે નહિ. અનેક દેશો વાસે દરનાં, હાડમારીઓ વેડતા આખરે તે એક દેગી રાત્યની સરહદના, રેકવે ગેશનથી ગાઉ એક દરના મામમાં જઈ પડોડ્યાં.

મામમા જતાંજ કેસલાને ખગર પડી કે જીવત રાત્યમાંથી આવનારને સુબેદારની રજત વગર મામમાં રહેવા દેવામાં નથી આવતાં. ત્રણ જાગડો અને પૈરાંકોરો ધર્મશાળા આમળ મૂકી કેસલા સુબેદારની સેવા ગયા.

પાણી નોં પાવ ?

ધનીની કેડમાંના મંગો ઓસરીમાં આવેલ આઈ તરફ આશા-ભરી અને દયામણી આંખે જોઈ રહ્યો.

‘ જા જા હવે અહીંથી. તને પાણી પાવાને કાંઈ નવરાં નથી ખેડાં ને ફવાતું પાણી ગાઉ આથેથી લાવનાં જોર પડે છે, જોર ! આવ્યાં ‘છોરા’ને લઈ પાણી પાવા !’

‘ આ ! ગરીબ પર જરા તો દયા રાખો ! આ વેળાએ હું આને લઈને કેં જઈ ?’ ધનીએ મંગા તરફ જોયું, ને તેની આંખ-માંથી બે મોટાં આંસુ સરી પડ્યાં.

‘ જહનમમાં જા, મને શું પૂછે છે ?’

‘ ક્યાં જઈ ?’ પેલીએ તોરમાં કહ્યો. ક્યો. નમ્રતાથી વાત કરનાર સાથે ઉદ્વેગથી અને તોરથી વાત કરવી, એ આ યુગતું ખાસ લક્ષણ થઈ પડ્યું છે. ગરીબ, અનાથ અને અજ્ઞાન તરફ સહાનુભૂતિ બતાવવી, એ ભૂતકાળની વાત જેવું જ બની ગયું છે.

‘ આ ! જૂ !’ ધનીની કેડમાં મંગો તરફવા લાગ્યો. ‘ આ ! જૂ !...આ ! જૂ...!’

‘ આ ! આ બિચારા છોડનીય તમને દયા નથી આવતી ! થોડું પાણી પાવ આ ! ભગવાન તમારું પેટ દારશે !’ જેમ કોઈ ક્યડે તેમ વધુ નમ્ર બની ક્યડાતા જવું, એ લક્ષણ બીજા દલિતોની જેમ ધનીમાં પણ જાગતું ખેડું હતું.

‘ આલ, નીકળ અહીંથી હરામખાદી ! તને પાણી પાવા કાંઈ તારા બાપના નોકર નથી. જાને સ્ટેશનના નજો ! ત્યાં જતાં તો ટાંટિયા તૂટતા હશે, કેમ ! આવાં આખાં હાડકાં રાખ્યે કેમ જન્મારો નીકળશે ?’ જાણે ધનીના આખા જન્મારાની પડી હોય એમ તેણે ઉભરો કાઢ્યો, ને અંદર પેસી ગઈ.

ક્યડતાને ક્યડવું, અને વધુ ક્યડાતાને ચૂસી ચૂસીને ચેતન-હીણું બોમું બનાવી દેવું, એ સમાજનાં કેટલાંક માણસોનો સ્વ-ભાવ બની ગયો હોય છે.

ધની નિરાશ થઈ ગઈ. મંગાના મોઢા સામે જોતાં તેવું વત્સલ હૃયું ભરાઈ આવ્યું, ને ઉભરો આંસુ વાટે બહાર પડ્યો.

‘ તમારું લખું થતે !’ ધનીએ કહ્યું, ને બળતા બપોરે તરફ-ડતા બાળક પર કાટલા લગડનો પાત્રવ દાળી, સ્ટેશન તરફ ચાલી.

*

*

*

ધણુઓ જન્મથી જ અન્ય ઉપર અધિકાર ચલાવી કામ લેવા માટે જન્મેલા પોતાને માને છે, ને કેટલાક પોતાનું આખું

આપણું અન્નના માટે દર્શી નાખવાને પાત્ર હતું. પાત્રો છે. એમ માને છે. આ કેવળ માન્યતા છે; અને અન્ન અન્ન એ કેટલું અન્ન. બરી અથવા ખાટી છે એ સ્વાસ્થ્યપદ વિષય છે. અન્નને માન્યતાને કોઈ કે માન્ય પોતાની કાષ્ટચિત્તિ અને શુદ્ધિપ્રતિષ્ઠા. અન્નને માને છે, એ વિષય પણ નેહલી જ હતી તિથાદખ્યા અને અર્થ માને છે. કેમકે ગરીબ જાતિના દેશ, અને આજ કાલી એની અન્ન મનાવીશ તીવ્રસિદ્ધિઓના અગ્રગણ દેશના દેશ, ધર્માને કિં પદેના ત્યારે માંડ આદેશ કરે. આજે તો, પદ્ધતિ ત્યારે ક્રોધ કરીની ધનીએ, કેસરને પ્રજા બાગદો આપ્યાં દેશ.

જેને ત્યાં ખાવાનાં ફાંડાં દોળ છે ત્યાં, ઉપરનાં કોમળ દોળ છે. એક તો ગરીબ દોવાથી અસિદ્ધિ, અસિદ્ધિ એટલે અન્નકારની અને અન્નકારની એટલે વધુ કામી; આવી કારણપરંપરા દેશનો દશવિ છે. અન્ન કારણે અન્ન તે દોળ પરંતુ આવું વધારે પ્રમાણમાં નક્કર પડે છે. એ અન્નકારના અનુભવની વાત હશે.

કેસરના પોતાનાં બેરીકેડમાં બૂને ન મરે એટલા મરે પોતાના પંડની જરાય દરકાર નહોતી કરી. હવે ઉપરાંત કામ કરી કંઈ કીમના અગ્ર ને બાગદો વાચસ વેરી તેજે પોતાની અન્નને ધર્મી નાખી હતી. એ દેશ ત્યાં માંડ માંડ આવનારું દેશનાં દોળ, ત્યાં પૌષ્ટિક ખાસકર્તા તો સ્વાસ્થ્ય ક્યાંથી આવે ?

જે ગામમાં કેસરના કામ કરેના દેશ તે ગામમાં વારંવાર પદ પદવાથી ગામવાંક ચીખવાને જુદે જુદે સ્થળે એવા અન્નના અન્ન બાગ મળ્યા પછી કેસરનાં મામ છોડ્યા વિના આજે નહોતો. તે પણ ધની અને પ્રજા બાગદો માથે મામ બદલ નીકળી પડે.

એના ગામથી દેશના માથે ફર કેસરનાં દિવસ પછી તે પદોડ્યો. બાગદો બૂખવરસથી દગવળનાં, ને નેનના કુમળા પદ વગવાઈ જતા. ધની નાના અગ્રને કેસરનાં ઉપરની ચકલી હતી. દેશનાં મુસાદરી કરવા દેશના પેસા પણ કેસરના પાને નહિ. અનેક દેશનાં વામો કરતાં, કાલગારીઓ વેળાં આવે તે એક દેશી રાત્રીની સરહદના, કેસરે દેશનાથી ગાઉ એક દેશના ગામમાં જઈ પદોડ્યા.

ગામમાં જતાજ કેસરને ખગર પછી કે પદોડ્યા. આવનારને કુબેદારની રત્ન વગર ગામમાં દેશ દેશના રાત્રીમાંથી પ્રજા બાગદો અને ગરીબે ધર્મગ્રામી અન્ન પછી કેસરના કુબેદારની

કેસલો બહુ કરગર્યો. મુખેદારને છોટે રહીને પગે લાગ્યો. આખરે મુખેદારે ચાર પાંચ દિવસ સુધી ધર્મશાળાથી થોડે દૂર રહેવાની પરવાનગી આપી, અને પરવાનગી આપવાના બદલામાં ત્રણ સુંદર સાદીઓની માગણી કરી. કેસલો જો સાદીઓ વડે મુખેદાર સાહેબનું મન છતી લે તો ગામમાં રથાથી રહેવાની તેને પરવાનગી મળનાર હતી.

સ્વાર્થ વિના માણસો અન્ય તરફ ઉદારતા બતાવવાની વૃત્તિ ધીમે ધીમે વિસરતાં જાય છે. મુખેદાર જેવો પૈસાપાત્ર માણસ પણ સાંધારણ માનવતા ન દાખવી શક્યો, ને તેણે કેસલોને પરવાનગી આપવાના બદલામાં વેડે પકડ્યો; જો કે પરવાનગી આપવી એ તેની ફરજ હતી. કેસલો જેવો વણકર ત્રણ સારી સાદી મુશીને વેચે તો ત્રેવીસ દિવસની નિરાંત થાય; પણ પોતાના સ્વાર્થ આડે કાંઈનેય વિચાર કરવાની જરૂર કેમ જણાતી નથી, એ એક કાંચડો છે.

મુખેદાર સાહેબને ખુશ કરવા કેસલોના હાથ ઝપાટાબંધ કામ કરતા હતા. આજે ત્રણ વાગ્યા પહેલાં મુખેદાર સાહેબને ત્રણ સુંદર સાદી આપવાની હતી. તે આશાથી એના હાથ ઝડપથી ચીપોને બાંધતા જતા હતા. યંત્રવત્ કેસલો ચીપોના ઢગલામાંથી એક ચીપ ઉપાડતો, યંત્રવત્ તેને ગોઠવતો, ને દોરીથી ગાંઠ પાડી બીજી ચીપ લેતો.

*

*

*

‘હમ હૈ ઇસ્કે બંદે...’ હાર્મોનિયમવાળી એક યુવાન લિખારણે ધર્મશાળા આગળ આવી સૂર છંડ્યા, ને કેટલાક આગમુ માણસો તેની આભુઆભુ ટોળે મળ્યા.

‘હમ હૈ ઇસ્કે કે...’ માનારી વાદરણ યુવતીએ એક તીરછી નજર નાખી.

‘વાહ ! વાહ !’ બે-ચાર હસકાઓ પોકારી ઉઠ્યા.

એક જણે ગજવામાંથી એક આની કાઢી તેના તરફ ફેંકી. લિખારણે તેના તરફ જોયું, આની કેંદનાર આખી મીચકાતી.

‘ક્યોં બે ! તૈયાર હો ગયા !’ મુખેદારના માનસ કેસલોની એકાગ્રતામાં ભંગ પાડ્યો.

‘હમણા થક હમને ને ! થે. હમને તર છે ને !’ કાચની ગતિ વધારી. સફદરમિયા પેલા મિત્રને બોલી કહ્યું. ‘વાહ ! વાહ !’

‘આંદા !’ તું હો. ને કય. મુખેદારના માનસ કેસલોની એકાગ્રતામાં ભંગ પાડ્યો.

લિખારણે અર્થમયક આ વાર્તા આગળના કોઈ, ને ના. પાળી છૂટવું હોય તેમ મ.વ.એ નામક ના. ને ના.

“કોં બે ! હો ગયા !” સફર પાછો આવ્યો. કેસવાળે સાદી-
બો નવાર કરી મૂકી હતી, તે તેની પાસે દૂર રહીને મંકી :

“અંજા ! કવ હજરમે” મુબેદાર સાંજકે મિલ વળતા, ઓર
તેર માંવમે કામ કરના...” સફરમિયાં વ્યાંખથી હાથમાંની સોદી
લાવના ચાલવા માંડ્યા.

કેસવાળે જૂખ્યાં બેરી-છોકરાં વેયાં, ને તેના દેયામાં લડકા
દેયા. નેજે ધાયું ‘હવુ’ કે, મુબેદાર સાહેબ પાસેથી આજે ખાવાનું
નો મળશેજ, ને ખીજું તો...

“સાંખ !” કેસલો સફર પાછળ દોડ્યો. સફર માંપા આગળ
પેલી મુશન જિખારણુ સામે આંખો મીચકાવેના ઉભો હતો.

“કોં !” સફરે રંમમાં લગે પડ્યથી મુઝે થઈ પૂછ્યું.
“માંખ ! બાવડી-છોકરાં કાલનાં જૂખ્યાં છે. થોડું ખાવાનું
આપો, નહિ તો એકાદ આનાના પેમા આપો તો અજામમરા...”
“ચલ, હટ ! પેમેનેસે નહિ મિસેજે ! જા, માંવમે” મિખ માંમ-
ને !” સફરે વ્યાંખો નંનડાવી.

“સાંખ... !”
“જા વાંસે. નહિ તો દેખા દે ઠંડા !” સફરનો મિલગ જયો.
“સાંખ ! હવે છે” જલિ ! નેજ તો વાગ્યા ! ને...” કેસલો
પો પડવા આગળ વધ્યો.

ને તે કાયેજ સફરનો જલો કરો કેમસાના માથા પર પડ્યો.
કેસલો બેબાન થઈ પડી ગયો-અધામાંથી સોદી વહેવા લાગ્યું.
“સાસા બેવકુફ”-ને ઉપરથી કેસલને એક લાન પડી.

“ચલ મેરી મામુક !” કહી સફરે મજામાંથી અડધા કાદી
પેલી જિખારણુને આવ્યો. થીને રહીને જિખારણુના ખજા ઉપરથી
સફરે હાથ નીચે સળકાવ્યો...ને...

સાંજે કેસવાળા રાત અગળ થતી દેવાકાદ વગી દતી.
પંચેશ ન કવસા અ.ધે.
“અસાક ન.પથી પુનુ નીચમુ છે” પંચે ક.નમુ.
-ને થતી કાદી અ.ખ વગા પ.વ પંચેજર નર રીડે રીડે
(રેજુઅરી-૧૬૩૮૧. “નવમુર” અ.સિદ્ધ.પા.)

૬૫-સ્ટેશન માસ્તર

(લેખક:-શ્રી. નાગરદાસ પંડ્યા)

(૧)

હિંચળતા સમુદ્રના ચડતા અને ઉતરતા તરંગોની માફક સાંધા-વાળાના હાથમાંની ખત્તી હિંચી અને નીચી થઇ રહી હતી અને નવોઢા ચુંદરીનાં પગલાંના ધીમા ઝણકારથી ગાડી સ્ટેશનના ચાડમાં દાખલ થતી હતી. રાતના આઠ થયા હશે.

“ખાખરીઆ રોડ ત્રણ મિનિટ, ખાખરીઆ રોડ ત્રણ મિનિટ” એવા બુલંદ અવાજે મૂવાની શરૂઆત કરનારાઓને અશાંત કર્યા. સ્ટેશન આવે ત્યારે વગર કામે ખારીઓ ખોલવાની ટેવ સામાન્ય છે, તેમ થતાં ખોલનારાઓને સ્ટેશનમાં કાંઈ આકર્ષક લાગ્યું. લાડુતી સ્વાંગમાં સળંગ થયેલા માસ્તર અને એક બે સાંધાવાળા સિવાય બહાર નિર્જનતા લાગતી હતી.

આ નિર્જનતામાં બે ચાર પેસેન્જરો ઉતરવાથી શો ફેર પડે ? છતાં તે નિર્જનતામાં વૈવિધ્ય પૂરવા માટેજ હોય તેમ ત્રણ ચાર ખેડુતો અને એક ગુજરાતી વેપારી ગાડીમાંથી ઉતર્યા અને ડોર તરફથી સીધા જવા લાગ્યા. ગુજરાતી પાઘડી, આ વેપારી ગુજરાતી હશે અને હાથમાંની ચામડાની બેગ હિપરથી તે ચાલુ જમાનાની કમ પ્રમાણે મુસાફરી કરનારો હશે એમ કહી શકાયું હતું.

ખેડુતો ઉતર્યા તે તો પાધરા દરવાજા આગળ જઈને ઉઘડે એટલે પસાર થવાની રાહ જોવા લાગ્યા, પણ આપણો વેપારી માસ્તર સાહેબની ઓફિસ તરફ જઈને અંદર દાખલ થયો.

અંદર પણ ટિકિટ ખારી આગળ એકજગ જણુ હતો. તેને ઝાઝા ઉતાડીને પતાવવાના ન હતા, પણ ઉચકાવવાની નોંધ ખૂંદા ઘણી હતી. તેમાં જાણે ફૂગી ગયેલ હોય તેવા આ ભાઈને આગવુંદ પ્રજીવું.

“માસ્તર સાહેબ, અહીંથી ચંદનપુર કેટલું ?”

ઉત્તર ન મળ્યો.

એકાદ મિનિટ મલ્લ લેકેને બીજી વાર પ્રશ્ન કરવાની તેણે
જરૂર લેશે:

“આરેબ, અદીથી આપણે ચંદનપુર જવાની સગવડ મળશે ?”

નોંધપોથીમાંથી ઉઠી મારું દરી દિલિટ માસ્તરે પૂછનાર તરફ
લેઈ લીધું અને તેને જવાબ આપવા જેટલી મજબૂતાની આવશ્યકતા
લાગતાં કહ્યું:

“અભણો માણસ આપણે જઈ શકે નહિ: અદીથી ‘પાંચ
જા માઈ દૂરે બપોરે ધણાં માણસો ગયા.”

“અરુમાનથી હું મોડો પડ્યો. તો પછી મારે આજની રાત
અદીજ ગાગવી પડશે.” વેપારી બોલ્યો.

દરમિયાન ગાડી પોતાનો યજ્ઞ મિનિટનો કાર્પકમ પતાવી ચોતાને
માર્ગે પડી, અને તેને છેત્તી સમામ કરવા ગમેલા રોશન માસ્તરે
આદેશ પાછા ફર્યો.

“સારેબ, હું આપને આજે તરફી આપવા આવ્યો છું. આજની
રાત મારે અદી ગાગવી પડશે.” અંદર આવતાંવેત આપણા
વેપારીએ રોશન માસ્તરને જણાવવા માંડ્યું.

“મારી દિલિટ સેકન્ડ ક્લાસની છે, પણ આ રોશને વેક્ટિંગ
કેમ નથી તો આપ થોડી નસ્ટી લઈ.....”

આ ઉત્તરનો દેખાવ, તેનો રવાણ, વાનગીત અને ‘સેકન્ડ’
ક્લાસની દિલિટની બીના ખ્યાનમાં લેતાં માસ્તર સાહેબ તેની સાથે
કેમ વર્તવું તે સમજી શક્યા હતા. તેઓ બોલ્યા: “અરે તેમાં તરફી
ક્યાની ? આપના જેવાના દર્શનનો સાબ અમને કાંઈકજ વાર લાગ્યે
નહો. ખુર્ગાથી રહેા, હું બાંધી સમગ્ર કરી આપીશ.”

“ચંદનપુરના મદારાવને ત્યાં કુંવરીનાં લગ્ન છે ને ! તે ઉપર
થોડું ઝંઘરાળ દેખાડવા જઈ હું. રાત્રી સાથે જૂનો સંબંધ અને
મેં આગળથી લખી જણાવ્યું હતું પણ આવતાં રસ્તામાં મારે
ચાંચીમ કાઢાકનો કેર પડી ગયો. આગળ એક વાર હું આવેલો પણ
ત્યારે તો જઈશનથી મોટરમાં મથેલો.”

“બરાબર, બપોરે તો જઈએ મીજમાનો મયા. રાત્રી તરફથી
ગાડનો પૂર્ના આવ્યા હતાં. ખેર, હવે આપ કાલે મવારના જઈશકો.”

“મારે અરુમામાન સાહેબ, આપની કન્ટેરી (સંભાળ)માં લઈ
લો તો નિગંતે સવારના હું સંભાળી લઈશ.”

“હા બહે, પણ આપને જોખમે દો ! બરાબર લોકઅપ (તાળા-
બંધ) કરી આપો. અમારે તો આવું ધણીએ વાર આપના જેવાને

માટે સાચવવું પડે છે. રોશન સાળું દૂર અને જંગલમાં છે, એટલે જરા મનમાં શંકા રહે છે.”

“અરે સાહેબ ! શંકા તે વળી કેવી ? રહેવેની કસ્ટડી એટલે ગોદરેજની તિન્નેરી. અહીંથી ખાખરીઆ ગામ કેટલું દુરે ?”

“હા, ત્રણેક ગાઉ દુરે. એ તો અમર્યું ખાખરીઆ રોશન નામ માત્ર છે. બાકી અમને તો કાળા પાણીની ટીપ છે. આપ હવે સ્વસ્થ થાઓ. ચાલો મારી સાથે જન્મવાને.”

“નહિહા, માફ કરો. હું હમણાંજ જંકશને જમીને આવું છું; આપનો ઉપકાર.”

“તો પછી અમે તો રહેવેના માણસો વધારે વિવેક ન જાણીએ. ચ્હા તો જરૂર લ્યો.”

“આટલો વિવેક શું કમ છે ? લલે ચ્હા લલશ.” નિરાંતે ખુરશી લેતાં વેપારી બોલ્યો. મારતર સાહેબે સાંધાવાળાને બે કપ તૈયાર કરી લાવવા દોડાવ્યો, પોતે પરવારવામાં પડ્યા. કાગળીઆં થોડાં ફેરવીને ધર તરફ વળવા તેઓ તૈયાર થયા.

“આપને માટે અમારા ક્વાર્ટર્સ સામે મેદાનમાં ખાટલો નાખીએ તો વાંધો છે ? ઉનાળો છે અને અજવાળી રાત. વળી અહીંની હવા એટલે મહાબલેશ્વરની મઝા આવશે. અમારે બેઠાં બેઠાં વા ખાવાની ભારે સગવડ છે.”

“સાહેબ ! શું વાત કરો છો,” ઝવેરીએ કહ્યું “આપને બી. બી. એન્ડ સી. આઈ. દુકાને એને વા ખાવાની વાત કેવી ? મેં તો કોઈ રહેવેના માણસ પૈસે ટકે દુઃખી નથી જોયો.”

“પણ શેઠ ! હવે તો જમાનો કેવો છે એ તો આપેય જાણતા હશે. આવકથી બમણા ખર્ચ એટલે હાથ દોરડું તૂટે ને તૂટે. લો ત્યારે સ્વસ્થ થઈને આવજો. હું પથારી કરાવી રાખું છું અને માણસને તેડવા મોકલું છું.”

મારતર સાહેબ સિધાવ્યા એટલે ચા આવી. ઝવેરીએ બે કપ માંથી એકને ન્યાય આપવાને ટિકિટ મારતરને નોનખાં. ટિકિટ મારતરે વાતચીતમાં આજનો નવીન મીજમાન નામે પ્રમોદલાલ, મુંબઈનો એક નામચીત ઝવેરી હતો, ચંદનપુર રાજ્યના મીજમાન તરીકે ઝવેરાત લઈને જતો હતો વગેરે જાણી લીધું. પોતાનો સરસામાન ફીક-ફાક કરી રોશનનીજ તિન્નેરીમાં મુકાવી પ્રમોદલાલ પણ ટિકિટ મારતરની સાથે ક્વાર્ટર્સ તરફ જવા નીકળ્યો.

આજુબાજુ આવેલી ઝાડીની વચમાં ઉભેલાં ક્વાર્ટર્સનાં મકાનો

જગલમાં વ્યવસાય કોઈ પ્રાચીન કળિઓના નથી હજારી રચેલા
જાણે આશ્રમો ન હોય તેવાં દેખાતાં હતાં. આસપાસની વાડો ઠીક
હતી. પાસે ઉગી નીકળેલા ખડને પણ ઠીક કપાવીને આ એકાંત
ધ્યાનને પણ જેટલું જાણે તેટલું આકર્ષક બનાવવાનો વાલ કરેલો
દેખાતો હતો. આકાશમાં અર્ધચંદ્ર પોતાની મુસાફરી નિઃશબ્દપણે
હતી રહ્યો હતો અને કુદરતને અધુરું સૌંદર્ય આપીને રાત્રિના અને
તેમાં પણ આવા એકાંતની બીજાજાના ઓછી કરતો હતો.

અત્યારે ભારતરના ક્વાર્ટર્સ આગળ રાજના નિયમ પ્રમાણે
ઘોડે ગોઠવાઈ હતી. ભારતર સાહેબ મુખ્ય રથાને બેઠેલાજ હતા.
તેની આગળની એક ખુરશીને પ્રમોદલાલ ઝવેરીએ શોભાવી. ટિકિટ
ભારતર જમવા માટે પોતાના મકાનમાં ગયા. પછી અનેક જાતનાં
ચાપાંસાપાંથી ભારતર સાહેબ અને ઝવેરી સમયની નિર્ધાર કરતક
કરવા લાગ્યા.

(૨)

“બીમા ! જરા ખુરશી બદલ લાવ જોઈ”, ધડી બેસીએ”, કંઈ
કામને બદલે ઓફિસમાં આવેલા રોશન ભારતરે એક નોકરને કહ્યું.
કામ તો કોઈ દિવસ ખૂટકુંજ નહિ. આ તે સાળી કંઈ નોકરી છે ?”

માધુસ ખુરશી પરસાગમાં લાવ્યો. ભારતર બેઠા. “પેલા
જવાને બોલાવ તો” તેમણે કુકમ છોડ્યો.

બીમે જવાને બોલાવી લાવ્યો. આવેલા જવાને ભારતરે કહ્યું :
“અમ્મા આજે સવારે શું જમાવી હતી ? બિચારી કોમળાને રોજ
દીપે છે તે તારા મનમાં શું સમજે છે ?”

“માઈગાબ, પણ આપણા ભાઈડાના કામકાજમાં ડાહ યાય.
પછી ભારતર માગે નાં ?” જવાબ આપ્યો.

“અમ્મા ગપુ હાંકસ કે ? સાબ ! હ તો ભાઈ જરા વધારે બાટલી
ચાવીને આવેલા એટલે એ બિચારી વારવા જતી’તી.”

“એ ઠીક ધધા.” ભારતરે કહ્યું “આવો બેસો તો ખરા.”

બેઠે સાંધાવાળાઓ પણ સાહેબ આગળ નિરાંતે આડઅવળા બેઠા.

“આ ધધા કરતાં તો વેપારી લોકોનો ધધા હજાર વારે સારો.
ધડીમાં લાખો દમાવા; પછી બેઠાં બેઠાં ખાવાનું. આજે પેલો ઝવેરી
આવ્યો છે તે દેખ્યોને બીમા ? સાથે દસ બાર હજારનું ઝવેરાન છે.”

“હજાર એટલે કેટલા યાતા હશે સાબ ?” જવાબે અચાત્ર કપ્યો.
“દસ વાર સો એટલે એક હજાર. આટલું નથી સમજતો !
તું તો ભારે ભાઈ” ભારતરે કહ્યું.

“મારી પર ધૂળ નાખી હોય ત્યારે ના ?” બીમો બોલ્યો.

“આપણે ક્યાં લાગીને મોટા સાથ થઈ જઈએ, ગમે ત્યાં શરૂઆત કરે એટલે ‘પસ’.”

“મરિને તેરનો પગાર તેમાં અધીં તો પીડાવાળો લાગે જતો હશે. તું તો બારે સંતોષી હો.” મારતર સાહેબે ઉમેર્યું.

“સંતોષ ન રાખીએ તો શું કરીએ, વાણીએ બાપની જમીન હતી. રોકડને વાણીએ દેવામાં ફાટાં પોડી. બંધે હતા તેના જે પાંચ વરસમાં આઈડે કાઢ્યા. આપણે શું કરીએ ?” હવે બાપાનો કંઈ.

“અને દારૂના મેનમાં પાટા ઉપર ક્યારેક ગાડી નીચે આવી જવાનો છે. મોકલસ હાંદગી પૂરી પણ એમજ થવાની” મારતરે લલિત લાખ્યું.

“લગવાને એમ ધાર્યું હશે તો એમ, અત્યારે તો બીજાં રહેતો નથી.”

“બીમા ! વાન પેટમાં રેશે કે નહિ ! તો કહું” મારતર જરા નીચા વળી ધીમેથી બોલવા લાગ્યા. તેમની વાંકી થતી લગભરમાંથી કંઈ અજાણ કુટીલતા વરસી રહી હતી. “પણ આ હવેલાનો ભરોસો નહિ. દારૂના કેદમાં જાનગી વાત કરી હોય તે ગમે ત્યાં લખી નાખે.”

બંને માણસો જાનગી વાત સાંભળવા આતુર થયા, વધારે પાસે આવ્યા.

“એમ તો સા’બ ! અમે એવા જતાવર નથી કે પેટમાં ન રાખી હકીએ. તમારી પેલાં મારતર સા’બ હતા તેમના ઘરમાં ઘણુંએ હાલતું, પણ બહાર અક્ષરે નોં જાય” હવે ખાતરી આપી. “લુઓ, ફરી ફરી વાર વખત આવતો નથી, અને મોટા હજરોના અમલદારો હોય તેને જે ત્યાં સુધી આટોઅવળો હાથ મારવાનો લાગ ન મળે ત્યાં સુધી પૈસાદાર થવાનું નથી. સૌ દુનિયામાં આમજ કરતું આવ્યું છે. આપણે લોકો કાળી મહેનતે રળીએ તે બધું વેપારીઓ લઈ જાય. એટલે આપણા ખરા લૂંટારા તો એનેજ સમજવા. મને તો દોઢા બમણા લાવ માંડીને પૈસા માગવા આવે છે ત્યારે કાચાજ કરડી ખાઉં એમ થઈ જાય છે.”

“સા’બ ! લુઓ તો ખરા. મારી પાઈ આ ગામનો દાણવાળો ફક્ત વીસ રૂપિયા માગતો તો તેમાંથી કાણ જણે ક્યારે પસાઈ કર્યો, ને હવે હુકમનામું કરાવવા ઉભો થયો સે” બીમો ફરિયાદ કરી.

“તેમાં જેમ મોટા વેપારી તેમ મોટું છેડ. વધારે લોકોનાં ગળાં કરવાના. આ જવેરી આવ્યા છે તે શું બધું ન્યાયથી કમાયો

હો! દેહ રાગજોને અને ધનવાનોને સુવાંડ્યાં હશે. એવાને તો હું કશો દોષ તોય પાપ નોં લાગે." માસ્ટર સાહેબે જણાવ્યું.

"હું તો આપે રસ્તા પડ્યા દીધો હોત તો માર્ગમાં ઈર્ષા કાંઈ મનુષ્યેથી નાખત ને બધું હાલી જાય." જોગે કહ્યું.

"અને તમારી જેઠી દિવન દોષ તો અદીથીએ જેટમજી મોઃ જવો વળે? હું ખરેખરે કહું. હું કે ફરી ફરી આવો વખત નહિ આવે." માસ્ટરે કહ્યું. તેમની આંખો ખુલેલા હૃદયમાં પેસી બેઠેલું મન તપાસવા ચલ કરતી દોષ તેમ મંડાઈ રહી હતી.

અનેએ એકબીજા સામે જોયું.

"જેની કરણી મને એવી દોષ, પણ આપણે ક્યા ભવ કાળે બાનું બાધવું? આ ભવ તો જગડ્યો છે, ને આવતો શા દાહ બગાડે?" જવણે પોતાના હૃદયનો બાવ વ્યક્ત કર્યો.

"બરાબર, આ તો ધર્મોત્તમ! તમારા કર્મમાં તો આ મનુષ્યો જ દોષ. ત્યાં દિવન નહિ ત્યાં લક્ષ્મી ફરી? જાણના જવણે કાળમાં ખદખદોઃ બાકી મારો તો વિચાર થયોતો કે તમે દિવન કરો તો આસા બધાને દગર તમને આપવા."

પછી વાર સી થૂપ રહ્યું. ચૂપછાપ જવણે કરતો બીજો શીમેલા બાલકો સાંભળ્યા: "સાંખ! મને તો આ દાહમારીમાંથી ક્યારે છૂટું હશે ને દિનું થોવા કરે મેં પણ કમ કે ક્રિયામાં પેટું ને મન કે માગિયે બેટું. આપની વાત મને તો મજા હતરે છે."

"પણ આપણા જવાબાદાર પાપ આપણે આવે છે તો! આપણે પણ એક પેપારી-ખરી રીતે મુષ્કેલી રીતનો લંડાઈ દાધ અવ્યો છે એને દેહાણે પાડેલા છે, એને લંડાઈ બંધ કરેલા છે, અને એ પાપ તમારા બુદ્ધિ મનના બેરો હાકાંના મુખને ખાતર-એટલા માટે તો લંડાઈ બંધાયે છે. સમજા જવાબાદાર! નમારી બાપીની જાણના મોહાવરી દોષ, ફરીથી સ્વર્ગ બેટુંનું જવણે જાણવું દોષ તો આ બેરોડા કરતો મને છે." જોગનારે જવણે હિંમત પોતાની નજર બાપુ રડતાં દોષ દેખી હતી. જવણની નજર આગળ બાપુને જ. મ. બાપીની જાણના સ્વર્ગ બેટી વળે તરફ લાગ્યું. વર્તમાન વિષયે, પોતાની જાણનાની ને ફરી. ફરીથી દુહા. પોતાનું વ્યવસ્થા, તેવો છે-જવણ થઈ અવડા વળેને ને જવણી જવણ. જવણ. તેવો ફરીથી જેને જવણ કોઈ દેહ કાળું દુહા જેવું બેટું. તેને એવી હતી જવણ. એવું જવણી એવું જવણી એવું. દિન અને જવણ જેવો જવણ જવણ જેવો જવણ. જવણ જેવો જવણ.

સુનાના છે ને ?' હવે પ્રશ્ન થયો.

પોતાની વાણીનો અને લક્ષ્મીની કાલચનો વિજય થયેલો જાણી
માસ્તર સાહેબનો દમ નીચે ખેડો. તેઓ બોલ્યા: “ એ બધી તમને
સમજાવું આપવાની મારે છે. ક્વાર્ટર્સની સામે લીમડાની નીચે એનો
ખાટલો નાખીશું. જીવા! તારા જેવા મધ્ય માટે તો એક મિનિટનું
કામ છે. ગજચીજ દાળી દેવી, હથીઆર ન વાપરવું; કારણ તેની
નિશાનીઓ રહે છે અને ઘણી વાર પરિણામેય ભયંકર થાય છે. પછી
સામેજ નેરામાં દફનાવી દેવો. સવાર પડતાં પહેલાં ખાટલો ગાદફ
ધમેરે કાઢ લેવું એટલે કોઈને પૂછવાપણું ન રહે. બાકી તમારે
માથે કંઈ નહિ. કાલે બપોરના તમને તમારો ભાગ આપી દર્શા. ”

“ સા'બ ! પંઝી અગને મ્યાહિં તો નહિ સંભાળાવો ને ? ” બીમે
સંકેત કરી.

“तमाशीज पासे काम करावीने जेम कइं ? आने भारे भारे
पञ्च भेद तो छेज ने ! तमेज जहने जतोर करे तो भारे जवाय
न देने पड़े ! जे जुं गोह्यो बीमा ” भारतरे विश्वास आषया
पन्न क्यो.

" ज्ञानम मते अने हरेक शीत शंका ला शे. "

“ જોડર, પાંચુ મારી તો તમે ખાત્રી ગણજો. જરાબર સાવ-
ધન રહેજો અને સવાર પાંચવાં આટલું કરી આપો જોડરે નું અને
તમે ના, મુલાતીના કાસલામાથી છરીએ. ”

“સાંભળો! આમ પેલા મહાત્માનાં માફક વિરૂધ્ધા આપે છે તેમ
આત્મિક મુક્તિનાં સાધન છે.” આમ કહ્યું.

“પ્રત્યક્ષ મધ્ય માગથી સરળ થાય છે, પણ કેપરીઆની લુપ્તતા
મધ્ય માગવાના અગત્ય મિતિ કાળા દાયકા કરી નેમને લગત રચાણો
ને વળુ મિતિ મિતિદાન આપના સરળ કરે. આપણી સાથે ફરત
કેળવેલ મુલ્યો, એ વળુ મિતિ માગવાય !”

(3)

[illegible]

આ તમ-એકાની ધરા પણ વિચારમંડુએને રિમામ આપે
કેવી અને આ રથન માટે તે નમુનેદાર હતી. વાગવાર દરના
ફોબીન માનના તેની નીચે ગત ચાગના, વેદમાર્ગે માટે એ
મરી દુર દવા પહેનાં દીખાવ દરવાનું રથાન હતું. આ ગમ-
એકા નીચે આપણા કવેરી માટે ખાટલા નખાએ દનો.

આ આત્મરો માધુમ અમલગી દરવાને નીરખતો જાણે તેના
શુભાવશુભને પરીક્ષક દોષ તેમ ખાટલા ઉપર પેડેલો દનો. માસ્તર
મારેન સાથેની પાનચીનમાં તેણે ફરગ અસતોપ, તુખા અને અધી-
શયી હાથવના બગાષામાય અંખજ્યા દના. વેપારી આત્મ અધી
મને છે તેમ પોતે પણ માનનો કે નોકરીઆતો દરદારની આવક
એકસ ધણી દોષથી નિરાંત બોગવના દશે, અને તેમાં પણ રેશવના
નેકરીને તો જેવડી આવકઃ એક પગાર અને બીજી ખાનગી પ્રેકરીસ;
એકલે સુખીજ દોષા લેખએ. એકાદ બોગી લેખતી દોષ તો
વખતસર મેગવવા ધણા વેપારીઓ માસ્તરોનાં ખિસ્સાં બરેકાં તે
પોતે જાણતો દોષા છતાં અહીંનો માસ્તર તો ખરા હૃદયથી અ-
સતોપજ જાહેર કરતો હતો.

પણ વિચારને પરિણામે એણે તારવી કાઢ્યું કે મનુષ્યને
પોતાની રિયનિ સિવાય બધુંય રહે છે; દોષ માત્ર-અસતોપ માત્ર
પોતાનામાંજ તે દર્શાવે છે. પરાયાં માન્યમે સારાં લાગે, પારકાં
મહાન સુંદર લાગે, પારકાં બાળકો પણ વડાતાં લાગે, કારણ, તેમના
દોષ અગાળ દોષ. પોતાનાજ અનુભવને તે ઉચ્છાવવા લાગ્યો.
કવેરાનનો વેપાર જ્યારે દોકરીનો મામલો દોષ છે ત્યારે દુવો
લાગે છે? આકરો બાળુ જેવો. જેમાંથી ઘડીમાં હજારો કમાવાય છે
તેજ વસ્તુએને કોઇ વાર જાણે બમ આગમાજ દોષી દહિં-એવું
નથી થતું પોતાને પણ? નક્કી થયું કે સુખી થયું દોષ તો પોતે
પોતાની ઇચ્છાથીજ થવાય છે. સુખી થવાનો નિશ્ચય અને ઇચ્છાજ
ખરી ફળવડી લેખએ, પછી મનુષ્યને કુ.ખી કરનાર સક્તિ જગત-
બરમાં નથીજ નથી.

કુદરત તરફ દષ્ટિ વળી. સહેરના જીવનકલક આમજ આ સૃષ્ટિ
અદ્ભુત મનોહર લાગી. આક, પાન, ખડ, દવા બધુંજ કુદરતી; અને
કુદરતને અનુકૂળ ખેતી રહેવા કરતા જરાવાર આજુમાણુ ફરીને,
કુદરતનું પોતાની નજર આમજ ખુલ્લું પડેલું પાનું વધારે વિચારથી
અવલોકવાનું એને મન થયું. નેથી ઉભો થાને આપણો અમલગો
કવેરી દુરવા લાગ્યો.

અમુક દિશાનો હેતુ નહોતો તેથી પગ લઈ નવ ત્યાં તે
 ઝવેરી ગયો. આડો અવળો બહુએ ફર્યો. ફરતાં ફરતાં, રેશન
 ઑફિસની પાછલી બાજુ પોતાની સમક્ષ તેણે જોઈ. એક ખૂણે
 વટયો, અને ખીજે ખૂણે વટયો હોત તો ત્યાં આગળ રેશન
 માસ્તર પોતાના બે મળતીઆઓની સાથે મંત્રણા કરવા બેઠો હતો
 ત્યાં આવી ચડત. પણ કુદરતી હાજતે તેને રોક્યો. તે નીચે બેઠો
 અને તેને કાને માસ્તર સાહેબના શબ્દો પડ્યા. દારણુ, તેઓ ખૂણા
 ની નજીકજ બિરાજતા હતા.

“ગળચીજ દાખી દેવી...અને સામેના નેરામાંજ દેવનાવી દેવો.
 સવાર પહેલાં ખાટલો ગાદલું પણ લઈ લેવું.”

આટલા શબ્દો તેના કાનમાં ગયા ન ગયા તેટલામાં હૃદયમાં
 અહ્ભુત તોફાન ચાલ્યું. છાતી ઉપર અને મગજ ઉપર બંને કોઈ
 કુશળ હુદાર પોતાનો હથોડો જોડલા અને તેટલા જોરથી ઝીકતો
 હોય તેમ તેને જણાયું. ટાંટીઆ ચરચરવા માંડ્યા. બે ઉભો હોત
 તો તો ભોંય પર પડકાઈજ ગયો હોત અને બાજુ પડકાઈ ગઈ હોત,
 પણ બેઠો એટલે ઘડી વાર થીજીજ ગયો. મગજ અને છાતીના
 ધણુમાર ધડકારા કંઈ નરમ પડતાં ઉભો થયો. પણ પછી જલદી
 પોતાને ઠેકાણે જવાની તેને જરૂર લાગી. નીચી નંજરે તે પાછો
 ફર્યો. આંખે અંધારા આવતાં હતાં છતાં જેમ તેમ ખાટલા સુધી
 તે પહોંચી ગયો, અને તેમાં ગબડી પડ્યો.

“ શું પોતાનોજ ઘાટ થયય છે ? ” તેને વિચાર આવવા
 લાગ્યા. “અવાજ તો જરૂર રેશન માસ્તરનોજ હતો. તો હવે અય-
 વાનો શું ઉપાય ! અત્યારે તો પોતે બધું માસ્તરને સોંપ્યું છે. કપડાં
 પણ એની ઑફિસમાં છે. શી રીતે માગી લેવાય ? માગે તો તુરત
 શંકા આવે. અને પોતાને તેઓ ત્યાં ને ત્યાં પૂરો કરવા ધારે તો
 કેમ ન કરી શકે ? ઉતાવળા થવામાં સાર નથી એમ તેણે જોઈ
 લીધું. અત્યારે પોતે ચાલવા માંડે તોપણ અજાણ્યા પ્રદેશમાં ક્યાં
 જાય ! માસ્તર કંઈ નક્કર વચ્ચારે બતાવ્યા છે, એવી શ્રદ્ધા
 હૃદયમાં દૃઢ કરવા તેણે ચલ કર્યો પણ ભય એટલો બધો લાગેલો
 કે બુદ્ધિ કામ કરતીજ ન હતી. કામનો ધીરજવાન એ પોતે આજ-
 ના જેટલો કદી બળતે નહોતો. બધું પોતાના ઝવેરાતના કોઈ
 ધાગ છે એ તો તેને સ્પષ્ટ દેખાતું હતું; બધું માસ્તરને આપી દે
 તો જ્યાં દે એમ પણ પ્રજ્ઞ અત્યંત પૂરતું હતું; પણ એના ઉપર
 સંતોષકારક ભાવો નહોતો.

એવે એક ઉપાય મનમાં ઝાંટી આવ્યો અને તેજ સ્વપ્નમાં જાગે. વિચાર કરી પોતાની જુદીને સ્વપ્નમાં જુદીને કુદરતી વંદન કરતાં કોઈવાળું કપડું ચરીર પર ઘસી દેને ને મુઠી મર્યાદા દેખાયા ખાતર ખાતરમાં ઘસી દેશે.

એકાદ કપડાં પછી કુદરત વધારે નિઃશબ્દ બની. આજુબાજુ મર પોતાને દેશને પદોન્ની મયા દતા અને કાઠી જલાર નીકળવા સંભાર નહોતો એવો સમય લેઈ તે પોતાના ખાટલા ઉપર નખી રહેલા કીમતીના જાડ ઉપર ચડી જવાના વિચારથી હંભા થયો. ચહેરામાં વસનારો એટલે જાડ પર ચડતું સહેય ન હતું. ગામડિયાઓ દેખાજ છે આજુબાજુ જેવા, પણ તેઓ ઝડપથી ભાટે ચડી શકે, પાણીમાં તરી શકે, તેમનો છવ લેવો બીજાને માટે સહેલો ન હોય. વગેરે વિચાર તેને આવ્યા અને ચહેરામાં જલને મનુષ્યે છવનને કદાહ પરતંત્ર અને નિર્મોહ્ય હવું છે એ પ્રત્યક્ષ થતાં તેને ચરમ આવ્યો.

ઝાડવે ચડતું તો મુરકેલ હતું પણ પોતાને માથે અજુમતો લખ પણ જેવો તેવો નહોતો. તે લયે મુરકીલને મરજ બનાવવામાં સાથ આપ્યો. અને એક બે વાર લયકતો છતાં તે ઝાડની ઉપરની ટાંગાએ પદોન્ની ગયો. વધારે સારી પદા ગોતી તેમાં લપાયો, અને છવનને બચાવવાનો માર્ગ જલતાં કંઈક નિશ્ચિંતના મેળવી. હવે શું થાય છે તે જેવાની શાદ એ જેવા લાખ્યો.

(૪)

આર્થી રાત પસાર થયા પછી ચંદ્ર આવમતો ગયો, અને લય-બીન થયેલાને માટે કુદરત વધારે બયાનક રૂપ ધારણ કરી રહી. ઉપર તારાઓનાં જૂથ અને નીચે ઝાડવાઓ પોતાની અગણિતતાની રૂપથી કરતાં જેનારને પોતાની એકલતા માટે મૂંઝવણ દતાં. દરેક જાડ જાણે એકેકું પિલાય હોય એવી કલ્પના કરતો એવેરી સમયને ક્રમે કરી વીનાવી શકતો નહોતો. તેવામાં તેના કાન સાથે કોઈના દરથી આવવાનો અવાજ અથડાયો. તેણે તે જેવા ધાવું હતું કે નહિ પણ આ તો હતો કોઈ નવોજ અને એકજ મનુષ્ય. સ્વેચ્છાન તરફ દરથી આવી તે ક્વાર્ટર્સ સમીપ ગયો, પણ વળી પાછો જે જાગેલા ઉપર આપણો મિજમાન છપાયા હતો તેની તરફ ખંચાયો; પાસે આવી ને કંઈ સ્વચ્છ મનુષ્યને પોતાના દોટ ને યોગી ઉતારી આર્થીક નજી એવેરી માટે જિજાવેલ ખાટલા પર મનો અને કોઈવાળું ઝોરી ગયો.

ઉપર રહેલા પ્રમોદલાલને મન થય આવ્યું કે આ આવનારને

વારું કે ભાઈ, અહીં ન સૂઈશ ન હોય આ મુખની શય્યા ! આ તો છે એક ભયંકર મરણપથારી ! પણ વ્યવહારશુદ્ધિએ રોક્યો. એને વારનાથી શો લાભ ! પોતાને માથે ભય રહેવાનોજ એવી શંકા થવાથી તે વાણીઆભાઈ ચૂપજ રહ્યા અને વળી સમય શું કરે છે તેની અદકી આતુરતાથી રાહ જોવા લાગ્યો. નવો આવેલો જુવાન નિઃશંકપણે ઉઘી ગયો. તેના નસકોરાનો અવાજ-ઝવેરીને મનકમાં હસાવતો હતો.

રાત જામી, નિઃશબ્દતા અને અંધકારનું યરોગર મિલન થયું. તે નિઃશબ્દતાનો લાંગ ફરીથી ધીમે પગલે આવતા સાંધાવાળાઓના સંચારથી થયો. ઝવેરીનું હૃદય જોરથી ધડકવા લાગ્યું. શું થાય છે તે જોવા તે તલપાપડ ગયો, છતાં પોતાને સાવધ રહેવાની જરૂર તે ભૂલ્યો નહિ. વધારે અસ્થિરતા તેને પોતાને સ્થાનેથી ગળડાવી દે અને માંડ બચેલ જીવને ઘડીમાં ખોઈ ખેસે.

ધીમેથી આવેલા આ રાક્ષસોમાંથી એક જે વધારે હૃષ્ટપુષ્ટ હતો તેણે ચાલાક ઝડપથી ઉઘનાર ઉપર તૂટી પડી તેની ગળચી પકડી લીધી અને પકડ્યાભેગીજ દાખી નાખી. ખીજાએ પગને દાખી રાખેલા તેથી તેમના ભોગ થયેલાએ આંચકો પણ મારી શકાયો નહિ. એક બે સખત ડચકા સંભળાયા, જરા ગળામાંથી ધુરધુર અવાજ નીકળતો કાને આવ્યો અને બધું શાંત થઈ ગયું. શખને આ પિશાચો-એ ઓછાડમાંજ વીંટીને ઉંચકી લીધું અને આથે નેરામાં લઈ ગયા. ત્યાં આગળ ખાડો અગાઉથીજ ખોદી રાખ્યો હતો. એમ લાગ્યું; કારણ, અર્ધાજ કલાકમાં તેમને પાછા ફરતા ઝવેરીએ જોયા: પોતાને ઠેકાણે મોતનો મહેમાન બનનાર આ જુવાન તે કોણ હતો, એ કોયડો ત્યારે ચાલુકેલજ રહ્યો.

ખૂન કરનારાઓ તેજ વખતે ખાટલો ગાદલું પણ ઉપાડી ગયા, જેથી સવારમાં કોઈને ખાલી પથારીની શંકા ન રહે. માસ્તરની આ સૂચના હતી. પ્રમોદલાલ તો સહલાગ્યે નહિ ધારેલું એવું સવાર જોઈ શક્યો. તેણે માસ્તર સાહેબને પોતાના ઘરમાંથી નીકળી ઉતાવળા આફ્રિસ તરફ જતા જોયા. પોતે ઝાડ ઉપરથી ધીમે નીચે ઉતરવા લાગ્યો. ઉતરીને ઉતાવળે પગલે તે સ્થળે પહોંચી ગયો. તેઓ જાતેજ આફ્રિસ ખોલતા હતા ત્યાં પાછળ જઈ “સાહેબજી” કહી તેમને સલામ કરતો હસતા મોંએ ઉભો રહ્યો.

માસ્તરે પાછા ફરીને જોયું, ઝવેરીનું પ્રેતજ જાણે તેમની પાછળ પડ્યું હોય અને તેથી જેટલી ભીતિ લાગે તેના કરતાં પણ

એકમળી વધારે બીનિ તેમને સાક્ષાત્ જવેરીને બેની લાગી. સાંધા-
પગએએ પોનાનું કહેવું ન માન્યું. જરૂર જવેરો મોજો પંડી ગયો
કે, એમ અંતર એમને કહેવા લાગ્યું.

“સાહેબજી” તેમણે જવેરીની સલામ ઝીઝી.

“મન હોય તો હું હવે ચંદનપુરને માર્ગે પડું, મારું કામ ખોટી
કાર છે” જવેરી બોલ્યો.

“હા, ભણે; જેવી આપની મરજી”-હિતાવેશો જવાબ મળ્યો.

અંધિસને ઉપાડી જાણે કંઈ યાદ આવ્યું હોય તેમ માસ્તર
સાહેબ પર તરફ જવા લાગ્યા, તે ગયા ને આવ્યા એટલી વારમાં
પ્રમોદલાલ કપડાં પહેરી રાત્રી થઈ ગયો હતો.

“સાહેબ, મારી બેગ કાઢી આપણની કૃપા—” તેણે કહ્યું.
અંધલાલો દિલ્લિટ માસ્તર પછા આવી પડ્યો—સાક્ષાત્તેનાં સવાર-
ની મારીનો ટાઇમ હતો તેથી.

“નિઃ કિંમતવાલ ! મને તિજેરીમાંથી એમની બેગ કાઢી
આપજો, હું હમણાંજ આવું છું. મેં : કાંઈ રાતનો છાંયો પાસેના
મામળું મયો છે તે આવ્યો નથી. મારે હું ચિંતામાં છું. માફ કરજો
દો. સાહેબજી !” કહી રેશન માસ્તર ગયા.

માસ્તરના છેલ્લા પોનાના પુત્રના મર્ધ સને ઘેર નહિ આવ્યાના
મમાચારથી પ્રમોદલાલ ચમક્યો હતો. તે સમાચારમાં તેને અનેક
અનેક અમંગળ સૂચનાઓ થતી હતી; પણ અન્યારે તે વિશે ખુલાસો
થઈ શકે તેમ ન હોવાથી દિલ્લિટ માસ્તરે બેગ કાઢી આપી તે સધ
તેમની સાથે હાથ મિલાવી બહાર નીકળ્યો. એકાદ ઘેડાગાડી તેને
મળી મઈ તેને બાટે કરી ચંદનપુરને માર્ગે પડ્યો.

(૫)

ચંદનપુર રાત્રીના ને મીઠમાન હતો. પોનાના કેટલાક અગત્ય-
નાં કામ પરવારી તેને પાણીસ અધિકારીની મુલાકાત લેવાનો
વિચાર થયો. એક અગત્ય પુરકને તેને પાણીએન હાથે મરજીને
ચંપુ થતા વેચે, તેના ખુનનું પોનાનાથી અને નેટલી રીને પેર તે
લેવુંજ એમ તે નિશ્ચય કરી ગયો હતો, પણ પાણીએનાની કલિયા-
ની પડેલા દારવાની કબજી ન કરવા હતા. બુદ્ધિથી કેવી રીતે વાન
મકેવી એ નિર્ણય કરી તેને પાણીએ અધિકારી આડમને આપી કહ્યો.

અગત્યના વાનના લગભગ પ્રમોદલાલ જવેરી પાણીએ અધિ-
કારી સાહેબની મુલાકાતે પડ્યો. ન દેવ જમીને આગમ્યેર પર

લંબાયા હતા. તે સલામ કરીને ઉભો રહ્યો.

“ઓહ, તમે કંઈ પધાર્યા ! ગયે વખતે ચીજ આપી ગયેલા તેજ કે ?”

“હાથ.”

“જેસો તો” પ્રમોદલાલે ખુરશી લીધી.

“આપની પાસે ખાસ વાત કરવા આવ્યો છું.”

“તમારી વાત તો ધંધાની હશે ? કુંવરી સાહેબના વિવાહથી પરવારીનેજ તમારી ચીજો બતાવજો ને.”

“નાથ, આપની આગળ ફરિયાદ નોંધાવવી છે. ખાખરીઆ રોડ સ્ટેશન ઉપર ગુનો બને તે કોની હદમાં ગણાય ?”

“તમને કહી લઉં. અત્યારે અમારે બહુએ કામ છે. ફરિયાદ બરિયાદનો વખત નથી. એ બધું નિરાંતે કરજો. સ્ટેશનની હદમાં અમારો અધિકાર નહિ—ત્યાં તો રેલ્વે પોલીસનો. આલુઆણુ હોય તો અમારા અધિકારની વાત.”

“હ, પણ ફરિયાદ કરતાં વિલંબ થાય એટલામાં તો ગુનો ગારો ગમે ત્યાં દેશપાર ઉતરી જાય.”

“તો તેમાં તમારું શું જાય છે ? તમને તો નથી કાંઈએ લૂંટી લીધા ને ? આવા તમારા જેવા તાલંબાજ આદમીને લૂંટનાર તો હજી હવે પાકશે. અમારા બાપુ પાસેથી ગયે વખતે ૧૫૦૦૦ પંદર હજાર પડાવ્યાંતા.”

“હતો તો મનેજ લૂંટવાનો, પણ અચાનક હું બચી ગયો; નહિતર અત્યારે મારી કચર સ્ટેશન સામેના નેરામાં થઈ હોત.”

પ્રમોદલાલે અધિકારી સાહેબ આગળ પોતાને વીતેલી વીતક બધી કહી બતાવી. સાહેબને પણ એમાં રસ પડ્યો.

“આ તો જરૂર તપાસ કરવા જેવી વાત, અને લુચ્છો.” કંઈક યાદ આવતું હોય તેમ તેઓ બોલ્યા “અત્યારે છે પણ અનુકૂળતા. જંકશનના હેડ કોન્સ્ટેબલ પણ મારા સંબંધે અડી છે. બે ગુને-ગારોને અમારી જંગમથી લેવ. આવ્યા છે. તેમની પાસે પહોંચી જાઓ. હું ચિટ્ટી લખા આપું.”

એક કમળાત્રી તેમણે કહ્યો ત્યારે કાંઈક કાળી આપ્યું. તે સહ પ્રમોદલાલ બતાવેલ કદાજ જરૂરના. કોન્સ્ટેબલ પાસે પહોંચ્યો.

“અમારી હદનું કામ બતાવવાના નાંકેલા જગ્યા વાર લગાડે એવા નથી. અહીંનું કામ ને. તમને બચત પડત.” કોન્સ્ટેબલે કહ્યું.

"પણ હું તો કોઈ નવમન જાણુના દાઢયા માફે કામ મેળાય તે દેવને ખુશી થાઉં છું."

"તમારે કમચૂરી જોડે તપાસ કરવા માટે આવવું પડે."

"જરૂર આવીશ. આપને સખ દાટવું છે તે જગ્યા જતાવરાતી માટે જાણી છે."

"હું વાદન વગેરેનો બરોપમન માર્ય તરફથી કરાવું છું. તેટલાજ તમે પરવારીને અમને બેસા થા જાઓ. પાંચ વાગ્યે એક ચાલી જરૂર તરફ જાય છે તેમાં મારે રિપોર્ટ મોકલવો પડે."

"હા, હું તો ત્યારે દૂકમ દોષ ત્યારે તૈયારજ છું."

"અને એ રેશન માસ્તર માટે પદેસેથીજ સારો મન નથી. સોફીની બહુજ ખૂબ છે. આનામે તો મજાનું. દર માસે પાંચ દસ ને દેડ એનો દોષજ."

"સાદેજબ" હરી પ્રમોદસાથ તૈયારી માટે ગયો.

અને કસાક પછી સજ્જ ખોલીસ પાર્ક આખરિયા રોડના રેશન બંદી જવા નીકળ્યા.

(૬)

"એલા બીમલા" અધીચકથી બીમા સાંધાવાળાની ખોલી પામે જાને રેશન માસ્તર સાદેજ બોલ્યા "હવે આમજ ફરી મથાના ? કે અવલે બધી બાજુ ઉધી વાગી હશે ?"

"કેમ સા'બ ?" બોલતો બીમો આંખો ચોળતો આબો.

"એટલું કામ નમાગથી ન બન્યું ને ?"

"તો શું બને સા'બ. બોલ્યા મછી કરે મળીજન-અમે નહ" હવેનો અવલો પણ ઓરડીમાંથી બહાર નીકળ્યો.

"આમ આવો જોડો." માસ્તર આમજ આલ્યા. પેલા બંને પાછળ દના. બીજું કોઈ ન માંખજે તેમ જરા દૂર જઈ માસ્તર અટક્યા અને કહેવા લાગ્યા:

"પણ અલ્યા મૂર્ખાઓ, એ તો અવતો જામતો એ રજો. એ તો સરસામાન મામે છે."

બંને જગ્યા ઉપર જાણે વીજળી પડી હોય તેમ લાકડા જેવા થંધને તેઓ ઉભા રહ્યા. એકબીજા સામે તાકીને જોઈ રહ્યા પછી સાદેજને એકસાથે કહેવા લાગ્યા:

"સા'બ" અમે તો કામ કર્યું સે એ ચોક્કમ છે. જે ખાદસા-માં મૂનો'તો અમે સધામ પોચાડી દીધો સે. અને ખાતરી કરવી હોય તો નેરડામાં દાટવો સે એ પણ કા'તો બતાવીએ."

"ત્યારે આ આબો એ દેખુ તમારો બાપ ?" દાંન પીસના

માસ્તર સાહેબ તેમને ચાવી જવા માગતા હોય તેમ તેમની તરફ ધૂરડી રહ્યા.

“એ ગમે ઈ થયું હોય. અમે તો તમારા વેણુને ખાતર કાળા હાથ કર્યા સે.” ભીમે કહ્યું.

“મારા વેણુને ખાતર કેમ ? તમારે તો કાંઈ નહિ જોઈતું હોય ?”

“અમારે તો ઘણુંએ જોઈએસ. પણ આપેસ કોણ ?” જીવલે ઉમેયું.

“પણ તમે એને બદલે માર્યો કોને ?”

“ઈ સાંજ તમે જાણો. અમને તો ખાટલામાં મૂતો હોય ઈતું કયું’તું.” ભીમે જણાવ્યું.

“કયું’તું તારું કપાળ ! આ તો ચોરની મા કોડીમાં મોં ધાલીને રૂએ એવો કિસ્સો થયો. અત્યારે દિવસના તપાસ પણ શી રીતે થાય કે તમે કોના બાર વગાડી દીધા ?” આવો તરફડાટ કરતા માસ્તર સીધાવ્યા. તેમના પગલામાં સખત કળતર થતું હતું. હૃદય પણ જોરથી ધડકારા મારી રહ્યું હતું, તેમનેજ અત્યારે ખરી હિંમતની જરૂર હતી અને તેમની હિંમત તેમને દગો દેતી હોય તેમ છોડીને ચાલી જતી હતી.

પાછા ફરતાં, પોતાના મકાન આગળથી પસાર થતાં તેમણે સાદ સાંભળ્યો.

“પેલા માધાને ભાઈની ખબર કાઢવા તો મોકલો.”

તેમણે સાંભળ્યું, પણ મુંઝવણમાં પુરા હતા તેથી કશું પણ જોડ્યા વિના જવા લાગ્યા. ઘરમાંની એક બાળકી દોડતી આવીને તેમને હાથ પકડી કહેવા લાગી:

“બા કહે છે કે ભાઈની ખબર કાઢવા મોકલજો.”

“જહનમમાં ગયો તારો ભાઈ. પચ્ચીસ વર્ષનો ગધેલો થયો તોપણ મને એની નિરાંત દેખવા ન મળી.” તેમણે ત્રાડ દીધી, ગર્જના સાંભળી ગભરાઈ ગયેલી બાળકી પાછી ફરીને ઘરમાં ચાલી ગઈ.

માસ્તર ફરીથી ઓફિસના આવ્યા અને આડાં અવળાં થોધાં ફેરવીને મનને રોકવાના યત્ન કરવા લાગ્યા. એટલે પાણી પાનારા માધાને તેમણે બોલાવ્યા. “માધા ! અત્યાર તારે ઘરેથી પાણી પાશે. તું ગામમા જઈને ભાઈ રાંતે નથી આવ્યો તેની ખબર લઈ આવ. દેશાઈનો દીકરો એના ભાઈ પાંચ કે એટલે એણે રોક્યો હશે. જરૂરી પાછા આવે અને એને કે રોકે કે નરોકે તું તો ખબર તો કહેવડાવવાતો.”

“હા ભાઈ.” કહી માધા જહનમની ગજવાળી માટે ગયો.

માસ્તર જોડેજથી અત્યંત દુઃખ થઈ રહે તેમ નહોતું. હૃદય

દાખલ રહેતું ન હતું. ચોપડીઓ જેટલી ફેરવી એટલી બધીઓમાં કોણાંધીમાં દેખાવા લાગ્યાં.

“આજે સાચું માયું ફેર છે” કહી તેઓ કામગીઆં હડસેલી મૂંઝી બહાર દહેશવા નીકળ્યા, ત્યાં પણ દિવસ ચોંટ્યું નહિ. પાછા આવ્યા પછી કામગીઆંમાં મન પરોવવા મૂલન કરવા લાગ્યા.

ફેરનો સમય થતાં આસપાસ પ્રવૃત્તિ બધી તેથી મનને કંઈક ખેંચાડે મળ્યો. એકાદ બે ગૃહસ્થોના સવાલજવાબ, એકાદનું અંગત કામ જે દરેકને તેમને માધાંઝીકણી જેવું લાગતું તે આજે તોફાને મેંઝા મનને ‘રોકવાનું’ સાધન બની તેમને ‘મ્વીકાર્ય’ લાગ્યું.

મન પોતે સુના ત્યારે દેટલા આચામયો હતા, હજારોનો માસ તેમને હાથ એકએક આવી પડ્યો હતો અને સવારે તે પોતાનોજ સવાનો હતો, તેમાંથી નિરાંત વગેરે એટલું પોતે લઇને પછી આ કાળા પાણીની ટીપ જેવી નોકરીને લાન મારવાના હતા. કોઇ-સારા મધ્યે-પોનાની જન્મભૂમિમાં જન્મને નિશ્ચિતપરાયણ શ્રવન માગવાનો તેમને નિશ્ચય કયો; પણ એ બધું સવારમાં એકાએક પરીઓના સર્ગની પેઠે હવામાં ઉડી ગયું હતું. વળા લીમણે કહ્યું તે પ્રમાણે તેમનાજ કહેવાથી રોશન આગળ દોડતું ખૂન કરવામાં આવ્યું હતું. મવાઈ મેંઝી તો સાક્ષાત્ વમરાજ સમો પોનાની સામે ખડો થયો હતો. રોને પોનાનો મોટો પુત્ર ધરે આવ્યો નહોતો, વગેરે વિચારના વનગની ધુમરીમાં પડી તેઓ સખતમાં સખત આધાન સાથે કાલ્પનિક આપત્તિની શિક્ષાઓ સાથે અથડાઇ રવા હતા.

“એ તો ‘જનમે જન્મને એ રવો’” કરીને મારનર સાદેજ નિધાવ્યા ત્યારે હવેલાની સ્થિતિ પાનુ જોયા જેવી થઇ રહી. ખરેખર, જવંકર એવું પાપ કંઈ પોતે કયું હતું, તે બાવીને સુધારવાને માટે, આગળ ધરવામાં આવેલી આશાઓના સ્પર્શને મારેજ માનનરની માથે તેણે પણ હવાઈ કિશ્કાઓ બાંધવામાં બાકીજ નહિ રાખેલી. કપિયા કોયળીમધ મળ્યા છે...થરે મંથા છે...દેહ બરી જમીન છે...એકાદ એવી બગદની બે જોડ છે...મોક્ષ પણ સ્વપ્નામાં તેને હો! અને લડ્યા. નાનમા પણ પંચમા મળ્યાવા લાગ્યો. ત્યારે મારેજે જૂઠા મારી ત્યારે તે તરેલ ખાટલામાં પડ્યો પડ્યો દરખમાં નાન બેગી થઈ હતી તેનાં પોનાનો પક્ષ લડાવનાં હતો તેમાંથી બેગાકરો હાથો. જે સમજ્યું તેનાથી બધી માનન અધિકારમાં ઉડી ગઈ, અને પોતે હવેના સુધી સુધારાગે રહેવા મરજવયો છે એ સ્વપ્ન તેની આગળ ખડું થઈ ગયું. આટલું બન ન હતું. મધ્ય રાત્રમાં

પોતે શું કર્યું હતું, હરામખોરોની શીખવણીથી એક નિરપરાધી મનુષ્યનો તેણે જીવ લીધો હતો, પોતાને કોઈએ ભોળવ્યો હતો; પણ ભોળવાયો શા માટે ? તેના અંતરમાંથી ઉત્તર મળ્યો સ્વાર્થના લોભે.

“અત્યા નેયું કે, એમણેજ કીધું”તું તે આપણે કર્યું તેમાં કેવા રાતાપીળા થાય છે. આ તે થીયું શું ?” વિશે મોંએ અલગ ઉભેલા લીમા પાસે જઈ તેણે કહ્યું: “શું તે તારું કપાળ ? જરા મોઢું તો નેવું”તું. અશારાને દાખીજ દીધો. ને નકામો પાપનો પોટલો ખાંધ્યો.” લીમે પોતાના હાથ ધોઈ નાખવા પ્રયત્ન કર્યો.

“ને તારો તો એમાં ભાગજ નહિ હોય ? તું તો જાણે દેવનાં દર્શન કરવા આવ્યો”તો ! પગ તેં ઝાલ્યા”તા. મને પાપમાં નાખનાર તુંજ; નહિ”તો આ હાથે કદીએ આવું કરતુક મેં ન’તું કર્યું.” જીવલે કહ્યું.

“તે હું તો તને કહિશું કે મોટા ભારીયામાં પડ-તે પડવાનોજ તો ? તારાં કર્યાં તું ભોળવ. આપણે ફક્ત પાંદે ઉભા”તા એટલું જાણીએ.” લીમે અચાવ કર્યો.

“રાંડના ! કાલ તો કેટલાં પટ્ટાં કરતો, ભાઈ ભાઈ કરતો”તો અને આજ ધમ સટકીને ક્યાં જવાનો ? જોજો તો ખરો, કેવોકે માથેથી કાઢી નાંખસં. તારી સોયતેજ મને પાઈમાલ કર્યો. દારૂ પીતો પણ, હરામના તેજ મને કર્યો. અને રાતે પણ તેજ ભૂલ ખવરાવી.”

“જોજો હો, મોં સંભાળીને બોલજો, નહિ તો મોઢામાંથી દાંતજ ખેરવી નાખીશ. હાળા સાકટા ! હું તને દારૂ પાઉશું કીયાં ? તારે રૂપિયા જોતા”તા, એલો તારો આપ ઉધરાણી આકરી કરેસે એટલે, એટલે થઈ ગયો તૈયાર અને અશારા કોકને સણુશી નાખ્યો.”

“તું શું કરી નાખવાનો હતો, હાળા હરામી ! મરદનો દીકરો હો તો આવી જા. હવે હું પાપથી નથી ડરતો. તેં તો મારું ખેદાન મેદાન કરી નાખ્યું. મને નરકનો અધિકારી કરી મેલ્યો, હાળા પાપિયા ” જીવલો બોલતાં ગળગળો થઈ ગયો હતો.

જીવલે જાણે ગાળો આપી, પણ લીમો તેની કદાવર કાયા પાસે આવવાના જોખમથી ડરતો કંઈ ન કરી શક્યો. દૂરથીજ ગાળને બદલે ગાળ દેતો તે વેરની વસુલાત કરતો હતો. જીવલામાં કંઈક સત્ત્વગુણનો અવશેષ ઉંડાણમાં હશે તે ઉપર તરી આવ્યો: તેવું હૈયું ભરાઈ આવ્યું. પોતાને હાથે કાળું કામ થઈ ગયું હતું તેને માટે તેને ત્રાસ છૂટ્યો. ધ્રસ્કે ધ્રસ્કે રોતો તે પોતાની ખાલીમાં પ્રવેશ કરી ભાર થયેલા હૃદયને રડીને હળવું કરવા લાગ્યો.

તે દિવસે જીવલો કામ પર હાજર થઈ શક્યો નહિ. મારતર

સામે તેને કારણ પુછાવ્યું નહિ અને પુછાવવામાં સાર નથી એમ સમજી એક બીમાથીજ બધું કામ લેવાનું દુસ્ત ધાર્યું. ખાખરિયા ગામમાં ખખર લેવા ગયેલો માધો સમાચાર લાવ્યો હતો કે મસ્તરના ચિરંજવી ગઈ રાતનાજ ઘરે જવા પાછા ફર્યા હતા. આથી માસ્તરની ચિંતાનો પાર નહોતો.

(૭)

“તમારેજ ફરિયાદી થવું પડશે.” કૉન્સ્ટેબલે ઝવેરીને રસ્તામાં કહ્યું.

“મને વાધોજ નથી.” તેને ઉત્તર વાળ્યો.

“તમારી બેગમાં કંઈ ફરકાર થયેલો તમને માલમ નથી પાડ્યો કે ?” તેમણે વળી પુછ્યું.

“હા, બેગમાં વસ્તુ આડી અવગા થયેલી અને લાગી હતી, પણ કંઈક મ થયું નથી એમ ધારૂં છું. હજી બરાબર તો તપાસવાનો મને વખત નથી મળ્યો. અને તે બાબતમાં હું કંઈ ફરિયાદ કરવા માગતો નથી.” ઝવેરીએ કહ્યું.

“શ્રીથી કિંમતી વસ્તુ તમારા કોટની નીચે ધકકી રહેલું તમારું ડાક બચાવી રાખ્યા છે. પછી ગમે તે બીજી વસ્તુ માટે બેદરકાર રહેવાનું પછી વાર પૈરાબને વચ થતાં બની આવે. અકસ્માતથી બચી જનારા ધણી વાર આનિ ઉદાર બને છે.”

“પણ મેં જો જીવાનને ક્યોને મરતાં જોયો છે તેને ઘાફ કરતાં હજી મને કંપારી આવે છે.”

“જૈન દરોડા ?”

“હાહા.”

“સાબને દાટવાનું દેહાતું તમે બતાવી ચકસો ?”

“હા જરૂર. જે આ ઉપર ટું સંતાવેો હતો ત્યાંથી મેં તેમને દાટ્યા જોયા હતા. એટલે નિશાની રાખી લીધી છે. સામે નેઈ છે તેમાં એક પાપળ પાસેજ લગબગ...”

લગબગ ત્રણેક વાગતા આ સરખસ ખાખરિયા રોડ રોશન પાસે પહોંચ્યું. કારણકરજ પ્રમોદલાલ ઝવેરી બીજા પોલીસની પાછળ પોતાની જાનને છપાવતો હતો, જ્યાં મસ્તર માસ્તરની વધારે ઉપડી ગયેલી નજરમાં આવ્યા વિના રહી શકે નહિ, અને પોતે હતો કેવળ તેમના જોવાજ દાગ માધાને માનવી. તેમણે તેમની નજરે માણાવ વગ જેવો દેખાયો પછી વાર તે આ કોરો દેખ્યો અને સામાટે આવ્યા હતા તેનું જાન જાણુ જુલો જતા દોષ તેમ તેમને અચર્યા સ્થિતિ આવવા લાગ્યું... પછી તે સરંધી આડે જાન

બગત થયું અને કૉન્સ્ટેબલ સાહેબે તેમને ઉદ્દેશીને આ પ્રમાણે કહ્યું:

“સાહેબ! અમે આકરી ફરજ બજાવવા આવ્યા છીએ.”

ઘડી વાર તો તેમનાથી કશું બોલાયું નહિ, પણ પછી ભારતર સાહેબે જણાવ્યું.

“હું તેમાં ઉપયોગી થઈ શકું?”

“જરૂર, આપના બે સાંધાવાળાઓ અમારા દેદી છે. આ ગૃહસ્થ ફરિયાદ કરે છે કે તેમણે રાતમાં એક ખૂન કર્યું છે.” કૉન્સ્ટેબલે ઝવેરીની સામે આંગળા ચીંધી.

લીમો હાજર હતો. તેને જાણે પોતે પાતાળમાં ઉતરી જતો હોય તેમ પણ નીચેથી ભોંય સરી જતી લાગી. અને ગભરાયેલી નજર તે પોલીસ આધકારી સામે માંડી રહ્યો.

“તેઓ બેને હાજર કરવા મહેરબાની...” કૉન્સ્ટેબલે માગણી કરી.

“એક તો આ લીમો સાંધાવાળો છે અને બીજો જીવો આજે ગેરહાજર છે. નોકરી પર નથી-લીમો! જીવાને બોલાવ તો—” ભારતર સાહેબે હુકમ આપ્યો. લીમો જતો હતો તે વેળે કૉન્સ્ટેબલે પોતાના એક પોલીસને કહ્યું.

“બે જણ એની સાથે રહો-હવે એને રેલો ન મૂકી શકીએ.”

લીમો જીવાને બોલાવ્યો, પણ ખાનગીમાં કહી દીધેલું. “રાંડના! કશું ભસી મરતો નહિ, નહિ તો કાશું પાંણી હમજાવે.”

બંને આવ્યા એટલે તેમને હાથકડીઓ ચઢી ગઈ.

“મિસ્ટર, હવે તમે કહેતા હતા તે પ્રમાણે જગા બતાવો તો” કૉન્સ્ટેબલે ઝવેરીને વિનંતિ કરી, “ભારતર સાહેબ! તમે પણ સાથે તો રહેશોજ. આપના વિના અમારું કામ અધુરું રહે એવું લાગે છે. ગમે તેમ પણ આપ સ્થાનિક અમલદાર રહ્યા.” કૉન્સ્ટેબલના શબ્દોમાં રહેલી મગ્નક ભારતરના હૃદયને તીક્ષ્ણ બાણો સમાન વીંધતી હતી અને અંદર ચાલતા મંથન અને તેથી થતી વેદનાને મુખ પર સ્થામતા લાવી તે દ્વારા વ્યક્ત કરતી હતી, છતાં તેમને સાથે નરેડામાં જવું પડ્યું. ટિકિટ ભારતર પણ કાતુકથી સાથે ગયાં.

લીમડાના ઝાડની સામેજ નેરામાં ઉતરી પોતે રાખેલા બાવળના નિશાન આગળ ઝવેરીએ જગ્યા બતાવી. કૉન્સ્ટેબલે પણ પોતાની લાકડી બેત્રણ દેકાણે વગાડી વેળે પારખી કાઢ્યું કે, એક જગ્યા નવીજ બાદીને પૂરેલી હતી.

“અહીંથી અમને મુઠ્ઠા માલ મળવા સંભવ છે.” કૉન્સ્ટેબલે ભારતર સાહેબને કહ્યું; પણ વેળે વાત કંઈ પાયાદાર નીકળશે તો મારે

અને પાત્ર કરદારીમાં લેવા પડશે. દારણ કે ખૂનીઓએ ધારણ
જાળવીને ખૂન કરવાનું અને તેમની માલમિલકત તો આપના
કબજામાં હતી. તેથી આમાન્ય રીતે આપની મુશ્કેલી થઈ શકે."

મનરની નજર તો બોંય પર હતી. તેમને તો ગેંથીએ વધારે
કંઈ વિના હતી. ખાટો ખોદાતો હતો, અને ધંડીમાં તેમાંથી મું
નીચે છે તેના ઉપર તેમના જવા મુખ અશુભો આધાર હતો.
જેને ધનના લાભે મુલ આધી હતી, પણ જેને મારવા ધારણ તે તો
જાણી મેલો હતો, તો પછી મારાણો હતો દારણ? એ મુશ્કેલી એમને
કરના મંત્રણી મેલો હતો. પોતાનાજ મુખ ખદાર મેલો હતો તે દારણ
આપના નહેતો, એને માં મેલો મેલો ખૂન મારી મંત્રણે નહેતો?
તે અપાર મેલો એમને ધારણ માં અંતરમાંથી પડતું હતું.
મોતનાના ત્રિકા મેલો તેમની છાતી ઉપરજા પડતું હતું.

કોતમાં આદનારાઓએ જુમ મારી.

"મારે! આ દારણ મુકુર. જાન અર, અર મારી."

જુમ ખાટો આપણી આપણી મેલો. પાત્રનાજ મુખ દારણ
દાર, એક દારણો આદનાં દારણી દારણો દારણો દારણો દારણો
અને તેના દારણી દારણો દારણો દારણો દારણો દારણો.

"મારે! આ તો મુશ્કેલી મેલો." કોતમાં મેલો મુશ્કેલી
દારણ મુશ્કેલી તો મેલો મુશ્કેલી મેલો મેલો મેલો મેલો
મેલો દારણો મેલો દારણો મેલો મેલો મેલો મેલો.

"મારે! આ તો મુશ્કેલી મેલો." કોતમાં મેલો મુશ્કેલી
દારણ મુશ્કેલી તો મેલો મુશ્કેલી મેલો મેલો મેલો મેલો.

કોતમાં, મારે! આ તો મુશ્કેલી મેલો. કોતમાં મેલો મુશ્કેલી
દારણ મુશ્કેલી તો મેલો મુશ્કેલી મેલો મેલો મેલો મેલો.

મારે! આ તો મુશ્કેલી મેલો. કોતમાં મેલો મુશ્કેલી
દારણ મુશ્કેલી તો મેલો મુશ્કેલી મેલો મેલો મેલો મેલો.

મારે! આ તો મુશ્કેલી મેલો. કોતમાં મેલો મુશ્કેલી
દારણ મુશ્કેલી તો મેલો મુશ્કેલી મેલો મેલો મેલો મેલો.

મૂડીવાદીઓનાં અને સ્થાપિત હિતવાળાઓનાંજ હિન સચવાય તે માટે પ્રમાણિકતા, નીતિ, વફાદારી, સત્ય ભક્તિ એ અધાતી ગ્રંથ થયેલી છે, એવું બે શ્રદ્ધ ઈશ્વરજ્ઞાણને કહે તો તે કથનનો અદિપર્વક વિચાર કરવા શેકાયા વિના શ્રદ્ધાપૂર્વક તે એનો વિશ્વાસ કરતો. તે કહેતો: “આપણે એવા અદિવાદમાં ઉતરવાની જરૂર નથી. જડવાદી-ઓને એ બધું સોંપ્યું. એ માથાકૂટની આપણે શું જરૂર? દુનિયા ગમે તે કરે, આપણે તો આપણી બલ પૂરતી કાળજી રાખવી.”

અને એ સ્વીકારવું બેઠાંએ કે ઈશ્વરજ્ઞાણનું આત્માર ચુકીનું હવન એની એ માન્યતા પ્રમાણેજ એકધારે આપ્યું આપ્યું હતું. તેણે પોતાના માર્ગમાં આવેલી લાક્ષણ્યોને અનેક વખત લાન લગાવી હતી. પોતાની સત્ય નિશાને તેમજ સ્પષ્ટ વક્તવ્યને લીધે, તેણે અનેક સ્વજનોને તેમજ મિત્રોને પણ માડું લગાડતાં હર ખામેા નહોતો. તે નિર્મળ નિખાલસતાથી એમજ માનતો હતો કે, નીતિ અને પ્રમાણિકતાનો ગદલો ઈશ્વરજ્ઞ આપે છે.

નગીનદાસ શેકની નોકરી તે પ્રમાણિકતા સાથે ઝોંકનિજ વફાદારીથી કરતો. તે પોતાના શેકને નીતિમાન અને પ્રમાણિક માનતો. અને એવા શેકની નોકરીમાં ઝોંકું મળતર હોવા છતાં તે પરમ સંતોષ અનુભવતો.

નગીનદાસના ગુરુસાનું પ્રમાણ ક્રમે ક્રમે વધતું ગયું. “ઈશ્વરજ્ઞાણ” તેણે જરાક પારખ્યો: “હું તમારો શેક છું. હું કહું તે કામ કરવા તમે બંધાયલા છો.”

“તે કામ હું કરતોજ આવ્યો છું.”

“તો પછી આ કામમાં કેમ ના પાડે છે ?”

“કારણ કે તે અનીતિનું કામ છે.”

“એ તમારું બેવાનું નથી.”

“શેક” બેબદલા માલ કહેતો. પણ આ કામને અને મારી નોકરીને સંબંધ નથી.”

“કેમ, તમારું કામનું એ રીતે કેમ નથી ?”

“જરૂર છે. પણ તમારો બેવાનું એ માલ કામ નથી.”

“તમે મારી માલે બેવાનું છે.”

“તમારું નીતિ અને પ્રમાણિકતાને એ આજ નથી હિંમત આપે છે, તમે હું બેવાનું કેમ છું.”

“એનું પરિણામ જાણો છો ?”

“તમારા જેવા નીતિના દિમાવતી અને, ભગવદ્ભક્ત, મારી આ કસોટી પડી, મારી પ્રમાણિકતાની જરૂર દર્શ કરશે.”

“ઈશ્વરલાલ ! તારી ખૂબ છે. તું મારી વાત બરાબર સમજ્યો નથી. અને લાગે છે કે હું જરૂર વેદીઓ છે. અને એવા માણસોનું આ વ્યવહાર દુનિયામાં રચાન નથી.” નગીનદાસે તેને વ્યવહાર ધર્મ સમજાવવા માંડ્યો.

“એટલે ?” ઈશ્વરલાલ ચમકી ગયો.

“એટલે એજ કે, નીતિ અને પ્રમાણિકતા આપણને સગવડ-દારક હોય ત્યાં સુધી તેને કાંઈ પણ ભોગે વગગી રહેવું, પણ જે તે આપણા માર્ગમાં અવરોધકારક થાય તો તેને ત્યાગ્ય ગણવું.”

“એ તો નર્થો દંભ કહેવાય !”

“દંભ ને દંભ. ઈશ્વરલાલ ! હું તારા જેવા વેદીઓ રહ્યા હોત તો આજે શીઓ બનવાને બદલે, રસ્તાનો બિખારી રહ્યો હોત.”

“એટલે શું બનવાન બનવા માટે નીતિ અને પ્રમાણિકતાનો ભાગ કરવો ?”

“ત્યાગ તો શું પણ જરૂર પડે તો તેનો ઓળોગોળો કરીને દરિયામાં પધરાવી દેવો. એનુંજ નામ વ્યવહારધર્મ. ઈશ્વરલાલ ! હું તને જે દંધ કહું છું તે ખાનગી કામ છે. કાંઈ બાંહેધ નથી બેઠું કે તે બેઠું નામું લખ્યું છે. અને મને લાલ થાય છે.”

“પણ શેઠ ! આપતવેરાની બસો-પાંચસોની રકમ બચાવવા તમે આવું જુદાઈ કરવાનું કહે છે ? બીજું કાંઈ એકામ નહિ જીએ તો ભગવાન તો જોવાનો છેજ ને ? શેઠ, હું તો બોલું સુધી તમને પરમ ભગવદીય, નીતિમાન અને પ્રમાણિક માનતો હતો...”

“બસ !” નગીનદાસ બરાડી ઉઠ્યો. “મારે તારી એ બધી ધાનો સાંભળવી નથી. બોલ, તારે હું કહું તેમ કરવું છે કે નહિ ?”

“નહિ, નહિ અને નહિ. શેઠ ! એક વખત તો શું પણ દસ દસ વખત નહિ.” ઈશ્વરલાલે જીરસાથી કહ્યું.

“તો આજથી તું મારે ત્યાં નહિ.”

“જલે, નોકરીની ખાતર હું અનીતિ કરીશ નહિ.”

“કંઈ વાધો નહિ. પણ શેઠ ! મને નોકરી રાખતી વખતે તમે મારી પ્રમાણિકતા માટે ખાતરી અને જામીન માગ્યા હતા...”

“તે હશે, હું હવે તમારી વાત સાંભળવા માગતો નથી.” નગીનદાસે વળી બરાડો ખાંડ્યો.

“છતાં મારે તમને એ વાત કરવીજ છે.” મરણીયા જેવી અડગતાથી ઇશ્વરલાલ બોલતો હતો.

એની એ અડગતાની નીતિ અને પ્રમાણિકતાની કલ્પનાસૃષ્ટિમાંથી ખડી થઈ હતી. આજે તેની આંખ આગળ એ સૃષ્ટિનો ઈમારતો તૂટી પડતી લાગી, ભીષણ ભૂકંપથી મહાન ઇમારતો કંકડભૂસ થઈ જાય તેમ.

ઇશ્વરલાલ જેવા શુદ્ધબુદ્ધિના નિખાલસ માણસને માટે એ આંચકો અસહ્ય હતો. તેણે હરિશ્ચંદ્ર, નળ, યુધિષ્ઠિરને યાદ કર્યા, તેની આંખ આગળ સંકળ વિશ્વ ફૂંદડી ફરતું લાગ્યું, એની નીતિ અને પ્રમાણિકતાની માન્યતાને તેના નીતિમાન, પ્રમાણિકતાના પૂજક અને ભગવદ્ભક્ત મનાતા શ્રીમંત શેઠ સુરંગથી ઉઠાવી રહ્યા હતા. ઇશ્વરલાલનું દિલ એ વાત માનવાની ના પાડતું હતું, તેના જ્ઞાન નગીનદાસના શબ્દોને સાચા માનવાનો ઈન્કાર બોધતા હતા. એની આંખો એને નગીનદાસને રચાને વેશપલટો કરીને કાંઈ શયતાન ઉભો હોય તેમ જેવા તેને સમજાવતી હતી.

તેના માનસને લાગેલા ભયંકર આઘાતનું પરિણામ એના વદનના ભાવપરિવર્તનમાં આવ્યું. તેનો દેખાવ જોઈ નગીનદાસ ગભરાયો. અને ઇશ્વરલાલને બોલતો અટકાવવાની તેનામાં તાકાત ન રહી.

*

* *

“નગીનદાસ” હવે ઇશ્વરલાલ તેને શેઠ કહેવા તૈયાર નહોતો “તમે માણસ નથી પણ શયતાન છો, શ્રીમંત નથી પણ લૂંટારા છો, ભક્ત નથી પણ હરામખોર છો, નીતિમાન નથી પણ દંભી દગાબાજ છો, પ્રમાણિક નથી પણ પાપી છો. તમારા જેવા માણસને માત્ર નિર્ધનતાને લીધે અમારા જેવાઓ તરફ અવિશ્વાસ બતાવી, પ્રમાણિકતાની સાબિતી માટે બોળાધારીઓ માગવાનો શું હક્ક છે? જો આ જગત તમારા જેવા બગભકતોથી ભરેલું હોય તો તેનો નાશ થાઓ...”

“બસ કરો ઇશ્વરલાલ,” નગીનદાસ શેઠને ઠાજતી હિંમત અને અકડાઈથી તેને અટકાવીને બોલી ઉઠ્યો: “તમે હવે અહીંથી ચાલ્યા જાઓ. તમારા જેવા વેદીઆઓની માગણીથી જગતનો નાશ થવાનો નથી તેની ખાત્રી રાખજો. જાઓ, હવે સાહેબજી! તમારો પગાર આપવો તો ન જોઈએ, છતાં હું અટલો કડોર થવા માગતો

નથી. એટલે કેશિયર તમને પગાર આપી દેશે. હવે કોઈ સો દસ નીનિમાન અને પ્રમાણિક શોડ શોધી કાઢજો."

સિદ્ધાંતશક્તિની ધૂનમાં હંશરસાસ એ અપવિત્ર વાતાવરણમાંથી ગુરુત્વ ગ્રાપી ગયો.

* *

નાણુંબીડને નામે ચારે તરફ સીમતો કામદારો પર દાપકુપની કાતીલ કુદાડી ચઢાવી રચ્યા હતા. મૃત્યુના લીપણ તૃત્ય સમી બેકારી ચોદિશથી ખાઈ ખાઈ કરતી નોકરી અને મજૂરી પર જીવનગાળાનો આધાર રાખનારાઓને ભરખી જવા તાંડવ બેલી રહી હતી.

હંશરસાસે નોકરી છોડ્યા પછી એ બેકારોની મદાસેનામાં એક નવા બેકારનો ઉમેરો કર્યો.

એને હજી પ્રમાણિકતા અને નીતિની ભાવનામાં પરમ શ્રદ્ધા હતી. તે પોતાની સિદ્ધાંતશક્તિમાં નિખાલસ હતો. અને બેકારીને લીધે ગમે, તેટલાં કષ્ટ ભોગવવાં મડે, તોપણ તેને બક્તિની કસોટી નરીકે માનીતે તે સદી સેવાની વિશુદ્ધ ધૂનથી તે અનેક પાપીઓ વચ્ચે એક પુણ્યશાળીના ગૌરવથી ફરતો.

મહિના પછી મહિના વીનના ગયા, છતાં હંશરસાસની નીતિની ભાવનાનો કે પ્રમાણિકતાનો બદલો સીનો ન્યાય કરનાર પ્રભુએ ન આપ્યો; દરમિયાન નગીનદાસ જેવા અનીતિમાન માણસને ખોટા ચાપડો બનાવનાર માણસ મળી ગયો હતો અને થોડાક મેંકડાનો આશપત વેરો બચાવ્યા ઉપરાંત તે વ્યવહાર માણસ નરીકે આપાર-માર્થી નડે નીનારતો જતો હતો. તેમજ હંશરસાસની દૃષ્ટિ પ્રમાણે જગનનોયે નાશ થયો નહોતો.

માત્ર નાણાં વિના તેનાં કુટુંબીજનો માથે તેનેજ ત્રાસ વેઠવો પડેલો હતો.

"હંશરસાસ, નીતિ અને પ્રમાણિકતા એ તો સામાન્ય જનના-ને પણ ગ્રામવા માટે રચાવેલ દિનવાળાઓએ દરથી કાઢેલી મોજના-નો એક વ્યવસ્થિત ભાગ છે." તેના એક મિત્રે એક દિવસ હંશરસાસ માથે ચર્ચા કરના કહ્યું.

"હું તેમ માનતો નથી. રામરાય ! તમારા વિચારો દહાડે દહાડે જરૂરથી થતા જાય છે. તમે ખાસ મિત્ર છો, પણ હું તમારા આ વિચારો સાથે મદમત થઈ શકું તેમ નથી."

નથી. એટલે કેમિયર તમને પમાર આપી દશે. હવે કોઈ સો ટકા નીનિમાન અને પ્રમાણિત શેડ સોધી કાઢવો."

સિદ્ધાંતભક્તિની ધૂનમાં ઈશ્વરશાસ એ અપવિત્ર વાતાવરણમાંથી પુરનજ ચાલી ગયો.

*

* *

નાણાંબીડને નામે ચારે તરફ શીખતો કામદારો પર 'કાપકુપ-ની કાતીય કુલાડી ચલાવી રવા હતા. મૃત્યુના બીજા નૃત્ય સમી ખેકારી એદિશથી 'ખાઈ' ખાઈ કરતી નોકરી અને -મજૂરી પર જીવનચાલનો આધાર રાખનારાઓને ભરખી જવા તાંડવ ખેલી રહી હતી.

ઈશ્વરશાસે નોકરી છોડ્યા પછી એ ખેકારોની મહાસેનામાં એક નવા ખેકારનો ઉમેરો થયો.

એને હજી પ્રમાણિકતા અને નીતિની ભાવનામાં પરમ શ્રદ્ધા હતી. તે પોતાની સિદ્ધાંતભક્તિમાં નિખાલસ હતો. અને ખેકારીને ભીધે ગમે તેટલાં કષ્ટ ભોગવવાં થકે, તેણે તેને ભક્તિની કસોટી નરકિ માનીને તે સહી લેવાની વિશુદ્ધ ધૂનથી તે અનેક પાપીઓ વચ્ચે એક પુણ્યશાળીના ગૌરવથી ફરતો.

મદિના પછી મદિના વીનનાં ગયા, છતાં ઈશ્વરશાસની નીતિની ભાવનાનો કે પ્રમાણિકતાનો બદલો સૌનો ન્યાય કરનાર પ્રભુએ ન આપ્યો; દરમિયાન નગીનદાસ જેવા અનીતિમાન માણસને ખોટા ચાપટો બનાવનાર માણસ મળી ગયો હતો અને થોડાક સંકડોનો આધાર વેચી બચાવ્યા ઉપરાંત તે વ્યવહાર માણસ તરીકે વ્યાપાર-માથી નફો નીનારતો જતો હતો. તેમજ ઈશ્વરશાસની દબ્બા પ્રમાણે જીવનનોયે નાશ થયો નહોતો.

માત્ર નાણાં વિના તેનાં કુટુંબીજનો સાથે તેનેજ ત્રાસ વેઠવો પડતો હતો.

"ઈશ્વરશાસ, નીતિ અને પ્રમાણિકતા એ તો સામાન્ય જનના-ને વશ રાખવા માટે સ્થાપિત દિનવાજાઓએ કસી કાઢેલી મોજના-નો એક વ્યવસ્થિત ભાગ છે." તેના એક મિત્રે એક દિવસ ઈશ્વરશાસ સાથે ચર્ચા કરનાં કહ્યું.

"હું તેમ જાનતો નથી. રામરાય! તમારા વિચારો દડાકે દડાકે જરવાદી ઘના જાય છે. તમે મારા મિત્ર છો, પણ હું તમારા આ વિચારો સાથે સદમન થઈ શકું તેમ નથી."

“તેમાં કંઈજ નવાઈ નથી ઈશ્વરભાઈ! અનેક વર્ષોથી નીતિને નામે જે વ્યવસ્થિત ભ્રમણા ઉભી કરવામાં આવી છે, તેથી તેણે સત્યનું રૂપ પકડ્યું છે અને સામાન્ય જનતા પૂરેપૂરી નિષ્વાસતાથી તેમાં શ્રદ્ધા રાખે છે, એટલે તમે ત્યાંસુધી કહેવાતા અધ્યાત્મવાદને છોડી નક્કર ભૌતિકવાદી નજરે આ બધી વ્યવસ્થાને જોતા ન થાઓ ત્યાંસુધી તમારા વિચારો બદલાવાના નથી.”

“રામરાય! દંભી બંગલકતોની દાંભિકતાની વેદી પર ભલે હું અને મારું કુટુંબ બલિદાન બનીએ, તોપણ આ ઈશ્વરલાલ પોતાની સિદ્ધાંતભક્તિમાંથી કદી પણ ચળવાનો નથી. દાંભિકતાના બલિદાન તરીકે અમારો ભોગ કોઈક વખતે તો કોઈકની આંખ ઉઘાડશે...”

“એ બધી હવાઈ કટપનાઓ છે. ઈશ્વરભાઈ! જગતના આદિ-યુગથી આજ સુધી તમારા જેવા લાખખો નહિ પણ કરોડો તખ્તાલસ માણસોએ એવી જ સિદ્ધાંતભક્તિની ભૂલભરી માન્યતાની વેદી પર બલિદાન બન્યા છે, છતાં તેથી હજી કોઈની આંખ ઉઘડી નથી. તે માટે તો જુદીજ વિચારસરણીની જરૂર છે.”

“તે હશે, પણ મારે માટે તો મારા વિચારોજ ફીક છે.”

“તે ભલે. છતાં યાદ રાખજો ઈશ્વરભાઈ, કે એ જગતના વિચારોથીજ દંભી બંગલકતોની જમાત ચાલુ રહે છે. ત્યારે અમારા જેવાની વિચારસરણી પ્રમાણેની નવીન સમાજવ્યવસ્થા એવા દંભને માટે પ્રાણુધાતક ફટકા સમાન છે.”

“મારાથી એ વિચારો સમજી શકાતા નથી.”

ઈશ્વરલાલ છેવટ સુધી મક્કમ રહ્યો.

*

* *

નોકરીનો પત્તો ખાતો ન હતો. પાસેની થોડી ઘણી મૂડી ખલાસ થઈ ગઈ હતી. લહેણદારોની ઉધરાણી વધી હતી. ઈશ્વરલાલની મુંઝવણનો પાર ન હતો.

તેવામાં સખ્ત મહેનત અને ચિંતાથી એની પત્ની બિમાર થઈ. ઈશ્વરલાલ તેને પોતાના પ્રાણતુલ્ય ચાહતો. પરંતુ આજે દાકતર બોલાવવા માટે તેની પાસે પૈસા નહોતા.

ઈશ્વરલાલની મુંઝવણે તેના માથાને ફેરવવા માંડ્યું. તેનાથીયે ન સમજી શકાય તેવો પક્ષટો તેમાં થયો.

હતાશ બનેલો ઈશ્વરલાલ બધું સહન કરી શક્યો, પણ પત્નીની

માંથી વખતે આર્થિક મુઝવણી તેનાથી સદન થઈ ન શકી.

“નીતિનિમિત્તિનું” અને પ્રમાણિકતાનું આજ કળ ?” તેના અંતરમાંથી આવજા ઉઠ્યો.

અને વિચારપરપરાએ તેને ઘેરો, ‘ધૈર્ય જાણું કરે છે’ એવી તેની શ્રદ્ધા ને વખતે ડગી ગઈ અને તેના વિચારોને કેંદ્રસ્થાને નગીન-દાસ આવીને ઉભો રહ્યો.

“એણેજ મારી આ દયા કરી.”

પછી તો એ વિચારમાળાજ ચક્કર ચક્કર કરવા લાગી.

“એણેજ મારી આ દયા કરી” એ પાંચ શબ્દો તેની આંખો આગળ ધગધગતા અંજારાની માફક દેખાવા લાગ્યા. આખી દુનિયા તેની નજર આગળથી એકાએક અદૃશ્ય થઈ.

ધૈર્યલાસ દિવાના જેવો બની ગયો.

“એણેજ મારી આ દયા કરી” એનું એ વાક્ય તે ખોસવા લાગ્યો.

અને દોષક અદૃશ્ય શક્તિએ તેને જેવ્યો હોય તેમ તે ધર-માંથી નીકળી ગયો.

*

* *

નગીનદાસના મહાન આગળ ખૂન ખગબગાટ મચ્યો હતો. નગીનદાસનું ખૂન થયું હતું.

ધૈર્યલાસ ભોલીઝરતા ખજર સાથે તેના શખ આગળ ઝનુની દિવાના માફક ઉભો હતો અને દિવાનાની માફક ખોત્તવા કરતો હતો.

“એણેજ મારી આ દયા કરી !”

(તા. ૧૮-૨-૧૯૩૪ ના આઠવાડીક “પ્રજાનિત્ર દેસરી”માંથી)

૬૭-૨રિંગ

સંધ્યા શાંત હતી, પવન પણ શાંત હતો, સાગરનાં નીર પણ શાંત હતાં. સર્વ કાંઈ શાંત હતું, પણ રસીદનું હૃદય ?

તેનું હૃદય શાંત ન હતું ! અશાંત હતું, એ અશાંત હૃદયમાં આગ હતી, રસીદ એ આગમાં બળતો'તો, આગનો એ સ્વભાવ છે કે પોતાના સપાટામાં સપડાએલી વસ્તુને યાળા ખાખ કરે ! પણ રસીદને તે ખાખ ન કરી શકી.

એ આગ ખાખ કરે તેવા પ્રકારની હતીજ નહિ; જુદાજ પ્રકારની હતી. એ આગ એવા પ્રકારની હતી કે માણસ બળા બળાને જીવે ! રસીદને માટે પણ એમજ હતું. એ જીવતો'તો, બળા બળાને !

રસીદ ગરીબ હતો. ગરીબાઈમાં બેકાર બન્યો હતો. ને બેકાર એટલે મૃતદશા, અને એ મૃતદશા એજ એની આગ હતી.

એ બળતી આગમાં માત્ર તેને એક સહારો હતો, અને તે એની સ્ત્રી. એનું નામ ગુલનાર !

ગુલનાર ગુલનારજ હતી. ગુલ એટલે ફૂલ, એ ફૂલ વિશ્વસિત હતું સર્વ વાતેઃ હૃદયમાં, આંદાજમાં, વિચારમાં, ગુણમાં.

રસીદ એના હૃદયનો પરવાનો હતો; એના આંદાજનો મજબૂત હતો, એના વિચાર પર મુગ્ધ હતો, એના ગુણ પર મરતો.

અને ગુલ ! એ તો એની શયદા હતી, મરના રસીદ પર એ જાન આપતી હતીઃ જોડી મઠાની હતી.

બેઉ બેઠાં હતા. આકાશ તરફ જોઈ રસીદ બોલ્યોઃ

“આપારે સમય ક્ષેત્ર છે નવ ”

“સંધ્યેના.”

“આપનું જીવન પાનું એવુંજ છે ને ”

“ક્યારેક હિંસા એવું પણ હતું ને ”

“એ ખરું, પણ હાનવું. ”

“એમાં શું ? એ તો મનવજીવનના તમારું જીવન ક્યારેક હિંસાનું તો ક્યારેક સંધ્યેનું એવું તો જીવન એ હાનવું એ હાનવું વૃજનું હતું તેમ જીવન ન હતું. પણ ક્યારેક સંધ્યેનું જીવન હતું. અને તે એ જીવનજીવન હતું. અને એ જીવન હતું. મઠાની

કલા દિવને દિવાસો આપવા તે હસી હતી.

તે કે રસીદના દિવને દિવાસો આપવા તે હસી, પણ છતાં પેને બળતી હતી કે 'હવે શું કરશું?' ઘરમાં ફક્ત બાપી બે રખિયા રહ્યા છે. ઘરેણામાં માત્ર "એરિંગ"ની જોડ છે; પણ એથી શરૂ શું હતું?

આમ એક તરફ રસીદ બજતોતો, બીજી તરફ ગુલનાર. એવી સ્થામાં એના મુખમાં નિરાશા ન હતી, ચહેરા પર સ્મિત હતું. આખમાં આશા રમતી હતી, મરતા માણસ જેવી!

'પણ હવે શું કરશું શું ગુલ?'

"કરશું શું? ખુદા માલીક છે. મુંઝાવ છે શા માટે?"

"ન મુંઝાવે તો શું કરે?"

"સોની પાસે જાવ."

"હાં શું છે?" એરીંગ કાનમાંથી હિતારતાં ગુલ બોલી.

"ઓ આ એરીંગ, ગીરવી રાખી તેના પર પૈસા લાવો."

"એ પૈસા કેટલા દિવસ આવશે?"

"દિવસોની ચિંતા તમે સામાટે કરો છો? પછીનું ખુદા નહિ સંભાળી શકે?"

રસીદ એરીંગ લીધાં. એરીંગ લેતાં એને વિચારો આવ્યા: કેવા માખથી મેં બનાવરાવ્યાં હતાં, કેટલા ઉમંગથી મેં પહેરાવ્યાં હતાં! અને આજે તેને કેવા ઉમંગથી ઉનાડું છું? એ વિચારો ન હતા, નમ્નર હતાં, એક એક વિચાર એક એક નરતર ધઈ જગરમાં ખૂંચતો હતો.

રસીદ જગરમાં દઈ ને હાથમા એરિંગ લઈ સુસેમાન પાસે આવવા ઉપડ્યો.

રસીદનું મિત્રમંડળ વિચાળ હતું, સગાં પણ ધણાં હતાં; પણ એ બધાં મરીબી આવનાં દૂર ખરેખર હતાં. આજે સુસેમાન તેને સહાય હતા.

એ સહાય તેની હાથનથી અણવાડે હતા. કારણ, તેઓની મિત્રતા નવી હતી: માત્ર સાન આઠ માસની.

એને રસીદની હાથનની દરકાર ન હતી. એ નો એમ સમજતો હતો કે, રસીદ સુખી છે.

રસીદને સુખી માનનાર ગીરવીની હાથનની દરકાર ક્યાંથી કરે? એ તો રસીદને જોતો ત્યાર બાવનાં જિજ્ઞાસા કરતો, એના રમનામાં જગર પાથરતો.

એવા એ સુસેમાન પાસે, ના! ના! સુસેમાનના પ્રેમ પાસે

રસીદે પોતાની હાલત છુપાવી હતી. પછી એ રસીદને મુખી માને એમાં નવાઈ શી ?

રસીદે એરિંગ લીધાં ને બહાર આવ્યો સુલેમાન પાસે આવવાને. સુલેમાન પણ બહાર નીકળ્યો તો રસીદ પાસે આવવા. રસ્તામાં બેઠે મળ્યા. સુલેમાન બોલ્યો :

“હું તો તારીજ પાસે આવતો તો. રસીદ.”

“અને હું પણ તારીજ પાસે આવવા નીકળ્યો છું.”

“સારું થયું, ચાલો હવે.”

“ક્યાં જઈશું ?”

“સોની પાસે.” રસીદ એ શબ્દો સાંભળી ચોકચો, પગ પાસે સપને નેંધે ઘ્રેષ્ઠ ચોકે એ રીતે.

“શા માટે ?”

“એરિંગ લેવાં છે.” આ શબ્દોથી તો રસીદની હાલતજ બદલાઈ.

બેઠે મિત્રો હતા. બેઠેને સોની પાસે જવાનું હતું; એકજ કાર્ય માટે; પણ એકને વેચાણ કરવું હતું, બીજાને ખરીદી. આ કેવી વાત ! કેવો સંબોગ !!

રસીદ જે વાત સુલેમાન પાસે કરવા આવ્યો તો તે ન કરી શક્યો. ખરી રીતે તો વાત કરવા માટે પણ તે ડચમચ હતો. અસ્થિર હતો, તેમાં સુલેમાનના ‘એરિંગ’ની વાતથી તેના વિચારો પવન થઈ ગયા.

બેઠે સોની પાસે જવા ચાલ્યા જતા હતા ! બેઠેના મનમાં “એરિંગ” રમતાં હતાં. વસ્તુ એકજ હતી, લાવ જુદા હતા.

“આજે ફિલ્મ સારી છે, ત્યાંજ ચાલને ! એરીંગનું પછી બેંધ લેવાશે !” ચાલતાં ચાલતાં સુલેમાન બોલ્યો.

રસીદ પણ એજ વિચારી રહ્યો હતો કે સોની પાસે આજે ન જવાય તો સારું. કુદરત એના વિચારને અનુકૂળ થઈ. એ સુલેમાનના વિચારને સંમત થયો. અને બોલ્યો :

“કંઈ ફિલ્મમાં જઈશું ?”

“સેટોડિયાની.” રસીદ એકમત થયો ને બેઠે આવ્યા થીએટર પર. આવી ટિકિટો લીધી ને ગયા અંદર. સમય થતાં ફિલ્મ શરૂ થઈ ! એક પછી એક દૃશ્ય આવવા લાગ્યાં.

“એક શેઠિયો હતો. માલેતુગર હતો, માલેતુગર હતો છતાં સદો રમતો હતો અધિક માલેતુગર બનવા.”

સદામાં એ મેળવતોજ ગયો. જેમ જેમ એ મેળવતો ગયો, તેમ તેમ એની લાલસા વધવા લાગી અને એ વધેલી લાલસાએ

તેને વધુ ઉત્તેજિત થયો. એ વધુ રમવા લાગ્યો; વધવાની આશાએ.

પણ એ વધુ મેળવી ન શક્યો. મેળવવાનું જતાં એ ગુમાવવા લાગ્યો. એણે ધણા ગુમાવ્યા, 'મેળવ્યા અને ગુમાવ્યા.

ગુમાવવાથી એ બેનાળ થયો અને ગરમીથી રમવા લાગ્યો ત્યારે કદીક મેળવવાનો આંકડો વધી જતો, તો કદીક ગુમાવવાનો. અતિ ગુમાવવાનો આંકડો ખૂબ વધ્યો જતો હતો; "સ્પિડોમીટર"નો લાલ કોરો વધે એ રીતે.

જગત પર ચડેલા એ શેરીઆએ પરિણામની દરકાર ન કરી. એ તો કાર્ટ રમ્યે જતો હતો, અંતની દરકાર સિવાય.

અને પરિણામ શું આવ્યું તે જણાવવાની જરૂર છે ખરી ? પોતાની ઇજ્જત ટકાવવા એણે મિફ્ટ પટ નજર દોડાવી, દોડેલી નજર સ્થિર થઈ, ને મિફ્ટ વેચાઈ.

છતાં પૂરું ન થયું. પૂરું કરવા એણે ધરણું વેચ્યું, છતાં અર્ધ ન સર્યો. છેલ્લે તે "ઐરિંગ" વેચવા નીકળ્યો શ્રવનનિર્વાહ ચલાવવા, અને એજ તો સિનેમાલેખકની કમાલ હતી.

પડદા પર "ઐરિંગ"નો "ક્યોઝ આપ" બોધ રસીદ કપીને રહી ગયો.

સુભેમાનના મુખમાં 'ઐરિંગ'ની વાત હતી. પોતાના ખિસ્સામાં ઐરિંગ હતું. પડદા પર પણ 'ઐરિંગ'જ આવ્યાં; આથી રસીદના મુખમાંથી એક નિઃશ્વાસ નીકળી ગયો. સાથે અચાનક શબ્દો પણ સરી પડ્યા કે, "શું ! ઐરિંગ બૂત થઈને પડ્યાં છે ?"

"શું છે રસીદ ?"

"કાંઈ નથી." સુભેમાને વધુ દરકાર ન કરી. એણે નિગર દરખમાં એકતાર હળું, માનાર વિજા પર એકતાર દોષ એ રીતે.

ઘાડી વાર થઈ સ્ટોડિયાની દયા ખાતો સુભેમાન બોલ્યો: "એ ઐરિંગ પછી શું કરશે ?"

રસીદ એને જવાબ દેવી રીતે આપે ? એને પાલુ એજ સવાલ હતો કે, ઐરિંગ પછી હું શું કરીશ ? સવાલો બન્નેના એક દના પણ જવાબ ક્યાં ?

"ઐરિંગ પછી શું કરશે ?" સુભેમાને પૂછતું ચાલુ રાખ્યું. ઉત્તરમાં તો એને જ દનો, પણ એ ઉત્તર એનાથી આપી ન શકાયો. એ બનાવટ દરનાં બોલ્યો: "ઐરિંગ વેચી નાખે."

"પછી ?" ગુલનદે શું કહ્યું હતું ને સ્મીલને વાદ આવ્યું, રંધી બોલ્યો: "પડદા પર વિશામ રાખે."

આ દનરથી સુભેમાનને સુનિદ થયો, પણ દોષ એ તેવો નહિ.

એના મનમાં એજ વાત રમ્યા કરતી હતી કે “આવી દશામાં આવી પડેલો માણસ શું કરે ?”

ફિલમ ફિનીશ થઈ. જેહ બહાર આવ્યાં. ચિયેટરથી ઘર ખેંચતાં દૂર ન હતાં. એટલે વાહનની દરકાર ન કરતાં જાને ચાલવા લાગ્યા. ચાલતાં ચાલતાં સુલેમાન બોલ્યો:

“ફિલ્મ ઘણીજ દર્દભરી હતી નહિ ?”

“મારા જેટલી નહિ,” પણ એ શબ્દો રસીદ બોલી કેમ શકે ? એ બોલ્યો: “સમાજને આવાંજ ચિત્રપટોની જરૂર છે.”

પછી થોડીક અર્થ વગરની વાતો થઈ ને રસીદનું ઘર આવી લાગતાં જાને છૂટા પડ્યા.

રસીદ ઘરમાં આવ્યો. ગુલ પૂછવા લાગી:

“એરિંગ રાખી આવ્યા ?”

“આજે જવાયું નથી, કાલે વાત. ખીજી તરફ સુલેમાનને પણ તેમી સ્ત્રી રહિયા પૂછવા લાગી: “એરિંગ લાવ્યા ?”

“આજે જવાયું નથી, કાલે વાત.”

ખેંચના ઘરમાં એકજ વાત: એક તરફ ગુલનાર એરિંગ રાખી આવવા વિશે પૂછી રહી હતી; ખીજી તરફ રહિયા એરિંગ લાવવા વિશે પૂછી રહી હતી. જેહ મિત્રોના જવાબ પણ એકજ હતા. આ પણ એક વિચિત્રતા નહિ તો ખીલું શું ?

રાત ગઈ, સવાર આવી, અર્થ જરા ઉપર આવ્યો ને રસીદ બહાર નીકળ્યો એરિંગ લઈને.

સોની પાસે આવ્યો. સોની રસીદને ન ઓળખે એ બનેજ કેમ ? રસીદે એરિંગ સોનીના હાથમાં આપ્યાં.

એજ તો એ એરિંગનો ઘડનાર હતો. આજે એજ તેનો સેનાર હતો. સોનીનું નામ હતું મનજીભાઈ. મનજી બોલ્યો, “આને શું કરવું છે ?”

“રખાવવાં છે” સોનીએ કાંટાનાં પક્ષાંને ફૂંક મારી એરિંગ નાખ્યાં, તોળ્યાં, ઝર) નાં થયાં. મનજી કહેવા લાગ્યો: “ઝરનાં થયાં, ૩૬ મગશે.”

“આપો.”

“આ કાગળ લ્યો, વજન લખો, ઘરેલાનું નામ અને તમારું પણ.”

રસીદે કાગળ લીધો ને સોનીના બોલેબોલ લખ્યા. કાર્ય પૂરું થયું. મનજીએ બેનાળીસના છત્રીસ આપ્યા, સોની એક પ્રમાણ !

રસીદ ઘેર આવ્યો. રૂપિયા લઈને. બરાબર તેજ સમયે સુલેમાન નીકળ્યો એરિંગ લેવા, બિરસાનાં રૂપિયા નાખાને ! !

"મનુષ્યભાઈ ! શું થઈ રહ્યું છે ?"

મોની પાસે આવતાં સુલેમાન બોલ્યા.

"આવો, આવો આવો, સુલેમાન માં ! પત્ને દિવમે !"

સુલેમાન ભેટો, મનુષ્ય કહેવા લાગ્યો : "શું કરમાય છે શે ?"

ઐરિંગની એક મુંદર લેડ લેડાંએ છીએ."

"ભલે, બનાવી આપું."

"તૈયાર લેડાંએ, બનાવવી નથી."

તૈયાર નથી એટલે કદું છું કે બનાવી આપું !"

"એમ્પલ !"

"વાર, એકાદ સારી લેડ ભે-આર દિવમમાં બનાવી રાખતે."

"એમ્પલનું શું કામ છે ? નમારા પ્યાનથી એક સરસ લેડી બનાવી રાખતે."

"મારી પાસે ભે-આર જુદા જુદા નમુનાની લેડી ગીર પડી છે, એને પસંદ કરાવી આવો એટલે "શેડાપ્લી"ના મનપસંદ બને !"

મનુષ્ય હસતાં હસતાં બોલ્યો.

"વાર ! લાવો."

મનુષ્યએ ભે-ત્રણ લેડીઓ આપી. એમાં રસીદવાળી લેડ પહોં હતી.

એ ત્રણે લેડી ગીરે હતી એટલે સાથે ગીરાખતના કાગળો દેના. એનીએ લેડીઓ સુલેમાનના હાથમાં મૂકીને કાગળો ગાદી પર મૂક્યા અરુણવ્યસ્ત.

સુલેમાન ઐરિંગ લેવા લાગ્યો. ઐરિંગ લેનાં લેતાં એની નિમાદ રસીદના ગીરાખત પર અચ્ચાનક પડી.

એ નો'તો જાણુનો કે, આ ગીરાખત રસીદનું છે; એ તો અમરથો વાંચવા લાગ્યો, ચાલતો માણસ નામનાં પાટીઆં વાંચે એ રીતે. કાગળનું વાંચન પૂરું થતાં એના હોઠા ઉડી ગયા. એ બોલ્યો : "આ કોની લેડી છે ?"

ભે-આર વખત ધરણાં લેવા રસીદ સુલેમાનની સાથે આવ્યો દેતો. એટલે મનુષ્ય કહેવા જરા સંક્રાચ્યો : "હશે કોઈની પણ. તમે તમારે પસંદ કરાવી લાવો ને ?"

"તોપણ..... ?"

"રસીદની છે."

"એ ક્યારે રખાવી ગયો ?"

"હમણાં."

"શું હમણાં ?"

એના મનમાં એજ વાત રમ્યા કરતી હતી કે “આવી દશામાં આવી પડેલો માણસ શું કરે ?”

ફિલમ ફિનીશ થઈ. બેઉ બહાર આવ્યા. ચિયેટરથી ઘર બેઠનાં દર ન હતાં. એટલે વાહનની દરકાર ન કરતાં બંને ચાલવા લાગ્યા. ચાલતાં ચાલતાં સુલેમાન બોલ્યો:

“ફિલમ ઘણીજ દર્દભરી હતી નહિ ?”

“મારા જોટલી નહિ,” પણ એ શબ્દો રસીદ બોલી કેમ શકે ? એ બોલ્યો: “સમાજને આવાંજ ચિત્રપટોની જરૂર છે.”

પછી થોડીક અર્થ વગરની વાતો થઈ ને રસીદનું ઘર આવી લાગતાં બંને છૂટા પડ્યાં.

રસીદ ઘરમાં આવ્યો. ગુલ પૂછવા લાગી:

“એરિંગ રાખી આવ્યા ?”

“આજે જવાયું નથી, કાલે વાત. બીજી તરફ સુલેમાનને પણ તેમી સ્ત્રી રહ્યા પૂછવા લાગી: “એરિંગ લાવ્યા ?”

“આજે જવાયું નથી, કાલે વાત.”

બેઠના ઘરમાં એકજ વાત: એક તરફ ગુલનાર એરિંગ રાખી આવવા વિષે પૂછી રહી હતી; બીજી તરફ રહ્યા એરિંગ લાવવા વિષે પૂછી રહી હતી. બેઉ મિત્રોના જવાબ પણ એકજ હતા. આ પણ એક વિચિત્રતા નહિ તો બીજું શું ?

રાત ગઈ, સવાર આવી, સૂર્ય જરા ઉપર આવ્યો ને રસીદ બહાર નીકળ્યો એરિંગ લઇને.

સોની પાસે આવ્યો. સોની રસીદને ન આગળે એ બનેજ કેમ ? રસીદે એરિંગ સોનીના હાથમાં આપ્યાં.

એજ તો એ એરિંગનો ઘડનાર હતો. આજે એજ તેનો લેનાર હતો. સોનીનું નામ હતું મનજીભાઈ. મનજી બોલ્યો, “આને શું કરવું છે ?”

“રખાવવાં છે” સોનીએ કાંટાનાં પદ્ધાંતે ફૂંક મારી એરિંગ નાખ્યાં, તોળ્યાં, ઝર) નાં થયાં. મનજી કહેવા લાગ્યો: “ઝરનાં થયાં, ૩૬ મળશે.”

“આપો.”

“આ કાગળ લ્યો, વળન લખો, ઘરેણાનું નામ અને તમારું પણ.” રસીદે કાગળ લીધો ને સોનીના બોલેબોલ લખ્યા. કાર્ય પૂરું થયું. મનજીએ બેતાળીસના છત્રીસ આપ્યા, સોની એકદ પ્રમાણે !

રસીદ ઘેર આવ્યો રૂપિયા લઈને. બરાબર તેજ સમયે સુલેમાન નીકળ્યો એરિંગ લેવા, ખિરસામાં રૂપિયા નાખીને !!

“તેમ મનજીભાઈ ! શું થઈ રહ્યું છે ?”

મોની પાસે આવતાં સુસેમાન બોલ્યો.

“અરો, આવો આવો, સુસેમાન દે !” થજે ત્રિમે ?”

સુસેમાન બેઠો, મનજી કહેવા લાગ્યો : “શું કર્યું છે ?”

એરિંગની એક મુંદર લેડ લેઈએ છીએ.”

“ભલે, બનાવી આપું.”

“તૈયાર લેઈએ, બનાવી નથી.”

તૈયાર નથી એટલે કહું શું કે બનાવી આપું ?”

“એપક્ષ ?”

“વાર, એકાદ સારી લેડ બે-ચાર દિવસમાં બનાવી રાખતો.”

“એપક્ષનું શું કામ છે ? નમારા ખાનગી એક સરખા લેડી બનાવી રાખતો.”

“મારી પાસે બે-ચાર જુદા જુદા નમુનાની લેડી ગીર પડી છે, એને પસંદ કરાવી આવો એટલે “શોપ્પી”ના મનપસંદ બને !” મનજી હસતાં હસતાં બોલ્યો.

“વાર ! લાવો.”

મનજીએ બે-ત્રણ લેડીઓ આપી. એમાં રસીદવાળી લેડ પસંદ હતી.

એ ત્રણ લેડી ગીરા હતી એટલે સાથે ગીરાખતના કાગળો દેના. મોનીએ લેડીઓ સુસેમાનના હાથમાં મૂકીને કાગળો ગાદી પર મૂક્યા અસ્તવ્યસ્ત.

સુસેમાન એરિંગ લેવા લાગ્યો. એરિંગ લેતાં લેતાં એની નિગાહ રસીદના ગીરાખત પર અચાનક પડી.

એ નોંતો જાણ્યો કે, આ ગીરાખત રસીદનું છે; એ તો અમરથો વાંચવા લાગ્યો, આશ્વતો માણસ નામના પાટીઆં વાંચે એ રીતે. કાગળનું વાંચન પૂરું થતાં એના હોશ ઉડી ગયા. એ બોલ્યો : “આ કોની લેડી છે ?”

બે-ચાર વખત ધરેણા લેવા રસીદ સુસેમાનની સાથે આવ્યો દેના. એટલે મનજી કહેતાં જરા સહાયાયો : “હશે કોઈની પણ. તમે તમારે પસંદ કરાવી લાવો ને ?”

“તોપણ..... ?”

“રસીદની છે.”

“એ ક્યારે રખાવી ગયો ?”

“હમણાં.”

“શું હમણાજ ?”

“હા !”

“કેટલામાં ?”

“છત્રીસમાં.”

“વાર ! એ જોડી મને આપ ને લે આ ચાલીસ.”

“અરે શેઠ ! એની મૂળ કિંમત ૪૨) છે. ગીરવીમાં હમેશાં એ-ચાર ઓછાજ અપાય છે.”

૪માં ખીછ એક તોટ ઉમેરતાં મુલેમાન બોલ્યો : “લે આ ૫૦)”

“પણ.....”

“પણ બધું રહેવા દે ને; તું મને ઓળખે છે ને; હું એનો મિત્ર છું. એ લેવા આવશે નહિ. લેવા આવે તો માફ નામ લેજો !”

મુલેમાને એરિંગ લીધાં. ને રસીદ પામે આવવા નીકળ્યો. રસ્તામાં રાતની વાત તેની આંખ સામે આવી ઉભી રહી. “એરિંગ ભૂત થઈને પડ્યાં છે” એ શબ્દનો અર્થ હવેજ તે સમજી શક્યો.

“પણ ખરી રીતે કોઈની આવી દશા હોય તો એ શું કરે ?” એનો ઉત્તર એ શામાટે એણે ઉડાવનારો આવ્યો ? અંતરમાંથી અવાજ આવ્યો : “ઉત્તરમાં એજ હોય, પછી ઉત્તર શું આપે ?” તો હવે એ શું કરશે ? એ આગળ વિચારી ન શક્યો. એનું હૃદય મિત્રપ્રેમથી છલકાઈ ગયું અને તે છલકાયલી પ્યારની લાગણી આંખોમાં આવી વસી.

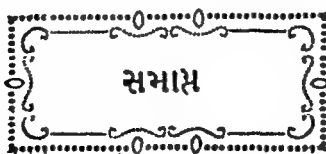
મિત્રની આવી કફોડી સ્થિતિથી એનું અંતઃકરણ રડી ઉઠ્યું.

મુલેમાન રસીદને ઘેર આવ્યો. રસીદ ઘેરજ હતો, ખેડો હતો, સામે ગુલનાર પણ બેઠી હતી. એ મુલેમાનને આવકાર આપતાં બોલી : “આવો ભાઈ”

મુલેમાન કાંઈ ન બોલ્યો. ખિસ્સામાં હાથ નાખ્યો, એરિંગ કાઢ્યાં, બતાવ્યાં, અને બોલ્યો : “આ કોનાં છે ?” અને એ એરિંગ જોયાં; અને અવાચક બની ગયાં. પથ્થરના પૂતળા પ્રમાણે !

બેઠીની એકજ દશા જોઈ, એજ દશામાં એનો ઉત્તર હતો. આ ઉત્તરથી મુલેમાનનું હૃદય રડવા લાગ્યું. સામે બંનેનાં હૃદય તો રડતાંજ હતાં. ત્રણેનાં જીગરની એકજ સ્થિતિ હતી !!

(તા. ૧૮-૨-૧૯૩૪ ના અડવાડીક “મુબઈ સમાચાર”માંથી)

આ સંસ્થાના તૈયાર ગ્રંથો

૧-ચોરેજ ઉપરાંત રજરજર તથા વી. પી. ખર્ચ જુદું લાગે છે. ૨-મંગાવેલામાંનું જે ન આવે તે ખલાસ સમજવું. ૩-મૂલ્ય તથા પેટીમાં ૫૦ ના બા- પ્રથમ મોકલીને કમમાં કમ ૮-૧૦ નાં પુસ્તકો રેકરરતે મંગાવવાથી ખર્ચ જુદું જોઈએ આવશે. ૪-અમદાવાદના કાર્યોલય માટે ધણાંખરાં પુસ્તકોની કિંમત જાપ્તા કરનાં થોડી ધરાડેથી તે પણ આમાં આપી છે; અને ૩. ૧૦૦)નાં લેવાથી એમાં પણ ૬૧ ટકા કપાશે. ૫-મુંબઇના કાર્યોલય માટે આમાં જે કિંમત જાપી છે; તેમાં પણ કમમાં કમ ૨૫)નાં પુસ્તક લેવાથી જે આના મુજબ કપાશે. ૬-જે પુસ્તકની તરત માટે અથવા અમુક મુદત માટે કિંમત અરધી, ચોણી કે કાંઈ પણ ઓછી રખાય, તેમાં કમિશન કપાશે નહિ, તથા મુંબઇના કાર્યોલયમાં ખર્ચ જોગી વધુ કિંમત રહેશે. ૭-આ સંસ્થામાં મળતી આંખ, વાંછી તથા સાપનો દવાનાં લાભ તથા વાપરવાની અને બનાવવાની વિધિ વગેરે જુદું જાપેલું મળશે.

ઉત્તમ ધાર્મિક ગ્રંથો

મુંબઇમાં અમદા-

મૂલ્ય વાદમાં

સંપૂર્ણ મહાભારત-શુદ્ધ ગુજરાતી ભાષાતર ...	૩૬	... ૩૨
દક્ષીણીય રામાયણ-ઉત્તમ ભાષાતર-૩૨ ચિત્રો....	૪૫	... ૪)
મહાભારતનું શાંતિપર્વ-ઉત્તમ ભાષા, નવી આદિતિ	૫	... ૪૫
શ્રીયોગવાસિષ્ઠ મહારામાયણ-એ ભાગમાં ...	૧૦	... ૮
શ્રીશાંતેશ્વરી ભગવદ્ગીતા-નવી આદિતિ ...	૨૧	... ૨
શ્રીરામબોધ-નવી આદિતિ ...	૨૧	... ૨
શ્રીભગવતી ભાગવત-ઉત્તમ ભાષાતર ...	૪૫	... ૪
શ્રીમદ્ભાગવત-અનિત નવી આદિતિ ઉપાયેથી મળે		
શ્રીરામકૃષ્ણકથામૃત-જને ભાગ ભેગા... ..	૩૫	... ૩
મહાભારત અને રામાયણવિષે કેટલાક વિચાર ...	૦૫૫	... ૦૫૫
શ્રીમદ્ભાષાતર વિષે ખામ જાણવા જેવા વિચાર ...	૧૫	... ૧
ધર્મતત્ત્વ-અકિમચરિત્ર સાથે ...	૦૫૫	... ૦૫૫
ધોગતત્ત્વ ...	૧૫	... ૧
સ્વામી રામતીર્થ-સ્વામી રામ-ક. ૨ ૧ ૨૧ ૧૩ ...	૮૫	... ૭
સ્વામી વિવેકાનંદ-મધ્ય પદેલો ભાગ ૧-૨-૩ ...	૨૫	... ૧૫૫
" " મધ્ય ૨ જે ભાગ ૪-૫ ...	૨૫	... ૧૫૫
" " ભાગ ૧-૩ ૦૫૫ ભ. ૪ ૮મે ૧૫, ભાગ ૬મે ૨)		
" " કા. ૧૦મે ૧) કા. ૧૧ મે ૧૫, કા. ૧૨-૧૩ ૧૫		

પ્રભુમય જીવન-સુધારેલી ૫ મી આવૃત્તિ	૦૧૮ ... ૦૧
શ્રીસુખોદય રતનાકર-નવી આવૃત્તિ	૦૧૧૧ ... ૦૧૧
શ્રીવિજયસહસ્રનામ-ગુ. ભાષાંતર સાથે	૦૧૮૧ ૦૧૮
ઉપદેશસારસંગ્રહ-ભાગ ૧, ૨ ભેગા	૧ ... ૧
શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા-ગુ. સરલાચાર્ય સહિત પાકુ પૂકું ...	૦૧૩૧ ૦૧૩
” ” ” મોટા અક્ષર... ..	૦૧૩૧ ૦૧૩
” ” શ્રીધરી અનુસાર અર્થ સાથે	૦૧૩૧ ૦૧૩
” ” માત્ર સરલાચાર્ય	૦૧૩૧ ૦૧૩
પંચરત્ન ગીતા-સરલાચાર્ય સાથે મોટા અક્ષર... ..	૦૧૧૩ ... ૦૧૧
” ” ” ” નાના અક્ષરમાં	૦૧૧૩ ... ૦૧૧
ભગવદ્ગીતા-મૂલમાત્ર-મધ્યમ અક્ષર ૦૧, મોટા અક્ષર ૦૧	
પંચરત્નગીતા-મૂલમાત્ર-નાના, મધ્યમ, મોટા અક્ષરમાં ૦૧, ૦૧૩, ૦૧૧	

સંત-મહાત્માઓની વાણી

અખાની વાણી-મનહર પદ સાથે	૧૧૧ ... ૧૧
પ્રીતમની વાણી-સર્વથી મોટો સંગ્રહ... ..	૧૧૧ ... ૧૧
છોટમની વાણી-જુદા જુદા ત્રણ ગ્રંથોમાં	૩૧૧ ... ૨૧૧૩

પઠિયારકૃત સ્વર્ગનાં પુસ્તકો

સ્વર્ગલું વિમાન	૧૧૩ ... ૧૧
સ્વર્ગનો ખજાનો	૧૧૩ ... ૧૧
સ્વર્ગનો પ્રકાશ	૧૧૩ ... ૧૧

ઉત્સાહ અને ચેતનાત્રેરક પુસ્તકો

સુખી જીવનનાં સાધન	૦૧૧૩ ... ૦૧૧૩
સુખસામર્થ્ય સમૃદ્ધિ અને વિચારોના ચમત્કાર ... ૧૧ ... ૧	
ભાગ્યના સ્તંભો	૧૧૧૧ ... ૧૧૧
આગળ ધસો-નવી આવૃત્તિ... ..	૧૧૧૧ ... ૧૧૧
આર્યોના સંસ્કાર અથવા હિંદની વિદ્યાકળા ... ૦૧ ... ૦૧	
શુભસંગ્રહ-ભાગ પહેલો ૦૧, બીજો ૨૧, ત્રીજો ૧૧, ચોથો ... ૧૧	
” ” પાંચમો ૧૧, છઠો ૧૧, ૭ મો ૧૧, ૮ મો ... ૧૧	
આદર્શ દૃષ્ટાંતમાળા-જુદા જુદા બે ગ્રંથોમાં ... ૨૧૩ ... ૨૧૩	
બંદિમનિષંધમાળા-ધર્મતત્ત્વ સાથે... ..	૧૧૧૧ ... ૧૧૧

ઇતિહાસ અને વૈદક સંબંધી પુસ્તકો

રાજસ્થાનનો ઇતિહાસ-બે મોટા ગ્રંથોમાં... ..	૧૦ ... ૮૧
આર્યભિપદ્ અથવા હિંદનો વૈદરાજ-આકાશી આવૃત્તિ ૩૧ ... ૩	
વૈદક સંબંધી વિચારો-૧૬૫ લેખોનો મોટો સંગ્રહ ૧૧૧૧ ... ૧૧૧	
આરોગ્યવિપે સામાન્ય જ્ઞાન-ગાંધીકૃત	૦૧૮ ... ૦૧

બોધદાયક ઉત્તમ જીવનચરિત્રો

શ્રીરામકૃષ્ણપરમહંસજી ચરિત્ર અને ઉપદેશો	૧૧૧ ... ૧૧૧
સ્વામી ભારતનાંદ તથા વિજયકૃષ્ણ ધોરનામી	૧૧૧ ... ૧૧૧
ભારતના વીર પુરુષો-બીજી આશ્વતિ	૧ ... ૦૧૧
સ્વામી રામતીર્થની જીવનકથા	૨ ... ૧૧૧
સ્વામી વિવેકાનંદજી સંપૂર્ણ ચરિત્ર	૨૧૧ ... ૨
શ્રી શિવાજી ઉત્તમતિ	૨૧ ... ૧૧૧
મહાન સમ્રાટ અકબર	૧૧ ... ૧
વીર દુર્ગાદાસ અથવા મારુ સરસો	૦૧૧ ... ૦૧૧
શ્રીભક્તચરિત્ર અથવા ભક્તિરસામૃત	૧૧૧ ... ૧૧
મુસ્લીમ મહાત્માઓ	૧૧ ... ૧૧
ભારતનાં શ્રીરત્નો-ત્રણ મંથિમાં	૬ ... ૫૧
મહાન સામ્રાટો-ઉત્તમ ૧૫ ચરિત્રો	૧૧ ... ૧૧
દાનવીર દાર્દરેગી	૧૧૧ ... ૧૧
દાર્દરેગી દાર્દરેગી	૨૧૧ ... ૧૧૧
નેપોલિયન બોનાપાર્ટ	૩ ... ૨૧

ખાસ બોધમક દુઠી વાર્તાઓ

દુઠીવાર્તાઓ મંથ બીજો-ભાગ ૫ થી ૭ (૫૭ વાર્તાઓ)	૧૧૧ ... ૧૧૧
દુઠી વાર્તાઓ મંથ ત્રીજો-ભાગ ૮ થી ૧૦ (૮૦ વાર્તાઓ)	૧૧૧ ... ૧૧૧
દુઠીવાર્તાઓ મંથ ચોથો-ભાગ ૧૧ થી ૧૩ (૧૩ વાર્તાઓ)	૧૧૧ ... ૧૧૧
દયાળુ માતા અને સદગુણી પુત્રી	૦)જ ... ૦)જ

બાળકો માટે ખાસ ઉપયોગી પુસ્તકો

સદગુણી બાળકો-૬૯ ખરા બનાવોનો સંમદ ...	૦૧ ... ૦)જ
બાળસદબોધ-વાર્તાઓરૂપે ધાર્મિક શિક્ષણ ...	૦૧ ... ૦)જ
બાળકોની વાર્તા-રસિક વાર્તાઓરૂપે ૨૧ પાઠ ...	૦)જ ... ૦)જ
મુબોધક નીતિકથા-નવી આશ્વતિ	૦૧જ ... ૦૧-

ચિત્રો અને ચિત્રાવલીઓ

શ્રીમહાભારત ચિત્રાવલી-૨૬ સુંદર ચિત્રો ...	૧) ... ૦૧૧
શ્રીરામાયણ ચિત્રાવલી-૩૬ " " " " ...	૧) ... ૦૧૧
શ્રીકૃષ્ણમુરારી અને દ્રીપદીવત્રાહરણ-ત્રિદેવી ત્રોટા ચિત્રો દરેકના ૦	
જાનખાજી અથવા સોપાનપટ ઉપાયો મળશે.	

સસ્તુ સાહિત્ય વર્ધક કાર્યાલય

અમદાવાદ-ત્રણ દરવાજા બહાર, નદી જવાને રસ્તે, બાદ પાસે.
 મુંબઈ-કાલબાદેવી રોડ, દાયા બિલ્ડિંગ, ત્રીજો માળે.

વિવિધ ગ્રંથમાળાનું હાલનું ધોરણ

૧—વાર્ષિક મૂલ્ય પાકાં પૂઠાં સાથે ૫) હોધ પોસ્ટેજ માફ અને સાદાં પૂઠાંનો વર્ગ હવે રાખ્યો નથી. ૨—પ્રત્યેક કારતકથી ગણાઇ ગમે ત્યારે આદક થવા છતાં કારતકથી પુ. અપાય છે. ૩—પ્રત્યેક વર્ષમાં ઘણે ભાગે ૫૪૬ના કદનાં ૩ થી પુસ્તકો દ્વારા કુલ પૃષ્ઠ ૧૫૦૦ થી ૨૦૦૦ સુધી અપાય છે. તે નીકળ્યાં હોય તે તે પુસ્તક આદક થતી વખતે અપાઇ પાડ નીકળે તેમ મોકલાય છે. ૪—કોઇ વાર પુસ્તકોની સંખ્યા અ વધે તો તે વધારાનું પુસ્તક સાદાં પૂઠાંવાળું મોકલાશે; ખીજા પાકા પૂઠાંવાળા પુસ્તકના ભેગું બંધાવી મોકલાશે. ૫—વર્ષનું છેલ્લું પુસ્તક વી. પી. થી મોકલીને તે પછીના વર્ષ લવાજમ મંગાવી લેવાશે; અને બનતાં સુધી તે વિષે અમરેતવણી અપાઈ જોયો નવા વર્ષમાં આદક રહેવાની ના લે તેમને એ છેલ્લું પુસ્તક વી. પી. થી નહિ પણ સાદી રીતે લાશે. ૬—જોયો પ્રથમથી ના નહિ લખતાં વી. પી. આવે પાછું વાળશે તો તે છેલ્લા પુસ્તક ઉપરનો સર્વ લક્ક શુભાવશે. જેમનું વી. પી. જૂલથી કે એવા કોઇ કારણથી પાછું વળે તેઓ પોતાનું લવાજમ મોકલી આપીને પોતાનું નામ પાછું કરાવી શકે છે. તથા વી. પી. પાછું વળવાથી પોસ્ટેજદિ ખર્ચ મળે હોય તે મોકલીને પાછું વળેલું પુસ્તક પણ મેળવી શકે છે. ૭—વિવિધ ગ્રંથમાળાનાં પુસ્તકો પૂરતી મોકલી કરીને દવા નાખાય છે; છતાં તે આદકને ન મળે, તો તેને માટે આ જવાબદાર નથી. પોસ્ટખાતા પર અરજી કરવા છતાં પણ જેઓ પુસ્તક ન મેળવી શકે, તેઓ તે બાબતનો પોસ્ટ સાથેનો પત્ર વાર લેવા મોકલી આપશે તો બનતો વિચાર અને પેરવી ૮—જેરખરે ન જાય તેટલા માટે દરેક પુસ્તક રજીસ્ટર પો મેળવતું હોય તે બંધુએ તે બચતના ખાર આના વધુ મોકલ ૯—વાર્ષિક લવાજમ કમરમાં ભરનારને તેજ વળતે છાપેલી પા અપાય છે તથા વી. પી. દ્વારા લવાજમ ભરનારે વી. પી. ઉપર શિરનાકું, પેન્ટની છાપ વગેરે હોય છે તેનેજ પાવતી તરીકે નામવું. ૧૦—નુંબકના કાર્યલયમાં વિવિધ ગ્રંથમાળાનું મૂલ્ય નારે તે જ્યાં પડેલો સર્વ સંબંધ અમરવાદનાજ કાર્યાલય સમજવો છે. ૧૧—અમરવાદ વળતાં ગ્રંથોને પણ મુજબ ખીજાં સર્વ સંબંધ. અમરવાદ પેઠે દર વર્ષે છેલ્લું પુસ્તક લવાજમને મોકલે છે. જે લોકો મોકલે; પણ તેમને તે અમારે જાતે કંઈક કરી જવાની નવરત્ન સુધી અપાશે.

વિવિધ અંથમાળાનું હાલનું ધોરણ

૧—વાર્ષિક મૂલ્ય પાકાં પૂઠાં સાથે ૫) હોઇ પોસ્ટેજ માફ અને સાદાં પૂઠાંનો વર્ગ દવે રાખ્યો નથી. ૨—અત્યેક કારતકથી ગણાઇ ગમે ત્યારે આદક થવા છતાં કારતકથી પુરવઠા અપાય છે. ૩—અત્યેક વર્ષમાં ધણે ભાગે પચ્છના કદનાં ૩ થી પુસ્તકો દ્વારા કુલ પૃષ્ઠ ૧૫૦૦ થી ૨૦૦૦ સુધી અપાય છે. તેમાંની નીચળ્યાં હોય તે તે પુસ્તક આદક થતી વખતે અપાઇ બાકીનાં નીચળે તેમ મોકલાય છે. ૪—કોઇ વાર પુસ્તકોની સંખ્યા ચારથી વધે તો તે વધારાનું પુસ્તક સાદાં પૂઠાંવાળું મોકલાશે; અથવા બીજા પાકા પૂઠાંવાળા પુસ્તકના બેશું બંધાવી મોકલાશે. ૫—અત્યેક વર્ષનું છેલ્લું પુસ્તક વી. પી. થી મોકલીને તે પછીના વર્ષનું લવાજમ મંગાવી લેવાશે; અને બનતાં સુધી તે વિષે અગાઉથી ચેતવણી અપાઈ જોયો નવા વર્ષમાં આદક રહેવાની ના લખશે તેમને એ છેલ્લું પુસ્તક વી. પી. થી નહિ પણ સાદી રીતે મોકલાશે. ૬—જોયો પ્રથમથી ના નહિ લખતાં વી. પી. આવે તે પાછું વાળશે તો તે છેલ્લા પુસ્તક ઉપરનો સર્વ હક્ક ગુમાવશે. પરંતુ જેમનું વી. પી. જૂલથી કે એવા કોઇ કારણથી પાછું વળ્યું હશે તેઓ પોતાનું લવાજમ મોકલી આપીને પોતાનું નામ પાછું ચાલુ કરાવી શકે છે. તથા વી. પી. પાછું વળવાથી પોસ્ટેજદિ ખર્ચ રદ ગયું હોય તે મોકલીને પાછું વળેલું પુસ્તક પણ મેળવી શકે છે. ૭—વિવિધ અંથમાળાનાં પુસ્તકો પૂરતી ચોક્કસ કરીને ટપાલમાં નંખાય છે; છતાં તે આદકને ન મળે, તો તેને માટે આ સંસ્થા જવાબદાર નથી. પોસ્ટખાતા પર અરજી કરવા છતાં પણ જોયો તે પુસ્તક ન મેળવી શકે, તેઓ તે બાબતનો પોસ્ટ સાથેનો પત્રવહેવાર જોવા મોકલી આપશે તો બનતો વિચાર અને પેરવી થશે. ૮—ગેરવસ્તે ન જાય તેટલા માટે દરેક પુસ્તક રજીસ્ટર પોસ્ટથી મેળવવું હોય તે બંધુએ તે ખર્ચના બાર આના વધુ મોકલવા. ૯—વાર્ષિક લવાજમ રૂબરૂમાં ભરનારને તેજ વખતે છાપેલી પાવતી અપાય છે તથા વી. પી. દ્વારા લવાજમ ભરનારે વી. પી. ઉપર જે શિરનામું, પોસ્ટની છાપ વગેરે હોય છે તેનેજ પાવતી તરીકે જાળવી રાખવું. ૧૦—મુજબના કાર્યાલયમાં વિવિધ અંથમાળાનું મૂલ્ય ભરનારે તે બધાં પછીનો સર્વ સંબંધ અમદાવાદનાજ કાર્યાલય સાથે સમજવાનો છે. ૧૧—અમદાવાદ તળનાં આદકોને પણ મુજબ તથા બીજાં સર્વ સ્થળના આદકોની પેઠે દર વર્ષે છેલ્લું પુસ્તક ઉપર જણાવેલી રીતે વી. પી. યોજ મોકલાશે; પણ તેમને તે અગાઉ લવાજમ રૂબરૂ ભરી જવાની સગવડ બનતા સુધી અપાશે.

